ÚJ FORRÁSKÖZPONTÚ TÖRTÉNELEM

OFI

Száray Miklós

TÖRTÉNELEM 9.

9

330
Sz52

ÚJ FORRÁSKÖZPONTÚ TÖRTÉNELEM

SZÁRAY MIKLÓS

TÖRTÉNELEM 9.

A NÉGYOSZTÁLYOS GIMNÁZIUMOK
ÉS A SZAKKÖZÉPISKOLÁK SZÁMÁRA

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Gyakorló Gimnázium és Általános Iskola
Könyvtára (1)
Leltári szám: D-6355

OKTATÁSKUTATÓ ÉS FEJLESZTŐ INTÉZET, BUDAPEST

A tankönyv a TKV/4425-14/2013 engedélyszámon 2013. 04. 18-tól tankönyvi engedélyt kapott.

A tankönyv megfelel az 51/2012. (XII. 21.) EMMI-rendelet
3. sz. melléklet 3.2.05. Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára;
6. sz. melléklet 6.2.04. Kerettanterv a szakközépiskolák 9–12. évfolyama számára
megnevezésű tantervek előírásainak.

A tankönyv megfelel a NAT 2012 előírásainak: 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet (NAT 2012).

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértők:
DR. FAZEKAS CSABA, MEDVÉNÉ URBÁN TERÉZIA, KARÁCSONY ORSOLYA

Lektorálta: FOKI TAMÁS

Felelős szerkesztő: PÁLINKÁS MIHÁLY

Szakábrák: SZÁRAY LŐRINC, SZÁRAY MIKLÓS

Illusztrációk: JÉCSAI ZOLTÁN

Fedélterv és tipográfia: KORDA ÁGNES

© Száray Miklós, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt.), 2013

Fotók: *Wikipedia:* Barcex, Przemyslaw Blueshade Idzkiewicz, Berthold Werner, Kufoleto Delphi tholos cazzul, David Monniaux, Bernard Gagnon, Roberta F., Zuffe, Puffancs, Civertan, Denis Barthel, Antissimo, Darinko, jvpjudis.
Flickr: Keith Roper, dungodung, isawnyu, westher, ssedro.
Edgar Degas, Munkácsy Mihály, NTK-archívum

SZTE Gyakorló Gimnázium és Általános Iskola
SG0018367

ISBN 978-963-19-7476-8

Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet
1143 Budapest, Szobránc u. 6–8.
Telefon: (+36-1) 235-7200
Fax: (+36-30) 460-1822
Vevőszolgálat: vevoszolgalat@ofi.hu

A kiadásért felel: dr. Kaposi József főigazgató
Raktári szám: NT-17142
Műszaki szerkesztő: Marcsek Ildikó
Grafikai szerkesztő: Görög Istvánné
Terjedelem: 30,38 (A/5) ív
A könyv tömege: 570 gramm
1. kiadás, 2016
Nyomdai előkészítés: B&B Grafikai Stúdió Kft. www.bbgrafika.hu

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató
A nyomdai megrendelés törzsszáma: 8003.49.01

magyar nyomdatermék
NYOMDA- ÉS PAPÍRIPARI SZÖVETSÉG

ELŐSZÓ

KEDVES DIÁKOK!

Hosszú utazásra indulunk el ezzel a tankönyvvel. A kezdet az őskor, az ember kialakulása, a növénytermesztés és az állattenyésztés felfedezése, az első falvak, városok létrejötte. Megismerjük az ókori keleti birodalmak lenyűgöző alkotásait, az ókori görögök intézményeit, kultúráját, a hódító és a szervező Rómát, a sokszínű középkort – „Európa ébredésének" korát – és a rettegett keleti népből európai országot építő magyarság történelmét.

Ha a távolba vesző őskort nem számítjuk, akkor is körülbelül ötezer évet kell bebarangolnunk, megismernünk, megértenünk. A rendelkezésünkre álló kb. 70 tanóra bizony nagyon kevés ehhez. Tankönyvünket úgy írtuk meg, hogy e nagy vállalkozás mégis sikerülhessen.

Mindazt az ismeretanyagot, amit a tanterv előír és amit mi fontosnak és érdekesnek tartunk, 42 leckébe foglaltuk bele. A leckék nagyjából azonos terjedelműek (ötoldalasak), és öt nagy fejezetre tagoltak. Egy-egy leckén belül sok minden található. A legfontosabb eseményeket, folyamatokat, összefüggéseket a tankönyv szerzője írja le, szakszerűen, érthetően, olvasmányosan. Ez a tankönyvi főszöveg, a „tanulnivaló". Fölöslegesnek tartottuk a leglényegesebb gondolatok vastag betűs kiemelését, hogy azok összeolvasva egyfajta vázlatot adjanak. A vastag betűket most egy-egy kulcsfogalom, név vagy évszám kiemelésére használjuk: ezek segítenek a szöveg áttekintésében, felidézésében. A főszöveget kiegészítő hasznos és érdekes információkat kisebb méretű betűkkel szedettük: ezt csak akkor kell tudni, ha a tanár kéri, viszont az ilyen szövegek teszik igazán tartalmassá, érdekessé a történelemtankönyvet.

Tankönyvünk sorozatcíme: Új forrásközpontú történelem. Nem véletlenül! Bár a források most nem kerültek a szerzői szövegtől egy külön leckeegységbe, mint a „régi" Forrásközpontú történelem sorozatnál, a forrásoknak fontos szerepet szánunk. A szöveges dokumentumok, képek, rajzok, ábrák, vázlatos térképek nemcsak illusztrációk, hanem a tanórai munka bázisát jelentik. Elemzésükkel, összevetésükkel tárul fel igazán a múlt, s így szerezhetők meg azok a képességek, amelyekkel eligazodhatunk a ránk zúduló információözönben. A forrásokat leckénként számozás jelöli, hogy könnyebben használhassuk, és később a tankönyvhöz kapcsolódó taneszközökben (munkafüzet, digitális anyag) egyszerűbben hivatkozhassunk ezekre.

Külön kiemelnénk az ábrákat. Ezek eseménysorokat, folyamatokat, a társadalmak és az államok felépítését, intézményeket, gazdasági modelleket, kulturális jelenségeket, esetenként történelmi fogalmakat mutatnak be. Némelyik ábra első látásra bonyolultnak tűnik, mégis érdemes időt szánni tanulmányozásukra. A vizualitás segíthet megérteni és később felidézni mindazt, aminek a leírása sokkal bonyolultabb, hosszadalmasabb lenne. Az ábrák tehát gyorsítják, tartalmasabbá teszik időutazásunkat, ahogyan a különböző témájú rajzos térképek is.

A szöveges források, ábrák, térképek és képek elemzését kérdések, feladatok segítik: összetartozásukat a tankönyv egyértelműen mutatja (vékony vonalak).

Az időutazásban is szükséges megpihenni, visszatekinteni. Erre a nagy fejezetek végén rövid összefoglalások adnak módot. A szerző szöveggel, áttekintő ábrákkal, néha térképekkel olyan jelenségekre, folyamatokra irányítja rá a figyelmet, amelyek fontosak az éppen megtárgyalt korszakban, de a leckék tanulmányozása közben esetleg nem jutott rájuk kellő figyelem. Az ismétlést, áttekintést szolgálja a tankönyv végi szinkrón időtábla. Fontos az idegen nevek, kifejezések kiejtését tartalmazó gyűjtemény is.

Kívánjuk, hogy az utazás során szerezzenek minél alaposabb, minél használhatóbb tudást, és jobban szeressék a történelmet, mint az út kezdetén!

A szerző és a kiadó

TARTALOM

Előszó 3

I. AZ ŐSKOR ÉS AZ ÓKORI KELET

1. A történelem kezdete – a kőkor 6
2. Egyiptom, a Nílus ajándéka 11
3. Mezopotámia és a Közel-Keletet egyesítő birodalmak 16
4. Kultúra és vallás a Közel-Keleten. A Biblia földje 21
5. Dél- és Kelet-Ázsia birodalmai 26

Összegezés 32

II. AZ ÓKORI GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE

6. A polisz születése 34
7. A görög vallás, a mítoszok világa 40
8. Spárta – a görög család és a görög nevelés 45
9. Athén, a demokrácia kialakulása és fénykora 50
10. A görög–perzsa háborúk (Kr. e. 492–448) 55
11. A poliszok hanyatlása és Nagy Sándor birodalma 60
12. Görög mindennapok, művészetek és tudományok 65

Összegezés 70

III. AZ ÓKORI RÓMA TÖRTÉNETE

13. A város alapításától a köztársaság fénykoráig 72
14. A köztársaság sikerei és válsága 77
15. Az egyeduralom kialakulása és a principátus rendszere 82
16. A római civilizáció és életvitel 87
17. Hatalomgyakorlás és élet a császárkorban 92
18. A kereszténység születése és egyházzá szerveződése 97
19. A Római Birodalom szétesése 102
20. Pannónia – élet egy határ menti provinciában 107

Összegezés 112

IV. A KÖZÉPKOR

21. Új királyságok a Nyugatrómai Birodalom romjain 114
22. A középkori egyház és szerepe 119
23. A Közel-Kelet és az iszlám térhódítása 124
24. A hűbériség és a Nyugat előretörése 129
25. A gazdaság hanyatlása és fellendülése Nyugat-Európában 134
26. A rendiség kialakulása, változások Nyugat-Európában 139
27. Közép-Európa a középkorban 144
28. Kelet-Európa és a Mongol Birodalom 149
29. Az Oszmán Birodalom kialakulása és előretörése 154
30. A középkor tudománya, oktatása és művészete 159
31. Élet a középkorban 164

Összegezés 170

V. A MAGYARSÁG TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1490-IG

32. A magyarság őstörténete 172
33. A honfoglalás és a kalandozások 177
34. A magyar államalapítás 182
35. Az új rend megszilárdulása és változásai (XI–XIII. század) 187
36. A tatárjárás és következményei 192
37. A királyi hatalom megrendülése és helyreállítása 197
38. Nagy Lajos és Zsigmond, a lovagkirályok 202
39. Harcban a törökkel 207
40. Hunyadi Mátyás, a nagy hatalmú király 212
41. A középkori magyar művelődés és életmód 217
42. Magyarország népessége és gazdasága a középkorban 222

Összegezés 227

Idegen nevek, kifejezések kiejtése 228
Időrendi táblázat 229
Szakszavak jegyzéke 234

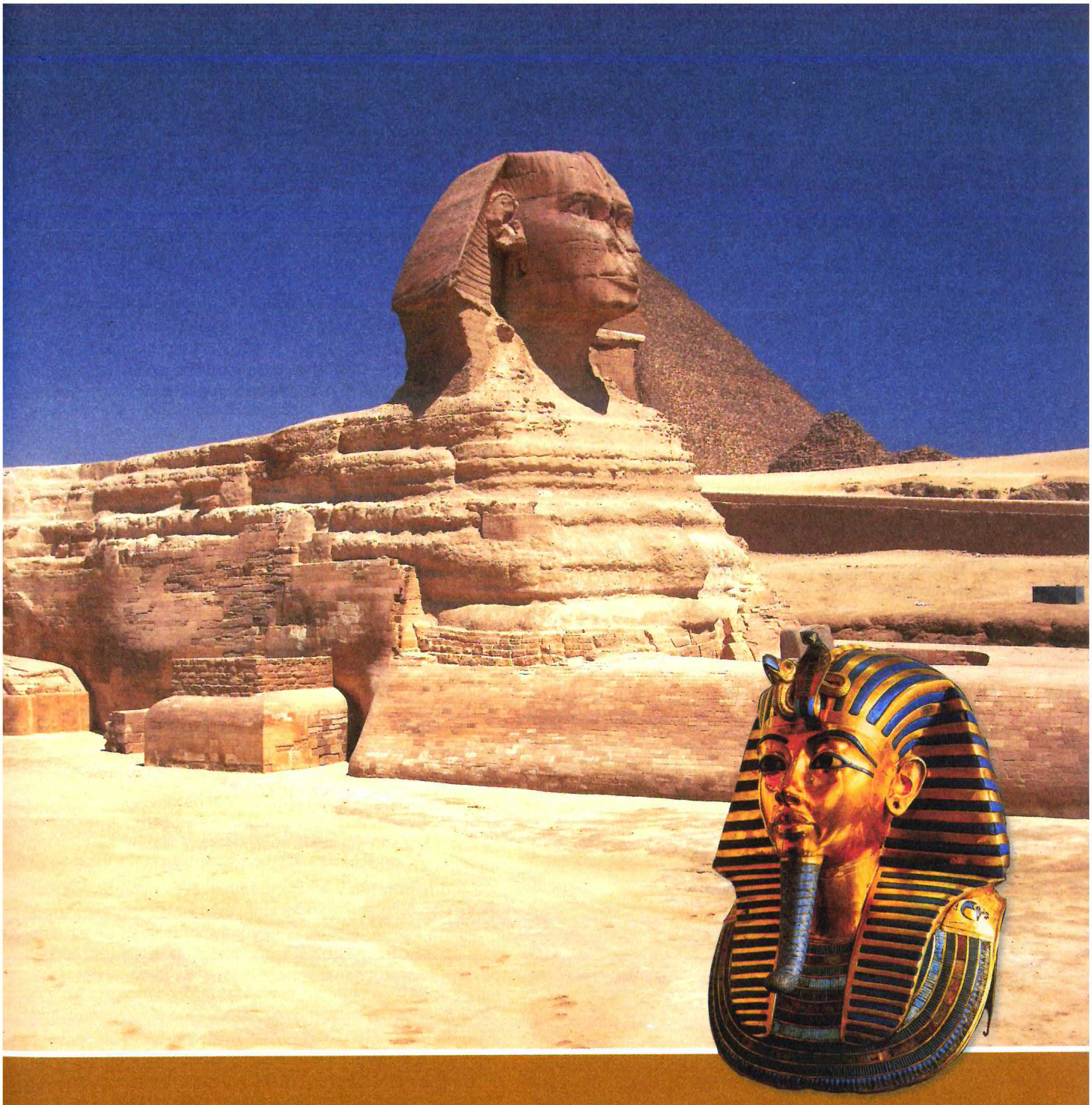

I. AZ ŐSKOR ÉS AZ ÓKORI KELET

MI TETTE KÉPESSÉ AZ ÓKORI KELET ÉVEZREDEKKEL EZELŐTTI KULTÚRÁIT MA IS LENYŰGÖZŐ, HATALMAS ALKOTÁSOK LÉTREHOZÁSÁRA?

- SOK EMBER ÖSSZEFOGÁSA EGYSZERŰ ESZKÖZÖKKEL IS CSODÁKRA KÉPES?
- AZ ÁLLAM PARANCSA VAGY A VALLÁSOS LELKESEDÉS BÍRT EKKORA ERŐVEL?
- AZ ÍRÁS MEGJELENÉSE, AZ ÍRÁSTUDÓK SZEREPE VOLT A MEGHATÁROZÓ?
- MEGISMERHETJÜK-E EZT AZ ÉVEZREDEKKEL EZELŐTTI TITOKZATOS VILÁGOT?

1. A TÖRTÉNELEM KEZDETE – A KŐKOR

1. „A régészeti leletek, a szerszámok, fegyverek, a különféle tárgyak önmagukban is kultúra- és kormeghatározó értékűek. Minden korszaknak és kultúrának vagy népességnek más és más a szerszámkészítése. […]

A szerszámok, használati tárgyak alakja, mérete, anyaga, kidolgozása és sok más jellegzetessége folytonosan változik. Pontosan tudjuk, melyik korra, melyik kultúrára vagy kisebb csoportra mi jellemző. Sok száz lelőhely, mérhetetlen mennyiségű leletanyag vizsgálata alapján tudjuk, hogy abban a korban és kultúrában csak azok a típusok fordulnak elő együtt. A másikban azok a szerszámfajták vagy az a kidolgozás, az a technika ismeretlen, ritka, nem jellemző […].” *(Gáboriné Csánki Vera Az ősember Magyarországon című könyvéből)*

Határozza meg, milyen alapon sorol a régészet egy leletanyagot azonos kultúrához! Hogyan lehet a régészeti leletek segítségével kormeghatározást végezni?

Tanulmányozza a képet és Gáboriné Csánki Vera régészetről szóló írását! Melyik elsődleges és melyik másodlagos forrás? Indokolja válaszát!

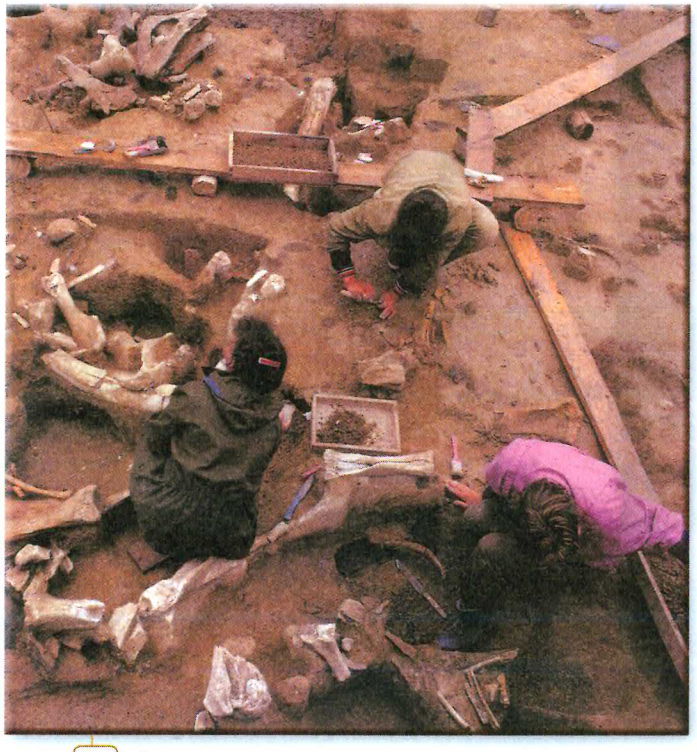

2. *Őskori lelet feltárása Afrikában*

Mely tudomány foglalkozik a tárgyi emlékek feltárásával? Milyen típusú információkat adhatnak a tárgyi emlékek?

A TÖRTÉNELEM FORRÁSAI

A történetírás a múltat vizsgálja, kísérletet tesz az egykor élt emberek gondolkodásának és anyagi környezetének a megismerésére. Ehhez minden, a múltból származó emlék segítséget ad. A múlt feltárásához támpontot nyújtó leleteket **források**nak nevezzük. Az élet sokszínű, az volt a múltban is, ezért a források is sokfélék lehetnek. A történettudomány számára az **írásos források** számtalan típusa mellett fontosak a **tárgyi** emlékek is, amelyekkel a **régészet** foglalkozik.

A múlt felkutatásában számos más tudomány is részt vesz. A régészet ásatásokkal hozza felszínre a maradványokat, a földtan meghatározza a leleteket tartalmazó rétegek korát. Az embertan művelői a csontokat, fogakat vizsgálják, és megállapítják a biológiai változásokat, az egyes fejlődési szakaszokat, s azok jellemzőit. Az őslénytan az állatcsontok azonosításával feltárja, hogy mit ettek, mire vadásztak az egykori emberek. A néprajz a tárgyi emlékek értelmezéséhez ad segítséget azzal, hogy az egykori eszközöket összeveti a mai néprajzi anyaggal, de az íratlan szellemi hagyományokkal (pl. szokásokkal) is foglalkozik.

Az írásos források lehetnek elsődleges és másodlagos forrásaink. Elsődlegesnek a saját korában feljegyzett vagy az esemény szemtanúja által készített beszámolót nevezzük. Másodlagosnak a tárgyalt korszaknál később keletkezett vagy az eseményről áttételes értesülések alapján írt beszámolót tekintjük.

AZ EMBER MEGJELENÉSE

A ma élő ember – Földünk többi élőlényéhez hasonlóan – hosszú fejlődés eredményeként alakult ki. Ez a több lépcsőből álló, vakvágányokkal tarkított, bonyolult folyamat az **emberré válás**.

A kezdetek évmilliók homályába nyúlnak vissza. Ez a felfoghatatlan időtávolság megnehezíti a valóság feltárását. Gondot jelent, hogy korai elődeink kevés nyomot hagytak maguk után, hiszen számuk elenyésző volt. Töredékes ismereteinket egy új lelet vagy egy korábbi lelet új értelmezése alaposan megváltoztathatja, ahogyan az elmúlt évtizedekben ez számtalanszor megtörtént, és történik napjainkban is.

Az emberré válás evolúciós folyamat, amelyet a középiskolában a biológiai tanulmányaik során ismernek meg. Az ember kialakulása nem egyenes vonalú fejlődés eredménye: bizonyos fajok a majmok, majd az emberszabású majmok felé vezettek, és számos utód nélkül kipusztult faj jelzi a fejlődés vakvágányait. A fejlődés mozgatórugója az evolúció szerint a létért való küzdelemben az élőlények alkalmazkodása a változó természeti környezethez, például az éghajlathoz, a növényzethez.

Azt is nehéz meghatározni – s az állatvilág megismerése után talán még nehezebb eldönteni –, hogy mikortól számít egy élőlény embernek: szerszámot készít, beszél, gondolkodik, lelke van?

AZ ŐSKOR – ŐSKŐKOR

Az **őskor** az emberiség történetének leghosszabb korszaka. Az **ember kialakulásától** egészen az **írott történelem** megjelenéséig tart. Az őskorban az emberek alapvetően **kőeszközök**et használtak. Az őskor első, leghosszabb szakasza az **őskőkor,** amely több millió évvel ezelőtt, az emberi faj megjelenésével kezdődött.

Az emberré válás számos állomása közül a hozzánk legközelebb álló faj az ősember vagy Neander-völgyi ember. Leleteit a XIX. század közepe óta ismerik, s a tudomány fejlődése során

többféleképpen értelmezték. A fajnak nevet adó leletről, a németországi Neander-völgyben talált koponyáról először azt hitték, hogy egy korábbi háború elesett katonájának földi maradványa. Majd a felegyenesedett és a mai ember közötti átmenetnek tekintették. Kormeghatározása ma sem egyértelmű: 100 000 (mások szerint 400 000) évvel ezelőtt jelent meg, és 50 000 éve tűnt el. Feltehetően kipusztult vagy összeolvadt a ma élő ember őseivel.

A Neander-völgyi embernek Európa, Nyugat-Ázsia és Észak-Afrika volt a fő élettere. Magyarországon is több helyütt megtalálták emlékeit (Tata, Érd, Subalyuk). Koponyája és testalkata sokban különbözött a mai emberétől. Lapos, hátul „kontyszerűen" kiugró agykoponya, alacsony, hátrahajló homlok, erős szemöldökeresz, állcsúcs nélküli erőteljes állkapocs jellemezte. Agytérfogata a mai emberét is meghaladta. Alacsony termetű volt, rövid, de erőteljes végtagokkal, vastag nyakkal. Hordákban élő közösségei barlangokban vertek tanyát. Csoportosan vadásztak, áldozataikat vermekbe csalták vagy szakadékokba kergették. Ismerték a lándzsát. A Neander-völgyi embercsoportokban már kialakult a munkamegosztás: a férfiak vadásztak, a nők gyűjtögettek. Nagy előrelépést jelentett a tagolt beszéd megjelenése. Halottaikat szertartásosan eltemették, s céljaik elérése érdekében igénybe vették a varázslást, a mágiát.

A HOMO SAPIENS A mai ember közvetlen őse, az ún. **bölcs ember (Homo sapiens)** mintegy 300 000 évvel ezelőtt jelent meg Afrikában. Koponyájáról eltűnt a konty, megjelent az állcsúcs, agytérfogata pedig átlagosan 1500 cm^3 volt. Az emberré válás hosszú folyamata lezárult, s elkezdődött a mai ember története.

A ma élő ember **egyetlen faj**t képez. A Föld benépesítése során azonban a környezethez való alkalmazkodás **több emberfajta** (rassz) kialakulásához vezetett: ezeket bőrszín, testalkat, testmagasság alapján különíthetjük el. Napjainkban az emberfajták egymással keverten élnek, kialakulásuk azonban különböző területekhez köthető: az **europid** fajta Európához, Nyugat-Ázsiához és Észak-Afrikához, a **mongolid** Kelet-Ázsiához és Amerikához, a **negrid** Afrikához, az **ausztralid** pedig Ausztráliához.

A mai ember továbbfejlesztette az eszközöket (szigony, agancskapa), feltalálta az íjat és a nyilat. Ezáltal ugrásszerűen megnövelte a **vadászat** eredményességét. Az élelmezésben fontos szerepe maradt a **gyűjtögetés**nek is.

Az ember túlvilágról alkotott képe bonyolultabbá vált, amire a **zsugorított temetkezés**ek utalnak. Az őskőkor embere kultikus okokból és a saját gyönyörűségére már **művészi alkotások**at is létrehozott. Számos barlangban találtak **sziklarajzok**at, festményeket, melyek állatokat, vadászjeleneteket ábrázolnak. Ezek a csodálatos műalkotások szolgálhatták a vadászat eredményességét, mint azt számos primi-

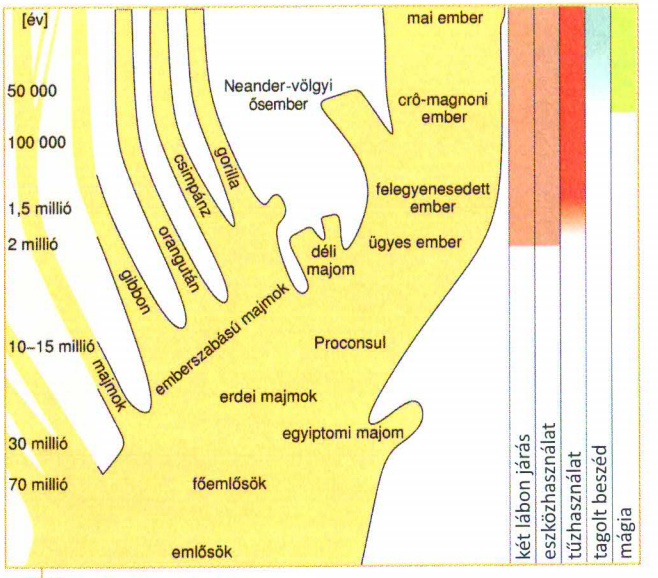

3. *Az emberré válás folyamata*

Kövesse nyomon az ember kialakulását! Mit értünk a fejlődés vakvágánya alatt? Mely tényezők jellemzik az emberré válás folyamatát?

Kr. e. 12. évezred — Kr. e. 7. évezred — Kr. e. 3000

	őskőkor	átmenet	újkőkor
eszközök anyaga	kő, fa, csont		kő, fa, csont
eszközök megmunkálása	pattintás		csiszolás
eszközök hatékonysága	alacsony		magasabb
az ember és a természet viszonya	gyűjtögetés vadászat zsákmányolás		növénytermesztés állattenyésztés termelés

4. *Az őskor felosztása*

Helyezze el az ábra alapján az őskort az időben! Milyen korszakokra osztjuk az őskort? Milyen alapon készült ez a felosztás? Határozza meg az őskőkor és az újkőkor alapvető jellemzőit!

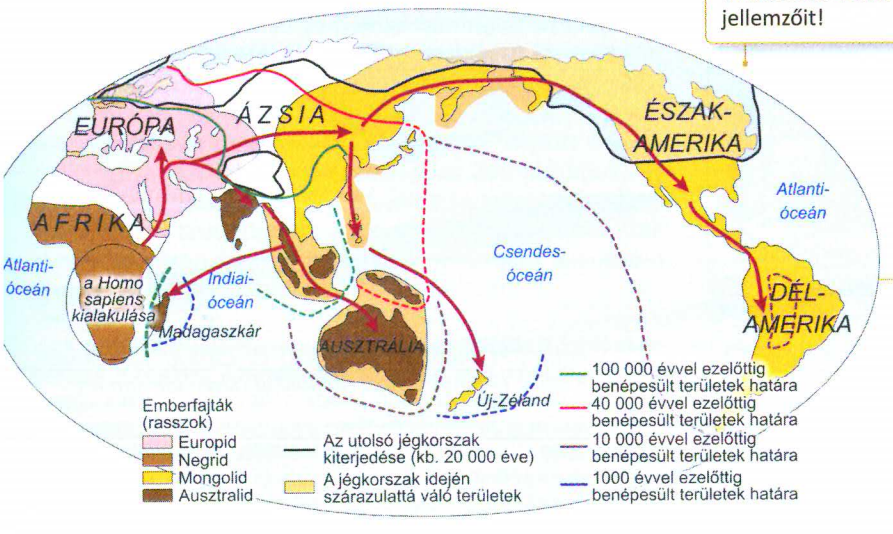

A Föld benépesülése és az emberfajták elterjedése

5.

Állapítsa meg a térkép alapján, hol volt az emberiség bölcsője! Kövesse nyomon az emberiség nagy vándorlásait! Mely tényezők hathattak a vándorlás irányaira? Mutassa be az emberfajták elhelyezkedését!

6.

7.

Bika az Altamira-barlangból és őskori vadászat

Helyezze el az időben a vadászokat a kép alapján! Mutassa be az ábrázolásmód jellemzőit! Hogyan kapcsolódnak a jellemzők a célhoz, amely e műalkotásokat létrehozta?

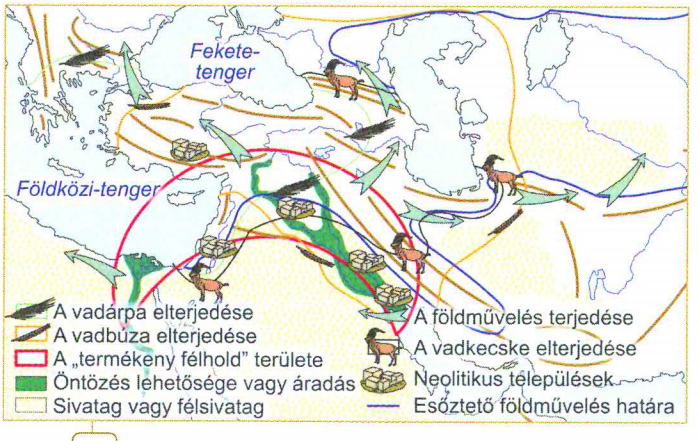

8. *A Közel-Kelet, a termékeny félhold vidéke*

Határozza meg a térkép alapján a termékeny félhold földrajzi elhelyezkedését! Hogyan terjedt tovább innét a neolitikus kultúra?

tív nép megfigyelésével a néprajz feltárta. Az őskor művészetének legszebb emlékeit ma Dél-Franciaország (Lascaux) és Spanyolország (Altamira) barlangjaiban találjuk.

AZ ÚJKŐKOR – A TERMELÉS MEGINDULÁSA

Az **őskőkor**ban (paleolit kor, paleolitikum) a kőeszközöket ütögetéssel, töréssel, vagyis a **pattintás** módszerével készítették (csiszolatlan vagy pattintott kőkorszak). Az **újkőkor**ban (neolit kor, neolitikum) már a **csiszolás** terjedt el (csiszolt kőkor). Pattintással csak durva, elnagyolt felületeket lehetett kialakítani. Az új eljárás, a csiszolás **finomabb megmunkálás**t tett lehetővé. Az így készült szerszámok és fegyverek (lándzsahegyek, balták) használhatósága messze felülmúlta elődeiét.

A változás a kedvező természeti adottságú Közel-Keletről indult el. A földgolyó nagyobbik részén továbbra is – egyes helyeken a XX. század elejéig – fennmaradtak a primitívebb módszerek.

Az újkőkor kezdetén – részben az eszközök fejlődésével, részben egyéb tényezőkkel összefüggésben – óriási jelentőségű változás bontakozott ki. Korábban az ember „csupán" a természettől készen kapott élelmet hasznosította, azaz vadászott az állatokra és összegyűjtötte a magvakat, gyümölcsöket: **zsákmányoló életmód**ot folytatott.

Az újkőkortól azonban igyekezett maga is előállítani azt, amit elfogyasztott, vagyis **termelt:** növényeket termesztett és állatokat tenyésztett. A **növénytermesztés** és az **állattenyésztés** először a Közel-Keleten jelent meg (Kr. e. 7. évezred), mert itt voltak a legkedvezőbbek a feltételek (pl. vadon élő gabonafajták és háziasítható állatfajták). A következő évezredekben innen terjedt szét fokozatosan, a neolitikus kultúrával együtt.

A növénytermesztés a gyűjtögetésből alakulhatott ki. Rájöttek, hogy a begyűjtött magok elszórva termést hoznak. Kezdetben csak learatták a termést, majd megszületett a felismerés, hogy a talaj előkészítésével bővebb hozam várható. Elkészítették a földműve-

9. *Pattintott marokkő (szakóca) és csiszolt kőeszközök. A követ többnyire vizes homokkal csiszolták simára*

Mennyiben jelent fejlődést a csiszolás megjelenése?

10. *A növénytermesztés és eszközei, a faeke és a kőpengéjű sarló*

Mely növények voltak a legfontosabbak a földműves közösségek életében? Nevezze meg a képen látható munkafolyamatokat és szerszámokat! Milyen újabb szükségleteket teremtett a növénytermesztés?

léshez szükséges eszközöket, elsőként az ásóbotot (ásóbotos földművelés). Az újkőkor végére ebből fejlődött ki egy nagy jelentőségű új szerszám, a faeke (ekés földművelés).

Az állattenyésztés előfeltételét a háziasítás jelentette. Sokak szerint a kutya lehetett az első állat, mely az ember mellé szegődött. Az újkőkor kezdetén az első valódi értelemben vett haszonállat a kecske és a juh volt (élelmet és gyapjút is adtak). Ezeket követte a szarvasmarha, majd a sertés. A lovat és a tevét sokkal később állították az ember szolgálatába. A lovas népek csak a vaskorban léptek színre. Kezdetben a háziállatokat a húsukért tartották. Később hasznosították tejüket, bőrüket és prémjüket is. Igavonóként csak az újkőkor végén alkalmazták őket.

A MESTERSÉGEK MEGJELENÉSE Az **agyagedények** készítésének titkára már az őskőkorban rájött az ember. A termelés megjelenésével **felesleg** keletkezett, így megnőtt az igény a **tárolás**ra. A tárolóedények készítése önálló mesterséggé vált, kialakult a **fazekasság**. Óriási fejlődést jelentett a **fazekaskorong** feltalálása. A lábbal hajtott korong segítségével szabályos agyagedényeket formázhattak, és a láb hasznosításával gyorsabbá vált a munka, több edény készülhetett. Kezdetben az edényeket a napon szárították ki, később tűzön égették ki, ezáltal a minőségük jelentősen javult.

A textíliák megjelenése is az újkőkor vívmánya. A fonál alapanyagát már ekkor a kender és a len rostja és a juhok bundája, a gyapjú adta. Nagy előrelépésnek számított a szövőszék megalkotása, mert így a fonalakból szövetet készíthettek. A kezdeti függőleges szövőszéken a hosszanti szálakat függőlegesen erősítették a szövőkeretre, s ezek közé vízszintesen húzták be a keresztszálakat.

A fazekasság fejlődése

Írja le az edénykészítés két formáját! Milyen anyagból készültek az edények? Melyik a hatékonyabb készítési mód, és miért? Melyik az eszközigényesebb? Melyik eredményez jobb minőséget? Miért a fazekasság az egyik legősibb mesterség?

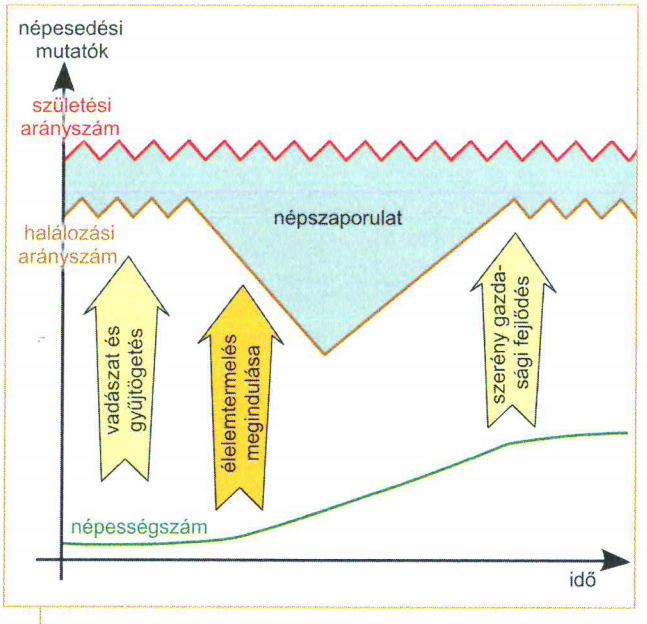

16. *A demográfiai robbanás grafikonja és a Föld népességének becsült adatai*

Magyarázza meg a grafikonon szereplő adatok tartalmát! Mutassa be a népességrobbanás folyamatának jellemzőit!

A Föld népessége (Deevey becslése szerint)

17.

Idő	Népességszám
Kb. 300 000 éve	1 000 000 körül
Kb. 25 000 éve	3 300 000 körül
Kr. e. 10 000 körül	5 300 000 körül
Kr. e. 6 000 körül	86 500 000 körül

NÉPESSÉGROBBANÁS (DEMOGRÁFIAI ROBBANÁS) Az emberiség történetében hosszú ideig a magas halálozás leggyakoribb oka az éhínség volt. Az alultáplált emberek, s főleg a kisgyermekek szervezete kevésbé tudott ellenállni a betegségeknek. Az újkőkorban az **élelem** mennyiségének gyarapodásával együtt nőtt az életben maradás esélye. Így **a halálozási arány csökkent,** a születések száma pedig továbbra is magas maradt. Ezáltal a két érték aránya, a népszaporulat nőtt, ugrásszerű **népességnövekedés** következett be (népességrobbanás).

A népességnövekedés következtében a termékeny félhold vidékéről közösségek indultak el új földek meghódítására. Az **elvándorlás** hozzájárult az újkőkori műveltség elterjedéséhez.

A földművelés kialakulásával az ember **helyhez kötött** életmódra tért át, hiszen szántóik, elraktározott terményeik nem tették lehetővé a vándorlást. Kialakultak az állandó települések, a **falvak**.

Az újkőkori települések **ház**ai vesszőből, nádból, esetleg vályogból készültek, a falakat gyakran félig a földbe süllyesztették, a tetőt náddal, szalmával fedték. A fejlődés élvonalában álló Közel-Kelet kereskedelmi gócpontjaiban nagyméretű települések, **városok** jöttek létre.

HIEDELEMVILÁG Az újkőkori változások átalakították a hiedelemvilágot. Míg korábban a vadászat eredményességét próbálták befolyásolni, most a termés beérése, az állatszaporulat biztosítása lett a döntő kérdés. A **termékenység**, a növények és az állatok időszakonkénti „újjászületése" került a középpontba (termékenységkultusz).

A változást a művészi ábrázolás is tükrözte. Vadászjelenetek helyett megjelentek a termékenységi jegyeket kihangsúlyozó női alakok domborműveken és kis szobrocskákban. Ezeket az alkotásokat a rómaiak szerelem istennője, Venus után **Vénuszok**nak nevezi a tudomány.

18.

19.

20.

A neolitikumból fennmaradt szobrok egyik leghíresebbje, a willendorfi Vénusz és őskori varázsló egy barlangfestményen, valamint a festményről készült rajz

Milyen szerepe lehetett a kultikus életben a Vénuszoknak és a varázsló öltözetének? Az őskor mely korszakaihoz kötné a két forrást? Válaszát indokolja!

2. EGYIPTOM, A NÍLUS AJÁNDÉKA

EGYIPTOM FÖLDJE Egyiptom Afrika északkeleti részén, a **Nílus** alsó folyása mentén terül el. Tengerek és a **Szahara** sivatagai zárják körbe, elszigetelve más civilizációktól. A száraz éghajlat miatt **öntözés** nélkül mezőgazdasági termelés nem folytatható. A sivatag élesen elválik az öntözött területek termékeny zöld sávjától. Így Egyiptomban az élet szorosan kapcsolódik a Nílushoz, az évszakok rendjét is a folyam áradásai határozták meg: áradás, sarjadás, forróság.

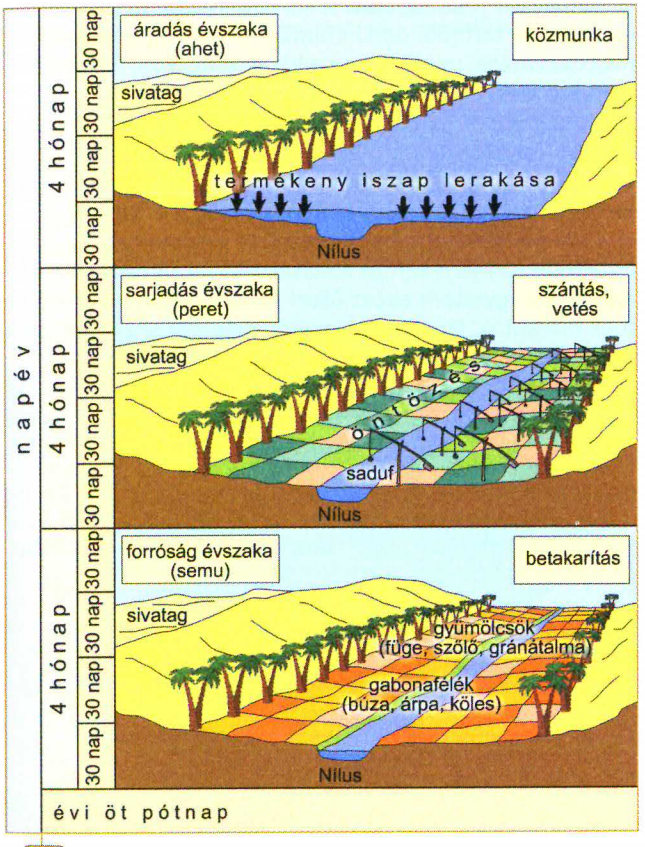

1. *Egyiptom évszakai és időszámítása*

Sorolja fel az egyiptomi évszakokat! Mi alapján különítették el az évszakokat? Jellemezze az egyiptomi év szakaszait! Hasonlítsa össze az egyiptomi időszámítást a maival!

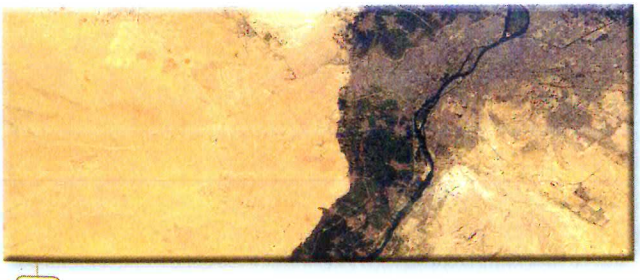

2. *A Nílus völgyének részlete*

Hasonlítsa össze a képet a térképpel és az ábrával!

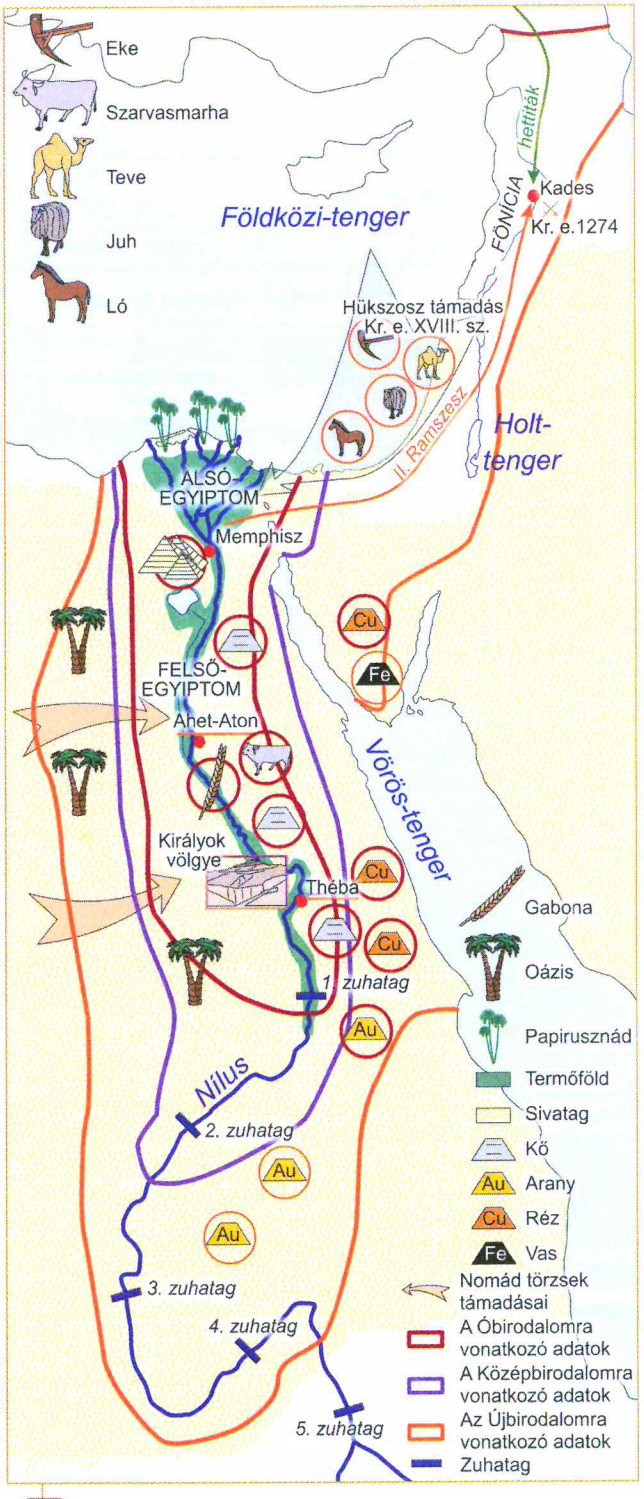

3. *Az ókori Egyiptom*

Elemezze Egyiptom természeti adottságait! Milyen szerepet játszott a Nílus az ország életében? Mely természeti kincsekben volt gazdag az ország, s melyekben szegény? Hogyan kapcsolódott más térségekhez Egyiptom? Kövesse nyomon Egyiptom területi változásait a térképen! Milyen külső hatások érték a Nílus völgyét?

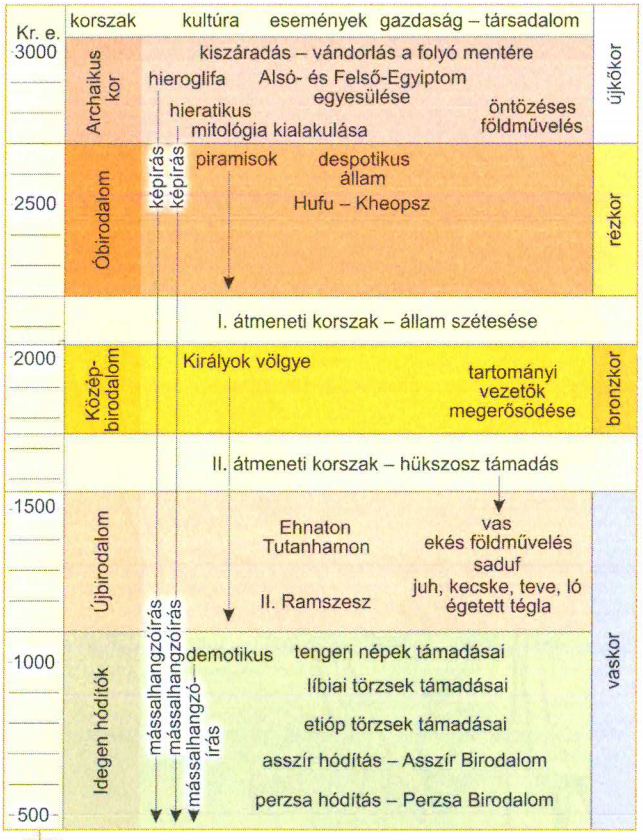

4. *Az ókori Egyiptom korszakai*

Melyek Egyiptom korszakai? Mi alapján osztották korszakokra Egyiptom történetét? Mutassa be az egyes korszakok főbb jellemzőit!

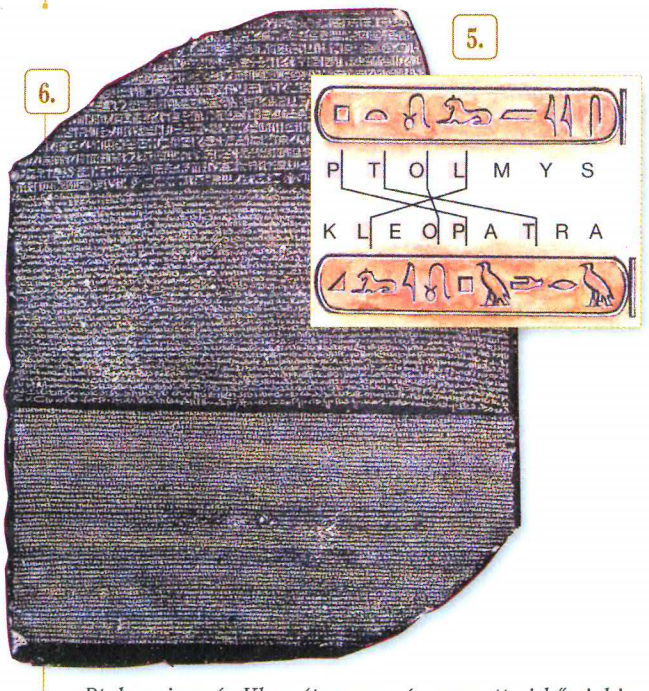

5. 6. *Ptolemaiosz és Kleopátra neve és a rosette-i kő. A hieroglifákat a rosette-i kő, egy többnyelvű felirat alapján fejtették meg. Kiindulópontként az uralkodók nevei szolgáltak*

Miért éppen a királyok nevei segítettek a megoldásban? Nézzen utána a hieroglifák megfejtésének!

A Nílus áradásai és a folyamatos öntözés nagyon termékennyé tette a talajt, mivel a két nagy ágból egyesülő folyam az esőerdőből növényi hordalékot, a vulkáni hegyekből tápanyagokban dús iszapot hozott magával.

Az öntözhető földek mellett a legnagyobb értéket az építő- és szerszámkövek jelentették. A kőszerszámok ezért maradtak e területen sokáig használatban. Fémek (pl. arany) előfordultak, hiány elsősorban fában mutatkozott. A fát csere útján igyekeztek beszerezni, de ha tehették, más anyagokkal helyettesítették, hogy fenntarthassák az ország elszigeteltségét.

AZ ARCHAIKUS (ŐSI) KOR (kb. Kr. e. 3000–2700)

A jégkori Szahara füves pusztaságainak kiszáradásával párhuzamosan a lakosság több hullámban a Nílus vidékére vándorolt. A neolitikumban a folyam mentén **földműves falvak** jöttek létre, majd a Kr. e. 4. évezred végére elterjedt az **öntözéses földművelés**. A kis közösségek folyamatosan harcoltak a termőföldért, s emiatt – valamint az öntözés megszervezése miatt – nagyobb egységekbe, **államok**ba szerveződtek.

Először **Alsó- és Felső-Egyiptom** jött létre a Nílus alsó és felső folyása mentén. **Kr. e. 2900 körül** Felső-Egyiptom uralkodója (a feltételezések szerint Ménész) meghódította Alsó-Egyiptomot, s így létrejött az **egységes Egyiptom**.

Ebben a korszakban alakultak ki az egyiptomi művészet, a vallás és az írás jellemző vonásai, melyek ugyan sokat változtak, de Egyiptom egész ókori történetében meghatározóak maradtak. Ekkor keletkezett a hieroglif írás, amelynek jelei a **hieroglifák** (szent véset).

A hieroglifák – elsősorban kőbe vésett – írásjelek, amelyek élethűen ábrázolják az állatok, növények valódi alakját. Mégsem tiszta képírással van dolgunk, hanem bonyolult mássalhangzóírással. Hieroglif írással örökítették meg a későbbiekben is a fontosabb szövegeket, pedig akkorra már kialakult az egyszerűbb írásmód, a hieratikus (papi) kézírás, végül pedig ennek „gyorsírásszerű" változata, a demotikus (népi) írás.

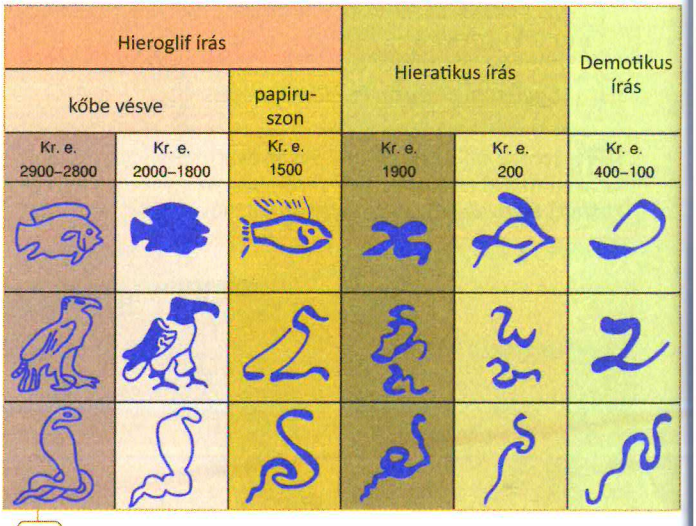

7. *Az egyiptomi írások fejlődése*

Milyen formai változásokon ment keresztül az egyiptomi írás? Vajon mivel magyarázható ez a folyamat? Hányféle egyiptomi írást mutat be az ábra?

AZ ÓBIRODALOM (kb. Kr. e. 2700–2200) Az egyesült országban az uralkodók, **a fáraók despotikus** hatalmat építettek ki: istenként tisztelték őket, az egész ország szinte a tulajdonuk volt, s mindenki az ő kegyüktől függött. Az uralkodó a **papság**ra és **hivatalnokok**ra (írnokok) támaszkodott. A termelőmunkát a **közrendű szabadok** végezték. Az Óbirodalom korában a szerszámok már alapvetően **rézből** készültek (rézkor), de a kőeszközök szerepe jelentős maradt.

Az uralkodók rendkívüli hatalma tette lehetővé az Óbirodalom első századaiban az ókori építészet legnagyobb alkotásainak, a **piramisok**nak a felépítését. Ezek a hatalmas építmények a fáraók síremlékei voltak, és a fáraó korlátlan hatalmát jelképezték. Az egyiptomiak hite szerint a halál után nemcsak a lélek, de a test is tovább él. Emiatt igyekeztek megóvni az enyészettől a holttestet. Az előkelők számára erre a **mumifikálás** eljárása adott lehetőséget.

A piramisokat nagy, összecsiszolt kőtömbökből emelték. Kezdetben lépcsőzetes piramist készítettek, amilyen Dzsószer fáraóé, majd következtek a gúla alakúak, melyekből közel hatvanat építettek. A legismertebb a Géza közelében emelkedő három hatalmas síremlék: Kheopsz (Hufu), Khefrén (Hafré) és Mükerinosz (Menkauré) fáraó temetkezési helye.

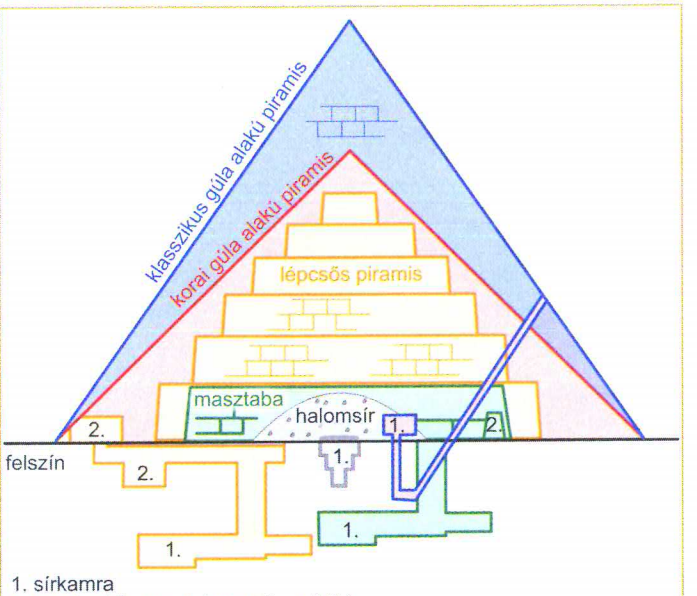

1. sírkamra
2. kiegészítő termek (szentély, raktár)

8. *A piramisépítés fejlődése, a piramisformák változása*

Ismertesse a rajz alapján a piramisépítés fejlődését! Vesse össze az ábrát a képekkel!

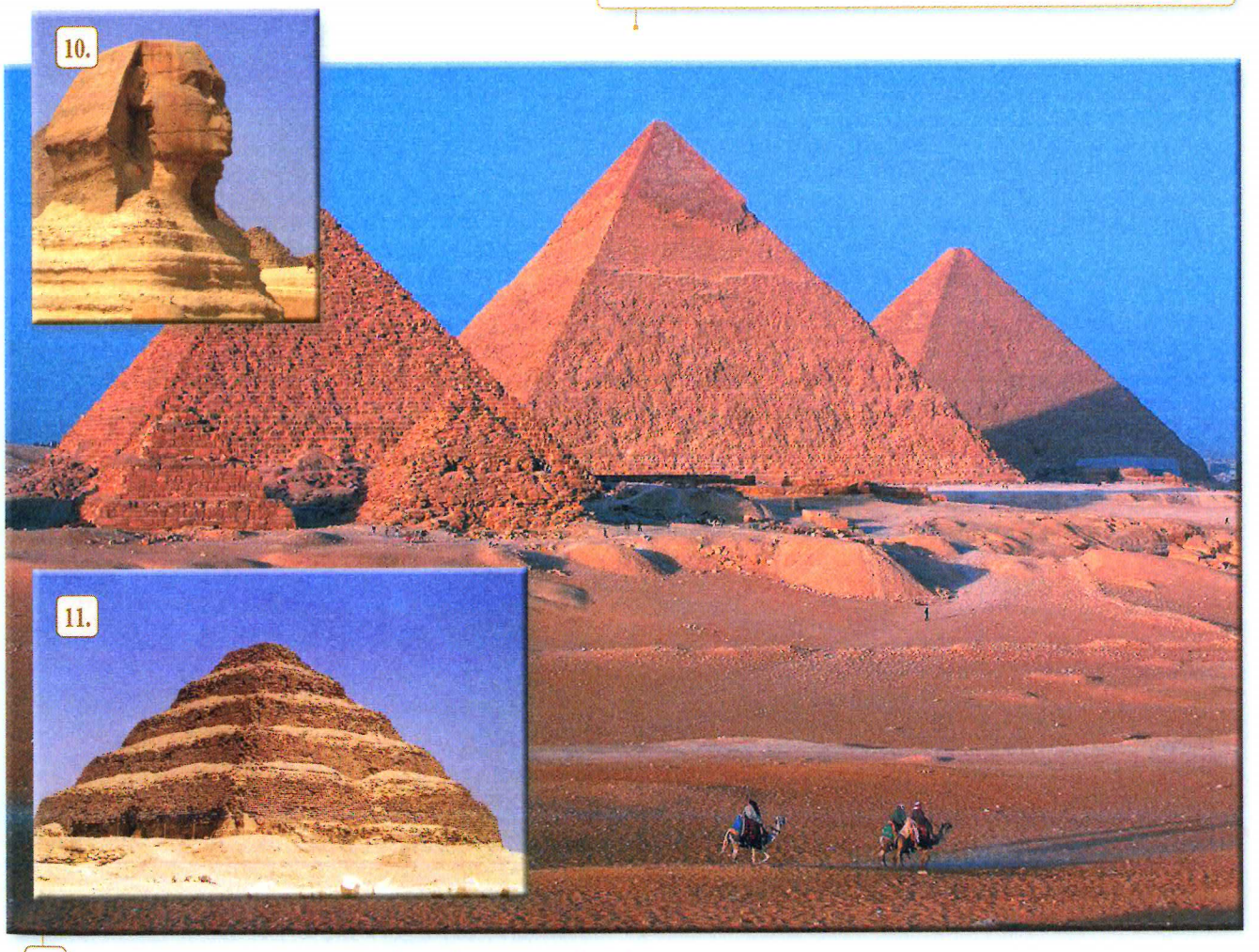

9. *A gízai piramisok, a szfinx és Dzsószer fáraó lépcsős piramisa*

Azonosítsa a történelmi atlasz térképén a piramisok elhelyezkedését! Nézzen utána, mikor és hogyan tárták fel a piramisokat! Milyen elméleteket fogalmaztak meg a piramisok építéséről?

12.

Az írnok szobra

Határozza meg az írnok feladatkörét! Milyen helyet foglaltak el az írnokok az egyiptomi társadalomban?

13. „Kheopsz királysága alatt [...] minden egyiptomira ráparancsolt, hogy neki dolgozzék. Egy részüknek ki volt jelölve, hogy az Arab-hegység kőbányáiból a Nílusig húzzák a köveket. Másoknak meghagyta, hogy a folyamhoz szállított köveket átvigyék [a folyamon], és az ún. [úgynevezett] Libüai-hegységig húzzák; állandóan százezer ember dolgozott, háromhavonként felváltva. A nép sanyargatása közben tíz év alatt készült el az út, amelyen a köveket húzták, oly munka, mely – nézetem szerint – nem sokkal kisebb, mint a piramis [felépítése]. Tíz évig tartott tehát ez és azon domb körül végzett munka, amelyen a piramisok állanak, meg a föld alatti épületek, amelyeket a maga számára [a fáraó] sírboltul építtetett a szigeten. [...] Magának a piramisnak az építése 20 évig tartott." *(Hérodotosz, a Kr. e. V. században élt görög történetíró leírása)*

Írja le, hogyan épült fel Kheopsz piramisa! Kik, milyen társadalmi helyzetű emberek dolgoztak az építkezésen? Miből lehet erre következtetni? Hogyan viszonyul a szerző a nagy építkezéshez? Mely szövegrészletek alapján lehet ezt megállapítani? Vitassák meg, mennyire tekinthető hitelesnek a forrás!

14. „Bajban voltam a Nagy Trónon, és azokat, akik a palotában vannak, kétségbeesés fogta el [...], mert a Nílus uralkodásom alatt hét évig nem áradt meg. Alig volt gabona, a gyümölcsök elszáradtak, és szükség volt minden ennivalóban. Szívemet a dolgok kezdetei felé fordítottam, és megkérdeztem őt, a Kamarást, az Ibiszt [a bölcsesség istene], az Írások Főpapját, Imhotepet, Ptah fiát: »Hol van a Nílus születésének helye? Ki ott az isten?« Ő így válaszolt: »Be kell lépnem az Élet Házába [könyvtár] és ki kell tárnom Ré lelkeit [szent könyveit], hogy nincs-e bennük valami útmutatás.« Ment és rögtön visszatért, hogy felvilágosítson engem a Nílus áradásairól." *(Dzsószer fáraó feliratából, Kr. e. XXVII. század)*

Fogalmazza meg Dzsószer fáraó problémáját! A szöveg alapján határozza meg a fáraó (az állam) és a papi testületek feladatkörét!

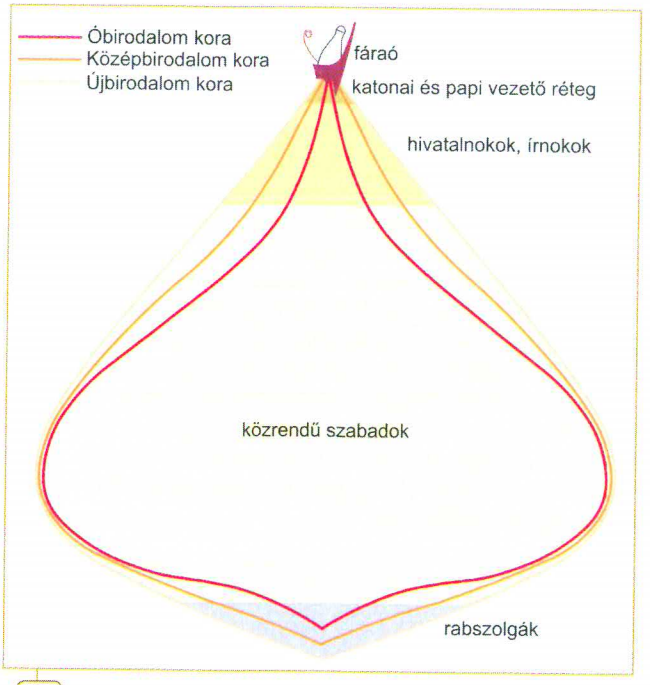

15. *Egyiptom társadalma*

Mutassa be az egyiptomi társadalom szerkezetét! Milyen változások figyelhetők meg a két évezred folyamán? Határozza meg az egyes társadalmi csoportok szerepkörét!

A KÖZÉPBIRODALOM (kb. Kr. e. 2060–1780) Az Óbirodalmat követő átmeneti szétesés után megerősödött a központi hatalom. Ebben jelentős szerepet játszott a Nílus áradásaira alapuló öntözéses gazdálkodás és arra épülő gazdasági rendszer. Nem az Óbirodalom éledt újjá: a fáraók hatalma elméletileg továbbra is korlátlan maradt, de a papi és hivatalnoki réteget nem tudták teljes mértékben visszaszorítani. Megnőtt a jelentősége a tartományok (nomoszok) kormányzóinak. A vezető réteg már nemcsak szolgálati, de saját birtokkal is rendelkezett. A bronzkorba lépő Egyiptomban megnőtt a városok szerepe.

16. *Szántás és vetés az Újbirodalom korában*

Mivel lazították a földet az eke megjelenése előtt? Milyen következménye lett az eke megjelenésének a mezőgazdaságban?

AZ ÚJBIRODALOM (kb. Kr. e. 1550–1000) A meggyengült Középbirodalmat a Palesztina felől harci szekerekkel és vasfegyverekkel felszerelt nép (hükszoszok) rohama döntötte meg. Évszázados uralmuknak az egyiptomiak Thébából kiinduló harca vetett véget (már ők is alkalmazták a **vas**fegyvereket és a harci kocsit). Létrejött az **Újbirodalom,** amelynek központja **Théba** volt. A hódítás időszaka rést ütött Egyiptom bezártságán, s a más népekkel való kapcsolat gyors **gazdasági fellendülés**t hozott.

Rátértek az ekés földművelésre. Az öntözés fejlesztését tette lehetővé a saduf, egy gémeskútszerű vízkiemelő szerkezet elterjedése. Új állatfajták honosodtak meg, mint a gyapjat adó juh, s a később szinte az ország jelképévé váló teve. A ló tenyésztését is megtanulták, de ebben a korban még csak harci szekerek elé fogták. Megjelentek a vaseszközök és a vasfegyverek: Egyiptom a vaskorba lépett.

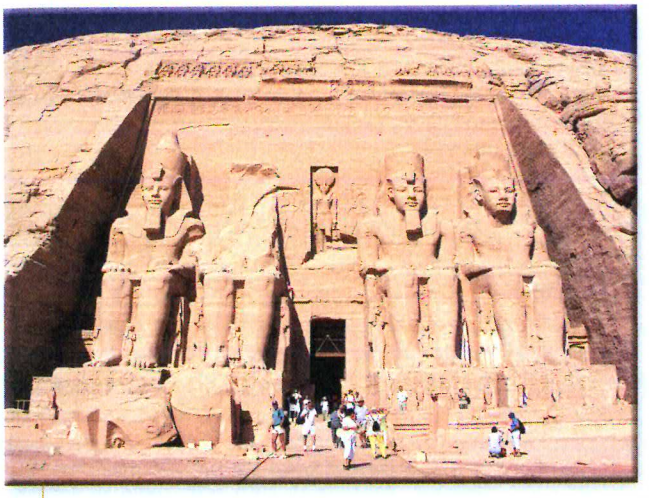

17. *II. Ramszesz sziklatemploma Abu Szimbelben. A XIX. században ásták ki a homok alól, majd a XX. században a Níluson emelt gát miatt hatalmas kőtömbökre vágták és magasabbra helyezték*

Hogyan készülhetett a templom? Milyen sajátosságait fedezi fel a fáraó ábrázolásának? Nézzen utána, milyen más híres építkezései voltak II. Ramszesznek!

A megerősödő Egyiptom **hódítások**ba kezdett. A hadjáratokban a harci szekerekkel felszerelt vezető réteg döntő szerepet játszott, s emiatt a jelentősége megnőtt. A sikeres háborúk nyomán beáramló hadifoglyok tömege a **rabszolgatartás** elterjedését eredményezte. A rabszolgákat azonban továbbra sem a termelésben alkalmazták (házi rabszolgaság).

Az Újbirodalom az egyiptomi **nagyhatalom** kora. Ekkor foglalták el Palesztinát. A kor kiemelkedő egyiptomi uralkodója, **II. Ramszesz** (Kr. e. XIII. század). Nevét háborúi, diplomáciai szerződései és hatalmas építkezései őrizték meg.

A Kr. e. XIII. század végétől Egyiptomnak – és a Közel-Kelet más birodalmainak – szembe kellett néznie a népvándorlás újabb hullámával: az északnyugat felől támadó ún. tengeri népekkel (pl. a filiszteusokkal). A fáraók hatalmát ugyanakkor mindinkább meggyengítette az Amon-papság. (Amon thébai isten, aki az Újbirodalom főistene volt.) Átmenetileg egy thébai főpap (Herihor) elszakította Felső-Egyiptomot, s papi vezetésű (theokratikus) államot hozott létre (Kr. e. XI. század). A külső és belső háborúkban meggyengült Egyiptom elvesztette nagyhatalmi szerepét, és többször idegen hódítók (asszírok, perzsák, makedónok) martalékává vált.

18. *A gémeskúthoz hasonló vízkiemelő szerkezet, a saduf*

Mondja el a kép alapján, mi volt a szerepe a szerkezetnek, és hogyan működött! Mennyiben alakíthatták át Egyiptom gazdaságát és társadalmát az Újbirodalom kezdetén megjelenő technikai újítások?

19. „Az étel bőségben van előttetek mindenütt. Az ellátásotok teljesen rendben van, hogy dolgozzatok számomra szerető szívvel. […] Én ismerem a ti erőteljes és kiváló munkátokat, örülhet mindenki, aki ebben dolgozik, miközben a hasa tele van. […] Mindegyiketek ki van jelölve egy hónapra. Megtöltöm számotokra a raktárakat minden dologgal, étellel, hússal, süteménnyel, hogy védjelek titeket sarukkal, ruhákkal, sok kenőccsel, hogy bekenjétek fejeket minden 10 napban, én adom ruháitokat egész évre, hogy lábatok szilárdan álljon mindennap, s ne aludjon közületek senki úgy, hogy nyomor miatt sóhajtozik. Sok embert jelöltem ki, hogy tápláljanak titeket a nélkülözéssel szemben, halászokat, hogy halzsákmányt hozzanak, és kertészeket, hogy növényeket termesszenek. Edényeket csináltattam fazekaskorongon, korsókat készíttettem, hogy vizet hűtsenek számotokra nyár idején. Hozzátok evez […] Alsó-Egyiptom Felső-Egyiptomba árpával, gabonával, búzával, sóval, babbal, végtelen mennyiségben." *(II. Ramszesz a bányamunkásokhoz, Kr. e. XIII. század)*

Mivel látták el a munkásokat? Következtessen a forrásból az élet- és munkakörülményeikre! Milyen társadalmi csoport tagjai végezték a bányamunkát? Mi volt a fáraó szándéka a szöveg megírásával?

3. MEZOPOTÁMIA ÉS A KÖZEL-KELETET EGYESÍTŐ BIRODALMAK

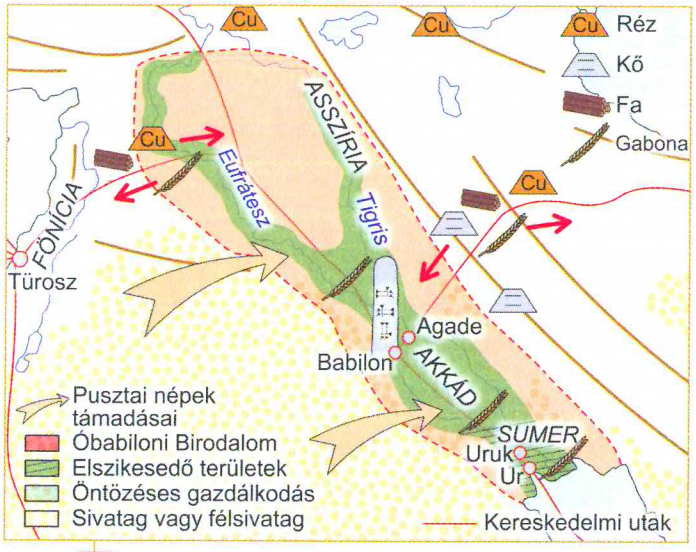

1. *Mezopotámia a Kr. e. 3–2. évezredben*

Ismertesse Mezopotámia természetföldrajzi adottságait! Elemezze a kereskedelem szerepét a térség gazdaságában! Nézzen utána, mi a szikesedés! Milyen hatással volt a térség hatalmi viszonyaira!

MEZOPOTÁMIA FÖLDJE

A **Tigris** és az **Eufrátesz** folyók között terül el Mezopotámia (Folyóköz). Nagy része sivatag, félsivatag, melyre keskeny sávban a folyók terítenek termékeny iszapot, délen, a folyók torkolatvidékén pedig mocsaras síkság. Keletről és északról hegységek keretezik. A folyók a csapadékszegény vidéken is lehetővé tették a földművelést. A torkolatvidék természetes csatornái nyomán könnyen kialakult az **öntözéses földművelés**. A zárt Egyiptommal ellentétben Mezopotámia **nyitott terület** volt, s lakói a **hiányzó nyersanyagok** miatt rákényszerültek a cserére.

Az öntözött földeken gabonát, gyümölcsöket, zöldségféléket termesztettek, és szarvasmarhát, juhot tenyésztettek. A természet ezenkívül nádat biztosított a mocsaras területeken és agyagot a síkságon. A többi nyersanyag, a fa, a kő és a fémek hiányoztak. Ezeket a környező hegyvidékekről, esetenként még távolabbi területekről csere útján kellett beszerezni.

A SUMEROK

Az első fejlett civilizációt a sumerok hozták létre Mezopotámia déli részén. Ezen a területen az öntözés szükségszerűsége gyors fejlődést indított el. A közösség védelme, az öntözőművek megépítése és a gazdaság irányítása csak szervezett keretek között lehetett eredményes. A Kr. e. 3. évezredben **városállamok** jöttek létre (Ur, Uruk).

A közösségek megszervezésében a vallás fontos szerepet játszott, ezért a városállamok élén **papkirályok** álltak. A kis létszámú **katonai, papi és hivatalnoki vezető réteg** mellett a társadalom zömét a termelőmunkát végző, általános alávetettségben élő **közrendű szabadok** alkották. A rabszolgaság kezdeti fokon állt, a rabszolgák csak kisegítő munkát láttak el (házi rabszolgaság).

Az uralkodók **despotikus hatalom**mal rendelkeztek. A korlátlan hatalmú despotától függött a társadalom minden rétege. Az **állam** teljes mértékben irányította a gazdaságot. A központ adóként beszedte a terményeket, s újra elosztotta azokat. Az állam kézben tartotta a kereskedelmet is. A **központi elosztás** miatt a piacnak alig volt szerepe.

Mezopotámia történelmét jelentősen befolyásolta, hogy a térségben az éghajlat fokozatosan szárazabbá vált, előrehaladt a sivatagosodás. A környező pásztornépek (nomádok) a két folyam közelében kényszerültek letelepedni. Támadásaik elhárítását nehezítette, hogy a sumer városállamok egymással is gyakorta háborúztak a termőföldekért.

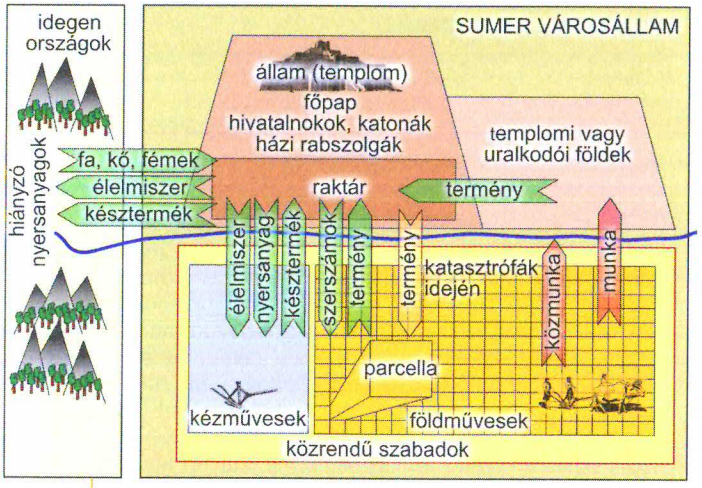

2. *A templomgazdaság működése. A gazdaság központja a toronytemplom (zikkurat) volt*

Kövesse nyomon egy közrendű szabad által megtermelt zsák búza lehetséges útjait! Milyen feladatokat látott el az állam? Miért erősítette az állam szerepét ez a rendszer?

Gyűjtse ki a szövegből a különféle eszközöket! Ismertesse a szöveg alapján a föld megmunkálásának folyamatát! Kiknek szánták a szöveget? Hogyan, milyen eszközökkel művelik ma a földet e térségben?

3. „Midőn földed megmunkálásához fogsz, nyitott szemmel ügyelj az öntözőárkokra, csatornákra és gátakra: amikor földed elárasztod, ne legyen rajta túlságosan magas a víz szintje, amikor pedig a vizet leengeded, ügyelj arra, hogy a talaj kellőképpen felázott maradjon. Tapossák meg neked beburkolt patájú ökrök, és ha a gyomot már kitiporták, és ha a rögös felszínt elegyengették, még te magad is simítsd el tökéletesen, keskeny kapával. […] Majd egy [másik] kapával lazítsd fel a paták nyomát, és az simítsa el helyüket. […] Az eke az élet fenntartója! […] Ne tűrd a lustaságot, állj a munka idején a munkások mellett, és ne engedj nekik szünetet." *(Sumer agyagtábla)*

EGYMÁST KÖVETŐ NÉPEK FÖLDJE A sumerok hatalma a Kr. e. 3. évezred végére elenyészett. Az általuk létrehozott írás, építészet és mitológia (az istenekről szóló történetek) azonban tovább élt a Mezopotámiában egymást követő népek (például az akkádok) kultúrájában.

Sumer hanyatlásának természeti oka is volt. A folyamatos öntözés idővel tönkretette a földeket. Az öntözővíz mésztartalma az erős párolgás miatt fölhalmozódott a talajban (szikesedés), a szántók terméketlenné váltak. A gazdaság súlypontja lassan észak felé, a még öntözhető területekre tolódott el, ahol az újonnan betelepült népek éltek.

A FÉMEK MEGJELENÉSE A sumer kultúra még a kőkor és a rézkor határán állt. A fémművesség azonban viszonylag gyorsan elterjedt a Közel-Keleten, így a nyersanyagszegény Mezopotámiában is. A **rézkor**t követte a **bronz-**, majd a **vaskor.**

Először a rezet használták eszközkészítéshez (rézkor, Kr. e. 4. évezred), mivel a réz természetes állapotban is előfordult, s puhasága miatt könnyen lehetett formálni. Ám éppen puhasága szabott gátat alkalmazhatóságának.

Az olvasztás, a fémmegmunkálás fejlődésével jött létre a réz és az ón ötvözete, a bronz (bronzkor, Kr. e. 3. évezred). Bronzból tartós szerszámokat és fegyvereket lehetett készíteni, de ezek sokba kerültek, mivel kevés réz- és ónlelőhelyet ismertek. Emiatt jelentett óriási fejlődést a vashasználat elterjedése a Kr. e. 2. évezred közepétől. A vas sok helyen és nagy mennyiségben fordult elő, így olcsóbb volt, ezért szélesebb körben lehetett alkalmazni.

A réz-, bronz- és vaskor nem azt jelenti, hogy a fegyverek és az eszközök ezentúl kizárólag ezekből a fémekből készültek. Arra utalnak, hogy már megjelentek és elterjedtek ezek az anyagok. Emellett továbbra is használtak fa- és egyéb eszközöket. Ez különösen a bronzkorra igaz, mivel a bronz nagyon drága volt.

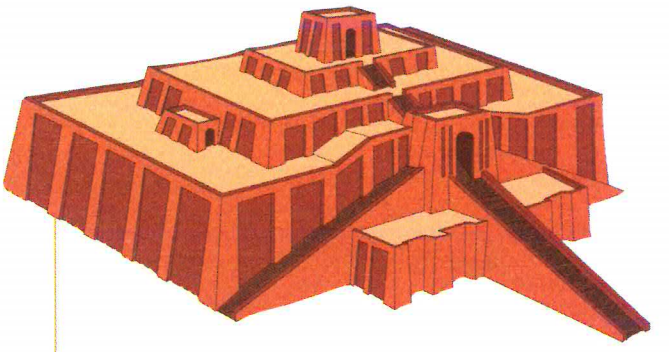

5. *Ur toronytemplomának, zikkuratjának rekonstrukciós rajza. Mezopotámiában a sumerok eltűnése után évezredekkel is emeltek zikkuratokat*

Milyen anyagból készültek az ilyen hatalmas épületek Mezopotámiában? Mutassa be a templom szerkezetét! Mire utal a zikkurat formájának és funkciójának évezredes továbbélése?

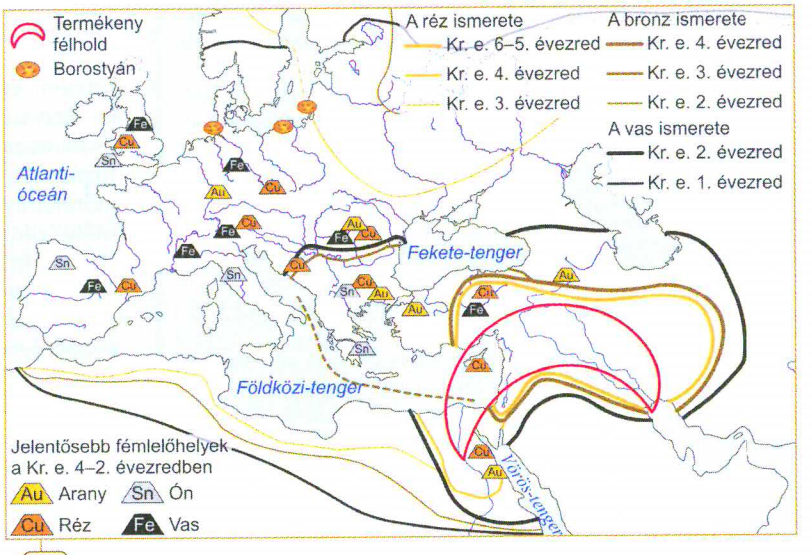

6. *A fémek terjedése*

Kövesse nyomon a fémek terjedését térben és időben! Hasonlítsa össze a fémek terjedését Egyiptomban és Mezopotámiában! Mi az oka a különbségeknek? Vonjon párhuzamot a fémlelőhelyek és a fémművesség területei között! Mire következtet ebből?

4. *Kőből, rézből és vasból készült baltafejek*

Hasonlítsa össze az eszközök formáját! Mi a különbség az eszközök használati értékében?

7. *Asszír uralkodó vadászata egy domborművön. A vadász lovon ül*

Milyen változásokat hozhatott a ló elterjedése (Kr. e. 2. évezred) a népek és államok életében?

8. „[…] Amikor Marduk isten az emberek kormányzására, az ország sebeinek behegesztésére küldött engemet: az igazságot és a jogot az ország nyelvére tettem, és ezzel az emberek javát segítettem elő. Ekkor elrendeltem, hogy:
1. Ha egy szabad ember gyilkossággal vádol egy szabad embert, de nem bizonyít: a vádló ölessék meg.
2. Ha egy szabad ember tanúként jelentkezik egy pörben, és kimondott szavát nem bizonyítja: ha a per élettel kapcsolatos, az illető ölessék meg. […]
8. Ha egy szabad ember akár ökröt, akár juhot, akár disznót lopott: ha az a templomé vagy a palotáé, harmincszorosan térítse meg, ha egy muskénumé [félszabad], tízszeresen térítse meg. Ha a tolvaj nem tudja megtéríteni: ölessék meg. […]
15. Ha egy szabad ember a városkapun kiviszi a palota rabszolgáját vagy rabszolganőjét, vagy muskénum rabszolgáját vagy rabszolganőjét: ölessék meg. […]
25. Ha egy szabad ember házában tűz üt ki, s az, aki oltani siet oda, a ház gazdájának holmijára vetvén szemét, bármit is eltulajdonít: az illetőt ugyanabba a tűzbe vessék. […]
53. Ha valaki hanyagságból nem erősíti meg a földjén a gátat, és a gáton rés nyílik úgy, hogy a megművelt föld víz alá kerül: az elpusztult gabonát az fizesse meg, akinek a gátja átszakadt.
54. Ha nem képes a gabonát megtéríteni: őt magát és vagyonát pénzért eladván, a pénzen osztozzanak meg azok, akiknek a víz elsodorta a gabonáját. […]
117. Ha egy szabad embert az adóssága szorongatja, s ezért feleségét, fiát vagy lányát kénytelen pénzért eladni vagy szolgálónak küldeni: annak házában, aki megvette őket vagy a gazdájuk lett, három évig dolgozzanak. A negyedik évben fel kell hogy szabaduljanak. […]
195. Ha egy fiú megüti az apját: vágják le a kezét.
196. Ha egy szabad ember kiszúrja bárkinek is a szemét a szabadok rendjéhez tartozók közül: szúrják ki az ő szemét is.
197. Ha egy szabad ember szabad embernek a csontját töri: törjék el az ő csontját is.
198. Ha egy muskénum szemét szúrta ki, vagy egy muskénum csontját törte el: 1 mina [500 g] ezüstöt fizessen. […]
200. Ha egy szabad ember kiveri egy szabad ember fogát: üssék ki az ő fogát is.
201. Ha egy muskénum fogát verte ki: 1/3 mina ezüstöt fizessen. […]
Én, Hammurapi, tökéletes király vagyok. […] Csodálatos szavaimat egy oszlopra írtam, és saját képmásom, az igazságot osztó király képmása előtt helyeztem el, hogy az országban legyen mihez szabni az ítéletet, hogy a peres ügyek megoldhatók legyenek, s hogy az elnyomottnak igazság szolgáltassék."
(Hammurapi törvényei, Kr. e. XVIII. század)

Gyűjtse ki a szövegből a társadalmi csoportok nevét és az ezek helyzetére utaló részleteket! Gyűjtse ki a gazdaságra vonatkozó információkat, és fogalmazza meg, mi jellemezte a kor gazdálkodását! Jellemezze a törvények alapján az óbabiloni családot! Mondandóját a szövegből vett rövid idézetekkel igazolja! Gyűjtse ki az elkövetett vétkeket, s az ezekre kirótt büntetéseket! Csoportosítsa a szankciókat! Milyen szerepet szántak a büntetéseknek? Határozza meg a törvénygyűjtemény céljait!

9. „Megragadója az ellenségnek, […] a tiszta fejedelem, […] férfi a királyok közt, harcos, akinek nem lehet ellenállni; […] gondviselője népének a szükség idején, […] létesítője a törvényeknek, […] alázatos és magába szálló a nagy istenekkel szemben, […] a világosság felkeltője Sumer és Akkád országára, a király, aki engedelmességre kényszerítette a négy világtájat, Istar kegyeltje vagyok én."
(Hammurapi felirata, Kr. e. XVIII. század)

AZ ÓBABILONI BIRODALOM – HAMMURAPI TÖRVÉNYEI

Az egymást követő birodalmak sorában az **Óbabiloni Birodalom** teremtett néhány évszázadra állandóságot. Uralkodóik közül kiemelkedett **Hammurapi** (Kr. e. XVIII. század), aki írásba foglaltatta a kialakult együttélési normákat, a szokásjogot.

A törvénygyűjtemény sumer és akkád előzményekre épült. Az ókori Mezopotámia legismertebb írásos emléke nem kötelező érvényű és általánosságban megfogalmazott törvényeket tartalmaz, hanem „Igazságos ítéletek" gyűjteménye. A király jogászai válogatták össze a kor eseteiből, hogy mintául szolgálhassanak a további ítéletekhez. A forrás az írásba foglalt (kodifikált) törvényszövegek kialakulásához vezető út utolsó előtti állomását mutatja. Felbecsülhetetlen jelentőségű, mert képet alkothatunk a kor társadalmi viszonyairól, főként a tulajdonviszonyokról.

A szövegből következtethetünk a **palota** (király) és a **templom** (papság) vezető szerepére, valamint az **előkelők** védelmére. A népesség zömét jelentő **közrendű szabadok,** s a hozzájuk közel álló **félszabadok** (muskénum) helyzetét jól mutatja a velük foglalkozó cikkelyek száma. Az **adósrabszolgaság**ra és a **rabszolgaság**ra egyaránt találunk utalásokat. A társadalmi különbségeket bizonyítják a különböző rétegek **eltérő büntetés**i tételei. A büntetések általában nagyon szigorúak, többségükben halált szabnak ki.

Az esetek jelentős részében még a fejletlenebb jogfelfogást tükröző **szemet szemért elv** (talioelv) érvényesült. Előrelépést jelent az okozott **kár megtérítésének** előírása, mely szintén megfigyelhető a szövegekben. Bizonyos fogalmakból (pl. bizonyítás, vádló, tanú, kiskorú) **fejlett jogélet**re következtethetünk. A **család** az **apa** fennhatósága alatt állt, aki úgy bánt a családtagokkal, mint a tulajdonaival. Külön védelemben részesült gyerekeivel szemben.

10. *Hammurapi törvényoszlopa. A király Samas isten előtt áll, de fejük egy magasságban van*

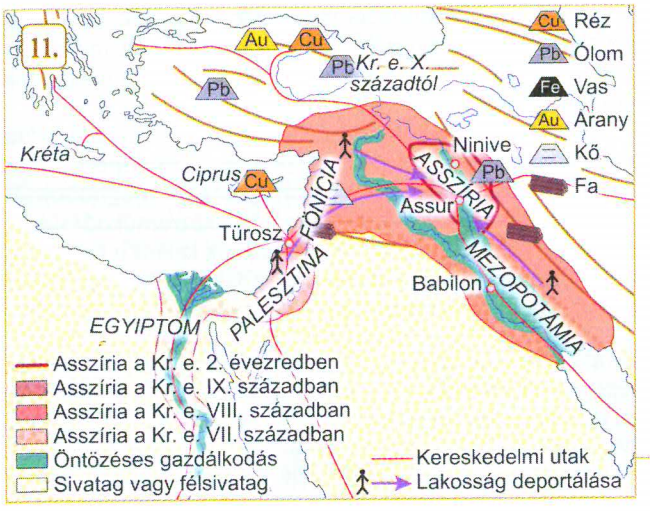

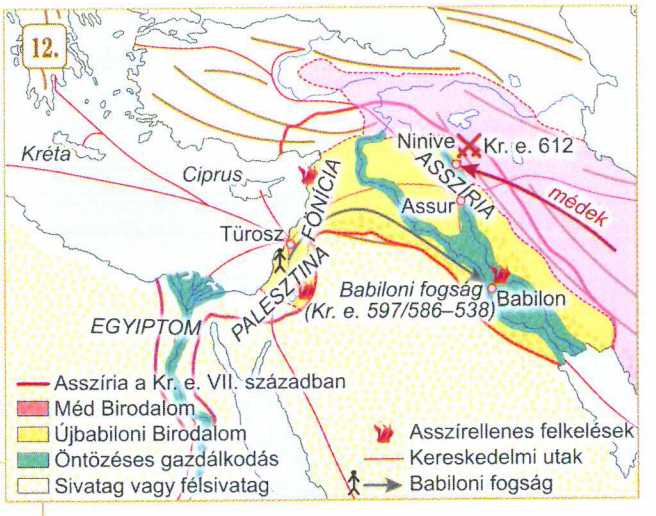

Az Asszír (11.) és az Újbabiloni (12.) Birodalom

Mely területeket egyesítette a két birodalom? Kövesse nyomon kialakulásukat és bukásukat!

A KÖZEL-KELETET EGYESÍTŐ BIRODALMAK

Mezopotámia északkeleti részén, a **Tigris folyó** mentén terült el **Asszíria**. Nevét Assur városáról kapta. Lakói kezdetben fémekkel és gyapjúval kereskedtek, ám ennek lehetősége hamarosan megszűnt.

Nagy mennyiségben szállítottak ólmot Kis-Ázsiába a réz tisztításához és az építkezésekhez. Amikor e térségben új nyersanyaglelőhelyeket fedeztek fel, összeomlott Asszíria gazdasága.

A válság megoldására az állam **hódítások**ba kezdett. Rövidesen a **zsákmányszerzés** vált az ország fő bevételi forrásává. Az ismétlődő hadjáratok nyomán **katonai** jellegű **társadalom** jött létre. Élén a nagy hatalmú **király** állt, aki a **harci szekerek**kel és **vasfegyverek**kel felszerelt **katonai vezető réteg**re támaszkodott. A harcosokká váló asszír parasztok helyett gondoskodni kellett a munkaerőről. Így a zsákmányszerző háborúk egyik céljává az emberek elhurcolása (deportálása) vált. A **deportált népek** nem rabszolgaként dolgoztak, helyzetük inkább a közrendű szabadokéra emlékeztetett.

Asszíria néhány évszázad alatt (Kr. e. IX–VII. század) meghódította a Közel-Kelet jelentős részét (Mezopotámia, Fönícia, Palesztina, majd Egyiptom). A kegyetlen uralom ellen azonban sorozatos felkelések törtek ki. A lázadások miatt meggyengült birodalmat az Irán felől benyomuló indoeurópai lovas nép, a **médek** támadása összeroppantotta. Ninivét, a gyűlölt birodalom fővárosát földig rombolták (Kr. e. 612).

Az asszírok ellen felkelő mezopotámiaiak vezére alapította meg az Újbabiloni Birodalmat. Legjelentősebb uralkodója (Nabúkudurri-uszur, a bibliai Nabukodonozor) részt vett Ninive elpusztításában, majd elfoglalta Föníciát és Palesztinát. A birodalom átvette az asszírok birodalomszervező hagyományait és kegyetlen módszereit. Palesztinából elhurcolták a zsidó lakosság egy részét (babiloni fogság, Kr. e. VI. század). A kegyetlen módszerek miatti elégedetlenség is szerepet játszott abban, hogy a perzsák könnyen megdöntötték birodalmukat.

AZ ÓPERZSA BIRODALOM (Kr. e. 559–331)

A perzsák az Iráni-medence nyugati részén, a Zagrosz hegyláncai között éltek, s nyájaikat, méneseiket legeltették. Az íjjal, nyíllal és vasfegyverekkel felszerelt **lovas nép** az **indoeurópai** nyelvcsaládhoz tartozott. A megerősödő perzsák meghódították **Mezopotámiát** (Babilont Kr. e. 538-ban), majd az Újbabiloni Birodalom megdöntésével kialakult hatalmi űrt kihasználva gyorsan elfoglalták **Föníciát, Palesztinát.** Kr. e. 525-ben birodalmukhoz csatolták Egyiptomot.

13. *Néger fiúra támadó oroszlán. Elefántcsont faragvány az asszír királyi palotából*

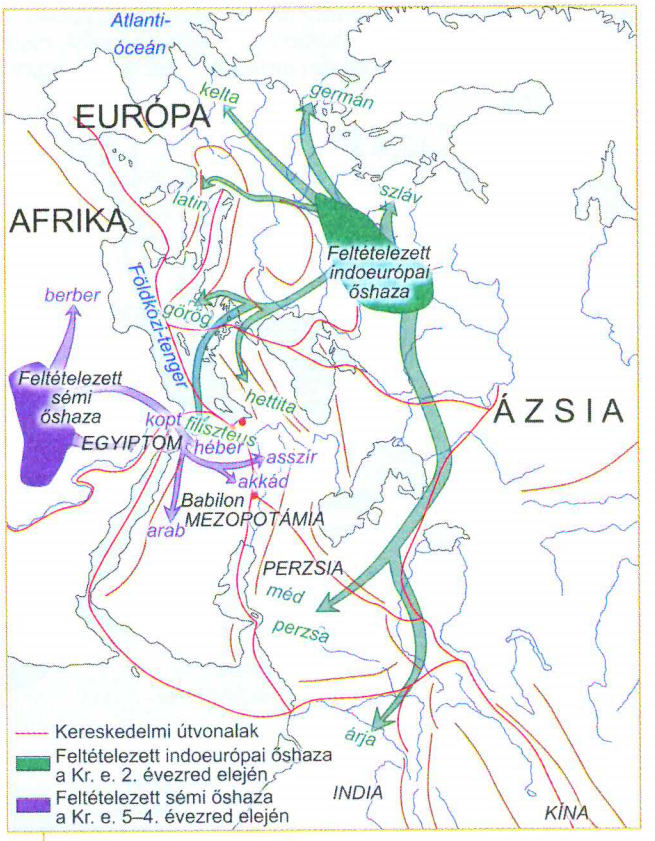

14. *Az indoeurópai és a sémi nyelvcsalád*

Kövesse nyomon az indoeurópai és a sémi nyelveket beszélő népek vándorlását! Fogalmazza meg a térkép segítségével a nyelvcsalád fogalmának jelentését!

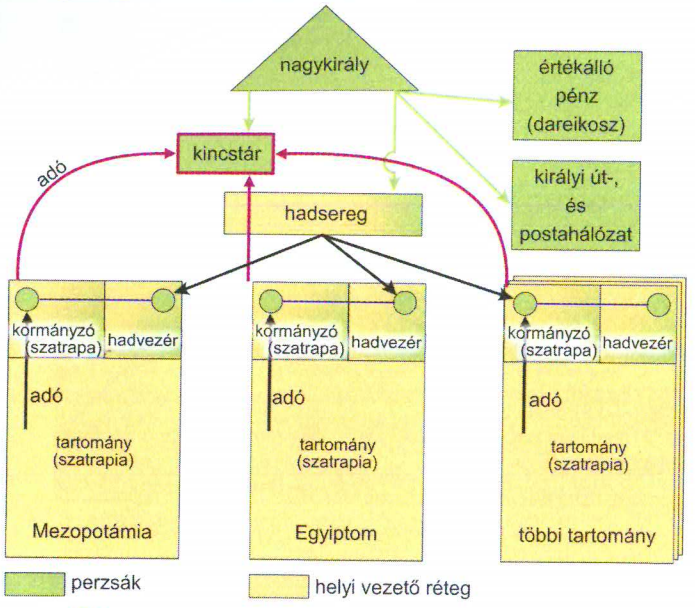

15. *Az Óperzsa Birodalom felépítése*

Mutassa be az Óperzsa Birodalom felépítését! Milyen egységekre oszlott? Kik vezették, és hogyan kapcsolódtak a központi hatalomhoz? Milyen feladatokat láttak el a központi birodalmi szervek?

Legjelentősebb uralkodójuk, **I. Dareiosz** (Kr. e. 522–486) tovább növelte a birodalom területét Európa és India felé. A görögökkel vívott háborúját részletesen tárgyaljuk majd a görög történelemnél.

A perzsák szakítottak az asszírok pusztán erőszakra épülő rendszerével. Nem irtották ki és nem deportálták a meghódított országok **vezető rétegét**. Akik **meghódoltak**, azokat meghagyták tisztségükben, s a közreműködésükkel tartották fenn uralmukat. Így osztozniuk kellett a hatalmon a legyőzött népek előkelőivel. A birodalom több évszázados fennállása azonban igazolta módszerüket.

A hatalmas birodalmat, mely magába foglalta az ókori Kelet fejlett területeinek nagy részét, Egyiptomtól Indiáig, tartományokra (szatrapiákra) osztották. Mindegyik élén kormányzó állt, aki a hadügyek kivételével az összes állami feladat irányítását ellátta. A hadsereg tartományonként önálló vezetés alatt állt. Az állami és a katonai vezető ellenőrizhette egymást, így meggátolhatták a tartomány elszakadási törekvéseit. Ez a rendszer sok későbbi birodalom számára szolgált mintaként.

A birodalom egységét erősítette az utak építése (pl. a Királyi út), melyeken postaszolgálat működött. A jelentősebb tartományi székhelyeket és a fővárost (Perszepoliszt) út- (2700 km) és postahálózat kötötte össze. Az egymástól 20-30 kilométerre levő állomásokon pihent lovak és futárok várták a hivatalos üzeneteket, így sikerült áthidalni a hatalmas távolságokat.

A szatrapiák adói hatalmas jövedelmet biztosítottak az uralkodónak (átlagosan évi 250 tonna ezüstöt és 94 mázsa aranyat). A kereskedelem fellendítését és a birodalom egységét egyaránt szolgálta a Dareiosz által bevezetett vert aranypénz, a dareikosz.

A Dareioszról elnevezett perzsa pénzérme, a dareikosz. A pénz kialakulása hosszú folyamat eredménye. A közvetlen termékcserét kezdetben „pénzpótló", nagy értékű tárgyak váltották fel, például a nemesfém. Egyre inkább teret hódítottak a nemesfém rudak, majd az érmék. Az érmék értéke döntően nemesfémtartalmuktól függött

16.

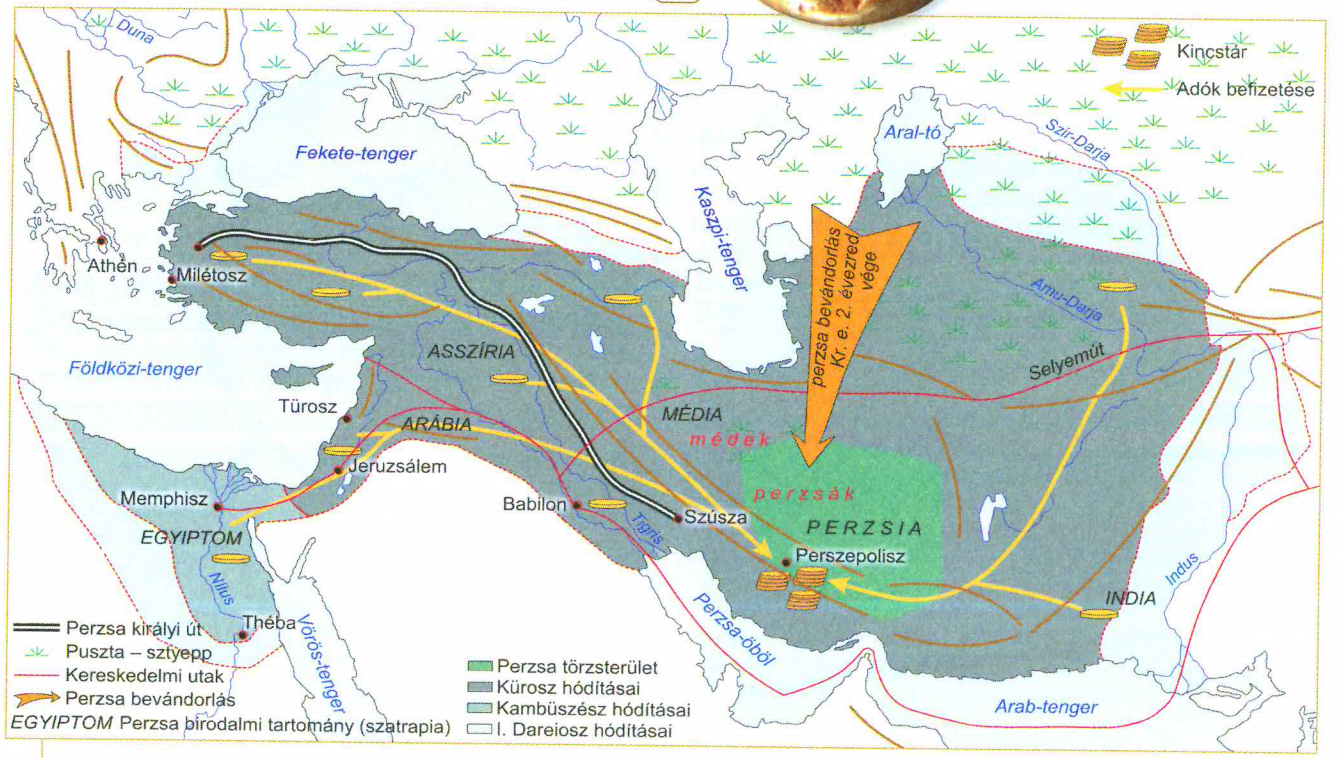

17. *Az Óperzsa Birodalom kialakulása*

Kövesse nyomon a birodalom kialakulásának folyamatát! Hasonlítsa össze a birodalom területét az Asszír és az Újbabiloni Birodalom területével! Milyen erők tartották össze a hatalmas birodalmat? Mely tényezők szabtak határt terjeszkedésének?

4. KULTÚRA ÉS VALLÁS A KÖZEL-KELETEN. A BIBLIA FÖLDJE

AZ ÓKORI KELET LEGJELENTŐSEBB TALÁLMÁNYA: AZ ÍRÁS Az írás az állammal közel egy időben jelent meg. Nem véletlenül, hiszen az **állami feladatok** (irányítás, a termés és az adók nyilvántartása stb.) szükségessé tették a feljegyzéseket, az adatok rögzítését.

Kezdetben (Kr. e. 4. évezred vége–3. évezred eleje) az írásjelek konkrét dolgokat (tárgyak, élőlények stb.) ábrázoltak, leegyszerűsített formában: ez a **képírás**. A fejlődés során az ábrák jelentése eltávolodott a rajztól. Egy szótagú szavak jelét kezdték más fogalmakban, a hangalakjuknak megfelelően használni (pl. kar – kar-valy). E folyamat eredményeként kialakult a **szótagírás,** majd további egyszerűsödéssel az egyes jelek hangokat fejeztek ki: ez a **hangjelölő írás**. Kezdetben csak a **mássalhangzók**at jelölték, később a magánhangzókat is. A különböző írásmódok természetesen – mint azt Egyiptomban láttuk – gyakran hosszú ideig egymás mellett léteztek.

Az írás formáira jelentős hatást gyakorolt az adott kultúra természeti környezete. Egyiptomban bőven található kő és papirusz, Mezopotámiában agyag. Így a Nílus mentén festették az írásjeleket, a Tigris és az Eufrátesz partján puha agyagba nyomták. Az agyag miatt alakultak ki az írásnak is nevet adó ék alakú írásjelek.

Mindkét írásból sok emléket találtak. Ám ahol valamilyen lebomló anyagra írtak (pl. India), ott alig maradt leletünk.

URUK Kr. e. 3300 körül	KLASSZIKUS SUMER Kr. e. 2400 körül	ÓAKKÁD Kr. e. 2200 körül	ÓBABILONI Kr. e. 1700 körül	KÉP	JELENTÉS
				nyak • fej	fej, -tól, -től
				ülő madár	madár
				bikafej	ökör
				patak vagy víz	víz, mag, apa, fiú

3. *Az ékírás kialakulása*

Hogyan változtak az írásjelek, s miképpen a mögöttes tartalmuk? Mely történelmi események és jelenségek segítették elő a folyamatot? Hasonlítsa össze az egyiptomi és a mezopotámiai írásfejlődés szakaszait és irányait!

1.

2.

Kisméretű agyagtábla ékírásos szöveggel és az írás elkészítése. Az agyagtáblákat kiszárították, a fontosabb szövegeket tartalmazókat kiégették

Miért jobbról balra haladt az írás? Nézzen utána az interneten, miért hozott létre Assurbanapli asszír király ékírásos könyvtárat! Milyen iratokat tartalmazott a könyvtár?

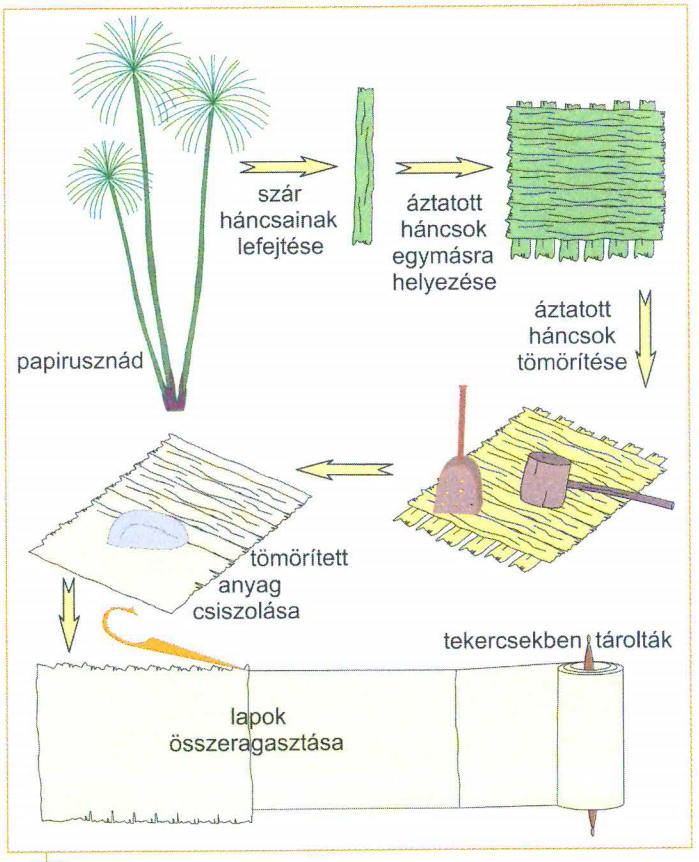

4. *A papirusz készítése*

Figyelje meg és saját szavaival mesélje el társainak a papirusz elkészítésének folyamatát! Bizonyítsa be az egyiptomi és a mezopotámiai írások alapján, hogy a természeti környezet az írás fejlődésére is hatást gyakorolt!

5. „A tábla házának fia: gyere ide hozzám, hadd mondjam el neked, amit nekem is elmondott mesterem!

Én is voltam egykor alsós testvér, olyan, mint te; mellém is adtak felsős testvért. A mester meglett férfi munkáját rótta ki rám – ingadoztam, mint ingó nádszál, de buzgón végeztem a munkát, mesterem szava iránt nem voltam közönyös, nem a magam feje után mentem, a felsős testvér elégedett volt a teljesítményemmel; örült, mert alázatos voltam iránta, s úgy szóltam vele, hogy ez javamra szólt. Bármit rótt ki rám, elvégeztem, mindent helyesen csináltam, parancsát jámboran követtem.

Kezem ő vezette az agyagon, ő oktatott, hogyan viselkedjem; szájam ő nyitotta fel, hogy szóljon; jó tanácsot adott; szemem ő nyitotta rá a szabályokra, a tökéletes embert vezetőkre. A tökély titka a szorgalom, bűn az időfecsérlés; ha a tanuló elkódorog, s leckéinek idejét elfecsérli, korholó hangon beszél vele – hiszen ha dicsérné tudását, csodálkoznának mások." *(Sumer agyagtábla)*

Hogyan nevezné ma a tábla házát? Milyen módszereket alkalmaztak itt a jobb eredmények elérése érdekében? Hasonlítsa össze a sumer elvárásokat napjaink oktatási elveivel és módszereivel!

6. *Föníciai hajó korabeli ábrázolása*

Hogyan haladt és hogyan kormányozták a hajót? Mire utal az öblös hajótest?

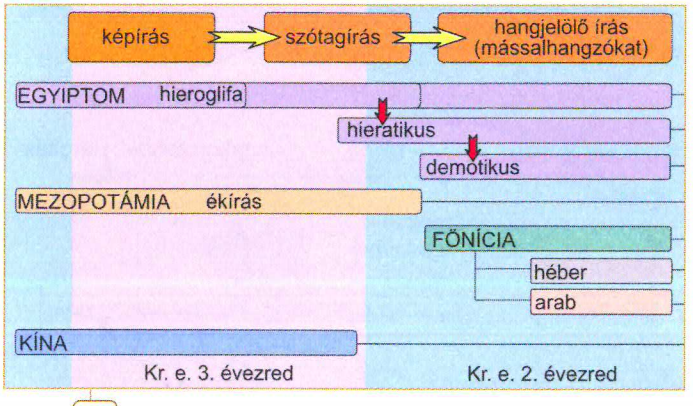

7. *Az írások fejlődése és egymásra hatása*

Mutassa be az írásfejlődés egyes szakaszait példákon keresztül! Hatottak-e az egyes kultúrák írásai egymásra? Bizonyítsa válaszát!

A despotikus államoknak sok **írástudó**ra volt szüksége. Az írás elsajátítása nehéz feladatnak számított, ezért **iskolák**at állítottak fel, melyeket Mezopotámiában a „tábla házának" (edubba) neveztek. Gyakorlásként hosszú szövegeket (pl. Gilgames-eposz) másoltattak le a tanulókkal. Az így fennmaradt töredékes anyagokból rekonstruálni lehetett a sumer írásművészetet.

A ÚJ ÍRÁS HAZÁJA: FÖNÍCIA A Földközi-tenger és a Libanon-hegység között elterülő partvidéken, Föníciában a csapadék lehetővé tette, hogy **öntözés nélkül** megteremjen a gabona. A domboldalakon jól jövedelmező növényeket, szőlőt, olajfát, fügét termesztettek. A hegység **értékes fák**at adott, például a cédrust és a libanoni tölgyet. E két jó minőségű fa a **hajóépítés** és az építkezések nélkülözhetetlen anyaga volt. A hajóépítésen kívül a városok kézműves mesterei **szövetek**et (különleges volt a bíborfestésű szövet), **üvegáru**t és **fémeszközök**et állítottak elő.

Fönícia a kereskedelmi útvonalak találkozási pontjában feküdt. A part menti városok lakói kihasználták a kedvező lehetőséget, s hajóikkal bejárták a távoli vizeket. Elvitték hazájuk termékeit, és közvetítették távoli városok, vidékek árucikkeit. A tenger fuvarosaivá váltak. Sorra alapították kereskedelmi telepeiket Ciprustól Gibraltárig (pl. Karthágót).

Föníciában nem alakult ki egységes állam. Az önálló városállamokban (Büblosz, Szidón, Türosz) a királyok hatalmát a gazdag kereskedők korlátozták. A vidék egy átmeneti időszaktól eltekintve (Kr. e. XII–VIII. század) mindig a környező nagy birodalmak része volt.

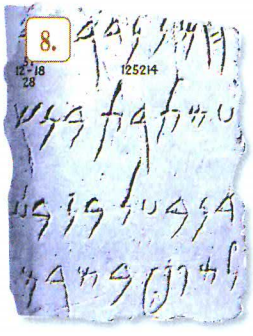

8.

A kereskedővárosok legmaradandóbb alkotása a **hangjelölő írás**. Korábbi kezdemények után Kr. e. 1100 táján Bübloszban dolgozták ki a 22 vonalas jelből álló írást. Ez az **ábécé** az alapja a héber és az arab írásnak. A görögök **magánhangzók** hozzáadásával továbbfejlesztették a hajós nép találmányát, és az így kialakult jelrendszer lett az alapja a mai latin ábécénknek is.

ÓFÖNÍCIAI		ÓGÖRÖG		LATIN	
	kiejtés „ʔ"		kiejtés „a"	A	kiejtés „a"
	„b"	B	„b"	B	„b"
	„g"	Γ	„g"	C	„k" „g"
	„d"	Δ	„d"	D	„d"
	hangsúly-jelölés	E	rövid „e"	E	„e"
	„w"	F	„y" „u"	F	„f"
	„z"	I	(d) „z"	Z	„z"
	„h"	H	hosszú „e"	H	hangsúly-jelölés

9. *A hangjelölő írás fejlődése (9.) és egy töredékesen fennmaradt, föníciai írással készült szöveg (8.)*

Melyek a föníciai írás újdonságai? Miért éppen Fönícia ban alakulhatott ki ez a fajta írás?

VALLÁSOK Az emberi közösség megjelenésével egyidősek vallási elképzeléseink. Már az őskőkori vadászok **barlangrajz**ai és az újkőkori **termékenységszobrok** is jelzik az ember alapvető igényét a természetfeletti erők befolyásolására. Ezt szolgálták a **szertartások** is.

Minden vallás más, de a vallások kialakulásának néhány jelensége megegyezik. Kezdetben a **természeti erők tisztelete** a döntő, majd ezekhez emberi (vagy állati) tulajdonságokat társítottak, s létrejöttek a **személyiséggel rendelkező istenek**. Az államok kialakulásakor az istenek is **alá- és fölérendeltségi viszony**ba (hierarchiába) kerültek. Ekkor jöttek létre a **papi testületek** is. Az ókori Kelet népeinek többségére a **sokistenhit** (politeizmus) volt jellemző.

Ha az államot több terület, több nép alkotta, akkor isteneik között egyezések is lehettek. Az isteni feladatkörök közötti „rend" megteremtését a papi testületek végezték el.

A vallások és a papi testületek rendkívül fontos szerepet játszottak az ókori társadalmak életében. Megalkották és közvetítették az alapvető **erkölcsi szabályok**at, és a **fennálló rend** igazolásával biztosították annak működését.

Mezopotámiában a vallások terén is meghatározó a sumerok szerepe. A mezopotámiai hitvilágra a számos városállam és a népek keveredése miatt rendkívül sok isten jellemző. Számukat már a sumerok is megpróbálták csökkenteni. Isteneiket kiszámíthatatlannak és kegyetlennek ábrázolták. A mezopotámiai hitvilág jellegzetes vonása a jóslás.

Az egyiptomi vallás is sokistenhívő. A városok, területek közösségei „hozták magukkal" isteneiket az egyesülő birodalomba. Így Egyiptomban is sok volt az egyezés, gyakoriak az azonos feladatkörű istenek. Az állandóság abban jelentkezett, hogy a főisten szerepét betöltő Nap több istent is magába olvasztott (pl. Amon, Ré, Aton).

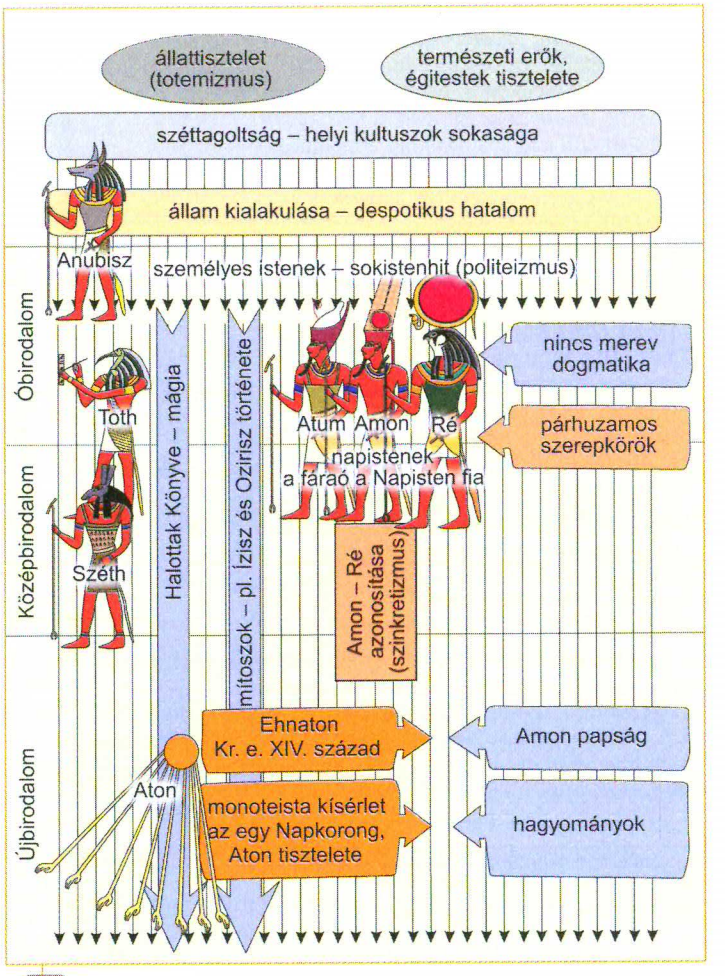

11. *Az egyiptomi hitvilág*

Mutassa be az egyiptomi hitvilág jellemzőit! Kövesse az évezredek során bekövetkező változásokat! Vannak-e olyan jellegzetességek, amelyek az évezredek során nem változtak?

A VALLÁS ÉS A TUDOMÁNYOK A vallási kultuszok meghatározóak a korszak művelődése szempontjából. A **mítoszok** a korszak irodalmi hagyatékát képezik. A **jóslás** a természeti jelenségek **megfigyelésé**vel próbálta feltárni a jövőt. Így sok **ismeret, tapasztalat** halmozódott fel, mely serkentően hatott a tudományokra (csillagászat, matematika). Az egyiptomi mumifikálás az emberi test megismeréséhez vezetett.

A sumerok hatvanas számrendszert használtak, melyet máig megőrzött a kör 360 fokra osztása, az időmérés egységei (óra, perc, másodperc). Szoroztak, osztottak, tizenkét hónapos naptárt használtak, amelyben hatévente egy kiegészítő hónap egyenlítette ki a holdév és a napév eltérését. A hitvilághoz kapcsolódnak a térség legjelentősebb építményei, az agyagtéglákból emelt toronytemplomok (zikkuratok), amelyekben csillagászati megfigyeléseket is végeztek.

10. „A szívből ágaznak ki a véredények az összes tagokba. Amely tagokra tehát az orvos az ujját teszi, a fejre, a koponyára, a kezekre, az ütőérre, a karra vagy lábakra, mindenütt a szívet érzi, mivel edényei az összes tagokba vezetnek." *(Ebers papirusz, Kr. e. XVI. század)*

Állapítson meg összefüggést a forrás és a mumifikálásról szóló leírás között!

12. *II. Ramszesz múmiája*

Milyen kultikus elképzelések fűződnek a mumifikáláshoz? Miért alakulhatott ki ez az eljárás Egyiptomban? Mely tudományágak fejlődését segítette a mumifikálás?

13. „S bárha te távol vagy,
sugarad itt lobban a földön.
Ott vagy az arcokon is, bár lebegésed senki se látja.
Hogyha lehullasz az ég nyugati horizontján,
égbe sötétül a föld, a halál bús állapotába.
Kamráiban alszik az ember, betakarva fejét,
s az egyik szemről nem tud a másik,
kirabolhatják vagyonából, […]
Világos lesz a világ,
amikor fölkelsz az egek horizontján,
s izzol egész napon át, tűz-fényű korong.
Tovaűzöd az éjt, sugarad mindenfele árad.
A Két Ország [Egyiptom] ünnepet ül,
ami él, eleven lesz újra, feléled,
te költöd fel az embert.
Megfürdeti testét, felölti ruháját,
s a te felragyogásodat üdvözli a karja.
Az egész ország munkálja a dolgát,
abraktól megelégül az állat,
zöldellnek a fák, a palánták,
fészkeiken szökdösnek a kismadarak,
a te lelkedet dicsőíti szárnyuk […].”
(Részlet Ehnaton Naphimnuszából)

Határozza meg a versből Aton napisten szerepkörét! Bizonyítsa a szöveg alapján, hogy Ehnaton egyistenhívő vallást vezetett be!

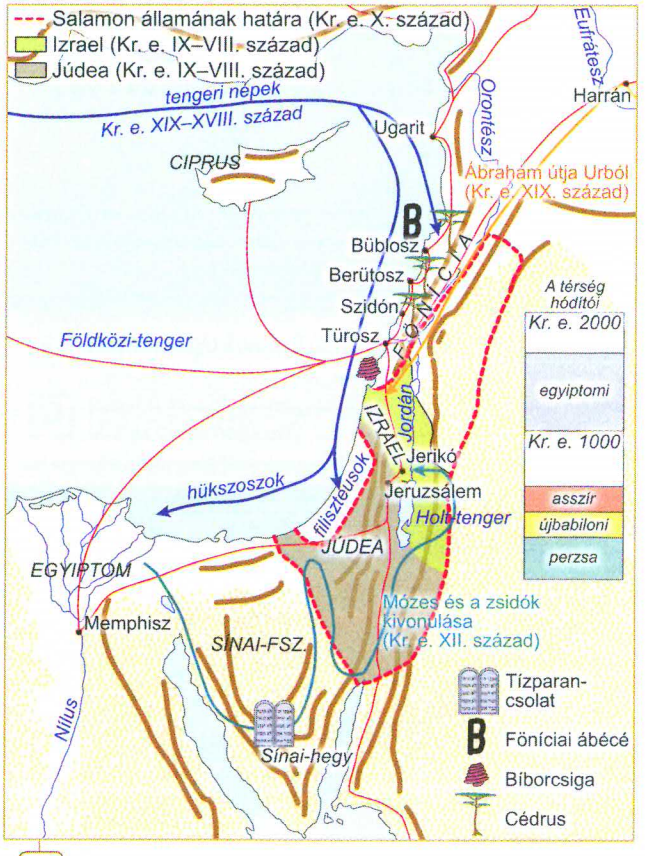

14. *A Biblia földje*

Határozza meg Júdea és Izrael elhelyezkedését! Kövesse nyomon a zsidóság vándorlását és történetét a térképen! Határozza meg Fönícia helyét! Igazolja a térkép alapján, hogy a természeti viszonyok jelentős szerepet játszottak a föníciai kereskedelem kialakulásában!

15. *Amenhotep a napkoronggal*

ÚT AZ EGYISTENHIT FELÉ Az egyiptomi Újbirodalomban a befolyásos Amon-papság már a fáraók hatalmát veszélyeztette. Az ő visszaszorításukra tett kísérletet IV. Amenhotep (Kr. e. XIV. század) fáraó: hogy az Amon-papság hatalmát megtörje, bevezette Aton, a napkorongot jelképező istenség kizárólagos tiszteletét. A fáraó még a nevét is megváltoztatta, Ehn*aton*ra. Az egyistenhit (monoteizmus) bevezetésére tett kísérlet azonban az uralkodó halála után megbukott. Utódjának meg kellett változtatnia a nevét, de ellenkező előjellel: Tutanh*aton*ról Tutanh*amon*ra. (Ő arról híres, hogy sírját elkerülték a sírrablók pusztításai a Királyok völgyében, ahol a fáraók sziklasírjait kialakították.)

A perzsa sokistenhit is változott. Felfogásuk szerint a világban a jó és a rossz, a világosság és a sötétség küzd egymással. A perzsa nagykirályok a világosság nevében uralkodtak. A perzsa vallási rendszer megalkotását később Zarathusztrának tulajdonították, elveit szent könyvükben, az Avesztában (= Tudás Könyve) foglalták össze. Azokat a vallási elképzeléseket, amelyekben a világ élesen két ellentétes részre oszlik, vallási dualizmusnak (duo = kettő) nevezzük.

A BIBLIA FÖLDJE: PALESZTINA A Jordán folyó és a Holt-tenger vonalától a Földközi-tengerig húzódó hegyes vidék Palesztina. Korábbi lakói – akik földműveléssel, pásztorkodással foglalkoztak – **Kánaán**nak nevezték. A Kr. e. XIII. században e területen lépett szövetségre a **12 zsidó (héber) törzs**. A **sémi** eredetű zsidó népesség egy keletről már korábban betelepült és egy Egyiptom felől ekkor érkező csoport egybeolvadásával jött létre.

Palesztina történetének legfontosabb forrása a **Biblia** ószövetségi része, a zsidók szent könyve. Az **Ószövetség** (Ótestamentum) **Ábrahám és Mózes** történetét egységbe fogva megőrizte a palesztinai zsidóság kettős eredetét. A keletről érkezők (kb. a Kr. e. XV–XIV. században) emlékét Ábrahámhoz, a nyugatról, Egyiptom felől bevándorlókat (a Kr. e. XIII. század táján) Mózeshez köti.

Az Ótestamentum szerint Ábrahám a mezopotámiai Ur városából menekült Hárán városán keresztül Kánaán felé. Időskorában született fia, Izsák. Az ő gyermeke volt Jákob, akinek 12 fia már a 12 zsidó törzset jelképezi. Az éhínség elől Jákob fiai Egyiptomba vándoroltak. A legkisebb testvér, József jóvoltából a zsidók békében éltek és sokasodtak Egyiptom földjén. Ám az egyiptomiak megirigyelték gyarapodásukat. A fáraó el akarta pusztítani őket. Elrendelték, hogy a zsidó fiúgyermekeket öljék a Nílusba. Az egyik fiúcskát, Mózest azonban szurokkal bekent gyékénykosárba tették, s úgy eresztették a vízre. A fáraó leánya találta meg, felneveltette, s előkelő férfiú lett belőle. Amikor egy konfliktusban vérei mellé állt, menekülnie kellett.

A Sínai-félszigeten bujdokolt, amikor a zsidók istene, Jahve égő csipkebokor képében megjelent előtte, s felszólította őt, hogy hozza ki népét Egyiptomból. Mózes nagy nehézségek árán elvezette népét Kánaán határáig, de ő már nem léphetett az új haza földjére. A sivatagban az Úr táplálta a zsidókat, és törvényeket is adott választott népének: a tízparancsolatot.

A betelepülő zsidó törzsek **több évszázados küzdelem**ben legyőzték Kánaán őslakóit, majd a **filiszteusok** ellen harcoltak a területért. (Az indoeurópai filiszteusok a tengeri népek egyike, akik a zsidókkal közel egy időben foglalták el a tengerparti részeket, s nevükből származik a Palesztina elnevezés.)

AZ EGYISTENHIT KIALAKULÁSA E harcok során **Dávid** vezetésével a Kr. e. X. századra alakult ki a **zsidó állam** Jeruzsálem székhellyel. Dávid utóda, **Salamon** tette **despotikus**sá a királyi hatalmat. Nevéhez fűződik a **jeruzsálemi templom** építése. Salamon halála után az ország két részre szakadt: az északi **Izrael**re és a déli **Júdeá**ra.

A romló életkörülmények és a vezető réteg eltávolodása Jahve kultuszától a lakosság elégedetlenségéhez vezetett. Látnokok, jósok léptek fel, akik magukat isten „szóvivőinek", **próféták**nak hirdetve ostorozták a nép kifosztását és a Jahvétől való elfordulást. A próféták a népet maguk köré gyűjtve Isten büntetését jövendölték az idegen istenek tisztelete miatt.

A Kr. e. VIII. században az **Asszír Birodalom** foglalta el Izraelt. A lakosság nagy részét Asszíriába hurcolták (deportálták). Júdea a teljes meghódolás és adófizetés árán menekült meg a pusztulástól. Urai azonban változtattak politikájukon: az egység érdekében kiegyeztek a prófétai mozgalommal, és könnyítettek a nép sorsán. Szakítottak az idegen kultuszokkal, és **Jahvét** ismerték el **a zsidók egyetlen istenének**. Csak az ő jeruzsálemi szentélyében lehetett tisztelni az Istent.

A megpróbáltatások azonban nem értek véget: az **Újbabiloni Birodalom** uralkodója (Nabukodonozor) legyőzte Júdeát, feldúlta fővárosát, Jeruzsálemet, s elpusztította a szentélyt (Kr. e. VI. század). Az asszírok szokását követve a lakosság egy részét, főként a vezető réteget Mezopotámiába telepítette. A **„babiloni fogságnak"** az Újbabiloni Birodalmat megdöntő perzsák vetettek véget. Hazaengedték a zsidókat, akik újjáépítették létük szimbólumát, a jeruzsálemi szentélyt.

A fogság időszakában jelentős változás történt a zsidók vallási életében. **Jahve** a zsidók felett uralkodó egyetlen istenségből a mindenség teremtőjévé és **a földkerekség egyetlen istenévé** vált. Rajta kívül semmilyen más istenséget nem ismertek el (tehát más népek isteneit sem). Ezzel a zsidó hit tisztán egyistenhívő (monoteista) vallássá vált. Kisebb változtatásoktól eltekintve ebben az időszakban nyerte el végleges formáját szent könyve, az **Ótestamentum**.

16. „1. Uradat, Istenedet imádd, és csak neki szolgálj!
2. Isten nevét hiába ne vedd!
3. Az Úr napját szenteld meg!
4. Atyádat és anyádat tiszteld!
5. Ne ölj!
6. Ne paráználkodj!
7. Ne lopj!
8. Ne hazudj, mások becsületében kárt ne tégy!
9. Felebarátod házastársát ne kívánd!
10. Mások tulajdonát ne kívánd!" *(A tízparancsolat, Biblia, az Ószövetség két helyén is)*

Nézzen utána az interneten, hogy az itt közölt katolikus fordítás mellett mely változatai ismertek az eredeti héber szövegnek! A parancsok közül melyek vonatkoznak a vallási életre, és melyek fogalmaznak meg általános etikai elveket?

17. „Salamon király kényszermunkásokat küldött föl egész Izraelből: harmincezer ember lett kényszermunkás. Ezeket felváltva küldte a Libanonra, havonta tízezer embert. Egy hónapig a Libanonon voltak, két hónapig pedig otthon. A kényszermunkások felügyelője Adónirám volt. Salamonnak volt hetvenezer teherhordója és nyolcvanezer kőfejtője is a hegységben. Valamint a munkát irányító munkavezetőkön kívül háromezer-háromszáz felügyelője, akik a munkát végeztették a néppel." *(Ószövetség)*

Kik építették a templomot? Milyen társadalmi szerkezetre utal ez? Keressen a tankönyvben az ittenihez hasonló tartalmú forrást! Mely nép történeténél talált ilyet?

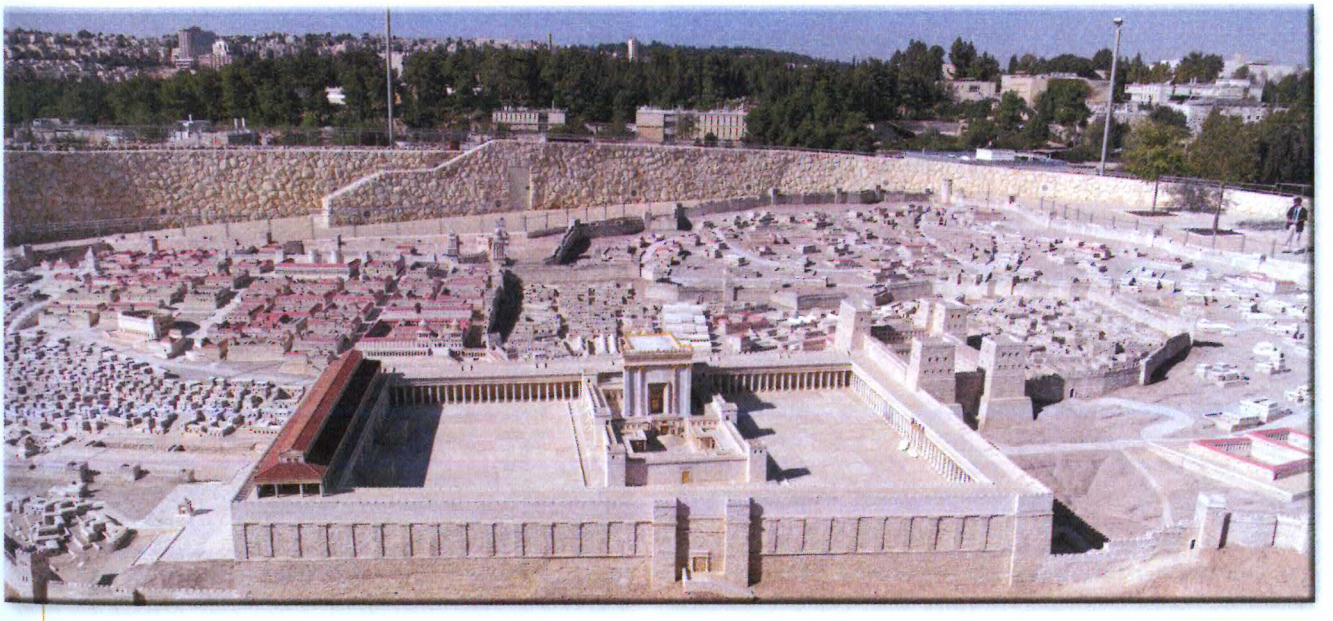

18. *Az új jeruzsálemi templom rekonstrukciós makettje. A babiloni fogság után emelték Salamon templomának a helyén*

Nézzen utána az interneten, milyen szerepet játszott a templom a zsidóság életében!

5. DÉL- ÉS KELET-ÁZSIA BIRODALMAI

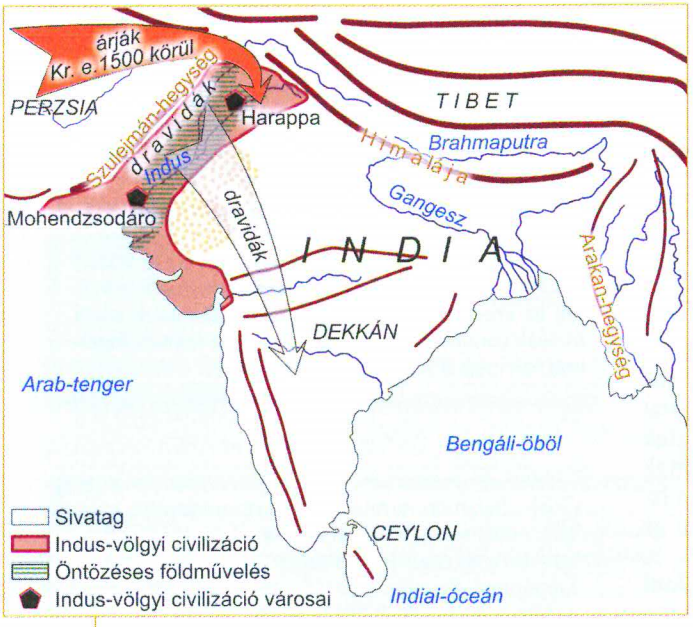

1. *India a Kr. e. 2. évezredben*

Milyen hatással volt a természeti környezet India történelmi fejlődésére? Mit árul el a térkép az Indus-völgyi civilizációról?

2. „Brahma saját testrészeiből teremtette az egyes kasztokat. Fejéből a brahmanákat, kezéből a ksatriákat, derekából a vaisákat, lábából a súdrákat. A világrend fenntartása érdekében azok számára, akik fejéből, derekából és lábából kerültek elő, külön-külön hivatást állapított meg.

A Védák [szent könyv] tanulmányozását és oktatását, az áldozatok bemutatását önmagukért és másokért, a jótékony adományok elfogadását és szétosztását a brahmanák feladatává tette.

Az alattvalók védelmét, a jótékony adományok szétosztását, az áldozatok bemutatását, a Védák tanulmányozását s az élvezetekben való mértékletességet a ksatriák kötelességévé tette.

A vaisák feladata a nyájak legeltetése, a jótékonykodás, az áldozat bemutatása, a Védák tanulmányozása, a kereskedés és a pénzkölcsönzés.

A súdra számára az Úr csak egyetlen kötelességet jelölt ki: azt, hogy ezeket a kasztokat megadással szolgálja." *(Manu törvényeiből)*

Milyen csoportokra osztja Manu a társadalmat? Mi jellemzi az egyes rétegeket? Vesse össze a szöveget az ábrával! Milyen további információkat nyerhet az ábrából? Mi az oka a különbségeknek? Mennyiben tekinthetők a kasztok társadalmi csoportoknak? Nézzen utána a nyelvcsaládokat bemutató térképen (19. oldal), kik az árják!

AZ INDUS-VÖLGYI CIVILIZÁCIÓ

India hatalmas méretű térség, úgynevezett **szubkontinens** a Himalája és az Indiai-óceán között. A nagy **félszigetet** hegységek fogják körbe. Zártsága miatt India kultúrája számos vonásában eltér a Közel-Kelet kultúrájától.

India ősi civilizációja az **Indus völgyében** bontakozott ki, és virágkorát a Kr. e. 3. és 2. évezred fordulóján élte. Létrehozói valószínűleg India sötét bőrű őslakóihoz (dravidák) tartoztak. E kultúra gazdasági alapját az **öntözéses földművelés** adta (árpát és búzát termesztettek), eszközei elsősorban **bronz**ból készültek. A kőből és téglából épített **városok** (Mohendzsodáro, Harappa) utcái derékszögben metszették egymást, a házakba vizet vezettek, és csatornákon távozott a szennyvíz. Valamilyen lebomló anyagra írhattak, így a kevés fennmaradt emlékből írásukat nem sikerült megfejteni.

INDIA TÁRSADALMA ÉS ÁLLAMAI

A fejlett Indus-völgyi kultúra (valószínűleg a termőföld kimerülése és környezeti problémák miatt) hanyatlásnak indult, a városok elnéptelenedtek, lakói szétszóródtak a vidéken. A területet az Iráni-medence felől **árja törzsek** foglalták el (Kr. e. 1500 körül).

A hódítók és a meghódított őslakosság együttélése sajátos szerkezetű társadalmat hozott létre. A társadalomban betöltött szerep alapján a népesség **négy fő** csoportra, **kaszt**ra oszlott: a **papok**ra (brahmanákra), a **katonai előkelők**re (ksatriják), a tulajdonnal rendelkező **közrendűek**re (vaisák) és az előző három réteget **szolgálók**ra (súdrák).

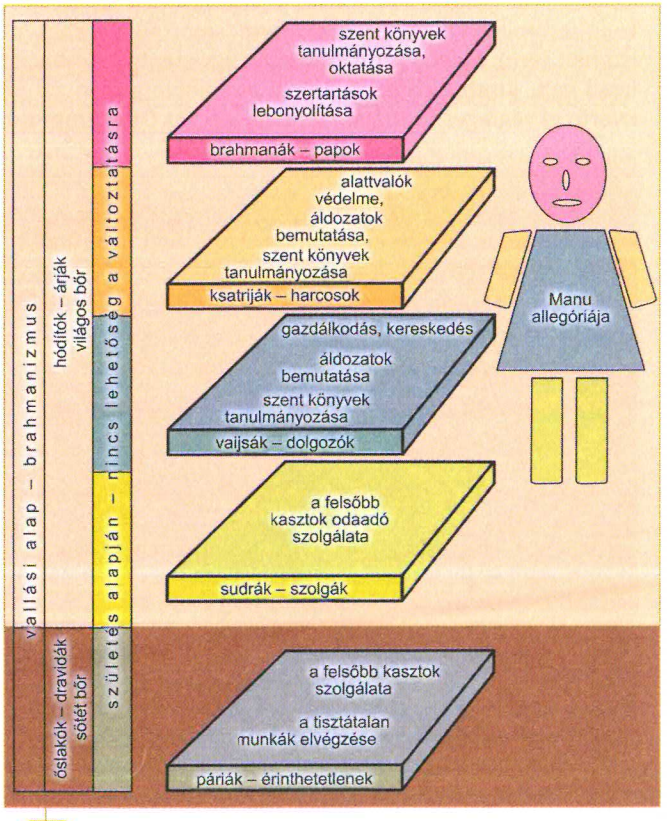

3. *A kasztrendszer*

Elkülönült egy ötödik csoport is, akiket vallási alapon **érinthetetlen**nek bélyegeztek (páriák). Közéjük tartozott az őslakosság és a **tisztátalan**nak tartott **foglalkozások**at űzők (pl. az életet kioltó mészárosok). Idővel (a Kr. e. I. századra) a kasztrendszer merevvé vált: a kasztokba csak beleszületni lehetett.

A kontinensnyi India természetes állapota a széttagoltság volt: nem lehetett egyben tartani a különböző földrajzi adottságú területeken élő számtalan népet. Egy-egy tehetséges uralkodó átmenetileg India nagy részére kiterjesztette fennhatóságát. A Maurja Birodalom Asóka király idejében (Kr. e. III. század) élte virágkorát, s India jelentős részét egyesítette.

Indiából indult hódító útjára a textilipar egyik fontos alapanyaga, a gyapot. A kézművesek, elsősorban a takácsok (textilszövő) kivitelre termeltek. Virágzott a tengeri és a szárazföldi kereskedelem (pl. a Selyemúton). A különféle textíliák mellett a fűszerek kivitele is jelentős volt. Cserébe nagy mennyiségű arany áramlott Indiába évszázadokon át.

INDIAI VALLÁSOK Az ókori Indiában két jelentős vallás alakult ki. A **brahmanizmus**t sokistenhit (politeizmus) jellemezte. Az örök világrendet, a teremtés és a pusztulás körforgását fejezte ki három fő istenük: **Brahma** (a teremtő), **Visnu** (a megtartó) és **Siva** (a pusztító).

A brahmanizmus a világot megváltoztathatatlannak ítéli, melyben minden lény az örök törvények szerint él. A társadalmat tagoló **kasztrendszer** is egyike a világ örök törvényeinek. Változásra csak a halál után van lehetőség, mivel hitük szerint a lélek mindig más és más lényben születik újjá. A **lélekvándorlás** tana szerint az **újjászületés** formája az előző élet minőségétől függ, attól, hogy valaki mennyire élt kasztja előírásainak megfelelően.

A brahmanizmussal szemben különböző gondolkodók léptek fel, akik közül a legjelentősebb a ksatriják kasztjába született **Buddha** volt, a Kr. e. VI. században. Nem helyeselte a kasztrendszert, de nem hirdetett harcot ellene. Tanításának lényege, hogy a **boldogságot** a vágyakról való **lemondással** érhetjük el. Az első lépés, hogy felismerjük: az élet szenvedés, amit vágyaink okoznak. Ha kioltjuk ezeket a vágyakat, megszabadulunk szenvedéseinktől. Ez nem könnyű feladat. A lélekvándorlás újabb és újabb állomásain kell **önmegtartóztatás**sal és **elmélkedés**sel – tehát a saját erőnkből – úrrá lenni vágyainkon. Így juthatunk el az áhított boldog megsemmisülés, a **nirvána** állapotába. A **buddhizmus** olyan vallási rendszer, amely az isteneknek való megfelelés, az isteni segítségben való bizakodás helyett önmagunk megismerésére, tökéletesítésére helyez hangsúlyt.

5.

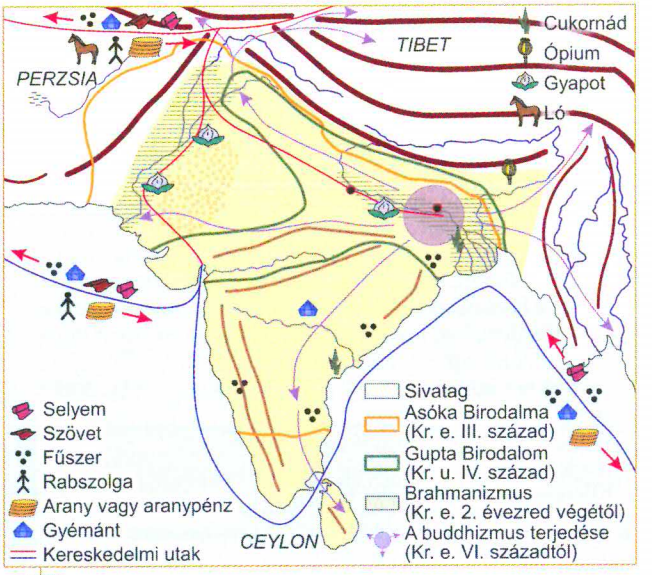

4. *India a Kr. e. 2–1. évezredben*

Jellemezze India gazdaságát és kereskedelmi kapcsolatait! Kövesse nyomon a vallások időbeli és térbeli változásait!

6.

Táncoló Siva isten (5.) és a nagy vallásalapító Buddha, jellegzetes ülő testtartásban (6.)

Nézzen utána az interneten Siva és Buddha életének! Hogyan fejezik ki az alkotások Siva szerepét és Buddha tanításait?

7. „Hatodik hónapban hullócsillag árad,
Kilencedik hónap: osztják a ruhákat,
Első hónapban hózivatar van,
Második hónapban sok mennydörgés csattan,
Ki jó ruhában, ki koldusrongyban,
A tél végéig eléldegélünk,
Harmadik hónap: szántani térünk,
Negyedik hónapban sietős a léptünk,
Velünk gyermekünk és feleségünk,
A felügyelő örül, hogy élünk, […]
Hatodik hónapban eszünk szőlőt, szilvát,
Hetedik hónapban főzünk babot, mályvát,
Nyolcadik hónap: rizs aratása,
Tavaszi bor bugyogása,
Hosszú élet és erő forrása,
Hetedik hónapban dinnyét lakomázunk,
Nyolcadik hónapban lopótököt vágunk,
Kilencedik hónap, kender tilolása,
Gyűljék a tűzifa. Bogyó és saláta,
Szántóvetők lakomája."
(A Dalok könyve című kínai versgyűjteményből)

A vers alapján rekonstruáljuk a kínai földművesek étrendjét! Hasonlítsuk össze napjaink kínálatával! Milyen gazdálkodási és társadalmi rendszerre lehet következtetni a szövegből? Emelje ki a versből az erre utaló kulcsszavakat!

KÍNA A Kelet-Ázsiában elterülő hatalmas, nehezen járható hegységek által körülzárt **alföld** még Indiánál is zártabb világ. Két nagy folyó, a **Huangho** (Sárga-folyó) és a **Jangce** (Nagy-folyó) szeli át, és kiválóan alkalmas mezőgazdasági művelésre. Az **öntözött területeken** bő termést hozott a vidék fő gabonanövénye, a **rizs**.

Az első államok a Huangho mentén alakultak ki a Kr. e. 3. évezredben. A bronz-, majd a vaskorba lépő Kína államait először **Csin Si Huang-ti** (Kr. e. 221–210), az első császár szervezte egységes birodalommá. Megerősítette a központi hatalmat, szigorú törvényekkel belső rendet teremtett. A hunok támadásai ellen falat emeltetett az északi határ mentén. A kínai **Nagy Fal** felépítése hatalmas vállalkozás volt: a több ezer kilométeres védelmi rendszert foglyok ezrei és közrendű szabadok építették.

A **Csin-dinasztia** egyre önkényesebbé váló uralmát felkelések döntötték meg. A trónt megszerző **Han-dinasztia** (Kr. e. III. század vége–Kr. u. III. század eleje) császárai megerősítették a központi hatalmat, s uralkodásuk első felében Kína a virágkorát élte. A birodalom erejét a Han-császárok **hódítások**ra használták fel. Egyre hosszabb távon ellenőrizték a nyugat felé vivő fontos karavánutat, amelyet **Selyemút**nak neveztek. Fennhatóságuk alá vonták Koreát és a Vörös-folyó vidékét (Észak-Vietnam). A háborúk terhei miatt felkelések robbantak ki (vörös szemöldökűek, sárga turbánosok). A belső gondok aláásták a központi hatalom erejét, s Kína évszázadokra kisebb államokra esett szét.

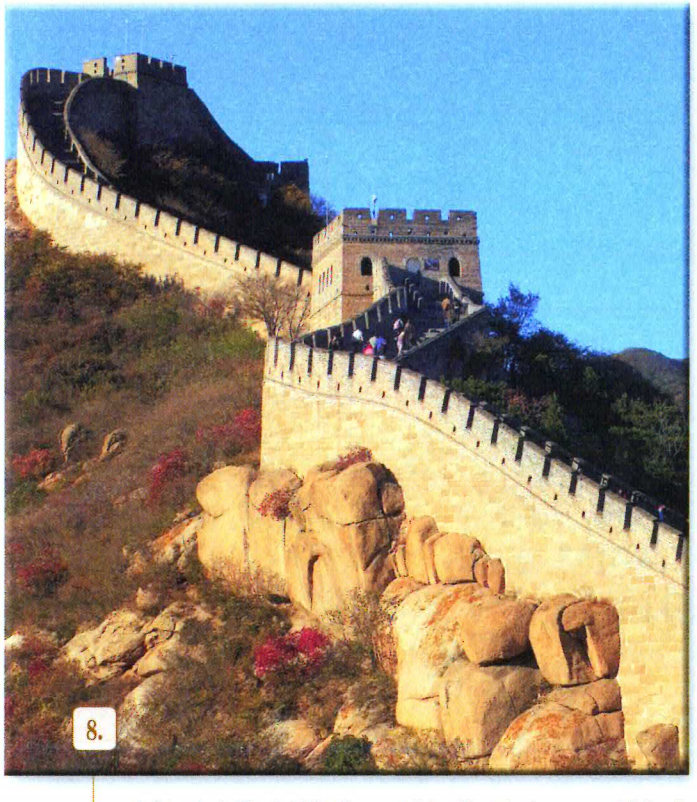
8.

9.
10.

A kínai civilizáció legismertebb alkotásai, a nomádok ellen védekezésül emelt Nagy Fal (8.) és a Csin Si Huang-ti sírját őrző agyaghadsereg (9–10.)

Nézze meg a térképen a kínai Nagy Fal vonalát! Becsülje meg, milyen hosszú lehet, majd gyűjtsön adatokat méreteiről! Hol került elő az agyaghadsereg? Milyen társadalmi berendezkedésre utalnak ezek az alkotások?

Kína gazdasága gyorsan fejlődött. Felfedezték a **fehér porcelán** és a **selyem** készítésének titkát. Ezek a termékek Kína fontos kiviteli cikkeinek számítottak egész történelme során, melyeket nyugatra és délre (Közel-Kelet, India) szállítottak a Selyemúton. A kínai selyem és porcelán ellenértékeként indiai üveg, lovak, rabszolgák, ezüst és arany érkezett Kínába.

Kialakult a kínai **képírás**. A képírásos jelek egyszerűsödtek, de jelrendszerük a nyelv sajátosságai miatt a **fogalomírás**nál nem jutott tovább. A kínai nyelv egy szótagú szavakból áll, így a hanglejtésnek nagyon nagy a szerepe. A Kr. u. I. századtól a kínaiak már az általuk felfedezett **papír**ra is írhattak.

A KÍNAI VALLÁSOK A sok szellemet és az ősök lelkét megidéző kínai hitvilág szerint az **égi és** a **földi világ** megfelel egymásnak. Ahogy az égen a Sarkcsillag a legfényesebb, úgy a földön a császár. Országukat **Mennyei Birodalom**nak nevezték. A **császár** szabta meg a szertartások rendjét, melyet hivatalnokai irányítottak.

A Kr. e. VI. században Kínában két elvont vallási-filozófiai rendszer alakult ki. A démonokat és isteneket háttérbe szorítva, az embert, az **emberi boldogság**ot állították a középpontba. **Kung Fu-ce (Konfuciusz)** a hagyományok, a felsőbbség, az idősek, a család tiszteletére tanított. Igyekezett megtalálni a harmóniát ember és ember, ember és közösség, az egyén és az állam között. A másik irányzat **Lao-ce** nevéhez fűződik, aki a boldognak vélt ősi múlt felé fordult, elvetve minden változtatást. A belső lelki és testi **béke** megteremtésére törekedett. (Ebből következett az orvoslás fejlődése, az akupunktúra alkalmazása.) Alapkönyve, a Tao-tö-king (Az út és erény könyve) után **taoizmus**nak nevezik tanait.

12. „A konfuciánusok nem a jelent tekintik vezérükül, hanem a múltat tanulmányozzák, hogy ezzel lejárassák a mai időket, és a nép közt kétséget és nyugtalanságot keltsenek. [...] Javaslom ezért, hogy az archiváriusok Csin évkönyveinek kivételével égessék el az összes krónikákat; ha bárkinek is a birodalomban birtokában van egy példány is a Dalok könyvéből vagy valamelyik filozófus műveiből, hacsak nem a császári akadémia tagja az illető, köteles e műveket a hatóságoknak elégetésre beszolgáltatni. [...] Akik a múlt alapján ócsárolják a jelent, családjukkal együtt halálbüntetésben részesüljenek. [...] Aki e rendelkezés kibocsátása utáni harminc napon belül e könyveket nem szolgáltatja be, az megbélyegezve robotmunkára küldendő a Nagy Fal építéséhez." *(Li Sze, Csin Si Huang-ti tanácsadója)*

Mit tudhatunk meg a forrás alapján Konfucius tanairól? Hogyan viszonyul a szerző a konfuciánus eszmékhez? Mi motiválja állásfoglalását? Kik lehetnek a szövegben említett „archiváriusok"?

13. „Legyen az ország kicsiny és a nép kevés. És [...] habár sok szerszám és mesterség is volna, ne használják őket. Legyen úgy, hogy a nép élete végéig ne távozzék messze. És ha volnának is hajók és kocsik, senki se szálljon rájuk. És ha volnának is páncélok és fegyverek, senki se gyakorlatozzék velük. Az emberek kötözzenek újra csomókat [írás helyett]. Legyen életük számukra édes, ruhájuk szép, lakásuk nyugalmas, szokásaik örömet hozók. S habár át lehetne látni a szomszéd országba, s áthallanék a kutyák és kakasok hangja, a nép öregségben haljon meg anélkül, hogy odáig menne." *(Lao-ce: Tao-tö-king, Kr. e. VI. század)*

Mi a célja Lao-ce filozófiájának? Hogyan látta megvalósíthatónak e célt? Mely vallási-filozófiai rendszerben találunk hasonló nézeteket? Milyen politikai üzenete lehet a forrásnak?

11. *Kínai jóslócsont. A jós a csontra karcolta az isteneknek szánt kérdést, majd hevítette a csontot, amely megrepedt. A repedések és az írás helyzetéből olvasta ki az „istenek válaszát"*

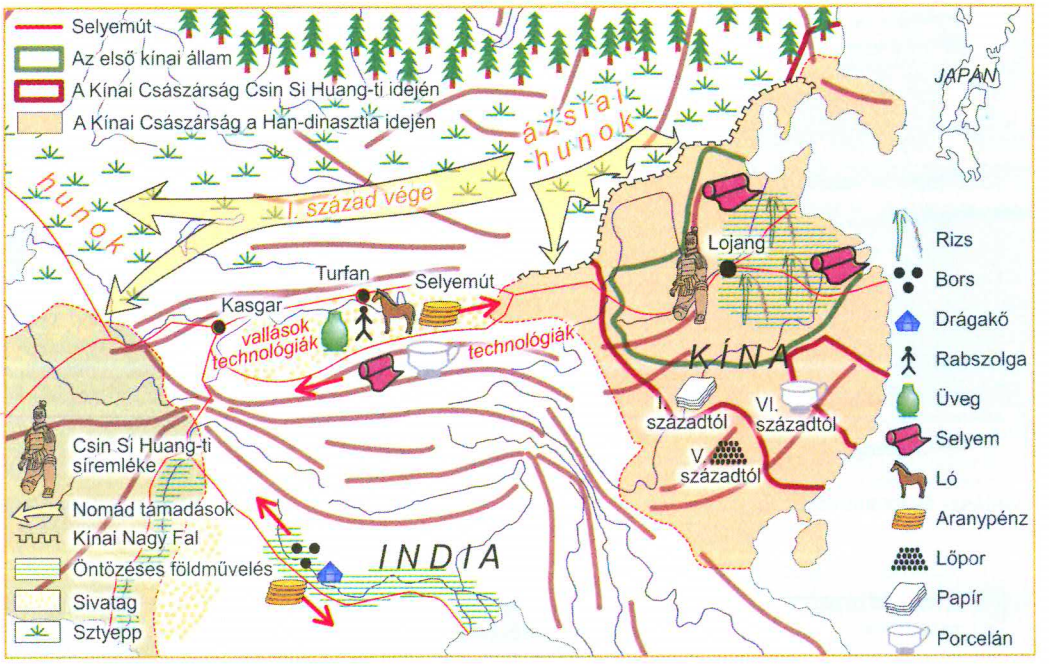

Az ókori Kína

14. Hasonlítsa össze Kína és India földrajzi viszonyait (domborzat, éghajlat, zártság stb.)! Mutassa be Kína gazdaságát és kereskedelmi kapcsolatait!

15. „A folyókat és a legelőket követve vándorolnak, nincsenek városaik, sem állandó lakóhelyük, földművelést nem folytatnak, mégis mindegyiküknek megvan a maga külön földje. Nincs írásuk, szóban kötik megállapodásaikat. Ha a fiú már meg tudja ülni a juhot, akkor íjával madarakra és patkányokra lövöldöz. […] A férfiak ereje meg tudja hajlítani az íjat. Teljesen páncélba öltözve lovagolnak. […] békében állataik legeltetése és a vadászat a főfoglalkozásuk, háborús időben pedig a harcot gyakorolják, mivelhogy támadó az alaptermészetük. Távolsági fegyverük az íj és a nyíl, a közelharci fegyverük a kard és a rövid dárda. Ha a hadiszerencse kedvez, előrenyomulnak, ha pedig nem, visszavonulnak. Nem szégyellik a menekülést, elmennek oda, ahol kedvez nekik a szerencse." *(Kínai forrás a hiung-nukról)*

16. „Sem városokat, sem várakat nem alapítottak, valamennyien sátrakban laknak, és lovas íjászok, nem földművelésből, hanem marhatenyésztésből élnek. […] Nincsenek házaik, hanem kocsikon élnek. […]. Ilyen szekereken élnek az asszonyok, míg a férfiak lóháton járnak." *(Hérodotosz a szkítákról)*

Jellemezze a két forrás alapján a nomádok életét! A Keleten megismert államok mely jellegzetességeit nem találjuk meg a nomádoknál?

A NOMÁDOK Ókori tanulmányaink során javarészt földművelő kultúrákkal és államokkal foglalkozunk. Ugyanakkor a Kr. e. 2. évezred közepétől az Eurázsián keresztülhúzódó füves pusztákon (a **sztyepp övezete** Kínától a Kárpát-medencéig) jelentős változások zajlottak le.

A sztyeppén élő törzsek rátértek a **szarvasmarha-** és a **lótenyésztés**re (nagyállattartás). A gulyákkal, ménesekkel együtt **vándorolva** nem alakítottak ki állandó településeket. A pásztorokat szekereken az egész nép követte. Ezt az életmódot és gazdálkodást **nomadizálás**nak nevezzük.

A nomádok **törzsi szervezet**ben éltek. Minden **pásztor** egyben **harcos** is volt. Ha a szárazság miatt kiégő **legelők** nem biztosítottak elegendő eleséget az állataik számára, törzsek sokasága indult el a legelőben gazdagabb vidékek felé. Hatalmas távolságokat tettek meg, és az útjukba kerülő törzseket is maguk előtt hajtották. Az ilyen vándorlások birodalmakat dönthettek meg.

Szkíta harcos ábrázolása egy görög fekete alakos vázán

17. Vesse össze az ábrázolást a 19. forráson láthatóval! Mi az oka a hasonlóságnak? Nézze meg a történelmi atlaszban A föníciai és a görög gyarmatosítás című térképet (14/a)!

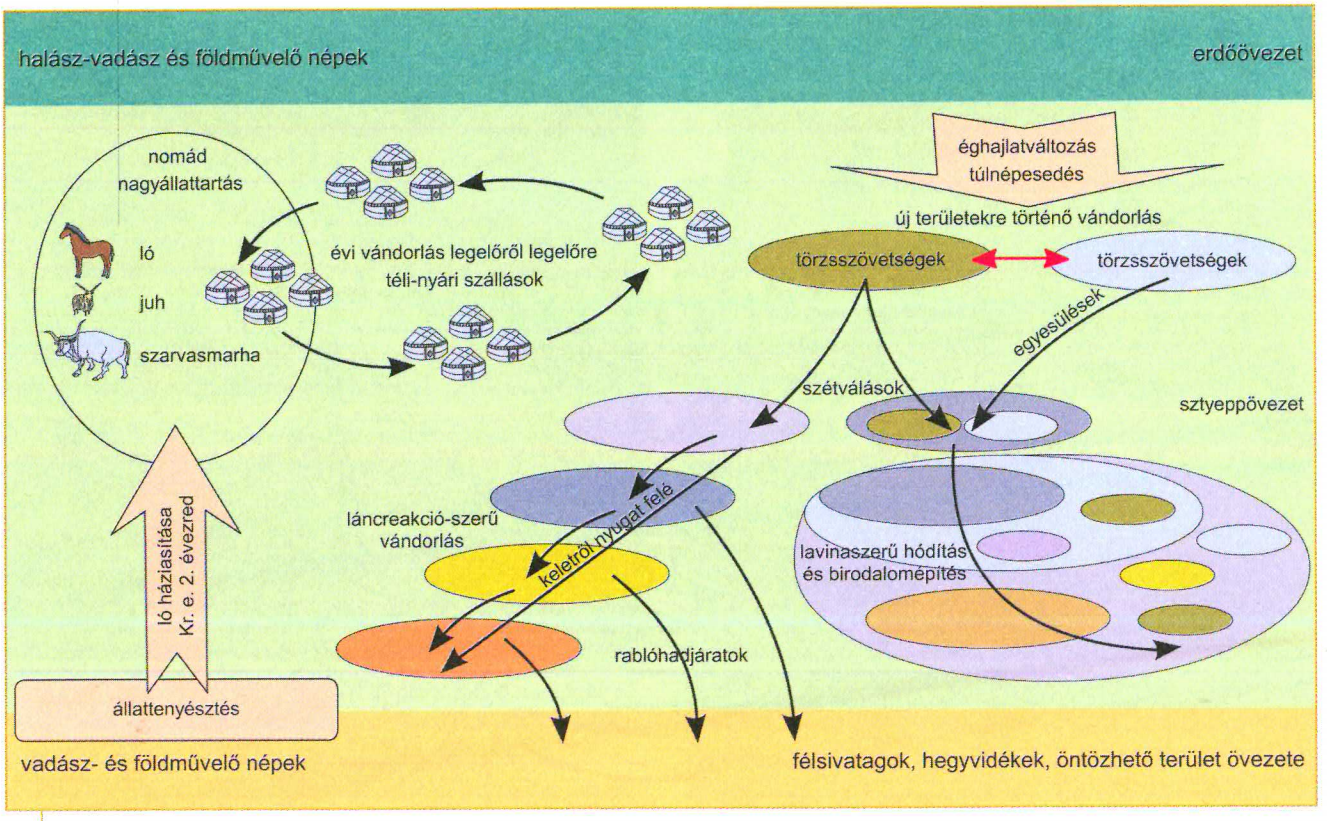

18. *A nomád népek mozgásai*

Milyen típusú népességmozgásokat olvashat le az ábráról? Milyen eltérő okai voltak ezeknek? Mi jellemző a népességvándorlás egyes típusaira?

19.

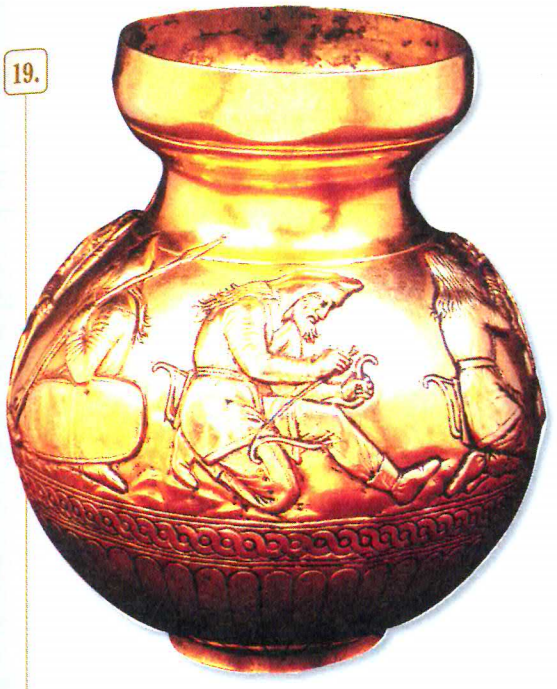

20.

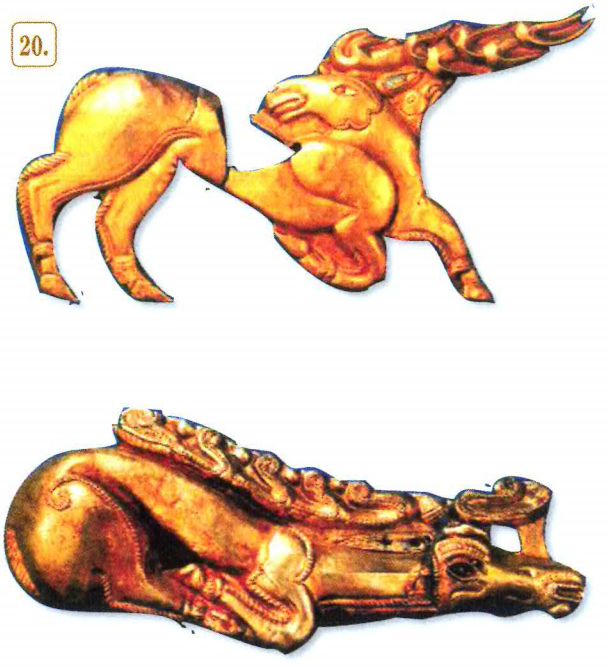

Szkíta harcos és aranyszarvas

Hogyan jutottak aranyhoz a nomád népek? Alkosson véleményt a nomád ötvösművészetről a kép alapján! Mutassa be a dombormű alapján a nomád harcos ruházatát, fegyverzetét! Milyen tevékenység közben ábrázolja a dombormű a harcost?

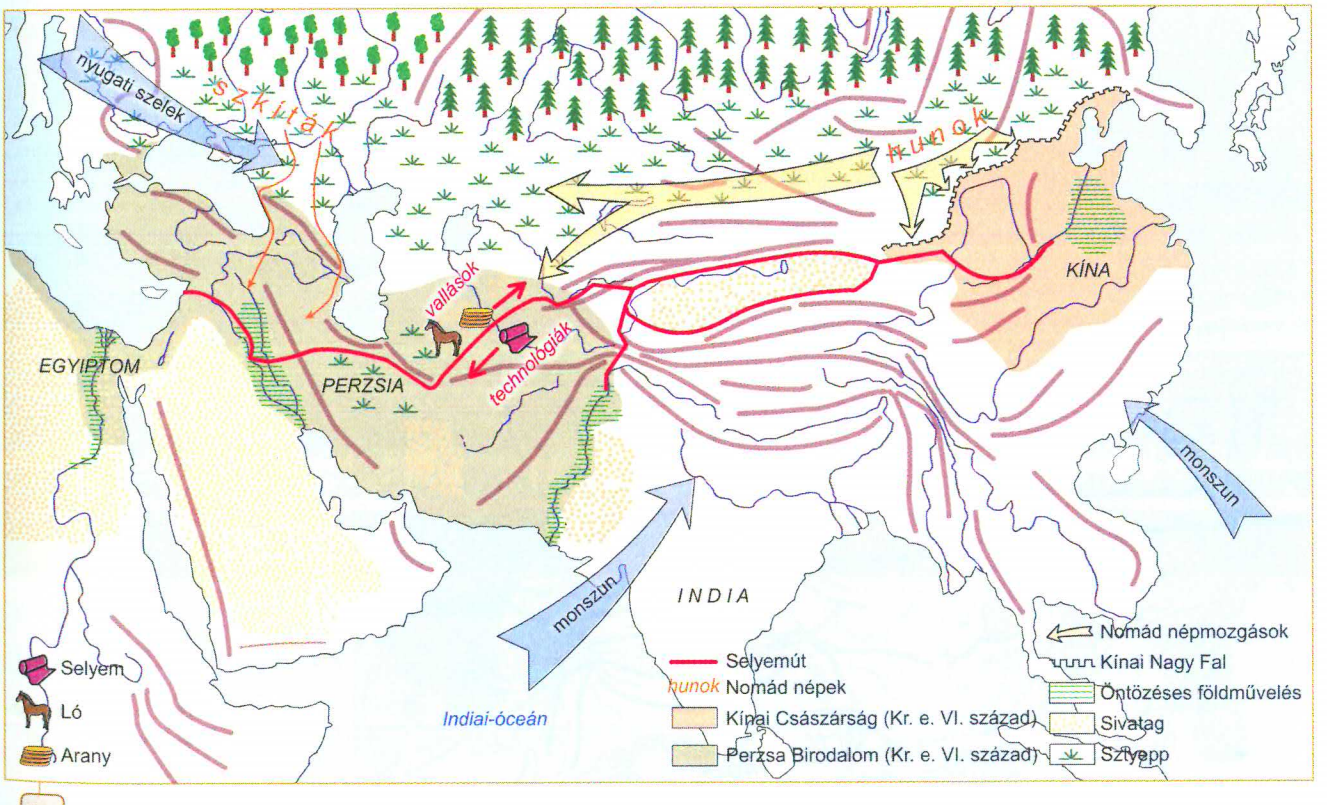

21. *A Selyemút és a nomád népek sztyeppei országútja*

Haladjon végig a Selyemúton! Mutassa be a szállított árukat! Mi volt a Selyemút jelentősége? Jellemezze a nomád népek műveltségét! Miben volt más, mint a földművelőké? Keressen magyarázatot arra, hogy a sokszor kis népességű nomád törzsek jelentős katonai erőt képviseltek!

ÖSSZEGEZÉS

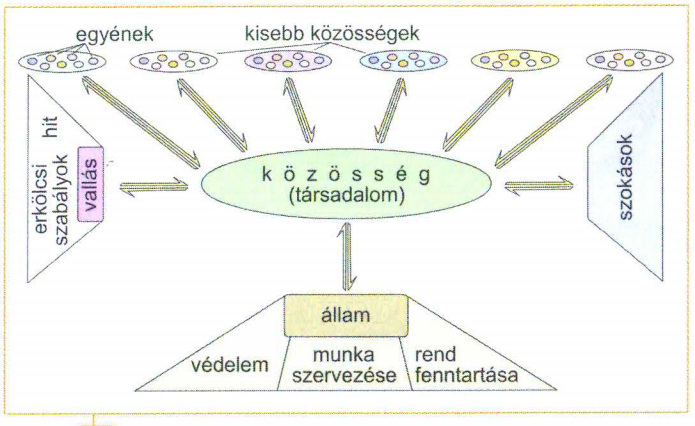

1. *Egyén – közösség – állam és vallás*

Értelmezze az ábrát! Induljon el az egyén felől, és lépésről lépésre kövesse az ábra logikáját!

EGYÉN, KÖZÖSSÉG ÉS ÁLLAM

Az ember kialakulása óta **közösségek**ben élt. Az emberek együttműködése feltehetően magának az **emberi faj**nak a létrejöttében is szerepet játszott, az állatvilággal és a természettel való sikeres küzdelmében viszont bizonyosan. Az első hordák és családok a gyermekek, a betegek és öregek életben tartásával nemcsak fenntartották önmagukat, de növelték a versenyképességüket, átörökítették tapasztalataikat.

A neolitikum végén és az ókor kezdetén az emberi közösségek egyesüléséből létrejöttek az első **államok**. Kialakultak az együttélés szabályai, tagoltabbá váltak a társadalmak. Az állam az őt alkotó közösségek szükségleteit látta el, annak gazdálkodása, életmódja határozta meg jellegét. Kialakultak az állam funkciói: a **védelem** (más közösségekkel szemben), a **munkaszervezés,** a **rend fenntartása,** melyek biztosították a közösség létét. Az állam egyesítette a közösség erejét, betartatta a szokásjogot, később **törvények**et hozott.

A közösség nem létezhet alapvető **erkölcsi szabályok** kialakítása és betartása nélkül. A **vallások** meghatározták és tudatosították az erkölcsi együttélés szabályait, és biztosították a közösség létéhez szintén elengedhetetlen belső kohéziót, hitet.

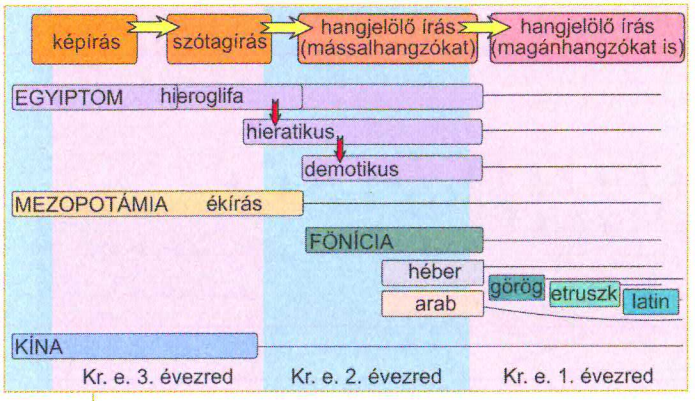

2. *Az írások fejlődése és egymásra hatása*

AZ ÓKORI KELET JELLEGZETESSÉGEI. AZ ÍRÁS

Az őskor és az ókori Kelet története mind időben, mind térben hatalmas. A megismert kultúrák óriási mennyiségű és csodálatos emléket hagytak ránk. Mindezek részletes megismerése nem lehetett feladatunk. De az igen, hogy e kultúrák néhány jellegzetességéről átfogó képet alkossunk, s megértsük, miért fontosak ezek az emberiség történelmében. Az ábra, a térkép és a tankönyv anyaga alapján tekintsük most át az írás fejlődését! Ezután vizsgáljunk meg egyéb jellegzetességeket is: pl. társadalom, vallások, művészetek, birodalmak!

Mutassa be az írás fejlődésének szakaszait példák segítségével! Hatottak-e egymásra, s ha igen, mennyiben az egyes kultúrák írásai?

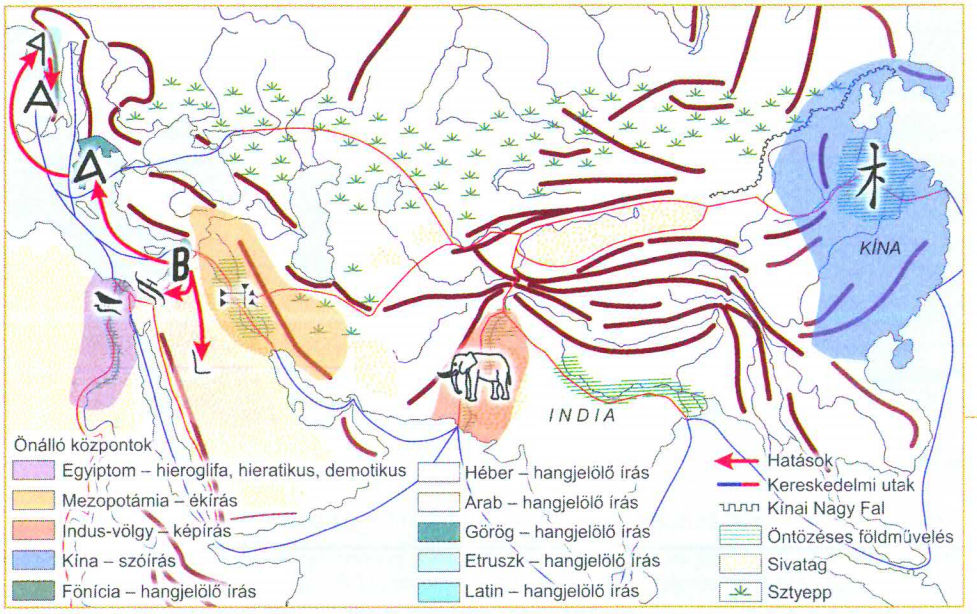

Az írások térbeli kiterjedése és kölcsönhatásai

3.

Kövesse nyomon az egyes kultúrák közötti lehetséges kölcsönhatásokat! Mely tényezők befolyásolhatták e folyamatokat?

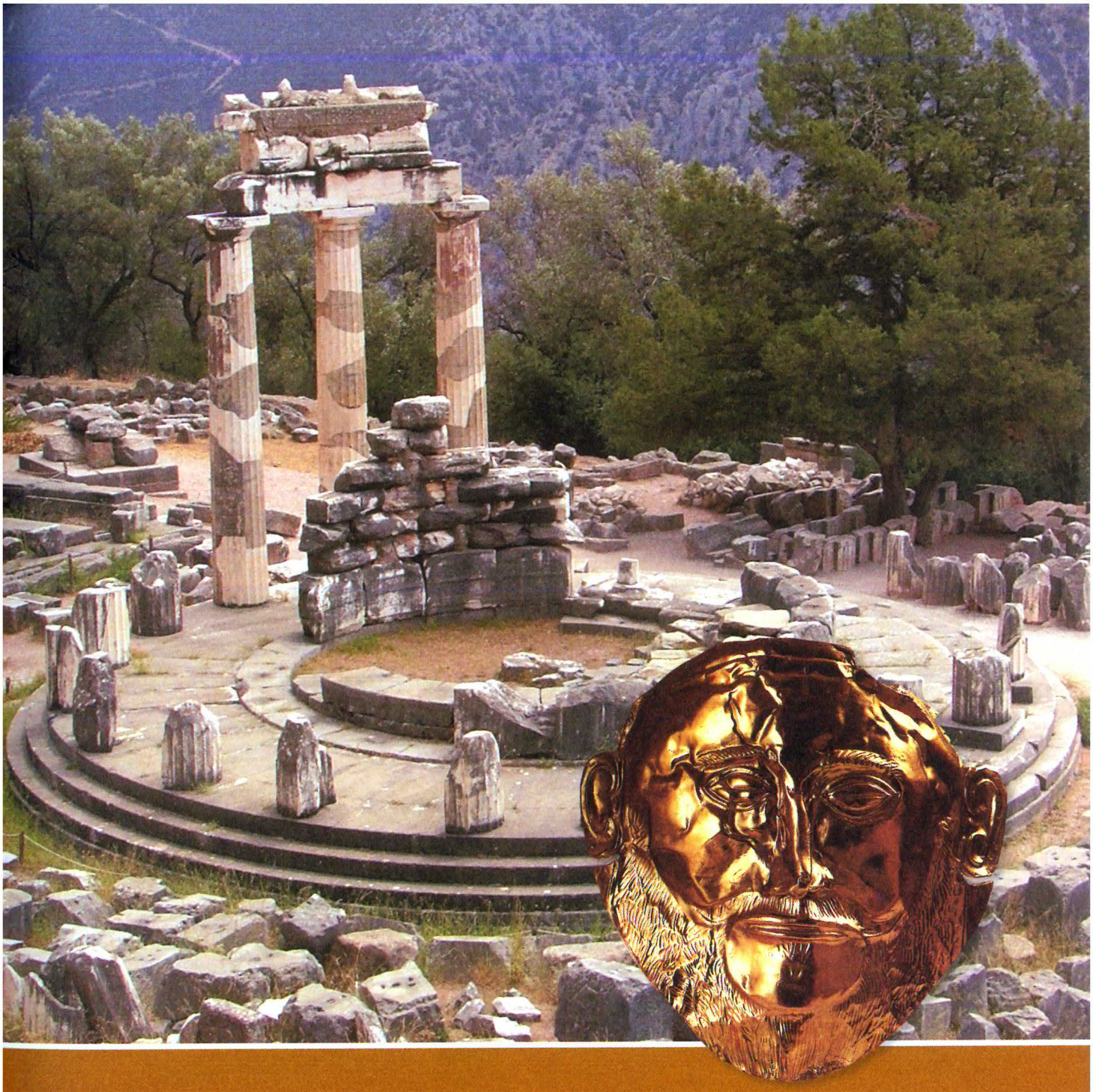

II. AZ ÓKORI GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE

MI KÖT MINKET AZ ÓKORI GÖRÖGSÉGHEZ?

- DEMOKRÁCIÁNK ELŐKÉPEI?
- MŰVÉSZETÜNK GYÖKEREI?
- HŐSI HARCAIK A FÜGGETLENSÉGÜKÉRT?
- A TUDOMÁNYOS GONDOLKODÁS KEZDETEI?
- AZ EMBER ÉS AZ EMBERI ÉLET SZERETETE?

6. A POLISZ SZÜLETÉSE

TERMÉSZETI VISZONYOK Az ókori görög történelem színtere a Balkán-félsziget déli nyúlványai, Kis-Ázsia nyugati partvidéke és a kettő között elterülő szigetek.

A **mediterrán éghajlatú** vidék hegyekkel és öblökkel rendkívül tagolt, így földjén nagy folyók sem találhatók. Az itt élő emberek a természeti környezet miatt nem kényszerültek nagy, egységes államokat létrehozni, és nem volt szükség az öntözésre sem a földműveléshez. Ellenben a **tenger** biztosította az összeköttetést az elszigetelt völgyek között, így a **hajózás** mindvégig fontos szerepet játszott a görögség életében.

A hegyekkel szabdalt területen kevés a jó talajú medence, mostohán, de azért öntözés nélkül megterem a gabona. Ugyanakkor kiváló adottságokkal rendelkezik a térség a szőlő és olajbogyó termesztéséhez. A nyáron kiégő legelőkön szarvasmarhát, de főként juhokat és kecskéket legeltettek. Azonban az átlag görög asztalára ritkán került hús, legfeljebb a tengerből kifogott hal, a kecskék és a juhok tejéből készült sajt.

A hegyek kibányászható mészkőben és márványban gazdagok, így nem véletlen, hogy a görög építészetben előszeretettel alkalmazták ezeket évszázadokon át. A hegyek vasat, rezet és ezüstöt is rejtenek, melyek kellő alapanyagot biztosítottak a fémművesség kialakulásához.

A KRÉTAI ÉS A MÜKÉNÉI KULTÚRA A Kr. e. 3. évezredben neolitikus telepekből bontakozott ki a krétai rézkor, majd bronzkori kultúra. Uralkodói **paloták** környékén jöttek létre a városok, melyek a keleti rendszerekhez hasonlóan nemcsak politikai, de kultikus és gazdasági központokként is működtek. A földeket a közrendű szabadok művelték. A kereskedelem, a kereskedő arisztokrácia kialakulása azonban már nem jellemzőek a keleti berendezkedésre, így a krétai civilizációt a Kelet és a görög történet közötti összekötő kapocsként is felfoghatjuk.

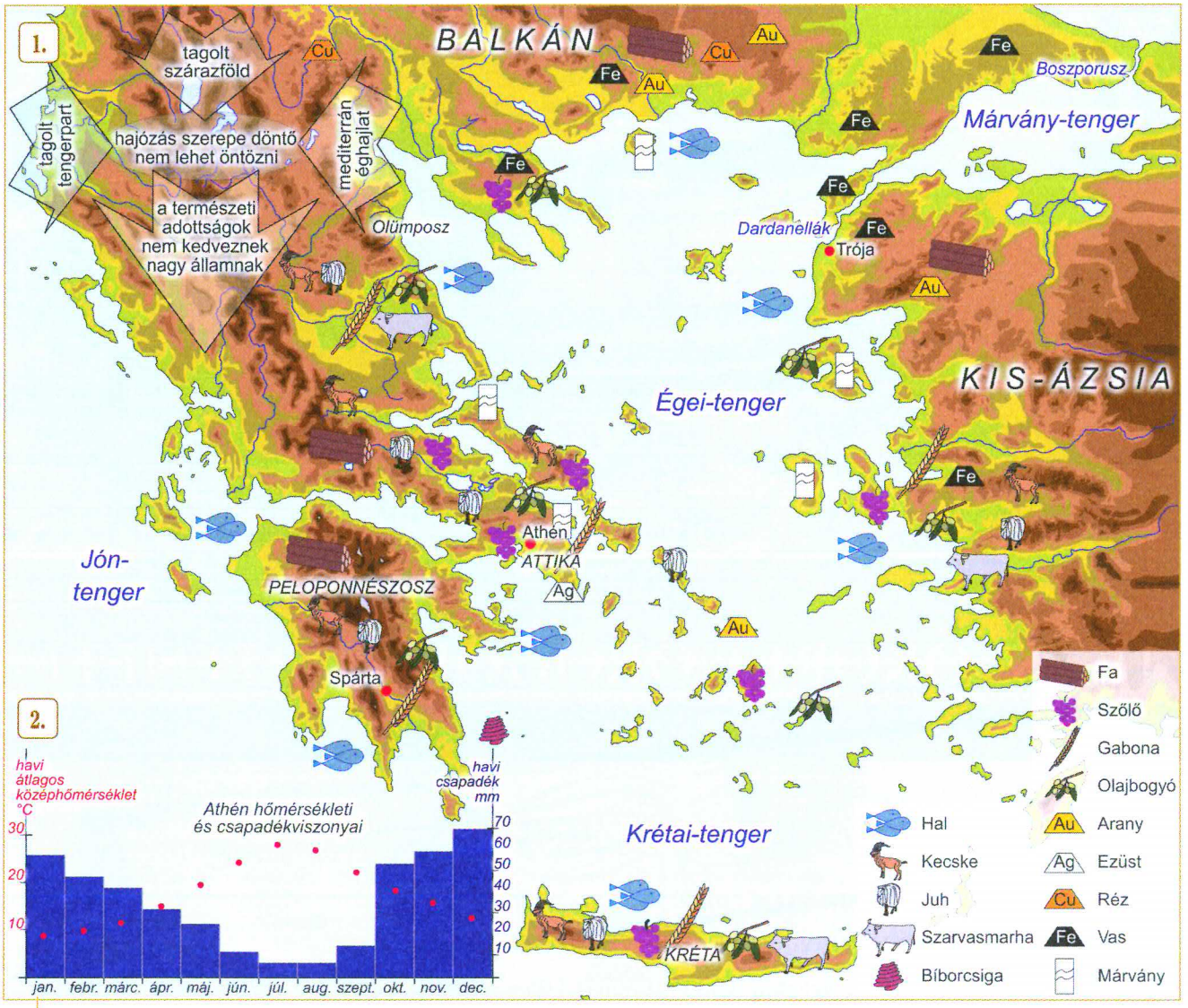

A görög föld

Mutassa be a térség természetföldrajzi jellemzőit (földrajzi helyzet, domborzat, éghajlat stb.)! Elemezze, hogy a földrajzi adottságoknak milyen hatásai lehettek a térség történelmére!

Krétai hajósok egy thérai falfreskón

A legfontosabb központ Knósszosz volt. Uralkodóinak címe (minósz) a görög mondavilágban személynévként él tovább.

A krétaiak a tenger urai lehettek, hiszen palotáikat nem védték falakkal. Épületeiket gazdagon díszítették freskókkal, melyek ma is bepillantást engednek mindennapjaikba: láthatjuk hajóikat, istennőiket. Érdekes kultikus sport volt a bikaugrás.

Milyen jellegű hajókat használtak a krétaiak? Keresse meg Théra szigetét a vázlaton, és értelmezze szerepét a krétai történelemben! Készítsen egyszerű ábrát a krétai kereskedelemről (mit, hova szállítottak)!

A krétaiak kiterjesztették befolyásukat a görög szigetvilágra, sőt az európai kontinens peremterületeire is. Így fennhatóságuk alá kerültek a térségbe a Kr. e. 2. évezred során bevándorló indoeurópai nyelvet beszélő **görög törzsek**, például az achájok. A görögök azonban átvették a krétaiak kultúráját, s a **természeti katasztrófák** (vulkánkitörések, szökőár) által is meggyengített krétaiak uralmát lerázták magukról. Ennek az eseménysornak a mitikus lenyomata a Minótaurosz-monda. Majd a Kr. e. 2. évezred közepén (Kr. e. 1500) elfoglalták Krétát, és uralmuk alá hajtották.

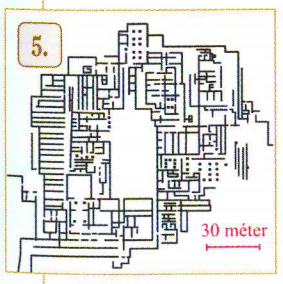

A knósszoszi palota rekonstrukciós rajza, alaprajza és néhány feltárt tárolóedény

Írja le a palota jellemzőit! Határozza meg, milyen feladatokat látott el az épületegyüttes! Fedezzen föl minél több kapcsolatot a képi forrás (a palota) és a labirintusról szóló görög monda között!

7. „Minósz királyt szoros barátság fűzte Poszeidónhoz, a tenger istenéhez. Egyszer aztán nagyot vétett pártfogója ellen. Poszeidón ugyanis kérésére egy tengeri bikát ajándékozott neki. Minósz ahelyett, hogy – mint ígérte – feláldozta volna az állatot az istennek, megtartotta magának. Poszeidón a szószegésért úgy büntette meg Minószt, hogy feleségének félig ember, félig bika fia született, az emberevő Minótaurosz. A király Daidalosszal, a híres építésszel hatalmas palotát építtetett a szörny Minótaurosz számára, föld alatti kamrákkal, rejtekutakkal. Ez volt a labirintus. Aki egyszer ide került, soha többé nem találta meg a kijárást, és zsákmánya lett a leselkedő Minótaurosznak…

Minósz arra kötelezte a görög királyokat, hogy időnként hét ifjút és hét lányt küldjenek a Minótaurosznak áldozatul. Az athéni király fia, Thészeusz kérte atyját, hogy vegyék be őt is a hét ifjú közé. Elhatározta, hogy megöli az emberevő szörnyeteget. A király nagy nehezen beleegyezett, szomorúan búcsúzott el fiától.

Thészeusz jelentkezett a királynál, és megmondta neki, hogy meg akar birkózni Minótaurosszal. Minósz nem ellenkezett, tudta, hogy a Minótauroszt ember nem győzheti le, de ha mégis sikerülne, Thészeusz a labirintusból sohasem fog kitalálni.

Minósz leánya, Ariadné megszerette Thészeuszt, és titokban egy gombolyag fonalat adott neki. Mikor Thészeusz társaival belépett a labirintusba, a zegzugos folyosókon és szobákon át gombolyítani kezdte a fonalat. Csakhamar rátalált a szörnyetegre, és Athéné segítségével megölte. Így megmentette társait a haláltól, s a fonál mentén megtalálta a kijáratot is.

Thészeusz társaival hajóra szállt Hellász felé." *(Görög mítosz, Trencsényi Waldapfel Imre nyomán)*

Mondja el röviden a monda tartalmát! Milyen kapcsolatra utal a monda Athén és Knósszosz között?

8. „Ötven szolgáló nő él a magas palotában,
van, ki arany gabonát őrölget a kézi malommal,
más szövetet szövöget, vagy az orsót pörgeti, ülnek
sorban, mint a sudár nyárfán levelek sokasága,
s jó szorosan szőtt vásznaikon csöpögő olaj illan.
Mint ahogyan legjobban a phaiák férfiak értik
fürge hajóval a tengert szelni, az asszonyok éppúgy
legszebben szőnek: megajándékozta Athéné
őket a szép munkához ügyességgel, jeles ésszel."
(Homérosz: Odüsszeia, Kr. e. VIII. század)

Mondja el a forrás alapján, hogy milyen szerepet játszott a palota a gazdasági életben! Nevezze meg más kifejezéssel a „magas palotát"!

Vörös alakos attikai váza a Kr. e. V. századból

9.

Kit és kalandozásai mely szakaszában ábrázol a kép? Milyen szerepet játszhattak a kerámiák a kereskedelemben?

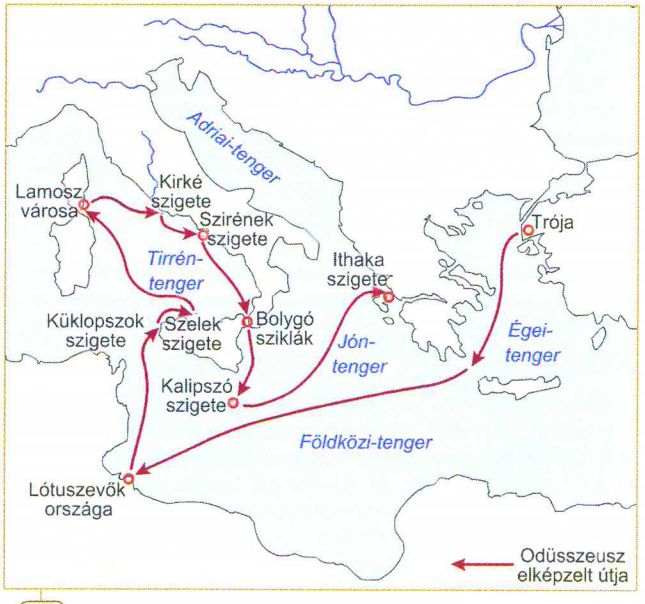

10. *Odüsszeusz mitikus utazása*

Vesse össze Odüsszeusz útvonalát a görög gyarmatosításról készült térképpel! (38. oldal)

Az **achájok** bronzkori társadalma a krétai mintát követte. Palotáik hatalmas kőtömbökből emelt **fellegvárak** voltak, mert a kereskedelem mellett és helyett a központok arisztokráciája folytonos harcokkal egészítette ki jövedelmét a környező népek s egymás rovására. A központok Krétához hasonlóan gazdasági jelentőséggel is bírtak, a falak raktárakat és műhelyeket is rejtettek. A legjelentősebb fellegvárról, **Mükéné**ről nevezték el a görög történelem e korszakát (mükénéi kor, Kr. e. XVIII–XIII. század). Ebben a korszakban a görögök elérték a krétai civilizáció szintjét.

A mükénéi fellegvárak hatalmas kövekből, kötőanyag nélkül rakott falait küklopikus falaknak nevezik.

A mükénéi uralkodók leghíresebb vállalkozása Trója elfoglalása volt, mely alapján a Homérosznak tulajdonított két hőskölteményt, az Iliász és Odüsszeia született.

Mükéné romjai között talált uralkodói halotti maszk, melyet Heinrich Schliemann Mükéné legendás királyának, Agamemnónnak tulajdonított

11.

Mire utal a lelet és elnevezése?

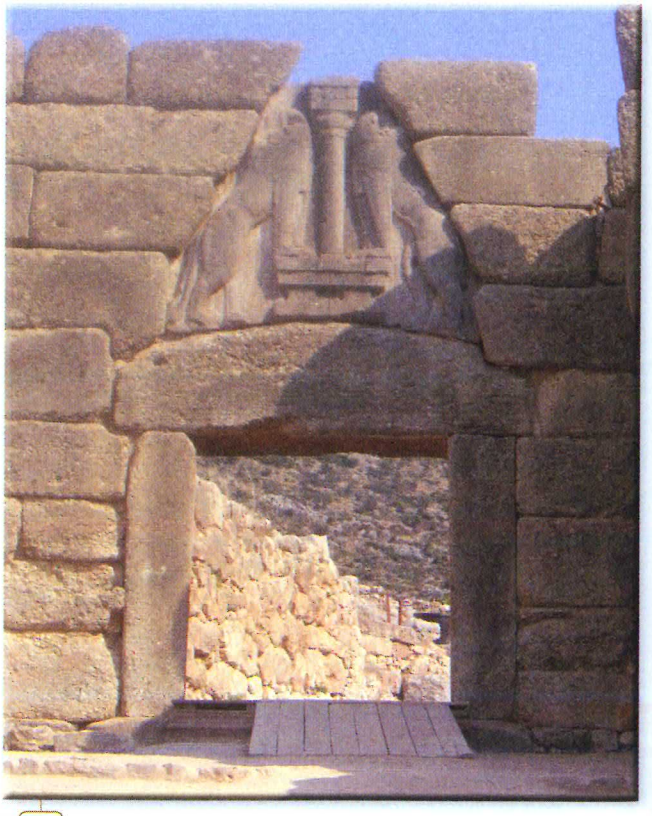

12. *A mükénéi várfalak az oroszlános kapuval*

A küklopikus falak mely jellegzetességei figyelhetők meg a képen? Nézzen utána a Mükénét is feltáró Heinrich Schliemann életének! Milyen tanulságokkal szolgál életútja?

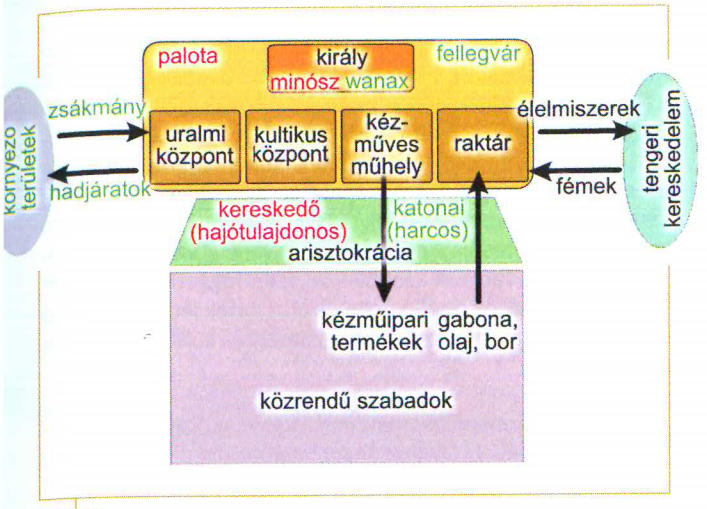

13. *A krétai és a mükénéi kultúra sematikus ábrája*

Mutassa be az ábra alapján a krétai és a mükénéi társadalom felépítését! Tárja fel a hasonlóságokat és a különbségeket! Bizonyítsa a vázlat alapján, hogy a krétai civilizáció hidat képezett a Kelet és a görögség között!

14. *Falfestmény részlete egy mükénéi palotából. A színek és a kép stílusa nagyon hasonló a krétai palotákban talált festményekhez*

Mire következtethet ebből a történelmi forrásból?

A POLISZOK SZÜLETÉSE A Kr. e. XII. századra a mükénéi központok a belső küzdelmek hatására elpusztultak. A görög törzsek a Kr. e. XII. században érkező **dórokkal** együtt a romokon új rendszert hoztak létre.

A mükénéi világ pusztulása gazdasági és kulturális hanyatlással járt együtt, de a **sötét századok** (átmeneti korszak, Kr. e. XII–VIII. század) alatt jelentős változások történtek. A despotikus vezetés alól felszabaduló földművesek összefogtak, s új közösségeket hoztak létre. A létrejövő városállamok, a **poliszok** merőben új szerveződést jelentettek. Itt a földek tulajdonosai szövetkeztek, ezért az államot magukénak tekintették, és beleszóltak az irányításába. A közösségek élén álló királyok hatalma jórészt névleges volt. Együtt kormányoztak a földbirtokosokkal, a társadalom élén álló **arisztokráciával** (a görög szó jelentése: a legjobbak). A **földtulajdon** egyet jelentett a **polgárjoggal**. Politikai jogai pedig csak a polgárjoggal rendelkezőknek voltak. A változás nemcsak politikai értelemben meghatározó, hanem gazdasági szempontból is. Az állam helyett a polgárok irányították a gazdasági életet a **piac** szabályai szerint, ami jelentős fellendülést indított el.

Az új társadalmi és gazdasági berendezkedés megerősödését számos tényező szerencsés összjátéka is segítette. A földrajzi környezet nem kényszerítette ki a despotikus rendszer újjáélesztését, nem kellett nagy közmunkákat igénylő öntözőrendszereket létrehozni. A tagolt táj kedvezett a kis területű, önálló államoknak. A bronz használatát felváltotta a vas, ami olcsóbb és széles körben elterjedt fegyvereket és szerszámokat jelentett, melyek beszerzéséhez már nem kellett a despotikus állam segítsége.

A poliszok kis területű, a városra (polisz) és környékére kiterjedő államok voltak. A több száz görög polisz teljes mértékben független volt (szuverenitással rendelkezett), vagyis saját vezetéssel, igazgatással és törvénykezéssel bírt. A tényleges hatalmat a nagyobb földbirtokkal rendelkező arisztokrácia birtokolta. A kisebb birtokos parasztok, kézművesek, valamint kereskedők alkotta nép, a **démosz** szabad volt, de politikai jogokkal nem rendelkezett. Ezt a berendezkedést **arisztokratikus köztársaság**nak nevezzük.

15. „[Thészeusz] nagy és csodálatra méltó dolgot tervelve ki, egy városba telepítette össze Attika lakóit, és egy állam egységes népévé tette azokat, akik eddig szétszórtan éltek, és nehezen voltak összefoghatók mindnyájuk közös java érdekében, sőt előfordult, hogy viszálykodtak és háborúztak egymással. Elmenve tehát, meggyőzte őket községenként és nemzetségenként, amikor is a közsorsú és szegény emberek gyorsan elfogadták felhívását, a hatalmasoknak pedig király nélküli alkotmányt ajánlott, és olyan demokráciát ígért, ahol csak a hadvezetést és a törvények felügyeletét látja el, egyéb ügyekben pedig mindegyikük számára egyenlő részesedést biztosít." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Kr. u. I. század)*

Mit hozott létre Thészeusz (egy fogalommal válaszoljon)? Kik és miért csatlakoztak hozzá? Milyen rendszert alakított ki? Melyek a mondai elemek a történetben?

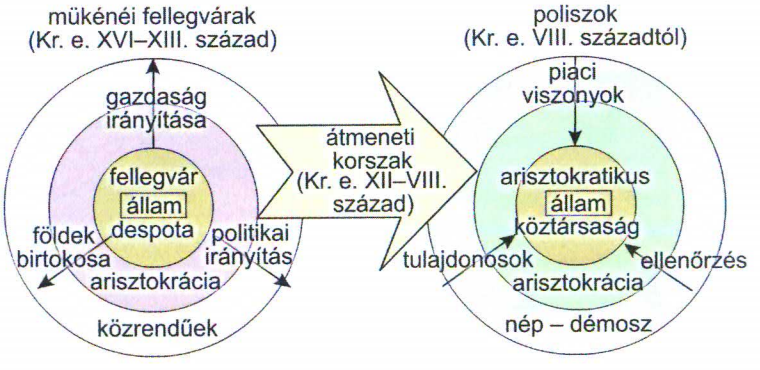

16. *A mükénéi központok és a poliszok jellemzői*

Vesse össze az állam és a lakosság viszonyát a két korszakban! Melyek a változások fő okai?

17. „A karthágóiak azt beszélik, hogy van Libüában [Afrika] egy olyan hely, illetőleg Héraklész oszlopain [Gibraltár] túl laknak olyan emberek, akikhez ha megérkeznek, áruikat sorban egymás mellett kirakják a tengerpartra, majd hajóikra szállnak, és onnan füstöt eregetnek. Amikor a bennszülöttek észreveszik a füstöt, kimennek a partra, és az áruk ellenértéke gyanánt aranyat raknak ki, majd visszavonulnak az áruk mellől. Ekkor a karthágóiak kiszállnak, megnézik, és ha úgy találják, hogy az arany felér az árukkal, felveszik, és elvitorláznak, ha viszont nem [találják elégnek], visszamennek hajóikra, és ott ülnek. Amazok erre előjönnek, és újabb arany [menynyiséget] tesznek [a régihez], amíg ki nem elégítik [a karthágói kereskedőket]. Egyik sem követ el jogtalanságot a másikkal, mert sem [a karthágóiak] nem nyúlnak az aranyhoz, amíg egyenlő értékűnek nem ítélik, sem a [bennszülöttek] nem érintik az árukat, amíg [a karthágóiak] el nem viszik az aranyat." *(Hérodotosz a néma kereskedelemről)*

Jellemezze a kereskedelem e kezdetleges fokát! Miért alakult ki ez a forma? Milyen szerepet játszottak a barbárok a föníciaiak kereskedelmében? Miért következtethetünk e forrásból a görögök kereskedelmére?

A GÖRÖG GYARMATOSÍTÁS (Kr. e. VIII–VII. század)

Az új berendezkedés, a piaci viszonyok kibontakozása egyszerre hozott fejlődést és belső problémákat is. A népesség nőtt, a föld eltartó ereje azonban ennél kisebb mértékben emelkedett. **Túlnépesedés** lépett fel. A parasztok egy része eladósodott, és veszélybe került a megélhetése. A megerősödő görög világ azonban megtalálta a megoldást: a Földközi-tenger még szabad partvidékeire indultak el a vállalkozó szelleműek és a megélhetést keresők. Az új telepeket **gyarmatvárosok**nak nevezzük. Ezek a városok azonban teljesen függetlenek maradtak anyavárosuktól, **önálló** poliszokként jöttek létre. Az alapító várossal azonban rendszerint jó gazdasági és kulturális kapcsolatokat ápoltak.

A görög gyarmatosítás három fő irányban zajlott: északkelet: a Dardanellák, Márvány-tenger, Boszporusz, Fekete-tenger; nyugat: Dél-Itália, Szicília; dél: Afrika. Így alapították Büzantiont (a későbbi Bizáncot) a Boszporusz bejáratánál, Dél-Itáliában Taraszt, Szicíliában Szürakuszait. Messze nyugaton is megvetették a lábukat a görögök, mint a mai Marseille-ben (az egykori Massziliában). Jól látható, hogy elkerülték a már fejlett területeket, s hazai mintára csak a partok mentén hoztak létre poliszokat.

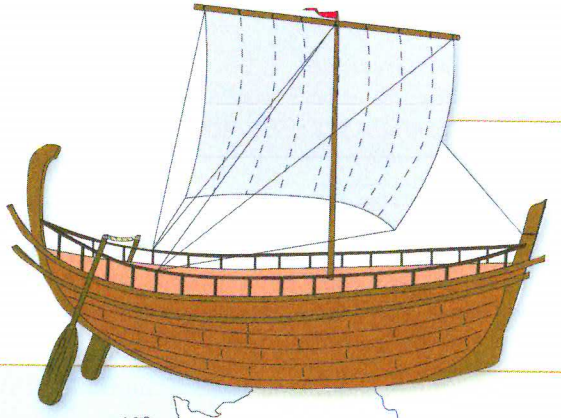

18. *Görög kereskedelmi hajó*

Mi hajtotta a kereskedelmi hajókat? Miért ezt a megoldást választották? Hogyan kormányozták ezeket a járműveket? Miért a tenger jelentette a kereskedelem fő színterét?

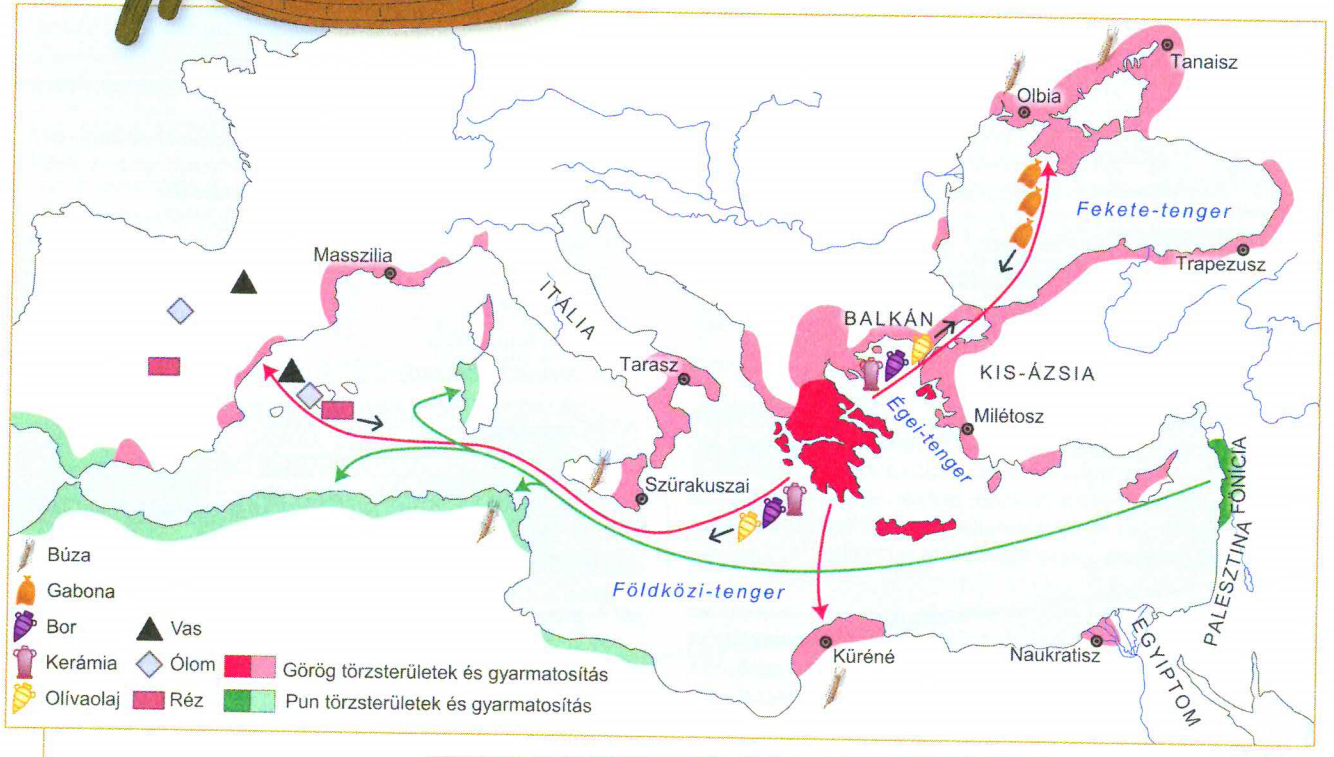

19. *A görög és föníciai gyarmatosítás (Kr. e. VIII–VII. század)*

Mutassa be a térképvázlat alapján a városalapítások fő területeit! Tárja fel, milyen természetföldrajzi, gazdasági és politikai tényezők játszottak szerepet ebben!

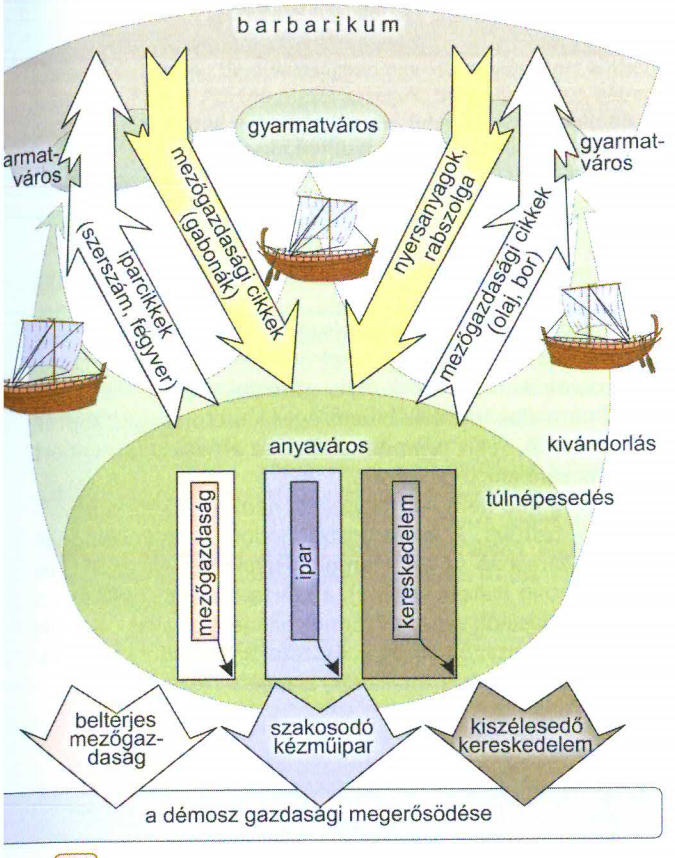

20. *A görög gyarmatosítás*

Határozza meg az ábra alapján a gyarmatváros fogalmát! Mit jelent a görög gyarmatosítás, és mit jelent a gyarmatváros fogalma? Milyen gazdasági és milyen politikai következményei voltak a görög gyarmatosításnak?

A gyarmatvárosok kereskedtek anyavárosaikkal és a környező vidékekkel is, amit az itt lakók számukra érthetetlen nyelve miatt barbarikumnak (a barbárok földje) neveztek el a görögök. Így fellendítették az anyavárosok kézműiparát és kereskedelmét. Ugyanakkor olcsó gabonát szállítottak Hellászba, ami lehetővé tette, hogy az anyavárosokban csökkentsék a külterjes gabonatermesztést és kiterjesszék a **belterjes** szőlő- és olajfaültetvények területét.

A gyarmatosítás társadalmi hatásai is jelentősek: nőtt a kereskedők és a kézművesek, vagyis a démosz gazdasági súlya, ami megindította harcukat **politikai jogaik** kiszélesítéséért.

A gabonabehozatal azért kedvező az anyavárosok számára, mert természeti adottságaik nem megfelelőek a gabona termesztésére, míg a szőlő és olajfa számára ideálisak. Másrészt az olcsó gabona által javultak a tömegek életkörülményei.

A kereskedelem fellendülése felgyorsította a pénzgazdálkodás kialakulását, megjelentek a poliszok által vert pénzek. Elsőként a fejlődés élvonalában haladó Jóniában hoztak forgalomba pénzérméket (Kis-Ázsiából vették át). A piacokon elsősorban kis és közepes címletekre volt szükség, ezért ezüst- és rézpénzek kerültek forgalomba.

A gazdasági fellendülést kulturális virágzás követte, amit jól mutat az írásbeliség ismételt előtérbe kerülése. A föníciaiaktól átvett hangjelölő írást a magánhangzók beiktatásával továbbfejlesztették, s így könnyen tanulható és olvasható írást hoztak létre.

21.

Kr. e. VII. századi érme

Mi tette lehetővé és szükségessé a pénzérmék megjelenését?

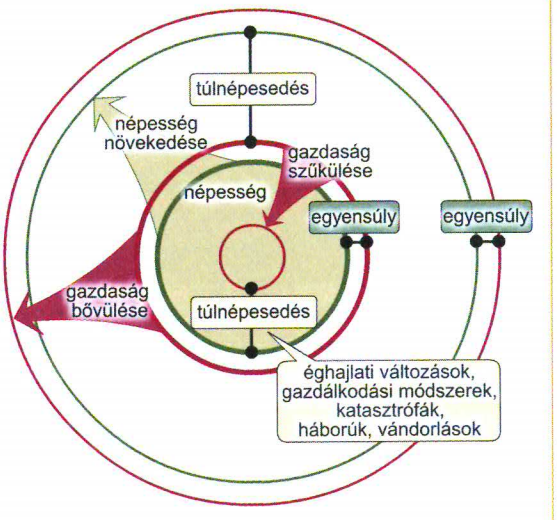

22. *A belterjes gazdálkodás és a túlnépesedés fogalma*

Határozza meg az ábrák segítségével a címekben szereplő fogalmakat! Tárja fel a három fogalom közötti összefüggéseket!

7. A GÖRÖG VALLÁS, A MÍTOSZOK VILÁGA

1. „Elsőnek jött létre Kháosz, majd Gaia követte,
széles mellű Föld, mindennek biztos alapja
– isteneké is, kik hófödte olümposzi csúcson
laknak, s kik lent mélyen a Tartarosz éji ködében –
és Erósz, az, ki a legszebb mind a haláltalanok közt,
elbágyasztja a testet, az istenek és halandók
keblében leigázza a józanságot, a bölcs észt. […]
csillagos Égboltot, hogy mindent ez beborítson,
és legyen Uranosz! áldott istenek égi lakása.
Aztán szülte a nagy hegyeket, meghitt ligetekkel,
hol dombos-völgyes tájékon laknak a Nümphák,
és ő szülte a zordon tenger végtelen árját,
Pontoszt, még szerelem nélkül, majd Uranosz ágyán
mélyörvényű Ókeanoszt, […]
Végül megszületett a ravasz Kronosz, ő valamennyi
közt legkisebb s legcudarabb, gyűlölte apját. […]"
(Hésziodosz: Az istenek születése, Kr. e. VIII. század)

Uranosz féltette hatalmát gyermekeitől, a titánoktól, és mindegyiket a föld mélyébe rejtette. Gaia készített vasból egy sarlót, s ezzel Kronosz legyőzte apját.

Rheával, testvérével szerelembe esve az istenek új nemzedékének adtak életet: három leánynak, Démétérnek, Hesztiának és Hérának, s három fiúnak, Hádésznek, Poszeidónnak és Zeusznak. Kronosz szintén tartott gyermekeitől, ezért születésükkor mindet lenyelte. Ám a legfiatalabb világra jöttekor Rhea egy követ nyeletett le Kronosszal, így Zeusz megmenekült. Felnőve legyőzte apját, kiszabadította testvéreit. Ő maga az istenek vezére lett az Olümposzon, Hádésznek adta az Alvilágot, Poszeidónnak a tengert. *(Hésziodosz nyomán)*

Írja le röviden saját szavaival a történetet! Készítsen a leírás alapján magyarázatot a szövegben szereplő istenekhez és ábrát a viszonyukról! Tárja fel a szöveg alapján az istenvilág jellemzőit! Az emberiséget foglalkoztató alapvető kérdések közül melyikre ad magyarázatot a részlet?

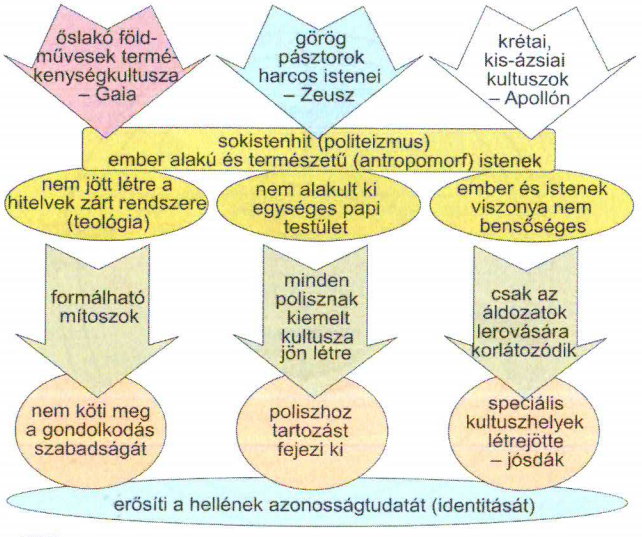

2. *A görög hitvilág jellemzői*

Melyek a görög hitvilágnak a korábban már tanult vallásoktól eltérő és hasonló vonásai?

A GÖRÖG VALLÁS JELLEMZŐI

A görögök **sokistenhivők** voltak: számos istent tiszteltek (politeizmus), melyeket emberi alakkal és tulajdonságokkal ruháztak fel. Az istenek harcai, szerelmei a görög **mítoszok**ban jelennek meg.

A mítoszok nem képeznek lezárt világot, ahogyan a görög vallásnak sincsenek egyértelműen meghatározott tanai. A mítoszok az idővel alakultak, változtak. Isteneikkel a görögök nem alakítottak ki bensőséges kapcsolatot, tisztelték őket, leróták nekik templomaikban az **áldozatok**at, amiért elvárták kéréseik teljesítését.

A görög föld nem volt egységes, nem is alakult ki egységes papi testület. A vallás összefonódott a városállammal. Minden városban voltak **kiemelt tisztelet**et élvező istenek (pl. Athénban Pallasz Athéné), a **szertartások**at a választott **állami tisztviselők** végezték. Ennek ellenére a vallás – a nyelv mellett – a széttagolt görögök **összetartozás-tudat**ának, azonosságtudatának (identitásának) alapvető része volt.

3. *Görög vallási központok*

Mire következtethetünk a kultuszhelyek földrajzi elhelyezkedéséből?

Az ember alakú (atropomorf) görög istenek a mítoszok tanúsága szerint többféle emberi alakot is ölthettek, s rendelkeztek az emberi tulajdonságok teljességével: szerelmesek, irigyek, kapzsik és önfeláldozók is lehettek. Halhatatlanok voltak, ambróziával táplálkoztak, és nektárral enyhítették szomjukat. Csodás tetteket hajthattak végre. Ám – az emberekhez hasonlóan – harcaikban sokszor elbuktak, a Sorson (Moira) ők sem emelkedhettek felül. Számos isten halandó emberbe lett szerelmes, s az így született gyermekeik nem emelkedhettek az istenek közé.

A népes görög istenvilágban kialakult egy – szintén nem merev – rangsor, hierarchia, élén Zeusszal, a főistennel. Zeusz az Olümposzon élt, a legelőkelőbb istenekkel, de mellettük az istenek és emberek között elhelyezkedő héroszok (hősök), nimfák és más lények alkották a görög hitvilág alakjait.

Az isteneknek és egyéb lényeknek kialakult a feladatköre. Pallasz Athénét szokás a bölcsesség istenének, Árészt a háború istenének nevezni, de a valóságban egy jelenségcsoport köthető hozzájuk. Pallasz Athéné a mesterségek, de az igazságos háború és más e tárgykörbe tartozó területek „felelőseként" is feltűnik.

A görög hitvilág magán hordozza a görög civilizáció kialakulásának történetét: a hellén műveltséget létrehozó kultúrák mindegyikének nyomát magán viseli. Nem alakult ki egységes zárt rendszer, de valamiféle egységet igyekeztek létrehozni. A költő, Hésziodosz például a Kr. e. VIII. században a különböző eredetű isteneket nemzedékekre osztotta, s családi kapcsolatokat alakított ki közöttük, és a változásokat harcaikkal magyarázta. A Földanya, Gaia a földművelő őslakók termékenységistene lehetett, míg Zeusz a bevándorló görög törzsek viharistene. A nyitott görög hitvilág azonban később is befogadott istenalakokat, így Kis-Ázsiából Apollón kultuszát. A mítoszok áttételesen megőrizték a görög vallás kialakulásának folyamatát. Például a korai totemizmus lenyomatát láthatjuk egyes istenek szent állataiban (Pallasz Athéné – bagoly) vagy gyakori megjelenési formáiban (Zeusz – bika).

4. *Athéni pénzérme a Kr. e. V. századból, melyen Pallasz Athéné szent állata, a bagoly látható*

Keressen a görög mítoszokban a totemizmusra utaló egyéb emlékeket!

A görögök alapvetően az élet élvezete felé fordultak. Vallásuk nem kecsegtetett a halál után nyugalommal vagy vigasszal. A többségre az alvilágban, Hádész birodalmában nyomasztó sors várt. Csak kevesek, a hősök számára nyílt lehetőség, hogy halálukat követően a napfényes elíziumi mezőkön örök boldogságban tölthessék napjaikat.

5. *Héra temploma (Akragasz, szicíliai gyarmatváros). A templom nem rendelkezett nagy belső térrel*

Milyen összefüggések tárhatók fel a görög áldozatbemutatás és templomaik szerkezete között?

6. „[…] mint csak bírja vagyonkád, áldozz isteneidnek,
tisztán, jámbor szívvel pompás combokat égess.
Engeszteld máskor tömjénnel, itallal az istent,
Este ha vár nyoszolyád s ha a Nap szent fénye ragyog rád,
úgy lesznek mindig kegyesek lelkükben irántad,
s fölvásárolod a más földjét, nem más a tiedet." *(Hésziodosz)*

7. „[…] s én a szívemben fontolgatva akartam
elhunyt édesanyám lelkét a karommal ölelni.
Háromszor nekiindultam, vágyódva erősen,
háromszor surrant ki kezemből, mintha csak árnyék
s álom volna. Szívemben az éles fájdalom erre
méginkább megnőtt, s szóltam szárnyas szavaimmal:
»Édesanyám, mért nem várasz rám, ki ölelni akarlak,
hogy Hádész házában is egymás karja öleljen,
s még örömünkre betelhessünk a fagyos zokogással?
Vagy csak egy árnykép ez, mit a fennkölt Perszephoneia
küld hozzám, hogy még keserűbben nyögve zokogjak?«
Szóltam; s édesanyám ezt mondta azonnal, az úrnő:
»Ó, jaj, drága fiam, gyászsorsú, mint soha senki,
nem csal meg téged Zeusz gyermeke, Perszephoneia,
csakhogy a földi halandók sorsa haláluk után ez:
mert az inak nem tartják össze a húst meg a csontot,
mindezeket megemészti a tűz, lobogó erejével,
rögtön amint a fehér csontok közül életük elszáll,
s lelkük, akárcsak az álomkép, röpül erre meg arra.
Rajta, siess igyekezve a fényre; jegyezd meg azonban
mindezeket, hogy majd elmondhasd Pénelopénak.«"
(Homérosz: Odüsszeia, Kr. e. VIII. század)

8. „A halánték deres immár, a haj őszül a koponyámon,
a fiatalság elillant, feketéllenek a fogaim már,
Oda van múltam az édes, rövid és csúf, ami jön még.
Remegek már a haláltól, hisz a Hádészban a szöglet,
ami rám vár, hideg és szűk, a lejárat is ijesztő,
s aki egyszer lemegy, az már soha fel nem jön a fényre."
(Anakreón, Kr. e. VI. századi görög költő a túlvilágról)

Mire számíthatott halála után az ember a görög hitvilág szerint? Vesse össze a Homérosz és Anakreón által felvázolt képet!

9. *Vázakép. Héraklész felhozza az alvilágból az annak kapuját őrző háromfejű kutyát, Cerberoszt, hogy Mükénébe vigye*

Nézzen utána a görög mitológiában, mikor szállt le az alvilágba Héraklész!

Tárja fel az áldozat bemutatásának alapvető célját! Következtessen ebből a görög ember és istenei viszonyára!

10. „Először bolyongások, fáradságos tévelygések, félelmetes és végeláthatatlan gyaloglások következnek a homályon át, majd, mielőtt ezek véget érnének, mindenféle iszonyú dolog, borzadás, reszketés, izzadás és rémület keríti hatalmába a lelket. Ezt követően hirtelen csodálatos fénnyel találja magát szembe, tiszta terek és rétek társulnak elé, majd szent látomások és dallal, tánccal, valamint szent szertartásokkal kísért szentséges tanítások ünnepi élményében részesül. Ezalatt tökéletessé és beavatottá válik, s immáron teljesen felszabadultan és minden földi dologtól mentesen, fején koszorúval jár körbe, s maga is részt vesz az ünneplésben szent és tiszta férfiak társaságában. Eközben látja az alant a földön élők tisztátalan és beavatatlan tömegét, amint a nagy sárban és ködben az élvezeteknek élnek és marakodnak, s a bajok közepette megmaradnak a halálfélelemben, mert nem hisznek a túlvilági javakban." *(Sztóbaiosz, Kr. u. V. század, az eleuszinszi misztériumokról)*

Tárja fel a forrás alapján, hogy mi mindennel való szakítást jelent a megtisztulás a misztériumban! Milyen élmény részesévé válik a beavatott? Mitől szabadul meg?

11. „[…] ésszel kormányozza a gyors bárkát is a borszín tengeri áron a kormányos, ha szelek dühe tombol;
ésszel ver kocsihajtót is le a jó kocsihajtó.
Míg aki túlontúl bízik kocsiban, paripában,
s velük vaktában száguldozik, erre meg arra,
annak a pályán kóválygó lova, féktelenül fut…
jó szorosan mellette suhanj szekeren paripákkal:
s dőlj oldalt kissé a remek fonadékú ülésben,
ostorral, rivalogva riaszd s engedd meg a gyeplőt.
És a bal oldali ló a cövek közelébe suhanjon,
Hogy már-már súrolja a cél szélét a kerékagy,
arra vigyázz csak, hogy ne akadj bele mégse a kőbe,
mert kocsid összetörik, paripáid megsebesülnek:
ennek a többi örül, téged pedig elfog a szégyen;
hát, kedves fiam, óvatosan s okosan cselekedjél.
Mert miután a cölöpnél fürgén elkanyarodtál,
senki se vágtat elébed a pályán, senki sem ér el."
(Homérosz: Iliász, Kr. e. VIII. század)

12.

Görög váza kocsiverseny ábrázolásával

A kép és a szöveg segítségével jellemezze a görög kocsiversenyt! Nézzen utána, milyen szerepe volt a kocsiknak a hellének életében! Keresse ki a részletet (MEK), s olvassa el, milyen céllal került sor a versenyre!

A görögök is megbetegedtek, vágytak az istenek nyújtotta gondoskodásra és szeretetre. Emiatt hoztak létre külön szentélyeket, ahol az erre vágyók megtalálhatták közösségeiket. A betegek Aszklépiosz szentélyeibe zarándokoltak el, ahol a papok – akik egyben orvosok voltak – látták el őket. A leghíresebb Aszklépiosz-szentély Epidauroszban épült.

A jövőre kíváncsiak a jóshelyeket keresték fel. A leghíresebb Apollón delphoi jósdája volt, mely kétértelmű jóslatain keresztül a görög poliszok politikai életének egyik komoly tényezőjévé vált. Szövetségek megkötését segítette, békéket közvetített és háborúkat robbantott ki.

A misztikum iránti igény kielégítésére is számos kultusz jött létre. Kiemelkedő helyet töltött be Démétér és Perszephoné eleuszinszi szentélye, ahol a hívek a misztikus beavatási szertartások részesei lehettek.

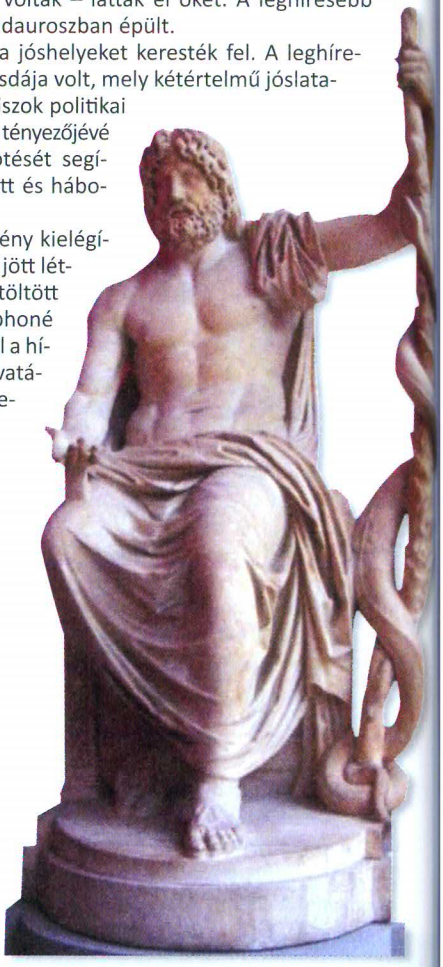

13. *Aszklépiosz, a gyógyítás istenének szobra*

Melyek a kultikus kiegészítői, attribútumai Aszklépioszoknak?

AZ ISTENEK SAJÁTOS TISZTELETE: A SPORT

A hellének életében mindig fontos szerepet játszott a testedzés. A mind szellemileg, mind testileg **edzett** és **kiművelt** embert tekintették eszményinek. Ezzel összhangban vallási kultuszuk szerves részét képezték az istenek tiszteletére rendezett játékok, versenyek. A különböző városokban, más-más istennek rendezett viadalokon minden szabad görög részt vehetett, s így ezek a játékok erősítették az összetartozásukat is.

Jelentős rendezvények voltak az Apollón tiszteletére Delphoiban, Poszeidónnak Korinthoszban, Pallasz Athénének Athénban négyévente rendezett viadalok. Athénban a Panathénaia keretében egyszerre ünnepelték Athénét és az athéni államot.

A legjelentősebb vallási és egyben sportrendezvény a **Zeusz tiszteletére** rendezett **olümpiai játékok** voltak. A négyévente megrendezett versenyek hagyománya a Kr. e. 1. évezred elejéig nyúlik vissza. Jelentőségét, folytonosságát mutatja, hogy az első feljegyzett olümpia éve, Kr. e. 776

a görög időszámítás kezdete is egyben. A játékok idejére **békét** hirdettek, hogy az ellenséges poliszok polgárai is sértetlenül elutazhassanak Olümpiába.

A játékokat a Peloponnészosz nyugati részén fekvő Élisz polisz területén tartották, Zeusz szent ligetében. Elnevezése is az isten jelzőjéből, az olümposziból ered. (Zeusz a hófedte Olümposz csúcsán lakott.)

A versenyek eredete a görög mítoszok homályába vész. Fokozatosan alakultak ki a versenyszámok, s folyamatosan változtak. Kezdetben csak futásból álltak a versenyek, majd bővítették az ötpróbával (stadionfutás, távolugrás, diszkosz- és gerelyhajítás, birkózás). Szerepelt még ökölvívás, pankráció (a birkózás és az ökölvívás keveréke), fegyveres futás, kocsiverseny, lóverseny. A játékok időtartama egy napról ötre növekedett.

14.

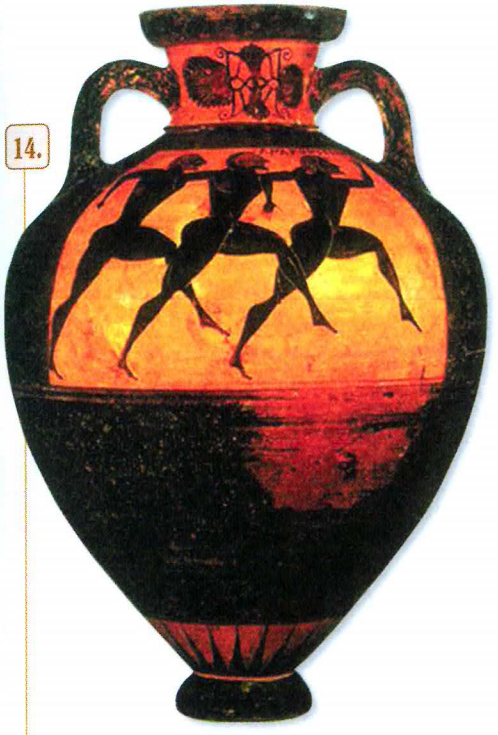

15.

Stadionfutók (14.) és ökölvívók (15.) görög vázaképeken

Vesse össze a két sportág ókori és mai jellemzőit! Melyek az egyezések, és melyek a különbségek?

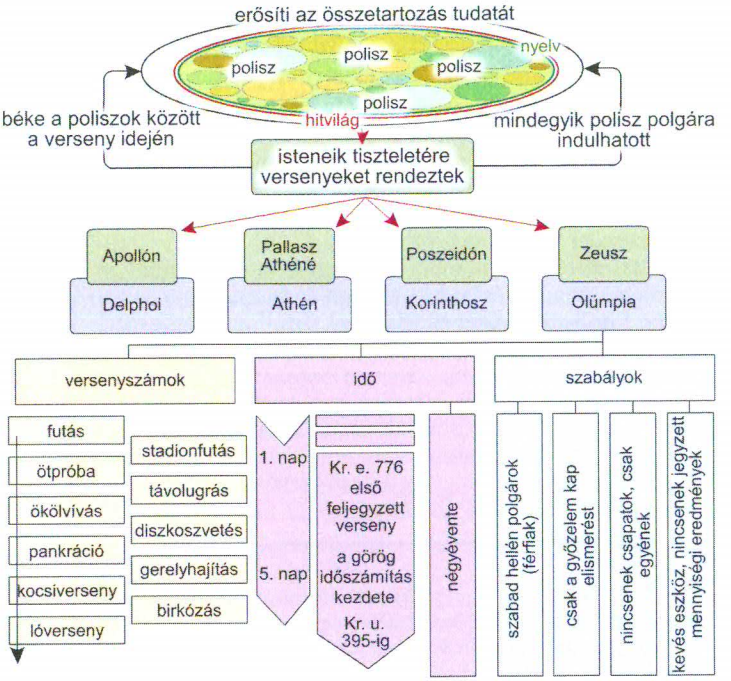

16. *Az olümpiai játékok jellemzői*

Mutassa be az ábra alapján az olümpiai játékok jellemzőit!

17. „7. Ha Szkilluszból elindulunk Olümpia felé, mielőtt az Alpheioszon átkelnénk, egy meredek, sziklás hegyhez, az úgynevezett Tüpaionhoz érkezünk. Az éliszieknél az a törvény van érvényben, hogy innen dobják le azokat az asszonyokat, akik megjelennek az Olümpiai Játékokon és ott elfogják őket, vagy a tilalom ellenére éppen csak átkelnek az Alpheioszon ezekben a napokban. Azt állítják azonban, hogy még senkit sem fogtak el, az egy Kallipateira kivételével, akinek a neve mások szerint nem is Kallipateira, hanem Phereniké volt.

8. Ez a nő ugyanis férje halála után olyan ruhát öltött, mint amilyet az edzők szoktak viselni, és elkísérte fiát az olümpiai versenyre. Mikor Peiszirodosz győzött, Kallipateira átugrott a korláton, amely az edzőket vette körül, de közben ruhája is leesett róla. Kiderült tehát, hogy nő, elfogták, de később szabadon engedték, tekintettel az apjára, fivéreire és a fiára, akik már mind győzelmet arattak Olümpiában. Ezután azonban törvényt hoztak, amelyben elrendelték, hogy az edzőknek is ruhátlanul kell megjelenniük a versenyen." *(Pauszaniasz, Görögország leírása, Kr. u. II. század)*

Milyen tilalom olvasható a forrásban? Határozza meg a szöveg műfaját, s ennek hatását a tartalomra!

18. „[…] már régóta látni szerette volna Olümpiát, elutazott oda. Amikor elment a szentélykörzetbe, megdöbbentette az istenszobor látványa: azt mondta, szerinte Pheidiasz volt az egyetlen, aki Homérosz Zeuszát utánozni tudta; nagy várakozással tekintett az olümpiai látogatás elé, de mégis úgy találta, a valóság felülmúlja várakozásait." *(Polübiosz, Kr. e. II. század)*

Milyen szerepet játszott Olümpia a Kr. e. II. században?

19. „6. […] Amióta az Olümpiaszokról folyamatos feljegyzéseket vezetnek [Kr. e. 776], először csak a futóversenyek győzteseit díjazták, és ebben a versenyszámban először az éliszi Koroibosz győzött. Igaz, hogy Koroibosznak Olümpiában nincsen szobra, de síremléke megtalálható Élisz határvidékén. Később a tizenegyedik Olümpiász alkalmával bevezették a kettősfutást, s ebben a piszai Hüpénosz nyerte el a vadolajfa-koszorút, míg legközelebb a hosszútávfutásban a lakedaimóni Akanthosz győzött.
7. A tizennyolcadik Olümpiaszon eszükbe jutott a pentathlon (ötpróba) és a birkózás, s az elsőben Lampisz, az utóbbiban pedig Eurübatosz – két lakedaimóni férfi – nyerte a győzelmet. A huszonharmadik Olümpiász alkalmával ökölvívásban is versenydíjat tűztek ki, s ebben Onomasztosz győzött, aki az akkor már a jón szövetséghez tartozó Szmürna szülötte volt. A huszonötödik Olümpiászon a versenyek közé felvették a felnőtt lovak versenyét is, míg a kocsiversenyben a thébai Pagóndaszt kiáltották ki győztesnek." *(Pauszaniasz, Görögország leírása, Kr. u. II. század)*

Nézzen utána egy görög mitológiai gyűjteményben az olümpiai játékok mitikus hagyományainak! Jellemezze a játékok kialakulásának folyamatát!

20. „Arrakhión az 54. Olümpiasz [Kr. e. 564] előtt két olümpiai győzelmet aratott, s ezen is övé lett a győzelem a bírák méltányossága és saját derekassága folytán. Amikor már utolsó ellenfelével viaskodott a vadolajfa-ágért, ellenfele […] elkapta és lábaival körülfonva tartotta, ugyanakkor nyakát kezével nyomorgatta. Arrakhión viszont kitörte ellenfele lábujját. Arrakhión megfulladt és így adta ki a lelkét, de megfojtója, lábujja miatti kínjában, ugyanakkor feladta a versenyt. Az élisziek megkoszorúzták és győztesként hirdették ki Arrakhión holttestét." *(Pauszaniasz, a Kr. u. II. században élt görög író)*

Milyen sportágról tudósít a szerző? A válaszhoz tekintse meg a sportág ókori ábrázolását (21. forrás)!

21.

Az ókori játékok sok tekintetben emlékeztetnek a maiakra, de számos ponton el is tértek attól. A versenyzők meztelenül, alapvetően minden segédeszköz nélkül küzdöttek (pl. az ökölvívókon nem volt kesztyű, a futók mezítláb futottak). A győzelem számított csupán, az adott pillanatban elért első helyezést díjazták (nem jegyezték fel az időt és a többiek eredményeit). Nem alkalmaztak súly- és korcsoportokat a küzdőszámokban sem, és itt sem időre, hanem a győzelemig játszották a mérkőzéseket.

Olümpiában a szabad polgárok és csak a férfiak mérkőztek meg egymással. Csupán az egyének küzdelme folyt, csapatversenyeket nem rendeztek. A győzteseket a szent olajfáról metszett koszorúval koronázták meg. Diadaluk – napjainkhoz hasonlóan – jelentős elismeréssel járt, győzelmüket poliszuk egész lakossága a magáénak tekintette. Szobrot állíthattak maguknak Olümpiában, s hazatérésük után a hősöknek kijáró tiszteletet kapták meg szülővárosukban.

22.

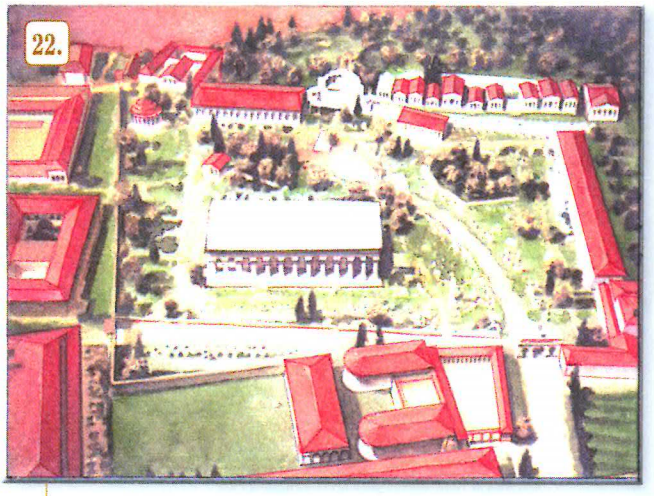

23.

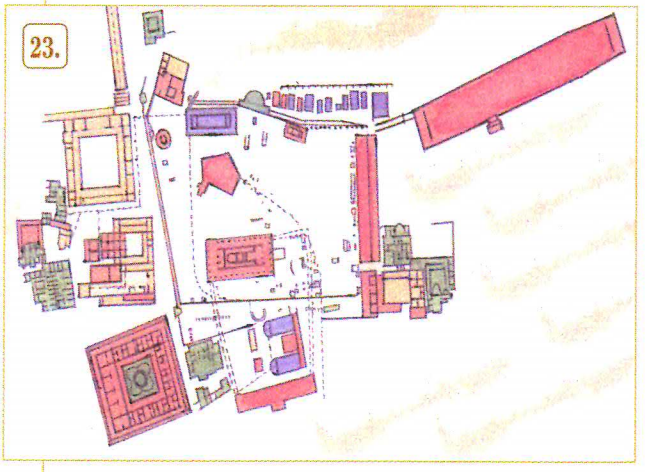

Az olümpiai versenyek színterének rekonstrukciója és alaprajza

Azonosítsa a két ábrázolás létesítményeit, és próbálja megállapítani a funkcióikat!

8. SPÁRTA – A GÖRÖG CSALÁD ÉS A GÖRÖG NEVELÉS

SPÁRTA SAJÁTOS ÚTJA A Peloponnészosz hegyláncai között hozták létre a bevándorló görög dór törzsek Spárta államát. Fejlődése kezdetben megegyezett a már általunk is megismert görög fejlődéssel. Azonban a Kr. e. VI. században a városállam sajátos útra lépett, befelé fordult, felhagyott a kereskedelemmel, és katonai mintaállammá vált, harcosait mindenütt csodálták. A Kr. e. V. század végétől Spárta társadalmi és politikai jellemzői ismét közeledtek a többi poliszéhoz. Spárta eltérő vonásai ellenére görög polisz volt, melynek társadalmi és politikai berendezkedése az alapokat tekintve (tulajdonosok szabadsága, a polgárok állama) közelebb állt a többi hellén poliszhoz, mint a kor despotikus monarchiáihoz.

A források, az ókori leírások, s nyomában a történetírás évszázadokon keresztül a bezárkózó katonaállamot mutatta be, s így kialakult egy állókép Spártáról. Mi is ezt dolgozzuk fel.

A SPÁRTAI TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM A spártai társadalom csúcsán a **dór** származású **teljes jogú polgárok** álltak, akik az államtól egyenlő nagyságú földet kaptak, melyet társadalmuk legszélesebb csoportja, a leigázott achájok, a helóták műveltek. A **helóták** nem voltak rabszolgák, hiszen családdal s önálló kis parasztgazdasággal rendelkeztek. Azonban a földet csak használhatták, amiért terményhányaddal tartoztak annak a spártai polgárnak, akinek a kiutalt földjén dolgoztak. Emellett teljes kiszolgáltatottságban éltek, akár meg is gyilkolhatták őket.

A szabadok csoportjához tartoztak a szintén dór **körüllakók** (perioikoszok), akik a peremvidékeken birtokoltak parcellákat, s emellett kézműipari termékekkel látták el a polgárokat. Politikai jogokkal nem rendelkeztek, de végszükség esetén nekik is katonáskodniuk kellett.

A spártai polgárok létszáma elenyésző volt a náluk háromszor többen levő körüllakókéhoz, illetve a tízszer nagyobb lélekszámú helótákéhoz képest. Már az ókori szerzők is a keveseknek a sokaság feletti uralmának fenntartásával magyarázták azt, hogy a spártai polgárok egyenlőségre törekedtek egymás között, s a katonáskodást tartották fő tevékenységüknek.

1. *Lakóniát, Spárta poliszát, az Eurótász völgyét övező hegyek, előtérben egy színház romjai*

Hogyan viszonyulnak a képi forráson látottak ahhoz a képhez, ami az utókorban Spártáról kialakult?

Készítsen sematikus ábrát a spártai társadalom felépítéséről!

2. „Lükurgoszról, a törvényhozóról úgyszólván egyetlen adat sincs, amely ne volna vitás. A legfeltűnőbb történetek maradtak fenn születéséről, utazásairól, haláláról, törvényhozói és államférfiúi tevékenységéről; de főként abban nem tudnak megegyezni a történetírók, hogy mikor élt. […]

Timaiosz elmélete szerint különböző időben két Lükurgosz élt Spártában, de mindkettőjük tetteit az egyiknek, a híresebbnek tulajdonítják. Az idősebb állítólag nem sok idővel Homérosz után élt, sőt némelyek szerint Homéroszt személyesen ismerte. De azt már együgyűségnek kell tekintenünk, amit Xenophón állít egyik művében, hogy Lükurgosz a Hérakleidák korában élt. A spártai uralkodóház természetesen a legkésőbbi királyokig Hérakleidáknak nevezte magát, de Xenophón a Hérakleida elnevezést nyilvánvalóan Héraklész közvetlen utódaira érti." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Kr. u. I. század)*

Elemezze Plutarkhosz viszonyát a történeti forrásokhoz és a történetírókhoz!

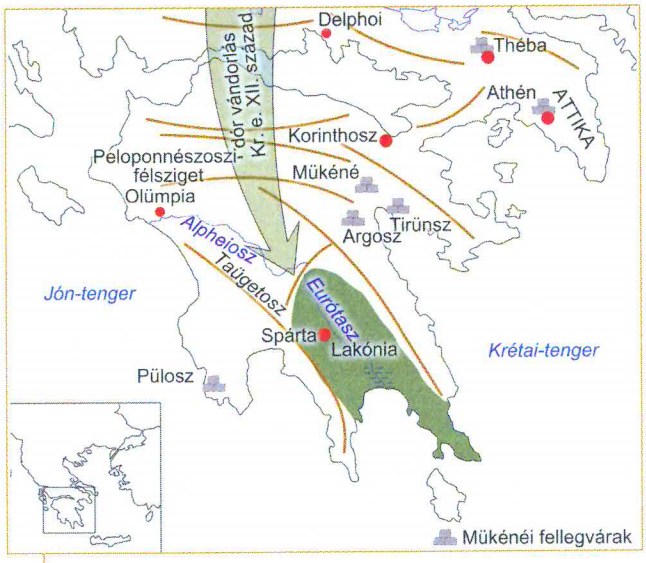

3. *A Peloponnészosz és Spárta*

Mely görög törzs hozta létre a spártai államot? A térség földrajzi tényezői mennyiben jellemzőek, s mennyiben térnek el az általános hellén viszonyoktól?

4. „Lükurgosz második és legfontosabb politikai reformja a föld felosztása volt. […] Szavait valóra váltotta, s Lakónia [Spárta] többi részén harmincezer parcellát osztott ki a perioikoszoknak [körüllakók], a Spártához tartozó területeken pedig kilencezret, ennyi volt ugyanis a spártai [polgár] igényjogosultak száma. […] Minden parcella akkora volt, hogy hetven mérő árpát teremjen a férj, és tizenkét mérőt a feleség részére, ezenfelül pedig ugyanilyen mennyiségű szőlőt és olajbogyót. Lükurgosz úgy gondolkodott, hogy ennyi föld elegendő minden embernek ahhoz, hogy jólétben és egészségben éljen, másra pedig úgysincs szüksége. A földeket a helóták művelték, és […] szolgáltatásokkal tartoztak." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Kr. u. I. század)*

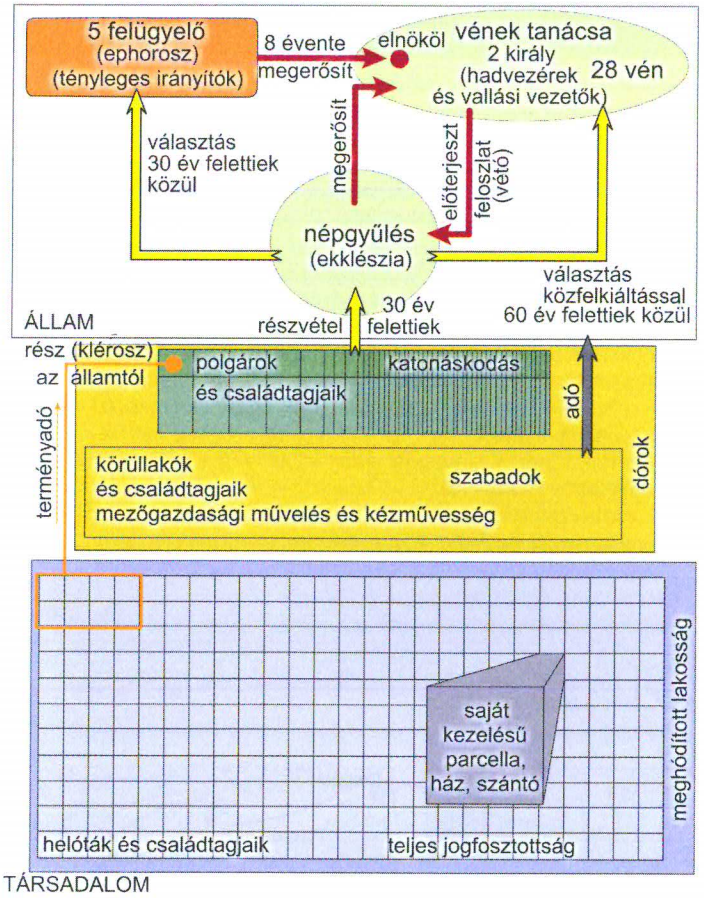

5. *A spártai állam és társadalom*

Készítsen saját ábrát a spártai társadalom felépítéséről! Kik vehetek rész a spártai állam egyes szerveinek munkájában, és hogyan válhattak ezek tagjaivá? Határozza meg a különböző szervezetek hatásköreit!

6. „A csecsemő felnevelése nem az apa belátásától függött, hanem el kellett vinni az összejövetelek helyére, ahol a legidősebb törzstagok szemügyre vették a gyermeket. Ha jókötésűnek, erősnek találták, kiutaltak neki egy földdarabot a kilencezer közül, és elrendelték felnevelését. Ha viszont csenevész és idétlen volt, kivitték a Taügetosznak »Kitevő« nevű szakadékos helyére, mivel sem neki, sem az államnak nem előnyös, ha egy nem egészségesnek született, erőtlen gyermek életben marad [...]. A gyermeknevelést ügyesen és gondosan intézték, hogy pólyázás nélkül a csecsemő tagjai és egész teste szabadon maradjon, hogy minden ételt válogatás nélkül szívesen fogyasszon, ne ijedezzék a sötétben, ne féljenek egyedül, ne is tudják, hogy mi az a makrancoskodás és pityergés. [...] mihelyt betöltötték hetedik évüket, magához vette és csoportokba osztotta, és hozzászoktatta őket, hogy mindenkire nézve kötelező fegyelem alatt, közösen nevelkedjenek, együtt játsszanak és foglalatoskodjanak. [...] Rajonként és csoportonként együtt aludtak azon az almon, amelyet maguk gyűjtöttek, úgy, hogy az Eurótasz mentén termő sás hegyét puszta kézzel, kés nélkül tördelték le." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Kr. u. I. század)*

Milyen eszközökkel, módszerekkel nevelték a spártai fiúkat? Mit szolgáltak ezek a módszerek? Értékelje, milyen árnyoldalai, illetve erényei lehetnek e nevelésnek!

Politikai jogokkal a spártai polgárok rendelkeztek. A **népgyűlés** munkájában minden 30. életévét betöltött spártai polgár részt vehetett, sőt a vének tanácsában és a felügyelők testületében is, bár csak magasabb életkortól. A **királyok** hatalma a hadvezetésre és a kultikus élet irányítására korlátozódott. Ugyanakkor a választott tisztségviselők befolyása jelentős volt a népgyűléssel szemben, hiszen az csak jóváhagyhatta a **vének tanácsa** által előterjesztett javaslatokat. Ha a népgyűlés az elvárttal szemben döntött, a tanács élhetett vétójogával, s így végül érvényesíthette akaratát.

Az állam életét ténylegesen az **öt felügyelő** irányította. Bármely 30. életévét betöltött spártai polgár választás útján elnyerhette a tisztséget. Feladatuk közé tartozott a bíráskodás, a tisztviselők ellenőrzése, a külpolitika irányítása. A spártaiak nem a vagyon és nem is a származás, hanem az értékrendjüknek megfelelően kivívott tekintély és az életkor alapján választották ki vezetőiket.

7. „Lükurgosz több újítása közül az első a vének tanácsának felállítása volt. [...] A huszonnyolc vén mindig a királyhoz csatlakozott, ha szembe kellett szállni a demokráciával. Ha a sokaság összegyűlt, véleményét a többiek közül senkinek sem volt szabad elmondania, a nép a vének tanácsa tagjaitól és a királytól előterjesztett javaslat megvitatására volt hivatott. Később [...] a következőkkel egészítette ki a törvényt: ha a nép ferde végzést fogad el, az idősek és a vezetők [...] ne hagyják jóvá, hanem vonuljanak el, és oszlassák szét a népet. [...] A geruszia [vének tanácsa] tagjait, mint mondottuk, [Lükurgosz] először azok közül választotta ki, akiknek részük volt terve megvalósításában. Később az elhunyt helyébe a hatvan éven felüliek közül azt állította, akit erénye miatt a legkitűnőbbnek ítéltek [...]." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Kr. u. I. század)*

A forrás alapján vázolja fel a spártai államszervezet működését! Vesse össze a szöveget a tankönyvi ábrával! Határozza meg a népgyűlés és a vének tanácsának jogkörét!

A GÖRÖG NEVELÉS

Minden társadalomra jellemzőek nevelési céljai, eszközei és módszerei, mert megmutatják azokat a célokat, amelyekre egy adott közösség törekszik.

A spártai polgárok fő feladatuknak a katonáskodást tekintették, így a célt is ennek megfelelően választották meg: **jó katonákat** kellett nevelni. Ideáljaikat az Iliász katonahősei jelentették. Eszközként a szigort, a kemény büntetéseket, s a család helyett a **közösségi nevelés**t alkalmazták, melyet az állam felügyelt.

Hogy jó katonákat tudjanak nevelni, Plutarkhosz szerint a kevésbé életképes csecsemőket kitették a Taügetoszra, s pusztulásra ítélték. Bár ennek hitelességét a történetírás kétségbe vonja, a legenda jól jelzi, hogy az ókori felfogás is milyen keménynek és embertelennek tekintette a spártaiak nevelési elveit. Már hétéves kortól elszakították a fiúkat családjuktól, s közösségekben, katonai fegyelem alatt nevelték őket. Nemcsak az egyszerű életmódhoz, a nehéz életkörülmények elviseléséhez, de az ellenséggel való könyörtelenséghez is hozzászoktatták az ifjakat.

A felügyelők figyelték életmódjukat, és tiltottak minden „puhaságot". Sőt, ezt a közösségi szellemet a felnőtt férfiaktól is megkövetelték. A felnőtt spártai férfi sem vonhatta ki magát a puritán és közösségi életmód alól. 30 éves koráig családjától külön, a harcosok közösségében kellett élnie, a szerény ebédeket később is közösen kellett elfogyasztania. A spártai férfiak egészen hatvanéves korukig katonakötelesek voltak. Az eredmény nem maradt el: a spártai katona kiváló harcosként küzdött, s a csatában inkább az életét áldozta, mintsem meghátrált volna.

Azokban a poliszokban, ahol a politikai életben való jártasság fontosabbnak bizonyult a katonai erényeknél (vagy legalább azzal egyenértékű volt), a nevelés színterét a **család** jelentette. Itt is alkalmazták a testi fenyítést, de ezt csak végső eszköznek tekintették.

Az oktatás **magániskolákban**, és nem állami keretek között folyt. Csak a módosabb családok gyermekei jártak iskolába. Ideálként a **„jó polgár"** nevelése jelent meg, ami elsősorban a politikai életben való részvételt lehetővé tevő ismeretek és képességek megszerzését, vagyis általános **műveltség**et és a **szónoklás, vitatkozás** elsajátítását követelte meg. De hozzátartozott – mint láttuk az olümpiai játékoknál – **a test edzése** is. A testedző csarnokokban (görögül: gümnaszionokban – a gimnázium szó is innen ered) a fiúk a különféle sportokban is jártasságot szereztek.

A fent vázolt nevelési célok és módszerek között valóban jelentős különbségek vannak, azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a spártai módszer csak egy korszakra jellemző, s a későbbiekben a különbségek enyhültek. Mint minden történeti kérdés esetében, minél közelebb kerülünk tárgyunkhoz, vagyis minél többet tudunk róla, annál árnyaltabb képet kapunk. Jó példa erre a Taügetosz kérdése, melyre nincs ma bizonyíték, de ha hozzátesszük azt, hogy a többi poliszban is kitették a nem kívánt gyermekeket egy utcasarokra, s a kisdedeket bárki felnevelhette, akár rabszolgának is, akkor a spártai nevelésről kialakult kép más megvilágításba kerül.

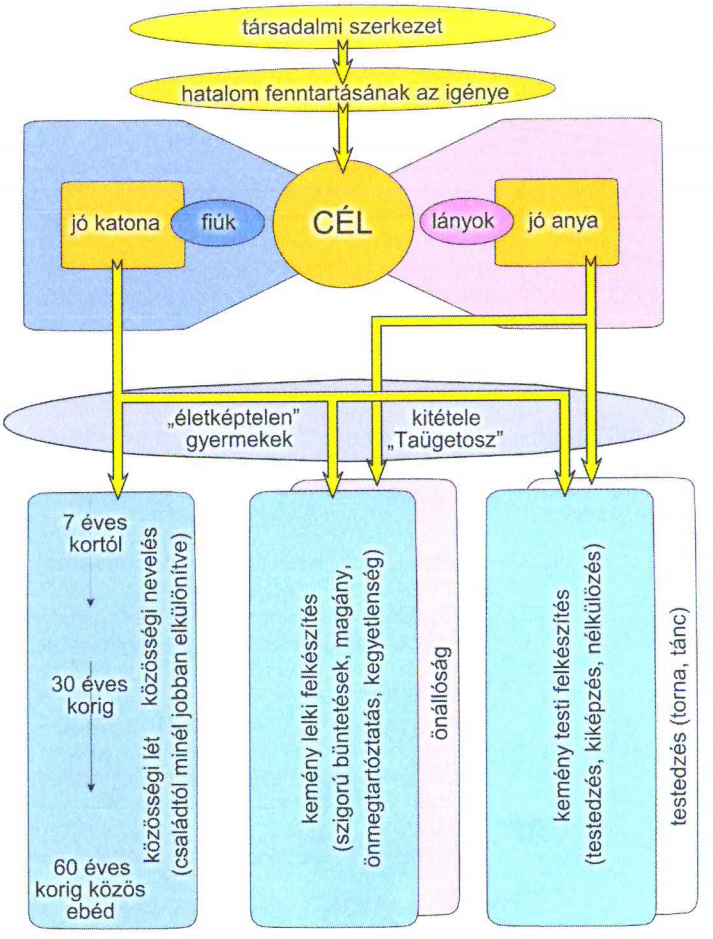

10. *A spártai nevelés*

Mi volt a spártai nevelés célja? Melyek voltak a nevelés alapvető módszerei és eszközei? Mennyiben voltak eredményesek elgondolásaik?

8. „[...] Az úgynevezett krüpteia a következőkből állott: Az elöljárók időnként a legértelmesebbnek ítélt ifjakat kiküldték vidékre, mindössze egy tőrrel és a legszükségesebb élelemmel felszerelve. Ezek nappal szerteszéledtek, és rejtekhelyeiken pihentek, éjszaka viszont kiálltak az utakra, és legyilkolták a kezükbe kerülő helótákat. Sokszor bejárták a földeket is, és ott pusztították el közülük a legerősebbeket, a legderekabbakat..." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Kr. u. I. század)*

Határozza meg a krüpteia fogalmát és szerepét a spártai államban és a nevelésben!

9. „A spártaiaknak a helótákkal szemben mindenkor igen erősen kellett őrizni magukat. Évégből egyszer többek között a következő tettet követték el. Félvén elszaporodott helótáiktól, jelentkezésre hívták azokat, akik azt hiszik, hogy hadi téren velük szemben a legtöbb érdemet szerezték. Ez színleg felszabadításuk végett történt, hogy közöttük választást lehessen tenni, voltaképpen azonban csak azért, hogy próbára tegyék őket. Mert úgy gondolkoztak a spártaiak, hogy aki a legérdemesebbnek tartja magát a szabadságra, az fog ennél az erős önérzetnél fogva a leghamarabb fel is lázadni ellenük. Ki is választottak közülük így valami kétezret. Ezek után megkoszorúzva, mintha már meg volnának ajándékozva a szabadsággal, ünnepi menetben sorban felkeresték a templomokat. Nemsokára azonban eltüntették őket a lakóniaiak [spártaiak], és senki sem tudja máig, hogy külön-külön milyen halál nemével vesztek el." *(Thuküdidész: A peloponnészoszi háború, Kr. e. V. század)*

Mutassa be Thuküdidész leírása alapján a spártai nevelés társadalmi hátterét!

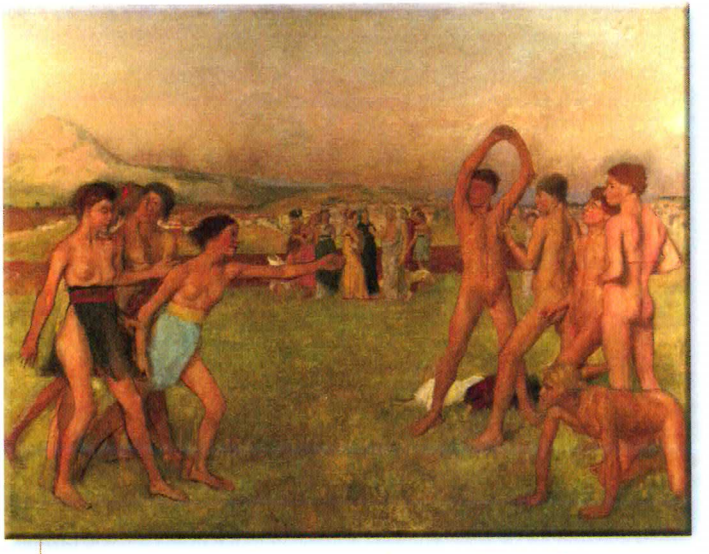

11. *Spártai fiúkkal kötekedő lányok. Edgar Degas, XIX. századi francia festő képe*

Nézzen utána, hogyan nevelték a lányokat Spártában! Képzelje el, és fogalmazza meg röviden a kép által ábrázolt helyzetet!

12. „[…] nincsen olyan foglalkozás az államban, amelyre kizárólag csak nők volnának alkalmasak, mert nők, vagy csak férfiak, mert férfiak, hanem a természetes alkalmasság egyformán osztódott szét mindkét nemben, és a nő – természete szerint – űzheti mindama szakmát, amit a férfi, csak a nő minden téren gyöngébb." *(Platón: Az állam, Kr. e. IV. század)*

13. „[…] a rabszolgának egyáltalán nincs megfontoló képessége, az asszonynak van, de nem teljes értékű, s a gyermeknek is van, de még nem kifejlett." *(Arisztotelész: Politika, Kr. e. IV. század)*

Fogalmazza meg a két filozófus nőkről alkotott véleményét! Mi a hasonlóság és mi a különbség a két álláspont között? Vesse össze e véleményeket a tankönyvi szöveggel!

14. *Kézimalmot hajtó nő Kr. e. V. századból származó terrakottaszobrocskája*

15. *Fuvoláslány mulató társaságot szórakoztat egy Kr. e. V. századi vörös alakos vázaképen*

Határozza meg a képeken (14–16. forrás) ábrázolt női szerepeket! Kösse azokat társadalmi csoportokhoz! Mely tényezők határozták meg a nők gazdasági helyzetét?

A NŐK HELYZETE A görög világban politikai és gazdasági értelemben alapvetően a férfiak játszották a vezető szerepet. A nők élete – még a módos családokban is – az **otthon** falain belül zajlott. Fiatalkorukban az apjuk, majd a férjük **felügyelet**e alatt éltek. Ez – a XIX. századig általános helyzet – szinte minden civilizációról elmondható. A kép azonban ennél árnyaltabb. A szabad nők és a polgárjoggal rendelkező módos családok nőtagjai jogokkal is rendelkeztek (alapvetően családjuk férfitagjain keresztül). Az egyszerű családok asszonyai, lányai aktívan dolgoztak, részt vettek a társadalmi munkamegosztásban, vagyis helyzetük női mivoltukon túl alapvetően társadalmi szerepüktől függött.

A polgárjoggal rendelkező családok nőtagjai sem rendelkeztek politikai jogokkal, hiába keresnénk őket az állami élet különböző posztjain. Ez azonban nem jelentette azt, hogy semmi befolyásuk sem volt a politikai életre. Több asszony, például az athéni Periklész második felesége, Aszpaszia aktívan politizált, bár ebben férjének tekintélye döntő szerepet játszott.

Származásuk számukra és utódaik számára is döntő volt a polgárjog megszerzéséhez: az egyik, vagy mindkét szülőnek polgárjoggal kellett rendelkeznie. Gazdasági téren sem volt mellékes szerepük: ha született fiútestvérük, akkor leányrészt, ha nem, a teljes vagyont örökölték, igaz, azt házasságuk után a férjük kezelte. Az özveggyé vált asszonyok rendelkezhettek vagyonuk fölött, melyet gyermekeikre hagyhattak.

A munka világában a vezető réteg asszonyai közvetlenül nem vettek részt, bár a háztartás irányítása az ő feladatuk volt. Az alsóbb néprétegeknél szóba sem jöhetett a munkától való távolmaradás. Nemcsak vizet hordtak, de részt vettek a kereskedelemben és a földművelésben is. Ebből következett, hogy az alsóbb néprétegek asszonyai nem tudtak elzárkózni a külvilágtól, nem éltek bezárva villájuk női szárnyába, mert ilyennel nem is rendelkeztek.

Nyilvánvalóan a görög nők helyzete térben és időben is változatosan alakult. Spártában jobban megbecsülték őket, nagyobb önállóságot kaptak gazdasági és családi kérdésekben, mint másutt. Más poliszokban is előfordult időszakonként, hogy a vezető réteg leányai számára iskolát létesítettek, mint például Leszboszban a Kr. e. VII–VI. században. Itt tanított a költőnő, Szapphó is.

16.

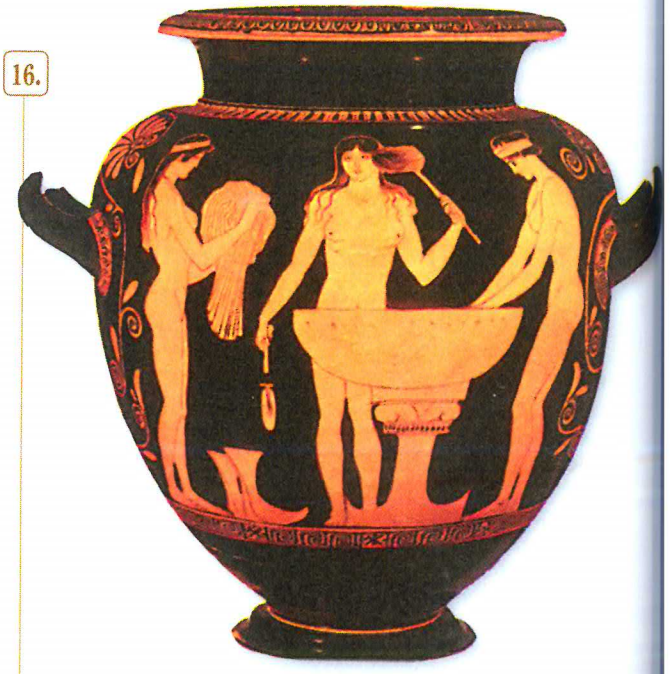

Mosakodó nőket ábrázoló athéni vörös alakos váza

A GÖRÖG KATONA ÉS HARCMODORA

A **nehézfegyverzetű gyalogos** nagy, kerek pajzsot, mellvértet és fém lábszárvédőt viselt, fő fegyvere a lándzsa, majd a rövid, egyenes, kétélű kard volt.

Ez a fegyvernem a poliszok kialakulásával, a vasfegyverek elterjedésével vált tömegessé, hiszen a görög nehézgyalogos a saját költségén fegyverezte fel magát.

Harcmodorukban a **falanx**, a zárt alakzat már szintén korán kialakult, de a polisz létrejöttével terjedt el, hiszen megvalósításához nagy létszámú katonára volt szükség. A falanx, ha sikerült a sort tartani, jelentős előnyt biztosított a rendezetlen ellenséggel szemben, s a görög katonai sikerek alapját képezte.

A görög nehézfegyverzetű gyalogost pajzsa (hoplon) után hoplitának nevezték. A nagy, kerek pajzsra gyakran felfestették a polgár hazájának jelét. A spártaiak (lakedaimónok) vagy az athéniak városuk nevének kezdőbetűit (L és A) tüntették fel.

A pajzsok és a dárdaerdő elölről és bal felől megvédték a falanxot, de az sérülékeny maradt jobb felől, így minél szélesebbre nyújtották a falanx arcvonalát.

A felszerelést csak a magántulajdonnal rendelkezők tudták megvásárolni. Egy átlagos fegyverzet a Kr. e. VI. század végén egy-két ökör árába került, vagyis egy földdel rendelkező paraszt számára is elérhető volt. Természetesen az igényes kivitel vagy a nemesfémdíszítés tovább növelte a költségeket.

17. *Hoplita sisakja*

18. „Rajta, ti Héraklész sose-vert ivadékai, bátran küzdeni! – nem fordult Zeusz kegye tőletek el!
Félni vagy megrettenni se kell a csatár-sokaságtól,
csak bele pajzzsal az él-harcosok ezrein át!
Vessétek meg az életet, áhítsátok a Kérek
gyászos szellemeit, mint csak a nap sugarát.
Tudjátok, hogy a megsiratott Árész csupa-rémség
műve milyen, hogy a bősz harc dühe rettenetes.
Hisz már űztetek is, menekültetek is csata közben,
untig elég, amit így éltetek át, fiaim.
Mert hol a hős katonák hada együtt, zárt csatasorban,
bátran az elsők közt vívja a kézitusát,
ott kevesebb esik el, de megóvja az otthoni népet,
míg aki meghátrál: minden erényt odaveszt!
Senkise tudná mind elmondani emberi szóval,
mennyi gyalázat is ér gyávaszívű katonát.
Szégyen a férfira, hogyha a véres harcban a dárda
hátulról döfi át, épp amikor menekül.
Még a halálban is átkozzák, ha a porba hanyatlót
hátul, a vállai közt szúrta keresztül a vas.
Rajta kilépni! ma mind gyökerezze keményen a földbe
lábait, – ajkba maró daccal a harcba tehát!
Mellet, vállakat és le egészen a combig, a lábig
mindent védjen a jó, öblös ölű hadipajzs.
Jobb kezetek csak rázza a roppant érchegyű lándzsát,
szörnyen lengjen a toll fent a sisak tetején!
Küzdelem árán szokhat a férfi vitézi erényhez,
hogyha kezében a pajzs: el ne kerülje a vészt,
rontson az ellenség közelébe, hajítsa a dárdát
messzire, villámló kardja kaszálja le mind.
Lábat a lábhoz, pajzsot a pajzshoz a párviadalban,
míg sisak ér sisakot, bóbita-tollat a toll.
Mellet a mellre szorítva viaskodjék, de a jobbja
fogja marokra a kard vagy csata-dárda nyelét."
(Türtaiosz: A spártai harcosokhoz, Kr. e. VII. század)

Azonosítsa a költeményben a hoplita fegyverzetét és harcmodorának alapvető jellemzőit! Vesse össze a költeményt a spártai nevelés alapvető céljaival, s határozza meg, melyek a követendő erények!

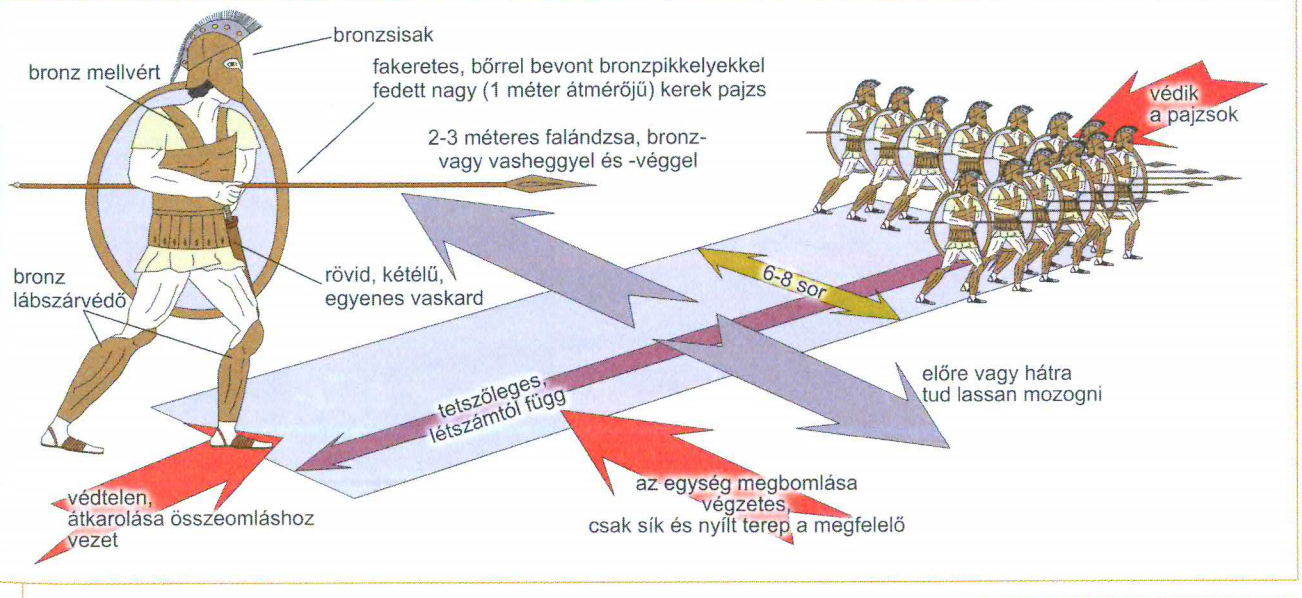

19. *A görög nehézgyalogos és a falanx*

Mutassa be az ábra alapján a hoplita felszerelését és a falanx harci rendjét! Tárja fel a falanx mozgási lehetőségeit és e harcmodor előnyeit, veszélyeit! Milyen magatartást kívánt a harcosoktól e hadrend?

9. ATHÉN, A DEMOKRÁCIA KIALAKULÁSA ÉS FÉNYKORA

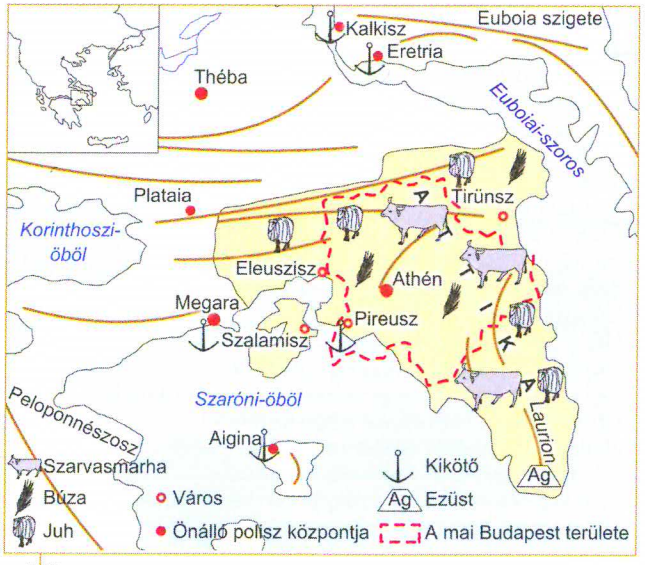

1. *Attika és Athén*

Mutassa be Athén példáján egy polisz felépítését, méreteit, részeit! Vesse össze Attika adottságait Spártáéval!

ATHÉN POLISZA A jón törzsek lakta Athén az Attikai-félszigeten terült el. Erős fellegvára (Akropolisz) védelmet nyújtott a környék lakóinak, s a félsziget a Kr. e. VIII. századra polisszá szerveződött. A királyok hatalma itt is csak korlátozott volt. A királyság megszűnését követően Athénban a legfőbb hivatal az arkhóni méltóság lett, melyet csak arisztokraták tölthettek be. Ekkor még csak az arisztokratáknak voltak politikai jogaik.

A társadalom tagozódása származás szerint, a vérségi elv alapján történt. Az emberek, családok közötti konfliktusok megoldásában elterjedt volt a vérbosszú. Jelentős változást hozott a szokásjog írásba foglalása és a vérbosszú tilalma. A leírt törvények gátat szabtak az önkénynek, s egyben bizonyos védelmet biztosítottak a politikai jogokkal nem rendelkező démosz számára. A törvények megszületését a hagyomány Drakónhoz köti (Kr. e. 621), de lehetséges, hogy ő csak egy legendás törvényhozó volt.

SZOLÓN REFORMJAI A gyarmatosítások során megerősödő **démosz** elégedetlensége egyre nőtt az arisztokratikus köztársasággal szemben. A vagyonos rétegek a politikai hatalomból szerettek volna részesedni, az elszegényedő parasztokat pedig az eladósodás révén az **adósrabszolgaság** réme fenyegette.

A tekintélyes politikust, Szolónt kérték fel (Kr. e. 594), hogy törvényekkel rendezze a viszonyokat. Szolón teljesítette a szegénység legfontosabb követelését, eltörölte az adósrabszolgaságot, s elengedte az adósságokat. Ez sok paraszt számára földjének megtartását jelentette.

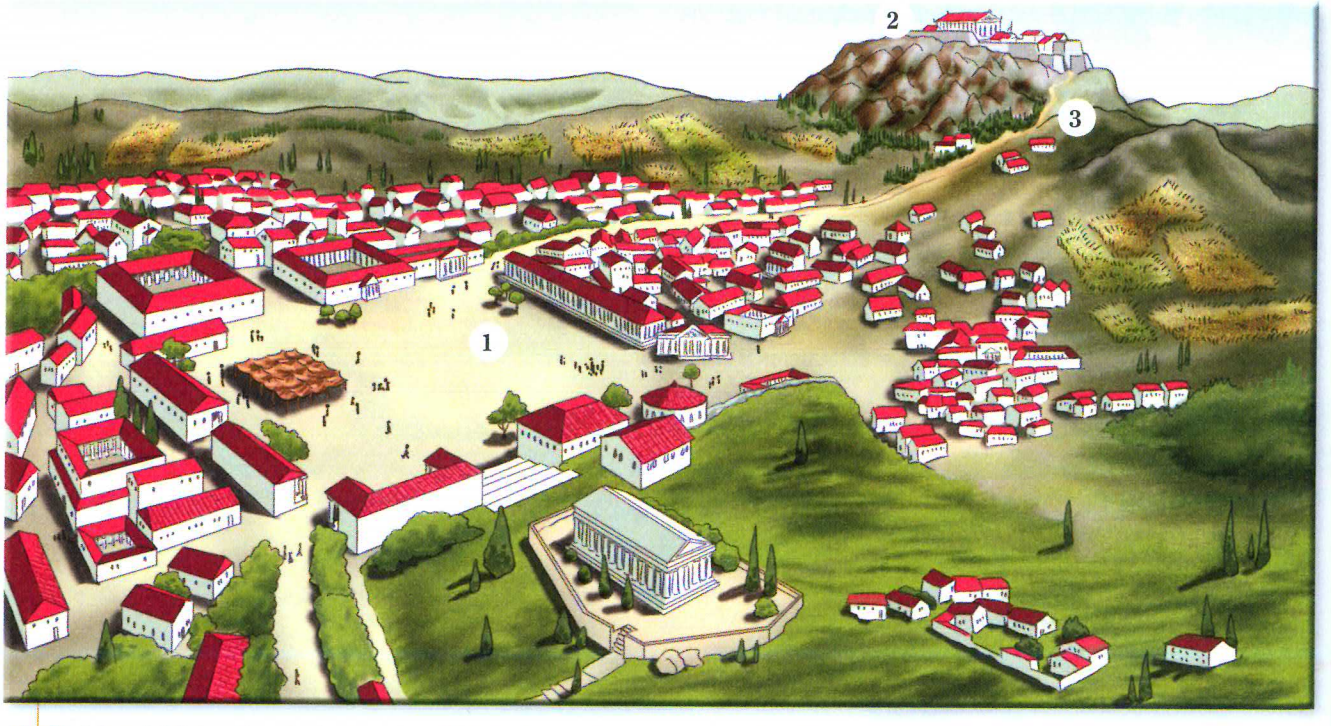

2. *A korai Athén rekonstrukciós rajza. A középső nagy tér a piac, az agóra (1), mely nemcsak a kereskedelem, de a közélet központja volt. Jobbra a fellegvár (Akropolisz) magasodik (2), melynek védelmi funkciói fokozatosan csökkentek. Templomaival és szentélyeivel viszont a kultikus élet központjává vált. Az Akropolisztól jobbra található Árész dombja, ahol a vének tanácsa ülésezett. A közelében fekvő magaslat oldalában (3) tanácskozott a népgyűlés*

Milyen méretű város volt Athén? Mennyiben befolyásolja egy város mérete, lakóinak száma a politikai jogok gyakorlásának lehetőségét? Azonosítson minél több épületet a történelmi atlasz várostérképén!

3. *Hopliták harca vázaképen*

Mennyiben növelte a démosz súlyát a nehézgyalogos, hoplita harcmodor elterjedése?

A politikai jogokat kiterjesztette a legszegényebb polgárokra is: részvételi lehetőséget adott nekik a **népgyűlés**en és az **esküdtbíróságok**ban, így növelte beleszólásukat a polisz életébe. A lakosságot **vagyoni helyzet**e alapján osztotta csoportokba, így a származás helyett a vagyon határozta meg a **politikai jogok**at és a **katonáskodás**t.

A lakosság vagyon alapján történő csoportosítása a démosz jómódú részét előnyös helyzetbe hozta, mert növelte szerepüket a katonáskodás területén és a hivatali életben is.

Intézkedéseivel Szolón megteremtette a **demokrácia** (népuralom) alapját, vagyis azt a rendszert, amelyben az államhatalom (törvényhozás, kormányzás, bíráskodás) nem a fejedelem vagy egy kiváltságos réteg, hanem a nép kezében van. Igaz, a hatalomból való részesedést, a politikába való beleszólás mértékét a vagyoni helyzet határozta meg.

A szolóni demokrácia vagyoni alapon állt (timokratikus), így jórészt megszüntette a polgárok közötti származási különbségeket. A vagyoni osztályok egyben a katonáskodás alapját is képezték, tehát kifejezték az egyes csoportok szerepvállalását a polisz védelmében.

Nemcsak az fontos, milyen alapon – ez esetben vagyoni alapon – kerülhetnek be a különböző tisztségekbe és testületekbe a polgárok, hanem az is, milyen módon. Egyes testületek (pl. a népgyűlés) munkájában minden athéni polgár részt vehetett (korlátlan részvétel), másokba szavazás vagy sorsolás útján jutottak be. (Lásd a 7. forrást.) A korlátlan részvétel széles beleszólást biztosított, a választás a többiek bizalmát megszerezni képes embereknek kedvezett, míg a sorsolásnál ez nem számított.

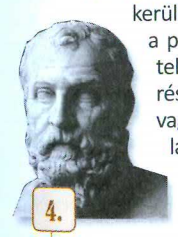

4.

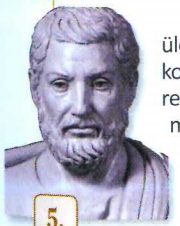

5.

A népgyűlésen hozták a törvényeket, s állást foglaltak az alapvető kérdésekben. A folyamatosan ülésező tanács a mai kormánynak feleltethető meg: konkrét ügyekben döntött, felügyelte a törvények végrehajtását, és előkészítette az ügyeket a népgyűlés számára. A hivatalnokokat választották. Mivel tartottak a visszaélésektől, ezért egy hivatalra több embert is választottak, hogy azok egymást ellenőrizzék, s hivatali idejüket általában ugyanezen okból általában egy évre korlátozták.

Szolón és Kleiszthenész

A ZSARNOKSÁG (TÜRANNISZ) A Szolónt követő időkben az arisztokrácia és a démosz közötti küzdelem tovább folyt, mert az egyik fél soknak, a másik kevésnek tartotta az engedményeket. A helyzetet kihasználva egy Peiszisztratosz nevű politikus magához ragadta a hatalmat, s a Szolón által megadott jogokat felfüggesztve zsarnokságot (türannisz) vezetett be (Kr. e. VI. század közepe).

6. „Szolónt egyik párt sem szerette. A gazdagokat megkárosította, amikor érvénytelenítette az adósleveleket, de még inkább sértette a szegényeket, mert reményeik ellenére nem rendelt el földosztást […]. Szolón az összes vezető tisztséget, ahogy addig is volt, a jómódúaknak kívánta fenntartani, az államügyek egyéb intézését azonban, amelyben a nép addig nem vett részt, közössé tette. Bevezette a polgárok vagyonbecslését. Az első csoportba sorolta azokat, akiknek szilárd termékből [gabona] és cseppfolyósból [olaj és bor] összesen 500 mérőjük terem, s ezeket 500 mérősöknek nevezte. Másodiknak azokat jelölte ki, akik lovat tudtak tartani, vagy legalább 300 mérőt termelnek. Ezeket lovasoknak nevezték. Ökörfogatosoknak nevezték a harmadik vagyoni csoporthoz tartozókat, akik a kétféle termékből összesen 200 mérőt termeltek. Valamennyi többi polgárt napszámosnak nevezte el, és semmilyen tisztséget nem bízott rájuk, csupán a népgyűlés és az ítélkezés útján vettek részt az államügyekben. […] Miután felállította a volt arkhónokból alakult tanácsot Árész dombján, amelynek arkhóni méltóságánál fogva is tagja volt, és látta, hogy a nép még mindig forrong és nyugtalan az adósságelengedés miatt, egy további tanácsot is szervezett a négy törzsből oly módon, hogy mindegyik 100-100 tagot választott. Ezek feladata az volt, hogy a népgyűlést megelőzően tanácskozzanak, és előzetes javaslatuk nélkül semmit se engedjenek a népgyűlés elé terjeszteni. Az előbbi tanácsot [ti. a volt arkhónokét] pedig legfőbb felügyelővé s a törvények őrévé rendelte." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Kr. u. I. század)*

Gyűjtse ki a szövegből Szolón intézkedéseit! Milyen gazdasági és milyen politikai változások történtek Szolón idejében? Milyen testületeket említ a forrás? Mi volt a feladatuk, és kik, mely társadalmi csoportok vehettek részt ezek munkájában?

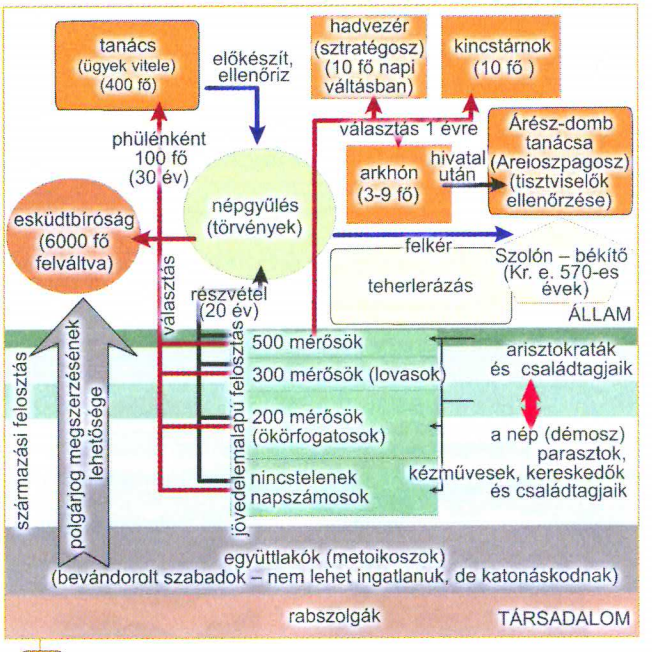

7. *Szolón reformjai*

Mi vált a politikai jogok gyakorlásának alapjává? Határozza meg az egyes tisztségek és testületek jogkörét és egymáshoz való viszonyát! Milyen csoportokra oszthatók feladatköreik szerint az állami tevékenységet végző testületek és hivatalok? Milyen biztosítékai voltak annak, hogy a tisztségviselők ne éljenek vissza hatalmukkal? Készítsen a változások lényegét bemutató egyszerű ábrát!

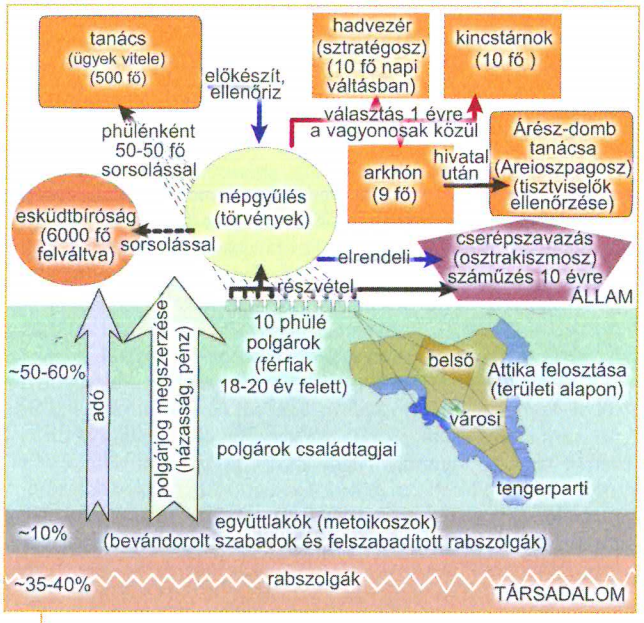

8. *Athén társadalmi és politikai felépítése Kleiszthenész idején*

Mutassa be az ábra alapján a területi felosztás rendszerét! Bizonyítsa be, hogy ez a rendszer a démosz térnyerését szolgálta! Mi változott a hivatalok jogkörében, betöltésük módjában és időtartamában? Milyen tendenciára következtethet a változásokból?

9. „A dolgok lefolyása, hogy nagyjából ismertessük, ilyesforma volt. Minden egyes ember fogott egy cserépdarabot, és ráírta, hogy kit akar eltávolítani a polgárok közül, majd odavitte az agora egy bizonyos helyére, amely korláttal volt körülkerítve. Az arkhónok ebben először a cserepek mennyiségét számlálták össze; ha ugyanis hatezernél kevesebben voltak a szavazók, a cserépszavazás érvénytelennek számított. Azután külön rakták mindegyik nevet, és azt, akit a legtöbben írtak fel, tíz évre kiutasították, de úgy, hogy az illető megmaradt javai élvezetében." *(Plutarkhosz)*

Mi volt a cserépszavazás célja? Mikor számított érvényesnek? Mi lett a cserépszavazás következménye? Kik ellenőrizték az eljárás szabályosságát? Milyen politikai célokra lehetett még felhasználni a cserépszavazást?

10. *Cserépdarabok (osztrakónok). A cserépszavazáson valóban cserépdarabokra írták a száműzendők neveit*

Miben tér el a Themisztoklész nevét viselő cserép a többitől? Mi lehet ennek az oka?

KLEISZTHENÉSZ REFORMJAI

A zsarnokság felszámolását követően a démosz hangadói olyan intézményrendszer kialakítását szorgalmazták, amely kizárja a zsarnokság visszatérését, és minden szabad athéni polgárnak esélyt ad a hatalom ellenőrzésére. A változtatás joga ismét egy tekintélyes férfiú, Kleiszthenész kezébe került.

Az új berendezkedés alapja a polisz új, **területi alapú** felosztása lett. Ez vált a korábbi származási, majd vagyoni alapon történő besorolás helyett a politikai, katonai, közigazgatási rendszer alapjává. A reform biztosította a szélesebb demokráciát, mivel megszüntette a szabad polgárok közötti jogi különbségeket.

Attikát három részre osztották: egy városira (Athén), egy tengerpartira, s a belső (mezőgazdasági) területekre. Mindegyik harmad további tíz egységre oszlott, s ezekből egy-egy alkotott egy phülét. Vagyis a phülé olyan területi alapú közigazgatási egység, amely egy tengerparti, egy városi és egy belső részből állt. Ez a felosztás biztosította a démosz fölényét az arisztokráciával szemben, hiszen a három alkotóelemből kettőben (város, tengerpart) a démosz volt többségben.

A legfőbb hatalom a **népgyűlés** kezébe került, melynek munkájában minden athéni polgár részt vehetett. A népgyűlés hozta a törvényeket, határozott a háború és a béke kérdésében, és általában minden fontos ügyben a döntő szót e szervezet mondta ki. Amikor a népgyűlés nem ülésezett, továbbra is a **tanács** vitte az ügyeket, de létszámát felemelték (ötszázak tanácsa), s tagjait a területi felosztás alapján sorsolták. Javaslatokat tehetett a népgyűlésnek, és kisebb jelentőségű kérdésekben döntéseket hozhatott. Nem szüntették meg a volt arkhónok tanácsát, az **Areioszpagoszt** sem, de feladata a tisztviselők ellenőrzésére szűkült.

A katonai vezetők, a **sztratégoszok** az athéni állam tényleges vezetőivé váltak, mivel a többi poszttal szemben egy év után is újraválaszthatók voltak, s továbbra is választás útján nyerhették csak el tisztségüket.

Kleiszthenész a zsarnokság újjáéledését a **cserépszavazás** (osztrakiszmosz) bevezetésével kívánta megakadályozni. Ha valakiről a polgárok úgy vélték, hogy zsarnokságra tör, cserépszavazással száműzhették. Az eljárást bármely athéni polgár kezdeményezhette.

A HÁBORÚ HATÁSAI ATHÉNBAN

A görögség és a Perzsa Birodalom között lezajló háború (Kr. e. 492–448), melyben a görög poliszok hazájuk és a poliszok nyújtotta szabadság védelmében győzelmet arattak, jelentős politikai változásokat eredményezett Athénban.

A háború során szembekerültek azzal a kérdéssel, hogy a meglévő erőforrásokat a szárazföldi vagy a tengeri küzdelem szolgálatába állítsák. A politikai harcból a **flotta** támogatói kerültek ki győztesen, ami jó döntésnek bizonyult, mert a háborús győzelemben az athéni flotta jelentős szerepet játszott. Fontos, hogy Athén Hellász legnagyobb tengeri hatalmává vált.

A tengeri haderő fejlesztése a szegényebb tömegekre támaszkodó politikai csoportot erősítette a vagyonos rétegeket pártolókkal szemben. Így a **demokratizálódási** folyamat felerősödött. A változások az államszervezetre is hatást gyakoroltak: jelentősen korlátozták az Areioszpagosz hatalmát (Kr. e. 461).

A vita hátterében gazdasági és politikai érdekek húzódtak meg, s ezek döntötték el a kérdést. A szárazföldi hadsereg kiépítése mögött az arisztokrácia és a parasztság állt, akik háborúban földjeik védelmét, békében pedig politikai befolyásuk növekedését várták

az athéni haderőben való térnyerésüktől. Ennek az irányzatnak volt a vezetője a régi, köztiszteletben álló családból származó Ariszteidész.

A tengeri hatalom kiépítése a kereskedelem fellendítését és hatalmas megrendeléseket jelentett, ezért a kereskedő és a kézműves rétegek gazdasági érdekeit szolgálta. A hajókon a legszegényebb vagyoni csoport (thészek) tagjait alkalmazták, ami nagy tömegtámogatást biztosított a flottafejlesztést szorgalmazóknak. E csoportnak az előkelő ősökkel ugyan nem rendelkező, de feltörekvő Themisztoklész volt a vezetője. (Érdekesség, hogy mindkét politikus sztratégosz volt Marathónnál, ahol a görögök első nagy győzelmüket aratták a perzsák ellen.)

A politikai küzdelem Themisztoklész javára dőlt el, Ariszteidészt osztrakiszmosszal száműzték. Megindulhatott a flottaépítés, melynek költségeit a laurioni ezüstbányák jövedelméből fedezték. Hamarosan Athén közel 200 hajóból álló tengeri haderővel rendelkezett, mely négyszer-ötször meghaladta a második legnagyobb görög flotta, a korinthoszi nagyságát.

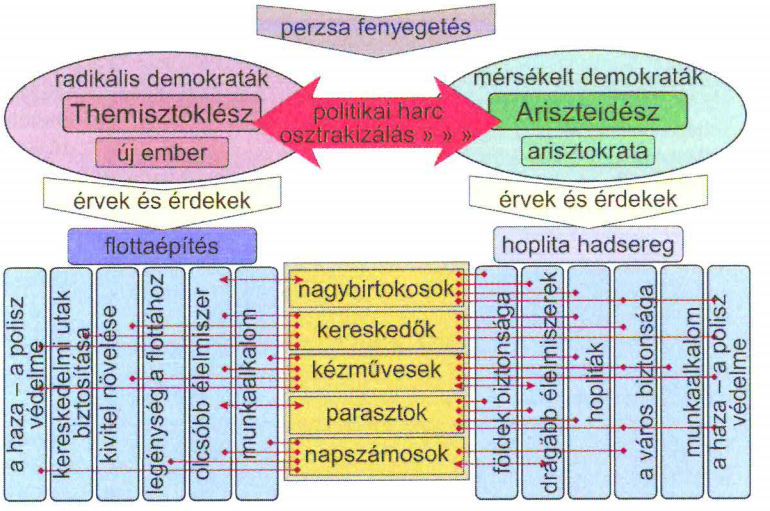

11. *A fegyverkezés kérdése és politikai háttere*

Érveljen az egyik vagy a másik fél mellett!

AZ ATHÉNI DEMOKRÁCIA FÉNYKORA

A Kr. e. V. század közepe a demokrácia virágkora Athénban. A fénykor összekapcsolódik **Periklész** nevével, aki – miután évről évre megválasztották első sztratégosznak – 15 éven át Athén tényleges vezetője volt.

Periklész korára a **jogi egyenlőség** – a szabad polgárok számára – már megvalósult. A továbbfejlődést az állami életben való **tényleges részvétel** biztosítása jelentette. A szegényebbek nem engedhették meg maguknak, hogy a közügyekkel foglalkozzanak, mert ez sok időt igényelt volna, nekik pedig a megélhetésükkel kellett törődni. Ezért bevezették a napidíjat. **Napidíj** járt az esküdtbíróságokon végzett munkáért, s később a görög politikai életben sajátos szerepet betöltő színházi előadások látogatásáért is.

A Kr. e. V. század közepén Athén gazdasága szárnyalt. Jelentősen fejlődött az **ipar,** főleg a kerámia-, a fémipar, a hajóépítés. A nagy beruházások az építészetet is önálló iparággá tették. A legjobban gyarapodó ágazat a **kereskedelem** volt. Athén növekvő be- és kivitele mellett jelentős a **közvetítő kereskedelem**, melyet Athén tengeri fölénye biztosított.

Az iparban a fejlődés együtt járt a szakosodással, s a nagyobb műhelyek létrejöttével, ahol egyre nőtt a **rabszolgamunka** aránya.

A vagyoni különbségek is növekedtek, de Athén lakosságának közel fele a virágkorban is a **polgárjog**gal rendelkezők és családtagjaik közül került ki. A **tulajdon**nal rendelkezők viszonylag nagy aránya – a politikai jogok azonossága mellett – lehetővé tette, hogy az athéni demokrácia egy-két nemzedék idejére ténylegesen biztosítsa az egyenlőséget.

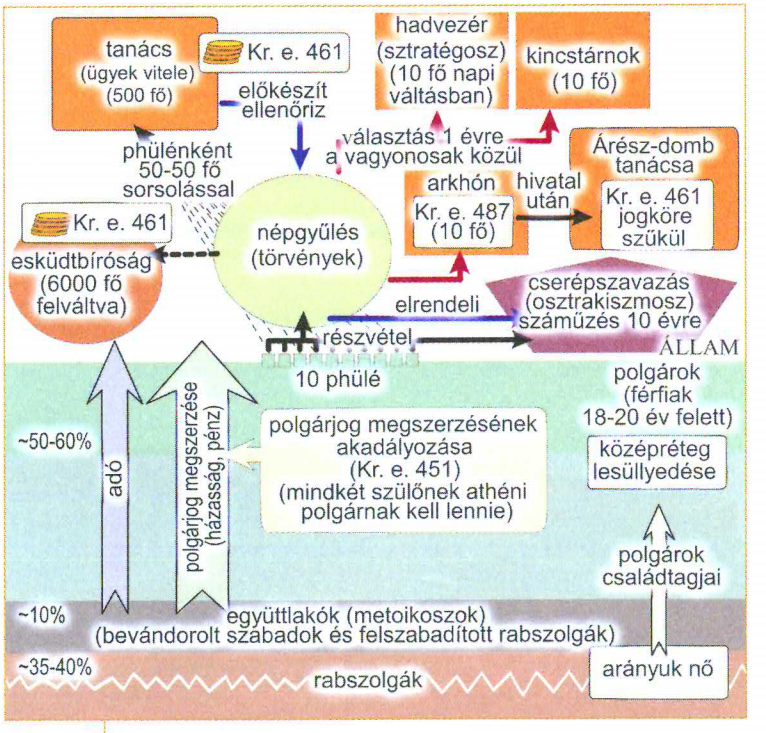

12. *Az athéni társadalom és állam Periklész korában*

Hasonlítsa össze az ábrát a Kleiszthenész-kori állapottal (társadalmi szerkezet, választási rendszer, jogkörök)! Mi a változások oka?

Periklész, Athén tizenötször egymás után megválasztott sztratégosza. Neve összefonódik a demokrácia fénykorával. A perzsák által lerombolt Athént csodálatos épületekkel ékesítette

13.

Az athéni politikai rendszer mely eleme tette lehetővé, hogy másfél évtizeden át a város vezetője maradjon?

14. „Periklész pedig igyekezett felvilágosítani a népet, hogy ezekről a pénzekről nem tartoznak ők számadással a szövetségeseknek [déloszi szövetség], akik helyett harcolnak, és távol tartják tőlük a barbárokat, mert a szövetségesek nem lovat, nem hajót, nem is fegyveres katonát adnak, hanem csak pénzt, ami pedig nem azé, aki adja, hanem aki kapja, ha teljesíti azt, amiért kapja. Mivel pedig a város a háborúhoz szükséges dolgokkal kellőképpen el van látva, fölöslegét olyasmire kell fordítania, amiből örök dicsőség, a most élők számára pedig kész jólét származik. [...]

Miközben pedig emelkedtek a nagyságukkal lenyűgöző, utánozhatatlan szépségű épületek, és a művészek versengve múlták felül a terveket a tökéletes kivitellel, a gyorsaság volt a legcsodálatosabb. Mert mindazt, amiről az emberek azt hitték, hogy több nemzedék erőfeszítése árán is alig valósulhat meg, most ennek az egy kormányzati rendszernek [az athéni demokrácia] virágkorában befejezéshez jutott. [...]

Éppen ezért csak még inkább csodálhatjuk Periklész műveit, hogy ily rövid idő alatt készültek el, és ily hosszú idő elteltével [Plutarkhosz a Kr. u. I. és II. század fordulóján élt] is fönnállnak. Szépségre nézve mind már akkor is régi volt, üdeségében pedig máig oly friss, mintha most készült volna el. Annyira virágzik bennük azóta is valami újszerűség, amely az idő múlásától érintetlenül megtartja szépségét, mintha örökké friss lehelet és öregséget nem ismerő lélek lakoznék ezekben az alkotásokban." *(Plutarkhosz: Periklész életrajza)*

Miből fedezték a hatalmas építkezéseket? Mely réteg anyagi helyzete javult ezáltal? Vitassák meg, helyes volt-e Periklész érvelése!

Az athéni államnak nem okozott nagy megterhelést a napidíjak rendszere, mert a polgárok ugyan nem fizettek adót, de a metoikoszok és a felszabadított rabszolgák igen. Jelentős volt a kereskedelemből, a kikötői forgalomból, a bírságokból és a laurioni ezüstbányákból befolyó jövedelem. A szövetséges városok (déloszi szövetség, lásd a 10. leckét) is fizettek Athénnak.

Az athéni társadalomban meginduló folyamat, a vagyoni különbségek növekedése arra indította a város vezetését, hogy korlátozza a polgárjog megszerzésének lehetőségét, hiszen a polgárjoggal nemcsak a politikai jogok gyakorlása, de a tulajdonszerzés szabadsága is együtt járt. (Ez főleg a metoikoszoknak volt hátrányos.) A korábbi feltételeket szigorítva, most már mindkét szülőnek athéni polgárnak kellett lennie. A származásukat meghamisítókkal szemben nagyon keményen felléptek, vagyonukat elkobozták, őket pedig eladták rabszolgának. S ez nem volt ritka jelenség, ezrével jutottak erre a sorsra a törvényt kijátszani próbálók.

PERIKLÉSZ ÉPÍTKEZÉSEI Periklész gondoskodott a perzsa háborúk során romba dőlt és felégetett Athén újjáépítéséről. Nemcsak helyreállították a régi középületeket, hanem a Kr. e. V. század közepén neves művészek – így a szobrász Pheidiasz – bevonásával új, hatalmas és csodálatos kivitelű épületeket emeltek, elsősorban az Akropoliszon. A reprezentatív építkezések kifejezték az athéni állam győzelmét és hatalmát, másrészt tömegesen adtak munkát a mesterembereknek.

Mint már említettük, komoly bevételt jelentettek a görög–perzsa háborúk során létrejött perzsaellenes szövetség tagjainak befizetései. Ám arról már a kortársak között is vita bontakozott ki, Athén elköltheti-e az építkezésekre a szövetségesek védelemre befizetett hozzájárulásait, melyek hovatovább adóvá váltak.

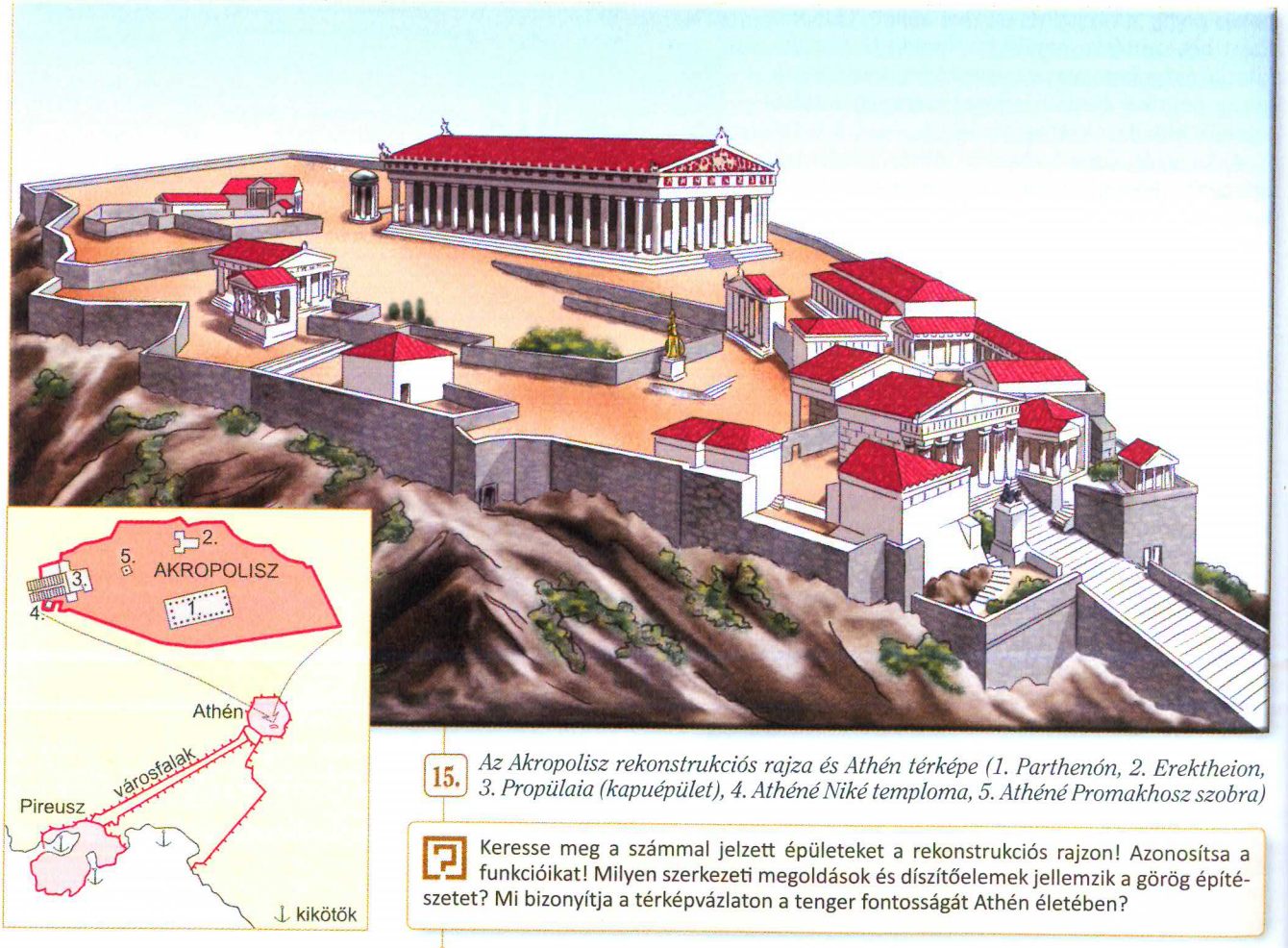

15. *Az Akropolisz rekonstrukciós rajza és Athén térképe (1. Parthenón, 2. Erektheion, 3. Propülaia (kapuépület), 4. Athéné Niké temploma, 5. Athéné Promakhosz szobra)*

Keresse meg a számmal jelzett épületeket a rekonstrukciós rajzon! Azonosítsa a funkcióikat! Milyen szerkezeti megoldások és díszítőelemek jellemzik a görög építészetet? Mi bizonyítja a térképvázlaton a tenger fontosságát Athén életében?

10. A GÖRÖG–PERZSA HÁBORÚK (KR. E. 492–448)

A PERZSA TERJESZKEDÉS Először a kis-ázsiai görög (jón) városok – melyek eddig is laza idegen függésben éltek – kerültek az előretörő perzsa hatalom uralma alá. A perzsák terjeszkedése a Fekete-tenger menti kereskedelemben érintett poliszok, így elsősorban Athén számára vált veszélyessé, mivel elvágta a fő kereskedelmi útvonalaikat.

Ennek ellenére Athén csak kis erőkkel (20 hajóval) segítette a **jón városok** felkelését, mely így elbukott. Dareiosz azonban Athén lépését ürügyül használta fel további terjeszkedése érdekében.

A jón városok Lűdia adófizetői voltak. Amikor Kroiszosz (Krőzus) vereséget szenvedett Kürosztól (Kr. e. 546), perzsa uralom alá kerültek. A perzsák feldúlták a városok egy részét, majd adó fizetésére kötelezték a jónokat, és perzsabarát türannoszokat segítettek hatalomra. A városok a perzsa uralmi módszernek megfelelően – együttműködés a helyi vezetőkkel – megtarthatták belső önállóságukat. Hadjárat idején azonban a perzsák katonai támogatásra kötelezték őket.

I. Dareioszt is támogatták, mikor hadjáratot indított a birodalmát betöréseikkel nyugtalanító nomád szkíták ellen. A felégetett föld taktikáját alkalmazó szkíták visszaverték a támadást, de a tengerszorosok, a Boszporusz és a Dardanellák Thrákiával együtt perzsa fenhatóság alá kerültek, ami már veszélyeztette a hellének fekete-tengeri kapcsolatait.

1.

Görög és perzsa harcos küzdelme egy Kr. e. V. századi vázán

Vesse össze a harcosokról készült rajzokat (3. és 4. forrás) a korabeli ábrázolással!

2.

3.

4.

Perzsa és görög katonák egykori képen és rekonstrukciós rajzon

A képek és a Perzsa Birodalomról tanultak alapján határozza meg a perzsa hadsereg fegyvernemeit! Hasonlítsa össze a görög és a perzsa harcmodor előnyeit és hátrányait!

5. *A görög–perzsa háborúk kezdete*

Ismertesse a hadjáratok menetét! Mely tényezők befolyásolták a perzsa hadak vonulását?

6. „[A perzsák] hajóikkal átkeltek Attika földjére […]. Attikában Marathón volt a lovasság bevetésére a legalkalmasabb hely […]. Tíz sztratégosz vezette őket [az athéniakat], köztük a tizedik Miltiadész. […] Amint tehát az athéniak […] felsorakoztak, a helyzet úgy alakult, hogy hadrendjük hosszúságban megfelelt a médekének, de míg a közép csak néhány sornyi mélységben tagozódott, és itt volt a hadrend leggyengébb pontja, addig mindkét szárny alaposan meg volt erősítve.

Amint elrendeződtek, és az áldozat kedvezőnek mutatkozott, az athéniak a támadási parancs elhangzása után futva rohanták meg a barbárokat; a két fél közt a távolság mintegy nyolc stadion volt. […]

Marathón [mezején] sokáig tartott a harc. A harcrend közepén, ahol maguk a perzsák és szkíták voltak felállítva, a barbárok győztek; át is törtek, és [a görögöket] a szárazföld felé kezdték szorítani, de a két szárnyon az athéniak és a plataiaiak kerekedtek felül. Az athéniak, amint győzelmüket látták, a megfutamodó barbárokat hagyták futni, viszont a két szárnyat egyesítve, a középen áttört [erők] ellen fordultak, s itt is győztek. A menekülő perzsákat kaszabolva, egészen a tengerig üldözték, itt tüzet keltettek, és megtámadták a hajókat. […]

Ebben a marathóni csatában a barbárok közül körülbelül 6400 ember esett el, míg az athéniek közül mindössze százkilencvenkettő. […]" *(Hérodotosz: A görög–perzsa háború, Kr. e. V. század)*

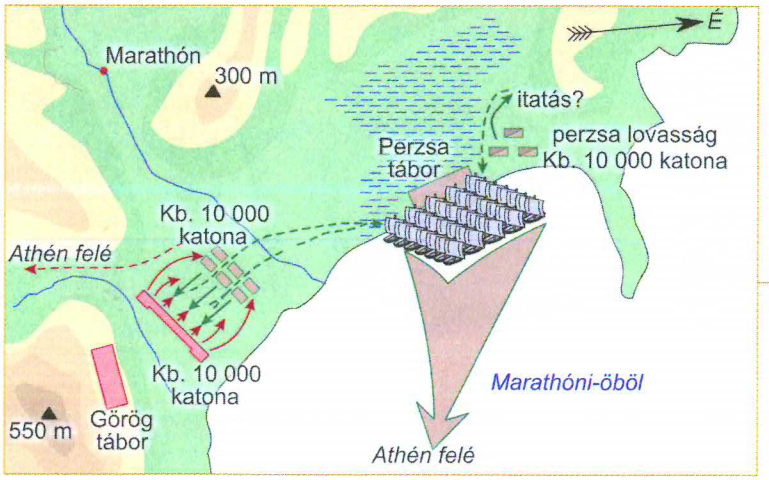

A HÁBORÚ ELSŐ SZAKASZA (Kr. e. 492–480)

Az első jelentős támadásra a sereggel Thrákián át, a hajóhaddal a thrák partok mentén indult Dareiosz (Kr. e. 492). Ám hajóhadukat egy vihar az Athosz-hegyfoknál szétszórta, így kénytelenek voltak visszatérni.

Kr. e. 490-ben a **szigetvilágon át** indítottak expedíciós hadsereget a perzsák Athén ellen. Létszámukat, mint általában a perzsákra vonatkozó számadatokat, a kortársak eltúlozták. A feltételezhető valóság is jelentős erőt, mintegy 20-25 000 katonát jelentett. Az ellenséges hajóhad felprédált néhány útba eső görög várost, majd Attikában partra szállt **Marathón**nál, ahol megfelelő sík területet találtak lovasságuk számára.

A marathóni síkon az egymást naponta váltó athéni hadvezérek (sztratégoszok) átadták a vezetést a perzsák harcmodorát ismerő Miltiadésznak, aki **győzelem**re vezette a görögöket.

A szemben álló hadseregek létszámra és minőségre egyaránt különböztek. Az athéniak 10 000 athéni és 1000 szövetséges hoplitát tudtak szembe állítani a perzsákkal. A hoplitáknak a közelharc kedvezett: sűrű rendben, az úgynevezett falanxban nyomultak előre, mint egy sündisznó. Ezzel szemben a perzsák lovas és gyalogos csapatai elsősorban nyilaikban bíztak, s az ellenséget lehetőleg távol tartva, nyílzáporokkal értek el sikereket.

Két ilyen különböző harcmodorú sereg esetében az kerülhet fölénybe, amelynek vezetése rá tudja kényszeríteni a másik félre a neki kedvező feltételeket.

Miltiadész a szokással ellentétben nem a falanx közepét, hanem a két oldalát erősítette meg. Gyors menetre sarkallta katonáit, hogy a perzsa íjászok minél kevesebb kárt tegyenek bennük. A falanx közepe hátrálni kezdett, majd a két szárny bekerítette az ellenséget. A menekülő perzsák közül sokan a mocsárba vesztek. A csata érdekessége, hogy a perzsa lovasság nem vett részt benne. Talán a görögök akkor támadtak, mikor itatni vitték a lovaikat.

A győzelemmel Miltiadész nagy tekintélyre tett szert Athénban, ám irigyei száma is nőtt. Ellenfelei hűtlen kezeléssel vádolták, börtönbe vetették, ahol rövidesen meghalt.

A HÁBORÚ MÁSODIK SZAKASZA (Kr. e. 480–479)

Dareiosz halála után fia, Xerxész újabb támadást indított Hellász ellen. Csapatai Kr. e. 480-ban a **Hellészpontosz**on hidat vertek, s a szárazföld peremén haladva közeledtek Hellász központja felé. Létszámra ez a haderő messze felülmúlta a korábbiakat, a 200 000 katona és a 650 hajó ezen a tájon soha nem látott erőt képviselt.

A görög poliszok nem egyformán reagáltak. Sok városállam, főleg a támadásnak közvetlenül kitett területeken, a megmaradás érdekében a behódolást választotta. A két legjelentősebb város, Spárta és Athén, valamint a köréjük csoportosuló államok az ellenállás mellett döntöttek. Szövetséget kötöttek, s egyesítették haderejüket.

7. *A marathóni csata*

Ismertesse a csata menetét a forrás és a térképvázlat segítségével! Melyik fél tudta a másikra kényszeríteni saját harcmodorát? Mennyiben használták ki a görögök a természeti adottságokat? Hogyan nevezi Hérodotosz a perzsákat?

A **Thermopülai-szoros**nál sorakoztak fel a görög (zömében spártai) hopliták. Ez a szoros volt Közép-Görögország (Boiótia, Attika) kapuja, ahol a hegység és a tenger között csak egy szűk átjárón lehetett átkelni. A görögök **Leónidasz** spártai király vezetésével védekeztek, de miután egy áruló (Ephialtész) a hátukba vezette a perzsákat, a görögök visszavonultak, s csak Leónidasz és háromszáz embere harcolt a végsőkig.

Ezalatt az **Artemiszion-fok**nál a főként athéni hajókból álló görög flotta csapott össze a perzsa hajóhaddal. A görögök tetemes veszteségeket okoztak, melyet egy vihar is súlyosbított, így a perzsa hajóhad ereje jelentősen meggyengült.

A thermopülai csata után előrenyomuló perzsák elől a görög szárazföldi erők egészen a Peloponnészosz kapujáig, a félszigetet a szárazfölddel összekötő **Iszthmosz-földszoros**ig vonultak vissza, feladva Boiótiát és Attikát. Attika lakosságát Themisztoklész Szalamisz szigetére telepíttette át. Xerxész katonái a néptelenné vált Athént lerombolták.

A görögök a tengeri haderőt is az Iszthmoszig akarták visszavonni. **Themisztoklész** ellenezte ezt, és sikerült csatát kierőszakolnia **Szalamisz**nál. A keskeny tengerszorosban a mozgékonyabb görög hajók legyőzték a perzsa (föníciai–egyiptomi–jón) flottát. Xerxész kénytelen volt kivonni főerőit Hellászból.

A szalamiszi csata döntő jelentőségűnek bizonyult a háború kimenetele szempontjából. Xerxész a tengeren elveszítve fölényét, kockáztatta a biztos visszavonulás lehetőségét. Fennállt a veszélye annak, hogy a görögök elvágják birodalmától. Emiatt csapatai egy részével visszatért Ázsiába, jelentős erőket hagyva Hellászban. Ezek azonban elszigetelődve hátországuktól, a minőségi fölényben levő görög hoplitákkal saját hazájukban nem vehették fel eredményesen a harcot. Egy évvel Szalamisz után, Kr. e. 479-ben Plataiánál döntő szárazföldi ütközetre került sor, melyben a spártai fővezér, Pauszaniasz elsöprő győzelmet aratott.

Ugyanebben az évben az athéni Xantipposz (Periklész apja) vezetésével a görög flotta is diadalt aratott a perzsákon a kis-ázsiai partvidéknél, a Milétosz közelében fekvő Mükalé-hegyfoknál. E győzelem az Égei-tengeren is biztosította a görög fölényt. Elhárult a közvetlen perzsa hódítás veszélye.

8. „A perzsa csapatvezérek ostorral verték hátul a katonákat, s mindig előretuszkolták. Sokan a tengerbe estek közülük, s így pusztultak el, de még többet gázoltak le övéik elevenen. Mert a görögök belátván, hogy ők a halálnál egyebet nem várhatnak, miután az ellenség megkerülte a hegyet: féktelen dühükben a lehető legnagyobb erőfeszítéssel küzdöttek a barbárok ellen. Minthogy e napon a legtöbbnek már csak tört lándzsája volt, karddal kaszabolták a perzsákat. Ebben az ütközetben esett el hősi küzdelem után Leónidasz [spártai király], s vele együtt más híres spártaiak." *(Hérodotosz)*

Jellemezze a spártaiak magatartását! Vesse összе tettüket a spártai nevelésről tanultakkal!

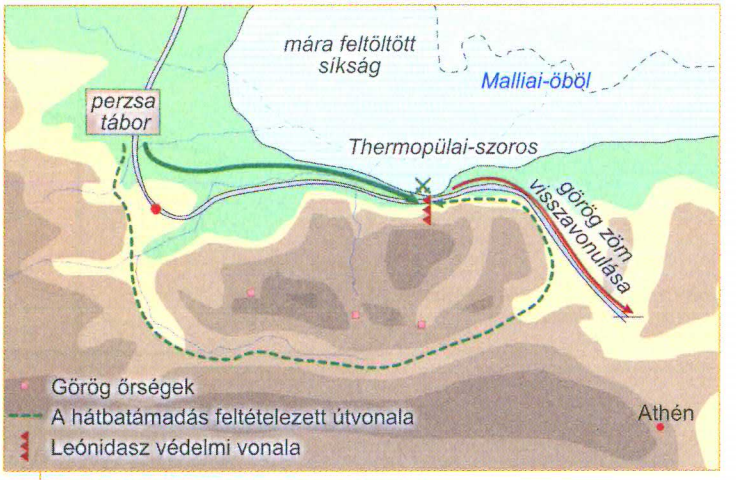

9. *A thermopülai csata*

Értékelje a hadjárat egyes eseményeinek jelentőségét a háború menetére!

10. *A thermopülai csata emlékművének részlete*

11. „Itt fekszünk, Vándor, vidd hírül a spártaiaknak: / Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza." *(Felirat a thermopülai csata emlékművén)*

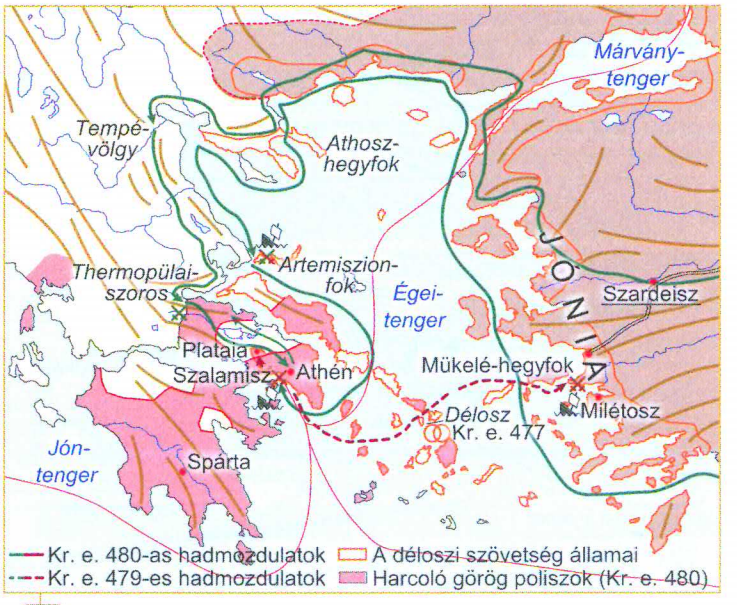

12. *A görög–perzsa háborúk második szakasza*

Értékelje, hogy a hadjárat egyes eseményei milyen hatással voltak a háború menetére!

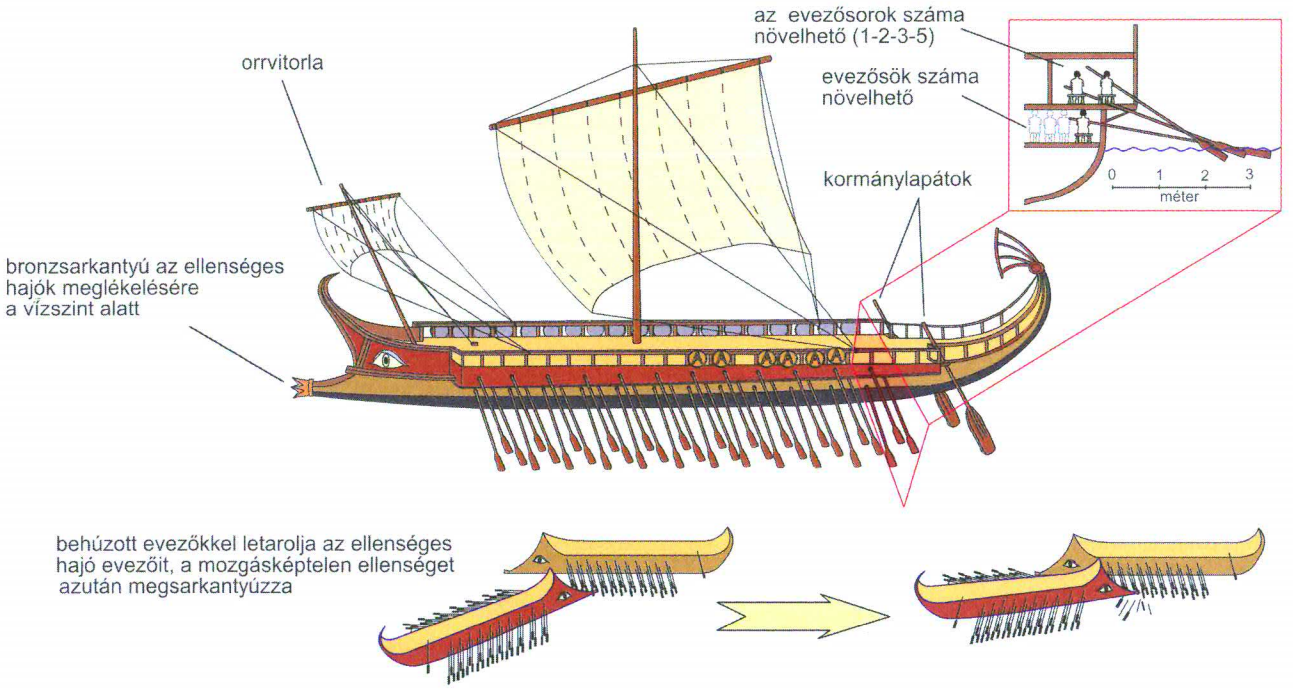

13. *A háromevezősoros görög hadihajó, a trierész*

Modellezzék az ókori tengeri csatákat az ábra, a térképvázlat és a forrás segítségével!

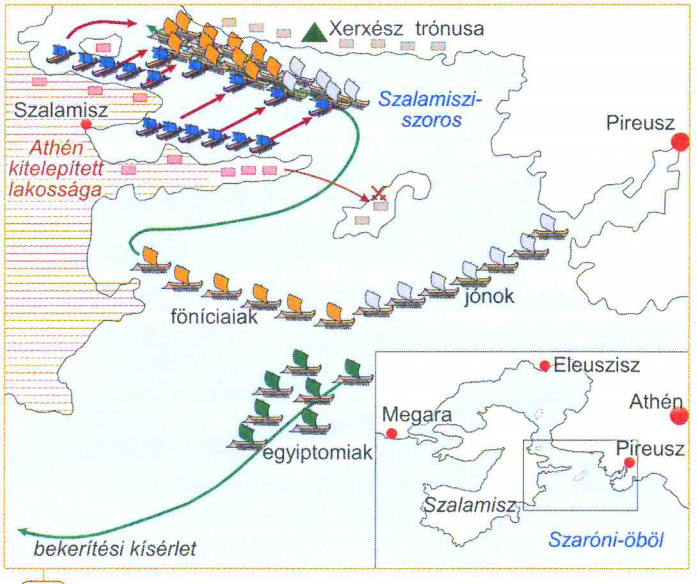

14. *A szalamiszi csata*

Mely tényezőknek köszönhették a görögök győzelmüket? Mi a csata jelentősége? Állítását szövegrészletekkel indokolja! Vesse össze a csata leírását a térképvázlattal és a tengeri hadviselésről tanultakkal!

15. „Themisztoklész látva, hogy a flotta parancsnoka nem tud úrrá lenni a tömeg indulatán, másfelől viszont, hogy a Szalamisz melletti szűk tér nagyban elősegítené a győzelmet, ilyesmit eszelt ki magában: rábeszélt valakit, szökjék át Xerxészhez, és állítsa határozottan, hogy a Szalamisznál lévő hajók arra készülnek, hogy elmeneküljenek a helyükről, és Iszthmosznál gyülekezzenek. A király a híradás valószínűsége miatt hitelt adott a hírnek, és természetesen azon volt, hogy megakadályozza a görög tengeri erőknek a gyalogos sereggel való egyesülését. Tüstént elküldte hát az egyiptomi flottát azzal a paranccsal, hogy zárja el a Szalamisz és a megarai terület közt a közlekedést. […]

A király elrendelte a flottaparancsnoknak, hogy a hajók támadják meg az ellenséget. […] A perzsák először, mikor még széles tér állott rendelkezésükre, szabályos rendben hajóztak, amint azonban a szorosba értek, kénytelenek voltak több hajót a rendből leszakítani, és ez nagy kavarodást okozott. A flottaparancsnok, aki a hadrend élén haladt, és elsőként bocsátkozott harcba, dicsőségesen harcolva esett el, hajója elsüllyedtével azonban általános zűrzavar lett úrrá a barbárok hajóhadán. Sokan voltak ugyanis, akik parancsoltak, és nem mindegyik parancsolta ugyanazt, ezért félbehagyták a további előrehajózást, és megállva, visszafelé húzódtak volna a széles térség felé. Az athéniak, mikor látták a barbárok zavarát, nekihajóztak az ellenségnek, és egyes hajókat a hajóorral rongáltak meg, másoknak pedig az evezősorát sodorták le. Mikor azután az evezősök nem működtek, sok perzsa hadihajó keresztbe fordult, mire az oldalukat érő lökésektől egyre-másra kaptak sebeket. Ezért abba is hagyták a farolást, és meghátrálva, hanyatt-homlok menekültek." *(Diodórosz leírása a szalamiszi csatáról, Kr. e. I. század)*

A HÁBORÚ BEFEJEZŐ SZAKASZA (Kr. e. 479–448)

A görögség – megszabadulva a perzsa szorítástól – eltérően vélekedett a háború folytatásáról. Athén és a szigetvilág poliszai a háború folytatása mellett foglaltak állást. Más véleményen voltak a nyugat felé kereskedő és a szárazföldi jellegű városállamok, elsősorban Spárta. Nem nézték jó szemmel Athén előretörését, és a harc sikeres folytatása esetén bekövetkező további erősödését.

Az időközben száműzetéséből hazatért Ariszteidész javaslatára szövetséget hoztak létre a háború folytatása mellett álló poliszok (Kr. 478). A legjelentősebb erőt a legnagyobb flottával rendelkező Athén adta, s így a döntő szót is ő mondta ki. A szövetségesek hajókkal vagy pénzzel járultak hozzá a háborúhoz. Pénztárukat Délosz szigetén őrizték, innen a csoportosulás neve is: **déloszi szövetség**.

Kiestek a küzdelemből Szalamisz és Plataia győztes hadvezérei: Themisztoklész és Pauszaniasz. Érdemeik miatt nagy hatalom összpontosult kezükben, ambícióik és az irántuk megnyilvánuló féltékenység viszont a bukásukat okozta. Mindkettőjüket a perzsabarátság vádjával illették, és száműzetésben haltak meg.

Az immár támadó görögök komoly sikereket értek el. Miltiadész fia, Kimón **Kis-Ázsia partjainál** tönkreverte a perzsa flottát és az azt támogató szárazföldi hadsereget (eurümedóni csata, Kr. e. 469). Később azonban Egyiptomnál görög kudarc következett, és Ciprust sem sikerült elfoglalniuk, bár visszavonuló hajóhaduk legyőzte a perzsákat (Szalamisz, Kr. e. 450).

A két fél belátta, hogy az **erőviszonyok**at alapvetően nem tudják megváltoztatni, s így Kr. e. 448-ban **békét** kötöttek. A perzsák lemondtak az égei-tengeri jelenlétről, a tengerszorosokról és a jón városokról, Athén pedig a további hódításokról. Ezzel a békével győztesen zárult a görögség harca az óriási keleti birodalom ellen.

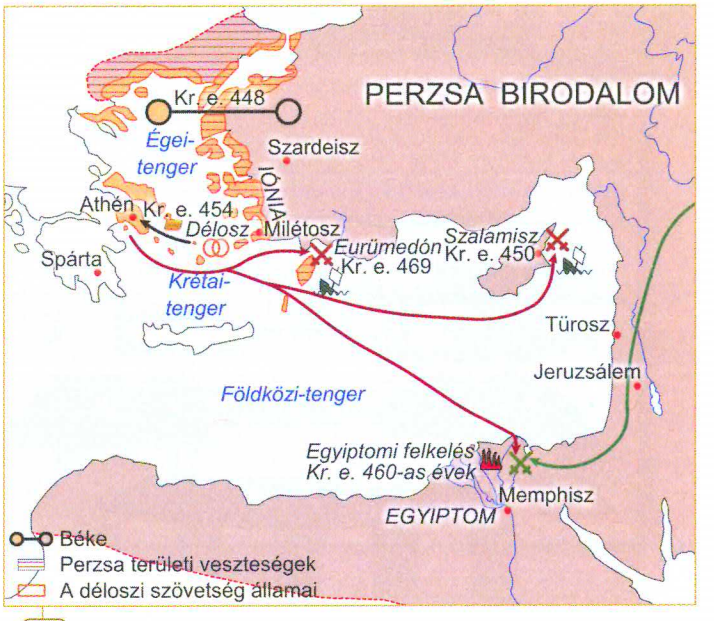

17. *A háború befejező szakasza*

Mi az eurümedóni csata stratégiai és politikai jelentősége?

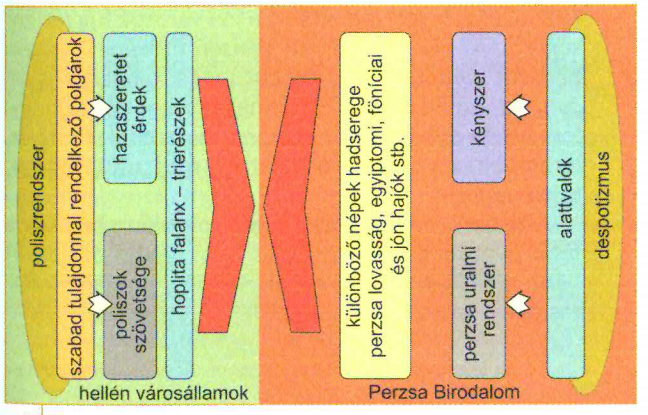

16. *A görög–perzsa összecsapás erőviszonyai*

Vegye számba a szemben álló felek jellemzőit! Adjon nevet az ábrán azonos színnel jelzett tényezőknek, s határozza meg jelentőségüket! Mely tényezőkre vezeti vissza az ábra a görögök sikereit?

18. „Király [Xerxész]! Mivel azt parancsolod, hogy a színtiszta igazságot mondjam, nehogy később rám süsd a hazugság bélyegét: annyit mondhatok, hogy a görögök gyermekkoruktól kezdve hozzászoktak a szegénységhez, míg az erényt a velük született okosság és a szigorú törvény sajátíttatta el velük. Görögország ennek segítségével védekezik a szegénység és a szolgaság ellen. Minden görögöt dicsérhetnék ugyan, aki csak azokon a dór földeken lakik, de most nem valamennyiükről mondom, hanem csak a lakedaimóniakról [spártaiakról], hogy először is biztosan nem fogadják el a feltételeidet, amelyek Görögország számára szolgaságot jelentenek, azután pedig, hogy ki fognak ellened állni, még ha a többi görög mind veled tartana is. Számukat se kérdezd, hogy ugyan hányan tudnák ezt megtenni, mert lehet, hogy ezren lesznek, lehet, hogy többen vagy kevesebben, de ezek harcolni fognak ellened." *(Hérodotosz: A görög–perzsa háború)*

A görögök győzelmének mely okait olvashatja ki a szövegből? Fogalmazza meg saját szavaival ezeket!

11. A POLISZOK HANYATLÁSA ÉS NAGY SÁNDOR BIRODALMA

1.

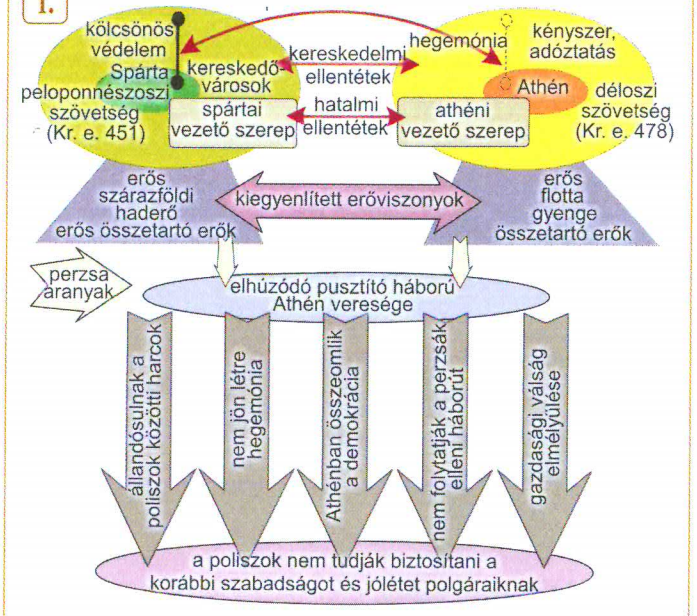

2.

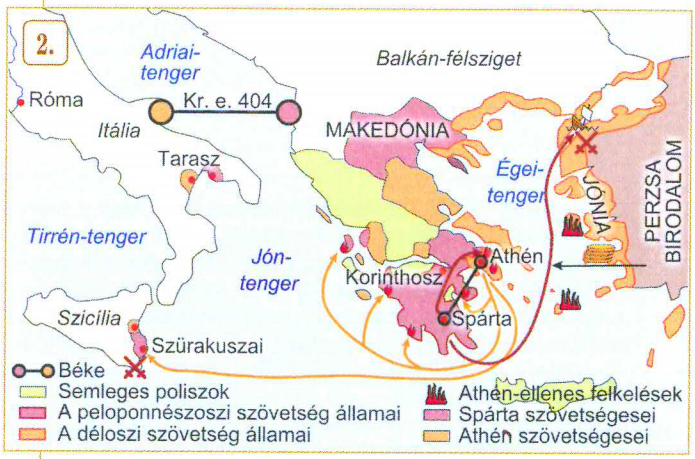

A peloponnészoszi háború ábrán és térképen

Milyen jellegű városok vettek részt a két szövetségben? Milyen célok vezették a hadviselő feleket? Jellemezze az erőviszonyokat! Milyen következményekkel járt a háború?

3. „[…] a tanácsnak azonnal be kell terjeszteni egy határozati javaslatot a népgyűlés elé az adó és a kiegészítő adó ügyében, hogy a szövetségesek az adótartozásukat teljes egészében kiegyenlítsék, és a […] peloponnészosziak ellen vívott háborúban részt vegyenek, amint ez szükséges. […] A tanácsnak ebben az ügyben azonnal be kell terjeszteni egy határozati javaslatot a népgyűlés elé, és tanácskoznia kell a sztratégoszokkal, ha szükségesnek látják. A sztratégoszok válasszanak ki százötven tengerészgyalogost […] és a lehető leghamarabb bocsássanak vízre harminc trierészt [háromevezősoros hadihajó]." *(Határozat a szövetségesek adójának behajtásáról. Kr. e. 430 körüli athéni felirat az Akropoliszról)*

Milyen szerepet játszott a szövetségesek adója Athén életében? Mennyiben változott ez a peloponnészoszi háború következtében? Milyen módon hajtják be a szövetségesek elmaradt szolgáltatásait?

A POLISZRENDSZER VÁLSÁGA A perzsa háborúk befejeződésével a déloszi szövetség átalakult. Védelmi szervezetből **Athén gyarmatbirodalmává** vált, amelyben a szövetségesek adófizetőkké váltak. Azokat a poliszokat, amelyek ki akartak lépni ebből a nem kívánt szövetségből, Athén fegyverrel kényszerítette a maradásra.

A kereskedelemben is élesedett a **verseny** a poliszok között, mivel a belső piacok már nem tudtak több árut felvenni. Athén és az iparban, kereskedelemben második helyre szoruló Korinthosz között éleződtek ki az ellentétek. Mivel Athén kereskedelmi versenytársainak és Spártának egybeestek az érdekei, együtt vettek részt az Athén ellen vívott **háború**ban (peloponnészoszi háború).

A várakozásoknak megfelelően alakultak a hadi események: az athéni flotta Peloponnészosz partjait pusztította, a spártai hopliták pedig Attikát. Egyik fél sem tudta megtörni ellenfelét. Attika lakosságát Periklész tanácsára Athén falai közé vonták vissza, mert a szárazföldön nem tudtak a peloponnészosziakhoz hasonló erős haderőt kiállítani. A spártaiak az ostromra már nem vállalkoztak, csak a környéket pusztították nyaranta. A kölcsönös kártevések kimerítették mindkét felet, mikor Athénban járvány tört ki. A ragály magával ragadta Periklészt is.

A háborúban mindkét fél meggyengült, de Athén teljesen kimerült, és a városban belső harcok törtek ki. A kegyelemdöfést az adta, hogy Spárta az ősellenséghez, a **perzsák**hoz fordult, s szerződést kötve velük, jelentős összegért lemondott a jón városok függetlenségéről. Az így megszerzett pénzen ütőképes tengeri haderőt szereltek fel, s Athént már a tengeren is legyőzték. Athén **békét** kért. Ennek értelmében felbomlott Athén szövetségi rendszere, leszerelték flottáját, lerombolták a városfalakat. Athén megszűnt nagyhatalom lenni.

A háború nem oldotta meg a problémákat, sőt a több évtizedes pusztítás csak felerősítette azokat. A **háborúk** állandósultak, a poliszok már nem tudták biztosítani a gazdaság számára a fejlődés kereteit.

Athén lehanyatlott, de az ellenségeskedések nem szűntek meg. Egy ideig Spártáé volt a vezető szerep, de ekkor volt szövetségesei ellene fordultak, s még Athént is bevonták. Ezután Thébai emelkedett ki, vele szemben Spárta és Athén került egy táborba.

A verseny miatt kialakuló **nagyüzemek** főleg **rabszolgákkal** termeltek, a szabadok megélhetése bizonytalanná vált. A demokrácia alapját jelentő parasztság és kézművesség, a középrétegek elszegényedtek. Hiába volt demokrácia, ha a **vagyoni különbségek** ilyen mértékben nőttek. Sőt a demokrácia által biztosított lehetőségek a visszájukra fordultak: a vagyonukat vesztett polgárok az állam juttatásaiból kezdtek élni, s a városukért felelősséget érző polgárokból **irányítható tömeg** lett.

A háború és a társadalmi változások a hadseregek összetételét is átalakították. Csökkent a magát felfegyverezni képes polgárok száma, ezért pénzért harcoló zsoldosokat toboroztak közülük. A zsoldosok már nem városukért, hanem az állam nevében nekik fizető politikusokért, a „munkaadójukért" harcoltak, s szükség esetén a polgárok ellen bevethetők voltak. A zsoldosokkal rendelkező állam és polgárainak viszonya is átalakult: a polgár fölé kerekedett az állam.

MAKEDÓNIA FELEMELKEDÉSE Hellász északi határán éltek a görögök távoli rokonai, a **makedónok**, akik fokozatosan átvették a görög kultúra elemeit. **Királyságukat** a Thébában nevelkedett II. Philipposz (Kr. e. IV. század) erősítette meg. A thrákiai aranybányákra támaszkodva **aranypénzt** veretett, thébai mintára létrehozta a kor legütőképesebb hadseregét, amely a híres **makedón falanx**ban állt fel.

Philipposz (Fülöp) kihasználta a görög poliszok hanyatlását és örökös egymás elleni háborúikat, és igyekezett az uralma alá hajtani Hellászt.

A görögség nem volt egységes Philipposszal szemben. Kialakult egy makedónbarát párt, Iszokratész vezetésével, amely a görögség válságának megoldását a Perzsa Birodalom meghódításában látta. A nagy keleti birodalomban vélték megtalálni a görög áruk piacát, és azokat a földterületeket, amelyekre a belső feszültséget okozó szegények kivándorolhattak.

E csoporttal szemben lépett fel az athéni Démoszthenész, aki féltette a poliszok függetlenségét, s az általuk biztosított demokráciát. Démoszthenész egy olyan világot akart megvédeni, amely valójában már nem létezett. Hiszen a poliszok a Kr. e. IV. században már nem tudták biztosítani se a valós demokráciát, se a gazdasági fejlődést. Így Démoszthenész nem tudott kiutat mutatni híres, a szíveket lángra gyújtó Philipposz elleni beszédeiben (philippikák – philipposzi beszédek).

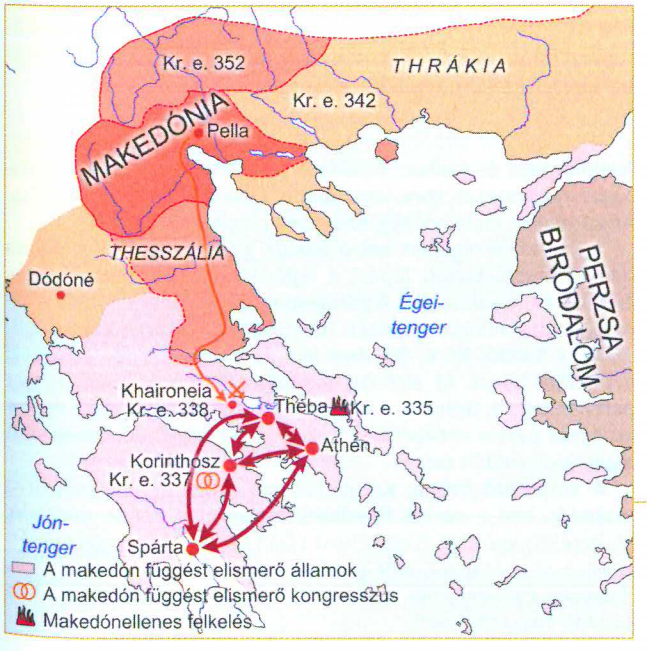

6. *Makedónia felemelkedése*

Értékelje Makedónia elhelyezkedését gazdasági, politikai és kulturális szempontból! Ismertesse a makedón térnyerés menetét és módszereit!

4. „Ezt a mostani »békét« és az államok mostani önállóságát, amelyet a szerződésekben annyit hangoztatunk, de a valóságban nem érvényesül, aligha tarthatja valaki is kívánatosnak. Mert ki örülne az olyan közállapotnak, amikor a tengeren kalózok garázdálkodnak, zsoldosok foglalják el a városokat, a polgárok pedig ahelyett, hogy földjüket mások ellen védelmeznék, a falakon belül egymás ellen harcolnak, a városok nagy része idegen uralom alá került [...] a rohamos változások miatt pedig nagyobb nyugtalanságban élnek a saját városaikban élők, mint azok, akiket már száműztek: mert az előbbiek rettegnek egy újabb változástól, az utóbbiak reménykednek. Olyan messze vagyunk már a szabadság s az autonómia valóságától, hogy államaink egy része türannoszok, zsarnokok uralma alatt áll, másokban a spártai helytartók parancsolnak, egész városokat dúltak fel és hurcolták el lakóikat, és némelyekben már újra a barbár perzsa az úr. [...]

Úgy vélem, hogy számos körülmény késztetett a perzsák elleni támadásra. [...]" *(Iszokratész: Panégürikosz, Kr. e. IV. század)*

Milyen problémákat sorol fel Iszokratész? Milyen kapcsolatban állnak ezek a gondok a polisz világának átalakulásával?

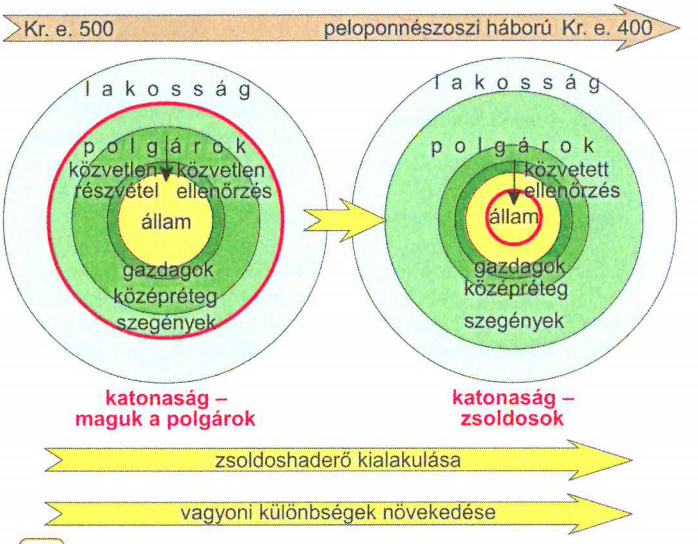

5. *A polisz és polgárainak viszonya*

Vegye számba a változásokat! Tárja fel az egyes tényezők közötti összefüggéseket! Mi a változások alapvető következménye? Vesse össze az ábra alapján és az Iszokratésztől származó forrásból levonható következtetéseket!

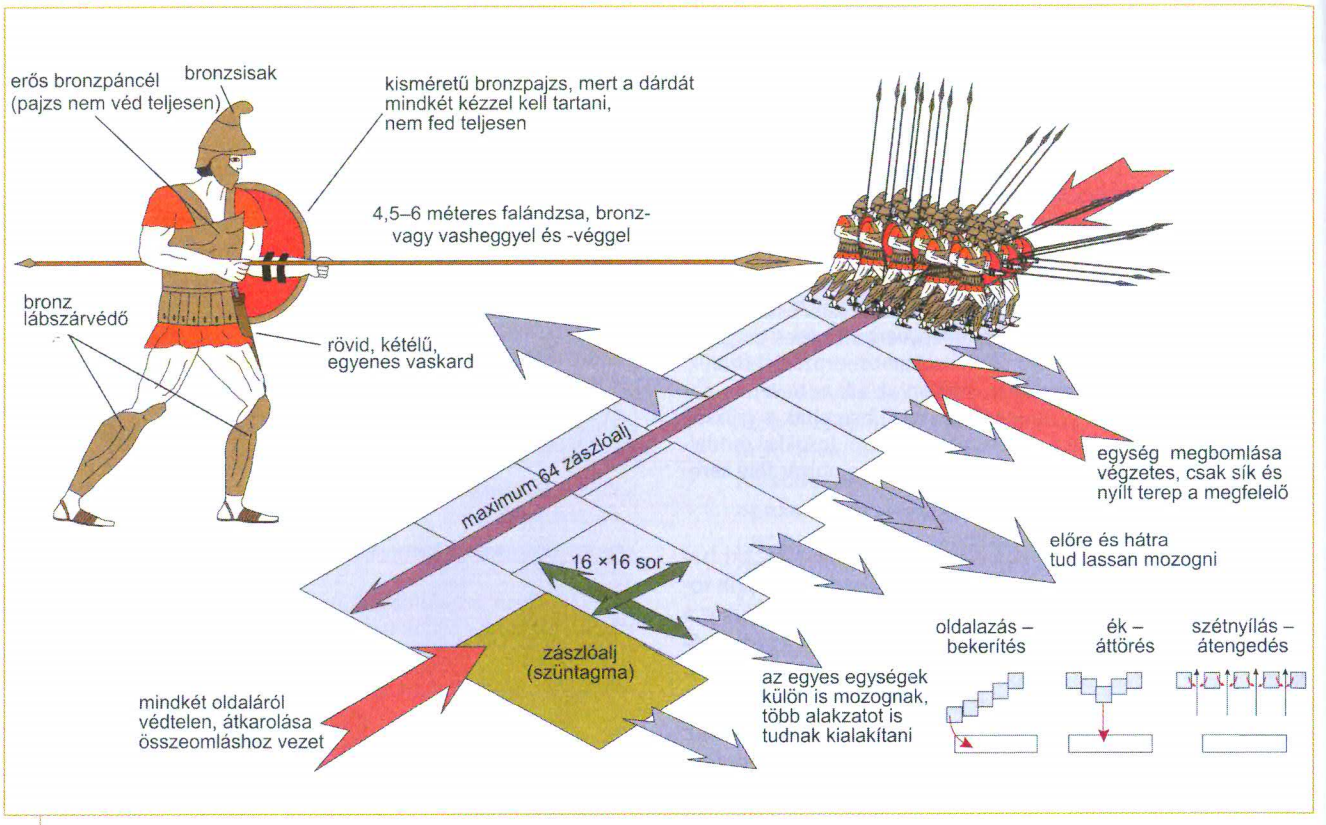

7. *A makedón falanx*

Tárja fel a görög (49. oldal) és a makedón falanx közötti egyezéseket és eltéréseket! Mennyiben növelték a módosulások a falanx hatékonyságát?

8. „És most figyeljétek meg Philipposnak, harci ellenfelünknek erőforrásait. Először is, alattvalóinak korlátlan ura volt, ami a háború szempontjából a legfontosabb körülmény. Ezek hozzászoktak az állandó fegyverforgatáshoz. Pénze bőségben volt, és mindent megtehetett, amit jónak látott. Szándékát nem kellett nyilvánosan tanácskoznia, nem félt a hivatalos vádaskodók kellemetlenkedésétől, nem tartott a törvényellenesség vádjától." *(Démoszthenész a makedónok erejéről)*

Nézzen utána a tankönyvi szövegben, ki volt és milyen nézeteket vallott Démoszthenész! Mely tényezőkben látja Philipposz erejét? Hogyan ítéli meg a demokratikus berendezkedést?

A makedónok ellen szövetkezett néhány poliszt Kr. e. 338-ban **Khairóneiánál** Philipposz hadserege tönkreverte, s ezzel egész Görögország a fennhatósága alá került.

NAGY SÁNDOR HADJÁRATA Philipposzt fia, **Alexandrosz** (Nagy Sándor, Kr. e. 336–323) követte a makedón trónon. Miután megszilárdította helyzetét, a görögség és a makedónok egyesült erejével megindította hadjáratát a Perzsa Birodalom ellen. Néhány év alatt több csatában legyőzték a perzsa hadsereget.

Nagy Sándor kitűnő nevelést kapott, a görög elveknek megfelelően testi és szellemi fejlődésére egyaránt ügyeltek. A tehetséges növendéket kora legkiválóbb szellemű férfiúja tanította: Arisztotelész. Fiatalon, alig 20 évesen került hatalomra.

A Perzsa Birodalmat belső harcok gyengítették, és a perzsa hadsereg sem tartott lépést a fejlődéssel, egyre inkább görög zsoldosokat alkalmaztak. A görög–makedón minőségi fölény – párosulva Alexandrosz hadvezéri tehetségével – gyors sikert hozott.

Nagy Sándor Kr. e. 334-ben kelt át 30-40 ezer fős seregével a Dardanellákon. Az első összecsapásra már a Márvány-tenger partvidékén, a Granikosz folyónál sor került, ahol még csak a kis-ázsiai perzsa erőkkel kerültek szembe, s győzedelmeskedett a görög–makedón sereg.

A következő évben, Kr. e. 333-ban ütközött meg először a makedón had a perzsa főerőkkel, melyeket a perzsa uralkodó, III. Dareiosz vezetett. Alexandrosz olyan terepen kényszerítette ütközetre az ellenséget, ami annak kedvezőtlen volt. A csata teljes makedón győzelemmel végződött. III. Dareiosz elmenekült, de a családja fogságba esett.

Nagy Sándor (Kr. e. 356–323)

9. Mely tulajdonságait ragadja meg a szobor az ifjú Alexandrosznak?

Isszosz után délnek fordult, s elfoglalta a perzsa fennhatóság alatt levő Föníciát, Palesztinát, majd Egyiptomot. Miután biztosította serege hátát a tenger felől, kelet felé fordult. Az egykori asszír főváros, Ninive romjainak közelében Gaugamélánál ütközött meg az újjászervezett perzsa főerőkkel (Kr. e. 331). A perzsák veresége teljes volt. Dareiosz ugyan elmenekült, de az egyik szatrapa meggyilkolta.

10. „[…] Az ütközet bizonytalanná vált, és kedvezőtlen fordulatot vett a balszárnyon, amelyet Parmenión vezetett, ott ugyanis a […] lovasság nagy hevességgel és erővel rontott be a makedónok közé, Mazaiosz pedig lovas csapatait küldte a phalanx bekerítésére, hogy megrohamozzák a málhát őrző csapatokat. Parmenión tehát, mivel kétoldalt fenyegette veszedelem, küldöncöt menesztett Alexandroszhoz, hogy elvész a tábor is és a málha is, ha nem küld gyorsan erősítést az arcvonalból a hátvéd mentesítésére. Alexandrosz éppen abban a pillanatban adott jelt a csapatok támadására; mikor tehát megpillantotta Parmenión üzenetét, felhördült, hogy nincs az az ember eszénél, […]

Majd hosszabb beszédet intézett a thesszáliaiakhoz és a többi göröghöz, s mikor bizalommal felkiáltottak, hogy vezesse őket a barbárok ellen, […] mindnyájan fellelkesültek, biztatták és bátorították egymást, a lovasság vad rohammal az ellenségre vetette magát, és a phalanx utánuk özönlött. Mielőtt az első sorok összecsaptak volna, a barbárok meghátráltak, a görögök pedig mindenünnen a nyomukba eredtek. Alexandrosz a megvert ellenséget középre szorította, ahol Dareiosz volt. […] Amikor feltűnt közelükben a félelmetes Alexandrosz, és az előle megfutamodókat a még egy helyben álló perzsák felé kergette; a legtöbbjük megrémült és szanaszét futott. […] Mondják, a király [III. Dareiosz] erre elhagyta harci szekerét és fegyvereit, s egy nemrég megcsikózott kancára ülve elmenekült." *(Plutarkhosz a gaugamélai csatáról)*

A forrás alapján kövesse nyomon a csata menetét a térképvázlaton! Azonosítsa a vezérek elhelyezkedését, a csapatmozdulatokat! Miért utasította el Alexandrosz Parmenión kérését? Mi volt Alexandrosz haditerve? A makedón hadsereg milyen belső feszültségére derül fény a szövegben?

11. *Nagy Sándor (a képen balra) és III. Dareiosz (jobbra) egy Pompeiből származó mozaikon*

Nagy Sándor mely hadvezéri erénye jelenik meg a képen?

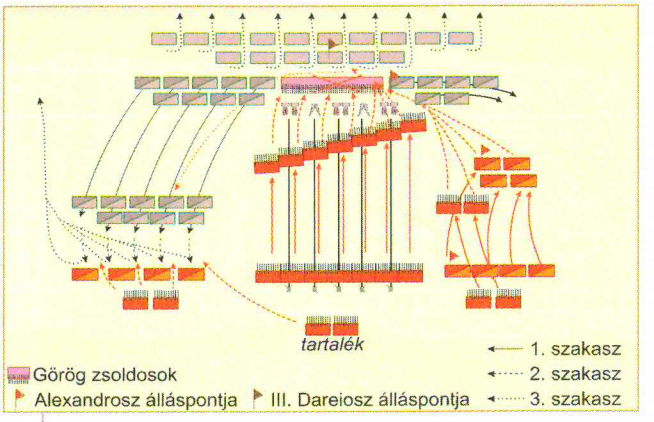

12. *A gaugamélai csata vázlata*

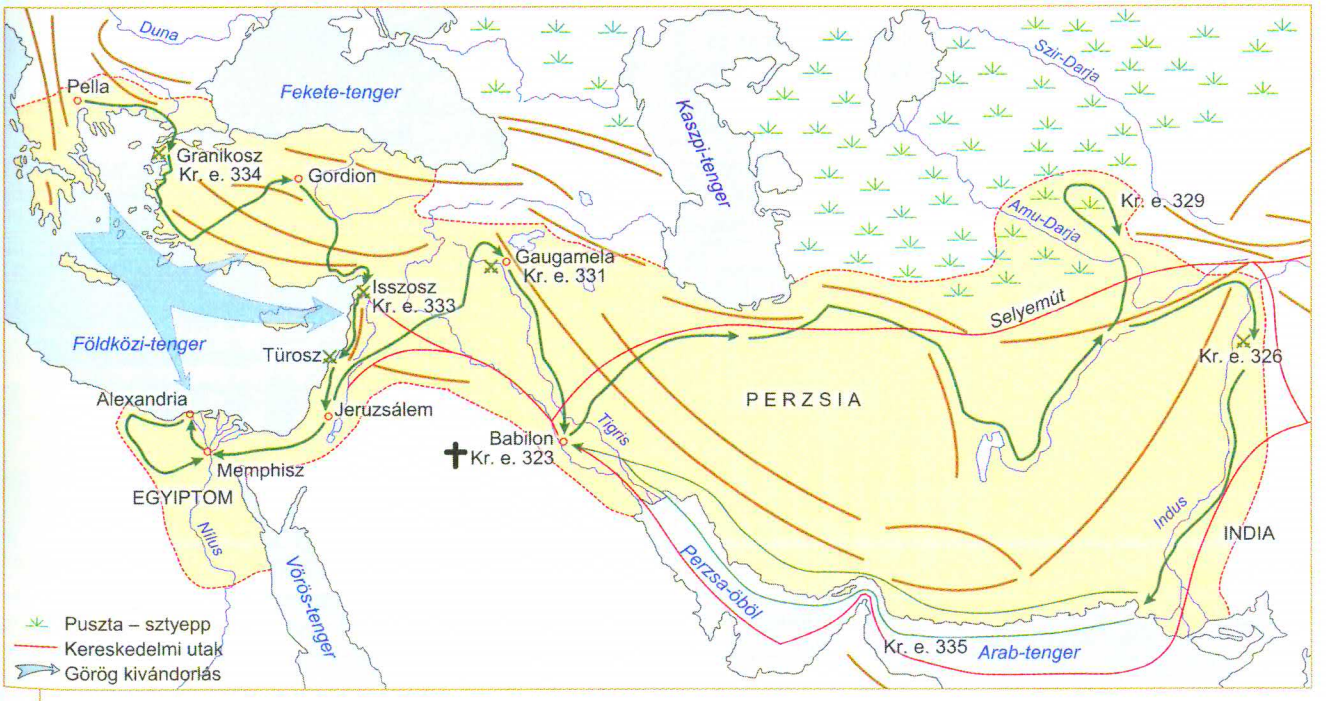

13. *Nagy Sándor hadjárata a Perzsa Birodalom ellen*

Milyen természetföldrajzi és taktikai szempontok határozhatták meg Alexandrosz seregének útvonalát? Mely tényezők szabtak határt a hódításainak? Milyen hatásokat válthatott ki a Közel-Keleten a görögök tömeges bevándorlása?

A HELLENIZMUS KORA A Dunától az Indusig terjedő hatalmas birodalmat, a számtalan népet, vallást csak a **hadsereg** tartotta össze. Alexandrosz – a perzsa hagyományokat követve – együttműködött a **helyi vezető réteggel**.

A hadjárat során a fontos közlekedési pontokon **településeket** alapított, melyek közül mind gazdasági, mind kulturális szempontból a későbbiek során az egyiptomi Alexandria emelkedett ki.

Alexandrosz meghódította a Keletet, de a Kelet is meghódította őt. Keleti despotává vált. Átvette a **perzsa közigazgatási** rendszert, csak a vezető réteget cserélte ki görög–makedón, vagy hozzá hű keleti emberekre. A hatalmas területet azonban nem lehetett egyben tartani, halála után az szétesett. A görög és a keleti társadalom és műveltség ötvözetéből azonban megszületett a **hellenizmus**, amely új korszakot, új társadalmi felépítést, s egyben gazdasági és kulturális fellendülést is jelentett Hellászban és az egykori Perzsa Birodalom területén.

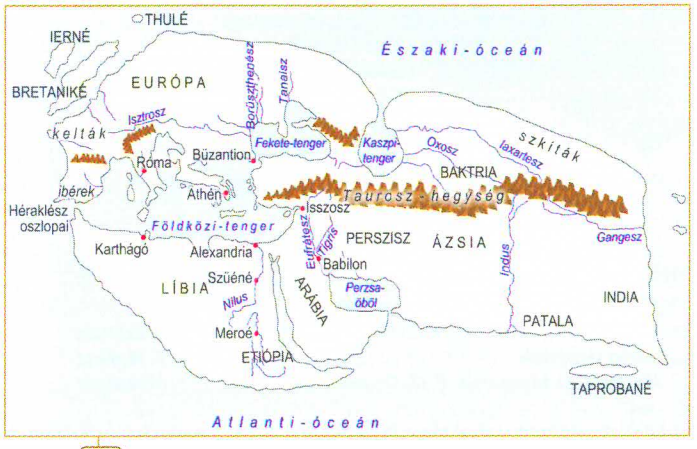

14. *Erathoszthenész világtérképe a Kr. e. III. századból*

Mutassa be a térkép alapján a hellenizmus korának görög földrajzi ismereteit! Mely tényezők alakították ezeket az ismereteket?

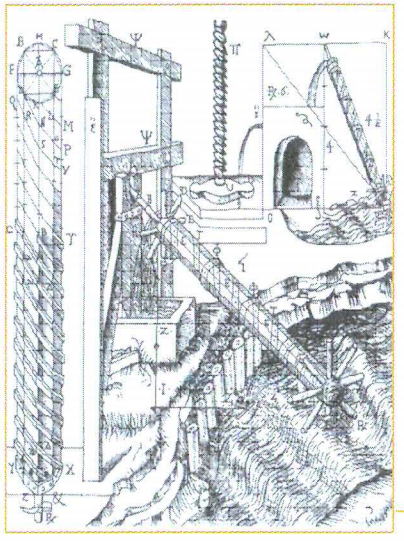

15. *Arkhimédész (Kr. e. 287–212) híres, vízkiemelésre szolgáló csavarja Vitruvius római építész (Kr. e. I. század) rajza után*

Mely területeken használhatták Arkhimédész találmányát? Mennyiben alakíthatta át az életkörülményeket? Elemezze a technikai fejlődés és a mindennapok viszonyát!

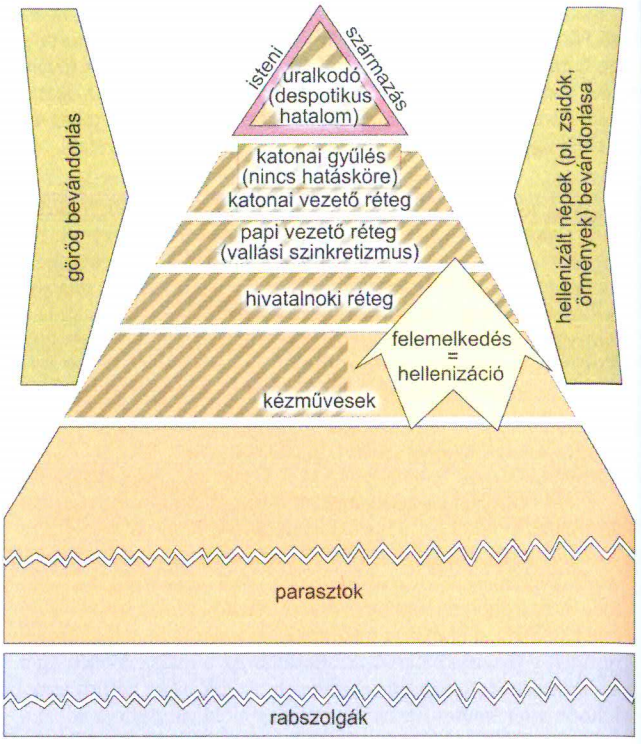

16. *A hellenisztikus társadalom*

Mely kultúrák kölcsönhatásából jött létre a hellenisztikus társadalom? Mennyiben módosult a térség korábbi társadalmi és politikai berendezkedése? Milyen gazdasági és kulturális hatásai lehettek a változásoknak?

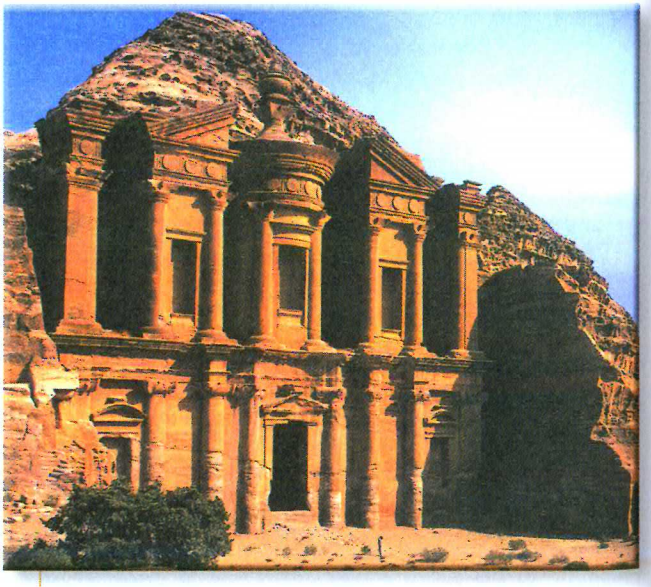

17. *Petra romjai. A sivatag közepén emelkedő város a hellenizmus idején virágzó nagyváros volt. A római hódítás után lehanyatlott, s romjait csak a XIX. század elején fedezték fel*

A történelmi atlasz térképe segítségével határozza meg, mi volt az alapja Petra gazdagságának! A kép felhasználásával mutassa be a hellenisztikus építészet jellegzetességeit!

12. GÖRÖG MINDENNAPOK, MŰVÉSZETEK ÉS TUDOMÁNYOK

A MINDENNAPOK JELLEMZŐI A görög ember élete az **otthonában** és a **közterületeken** zajlott, de az éghajlat és politikai berendezkedés miatt is az utóbbi volt hangsúlyosabb.

Természetesen a görögség mindennapi élete **társadalmi rétegenként** és a lehetőségeknek megfelelően eltérő volt. Az életmód alapvető vonásai időben is változtak az archaikus kortól a hellenizmusig. A változás iránya az étkezéstől a hajviseleten és a ruházkodáson át a lakhatásig az egyszerűtől és nyugodttól a kifinomult és mozgalmas felé mutatott.

A görög polgár háza a külvilág felé zárt volt. Vályogtéglából épült falain elvétve akadt csak ablak. A cseréppel fedett, általában egyszintes épületet belső udvar köré emelték, mely a világosságot biztosította, helyet adott a házi szentélynek. Ebből nyíltak a nők és férfiak helyiségei.

A görög házban előfordultak napjaink berendezési tárgyai (asztal, szék), de jellemzőbbek voltak a kerevetek, melyeken nemcsak aludtak, de ezekre heveredve étkeztek, fogadták barátaikat. A mai szekrények helyett ládák szolgáltak a tárolásra.

A házat a falakon textíliák, a padozaton gyönyörű mozaikok tették változatosabbá. A használati tárgyak közül kiemelkedtek a művészi kivitelű kerámiák.

A lakosság zöme kásán és kenyéren élt (ami inkább az olcsó árpából, mint a drága búzából készült). Ezt hal, sajt és gyümölcsök (olajbogyó, szőlő) egészítették ki. A módosabbak búzakenyeret fogyasztottak, s több hús (juh, szarvasmarha) került az asztalukra.

1. *Mulatozók egy vörös alakos vázaképen. A vázákat díszítették: kezdetben geometrikus ábrák, majd állatok, emberek, a mitológia alakjai és a hétköznapi élet tevékenységei jelentek meg a kerámiákon. Régebben az alakokat festették a vörös színű égetett agyagra (fekete alakos kerámia). Később az alakokat a kerámia vörös színe adta ki, és a hátteret vonták be fekete, égetett mázzal (vörös alakos kerámia)*

Milyen a jellegzetes görög ülőalkalmatosság? A képen látható jelenet miben különbözik korunk szokásaitól?

2. „Mert bizony azt mondom, hogy nincs is kellemesebb, mint hogyha egész népet tölt el széltében a jókedv, s végig a házban a vendégek dalnokra figyelnek, míg ülnek sorban, mellettük dúsan az asztal rakva kenyérrel meg hússal, s meregetve a színbort, körben hordja a töltögető, s poharukba betölti." *(Homérosz: Odüsszeia, Kr. e. VIII. század)*

Milyen szerepet tölt be az étkezés a forrásban? Állítsa össze a görög étrendet! Az ókorban a mediterrán konyha mely alapanyagai hiányozhattak még?

3. *Görög ház rekonstrukciós rajza*

A rekonstrukciós rajz és a vázafestmények alapján mutassa be, hogyan élt az otthonában egy görög polgár! Ítélje meg a ház tulajdonosának vagyoni helyzetét! Állítását indokolja!

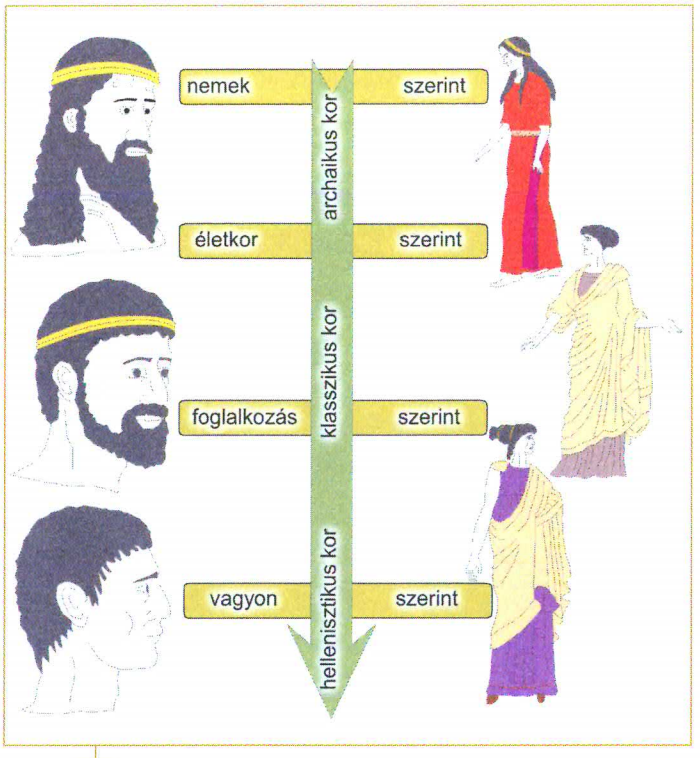

4. *Női és férfiviseletek változása*

Figyelje meg a női ruha sajátosságait! Mi jellemzi a hajviseletet? Milyen tendenciákat tud megállapítani a viselet változásában?

Az olajbogyó mellett a görögök jellegzetes terménye volt a szőlő, s az abból készített bor. A bort általában nem tisztán, hanem vízzel keverve itták.

A férfiak és a nők viselete nem különbözött alapvetően. A nők a khitónt hordták, amit négyszögletes szövetdarabból hajtogattak, gombok, kapcsok tartottak össze, és egy öv szorított a derékhoz. A férfiak ruházata alapjában szintén egy mindkét vállon átvetett szövetdarabból állt: ez a fiatalabbaknál rövidebb, az idősebbeknél hosszabb volt. Gyakran – elsősorban otthonaikban – mezítláb jártak, de ünnepi alkalmakkor bőrsarut viseltek, míg hosszú utazáshoz vagy lovagláshoz bőrcsizmát húztak.

A görögök hajviseletét is a divat szabta meg. Az átmeneti korszakban (Kr. e. XII–VIII. század) a nők egyszerű hosszú hajat viseltek, a klasszikus korban a feltűzött, szalagokkal ékesített frizura terjedt el, melyet később a berakott, hullámos viselet váltott fel. A férfiak körében a hosszú hajat és szakállt a rövid haj és a borotvált áll váltotta fel.

ÉPÍTÉSZET A görögség életének fontos színterét jelentették a **közterületek, középületek**. Ezek adták az üzleti, a vallási és a politikai élet kereteit. A város piaca, az **agora** egyben a polisz központja volt. Itt emelték középületeik jelentős részét.

Mivel boltozatot nem alkalmaztak, a görög építészet jellegzetes alkotóeleme az **oszlop**. Ennek megfelelően az egymást követően kialakult három **oszloprend** (dór, jón, korinthoszi) alapján szokás megkülönböztetni a görög épületeket.

A görögök nagy építkezők voltak. Elsősorban középületeikre [templomok, színházak, stadionok, oszlopsorok (sztoák) stb.] fordítottak gondot: ezeket a Hellászban gyakran előforduló nemes anyagokból (mészkő, márvány) emelték. Az oszlopok mellett jellegzetes építészeti elemek az áthidaló gerendákat díszítő domborműsorok (frízek), a tetőzetet lezáró háromszög alakú timpanon.

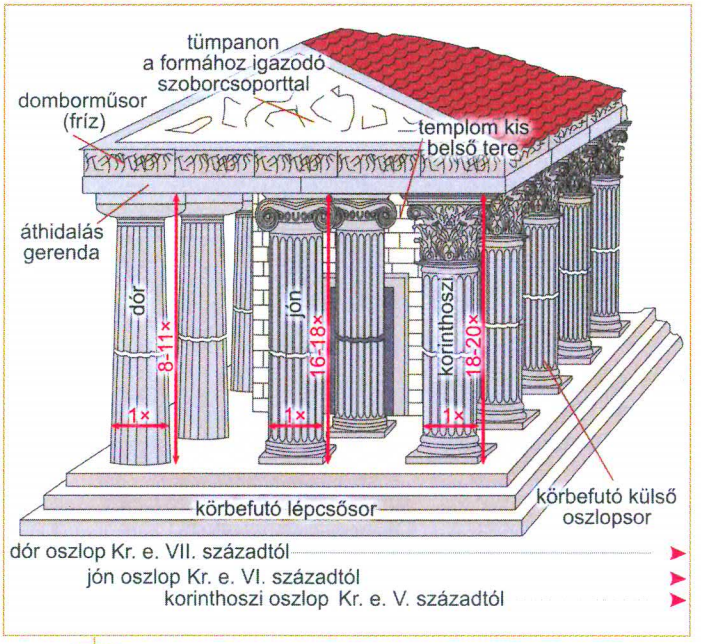

5. *A görög építészet szerkezeti és formai elemei*

Vegye számba az egyes építészeti elemeket, mutassa be formai jellemzőiket! Tárja fel a szerkezet és a funkció közötti összefüggéseket!

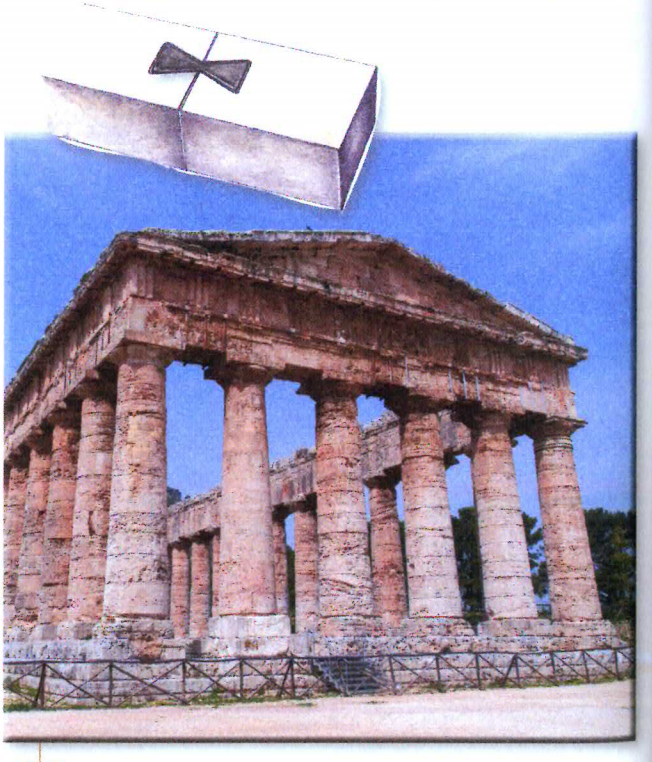

6. *Görög templom, s az előre kifaragott kőkockákat összefogó vaskapocs*

Milyen stílusú a képen látható templom? Azonosítsa az egyes építészeti elemeket! Végezze el ezt az azonosítást az Akropoliszról készült reprodukciós rajzon is (54. oldal)!

7.

8.

9.

SZOBRÁSZAT Az épületeket gazdagon díszítették **szobrok**kal, **frízek**kel (domborműsor), melyeket gyakran **festés**sel tették életszerűbbé. Ez ma már csak nyomokban látható. A szobrászat azonban nemcsak az építészet kiegészítője, hanem önmagában is egyik kiemelkedő ága művészetünknek. Alkotásaikat kezdetben (archaikus kor) még merev testtartás jellemezte, de a klasszikus korban (Kr. e. V–IV. század) már **mozgalmas**, élethű, érzelmeket kifejező remekműveket hoztak létre. Számos művészt név szerint ismerünk, mint Müront vagy Pheidiaszt. Alkotásaikat a rómaiaknak köszönhetően – akik számos másolatot készítettek ezekről – ma is megcsodálhatjuk.

SZÍNHÁZ A görög művészet sajátos eleme a színjátszás. A **Dionüszosz** isten tiszteletére előadott **szertartás**okból alakult ki, majd önálló művészeti ággá, s a görög kulturális élet részévé vált. A színdarabokat politikai és nevelő célzattal adták elő. Rendszeresen tartottak versenyeket a szerzők számára.

Kezdetben az agorán voltak az előadások, majd külön szabadtéri színházakat emeltek. Ezek nézőterét hegyoldalakba vájták (Athénban az Akropolisz oldalába), s kővel burkolták. A nézőtér fél ellipszise és a vele szemben álló épület között helyezkedett el a kitűnő akusztikájú színpad. Színészek csak férfiak lehettek, s a nagy méretek miatt (gyakran 10 000 néző) a szereplők feltűnő jelmezekkel adták elő a darabokat.

A drámai versenyek napokon át zajlottak, s a gazdag polgárok állták a költségeket. Az előadásokat fontos politikai eseménynek tartották a görögök. Ezt jól mutatja, hogy Periklész korában már a színházak látogatásáért is fizettek napidíjat.

11.

12.

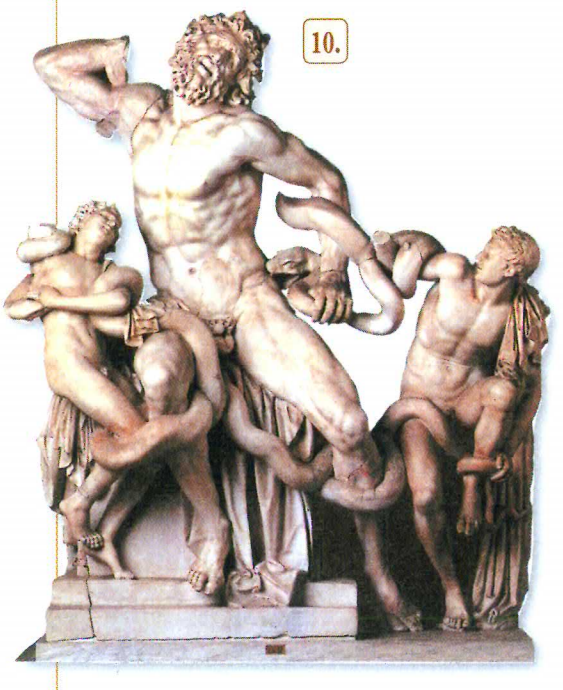

10.

Görög szobrok: az archaikus korból származó Borjúvivő fiú (7.), a klasszikus korból származó Diszkoszvető (8.) és a hellenizmus alkotásai, a beszélgető asszonyok (9.), valamint a Laokoón-szoborcsoport (10.)

Hasonlítsa össze a három korszak műalkotásait a témaválasztás, az emberábrázolás, a valósághűség, kidolgozottság és a mozgások ábrázolása szempontjából!

Az Akropolisz oldalába vágott görög színház (12.) és színházi maszk (11.)

Készítsen rekonstrukciós rajzot a kép alapján a görög színházról! Hogyan oldhatták meg a kor technikai színvonalán, hogy a tízezres közönség jól hallhassa és láthassa az előadást? Milyen szerepet játszott az előadásban a maszk?

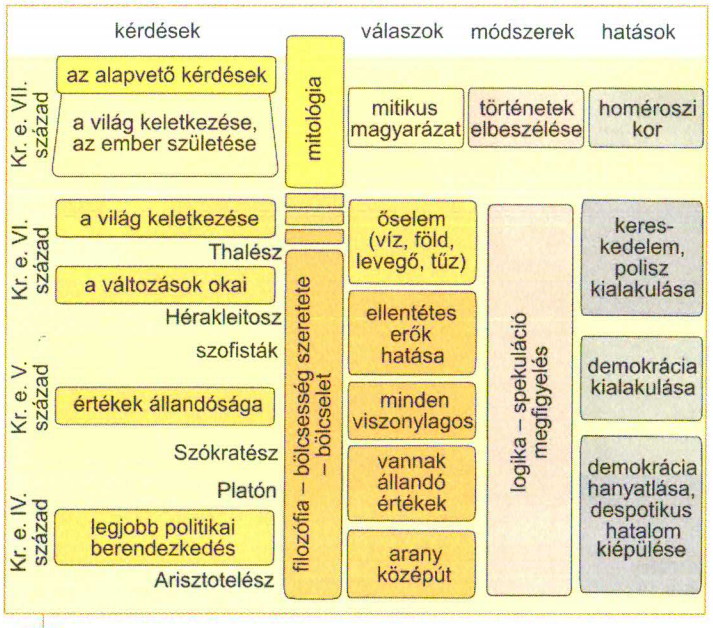

13. *A görög filozófia kialakulása és főbb kérdései*

Mutassa be a filozófia kialakulásának folyamatát! Hogyan változtak a filozófia alapkérdései? Mely tényezők hatottak a folyamatra?

14. „Szóval ti mind, akik az államban éltek, édestestvérek vagytok, így mondjuk majd nekik a mesét; csak éppen hogy a titeket kiformáló isten azokba, akik közületek vezetésre alkalmasak, születésükkor aranyat kevert, ezért kell legyen a legnagyobb tekintélyük: a segéderőkbe pedig ezüstöt, a földművesekbe és a kézművesekbe viszont vasat, illetve bronzot. [...] Mármost a vezetőknek elsősorban és legfőbbképpen azt parancsolja az isten, hogy semminek olyan hűséges őrei ne legyenek, és semmit olyan éberen ne figyeljenek, mint az ivadékaikat, hogy a lelkükbe milyen anyagok vannak belekeverve; s ha aztán a saját magzatuk netán bronz- vagy vastartalmú volna, akkor semmi áron sem szabad neki megkegyelmezniük, hanem – a természetének megfelelő szerepet juttatva neki – a kézművesek vagy a földművesek közé kell taszítaniuk; ha viszont az utóbbiak közt valaki arany- vagy ezüsttartalommal jön a világra, akkor őt meg kell becsülni, s az első esetben az őrök, a második esetben a segéderők közé kell fölemelni, mert egy jóslat azt mondja, hogy az állam akkor megy tönkre, ha vas- vagy bronztermészet őrködik fölötte." *(Platón: Állam)*

15.

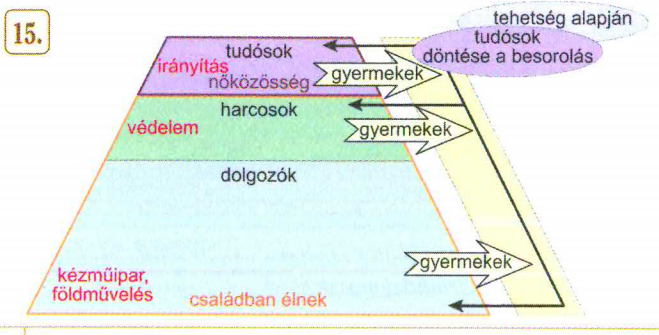

Platón elképzelt államának felépítése

Mi adja az elképzelésben a társadalmi csoportok hierarchiájának alapját? Milyen problémákat kívánt kiküszöbölni Platón? Milyen új problémákat teremtett elképzelésével?

A MITOLÓGIÁTÓL A FILOZÓFIÁIG Az emberi gondolkodásnak a mitológiától való elszakadása Hellász földjén bontakozott ki a Kr. e. VI. században. Ebben az időszakban az egyes tudományágak még nem váltak szét, s a **bölcselők** a természeti jelenségeket a politikával, sőt a művészetekkel is **egységben** vizsgálták. A szaktudományok csak később váltak le a bölcseletről, **filozófiáról** (philo-szophia = bölcselet szeretete).

A kezdeti időkben a gondolkodók számára az alapvető kérdést a világ keletkezése és kialakulása jelentette. A mitológiai magyarázatok helyett valóságosabb válaszokat próbáltak adni. Egy-egy őselemre (víz, levegő, tűz) vezették vissza a világ eredetét, mint Thalész is. Ezek az új válaszok, mivel főként gondolati úton születtek, természetesen messze álltak a valóságtól. Ám újszerűségükkel, az okokat, összefüggéseket kereső szemléletükkel a fejlődés fontos lépcsőfokát képezték.

A poliszokban kialakult **demokrácia** minden polgár számára biztosította a politikai életben való részvételt. Ehhez azonban műveltségre volt szükség, hiszen a politikai harcok a népgyűlésen, a tanácsban viták során dőltek el. Jó, ha a közügyekkel foglalkozó polgár rendelkezett a **szónoklás** fegyverével. Ez a szükséglet hívta életre az első hivatásos értelmiségi réteget, a **szofistá**kat (bölcsek), a bölcsesség vándorló tanítóit.

A szofistáknál nem a világkép volt a lényeges: az ellenfél meggyőzésére, saját igazuk elfogadtatására oktatták tanítványaikat. Hogy mi az igaz, mi a jó, arról nem nyújtottak iránymutatást. A szofisták eljutottak odáig, hogy hallgatóságuknak bármiről be tudták bizonyítani az igazát és annak az ellenkezőjét is, s mindent viszonylagosnak ítéltek.

A fenti nézet kialakulásához hozzájárult az is, hogy a görög kereskedelem fejlődésével a görögök sok népet ismertek meg hagyományaikkal, vallásukkal együtt. A különböző szokásrendszerekben a szofisták a viszonylagosságról vallott gondolataik megerősítését látták. Rájöttek, hogy a szokások, vallások vidékenként mások, parancsaik, előírásaik eltérnek egymástól, s ami az egyik területen erény, a másikon bűn.

A szofistákkal szemben lépett fel az értékek védelme mellett a Kr. e. V. században élt athéni bölcs, **Szókratész**. Megállapította, hogy vannak örök érvényű értékek, mint igazság, szeretet és mások, amelyeket nem az egyén határoz meg, hanem ezek önmagukban léteznek. A tapasztalt dolgok megváltozhatnak, de a fogalmak mindig azonosak önmagukkal. A feladat ezek megismerése, hogy az ember **példás életet** tudjon élni, ami egyedül biztosíthatja boldogságát.

Szókratész tanítványa, **Platón** (Kr. e. V–IV. század) szerint is változó a tapasztalati világ, csak a **fogalmak** (szép, jó) állandóak. Szerinte ezek valóságosan léteznek az **ideák** világában (innen az idealizmus kifejezés), melynek a mi tapasztalati világunk csak árnyképe, tökéletlen lenyomata. A fogalmi, szellemi világ az igazán létező, szemben a változó, tökéletlen anyagi világgal.

Platón tanítványa, **Arisztotelész** (Kr. e. IV. század) véleménye szerint az **anyagi és a szellemi világ** is valósan létező. Arisztotelész a szellemit tartotta magasabb rendűnek, mert a szellem ad formát az anyagnak. Véleménye szerint a világot az „első mozgató", egy istenség tartja fenn.

A görög és a keleti világ kölcsönhatása a kultúra területén hozta a legnagyobb eredményeket. A görög tudományos gondolkodás megtermékenyítette a Kelet népei által felhalmozott ismereteket, tapasztalatokat. A hellenizmus korában a műveltség központjai a keleti nagyvárosokba tevődtek át. A természettudományok és a technika jelentősen fejlődött, s vívmányai hozzájárultak a nagyvárosi mindennapok kényelméhez is (vízellátás, tervezett városok stb.).

A TÖRTÉNETÍRÁS A történetírás is önálló tudománnyá vált. Kezdetben időrendben haladó **leírások** születtek, majd egyre inkább teret hódított az eseményeket irányító tényezők feltárása. A szerzők már kísérletet tettek az események **elfogulatlan** bemutatására. A leghíresebb görög történetírók **Hérodotosz** (Kr. e. V. század) és **Thuküdidész** (Kr. e. V. század).

Az első olyan történeti munka, amely nem pusztán időrendi sorrendben vagy földrajzi egységenkénti leírásban dolgozta fel az eseményeket, hanem azok mozgatórugóit is kereste, Hérodotosz alkotása. Hérodotoszt a „történetírás atyjának" szokták nevezni. Műveit, melyekben feldolgozta a Közel-Kelet népeinek és a görög–perzsa háborúknak a történetét, nagy mennyiségű ismeretre alapozta. Maga is bejárta a görög gyarmatvárosokat, és beutazta a Keletet, járt Egyiptomban, Mezopotámiában. Színes leírásaiban szakított a mitologikus magyarázatokkal, törekedett a történelmi hűségre. Hérodotosz a történelem alapvető törvényszerűségének a virágzó és a hanyatló korszakok váltakozását, körforgását tartotta.

A görögök legnagyobb történetírója Thuküdidész volt. Városa, Athén hanyatlásának, a peloponnészoszi háborúnak a történelmét dolgozta fel, amelynek athéni sztratégoszként résztvevője volt. Az eseményeket összefüggéseikben vizsgálta. A gazdasági, földrajzi, emberi tényezőket éppen úgy figyelembe vette, mint a véletlent, s figyelmen kívül hagyta a természetfölötti erőket. Felismerte, hogy az események szükségszerűen következnek egymásból.

16. „A háború folyamán történt dolgokat illetőleg nem tartottam magamhoz méltónak a dolgokat leírni úgy, ahogy valakitől véletlenül éppen hallottam, vagy ahogy én gondoltam, hanem csakis azt írtam le, amit a magam szemével láttam, vagy amit másoktól hallottam ugyan, de minden részletre vonatkozólag a lehető legpontosabban ellenőriztem. A valóság felderítése nem ment fáradság nélkül, mivel a szemtanúk is ugyanazt az eseményt nem ugyanúgy adták elő, hanem aszerint, hogy ki melyik félhez húzott, vagy kinek milyen az emlékezőtehetsége. Lehet, hogy művem azoknak, akik valami szórakoztató előadást várnak tőlem, éppen a meseszerű elemek hiánya miatt nem fog tetszeni. De akik majd egyszer a múltban megtörtént dolgok igazi lefolyását akarják szemlélni, valamint az emberi természetünkből kifolyólag később bármikor ugyanígy vagy megközelítően így előadható eseményeket akarják megérteni – ha ezek hasznosnak ítélik művemet –, az elegendő lesz." *(Thuküdidész)*

A történetírás mely alapvető problémáját tárja fel Thuküdidész? Mi ebben az újszerű?

17. „Ami régen volt nagy, többnyire kicsivé lett, s ami az én időmben nagy, korábban kicsi volt. Annak tudatában tehát, hogy az emberi boldogság sohasem állandó, mindkettőről egyaránt megemlékezem. Van az emberi dolgoknak egy bizonyos körforgása, mely nem engedi, hogy mindig ugyanazok legyenek boldogok. […]

Amiket eddig elbeszéltem, azok saját megfigyeléseim, következtetéseim és kutatásaim eredményei. Innen kezdve olyasmiket fogok elmondani az egyiptomiakról, amikről csupán hallomásból értesültem, bár egy-két dolgot magam is láttam. […]

Az én feladatom feljegyezni a mondottakat, de nem az, hogy el is higgyek mindent. És ehhez tartom magam egész történeti munkámban." *(Hérodotosz: A görög–perzsa háború)*

Miben látta Hérodotosz a történetírás és a történetíró feladatát? Milyen módszert követett?

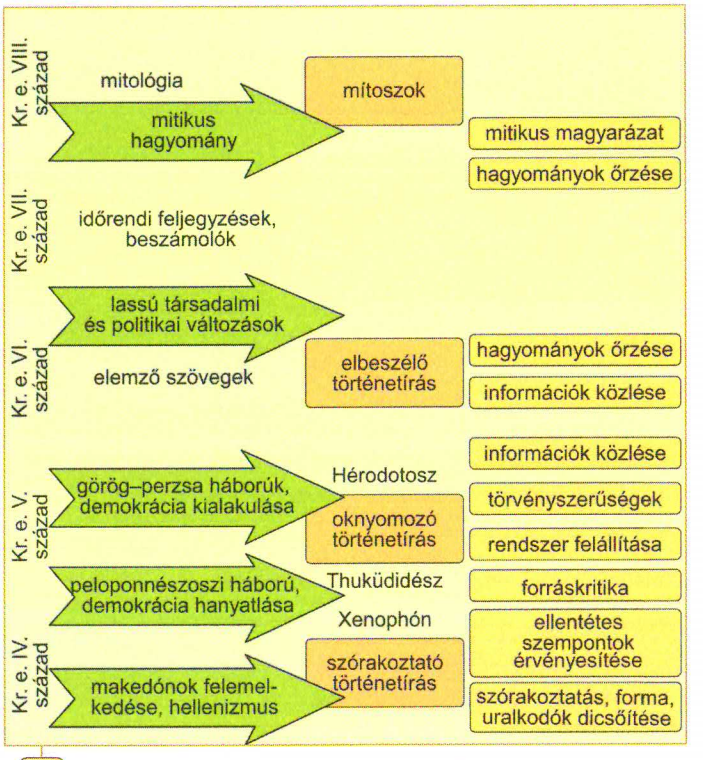

18. *A görög történetírás kialakulása és fejlődése*

Miből fejlődött ki a történetírás? Melyek a görög történetírás alapvető megközelítései?

ÖSSZEGEZÉS

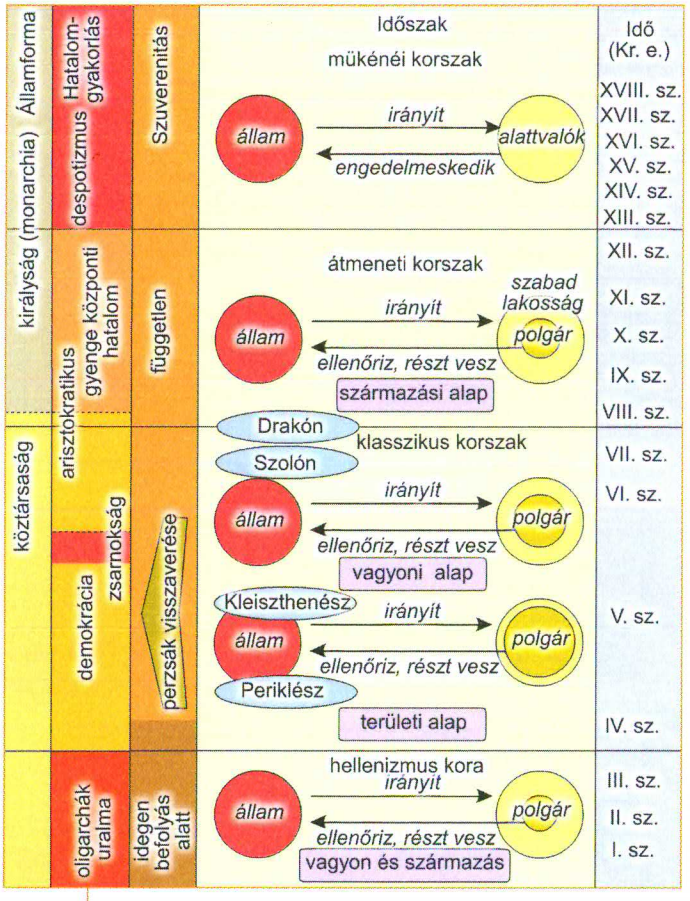

1. *Az athéni államformák, a hatalomgyakorlás, az egyén és közösség viszonyának alakulása*

Tárja fel az ábráról leolvasható tendenciákat! Keresse meg az egyes tényezők közötti összefüggéseket!

2. *Az ókori görög és napjaink demokratikus hatalomgyakorlásának összevetése*

Melyek a hatalmi ágak? Feleltesse meg egymásnak az ókori és a mai intézményeket! Tárja fel az ábra alapján az azonosságokat és a különbségeket!

ÁLLAMFORMÁK, EGYÉN ÉS KÖZÖSSÉG

A görögség történetét megismerve Athén példáján keresztül láthattuk, hogyan követték egymást az államformák és ezen belül a hatalomgyakorlás módjai. Tapasztalhattuk, hogy a két alapvető államformán, a **királyság**on (monarchia) és a **köztársaság**on belül különböző hatalomgyakorlási módok valósultak meg. A köztársasági államformán belül lehetett **zsarnokság** és **demokrácia** is.

A poliszok világában a változások a demokrácia kialakulásához, majd kiszélesedéséhez, s végül összeomlásához vezettek. A folyamat számos tényező miatt következett be, de azt egyértelműen megállapíthattuk, hogy a demokrácia kiteljesedése a magántulajdonnal rendelkező, önálló polgári középréteg megerősödésével párhuzamosan zajlott le, s bukása ennek a társadalmi csoportnak a beszűkülésével és hanyatlásával hozható összefüggésbe.

A HATALOM GYAKORLÁSA

A poliszok fénykorában a polgárok teljes mértékben magukénak érezhették államukat. Közvetlenül részt vettek annak irányításában, védelmében. **Közvetlen demokrácia** valósult meg: a népgyűlés törvényhozó munkájában minden polgárjoggal rendelkező férfi részt vehetett, bejuthatott a végrehajtást intéző testületekbe, s jelentős tisztségeket is elnyerhetett választás vagy sorsolás révén.

Éppen ezért a görög demokrácia a későbbi korokban is elérendő célként jelent meg. Teljes megvalósítása azonban korunk nagy területű és sok millió lakosú államaiban nem lehetséges, a polgárok közvetlenül csak ritkán vesznek részt az irányításban, politikai akaratukat a **választások** során, képviselőiken keresztül érvényesítik (közvetett demokrácia).

MŰVÉSZETEK ÉS TUDOMÁNYOK

Az ókori görög művészetek szinte minden ága máig jelentős hatással bír. Több korszak stílusa nyúlt vissza az antik örökséghez az építészetben, a szobrászatban, s ma is játsszák a fennmaradt görög drámákat. Mégis a legmaradandóbbak a művészetek és a tudományok terén nem a formák, hanem a szemlélet: a görög humánum, a szépségideál és az okok keresése.

3. *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete Budapesten*

Melyek a múzeum épületének ókori elemei? Mire utal az épület funkciója? Keressen lakóhelye közelében és a világhálón az ókori görög művészeteket idéző épületeket!

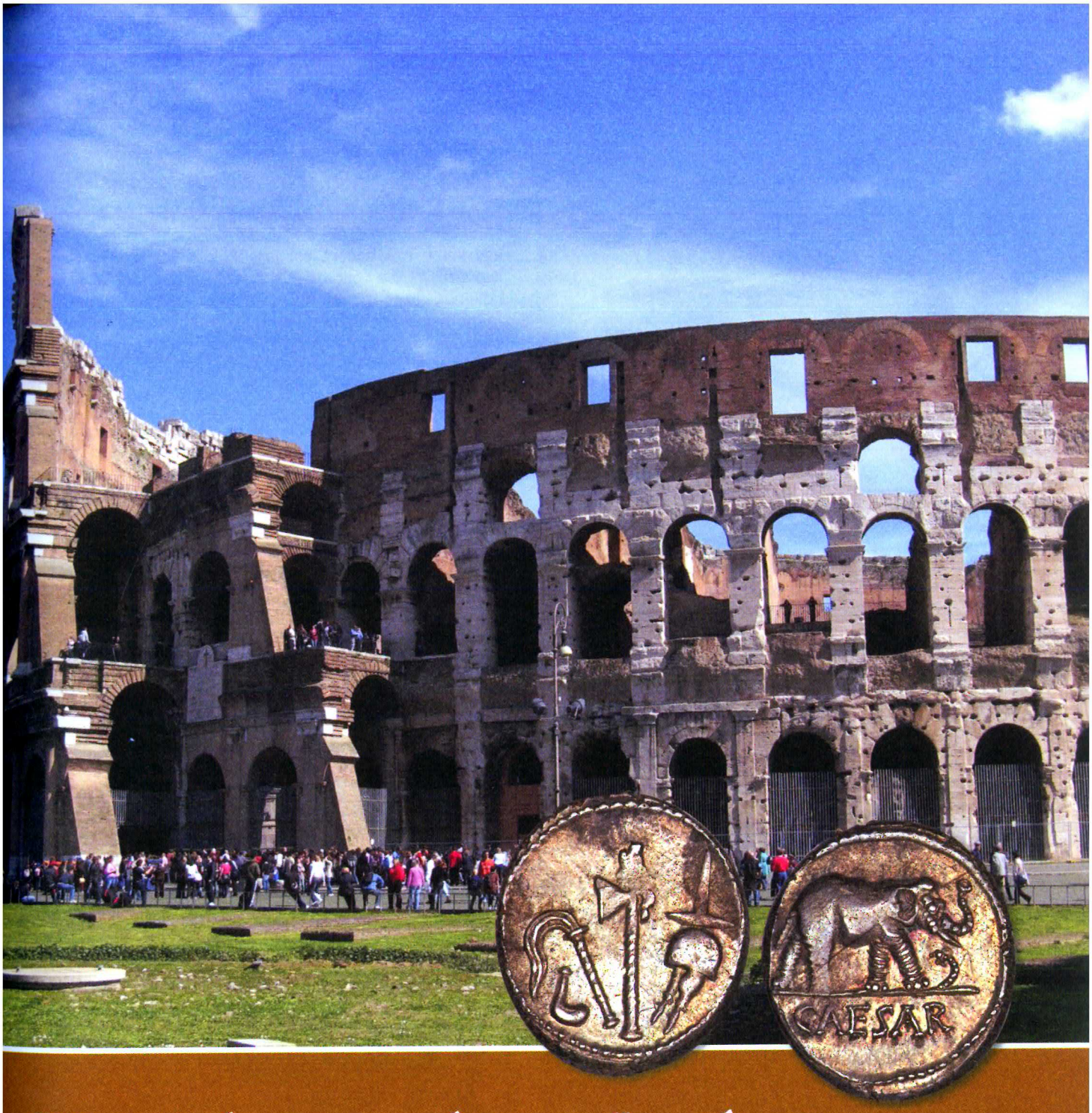

III. AZ ÓKORI RÓMA TÖRTÉNETE

MI JUT ESZÜNKBE AZ ÓKORI RÓMÁRÓL?

- A MEDITERRÁNEUMOT EGYSÉGBE FOGLALÓ VILÁGBIRODALOM?
- A KIVÁLÓ ÚTHÁLÓZAT, A JÓL ÉPÍTETT VÁROSOK?
- AZ ÁLLAMHOZ HŰ RÓMAI POLGÁR ERÉNYEI?
- JOGRENDÜNK ALAPELVEI?
- A TÖMEG VÉRES SZÓRAKOZÁSA AZ AMFITEÁTRUMBAN?
- A KERESZTÉNY VÉRTANÚK PÉLDÁJA?

13. A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL A KÖZTÁRSASÁG FÉNYKORÁIG

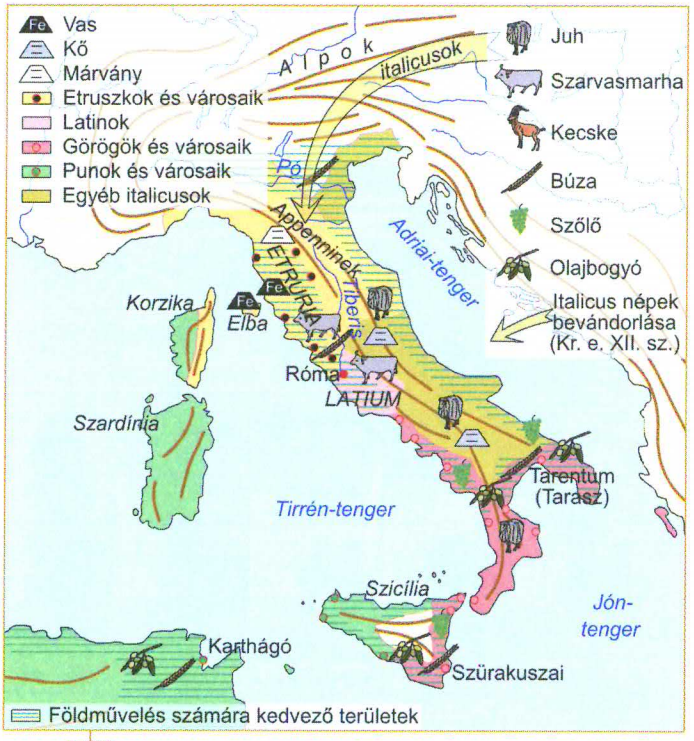

1. *Itália természeti adottságai és népei*

Hasonlítsa össze Hellász és Itália természeti adottságait (domborzat, éghajlat, tagoltság stb.)! Milyen következményei voltak az eltéréseknek? Mely népmozgások részét képezte a latinok bevándorlása? Olvassa le a térképről, hogy mely kultúrák hatottak Itáliában a latinokra! Nézzen utána (lexikonokban vagy az interneten), hogy kik alkották az italicus népeket!

ITÁLIA FÖLDJE ÉS RÓMA ALAPÍTÁSA

Itália a **Földközi-tenger**be ékelődő félsziget, mely egy nyugati és egy keleti medencére osztja a Földközi-tengert. Fekvése kedvező, mert az ókor fő közlekedési és kereskedelmi útvonalainak központjában helyezkedik el. Az itt élő népek számára mégis a szárazföld volt a fontosabb. Itália **tagolatlan partvidéke** ugyanis a görög földnél kevésbé kedvezett a hajózásnak, a félsziget kiterjedt medencéi (pl. Etruria, Latium) viszont jó lehetőséget biztosítottak a **földművelés**re.

A félsziget nagy medencéiben jól megtermett a gabona, a dombokon a szőlő és az olajfa. A hegyekben szarvasmarhát, kecskét és birkát legeltettek, élelmiszerekkel tehát jól el tudták látni magukat. Nem így fémekkel: vas csak Elba szigetén és Etruriában fordult elő. Építőkövekből, például márványból viszont a görögökhöz hasonlóan gazdag lelőhelyekkel rendelkeztek.

Az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó **latinok** a Kr. e. 2. évezred végi nagy népességmozgások (ilyen pl. a dór vándorlás) idején érkeztek Itáliába. A Tiberis folyótól délre **elterülő Latium**ban telepedtek le. A Tiberis menti dombokon a mondai hagyomány szerint Kr. e. 753-ban alapították Rómát.

A mondai hagyomány a Trójából menekült Aeneas leszármazottaihoz, Romulushoz és Remushoz köti Róma alapítását. A régészet igazolta a mitikus emlékezet által megőrzött időpontot.

ETRUSZK ÉS GÖRÖG HATÁSOK

Róma fejlődésére két nép gyakorolt jelentősebb hatást: az etruszkok és a görögök. A **görögök** a **gyarmatosítás** során telepedtek le Dél-Itáliában és Szicíliában (Kr. e. VIII–VI. század). A görög kultúra hatása közvetlenül csak azután érvényesült, hogy a rómaiak meghódították e városokat (Kr. e. III. század), de közvetetten, az etruszkokon keresztül már korábban is.

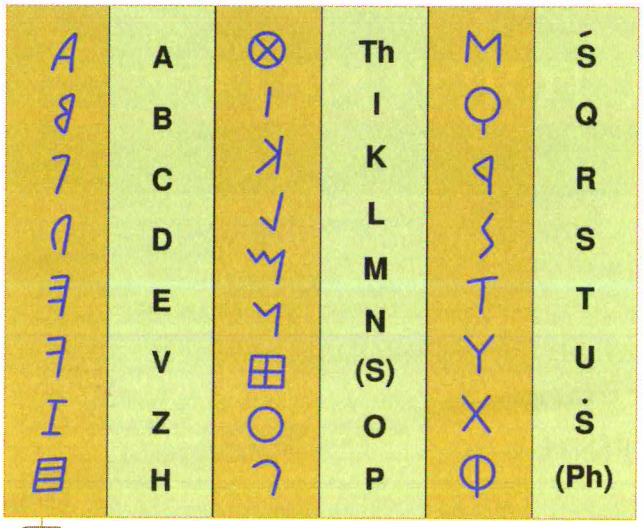

2. *Az etruszk (kékkel) és a latin (feketével) ábécé*

3.

4.

Etruszk bronzszobor és a Rómát jelképező farkas szobra (Romulus és Remus jóval későbbi kiegészítés)

Gyűjtse össze, milyen etruszk hatások érték a római kultúrát!

Az **etruszkok** Közép-Itáliában, Róma szomszédságában éltek. Városállamokat alapítottak, és fejlett városi kultúra jellemezte őket. A római kultúra és államélet számos eleme etruszk, a **latin ábécé**től a **boltozat**on át a **római hatalmi jelvények**ig. A Kr. e. VI. században Róma élén is **etruszk királyok** álltak.

Az etruszkok az építészet mesterei voltak. Ők alkalmazták először nagyobb terek lefedésére a boltozatot. A rómaiak tőlük sajátították el ezt a technikát.

Városaik (pl. Veii) élén királyok álltak, akik az erős arisztokráciával együtt kormányoztak. A római hatalmi jelvények jelentős része etruszk eredetű (pl. bíborszegélyű tóga, a bőrszíjjal összefogott veszszőnyaláb a bárddal, a sassal díszített elefántcsont jogar, a trónszék).

Vallási életük is hatott Rómára. Az etruszkok a temetések alkalmával viadalokat tartottak, s később a rómaiak – már vallási tartalom nélkül – ezek mintájára szervezték a gladiátori játékokat. Etruszk előzményre vezethető vissza a jóslás hangsúlyos szerepe Rómában.

A KÖZTÁRSASÁG LÉTREJÖTTE ÉS ÁLLAMSZERVEZETE Róma élén kezdetben **királyok** álltak. A társadalom vezető rétegét a földbirtokos családok, a **patríciusok** alkották. Soraikból került ki a királyok tanácsadó testülete, a **senatus** (vének tanácsa). A társadalom alsóbb csoportja a politikai jogokkal nem rendelkező, de szabad **plebejusok**ból állt. Többségük kis parcellákon dolgozó paraszt volt, de közéjük tartozott a kevés számú kézműves és kereskedő is.

Az etruszk uralkodók a plebejusokra kívántak támaszkodni a patríciusokkal szemben. Válaszként Kr. e. 510 körül a patríciusok elűzték a királyt. Rómában **arisztokratikus köztársaság** jött létre.

A köztársaságot a római polgárok, vagyis a patríciusok által **választott tisztségviselők** (magistratusok) irányították. A visszaélések elkerülése végett a görögökhöz hasonlóan ugyanazt a tisztséget többen is betöltötték (általában ketten), így egymást ellenőrizhették. A megbízási idő többnyire egy évre korlátozódott.

A köztársaság kormányzatának élén a két **consul** állt. Ők irányították a bel- és a külpolitikát, háborúban ők vezették a hadsereget. Hivatalukat egy évig viselték.

5. „Különválasztotta a származásuk és férfiúi erényük szerint tiszteletre méltó, s az akkori körülményekhez képest vagyonuk szerint is jómódú és egyben gyermekkel is rendelkező férfiakat a nemtelenektől, hitványaktól és szegényektől. Ez utóbbi, kedvezőtlenebb helyzetben levőket plebejusoknak nevezte, ami ugyanazt jelenti, mintha görögül azt mondjuk: »a démoszhoz tartozók«. Az előkelőbb helyzetben levőket »atyáknak« (patres) nevezte, talán azért, mert általában korosabbak voltak a többieknél, talán gyermekeik miatt, de lehet, hogy nemzetségük előkelő volta vagy mindezen körülmények találkozása miatt […].

Miután Romulus így különválasztotta a hatalmasakat a hitványaktól, törvényekkel szabályozta mindegyik fél teendőit. A patríciusok az áldozati kultuszt látják el, viselik a tisztségeket, igazságot szolgáltatnak, s a város ügyein őrködvén, vele [ti. Romulussal] együtt intézik a közügyeket. A plebejusok mentesek e közös feladatoktól, hiszen nem is értenek hozzá, és szegénységük miatt nincs is idejük a közügyekkel foglalkozni, ehelyett azonban művelik a földet, ellátják a nyájakat, és végzik a jövedelemmel bíró ipari teendőket. […]" *(Dionüsziosz Halikarnasszeusz, Kr. e. I. század)*

Mely csoportokra osztotta Romulus a forrás szerint Róma lakóit? Jellemezze e két társadalmi réteget! Nevezze meg e csoportok görög megfelelőit! Mi szolgált a szerző szerint a felosztás alapjául? Értékelje a leírás forrásértékét! Válassza külön a valószínű és valószínűtlen elemeket a forrásban!

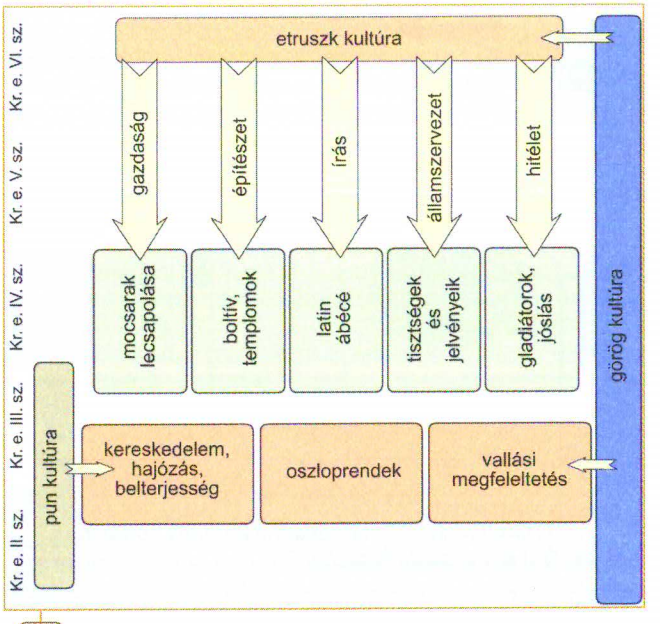

6. *Az etruszk és a görög hatások áttekintése*

Sorolja fel, milyen hatások érték a római kultúrát! Gyűjtse össze, mely területeken érzékelhetőek e hatások!

7. *A Cloaca Maxima, a római dombok közötti mocsarak vizét és a szennyvizet levezető csatorna Tiberisre nyíló boltíve*

Készítsen rajzot a boltozatról, s mutassa be, milyen fizikai törvényszerűségekre építve oldották meg a tér áthidalását! Mennyiben változtatta meg a csatorna megépítése az egyszerű római polgárok életét?

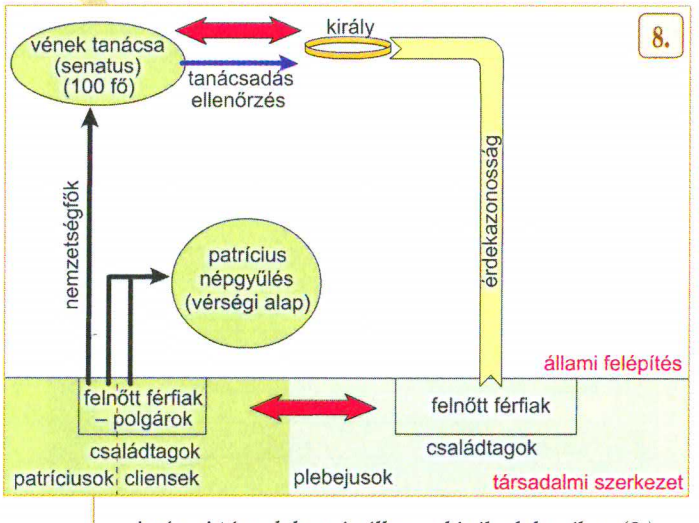

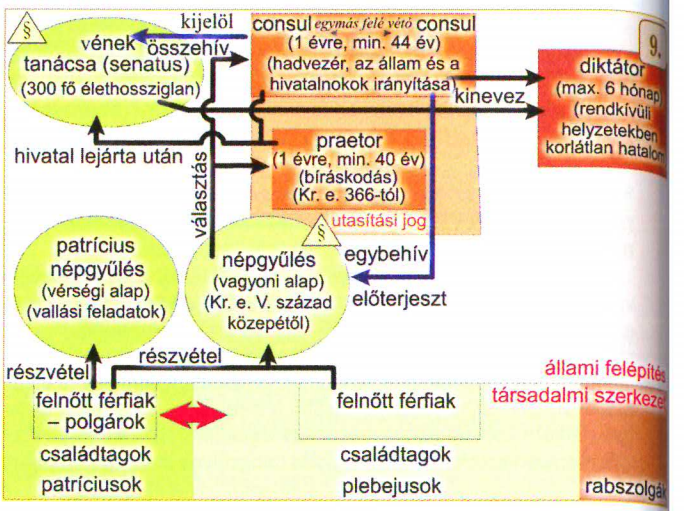

A római társadalom és állam a királyok korában (8.) és a köztársaság kezdetén (9.)

Mi volt az alapja a római társadalom tagozódásának? Hogyan változott ez az államforma megváltozása után? Mutassa be a fontos döntéshozó testületeket! Kik vehettek részt ezekben, és milyen változáson mentek át? Vesse össze a római és az athéni államszervezet fejlődését! Melyek a hasonlóságok és a különbségek?

Minden ügybe jelentős beleszólása volt a **senatus**nak. A kezdetben 100, majd 300 fős testület tagjai a legtekintélyesebb patrícius családfők voltak.

Végveszély esetén – legfeljebb hat hónapra – **diktátort** választottak, aki minden ügyben saját belátása szerint dönthetett. Mindenki köteles volt neki ellentmondás nélkül engedelmeskedni. A diktátort – ellentétben a consulokkal – később sem vonhatták felelősségre azért, amit hivatali ideje alatt tett.

Nem minden patrícius család számított jómódúnak. Az elszegényedő rokonok a gazdag család kíséretévé váltak (cliensek), intézték ügyeiket, támogatták őket a politikai harcokban, a tisztségek elnyerésében. A tisztségeket csak vagyonos személyek tölthették be, mivel fizetést a hivatalnokok nem kaptak, sőt tőlük várták el a nép támogatását.

A köztársaság kezdetén Rómában csak a patríciusoknak volt népgyűlésük. Ez azonban a senatus mellett jelentős befolyással nem rendelkezett.

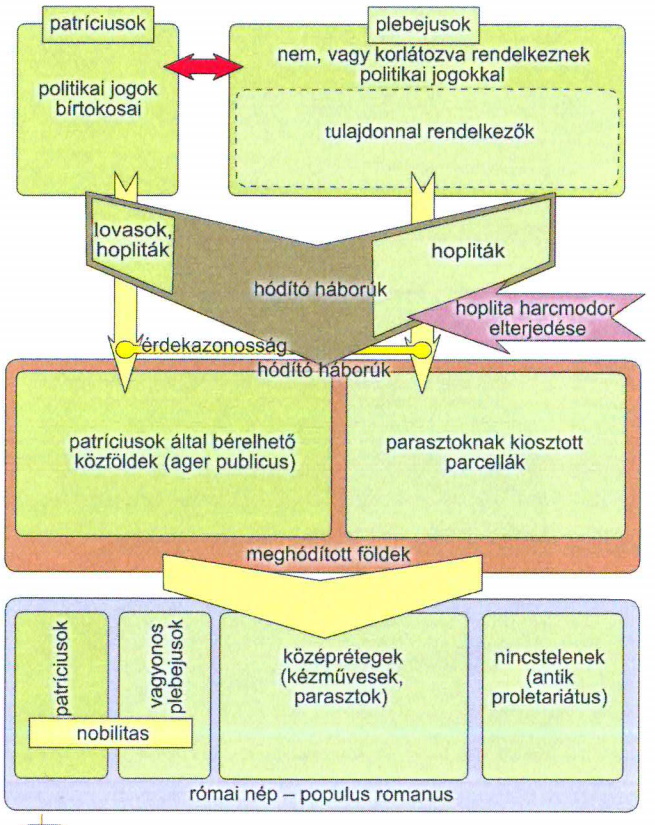

10. *A hódítások és a társadalom átalakulása*

Olvassa le az ábráról, mely társadalmi rétegek és menynyiben voltak érdekelve a hódításokban! Hogyan alakult át a korai köztársaság társadalmi szerkezete? Hogyan hatott ez a plebejusok helyzetére?

ITÁLIA MEGHÓDÍTÁSA

A Kr. e V–IV. században Róma sorozatos **földszerző háborúk**at folytatott. A köztársaság első évtizedeiben fokozatosan megszerezték az ellenőrzést Etruria és Latium felett. Latium és Etruria elfoglalása után Róma dél felé tört előre. A görög gyarmatvárosok ellentéteit kihasználva legyőzték őket (tarentumi háború, Kr. e. 280–272).

A rómaiak a legyőzött városokkal külön-külön kötöttek szerződést. Ezek révén Róma szövetségesei lettek, de a megállapodások az egyik városnak kevesebb, a másiknak több jogot biztosítottak. A megosztottság miatt nem tudtak eredményesen fellépni Róma ellen. Ezt a módszert (Oszd meg és uralkodj! = Divide et impera!) tudatosan alkalmazták a rómaiak.

A PATRÍCIUSOK ÉS PLEBEJUSOK ELLENTÉTEI

A hódítások minden rómainak hasznot hoztak. A **hadizsákmány** és a **földek** zöme a patríciusoké lett. Ők bérelhettek a hódítások révén gyarapodó állami tulajdonú **közföldek**ből (ager publicus). A plebejusok is részesültek a zsákmányból, számukra is kimértek kis földterületeket, parcellákat.

A **plebejusok** azonban nem rendelkeztek politikai jogokkal. Mivel a harcokban a plebejusokból álló **nehézfegyverzetű gyalogság** szerepe nőtt, a vagyonos kereskedők, iparosok és parasztok eredményesen indíthattak küzdelmet jogaik kiterjesztéséért. Kiharcoltak egy külön plebejus tisztséget,

a **néptribunust** (Kr. e. 494). Az évente választott néptribunusok a plebejusok érdekeit védték, s különleges jogokkal rendelkeztek: személyük és házuk sérthetetlen volt, és **megvétózhatták** (érvénytelenít-hették) a plebejusok számára hátrányos törvényeket és intézkedéseket. A néptribunusok támogatására a **plebejus**ok saját **népgyűlést** alakítottak, ahová lakóhely szerinti egységenként (kerületenként) küldték el képviselőiket. Fontos lépés volt a jogegyenlőség felé **a törvények írásba foglalása** (Kr. e. 450 körül). Az írott törvények egyaránt érvényesek voltak a patríciusokra és a plebejusokra.

A néptribunusi intézményt állítólag úgy harcolták ki a plebejusok, hogy új város alapításával fenyegetőztek. Ennek adtak nyomatékot, amikor kivonultak a Róma melletti Szent-hegyre. A senatus meghátrált.

A törvények írásba foglalása a XII táblás törvények megalkotását jelentette. Ezek a törvények jórészt már nem tettek különbséget patrícius és plebejus között. A származás helyett a vagyoni különbség számított a büntetések kiszabásánál. Másként bírálták el a rabszolgákat és a szabadokat is. A törvények szigorúan védték a magántulajdont. A családfőnek szinte korlátlan hatalmat biztosítottak a családtagok felett. A rendelkezésekben megtalálhatók az ősi szokásjog elemei is, például a szemet szemért elv.

A származás mellett a **vagyon** is egyre többet számított Rómában. Ennek megfelelően új módon, vagyon szerint osztották **öt csoportba** (osztályba) a város lakóit. Ez lett az alapja a katonáskodásnak és a politikai jogokból való részesedésnek. A törvényeket egy újonnan szervezett **népgyűlés** fogadta el, amelyen a részvétel vagyoni csoportok szerint történt.

11. „Miután [...] dictator győzelmesen tért vissza a háborúból, első dolgának tartotta, hogy a senatusban az adósok ügyének a tárgyalását indítványozza. Ezt azonban elvetették, mire ő nyomban távozott a curiából [senatus épülete], és letette a dictatori méltóságot. A senatorokat ekkor félelem szállotta meg, hogy ha feloszlatják a sereget, újra összejövetelekre és összeesküvésekre kerül majd sor. [...] [Miután a senatus háborúba akarta küldeni a sereget, hogy ne legyen a városban] a consulok parancsa nélkül, kivonult a nép a Szent-hegyre.

Itt minden vezér nélkül sánccal és árokkal megerősítették táborukat, és szép csendben semmi egyebet nem tettek, mint ami az eléséghez szükséges volt, és pár napig bántatlanul és senkit sem bántva tartózkodtak ott. A városban nagy volt az ijedelem, s kölcsönös félelem miatt általános a nyugtalanság.

Majd tárgyalni kezdtek a kibékülésről, s kölcsönös engedményekkel olyan feltételekben állapodtak meg, hogy legyenek meg a plebejusoknak is a maga tisztviselői, mégpedig sérthetetlenek, s legyen joguk védelmet nyújtani a consulok ellen is. A patríciusoknak ne legyen szabad ezt a hivatalt elnyerni. Így két néptribunust választottak." *(Livius, Kr. e. I. század–Kr. u. I. század eleje)*

Mely társadalmi rétegből került ki a római hadsereg zöme? A leköszönt diktátor milyen kérdést kívánt megoldani? Milyen eredményt értek el a plebejusok? Minek köszönhették az eredményt? Milyen jogkörrel rendelkezett a néptribunus?

A XII táblás törvények egyik táblája (reprodukció). Hosszú ideig e törvények szövegén tanultak írni-olvasni a gyerekek

12.

13.

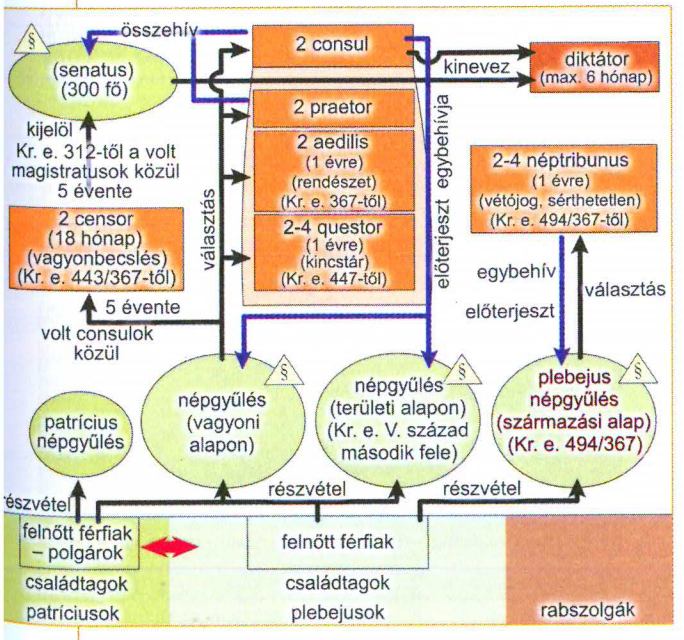

14.

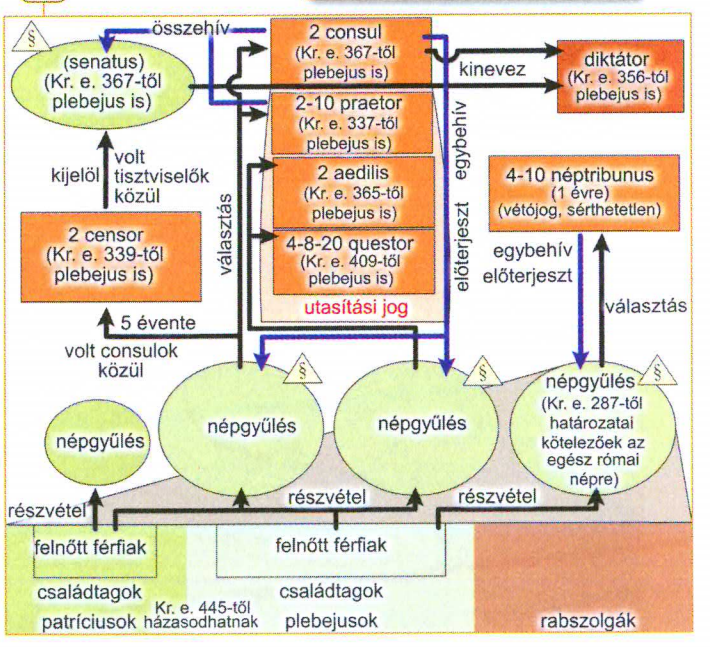

Róma társadalma és állami felépítése a Kr. e. IV. (13.) és a Kr. e. III. (14.) században

Mennyiben alakult át a kezdetekhez képest a hivatalrendszer és a képviselet módja? Fogalmazza meg az átalakulás lényegét! Gyűjtse össze a IV. századi helyzethez képest bekövetkező változásokat! Igazolja ezek alapján, hogy megszűntek a patríciusok és plebejusok közötti különbségek!

15. „[…] a rómaiak Szicília partjaihoz közeledtek. […] Hajóik [a rómaiaké] azonban rossz felépítésűek és nehézkesek voltak, ezért valaki azt ajánlotta, hogy használják fel segítségként a később »hollónak« nevezett eszközt, melynek szerkezete a következő volt. A hajók orrán állt egy 4 láb [1,2 méter] hosszú és 3 láb széles fagerenda. Felső végén egy csiga volt. A gerenda körül helyeztek el egy 6 láb hosszú és 4 lépésnyi széles létrát, melyet rászögezett deszkákkal borítottak be. […] A létrán hosszanti fal is volt, körülbelül térdmagasságban. A létra végén vashorog volt, felső részén pedig egy gyűrű. […] A gyűrűbe hajókötél volt fűzve. Ezzel húzták fel a hollót a csiga segítségével, és ejtették le az ellenséges hajó fedélzetére vagy a hajó orrára, aszerint, ahogy a támadás jött. Amint befúródott a holló a fedélzetbe, és a hajók össze voltak kapcsolódva, ha a hosszanti oldalak kerültek egymás mellé, mindenünnen átugrottak, ha pedig a hajó eleje került összeütközésbe, párosával átmentek a hollókon [ti. a római katonák].

A karthágóiak, tele bizakodással és örömmel, 130 hajóval futottak ki. Lekicsinyelően gondoltak a rómaiak tapasztalatlanságára, és egyenest szembe mentek az ellenséggel.

Amikor azonban a csatába bocsátkozó hajókat azonnal megfogták a »hollók«, majd az emberek azokon keresztül rohamra indultak, és a hajókon közelharcba bocsátkoztak, a karthágóiak részben vereséget szenvedtek, részben megadták magukat, meglepve az új harcmodortól. A harc ugyanis a szárazföldi csatákhoz lett hasonlóvá." *(Polübiosz görög történetíró)*

Készítsen a leírás alapján rekonstrukciós rajzot a „hollóról"! Készítsen vázlatot egy tengeri összecsapásról, melyben már alkalmazták a hollót! Miért hozta meg a győzelmet az újítás a rómaiak számára?

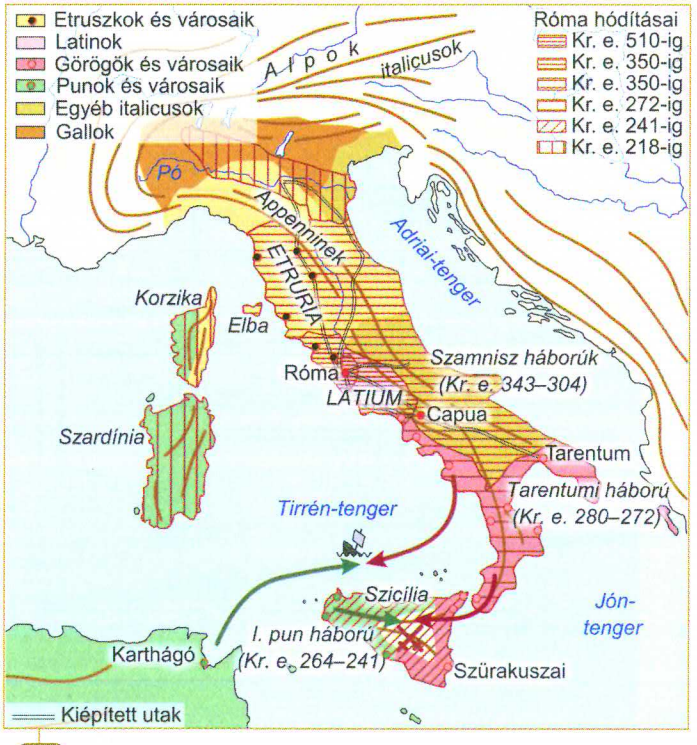

16. *Itália meghódítása*

Kövesse nyomon Róma térnyerését! Állapítsa meg a térképről, hogy mely népek kerültek római uralom alá a Kr. e. III. század közepéig!

A népgyűlésen az első vagyoni osztály több egységgel képviseltette magát, mint a másik négy. Egységenként szavaztak, így a legvagyonosabbak a kezükben tarthatták a törvényhozást.

A vagyoni beosztás megjelenése új tisztséget hívott életre: a vagyonbecslést végző censorét (Kr. e. 443). A censorok jelölték a senatus tagjait is a leggazdagabb családfők és a hivatalukat letett főhivatalnokok közül. A fontos tisztséget csak a patríciusok tölthették be.

A plebejusok térnyerése folytatódott. Egyre több **hivatal** betöltése vált lehetővé számukra – utolsóként a papi tisztségek (Kr. e. 300). A hódítások révén nagyszámú rabszolga került Rómába. Ezért teljesülhetett a plebejusok régi követelése: **eltörölték az adósrabszolgaságot** (Kr. e. 326).

A patríciusok és plebejusok különállásának oldódását jól mutatja, hogy Kr. e. 287-től a **plebejus népgyűlés** határozatai kötelezőek az egész római népre, s megszűnt azok senatusi jóváhagyása. Ettől fogva a patríciusok is képviseltették magukat a területi alapon szerveződő plebejus népgyűlésen, s itt vitatták meg, itt fogadták el a törvényeket. (A régebbi népgyűlések sem szűntek meg, csak a hatáskörük átalakult, jelentőségük pedig csökkent.)

A jogegyenlőség teljessé válásával kezdetét vette a patríciusok és a vagyonos plebejusok összeolvadása, egy új vezető réteg, a **nemesség** (nobilitas) kialakulása.

SZICÍLIA MEGHÓDÍTÁSA

Itália megszerzése után az afrikai kereskedőváros, **Karthágó** birtokáért, Szicíliáért indult meg a küzdelem, amelyet Karthágó lakóiról az **első pun háború**nak nevezünk (Kr. e. 264–241). A rómaiak tengeren még gyengék voltak, de a görögök és egy **technikai újítás** (a csapóhíd) segítségével a tengeren is felülkerekedtek. Róma kemény békefeltételeket diktált: megkapta **Szicíliát,** és hatalmas hadisarcot rótt a vesztes városra. Szicíliában szervezték meg a rómaiak első tartományukat, **provinciájukat.** Lakói adót fizettek a római államnak, s hivatalnokait Róma nevezte ki egy évre, az éppen leköszönő római főhivatalnokok közül.

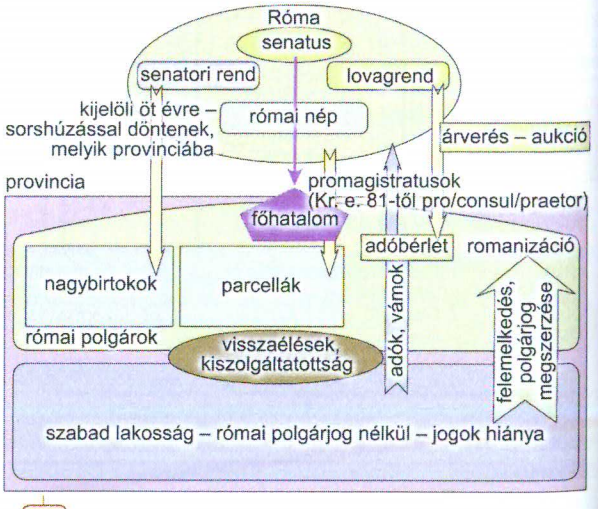

17. *A provinciák helyzete és felépítése*

Hogyan irányították a provinciákat? Milyen szerepet játszottak a provinciák a római politikai vezetők életében? Milyen volt a provinciák lakosságának jogi és gazdasági helyzete?

14. A KÖZTÁRSASÁG SIKEREI ÉS VÁLSÁGA

KARTHÁGÓ LEGYŐZÉSE (Kr. e. 218–146) Karthágó gyorsan kiheverte az első pun háborúban elszenvedett vereséget, és **Hispania** egy részének elfoglalásával kárpótolta magát.

A föníciai Türosz egykori gyarmatvárosa, Karthágó köztársaság volt. Élén a római konzulokhoz hasonlóan két választott tisztviselő állt. Társadalmi felépítése azonban jelentős mértékben eltért a rómaitól. A vezető réteg két ellentétes érdekű csoportra, a kereskedő és nagybirtokos arisztokráciára oszlott. Rómával ellentétben a földeken zömében rabszolgák dolgoztak, ezért kisebb volt a parasztság aránya. Karthágóban nem a szabad polgárok, hanem idegen zsoldosok adták a hadsereg fő erejét.

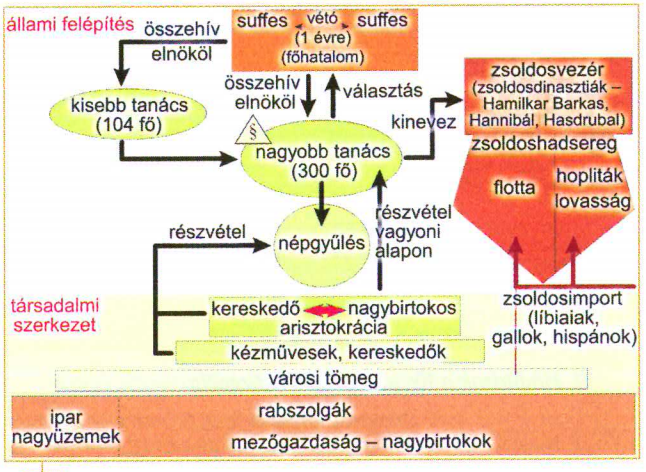

1. *Karthágó társadalmi és állami felépítése*

Határozza meg Karthágó államformáját és politikai berendezkedésének jellegét! Vesse össze a Kr. e. III. századi római és karthágói társadalmat és a két államberendezkedést!

Róma hadüzenettel akarta megakadályozni Karthágó hispániai terjeszkedését. Karthágó azonban a visszakozás helyett támadott. A pun hadsereg főparancsnoka, **Hannibál** északról tört Itáliára, hogy a Pó völgyében élő, s Rómával ádáz harcokat vívó gallokkal együtt támadhasson Rómára. Nagy megpróbáltatások árán átkelt az **Alpok**on, és a meglepett rómaiakra több súlyos csapást mért. Ám a parasztság besorozásával a rómaiak újabb és újabb seregeket állítottak fel ellene. A tehetséges római hadvezér, Cornelius **Scipio** csapataival átkelt Afrikába, hogy maga után csalja a pun vezért. Nem is csalódott, Karthágó hazarendelte hadvezérét, aki kénytelen volt Itáliában hagyni csapatai jó részét. Megfogyatkozott seregével Hannibál **Zámánál** döntő vereséget szenvedett (Kr. e. 202).

A **második pun háború**ban (Kr. e. 218–201) Karthágó végleg elvesztette nagyhatalmi állását, fennhatósága már csak a városra és közvetlen környékére terjedt ki. Flottáját elkobozták, mindössze tíz hajót tarthatott meg. Óriási összegű **hadisarc** megfizetésére kényszerítették (50 év alatt 1000 talentum). Róma a **Földközi-tenger nyugati medencéjének** korlátlan urává vált.

Harci elefánt ábrázolása tálon

2.

Miért vetett be harci elefántokat Hannibál? Nézzen utána a kérdésnek az interneten vagy John Warry A klasszikus világ hadművészete című könyvében!

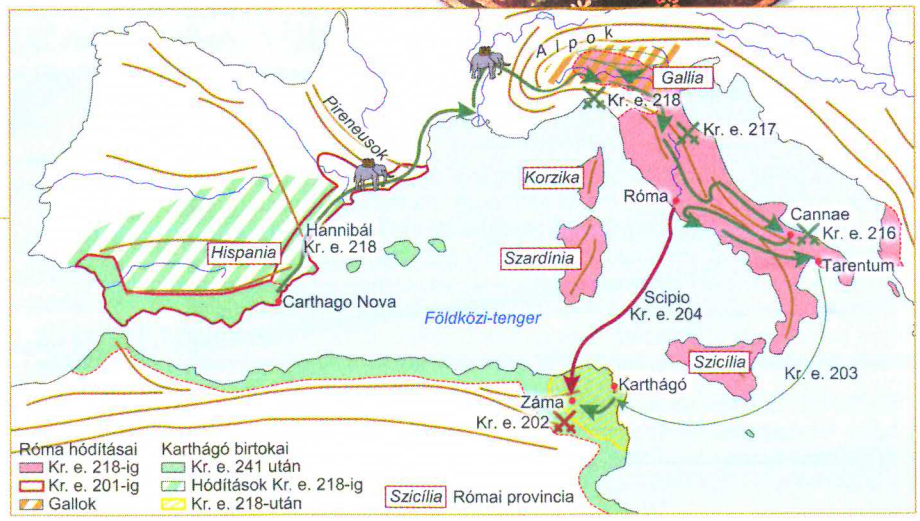

A második pun háború menete

3.

Kövesse nyomon Hannibál hadait! Miért dönthetett a hadvezér az északról történő támadás mellett? Miért tartják zseniálisnak Scipio haditervét, amely Hannibál zámai vereségéhez vezetett? Határozza meg, mely térség felett szerezte meg Róma a hatalmat a győztes háború révén!

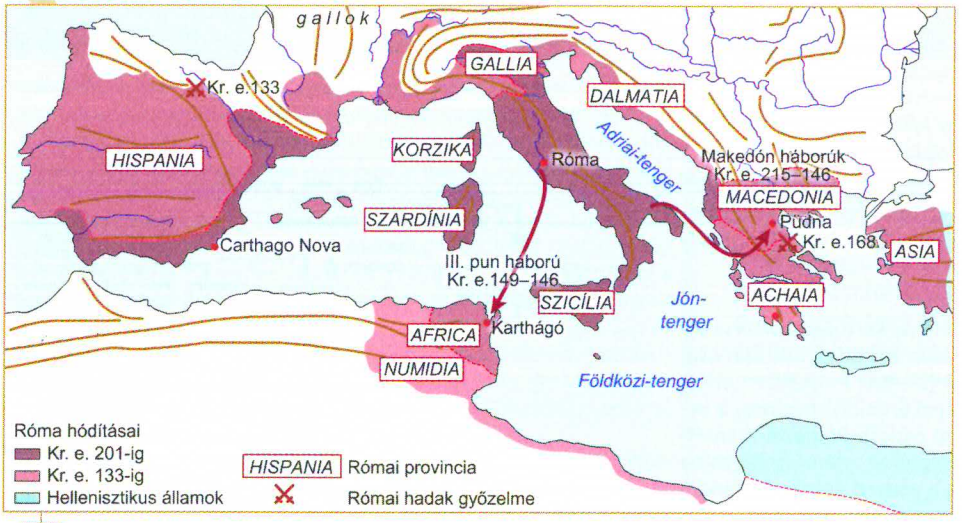

4. *Hódítások a Kr. e. II. század közepéig*

Mely területeken folytatódott a római előretörés? Hogyan változtak a hatalmi viszonyok a Kr. e. II. század folyamán a mediterrán térségben?

A **harmadik pun háború**nak (Kr. e. 149–146) már nem volt valódi tétje Róma számára. Egy engedély nélkül indított háború miatt pusztította el az utolsó emberig hősiesen védekező Karthágót. A város területén kialakították **Africa provinciát**.

A Földközi-tenger nyugati medencéjét birtokló Róma megkezdte a hanyatló hellenisztikus világ meghódítását. A **pydnai csatában** (Kr. e. 168) legyőzték, majd provinciává szervezték **Makedóniát**. Rövidesen **Achaia** néven Hellász is római provinciává vált.

A HÓDÍTÁSOK GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI HATÁSAI

A hódítások jelentős **gazdasági fellendülés**t eredményeztek Rómának. A provinciákból beáramló **olcsó gabona** lehetővé tette az itáliai mezőgazdaság belterjesebbé tételét.

A folyamat hasonlóan zajlott, mint azt Hellászban megismertük. Fel lehetett hagyni a külterjes gabonatermesztéssel, s rá lehetett térni a sok élőmunkát és nagy befektetést igénylő, de nagyobb bevételt is hozó szőlő, olajfa és más gyümölcs (narancs, citrom) termesztésére.

A mezőgazdasági fellendülés előnyeit elsősorban a **nagybirtokok** élvezték. Annál is inkább, mivel ők tudták kihasználni a hadjáratok nyomán tízezrével beáramló **olcsó rabszolgák** munkaerejét. Tovább növelte a nagybirtok versenyelőnyét, hogy Hannibál hadjáratai számos parasztgazdaságot tettek tönkre Itáliában. A távoli hadszínterek miatt egyre hosszabbá váló hadjáratok szintén a parasztságot sújtották, mivel elvonták a munkaerőt a gazdaságoktól.

5. „[…] A római teljes fegyverzet elsősorban nehéz pajzsokból áll […]. A pajzs két, enyvvel összeragasztott deszkából áll, ezt vászon, majd külső felületén borjúbőr takarja. Felső és alsó szegélye vasból készül, az előbbi azért, hogy felfogja a kardcsapásokat, az utóbbi azért, hogy a pajzsot földre való letételekor a kopástól óvja. […] A pajzson kívül kardot is viselnek […] a kardnak kiválóan kidolgozott, szúrásra alkalmas hegye van, és mindkét éle alkalmas vágásra, minthogy pengéje különösen erős és tartós anyagból készül. Ezenkívül két hajítódárdát, bronzsisakot és lábvértet viselnek." *(Polübiosz a római nehézgyalogságról)*

Mutassa be a római katona fegyverzetét! Hasonlítsa össze a görög hoplita és a római nehézgyalogos felszerelését! Ki fedezte a felszerelés költségeit? Nézze meg a 80. oldal ábráján (14. forrás)!

6. „Most arról fogok beszélni, milyen dolgokkal művelik meg a földet. Ezeket egyesek két csoportra osztják: emberekre és az embereket segítő dolgokra, melyek nélkül nem tudják megművelni a földeket. Mások három csoportra osztják a földműveléshez szükséges dolgokat: beszélő, félig beszélő és néma eszközökre. A beszélőkhöz az emberek tartoznak, a félig beszélőkhöz az igásállatok, a némákhoz a szekerek […].

A rabszolga ne legyen se félénk, se bátor. Azok, akiket föléjük rendelünk, legyenek kissé műveltebbek és csiszoltabbak, derék emberek, és kissé idősebbek a többinél. Könnyebben engedelmeskednek ugyanis a többiek az ilyeneknek, mint a fiatalabbaknak, de még jobb is, ha azok vezetik a többit, akik jártasabbak a földművelésben. Nem elég ugyanis, ha parancsolnak, de dolgozniuk is kell, hogy utánozhassák a munkáját, és meglássák, joggal van föléjük rendelve az, aki jobban ért a munkához. Nem szabad megengedni, ha ugyanolyan eredményt érnek el, hogy inkább veréssel szorítsák munkára társaikat, mint jó szóval. Ne szerezzünk be ugyanabból a nemzetből több rabszolgát, ebből szoktak házi perpatvarok származni." *(Varro, római szakíró, Kr. e. I. század)*

Hogyan tekint Varro a rabszolgákra? Milyen bánásmódot ajánl a rabszolgákra vonatkozóan? Vesse össze gondolatait a görögöknél megismert viszonyokkal! Mi a szerző célja? Milyen eszközökkel kívánja ezt elérni?

7. *A római aratógép, a vallus*

Mondja el a rajz alapján, hogyan működhetett az aratógép! Milyen összefüggés lehet a mezőgazdaságban bekövetkező változások és az aratógép megjelenése között?

A **parasztok** egy része nem bírta a versenyt, s **tönkrement,** sokan nehézségekkel küzdöttek. Az eladósodott, majd földjüket vesztett parasztok Rómába költöztek, hogy ott keressenek megélhetést. Kialakult egy új társadalmi réteg, az **antik proletariátus** (plebs). Ők a műhelyekben dolgoztak, vagy a nagyváros kínálta alkalmi munkákat végezték. Egy részük az ingyenélő tömeget gyarapította, melyet napi kedvezményekkel bárki, bármilyen politikai cél érdekében felhasználhatott. Ha kellett, a szavazatukat is áruba bocsátották.

A provinciákkal folytatott árucsere növelte a kereskedők bevételeit. A kereskedelem mellett az **adóbérlet** biztosított nagy jövedelmeket. A gazdag kereskedő megfizette az államnak (akár több évre előre) a provinciára kivetett adót, amelyet azután maga szedett be. Gyakran az adózásra magas kamatú kölcsönt is adott a provinciák lakóinak és a polgároknak egyaránt.

Róma törvényei értelmében a kereskedelemmel, adóbérlettel foglalkozók nem vállalhattak hivatalt. Így a társadalomban elkülönült egy nagy vagyonnal rendelkező, de a politikában közvetlenül részt nem vevő réteg, a **lovagrend**. (Nevüket onnan kapták, hogy a hadseregben lovas szolgálatot teljesítettek.) A nagybirtokos réteget, akik a senatus tagjai voltak, ekkortól **senatori rend**nek nevezték.

A GRACCHUS TESTVÉREK REFORMJAI

A parasztság egy részének elnyomorodása, a városi tömeg növekedése politikai problémát is jelentett. **Tiberius Gracchus** néptribunus (Kr. e. 133) a régi állapotok visszaállítása érdekében **földhöz** akarta **juttatni** a parasztokat. A földet **a nagybirtokokból** kívánta kihasítani. Terve azonban a nagy földbirtokosok (a senatori rend) ellenállásán megbukott. Amikor a reform végrehajtása érdekében – a köztársaság törvényeit megsértve – Tiberius Gracchus a következő évben is néptribunus kívánt lenni, a kirobbanó utcai harcokban mintegy 300 hívével együtt megölték. A földreform ugyan tovább haladt, de csak lassan, s a parasztság tömegeit nem juttatta földhöz.

Tiberius Gracchus egy korábbi törvényt (Licinius-féle földtörvény, Kr. e. 367) újított fel, amely korlátozta a közföldekből (ager publicus) bérelhető földterület nagyságát. S mivel a közföldekből elsősorban az egykori patríciusok, a kor senatori rendje részesedett, az ő földjeikből akart parcellákat osztani a földnélkülieknek.

Tiberius Gracchus öccse, **Caius Gracchus** néptribunus (Kr. e. 123) a földnélküliek egy részét a Karthágó területén kialakított Africa provinciában kívánta letelepíteni. Hogy növelje támogatói számát, a lovagokat adóbérletekkel, az **itáliai szövetségeseket polgárjog** adományozásával akarta megnyerni. A városi szegények, a **plebs,** akiknek a polgárjog gyakran a megélhetést jelentette, szembefordultak a polgárjogot kiterjeszteni akaró néptribunussal. Afrika pedig túl messze volt a földigénylőknek, így Caius intézkedései a bátyjáénál is nagyobb elégedetlenséget váltottak ki. A társadalmi feszültségek végül véres összecsapásba torkolltak, mely láttán Caius öngyilkos lett.

8. *Tiberius és Caius Gracchus*

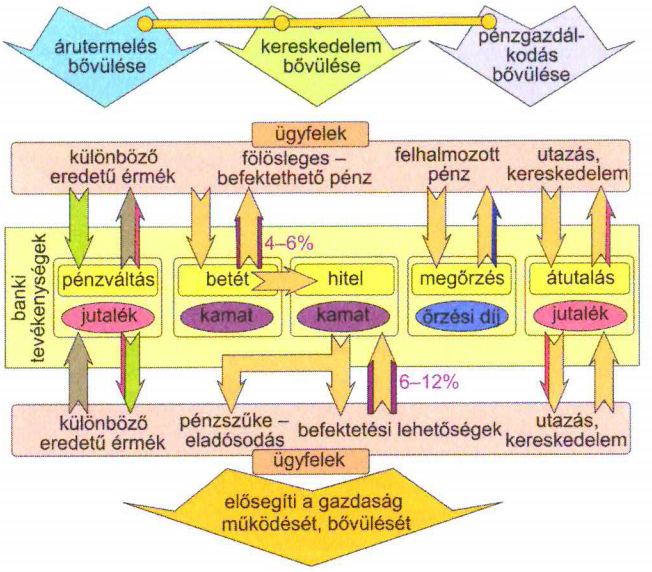

9. *A bankok kialakulása és szerepük*

Mely tényezők hívták életre a banki tevékenységet? Melyek az alapvető banki műveletek? Fogalmazza meg ezek alapvető jellemzőit és menetét! Mi a bankok szerepe a gazdasági életben?

10. „Az Itáliában tenyésző fenevadak mindegyikének megvan a maga barlangja, odúja és búvóhelye, holott azoknak, akik Itáliáért küzdenek és meghalnak, egyebük sincs a levegőnél, a világosságnál; lakás, állandó tartózkodási hely híján bujdosnak ezek feleségestül, gyermekestül. Hazudnak a vezérek, midőn a csatákon biztatják a katonákat, hogy védjék meg sírjaikat, templomaikat az ellenségtől. Hisz annyi tömérdek római közül egynek sincs ősi oltára, sem családi sírhelye, ám másoknak a fényűzéséért és kincseiért harcolnak, halnak meg. Az emberlakta föld urainak hívják őket, de nincsen egy rögnyi földjük sem." *(Plutarkhosz Tiberius Gracchus beszédéből)*

Kik alkották a római hadsereg tömegeit? Milyen helyzetbe kerültek Tiberius Gracchus szerint? Mi az oka sorsuknak a szerző szerint? Mi a célja a beszédnek, s ezt a célt milyen eszközökkel éri el? Milyen tisztséget viselt Tiberius Gracchus, és hogyan függ össze ez fellépésével?

11. „Számos törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy a népnek kedvezzen, a senatust pedig gyengítse. Ilyen volt például a telepítési törvénye, amely az állami földet a szegényeknek juttatta […]. A szövetségesekre vonatkozó törvénye Itália lakóit a római polgárokkal egyenlő jogokkal ruházta fel. A gabonatörvény olcsó kenyeret biztosított a szegények részére. De a senatus hatalmát leginkább az ötödikkel nyirbálta meg: ez a törvényszéki eljárást szabályozta.

Addig csak a senatus tagjai ítélkeztek peres ügyekben. Ezért tartott tőlük a nép meg a lovagrend. Caius háromszáz lovagot választott a háromszáz senatori bíró mellé. […]." *(Varro)*

Gyűjtse össze, milyen intézkedéseket tett Caius Gracchus! Mennyiben állították ezek szembe egymással a Caius által támogatni szándékozott csoportokat? Milyen veszélyeket hordozott magában e taktika?

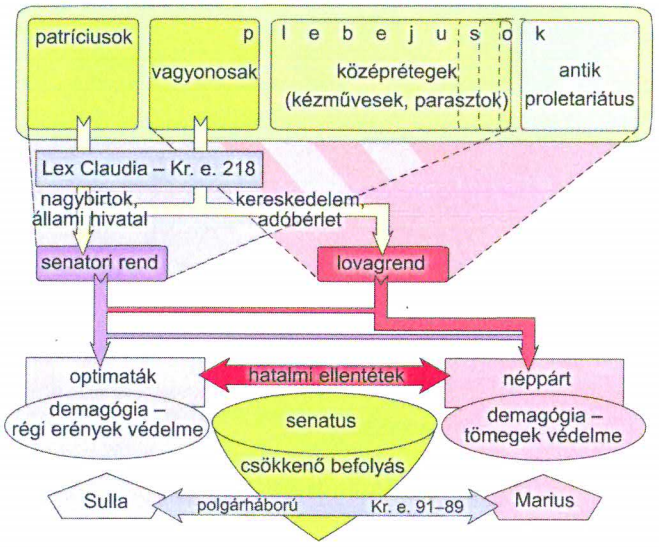

12. *A néppárt és a senatori rend szembenállása*

Mely társadalmi csoportokból jött létre a két párt? Ismertesse ideológiájukat és céljaikat!

13. „Miután Marius mégis elnyerte a consulságot, katonákat toborzott, de nem az ősi szokás szerint a vagyonos osztályból, hanem mindenkit felvett, akinek kedve volt, sok teljesen vagyontalant is. Egyesek véleménye szerint a népszerűséget hajhászta ezzel. Ugyanis ez a társadalmi osztály tette őt híressé és naggyá. A hatalomra törő embernek éppen a legszegényebbek jöttek kapóra, mert hiszen ezeknek nincsen gondjuk jószágukra, mivel semmivel sem rendelkeznek, és mindent becsületesnek tartanak, ami hasznot hoz nekik […].” *(Sallustius: A Jugurtha elleni háború, Kr. e. I. század)*

Mi a lényege Marius hadseregreformjának? Hogyan hatott az újítás a hadseregre és Róma politikai életére?

14. *A hadseregreform*

Hasonlítsa össze a régi és az új hadsereget (hadkiegészítés, felszerelés, eredményesség stb.)!

A NÉPPÁRT ÉS A SENATORI REND KÜZDELME

A Gracchus testvérek fellépése megmutatta, hogy a tömeg segítheti vagy akadályozhatja a politikusokat terveik megvalósításában. A politikai hatalomból részesülni akaró **lovagrend** képviselői a nép védelmezőjének szerepében próbálták a tömeg támogatását megszerezni: ők voltak a **néppártiak**. A hatalmát féltő **senatori rend**et képviselő **optimaták** a köztársasági hagyományok védelmében léptek fel. A politikai harc egyre élesebbé vált.

A parasztság tönkremenetelét nem sikerült megállítani. Miután a római hadsereg zömét az önmagukat felfegyverző parasztok adták, egyre csökkent a hadra foghatók száma, s a társadalmi változások **a hadsereg válságát** idézték elő.

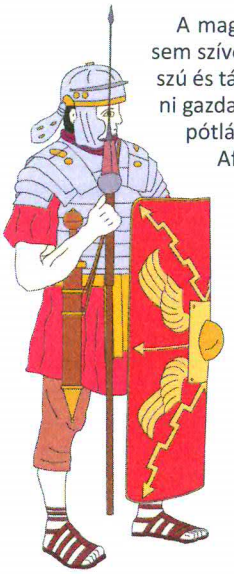

A magukat felfegyverezni képes parasztkatonák sem szívesen vették részt a hadjáratokban. A hosszú és távoli szolgálatért, ami veszélyeztette otthoni gazdaságaik működését, már nem volt elég kárpótlás a zsákmány. A hadsereg válsága Észak-Afrikában vált nyilvánvalóvá, mikor Róma egy kis csatlósállamát a római légiók nem tudták legyőzni (megvesztegették a parancsnokokat).

A hadsereg problémáira a néppárt vezére, **Marius** talált megoldást. Parasztok helyett katonáit a vagyontalan római polgárok soraiból, fizetségért, **zsold**ért toborozta. A katonák az új rendszer szerint 16 évig szolgáltak, felszerelést, zsoldot, ellátást kaptak. S ami igazán vonzóvá tette a szolgálatot a vagyontalanok számára: a leszerelő katonák (veteránok) **föld**höz jutottak. Átalakított hadseregével Marius győzedelmeskedett Észak-Afrikában (Kr. e. 105).

Marius szervezeti és harcászati újításokat is meghonosított: például mozgékonyabbá tette a hadsereg legnagyobb egységét, a légiót, bevezette a rendszeres kiképzést, egységesítette a fegyverzetet.

A római hadsereg harcrendje is átalakult ekkorra. A kezdeti falanxtaktikát felváltotta a manipulusrendszer. A légió három sorban kisebb egységekben állt fel, ami lehetővé tette az alkalmazkodást a terepviszonyokhoz, az első sorok elcsigázott katonáinak felváltását és az egységek külön irányítását.

Marius csak úgy tudta végrehajtani reformjait, hogy többször egymás után megválasztották consullá. Ez a jelenség jól mutatja, hogy a **köztársasági intézményrendszer** már nem volt megfelelő: az évenként váltakozó hivatalnokok nem tudták igazgatni a **birodalom**má vált Rómát. Ugyanakkor a **zsoldoshadsereg**, s főként annak vezére korábban soha nem látott erőt képviselt a politikai életben is, s veszélyeztethette a köztársasági berendezkedést.

Nem kellett sokáig várni, hogy a politikai küzdelmekben a hadvezérek bevessék az új típusú, az állam helyett a vezéréhez hű zsoldoshadsereget. A senatori rend politikusát, Sullát a római állam hadsereggel küldte Kis-Ázsiába. Alig hagyta el azonban Rómát, a néppártiak elérték leváltását a hadba induló sereg vezetéséről, és a fontos tisztségre Mariust emelték. **Sulla** azonban nem mondott le hadseregéről, hanem zsoldosaival **Róma ellen** vonult. Kirobbant a **polgárháború**. Először történt meg, hogy római légiók vonultak Róma ellen. A várost elfoglaló Sulla **diktatúrát** vezetett be.

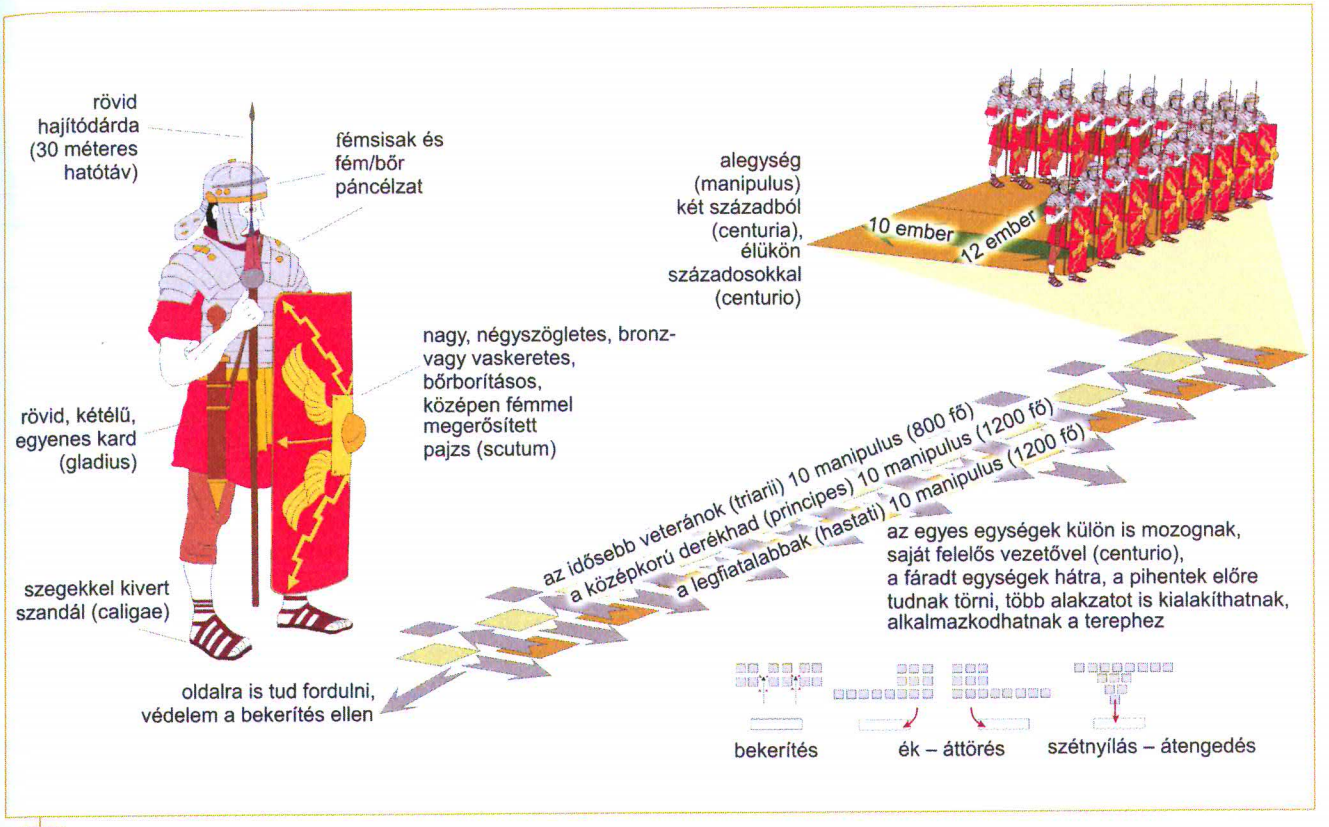

15. *A manipulusrendszer*

Hasonlítsa össze a manipulusrendszert a makedón falanxszal (fegyverzet, manőverező képesség, az együtt mozgó egységek létszáma stb.)! Milyen érdekesség fedezhető fel az egység felállásában? Mi lehet ennek az oka?

Kemény intézkedéseket hozott a **köztársaság** és a senatori rend védelmében. Amikor úgy vélte, hogy elérte a célját, lemondott a hatalomról (Kr. e. 79). A köztársaság azonban nem szilárdult meg. Éppen Sulla mutatott példát arra, hogy egy hadvezér hogyan veheti semmibe a törvényeket, és döntheti meg a köztársaságot. Egymással **vetélkedő hadvezérek** váltották egymást az állam élén, a senatus és a római nép egyre inkább csak eszköz volt a hatalmi harc során.

A várost elfoglaló Sulla vérfürdőt rendezett a néppártiak között, és korlátozta a néptribunusok jogait. Ezután ismét Kis-Ázsiába vonult, s ott is győzelmet aratott. Közben azonban Rómában a néppárti Marius a senatori párt tagjait gyilkoltatta. Sulla békét kötött Keleten, s hazatérve lecsapott ellenfeleire. Korlátlan időre diktátorrá választatta magát a senatussal. Ellenfeleit feketelistára tette (proscriptio): akinek a neve ezen szerepelt, azt bárki büntetlenül megölhette vagy feladhatta. Az áldozat vagyonából a feljelentő részesedést kapott, a többi az államé lett. Kb. 90 senatort és 2600 lovagot öltek meg. Sulla még a bázisát jelentő senatushoz is hozzányúlt: létszámát 300-ról 600-ra emelte, hogy a testületet a saját híveivel tölthesse meg.

16. „Miután Sulla tűzzel-vassal elnyerte a győzelmet […] kijelentette, hogy aki engedelmeskedik, annak jó dolga lesz, de ellenségei közül senkit sem fog kímélni. Így szólván, felolvasta körülbelül 400 senatornak és 1600 lovagnak a névsorát, kiket halálra szánt. Ő az első, aki a halálraítéltek névsorát nyilvánosságra hozta, aki díjat tűzött ki azok számára, kik ezeket megölik, jutalmat azok részére, akik felkutatják és elárulják, büntéti azokat, akik elbújtatják őket. Nemsokára még más senatorokkal is tetézte számukat. Ezek közül egyeseket váratlanul fogtak el és öltek meg, ott, ahol rájuk akadtak, […] másokat meg odahurcoltak Sulla lábai elé, és ott koncolták fel. Akik pedig a Városból elmenekültek, azok után nyomozókat küldtek, és ott koncolták fel a szerencsétleneket, ahol érték őket. Sokat gyilkoltak le Itália lakosai közül is, sokat kergettek száműzetésbe, soknak vagyonát kobozták el. […]" *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok)*

Sulla mely módszerét írja le a forrás? Miért nyúlhatott a diktátor ehhez a módszerhez? Milyen hatással lehet a politikai küzdelmekre és a polgárok erkölcseire a feketelista bevezetése?

17. „Sulla […] mintegy hatezer embert összegyűjtött a Circusban, a senatust pedig Bellona templomába hívta össze. Akkor kezdett hozzá beszédéhez, midőn kirendelt katonái elkezdték a hatezer ember felkoncolását. A szűk helyre összezsúfolt emberek lemészárlása, amint az természetes is, messzire elhallatszó jajveszékelés közben ment végbe, és amikor a senatorok elrémültek, Sulla nyugodt, szenvtelen arckifejezéssel felszólította őket, hogy a beszédére hallgassanak, és ne törődjenek azzal, ami odakint történik; néhány gonosztevő megfenyítése folyik, amire ő adott parancsot." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok)*

A forrás alapján jellemezze Sulla módszereit! Mi volt a diktátor célja a senatus közelében rendezett kivégzésekkel? Film-, olvasmány- vagy egyéb élményei alapján keressen hasonló célból megrendezett jeleneteket!

15. AZ EGYEDURALOM KIALAKULÁSA ÉS A PRINCIPÁTUS RENDSZERE

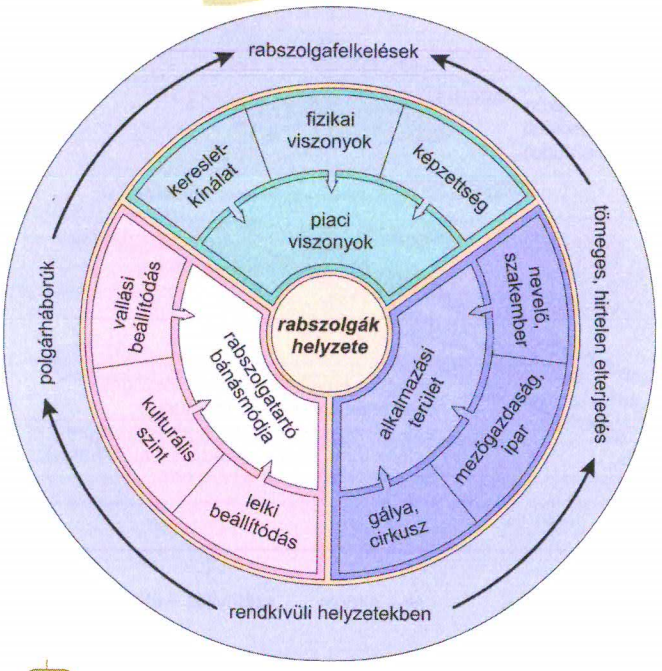

1. *A rabszolgák helyzetét meghatározó tényezők*

Gyűjtse össze és csoportosítsa a rabszolgák helyzetét meghatározó tényezőket!

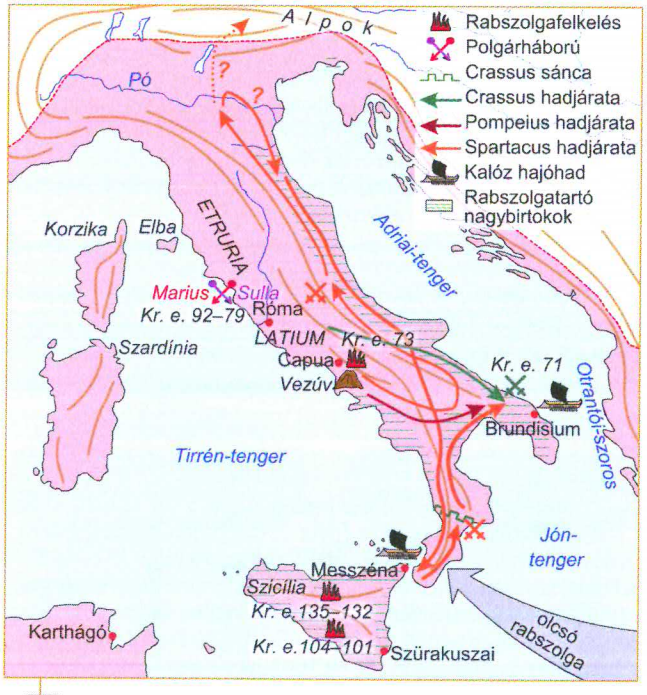

2. *Itália a Kr. e. I. század első felében*

Milyen eseményeket és folyamatokat olvashat le a térképről? Állapítson meg kapcsolatokat ezek között! Kövesse nyomon Spartacus seregének útvonalát! Milyen célok vezethették a felkelőket az útirányok megválasztásában?

SPARTACUS FELKELÉSE A győztes **háborúk** során a **rabszolgák** száma hirtelen megnőtt, olcsóvá váltak, így alkalmazásuk elterjedt a nagybirtokokon, de a mezőgazdaságon kívül másutt is nőtt a rabszolgamunka jelentősége. A rabszolgák életkörülményei nagyon különbözően voltak.

A rómaiak az ókor más népeihez hasonlóan nem embernek, hanem dolognak, „beszélő szerszámnak" tekintették a rabszolgákat. Helyzetük elsősorban az értéküktől függött, melyet a kereslet-kínálat törvénye mellett az határozott meg, hogy rendelkeztek-e szaktudással. A képzettebbek a városokban szolgáltak, ahol életük viszonylag kedvező volt. A mezőgazdaságban, a latifundiumokon dolgozók sorsa már mostohább. Ám az ő sorsuk is irigylésre méltónak számított a bányákban vagy a gályákon tengődőkéhez képest, akik a túlhajszoltság és a veszélyes körülmények miatt rövid idő alatt elpusztultak. A rabszolgák sajátos helyzetű csoportját jelentették a gladiátorok. Az életerős foglyokat kiképzőiskolákban az egymás elleni, illetve a vadállatokkal vívott küzdelemre képezték ki. Élethalálharcuk az egyik leglátványosabb szórakozást kínálta a rómaiaknak.

A rossz körülmények és a polgárháború miatti társadalmi bizonytalanság a Kr. e. II. század végén és a Kr. e. I. század első felében **rabszolgafelkelések**hez vezetett. Sulla diktatúráját követően robbant ki az ókor legnagyobb rabszolgafelkelése (Kr. e. 73–71). Vezére, **Spartacus** a capuai gladiátoriskolából tört ki társaival. Rövidesen jelentős haderő élén állt. Miután több római hadsereget legyőzött, a senatus Sulla hajdani alvezérét, **Crassus**t küldte ellene. Crassus és **Pompeius** (aki szintén Sulla seregében szolgált) légiói Brundisium közelében döntő vereséget mértek Spartacus hadára.

A világhatalommá váló Római Birodalomban, a rabszolgatartás virágkora idején, a rabszolgafelkelés nem végződhetett másképpen, mint vereséggel. A felkelést leverő hadvezérek, Crassus és Pompeius befolyása erősödött, ami a köztársaság helyzetét tovább gyöngítette.

3. *Gladiátorok küzdelme*

Milyen fegyverzetű gladiátorokat lát a képen? Mi lehetett az oka az eltérő fegyverzetnek? Nézzen utána az interneten, hogyan ábrázolták a gladiátorokat a XX. és a XXI. századi hollywoodi filmekben!

CAESAR HATALOMRA KERÜLÉSE ÉS EGYEDURALMA

A rabszolgafelkelés leverését követően a senatus a külső támadások visszaverését és a földközi-tengeri kalózkodás felszámolását is **Pompeius**ra bízta. Sikerei láttán azonban tartani kezdtek a hadvezér túlzott hatalmától. Emiatt elbocsátott veteránjainak nem adtak földet. Válaszul Pompeius kapcsolatot keresett a senatus ellenségeivel. Ez a helyzet teremtett lehetőséget az ifjú Julius Caesar számára.

Caesar karrierjének fontos állomását jelentette, hogy kibékítette egymással a birodalom két legbefolyásosabb hadvezérét, **Crassus**t és **Pompeius**t, majd szövetséget kötött velük a senatus ellen (Kr. e. 60). A titokban tartott egyezséget később **triumvirátus**nak (három férfiú szövetsége) nevezték. Az egyezség lényege, hogy támogatják egymást a vezető tisztségek megszerzésében. Caesar először consul lett, majd **Gallia** provincia helytartója, míg Crassus keletre, Syriába, Pompeius pedig nyugatra, Hispaniába ment erőt gyűjteni.

Gallia helytartójaként Caesar több hadjáratban hódoltatta meg a még szabad gall törzseket, s kitolta a birodalom határát egészen a mai La Manche-ig (Kr. e. 58–52). Eközben bebizonyosodott róla, hogy nemcsak jó politikus, de kitűnő hadvezér is. A harcok során jól képzett, személyéhez hű hadsereget hozott létre.

A triumvirátus tagjai (a triumvirek) közül Crassus elesett egy hadjáratban. Ezután a Caesar növekvő erejétől tartó Pompeius a senatus oldalára állt. Mikor Caesart a senatus Rómába rendelte (Kr. e. 49), hogy elszakítsák hadseregétől, döntő elhatározásra jutott: katonáival átlépte az Itália határát jelentő Rubicont. (A kocka el van vetve!) Megkezdődött a **polgárháború**. A senatus rosszul számított. Caesar sorra legyőzte Pompeius légióit, majd a görögországi **Pharszalosz**nál (Kr. e. 48) döntő vereséget mért vetélytársára. Pompeius elmenekült, de rövidesen meggyilkolták.

A megrémült senatus **Caesart örökös diktátorrá** választotta, aki élve hatalmával, a birodalom egységét erősítő és a belső elégedetlenséget mérséklő **reformok**at hajtott végre. Letelepítette veteránjait, és **földet osztott** a nincstelenek egy részének is. Értékálló **aranypénz**t veretett, sok provinciabelinek **polgárjogot adott**. Csökkenteni kívánta a senatus tekintélyét: a testület létszámát 900 főre emelte, és tagjai közé provinciabeli előkelőket is meghívott. **Naptárreform**ja vallási jelentőséggel is bírt. Egyiptomi csillagászok segítségével ismét összhangba hozta a naptár és az évszakok rendjét. A kiigazítás tartósságát a szökőévek bevezetésével biztosította. Ma is a Julianus-naptárt használjuk, egy XVI. századi módosítással.

Intézkedései népszerűvé tették a nép (plebs) és a lovagrend körében. Ám a köztársasági hagyományok még erősnek bizonyultak, és Caesar erre nem volt tekintettel. Ezt használták ki ellenfelei a senatusban: egy köztársaságpárti összeesküvés során Brutus és Cassius vezetésével megölték (Kr. e. 44).

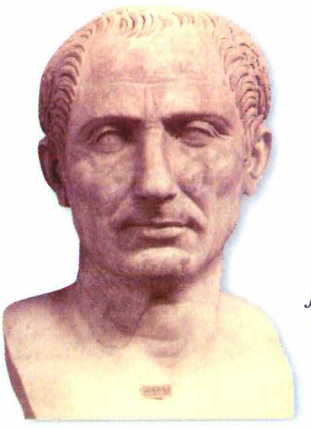

4. *Julius Caesar előkelő patrícius nemzetségből származott, de a néppárti politikusokhoz kötődött: apja Marius sógora volt, felesége egy néppárti politikus lánya. Így néppárti elveket hirdetett s használt fel táborának szélesítésére. Számos ünnepi játékot, gladiátori viadalt rendezett. Megnyerte a tömeg rokonszenvét, de eladósodott. Anyagi helyzetét a Rómában szokásos módon rendezte: magas tisztséget szerzett Hispaniában, és az ottani lakosság kárára gyarapította vagyonát*

5. „[A gallok] hatvanezer főnyi hadseregükkel hirtelen megtámadták Caesart, mikor katonái a tábor megerősítésével foglalatoskodtak, és nem számítottak rá, hogy csatát kell vívniuk. Az ellenség szétszórta Caesar lovasságát, bekerítette a hetedik és tizenkettedik légiót, és a centuriókat megölte. Ha Caesar nem ragad pajzsot, nem hatol előre a harcban álló gyalogság első soraiba, s nem veti magát az ellenségre [...] egyetlen római sem menekült volna meg." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok)*

Mi tette népszerűvé Caesart a katonái körében? Mely tulajdonságai tették alkalmassá az egyeduralom megszerzésére?

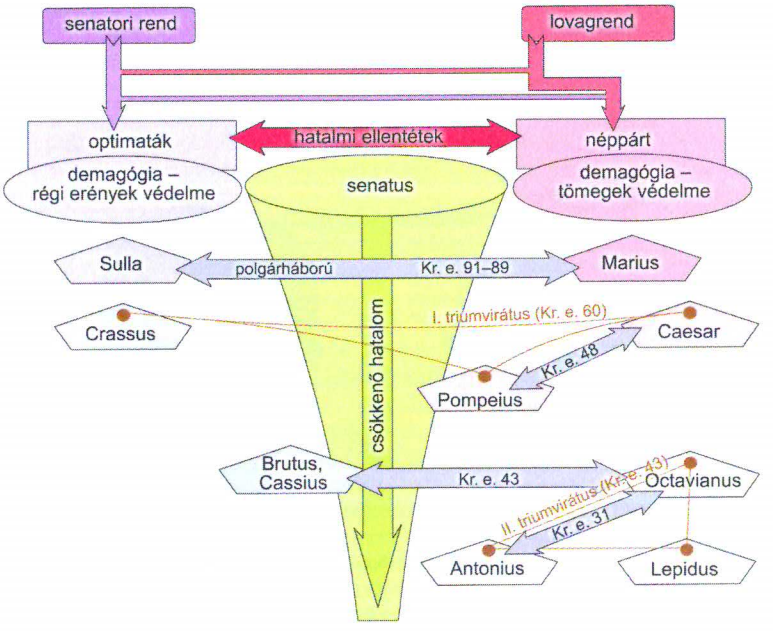

6. *Politikai küzdelmek a hatalomért*

Kövesse nyomon az ábra segítségével a hatalmi küzdelmeket! Hogyan alakultak át a politika eszközei és céljai a folyamat során?

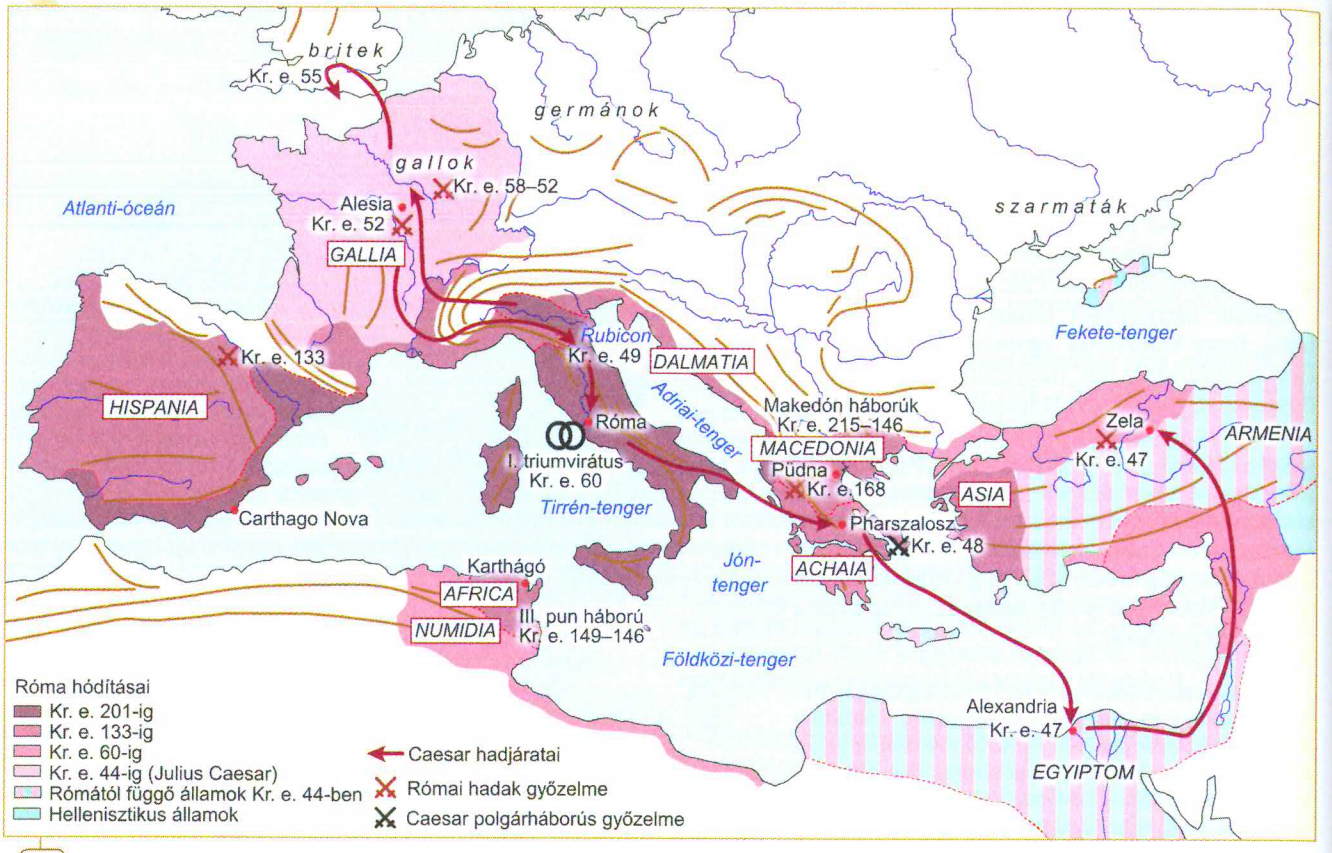

7. *A Római Birodalom terjeszkedése Caesar haláláig*

Figyelje meg a birodalom terjeszkedését! Hogyan változott meg a birodalom helyzete a Kr. e. I. század közepére a mediterráneum térségében?

8.

9.

Az ifjú Octavianus (8.) és hadvezére, Agrippa (9.). Octavianus nem volt jó hadvezér, de barátja, s egyben veje, Agrippa, számos győzelmet vívott ki számára, így a sorsdöntő actiumi diadalt is

Rajzolja meg Octavianus politikai portréját! Mennyiben befolyásolják véleményét az Agrippáról megismert tények?

OCTAVIANUS HATALOMRA JUTÁSA A köztársaságpártiak Caesar halála után nem tudták átvenni az események irányítását. A hatalom három, Caesar köréhez tartozó politikus-hadvezér kezébe került. **Antonius** Caesar egyik parancsnoka, **Lepidus** a lovasság vezetője volt, a fiatal, de annál céltudatosabb **Octavianus** pedig Caesar unokaöccse, a diktátor hivatalos örököse, aki nagybátyja veteránjait megnyerve került a hatalomért vetélkedők közé. Szövetkeztek a hatalom megragadása érdekében: ezt volt **a második triumvirátus** (Kr. e. 43). A következő évben legyőzték a köztársaságpártiakat (Philippi, Kr. e. 42), majd elosztották egymást közt a birodalom feletti hatalmat: Octavianus a nyugati, Antonius a keleti területeket, Lepidus pedig Afrikát kapta.

Lepidus hamarosan háttérbe szorult, s ezután Octavianus és Antonius folytatta az egymás elleni **harc**ot **az egyeduralomért**. Az újabb **polgárháború** elkerülhetetlenné vált. Antonius a hellenisztikus Egyiptomra támaszkodott. Az utolsó egyiptomi királynőhöz, VII. Kleopátrához fűződő szerelmi kapcsolata miatt sokan tartottak attól, hogy Antonius győzelme esetén nem becsülné a római hagyományokat, és a birodalom súlypontja keletre helyeződne át. Emiatt a rómaiak többsége Octavianust támogatta. **Actium**nál került sor a döntő összecsapásra (Kr. e. 31), s a tengeri ütközetben Octavianus győzelmet aratott. Övé lett a hatalom.

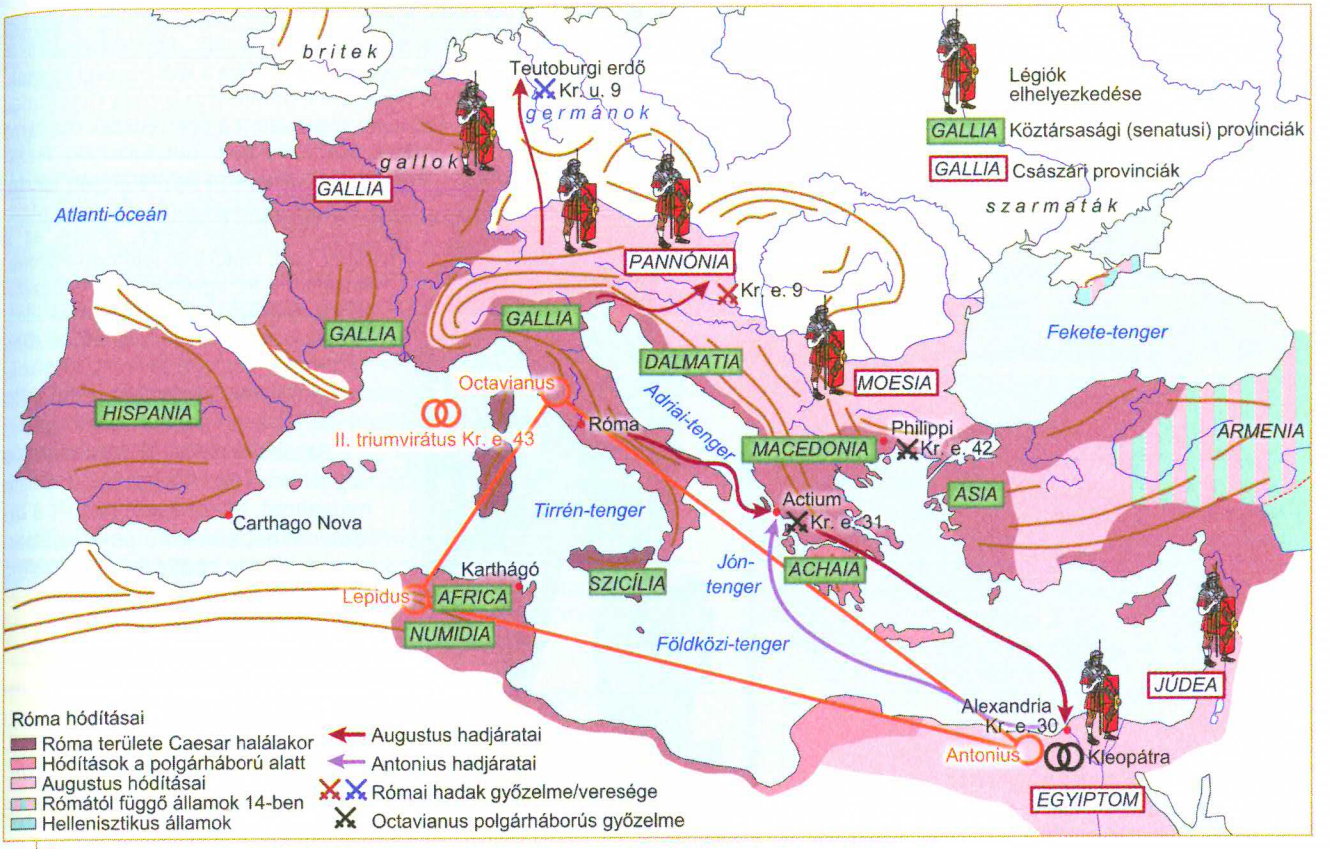

10. *Octavianus harca az egyeduralomért és Augustus birodalma*

Olvassa le a térképről, milyen események során került hatalomra Octavianus! Határozza meg a térkép alapján a természetes határok fogalmát! Miért törekedhetett Augustus ezek kialakítására? Figyelje meg a provinciák irányítását, s ezt vesse össze a légiók elhelyezkedésével! Hogyan függött össze ez a felosztás a hatalomgyakorlás módjával?

AUGUSTUS EGYEDURALMA – A PRINCIPÁTUS

Hogy Caesar sorsát elkerülje, Octavianus igyekezett leplezni egyeduralmát, és a köztársaság megmentőjének szerepében tetszelgett. Hatalma az általa irányított **hadsereg**en nyugodott. Kulcsfontosságú köztársasági **tisztségek**et összpontosított a kezében, és ezeken keresztül érvényesítette akaratát. **Consul**ként a hadsereg és a végrehajtó hatalom vezetője, **néptribunus**ként sérthetetlen volt, s vétójoggal rendelkezett. **Censor**ként a híveit ültethette a senatusba, **pontifex maximus**ként a vallási életet irányíthatta. Látszólag a köztársaság egyik főhivatalnoka volt, de „megtiszteltetésből" olyan címeket fogadott el a senatustól, illetve „a római néptől", amelyek utaltak kivételes helyzetére: ilyen például az **augustus** (istentől gyarapított férfiú), melyet később személynévként használt, vagy a **princeps** (első polgár), melyről később rendszere a nevét nyerte.

A diktatúrát azzal is kendőzte, hogy államilag támogatta a korai köztársaság hagyományainak felújítását, a régi erkölcsök és szokások érvényre jutását. Rendszerét, a köztársasági formákkal leplezett egyeduralmat **principátus**nak nevezzük.

Augustus a római vezető réteg számára kézzelfogható engedményeket is tett. A régi provinciákat – azok jövedelmeivel és jól fizető állásaival együtt – meghagyta a senatus ellenőrzése alatt.

11. „1. Tizenkilenc éves koromban a magam elhatározásából és a magam költségén hadsereget szerveztem, amelynek segítségével a párturalomtól elnyomott államot felszabadítottam. Ezen a címen a senatus [...] engem és a consulokat bízott meg azzal, legyen gondunk rá, hogy az állam semmi kárt ne szenvedjen. A nép pedig ugyanebben az évben, miután a háború során mindkét consul elesett, consullá és triumvirré választott az állam ügyeinek rendbehozatalára. [...]

3. Sokszor viseltem hadat szárazon és vízen, belső és külső ellenség ellen az egész földkerekségen, és győzelmeim után minden kegyelmet kérő polgárnak megkegyelmeztem. Az idegen népeket nem irtottam ki, ha biztonságunk veszélyeztetése nélkül meg lehetett nekik bocsátani, inkább megoltalmaztam őket. Körülbelül 500 ezer római polgár tette le kezembe az esküt. Ezek közül szolgálati éveik leteltével coloniákba telepítettem [...] több mint 300 ezret. Földet utaltam ki számukra, vagy katonáskodásuk jutalmául pénzt adtam nekik. [...]

4. Kétszer vonultam be ovációval, háromszor ünnepélyes diadalmenetben, és huszonegyszer kiáltottak ki imperátorrá. A senatus több diadalmenetet is megszavazott számomra, de én nem fogadtam el. [...] Tizenháromszor voltam consul, mikor ezeket írtam, és harminchétszer nyertem el a tribunusi hatalmat.

5. A dictaturát, amelyet a nép és a senatus mind távol-, mind jelenlétemben megszavazott [...] nem fogadtam el. Nem utasítottam azonban vissza a nagy ínség idején a gabonaellátásról való gondoskodást. [...] az egész polgárságot saját költségemen és gondoskodásommal néhány napon belül megszabadítottam a félelemtől és a fenyegető veszélytől. Az akkor egyszer s mindenkorra fölajánlott consulságot szintén nem fogadtam el.

6. […] a senatus és a római nép egyetértőleg azzal bízott meg, hogy korlátlan hatalommal egyedül legyek a törvények és erkölcsök felvigyázója, de én egy olyan tisztséget sem fogadtam el, amelyet őseink szokása ellenére ruháztak rám. Azt, aminek végrehajtására a senatus megkért, tribunusi felhatalmazásom birtokában hajtottam végre. Ebben a hatáskörben magam kértem öt ízben a senatustól hivatali társat, és meg is kaptam.

7. Tíz esztendőn keresztül egyfolytában voltam az államügyek rendbehozatalára kiküldött háromtagú bizottság tagja. A senatus feje voltam addig a napig, amikor ezeket leírtam, negyven éven keresztül. Pontifex maximus, augur [madárjós] […] voltam.

8. Ötödik consulságom évében a nép és a senatus parancsára növeltem a patríciusok számát. A senatust háromszor is újonnan állítottam össze. Az én kezdeményezésemre hozott új törvényekkel őseinknek sok, a mi korunkból már-már kiveszőfélben lévő példáját elevenítettem fel, és én magam is sok mindenben hagytam követendő példát az utódok számára.

9. […] senatusi határozat alapján […] törvényt hoztak, hogy személyem egyszer s mindenkorra szent és sérthetetlen legyen, és hogy életem fogytáig megillessen a tribunusi hatalom. […]

34. Hatodik és hetedik consulságom idején, miután a polgárháborúnak véget vetettem, a legfőbb hatalom közös egyetértéssel rám ruházott birtokában az állam ügyeinek intézését a magam hatalmából a senatus és a római nép kezébe tettem le. Ezért az érdememért senatusi határozat alapján Augustusnak neveztek, […].

35. Tizenharmadik consulságom évében a senatus és a lovagrend és az egész római nép a haza atyjának jelentett ki […]. Amikor ezeket leírtam, hetvenhatodik évemet éltem." *(Augustus „önéletrajza". Nem sokkal Augustus halála előtt keletkezett. Eredetileg Augustus Mars mezőn felállított mauzóleumában volt bronztáblára vésve.)*

Mit jelöl meg a szerző hatalma forrásául? Mivel bizonyítható, hogy a fenti hivatkozások félrevezetők? Mely köztársasági hivatalokat szerezte meg Augustus? Ezeket hogyan lehetett elnyerni és gyakorolni a köztársaság korában? Milyen új címeket hozott létre Augustus? Mekkora hatalom járt ezekkel? Mely módját emeli ki a feladatok megoldásának Augustus? Mi volt a célja ezzel? Mely erkölcsi értékeket emeli ki a forrás? Miért ezeket?

12. „Otthon minden csendes, a hivatalok elnevezése változatlan; az ifjabbak az actiumi győzelem után, de az idősebbek is nagyrészt a polgárháborúk alatt születtek: ugyan hány maradt olyan, aki a köztársaságot láthatta?

Így hát a közállapotok megváltoztával nyoma sem maradt a régi és érintetlen erkölcsnek: kivetkőzvén az egyenlőségből, mindenki a princeps parancsait leste, egyelőre félelemtől mentesen, míg az életerős Augustus fenn tudta tartani magát, házát és a békét. […]" *(Tacitus: Évkönyvek, Kr. u. II. század)*

Hogyan látta a történetíró Augustus rendszerét?

13. *Augustus, a hadvezér*

A kortársak tisztában voltak azzal, hogy Augustus egyeduralmat épített ki, de annak elfogadását megkönnyítették számukra a köztársasági formák. Döntő tényezőnek számított az is, hogy Octavianus győzelme véget vetett a nemzedékek óta tartó véres küzdelmeknek, pusztulásnak, leszámolásoknak. Augustus folyamatosan ígérte, hogy lemond a hatalomról, de ettől alattvalói inkább megrettentek, hiszen az a hatalmi harc kiújulását jelentette volna. Hozzájárult az egyeduralom elfogadásához Augustus személyisége és életmódja is. A hatalmat szilárdan kézben tartotta, de tartózkodott a túlzásoktól, erkölcsös és puritán életet élt.

Az évszázados polgárháborús állapotok után Augustus uralma nyugalmat, biztonságot hozott a birodalom népeinek. Külpolitikájában a **győzelmes békére** törekedett (Pax Romana). Igyekezett jól védhető, folyók, hegyek és sivatagok által megerősített, úgynevezett **természetes határok** kialakítására. Keleten lemondott a hódításokról, s a birodalom határa az Eufrátesz mentén állandósult. Északon a Duna és a Rajna vonaláig tört előre, ő hódította meg Pannóniát is (Kr. e. 9).

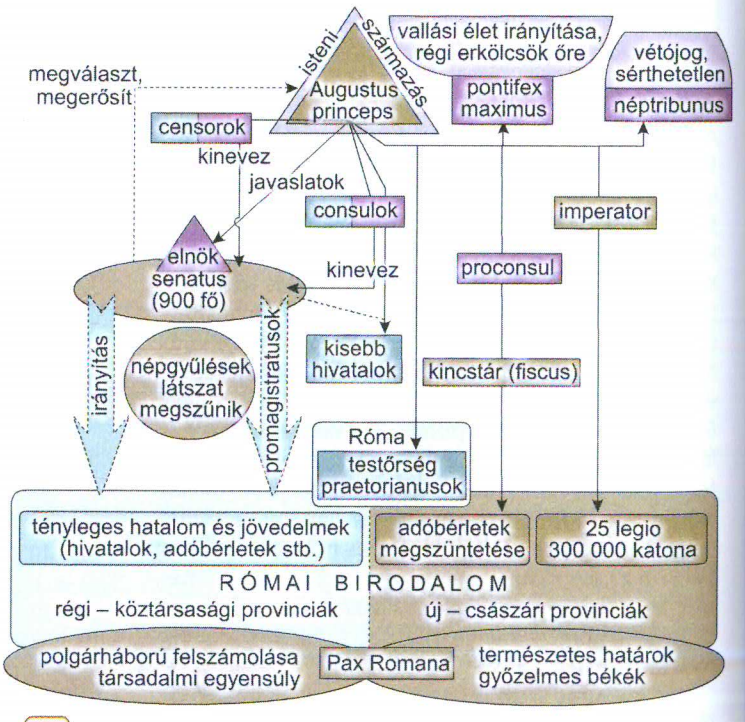

14. *A principátus rendszere*

Mutassa be az ábra alapján a principátus államrendszerének működését! Bizonyítsa be, hogy Augustus valóban egyeduralkodó volt! Gyűjtse össze azokat az elemeket, amelyekkel leplezte egyeduralmát, s azokat, melyekkel valóban komoly engedményeket tett a vezető rétegnek!

16. A RÓMAI CIVILIZÁCIÓ ÉS ÉLETVITEL

A RÓMAI CIVILIZÁCIÓ A római kultúra alapvető sajátossága, s egyben ereje a **különböző kultúrák befogadása** és szerves egységbe foglalása. A római uralom és civilizáció a meghódított népek többsége számára jólétet, szilárd jogi kereteket biztosított. Emiatt a birodalom és környezetének lakói igyekeztek maguk is római polgárrá válni.

Az összeolvadás, a **romanizáció** hosszú folyamat eredménye: a latin nyelv átvételét, a római szokásokkal, életfelfogással és gondolkodással való azonosulást jelentette. A kultúrák azonban **kölcsönhatás**ba léptek egymással: a beolvadó népek a saját kultúrájuk több elemével alakították, gazdagították a római kultúrát is.

Korunkban a romanizációnak megfelelő jelenséget asszimilációnak nevezzük. A folyamatot számos tényező gyorsíthatja vagy gátolhatja. Az asszimilációnak részben természetes okai vannak, mint például a gazdasági érdekek követése. Másrészt a hatalom akár politikai előnyök biztosításával vagy fizikai kényszerrel beavatkozhat a folyamatba.

VALLÁSI ÉLET A római hitvilág – civilizációjuk egészéhez hasonlóan – folyamatosan változott. Ahogyan újabb hatások érték Rómát, úgy alakult át a kultusz is: új istenek és másfajta istenfelfogás jelent meg. Kezdetben **etruszkok és a görögök hatása** érvényesült döntően.

A rómaiak ősi hitvilágát – más népekéhez hasonlóan – kezdetben a totemizmus jellemezte. Fontos szerepet játszott az ősök tisztelete. Ahogy fejlődött a város, az etruszk korban fokozatosan létrejöttek a személyiséggel rendelkező, ember alakú istenek. Az eredeti latin istenek mellé (pl. Janus = kezdet és vég; Mars = háború) az etruszkoktól átvettek újakat (pl. Minerva = bölcsesség). Az etruszkok hatása a szertartások alakulásán még erőteljesebben érezhető. Tőlük vették át a jóslás tudományát. Jósoltak a madarak röptéből, a szent csirkék étvágyából, állatok beleiből, májából, a mennydörgésből.

A görögökkel való szorosabb kapcsolat kialakulása után megkezdődött a római vallás hellenizálódása. A hasonló feladatkörű római isteneket megfeleltették a görög isteneknek (pl. Zeusz = Jupiter, Héra = Juno, Poszeidón = Neptunus, Athéné = Minerva). Összeforrt a görög-római mitológia is.

Az **állam és** a **vallás**i élet – a görögökhöz hasonlóan – teljesen összefonódott. Miután a szertartásokon való részvétel az államhoz való tartozást fejezte ki, azokat nagyobbrészt az **állami tisztségviselők** (magistratusok) végezték. Léteztek emellett papi testületek is. Ilyen például az ősi **Vesta-szüzek**é, akik a tüzet őrizték éjjel-nappal, s bárkinek bármikor szolgáltattak belőle, vagy a különböző **jósok**, akik közül az etruszkok álltak nagy becsben.

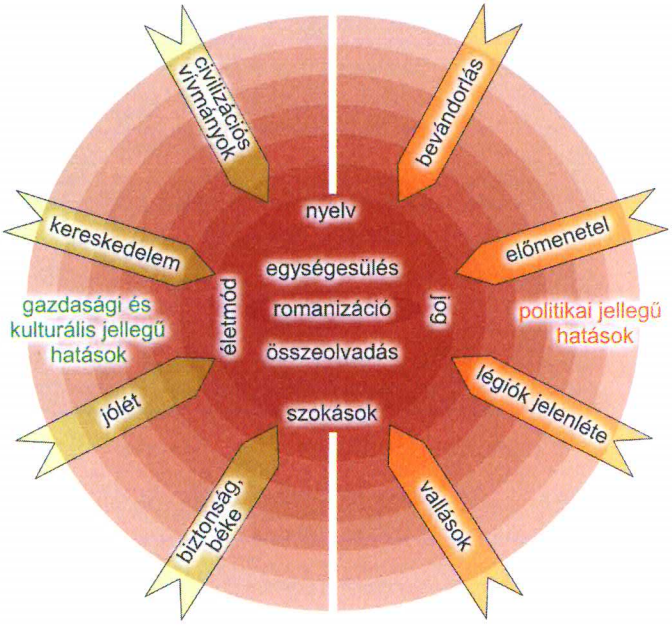

1. *A romanizáció folyamata*

Gyűjtse össze a folyamat összetevőit! Hogyan rendszerezi az ábra ezeket az összetevőket? Mutasson rá az összetevők közötti kapcsolatokra és különbözőségekre!

A kétarcú Janus isten

2.

Mit jelképez a kettős arc? Volt-e a görögöknek hasonló szerepkörű istenük?

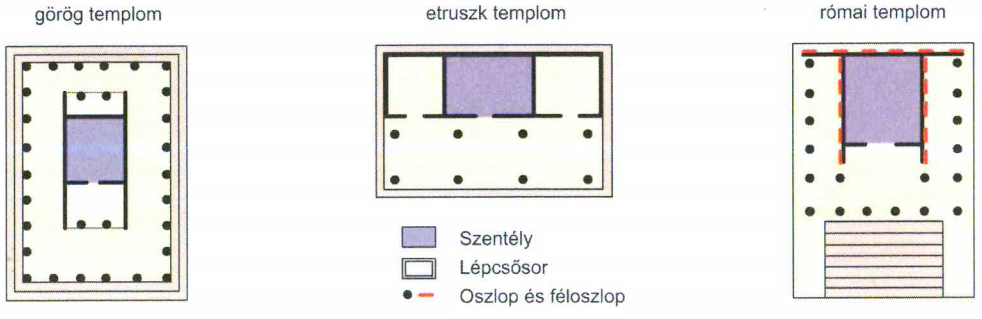

3. *Görög, etruszk és római templom alaprajza*

Melyek a hasonlóságok az épületekben? Fogalmazza meg a rajzok alapján a vallási kultuszban meglevő hasonlóságokat!

4. *Római vízvezeték*

Milyen építészeti megoldást alkalmaztak a vízvezeték kialakításakor? Mely fizikai törvényszerűségre épültek a vízvezetékek?

A VÁROS ÉS ÉLETE A római civilizáció a köztársaság fénykorától kezdve, de a császárság időszakában mindenképpen alapvetően **városi kultúra** volt.

A nagy létszámú lakosságnak biztosítani kellett az alapvető higiéniai feltételeket: a vizet és a szennyvíz elvezetését. A **tiszta ivóvizet** messziről is bevezették a városokba. A módosabbak közvetlenül, a tömeg **közkutak**ból nyerhetett vizet. A tisztálkodást számos nagy **közfürdő** biztosította. Az esővizet és a szennyvizet **csatornák** vezették el. A városok több pontján vízöblítéses **nyilvános vécék** álltak rendelkezésre.

A városi közművek kiépítését (és más középítkezéseket) a köztársaság korában a jómódúak és az állam, a császárság korában az állam finanszírozta.

A vízvezetékek akár több tíz kilométerről juttatták el a vizet a birodalom városaiba. Szerkezetileg a boltozatot alkalmazták, több szinten. A hatalmas méretű építkezés jó szervezést és pontos mérnöki munkát kívánt. A víz megfelelő áramlását a gravitáció biztosította, ez pedig a lejtés pontos kiszámítását igényelte igen nagy távolságokon keresztül.

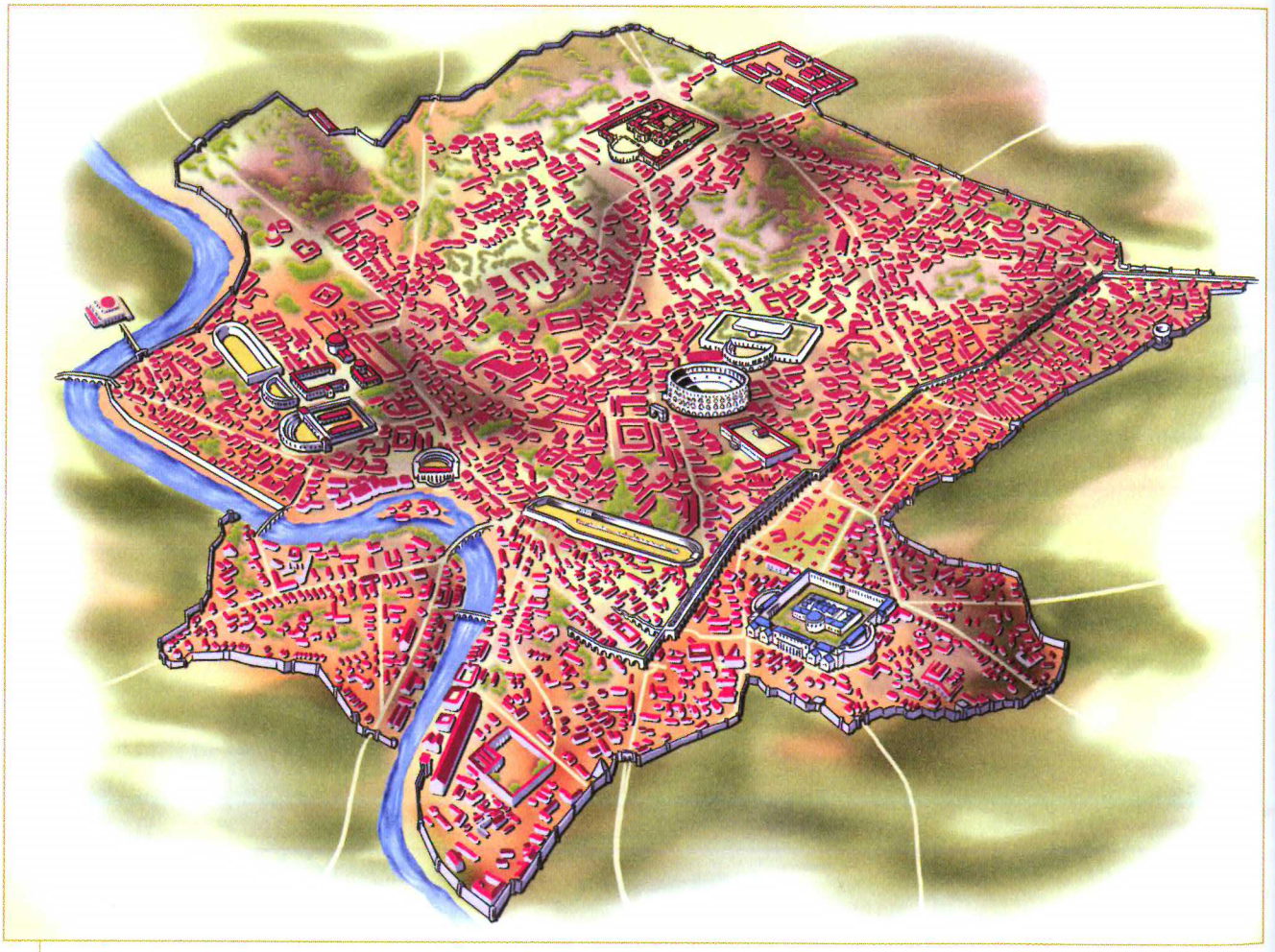

5. *Az ókori Róma rekonstrukciós rajza*

A rajz alapján mutassa be a császárkori világváros szerkezetét! Keresse meg a rajzon a tankönyvi képek és az internet segítségével a következő építményeket: Capitolium, Forum Romanum, Colosseum, Circus Maximus, Pompeius színháza, vízvezetékek, Pantheon, fürdők!

Minden társadalmi réteg körében nagy népszerűségnek örvendtek a **fürdők**. A római városképhez hozzátartoztak a hatalmas fürdőépületek. A szükséges vizet a központi vízvezetékek biztosították. A plebs jóindulatának megnyerésére a politikusok és a császárok sok fürdőt emeltek. A rómaiak nem úszni jártak ide, hanem a tisztálkodás mellett elsősorban a **társas együttlét** és az élvezetek kedvéért. A fürdők nyüzsgő életében a szórakozás sokféle formája fellelhető volt.

6. „Azokat az előnyöket, amelyekkel a természeti környezet ajándékozta meg Rómát, a lakosok még alkotásaikkal is megtoldották. A görögök úgy vélik, hogy biztos alapokat teremtettek a városalapításhoz, ha biztosították a szép fekvést, a védettséget, a kikötőket és a megfelelő környezetet. A rómaiaknak viszont az volt a legfőbb gondjuk, amire a görögök csak kevés súlyt fektettek: hogy utakat építsenek, bevezessék a vizet, és olyan csatornarendszert hozzanak létre, amely az egész város vizét le tudja vezetni a Tiberisbe. […] A csatornák boltozata egymáshoz simuló kövekből készült: némelyik akkora, hogy egy szénásszekér is közlekedhetne benne. A vízvezetékek meg annyi vizet szállítanak a városba, hogy a városon keresztül és lent a csatornákban valóságos folyók áramlanak: majd minden ház közelében van bővizű tartály, szökőkút és vízcsap. […] Azt mondhatnók, hogy a régiek nem sokat törődtek Róma küllemével, mert őket még fontosabb és sürgetőbb teendők foglalkoztatták; a későbbi nemzedékek azonban, különösen kortársaink, ezen a téren sem maradtak le, és sok szép alkotással gazdagították a várost." *(Sztrabón görög földrajzi író, Krisztus születése körül)*

Miben különbözik Strabón szerint a görög és a római városterve-zés? Mit tart a szerző a római város legfontosabb jellegzetességének? Mennyiben határozta meg ez a mindennapokat?

7. „És most képzelj el magadnak mindenféle zajt, ami csak a fülnek gyűlöletes lehet. Mikor például az edzettebbek tornásznak és kinyomják a vaskos súlyzót, amikor erőlködnek vagy megjátsszák az erőlködőt, én hallom a nyögést, valahányszor meg kieresztik a visszatartott levegőt, a sziszegő és sipító kilégzést. Mikor egy petyhüdt és olcsó bedörzsölésre fanyalodó vendéget küld a sors, hallom a tagjait paskoló kezek csattogását, amelyek hangszíne aszerint változik, hogy feszes-e avagy öblös a lecsapó tenyér. Ha még befut egy labdázó is, és elkezdi hangosan számlálni az ütéseit – az mindennek a teteje!

Vedd aztán a kötekedőt, a tetten ért tolvajt, s azt, aki a fürdőben énekesnek képzeli magát. Vedd aztán azokat, akik hatalmas csobbanással ugranak a medence vizébe. De ezek legalább természetes hangok! Csakhogy gondold még hozzájuk a szőrtelenítőt, aki – hogy felhívja magára a figyelmet – szüntelenül éles, rikácsoló hangot hallat, s legfeljebb addig marad csendben, míg a szőrszálakat tépdesi, vagy ha éppen valaki magához szólítja. Ott van még a lepényárusok tarka zsivaja, a lacikonyhás, a cukrász, s a sok szatócs, kocsmai árus, aki mind a maga egészen jellegzetes hanghordozásával kínálja portékáját." *(Seneca, római filozófus a római fürdőéletről, Kr. u. I. század)*

Írja le a korabeli fürdőélet sajátosságait! Vesse össze napjaink hasonló intézményeivel! Milyen funkciókat látott el a római fürdő? Hogyan viszonyul a fürdőélethez a szerző?

8.

9.

Caracalla fürdőinek romjai és rekonstrukciós rajza

Becsülje meg a létesítmény méretét! Hány embert fogadhatott be? Miért építették a császárok a fürdőket? Mennyiben felel meg az épület szerkezete a korabeli funkcióknak?

10. *A legnagyobb amfiteátrum, a római Colosseum*

Nézzen utána az interneten, hogy honnan kapta a nevét az építmény!

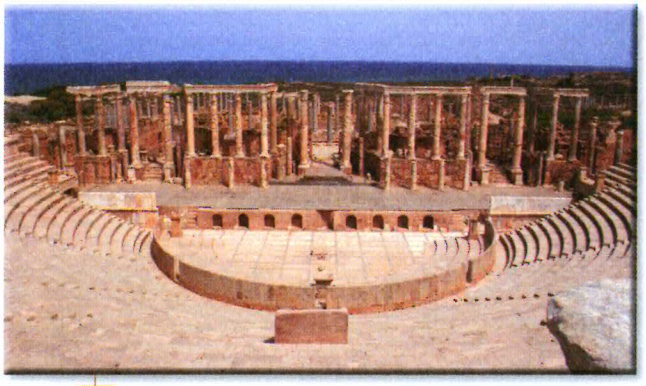

11. *Római színház*

Mi a kapcsolat a teátrum és az amfiteátrum szerkezete között?

12.

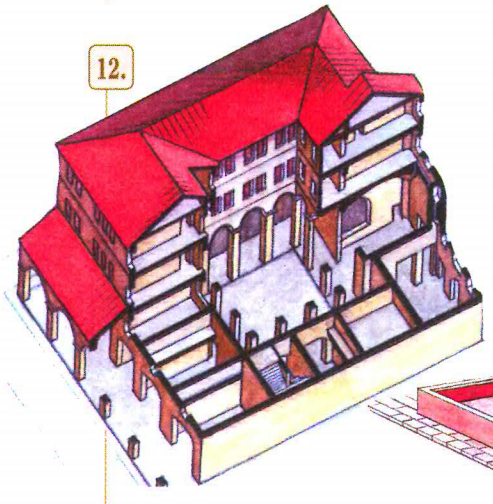

13.

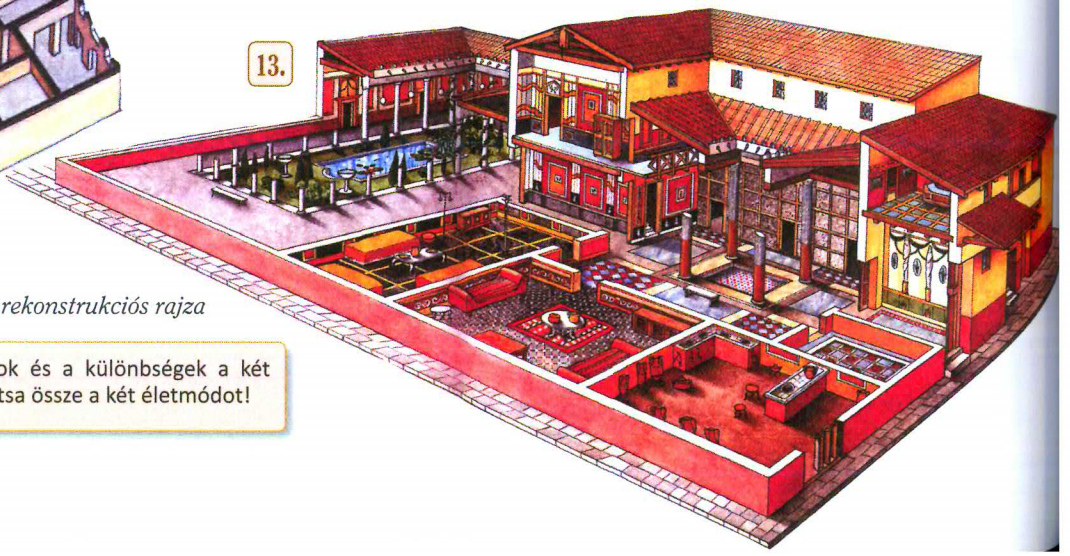

Római bérház és villa rekonstrukciós rajza

Melyek a hasonlóságok és a különbségek a két épület között? Hasonlítsa össze a két életmódot!

A szórakozási lehetőségek közül a tömeg leginkább az **ünnepi játékok**at, **versenyek**et kedvelte. Ezek a rendezvények nemcsak a szabad időt töltötték ki, de levezették a plebs indulatait is: a sokszor több napon át tartó játékokon mindenki kitombolhatta magát.

A rómaiaknál a szórakozás csúcspontját a gladiátori játékok jelentették. Külön épületeket emeltek e véres rendezvények számára: a körszínházakat (amfiteátrumokat). Ezek olyanok, mint két egymásnak fordított római színház. Ma is álló amfiteátrum a Colosseum Rómában, melynek lelátóin közel 50 000 ember foglalhatott helyet. Többféle véres és kegyetlen látványossággal szórakoztatták itt a népet. Kedvelték az állatviadalokat (az állatok egymás elleni harcát), a „tengeri csatákat", de népszerűek voltak a gladiátorok egymás elleni vagy vadállatokkal vívott küzdelmei is.

A színházakat kevesebben látogatták. Ellentétben a görög színházzal, a nép az egyszerű jeleneteket és a vaskos humort kedvelte. Pompeius építtette Rómában az első állandó színházat a Kr. e. I. században. Bőven volt része a népnek a cirkuszi játékokban. Az ezeknek helyet adó hatalmas építmények, mint pl. a római Circus Maximus, óriási tömeget tudtak befogadni. A kocsiverseny számított a legnépszerűbbnek. Már az ókorban is léteztek szurkolótáborok. Egyesek a zöldeket, mások a kékeket vagy a másik négy nagyobb istállót biztatták. Sokszor politikai tartalom is keveredett a szurkolásba: a császárkorban az uralkodó és a tömeg a zöldeket, az arisztokrácia a kékeket támogatta. A versenyek után az ellentétes táborok között időnként tömegverekedés robbant ki. Ez a valódi tét nélküli harc alkalmas volt a politikai indulatok levezetésére.

Míg a jómódúak a kertvárosokban, **saját tulajdonú házak**ban (domus) éltek, s egyre fényűzőbb **villák**at emeltek, addig a növekvő létszámú városi köznép (a plebs) többemeletes **bérház**akban lakott. Szigetként emelkedtek ki az őket minden oldalról körülvevő sikátorokból, amit a nevük is tükröz (insula = sziget). A bérházakban alacsony volt a belmagasság, télen a lakások füsttel teltek meg, s csak elvétve akadt folyóvíz és csatorna. A faépítésű részek miatt gyakran pusztítottak tűzvészek.

A lakóház nagysága és minősége tulajdonosuk anyagi helyzetétől függött. A gazdagok lakóháza, a villa kifelé zárt épület volt. A bejáraton át egy központi, részben fedetlen udvarba, az átriumba lehetett jutni. Ennek a középső, nyitott részén kis medence helyezkedett el, mely felfogta az esővizet, és nyáron hűsítette környezetét. Az átriumban zajlott a család élete. Itt állt a házi istenek oltára, itt étkeztek, és itt fogadták a vendégeket. Innen nyíltak a ház egyéb helyiségei, a hálószobák, a kamrák, a konyha és a családfő szobája.

A bérházak lakói nem szívesen tartózkodtak nyomasztó otthonaikban. Az élet a pompás épületekkel övezett köztereken, a cirkuszokban és az amfiteátrumokban zajlott. A polgárok jelentős része sok szabad idővel rendelkezett. Ennek eltöltése jelentősen hatott közérzetére, de még politikai állásfoglalására is. Az ókori mondás szerint a tömeg „Kenyeret és cirkuszi játékokat!" kívánt, ezért a politikusok igyekeztek gondoskodni a köznép szórakoztatásáról.

RÓMA ÉRHÁLÓZATA – AZ UTAK Az ókori Róma fejlett úthálózattal rendelkezett. Az utak biztosították a birodalom egységét: a légiók gyors mozgását, a közigazgatás működését és a kereskedelem lebonyolítását.

Az állami utak mentén római mérföldenként **mérföldkövek**et (milliarium) helyeztek el. Így az utasok követni tudták a megtett út távolságát, s kiszámíthatták, mennyit kell még megtenniük a következő célpontig.

A jobb tájékozódás érdekében a korszakban mind a szárazföldi, mind a tengeri közlekedés számára segédeszközöket készítettek (a szárazföldi haladást támogatókat itinerariumoknak, a tengeri közlekedést biztosítókat periplusoknak nevezték).

Háromféle itinerarium létezett: 1. az útvonal leírása két pont között a távolságokkal, s a szálláshelyek feltüntetésével; 2. az előzőnél bővebb, kiegészítő információkat (pl. esetleges látnivalókat) tartalmazó leírás; 3. az útvonal képi ábrázolása a szálláshelyek, a távolságok és egyes látnivalók feltüntetésével.

Napjainkban pontos megfelelője nem létezik az itinerariumoknak, de több, széles körben használatos segédeszköz hasonlít hozzájuk. A rómaiak a mai értelemben vett, északnak tájolt, pontos arányokkal rendelkező térképeket nem készítettek. Erathoszthenész és Ptolemaiosz térképei nem maradtak fenn.

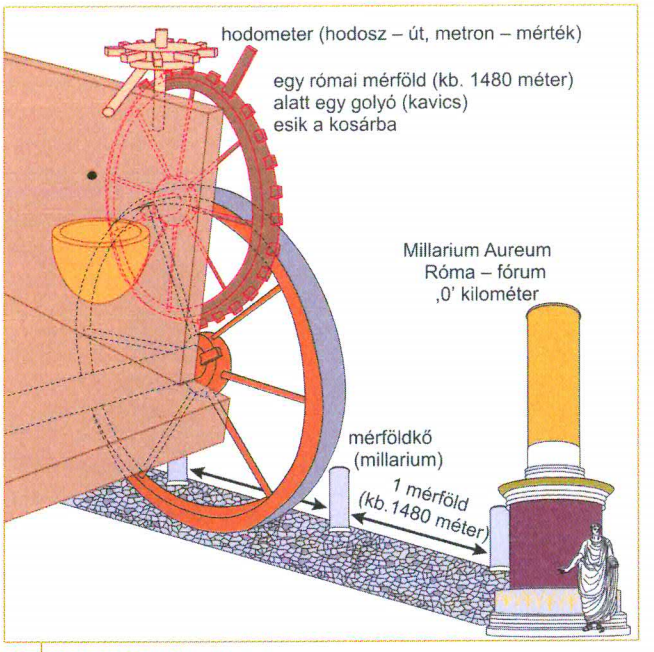

15. *A római „kilométeróra", a hodometer*

Hogyan működött a szerkezet? Mire utal a hodometer léte?

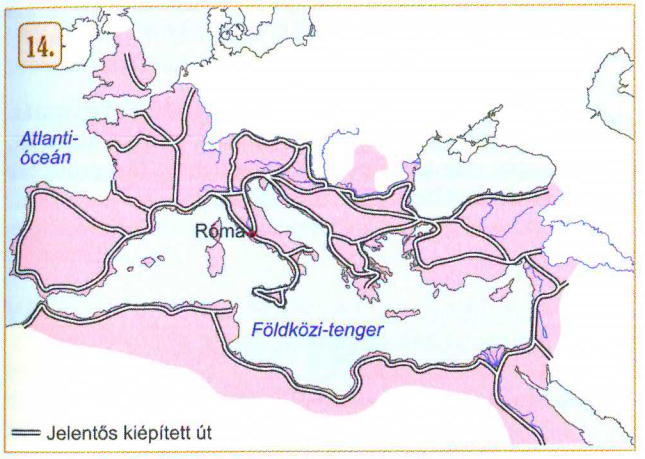

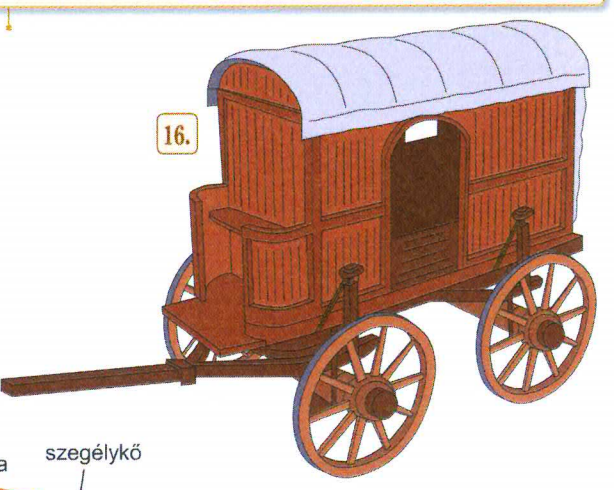

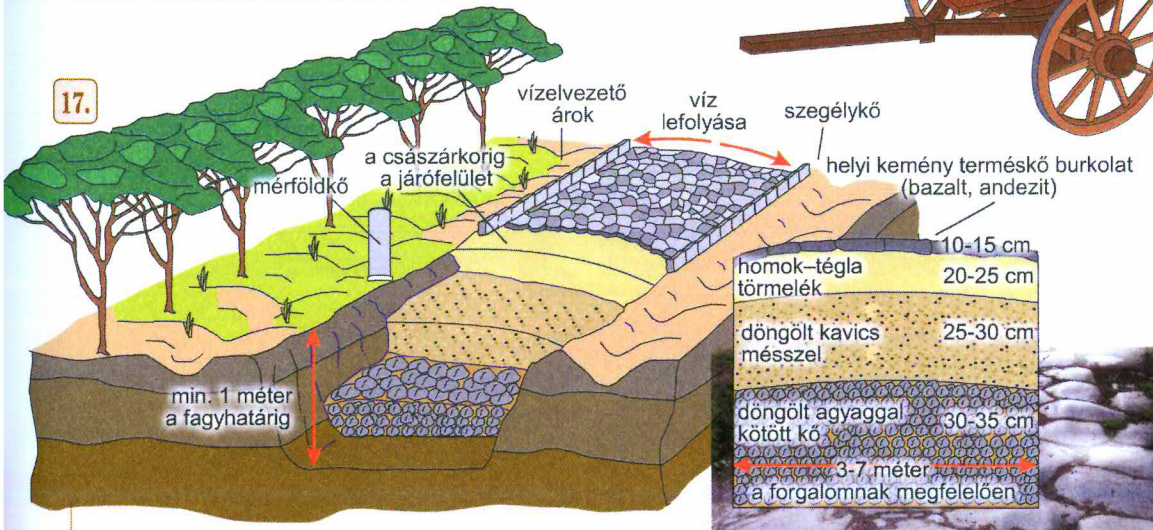

A római úthálózat (14.), az út szerkezete (17–18.) és a szárazföldi közlekedés egyik eszköze, a fedeles kocsi (carucca) (16.)

Sorolja fel a rajz alapján a római útépítés sajátosságait! Miért fordítottak ekkora gondot a rómaiak az útjaikra? Milyen szolgáltató egységeket feltételez az utak mentén a caruccával történő utazás? Keressen megmaradt itinerariumokat az interneten!

17. HATALOMGYAKORLÁS ÉS ÉLET A CSÁSZÁRKORBAN

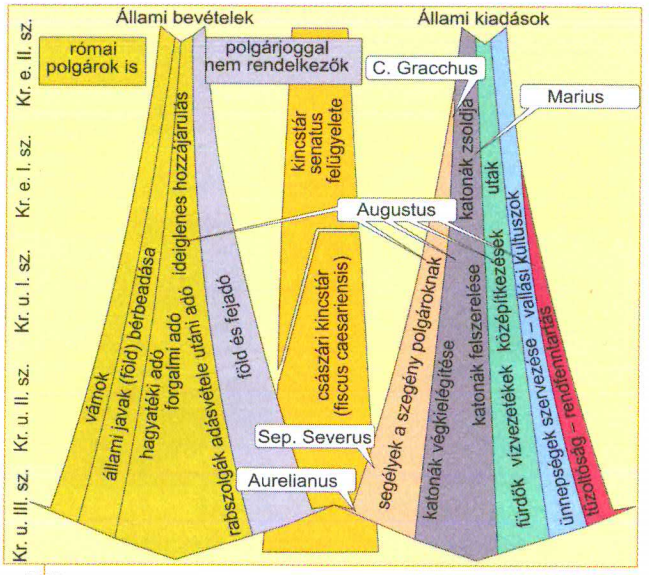

1. *A Római Birodalom bevételei és kiadásai*

Kövesse nyomon a változásokat! Hogyan alakult az állam szerepe?

A CSÁSZÁRSÁG ELSŐ KÉT SZÁZADA A Kr. u. I–II. században a császárok alapvetően Augustus elveinek és gyakorlatának megfelelően kormányoztak. Többnyire figyelembe vették a vezető réteg és a tömeg érdekeit is. Emiatt ezt az időszakot szokás a **principátus** korának is nevezni.

A principátus korában a császári egyeduralmat leplező köztársasági máz egyre töredezettebb lett, de elmondható, hogy a lakosság **békében, nyugalomban** élt. Ennek csak látszólag mond ellent az, hogy számos, a hatalomtól megittasult császár szinte rémuralmat vezetett be, hiszen ettől inkább csak a közvetlen környezetük szenvedett.

Rómában is dinasztiákról, uralkodócsaládokról beszélünk, bár a császár utódának kijelölésénél (főleg, ha azt nem a császár, hanem pl. az őt meggyilkoló testőrei tették) nem tekintették meghatározónak a vérségi kapcsolatot. Több császár nem törődött a köztársasági hagyományokkal, s önkényuralkodóként kormányzott (pl. Caligula, Nero). A meggyűlölt császárokat sokszor a Rómában állomásozó testőrség (praetoriánus gárda) gyilkolta meg, s a testőrök választottak új uralkodót.

A korszakban egyre inkább kiépült a **császári közigazgatás**. Claudius császár (Kr. u. 41–54) létrehozta a **császári kincstár**t, a fiscust, ahol már **költségvetés**t dolgoztak ki. Megpróbálták megtervezni a kiadásokat és a bevételeket.

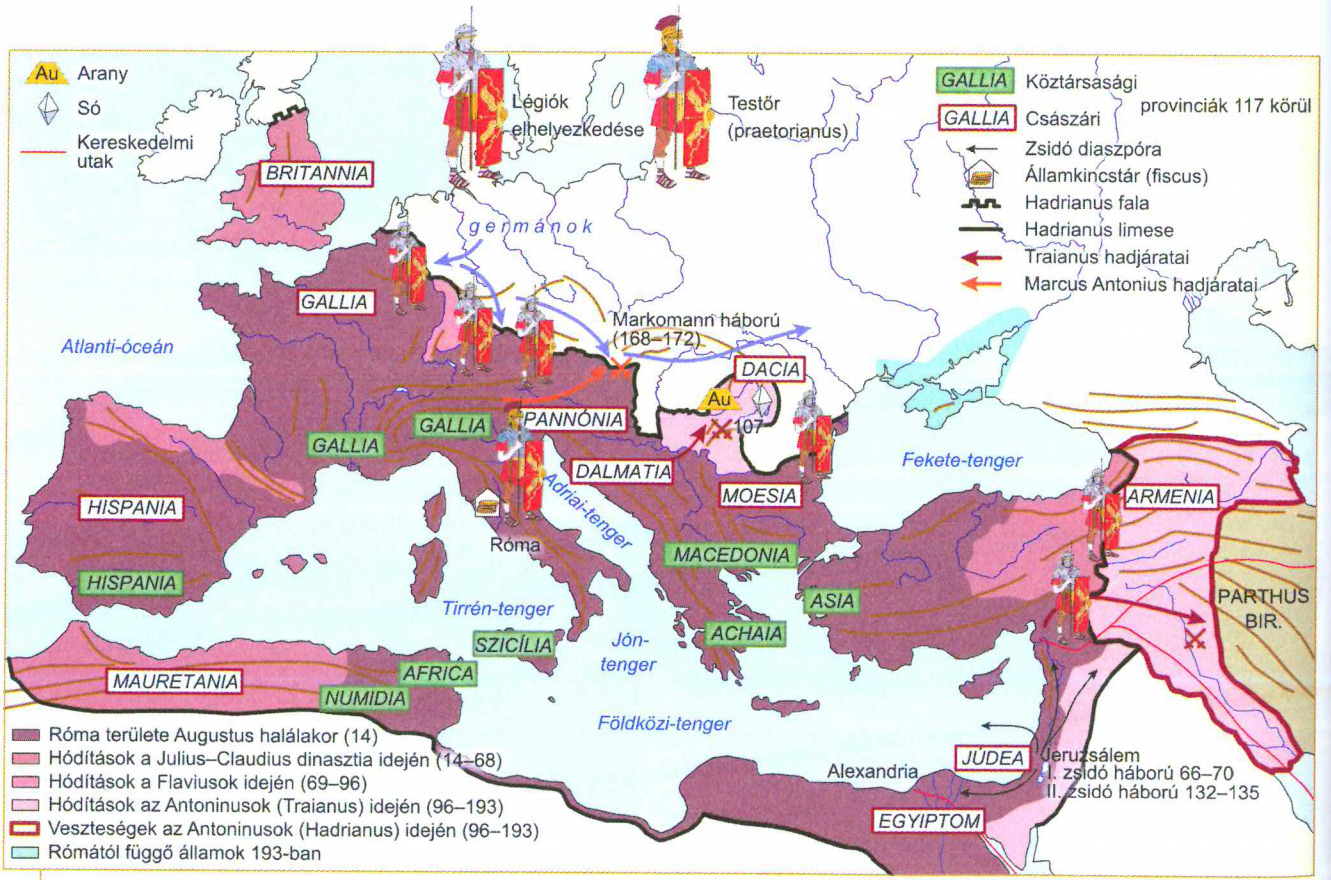

2. *A Római Birodalom a Kr. u. I–II. században*

Kövesse nyomon a birodalom területének változásait! Mikor és hol következtek be változások?

A Kr. u. I. században még folytatódott a birodalom **terjeszkedése**. Vespasianus császár idején (Kr. u. 69–79) bontakozott ki a júdeai felkelés (Kr. u. 66–70), melyet hadvezére és utóda, Titus (Kr. u. 79–81) vert le, végleg elpusztítva a jeruzsálemi templomot (Kr. e. 70).

A Kr. u. II. század elején, **Traianus** császár alatt (Kr. u. 98–117) Dacia és Mezopotámia meghódításával a birodalom elérte legnagyobb kiterjedését.

Dacia kívül esett a Duna vonala által kijelölt természetes határon. A Duna és a Kárpátok vidékén élő dák törzsek azonban veszélyeztették a dunai provinciákat. Támadásuk megelőzésén túl a rómaiakat vonzották a dákok földjének (a mai Erdély) bányái, elsősorban a gazdag aranylelőhelyek és a só. A meghódított területen kialakították Dacia provinciát (Kr. u. 107).

A Kr. u. II. század közepére azonban az erőforrások kezdtek kimerülni. Az északról és keletről érkező népek támadásai miatt **Hadrianus** (Kr. u. 117–138) császár feladta Mezopotámiát. A **védekezés** került előtérbe. Megkezdték egy határvédelmi rendszer, a **limes** kiépítését: őrtornyokat, árkokat, erődöket, a leginkább veszélyeztetett határszakaszokon (pl. Britanniában) pedig falat is emeltek. Hadrianus szervezte meg az egész birodalomra kiterjedő **császári közigazgatást**. Megszűntek a külön köztársasági hivatalok, a senatus hatásköre Róma városára szűkült.

A nyugodt évtizedek után a germánok (markomannok) áttörték a limest a Dunánál (Pannónia). Marcus Aurelius (Kr. u. 161–180), a nagy műveltségű filozófus császár csapatainak csak elkeseredett küzdelemben sikerült visszaszorítani őket. Két évszázados virágzás után a birodalom nagy veszteségek árán még ki tudta védeni a támadásokat.

VIRÁGZÓ, MAJD HANYATLÓ GAZDASÁG

A birodalom területe növekedett, lakossága nyugalomban élt, gyarapodott. A Kr. u. I. és II. században az újonnan meghódított területekről beáramló **zsákmány,** majd a provinciák **bővülő piac**a vált a fejlődés motorjává.

Utak és hidak épültek, városokat alapítottak Róma mintájára. Fokozatosan jelentek meg a római civilizáció egyéb vívmányai is (vízvezetékek, színházak, amfiteátrumok stb.). Mindez egységesebbé tette a birodalmat.

3. „[…] az egyik népes lakomán, amelyen maga is részt vett, egy törpe a többi tréfacsináló közt az asztal mellett váratlanul és hangosan megkérdezte Tiberiust, vajon miért él még mindig a felségsértéssel vádolt Paconius. Tiberius akkor megszidta, amiért oly szemtelenül járatja a száját, néhány nap múlva mégis írt a senatusnak, hogy Paconius kivégzéséről mielőbb határozzon." *(Suetonius: A császárok élete. Tiberius, Kr. u. I–II. század fordulója)*

4. „Vadállati kegyetlenségét leginkább ilyen dolgok bizonyítják: egyszer egy állatviadal előkészületei közben kiderült, hogy sokba kerül a hús a vadállatok etetéséhez. Ezért kijelentette, hogy a bűnözők közül kit kell felfalatni a vadállatokkal. Valakitől, aki az ő gyógyulásáért annak idején fogadalmat tett, hogy fellép mint gladiátor, most kicsikarta ígérete teljesítését. Egy másik embert, aki ugyanezen okból az életét ajánlotta fel, letaszíttatott egy szikláról. Sok magas rangú férfit bányamunkára, útépítésre vagy állatviadal megvívására ítélt, és ketrecbe zárt vagy kettéfűrészeltetett. Egyszer névcsere folytán mást végeztek ki, nem a kijelölt áldozatot. Caligula csak annyit mondott, hogy ez is ugyanazt érdemelte." *(Suetonius: A császárok élete. Caligula, Kr. u. I–II. század fordulója)*

5. „Kívülről nyugalom, de bent szégyenletes garázdaság uralkodott, mivel Nero a város sikátorait, bordélyházait és kocsmáit saját személyének eltitkolása végett szolgai ruhába öltözve barangolta végig kísérőivel, kik az eladásra kitett tárgyakat elrabolták, a szembejövőket megsebesítették, és annyira ment a dolog, hogy az emberek nem tudván, kivel állnak szemben, magát Nerót is megütötték, minek nyomát arcán is viselte. Mikor aztán megtudták, hogy maga a császár is részt vesz ezekben a kilengésekben, […] némelyek saját bandáikkal hasonló kihágásokat követtek el Nero neve alatt, bosszulatlanul […]." *(Tacitus, Kr. u. I. század vége)*

Jellemezze a forrásrészletek alapján a császári hatalmat! Vitassák meg, hogy a forrásokban leírt helyzetért mennyiben okolható a politikai berendezkedés és mennyiben a császárok személyisége!

6.

A római ezüstpénz, a denarius értékének változása és Marcus Aurelius denariusa

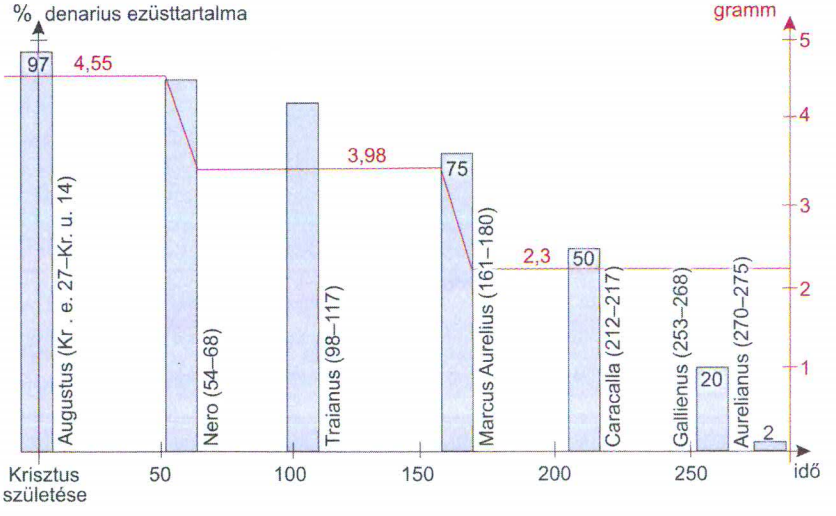

Hogyan nevezzük a diagram által ábrázolt folyamatot? Milyen következtetéseket vonhatunk le ebből a gazdasági életre vonatkozóan?

7. „Távol eső birtokon, ahova a tulajdonos nem látogat ki gyakran, egyáltalán mindenféle föld több hasznot hajt szabad bérlők kezén, mintha rabszolga tiszttartók gondozzák, kiváltképpen azonban a gabonatermő föld, amelyet a bérlő a legkevésbé sem tud úgy tönkretenni, mint például a szőlőket vagy a szőlőlugasokat, a rabszolgák viszont a legnagyobb mértékben: az ökröket bérbe adják, ezeket is, az egyéb jószágokat is rosszul tartják, nem elég igyekezettel forgatják meg a földet, sokkal többet számolnak el vetőmag címén, mint amennyit valóban elvetettek, de még a vetést sem úgy gondozzák, hogy abból jó termés legyen, és még azt is, amit a szérűbe hordanak a cséplés során, napról napra megdézsmálják vagy csalafintasággal, vagy nemtörődömséggel." *(Columella: A mezőgazdaságról, Kr. u. I. század)*

Mely esetekben érdemes a nagybirtokosnak bérlőt alkalmazni a szerző szerint? Milyen veszélyekre figyelmeztet Columella?

A Kr. u. II. századra a **provinciák** megerősödtek gazdaságilag. Itália gazdasági szerepe csökkent, és a gazdasági kiegyenlítődés következtében a birodalmon belüli kereskedelem veszített jelentőségéből.

A hódítások leállásával kevesebb rabszolga került a birodalomba, így az áruk nőtt. Emiatt a nagybirtokok (latifundiumok) központjától távol eső birtokrészeket kis parcellánként, terményhányad fejében **szabad bérlők**nek (colonusoknak), ritkábban ún. **házas rabszolgák**nak adták ki művelésre. A bérlők alkalmazása enyhítette a munkaerőhiányt. Ugyanakkor a colonus és családja jóval többet fogyasztott, mint a rabszolga, így a piacra kerülő áru mennyisége csökkent. A folyamat hozzájárult a városok romló élelemellátásához.

A **külkereskedelem** továbbra is elsősorban a **luxuscikkek**: borostyán (Borostyánút), selyem (Selyemút), tömjén (Tömjénút) behozatalára szorítkozott. Ezekért az árukért a birodalom nem tudott hasonlóan értékes termékekkel fizetni. Arannyal egyenlítették ki a szállításokat, ezért **a nemesfém** folyamatosan **kiáramlott** a birodalomból. Ezáltal a piac beszűkült, a városok hanyatlásnak indultak. A gazdasági változások miatt kisebb lett az adóalap (kevesebben adóztak, és csökkentek a megadóztatható jövedelmek). A császárok az **adók** emelésével csak tovább rontották a gazdaság helyzetét.

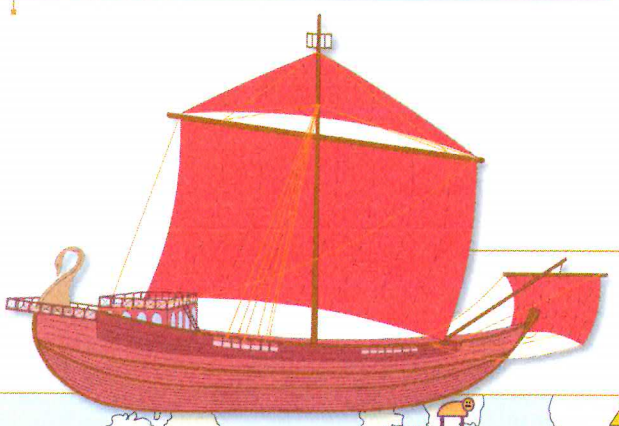

Római kereskedelmi hajó

8. Milyen szerepet játszott a tenger a birodalom gazdasági és politikai életében?

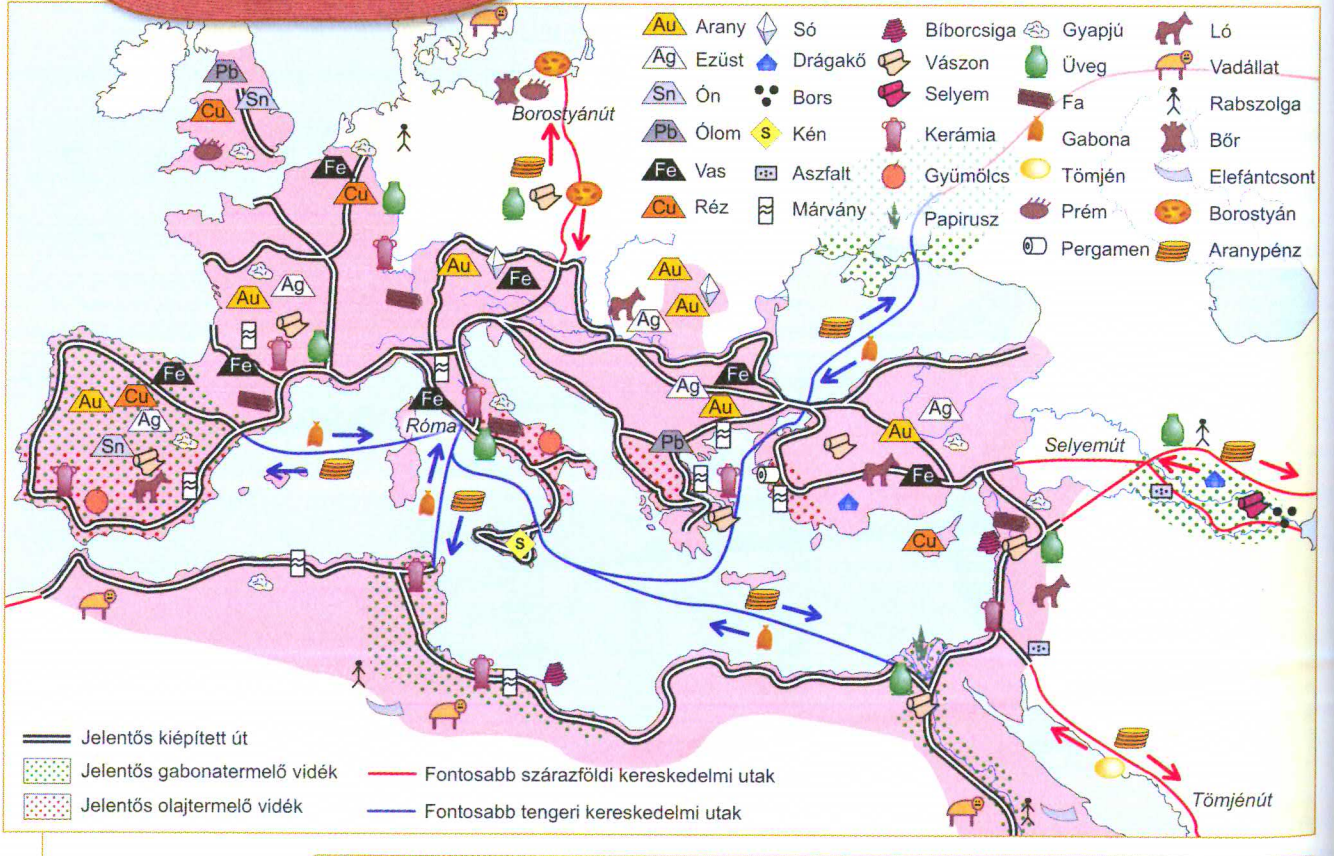

9. *A Római Birodalom gazdasága*

Mutassa be a birodalom belső munkamegosztását! Jellemezze a külkereskedelmet! Hogyan hatott a külkereskedelem a birodalom gazdasági életére?

AZ I. SZÁZAD KATASZTRÓFÁJA, A VEZÚV KITÖRÉSE

Az antik Róma lakóinak életét meglehetősen pontosan ismerjük. A lakosság mindennapi életének felidézéséhez különösen **Pompeji** maradványai nyújtanak nagy segítséget. Kr. u. 79-ben a **Vezúv** kitörése a várost vulkáni törmelékkel borította el. Így máig fennmaradtak utcái, házai, sőt a házakban lévő használati tárgyak, sok helyütt még az asztalon hagyott ételek maradványai is.

10. „Már jó néhány napja érezhető volt a földrengés, de nem keltett különösebb félelmet, mert Campaniában ezt megszokták. Ezen az éjszakán azonban olyan erős volt, hogy szinte már nem is mozgott, hanem felfordult minden. Anyám besietett hálószobámba; ugyanakkor már én is talpon voltam, hogy felkeltsem, ha történetesen még aludt volna. Leültünk a ház előterében, amely keskeny csíkban húzódott a tenger és az épületek között. [...] Már reggel hat-hét óra felé járt az idő, s még mindig bizonytalan s valósággal bágyadt volt a világítás. A körülöttünk levő épületek a folytonos földlökések következtében annyira megrongálódtak, hogy ezen a nyílt és mégis csak szűk helyen nagy okunk volt rettegni biztos beomlásuktól. Ekkor végre jónak láttuk távozni a városból.

Nyomunkba szegődik a megrémült sokaság, és ami félelmes helyzetekben okosság számba megy, más meggondolását többre tartja, mint a magáét; óriási tömegével szorongat és szinte taszigál bennünket útközben. Amint kijutottunk a házak közül, megállapodtunk. Itt sok csodálatos, sok félelmetes élményben volt részünk. Mert azok a kocsik, amelyeket előállítottunk, hiába voltak egészen sík terepen, egyszer erre, másszor arra gurultak, és még akkor sem maradtak egy helyben, ha kerekeiket kővel alátámasztották. Aztán láttuk, hogy a tenger visszaszívódik, és a földrengéstől mintegy visszahömpölyög. Valóban a partszegély kiszélesedett, és sok tengeri állat ott rekedt a szárazzá vált fövenyen. A másik oldalon a borzalmas fekete felhőt ide-oda cikázó villámok megszaggatták, amikor meghasadt, hosszú lángnyelvek csaptak föl benne, ezek hasonlítottak ugyan villámokra, de nagyobbak voltak. [...]

Nem sokkal később ez a bizonyos felhő leereszkedett a földre, elborította a tengert, körülvette és elrejtette Capreae szigetét, a Misenumi fok kiugró szikláit szintén eltakarta szemünk elől. [...] Ekkor hamueső kezd hullani, egyelőre csak ritkásan. Hátrapillantok: mögöttünk sűrű sötétség terjengett, elborította a földet, rohanó áradat módjára hömpölygött utánunk." *(ifj. Plinius, aki a Pompejitől nem messze fekvő kikötővárosban, Miseumban tartózkodott, levélben számolt be a Vezúv kitöréséről)*

A vulkánkitörés mely jelenségeit említi a forrás? Hogyan fogadta ifj. Plinius a vulkánkitörést, s hogyan reagált a tömeg a katasztrófára?

POLGÁRHÁBORÚK ÉS A DOMINATUS

A gazdasági válság, az Itália és a provinciák közötti erőviszonyok megváltozása a Kr. u. II. század véres **polgárháborúk**hoz vezetett. Egyes térségek légióira támaszkodva hadvezérek küzdöttek a hatalomért. A győztesek igyekeztek központosítani, megerősíteni az államhatalmat, a **hadsereg**et. Mindez rengeteg pénzt igényelt, amit csak az **adók** emelésével tudtak biztosítani. Ám ez csak tovább mélyítette a gazdasági válságot, melynek legyőzése érdekében hozták intézkedéseiket.

A Kr. u. II. század végén Septimius Severus, Pannónia helytartója került ki győztesen a hatalmi harcból (Kr. u. 193–211). Rendet teremtett, s növelte az adókat. Politikáját fia, Caracalla (Kr. u. 211–217) folytatta, aki a római polgárjogot kiterjesztette a birodalom minden szabad lakosára (Kr. u. 212). Ezzel közvetlen célja az állami bevételek növelése volt, hiszen például örökösödési illetéket csak a polgárjoggal rendelkezők fizettek. A rendelet ugyanakkor jelezte a provinciák gazdasági és katonai jelentőségének növekedését.

11.

12.

13.

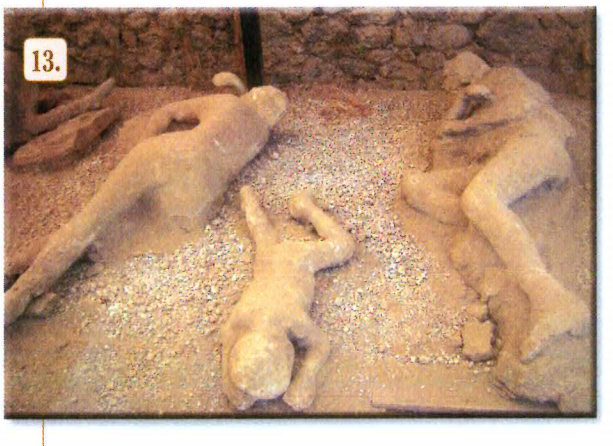

14.

Pompeji utcarészlet, megmaradt falfestmények egy épületben, az áldozatok vulkáni hamu által megőrzött alakjai és egy megkövesedett cipó

Keressen Pompejihez hasonló, a természet által konzervált leletegyüttest!

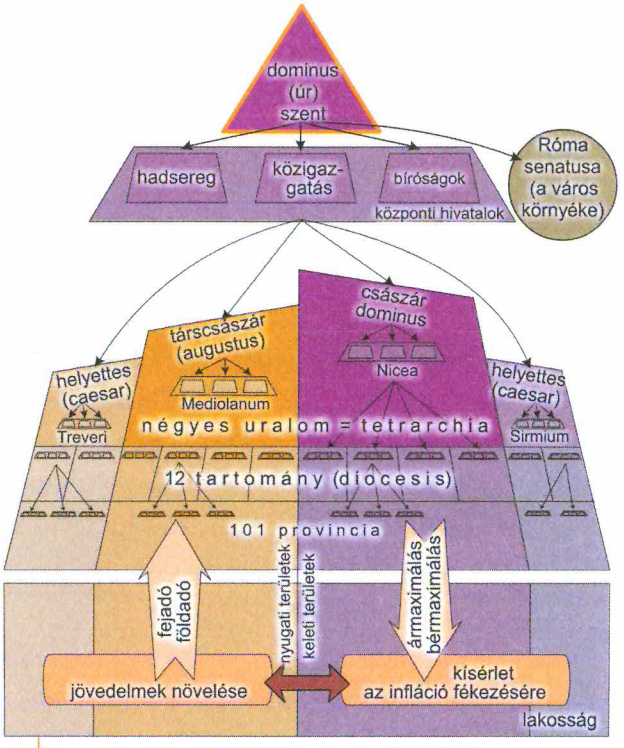

15. *A dominatus felépítése*

Hogyan alakult át a római államszervezet? Milyen problémákat kívántak megoldani? A megoldásra tett kísérlet során milyen belső ellentmondásokra derült fény?

A Kr. u. III. század második felében a polgárborúknak Aurelianus császár (Kr. u. 270–275) kemény fellépése vetett véget. Ő is a régi receptet követte: tovább emelte az adókat. Sikerült visszavernie a külső támadásokat is. A határ jobb védelme érdekében feladta Daciát. A birodalom erejének megrendülését mutatja, hogy Aurelianus Rómát erős fallal vetette körül.

A Kr. u. III. század végén a belháborúkon úrrá levő **Diocletianus** (Kr. u. 284–305) nyílt egyeduralmat épített ki, melyet az uralkodó címéről **dominatus**nak neveznek (dominus = úr). Felismerte, hogy a birodalom irányítása és ellenőrzése egy központból már nem lehetséges. Diocletianus **társcsászár**t választott, s mindkettőjüknek helyettest. A **négyes uralom** (tetrarchia) révén a központi hatalom mindenütt közvetlenebbül jelen volt, s jobban ellenőrizte az egymáshoz egyre lazábban kapcsolódó tartományokat.

Diocletianus új közigazgatást vezetett be: a régi provinciák helyén kisebb egységeket alakított ki (ezeket is provinciáknak nevezték), és Itáliát is felosztotta. Így 101, azonos elvek alapján kormányzott közigazgatási egység jött létre. Ezáltal a régi köztársasági címek még meglévő tartalma is semmivé vált. A hadsereg létszámát növelte, elhelyezkedését megváltoztatta. A limesnél csak kisebb erőket hagyott. A birodalom belsejében ütőképes seregeket vont össze, melyek azonnal a veszélyeztetett területre vonulhattak.

Reformjai megvalósításához pénzre volt szüksége, melyet az adórendszer átalakításával, vagyis adóemeléssel biztosított. Minden római polgárra fejadót és földadót vetett ki. A lakosságot igyekezett helyhez kötni, hogy biztosítsa az állandó adójövedelmet. Intézkedései átmenetileg orvosolták a bajokat, de felgyorsították a gazdaság hanyatlását.

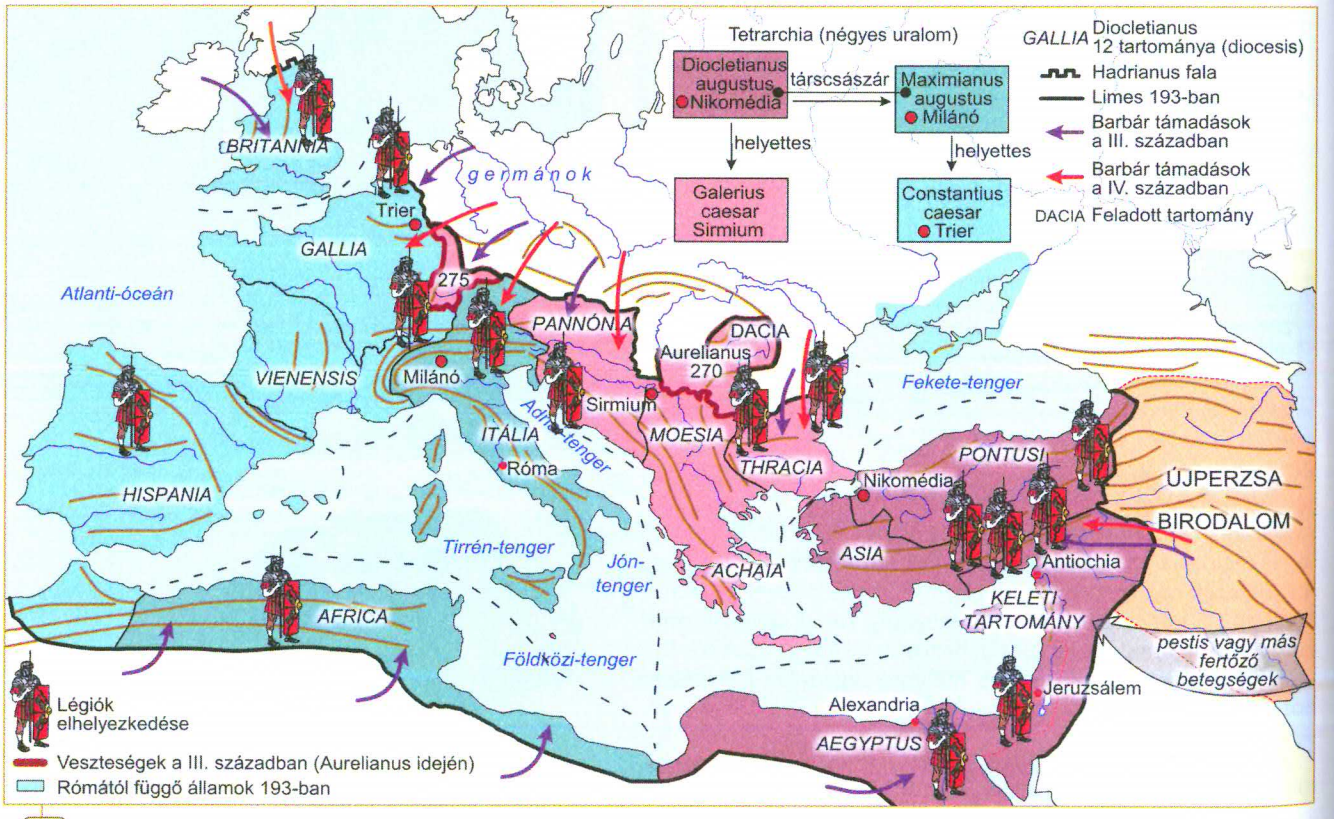

16. *A Római Birodalom a dominatus idején*

Mutassa be a dominatus rendszerének területi jellegzetességeit! Milyen külső és belső problémák olvashatók le a térképről? Hasonlítsa össze a 92. oldalon levő térkép (2. forrás) segítségével a Kr. u. I–II. századi és a Kr. u. III. századi katonai helyzetet!

18. A KERESZTÉNYSÉG SZÜLETÉSE ÉS EGYHÁZZÁ SZERVEZŐDÉSE

VALLÁSI ÉLET A CSÁSZÁRKORBAN A görög-római hitvilág a császárkor embere számára egyre inkább kiüresedett, elvesztette misztikus és bensőséges vonásait. A görög-római vallási gyakorlat az egyéntől csak a szertartásokon való részvételt követelte meg, az istenekkel való szoros kapcsolatot, a hitet nem. Baj esetén nem nyújtott **vigaszt** az embereknek, s nem kínálta a **vallásos áhítat** élményét. Nem adott biztonságot a földön, s nem ígért boldogságot kárpótlásul a földi szenvedésekért a túlvilágon. A mélyebb vallási élményre és bensőséges közösségre vágyó emberek a **keleti kultuszok** felé fordultak.

Az egyeduralom elfogadtatása érdekében a császárkorban az elhunyt császárokat istenné nyilvánították. Kezdetben ez bevált, főleg a keleti tartományokban, de az istenné lett császárok sem voltak mások, mint a többi görög-római isten, így kultuszuk kiüresedett.

A keleti hódítások után számos keleti kultusz terjedt el a birodalomban. A legjelentősebb a perzsa eredetű Mithrasz-kultusz és az egyiptomi Ízisz-kultusz. Vonzerejüket misztikus beavató szertartásaik (innen az elnevezésük is) és zárt, közösségi élményt nyújtó csoportjaik adták. Meghaló és feltámadó isteneik az e világi szenvedésekért a túlvilágon ígértek jobb életet.

2. *Mithrasz, az ókori napisten ledöfi a sötétséget jelképező bikát*

A ZSIDÓSÁG HELYZETE A Kr. e. I. századra **Palesztina** királyai elismerték a **római fennhatóság**ot. Megtarthatták trónjukat, és együttműködtek a római hatalommal. A nép többsége ezt árulásnak tekintette. A zsidók a római uralom idején követhették **egyistenhívő** vallásukat, mely mindig nagy segítséget jelentett az idegen uralom elviselésében.

A vallási hagyományok megőrzését, ápolását tűzték ki célul a farizeusok (eredetileg az írástudókat nevezték így). Ragaszkodtak az ősi hitelvekhez, törvényekhez és vallási külsőségekhez. Nézetük szerint a jeruzsálemi templomhoz és papságához kötődő kultusznál lényegesebb a kis közösségek vallásgyakorlata a zsinagógákban (a gyülekezetek házaiban). Itt felkészült tanítók (rabbik) magyarázták, a kornak megfelelően értelmezték az Ószövetség előírásait és vezették a szertartásokat. A farizeusoknak nagy szerepük volt a zsidó vallás továbbélésében, különösen a jeruzsálemi templom pusztulása után.

Különös, zárt csoportot (szektát) alkottak az esszénusok. Legnagyobb közösségük a Kumrán-magaslat vidékének barlangjaiban, vagyonközösségben, szigorú szabályok szerint élt. Az „új

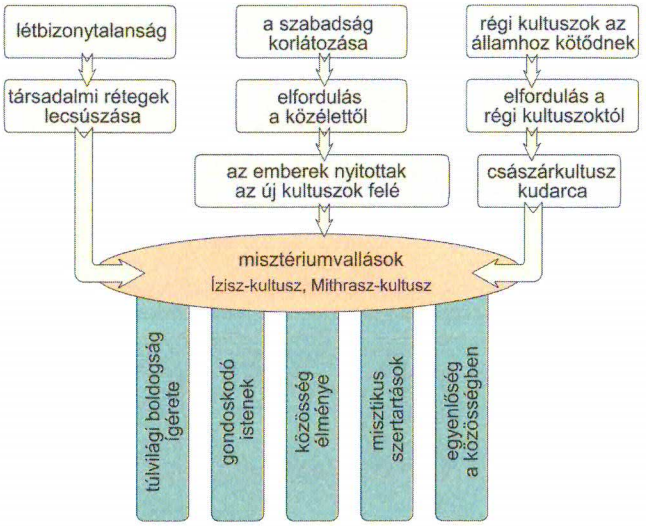

3. *A misztériumvallások*

Miért vált nyitottá a birodalom lakossága az új vallások befogadására? Gyűjtse össze az ábra segítségével a misztériumvallások jellemzőit!

1. „[…] az esszénusok azt tanítják, hogy mindent rá kell bízni Isten akaratára. Hisznek a lélek halhatatlanságában, és a legkívánatosabb jónak az igazságot tartják. Ha fogadalmi ajándékokat küldenek is a templomnak, nem mutatnak be áldozatot, s azzal mentik ki magukat, hogy nekik sokkal szentebb tisztulási eszközeik vannak. Ezért nem is szabad belépniük a közös szentélybe, tehát külön tartják istentiszteleteiket. Egyébként kiválóan erkölcsösek, és csak földműveléssel foglalkoznak. Különösen csodálatra méltó, hogy valamenynyien az erényes életre törekszenek, éspedig oly mértékben, ami a görögöknél és a barbároknál teljesen ismeretlen, őket azonban nem rövid ideje, hanem már emberemlékezet óta semmi sem gátolja meg ebben a buzgó törekvésükben; teljes vagyonközösségben élnek, és közöttük a gazdag sem élvezhet többet javaiból, mint a szegény. […] Bevételeik és a földművelésből származó jövedelmeik kezelésére derék embereket választanak, ezek a papok, és az ő feladatuk gondoskodni gabonáról és minden táplálékról." *(Josephus Flavius: A zsidók története, Kr. u. I. század vége)*

Melyek az esszénusok főbb jellemzői? Mi adta a közösségek erejét? Hogyan viszonyulhatott a társadalom az esszénus közösségekhez? Indokolja válaszait!

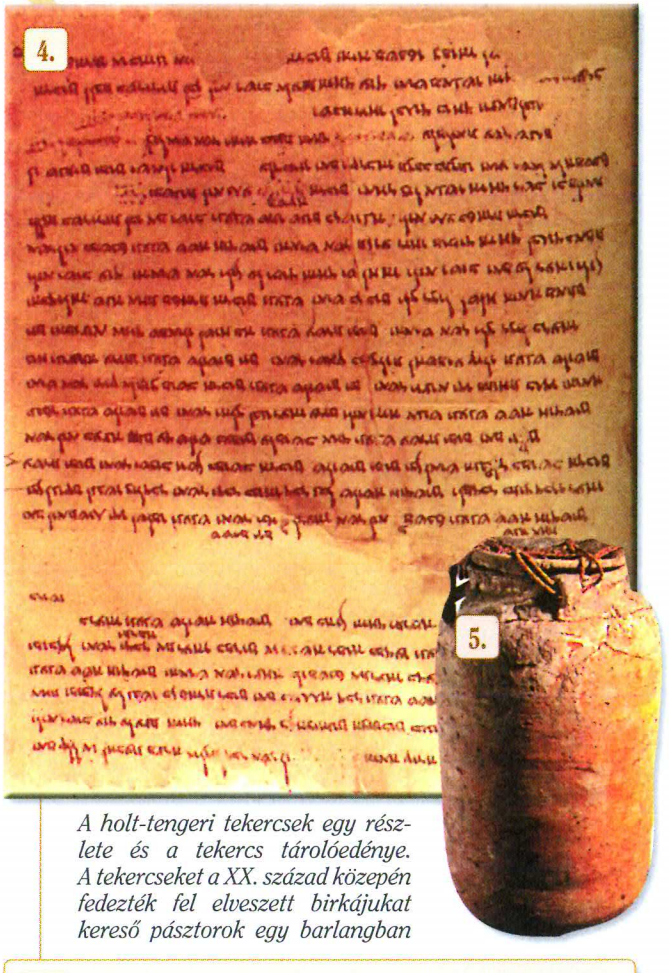

A holt-tengeri tekercsek egy részlete és a tekercs tárolóedénye. A tekercseket a XX. század közepén fedezték fel elveszett birkájukat kereső pásztorok egy barlangban

Mennyiben befolyásolhatja elképzeléseinket egy-egy véletlenül feltárt lelet? Keressen hasonló példákat!

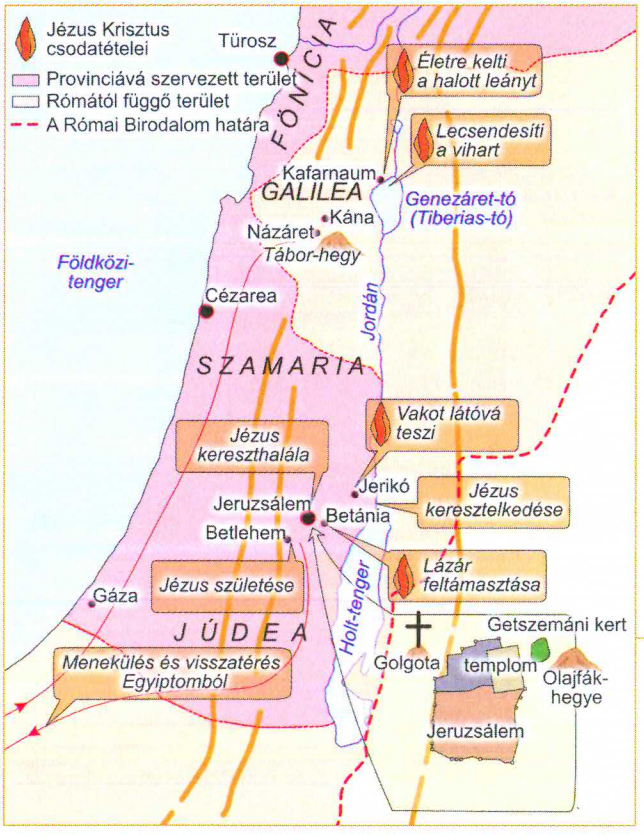

Jézus Krisztus életének és tanításainak helyszínei

szövetség közösségének" nevezték magukat. Azt vallották, hogy az ember lelkéért a Jó és a Rossz (a Világosság és a Sötétség) szelleme küzd. Lemondással, a bűnök elleni harccal, a Jó diadaláért, a megváltásért tevékenykedtek. Hitük szerint ez már a saját életükben valósággá válik.

A zsidóság régóta várta a **Megváltót**, a Messiást, aki megszabadítja az országot elnyomóitól, a népet szenvedéseitől. Az **Ószövetség**ben számtalan helyen jövendölik meg eljövetelét.

Az évszázadok során Palesztinából már sok zsidó költözött el idegen elnyomás elől. A **szétszóratásban** (diaszpórában) élő zsidó közösségek részben eltávolodtak a zsidó hagyományoktól. A **hellenizálódott zsidók** megismerkedtek a görög filozófiával. Megőrizték egyistenhitüket, de a **Biblia** elbeszéléseit már nem szó szerint, hanem **jelképesen** értelmezték. A görög nyelvet beszélve, egy tágabb világban mozogva, már nem volt egyértelmű számukra, hogy az üdvözülés csak egyetlen népnek adatik meg. Ugyanakkor a Biblia görög fordításából a hellenisztikus világ megismerte a zsidó vallás alapját, az **egyetlen, mindenható isten**ről szóló tanítást.

JÉZUS KRISZTUS FELLÉPÉSE A zsidóság körében, a felfokozott messiásvárás légkörében született meg az egyik legelterjedtebb világvallás, a **kereszténység**. Igehirdetők léptek fel, például a később szentté avatott **Keresztelő János**. A Megváltó közeli eljöveteléről tanított, és **bűnbánat**ra intette a népet. A megtisztulást jelképezte, hogy követőit megmártotta a Jordán folyó vizében (keresztelés). A sokaság hallgatott rá, ezért a hatalom számára veszélyessé vált, és a zsidó uralkodó (Heródes Antipasz) kivégeztette.

János még csak jövendölte a Megváltót, a názáreti Jézus már a **megváltás**t hirdette. **Jézus Krisztus** [Jézus = Jozsua; Krisztus = Khrisztosz (görög) = Messias (zsidó) = fölkent] életének eseményeit halála után jegyezték le. Ezek az írások az **evangéliumok** (jelentése: örömhír), melyek közül négyet (Márk, Máté, Lukács és János evangéliuma) az egyház később hitelesnek ismert el, s bevett a keresztények szent könyvébe, az **Újszövetség**be. (Az Ószövetség mellett ez a Biblia másik fő része.)

Jézus tanítványaival, az **apostolok**kal járta Júdea városait. Hirdette a közelgő végítéletet, amikor Isten dönt arról, hogy elnyerjük-e az örök életet (üdvözülünk-e), vagy kárhozatra jutunk. Jézus szerint nem azért üdvözülünk, mert részt veszünk a szertartásokon és betartjuk a különböző tilalmakat, hanem azért, mert **Istenhez méltó élet**et élünk. (Ez nem tetszett a zsidó főpapoknak.) Tanításainak lényege a **szeretet** Isten és embertársaink iránt. Ostorozta a vagyonszerzést, a kapzsiságot, a gyűlöletet, az erőszakot, a bosszút, hiszen **megbocsátás** nélkül nincs szeretet. Nézeteit nem elvontan, hanem képszerűen és példákon keresztül fejtette ki. Életével, földi tevékenységével is **példát mutatott,** megtestesítette, tapasztalhatóvá tette azt az életet és magatartást, amelyet Isten követelt az emberektől. Híveinek száma – először a zsidók körében – gyorsan gyarapodott.

Kövesse nyomon Jézus életének helyszíneit és eseményeit! Hívja segítségül a tankönyvi szöveg mellett Máté evangéliumát! Olvassa el az Újszövetségben a négy evangélium (Máté, Márk, Lukács és János) egyikét! Keressen példabeszédeket, és röviden értelmezze azokat!

Jézus – hasonlóan Keresztelő Jánoshoz – veszélyessé vált a helyi hatalom és a rómaiak számára. Júdea helytartója, Pontius Pilatus (Kr. u. 26–36) a zsidó főpapok kérésére a legmegalázóbb módon, **keresztre feszítéssel** kivégeztette. Jézus Krisztus kereszthalálával tanításai nem haltak el. Hívei őt tekintették a Megváltónak. A **feltámadásába vetett hit** értelmet adott az istenfélő életnek, tanai követésének. Várták közeli második eljövetelét. Jeruzsálemben tanítványaiból **Péter apostol** vezetésével kis közösség jött létre. Az új hit követői, akik később keresztényeknek (Krisztus-hívők) nevezték magukat, mesterük tanait hirdették.

Péter apostolt, aki Jézus jövendölése szerint háromszor tagadta meg tanítómesterét, eredetileg Simonnak nevezték. Jézus azonban Péternek (görögül: kőszikla) nevezte el, szilárd hitéért. Első volt Jézus tanítványai, az apostolok között („te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat"). Élete végéig (Kr. u. 67) hirdette az igét. Rómába ment, s Kr. u. 33-tól egészen haláláig Róma püspökeként tevékenykedett. A katolikus felfogás szerint a pápák Péter utódai e méltóságban.

A PÁLI FORDULAT Jézus hívei kezdetben zsidók voltak. Tanai azonban az egész hellenisztikus világban jó táptalajra találtak: az emberek régóta vártak megbocsátásra és üdvösségre. A keresztény vallás ezért kilépett a zsidóság köréből, és gyorsan terjedni kezdett. Ebben jelentős szerepet játszott Pál apostol. Pál eredeti neve Saul volt. A diaszpóra zsidóságából származott, s római polgárként látta meg a napvilágot. Szüleitől farizeus nevelést kapott, esküdt ellensége lett a keresztényeknek, ám csodás körülmények között megtért.

Pál azt hirdette, hogy nincs értelme várni a közeli végítéletre, mert a megváltás Krisztus kereszthalálával már megtörtént, így **aki hisz** Jézusban, **üdvözül**. Sorsunkkal Isten próbára teszi hitünket, ezért azt el kell fogadnunk, ahogyan a világ rendjét, a hatalom és a vagyonosok létezését is. A **vagyonosok** is üdvözülhetnek, ha Jézus tanításai szerint élnek. Megnyílt az út a felső rétegek számára az új hit felé. A keresztény közösségekben a vagyonközösség gyakorlatát felváltotta **a szegények támogatása**. Pál másik fontos tanítása, hogy Isten **nem csak a zsidóké**, és a népek mindannyian testvérek a megváltásban, hiszen Krisztus mindenkit megváltott.

7. „2.24. Mert az Istennek neve miattatok káromoltatik a pogányok között amint meg van írva.
2.25. Mert használ ugyan a körülmetélkedés [zsidó hagyomány], ha a törvényt megtartod, de ha a törvényt áthágod, a te körülmetélésed körülmetéletlenséggé lett. [...]
3.28. Azt tartják tehát, hogy az ember a hit által igazul meg, a törvény cselekedetei nélkül [a zsidók ősi törvényeiről van szó].
3.29. Avagy Isten csak a zsidóké-e? Avagy nem a pogányoké is? Bizony a pogányoké is. [...]
13.7. Adjátok meg azért mindenkinek, a mivel tartoztok: a kinek az adóval, az adót; a kinek a vámmal, a vámot; a kinek a félelemmel, a félelmet, a kinek a tisztességgel, a tisztességet.
13.8. Senkinek semmivel ne tartozzatok, hanem csak azzal, hogy egymást szeressétek: mert aki szereti felebarátját [embertársait], a törvényt betöltötte." *(Pál apostol levele a rómabeliekhez)*

Hogyan viszonyul Pál a zsidó hagyományokhoz? Milyen magatartásra inti híveit Pál a hatalommal szemben? Mi a jelentősége állásfoglalásának?

8. „5.3. Boldogok a lelki szegények [itt írástudatlanok]: mert övék a mennyeknek országa.
5.4. Boldogok, a kik sírnak: mert ők megvigasztaltatnak.
5.5. Boldogok a szelídek: mert ők örökségül bírják a földet...
5.6. Boldogok, akik éhezik és szomjúhozzák az igazságot: mert ők megelégíttetnek.
5.7. Boldogok az irgalmasok: mert ők irgalmasságot nyernek.
5.8. Boldogok, akiknek szívök tiszta: mert ők az Istent meglátják.
5.9. Boldogok a békességre igyekezők: mert ők az Isten fiainak mondatnak." *(Részlet a Hegyi beszédből [Máté evangéliuma], melyet a tanítványai előtt mondott el Jézus)*

Kiket szólított meg Jézus? Milyen tulajdonságokat tartott követendőnek? Hogyan viszonyulnak Jézus tanításai a római világszemlélethez?

9. „5.38. Hallottátok, hogy megmondatott: Szemet szemért és fogat fogért.
5.39. Én pedig azt mondom néktek: Ne álljatok ellen a gonosznak, hanem a ki arczul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is. [...]
5.43. Hallottátok, hogy megmondatott: Szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet.
5.44. Én pedig azt mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal akik titeket gyűlölnek [...];
5.45. Hogy legyetek a ti mennyei Atyátoknak fiai, aki felhozza az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és esőt ád mind az igazaknak, mind a hamisaknak. [...]." *(Részlet a Hegyi beszédből)*

Milyen új etikai követelményt fogalmaz meg Jézus (a keresztény vallás)? Mi az alapja ennek a követelménynek? Hogyan fogadhatták az emberek ezeket a követelményeket?

10. „Saul még mindig lihegett a dühtől, és halállal fenyegette az Úr tanítványait. Elment a főpaphoz, s arra kérte, adjon neki ajánlólevelet a damaszkuszi zsinagógához, hogy ha talál ott embereket, férfiakat és nőket, akik ezt a tanítást [ti. Jézusét] követik, megkötözve Jeruzsálembe hurcolhassa őket. Már Damaszkusz közelében járt, amikor az égből egyszerre nagy fényesség vette körül. Földre hullott és hallotta, hogy egy hang így szól hozzá: »Saul, Saul, miért üldözöl?« Erre megkérdezte: »Ki vagy, Uram?« Az folytatta: »Jézus vagyok, akit üldözöl. De állj fel és menj a városba, ott majd megmondják neked, mit kell tenned.«

Útitársainak elakadt a szavuk, mert hallották a hangot, de látni nem láttak semmit. Saul feltápászkodott a földről, kinyitotta a szemét, de nem látott. Úgy vezették be Damaszkuszba kézen fogva. Három napig nem látott, nem evett és nem ivott.

Élt akkor Damaszkuszban egy Ananiás nevű tanítvány. Az Úr egy látomásban megszólította: »Ananiás« »Itt vagyok, Uram!« – felelte. S az Úr folytatta. »Fogd magad, és siess az Egyenes utcába. Keresd meg Júdás házában a tarszuszi Sault: nézd, imádkozik.« »Uram, sokaktól hallottam, hogy ez az ember mennyit ártott szentjeidnek Jeruzsálemben. Itt pedig megbízatása van a főpapoktól, hogy bilincsbe verjen mindenkit [...] aki segítségül hívja nevedet.« Az Úr azt válaszolta: »Menj csak, mert eszközömül választottam, hogy megismertesse nevemet a pogány népekkel, a királyokkal és Izrael fiaival. Megmutatom majd neki, mennyit kell értem szenvednie.«" *(Biblia: Az apostolok cselekedetei)*

Mondja el saját szavaival Saul megtérésének történetét! Milyen feladatot adott az Úr Saulnak? Milyen hatással lehetett ez a kereszténység terjedésére?

11. „13.1. Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy a pengő cimbalom. […]
13.3. És ha vagyonomat mind felélettem is, és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi hasznom abból.
13.4. A szeretet hosszútűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel.
13.5. Nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a gonoszt, […]
13.13. Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet." *(Pál apostol első levele a korinthusbeliekhez)*

Mit tart a kereszténység legfontosabb parancsának Pál? Van-e társadalmi üzenete a szeretet parancsának?

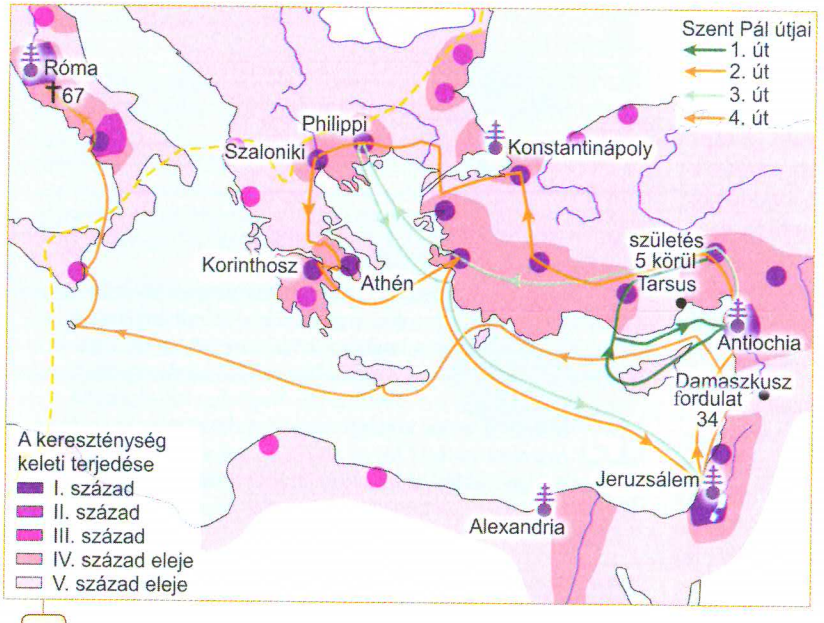

12. *Pál apostol térítő útjai*

Kövesse nyomon az apostol útjait! Mely tényezők határozták meg ezek irányát? Milyen eredménye volt az utaknak?

Pál működésének köszönhetően az új vallás megbékült kora valóságával, az államhatalommal és a társadalmi különbségekkel.

A kereszténység nyitottá lett minden ember számára. A zsidóság jelentős része előtt ekkorra vált nyilvánvalóvá, hogy Jézus tanítása nem hoza el népük szabadságát. Így Jézust nem ismerték el megváltónak, tovább reménykedtek a Messiás eljövetelében. A zsidó vallás, megőrizve korábbi tanait, külön fejlődött tovább.

AZ EGYHÁZ KIALAKULÁSA

A Kr. u. II. századtól már minden társadalmi réteg és nép körében szerveződtek **keresztény közösségek**. Az irányítást, a közösség vagyonának felhasználását a felügyelők (episzkoposz = püspök) végezték, akik rövidesen állandó tisztségviselői lettek közösségüknek.

Minden város gyülekezetének élén a **püspök** állt, akit kezdetben a hívek választottak a többi püspök jóváhagyásával. Segítőtársaiból, a **presbiterek**ből (idősebbek) alakult ki a **papság**. Fokozatosan elkülönültek a világiaktól, s létrehozták a **keresztény egyház**at. Az egyház belső felépítése, a **hierarchia** (szent uralom), a magasabb tisztségűek feltétlen tiszteletén alapult. A **szertartások** (keresztelés, áldozás, házasságkötés, temetés stb.), melyeket a papság végzett, fokozatosan állandósultak. Kialakultak a **keresztény ünnepek** (elsőként a vasárnap). Mindez segítette az egyház megszilárdulását. Az egyházszervezet kiépülésével az egyes provinciák püspökei összejöveteleket, **zsinat**okat tartottak, ahol a hit kérdéseiről, a szent iratok értelmezéséről tanácskoztak. Egy terület legnagyobb városának (metropolisz) a püspöke vált a tartomány egyházi vezetőjévé (metropolita).

A római államhatalom kezdetben nem szállt szembe az új vallással, ahogy türelmes volt a többi kultusszal szemben is, amíg azok nem sértették az állam érdekeit. A keresztények azonban csak saját istenüket tisztelhették, és megtagadták a császárok istenítését. **Hitük terjesztésére** törekedtek. A kegyetlen **üldözések** (keresztre halál, megégetés, mártírhalál az amfiteátrumban) nem értek célt: a Kr. u. IV. századra a lakosság jelentős része már az új hit követőjévé vált. Az üldöztetés, a vértanúk magatartása sok nem keresztény hitű emberből is rokonszenvet, részvétet váltott ki.

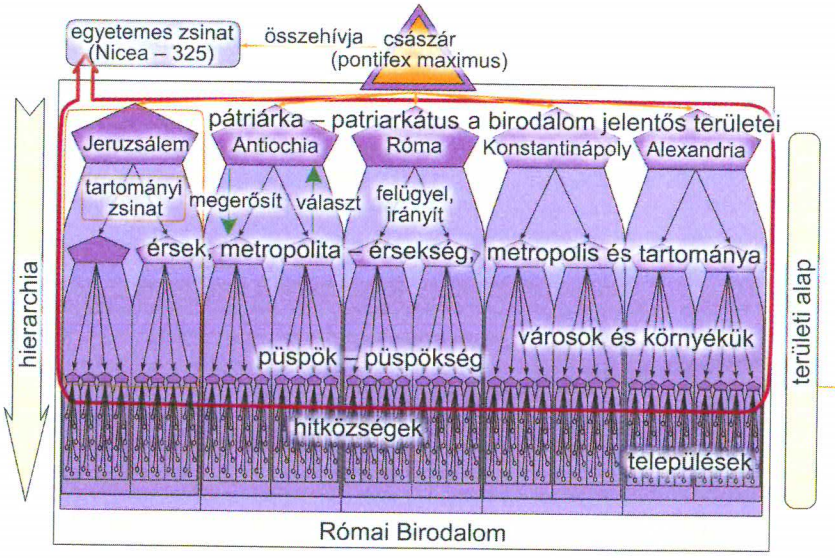

13. *Az egyházi hierarchia*

Határozza meg az ábra segítségével a hierarchia fogalmát! Hány szintje volt az egyházi hierarchiának? Nevezze meg ezeket! Ki állt az egyházi hierarchia élén?

14. *Igehirdető egy III. századi katakomba falán*

Nézzen utána az interneten a katakomba fogalmának! Mit tesz a képen az igehirdető?

15. „Uram, alapelvnek tekintem, hogy minden kétes ügyet eléd terjesszek. [...] Eddig azok ellen, akiket kereszténység vádjával idéztek ítélőszékem elé, a következő módon jártam el. Megkérdeztem tőlük, keresztények-e. Azokat, akik kereszténynek vallották magukat, másodszor és harmadszor is megkérdeztem, és büntetéssel fenyegettem meg őket. Akik még ezután is kitartottak, azokat kivégeztettem. [...]

A jelentések szerint azonban az a legnagyobb vétkük vagy eltévelyedésük, hogy bizonyos meghatározott napon hajnalhasadta előtt összegyülekeznek, és váltakozva karban énekelnek az istennek hitt Krisztus tiszteletére, és esküvel kötelezik magukat, nem ám valami gaztettre, hanem arra, hogy nem lopnak, nem rabolnak, nem követnek el házasságtörést, nem szegik meg esküjüket, a rájuk bízott letét kiadását felszólítás esetén nem tagadják meg: ennek végeztével pedig rendszerint szétszélednek; [...]

Ezért elnapoltam az ügy kivizsgálását, és hozzád fordulok tanácsért. Mert meggondolásra méltónak láttam ezt a dolgot, főképpen a vádlottak nagy tömege miatt; [...] Nemcsak a városokban, hanem a falvakban és a tanyákon is elharapózott ennek a babonaságnak a ragálya [...].” *(ifj. Plinius levele Traianus császárhoz)*

Mi volt a szerző feladata? Jellemezze a forrás alapján a keresztények magatartását! Hogyan viszonyul a szerző a keresztényekhez? Alkosson képet a forrás alapján a kereszténység terjedéséről!

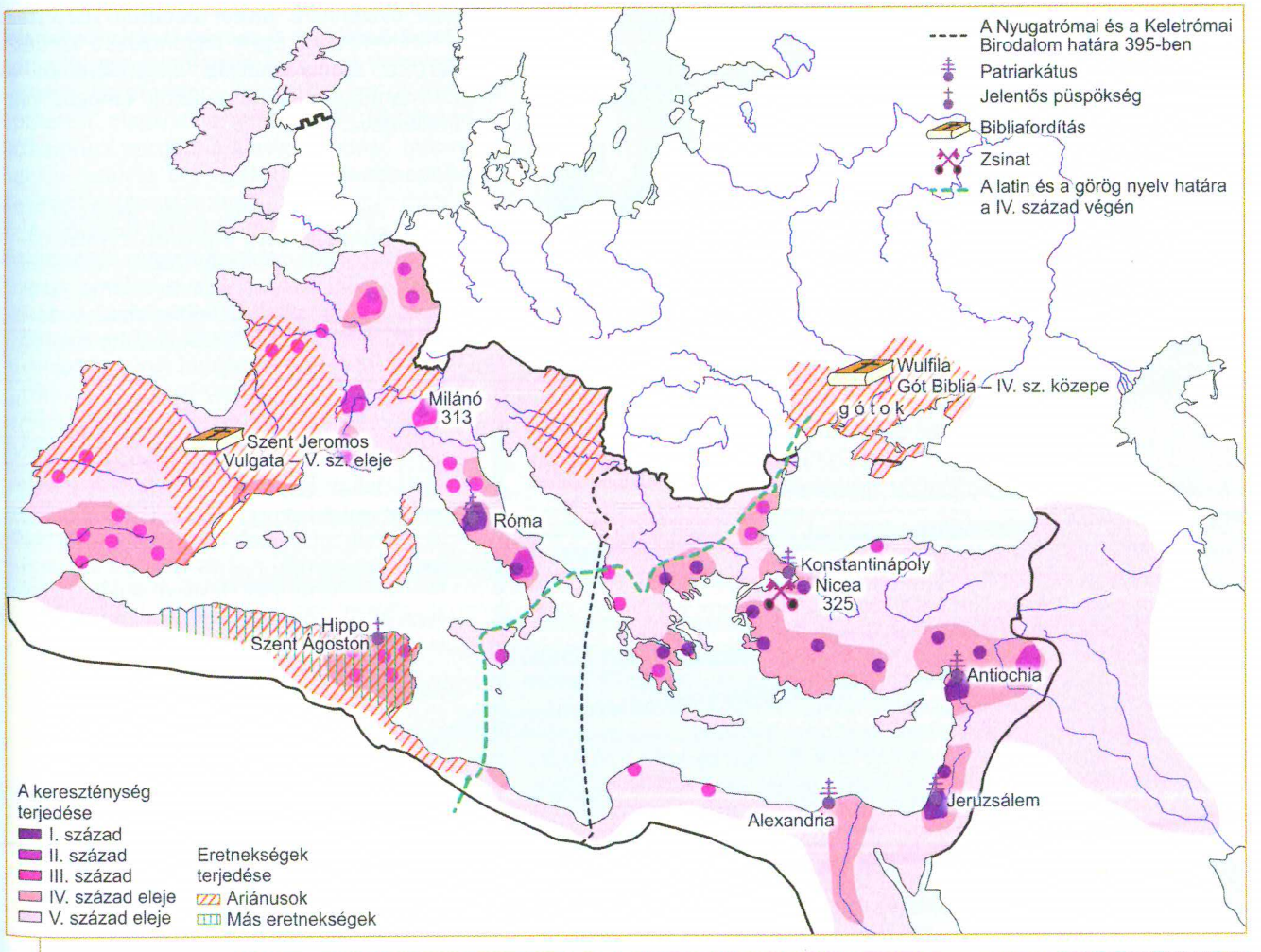

16. *A kereszténység terjedése*

Kövesse nyomon a kereszténység terjedését! Mely tényezők határozták meg a folyamatot? Melyek voltak a legnagyobb keresztény központok? Mire következtethet elhelyezkedésükből? Mire következtet az eretnekség (a hivatalos egyházi tanoktól eltérő nézetek) elterjedtségéből?

19. A RÓMAI BIRODALOM SZÉTESÉSE

1. „[…] a közjóléttel és közbiztonsággal kapcsolatosan mindent megtárgyaltunk […] elsősorban azt rendeltük el, amiben az istenségnek kijáró tisztelet megnyilatkozik, hogy ti. a keresztényeknek is, és mindenkinek megengedjük, hogy szabadon azt a vallást kövessék, amelyiket akarják. […]

Ezen túlmenően a keresztények személyére vonatkozólag úgy rendelkeztünk, hogy ha azokat a helyeket, amelyeken azelőtt össze szoktak gyűlni, és amelyekre vonatkozólag […] ettől eltérő módon történt intézkedés, […] a keresztényeknek minden fizetség […] nélkül […] szolgáltassék vissza." *(Constantinus milánói rendelete, 313)*

Kiknek biztosít vallásszabadságot a rendelet? Mely vallási csoport életében hozott ez jelentős változást? Mely kérdéssel kapcsolja össze a rendelet a vallásgyakorlás engedélyezését? Miért?

Constantinus, akit az első keresztény császárnak tartanak

2.

Nézzen utána az interneten a milviusi hídnál történt eseményeknek!

3. „Ekkor [a niceai zsinaton] a püspökök jobb oldaláról [a császár] derűs nyugalommal a gyülekezetre tekintvén, összeszedte a gondolatait, majd higgadt és kegyes hangon a következőképpen szólt: »Barátaim! Arra gondolok, hogy titeket itt összegyűlve talállak és mindannyiótok közös, egyetértő vélekedésének lehetek tanúja. Tehát senki irigy ellenség ne zavarja meg boldogságunkat, […] Mert én minden háborúnál és félelmetes harcnál súlyosabbnak ítélem az Isten gyülekezetének belső meghasonlását […]. Amikor ellenségeimen a hatalmasabb akaratából és segítségével győzedelmeskedtem, azt hittem, nincs más hátra, mint hogy hálát adjak Istennek és együtt örvendjek azokkal, akiket ő szabadított meg általunk. Amikor pedig várakozásom ellenére a ti meghasonlásotokról hallottam, […] óhajtván, hogy közreműködésem révén ez is orvoslásra találjon, haladéktalanul összehívtalak benneteket. Örvendek, mikor gyülekezeteteket látom, de óhajtásaimat csak akkor mondhatom teljesültnek, ha meggyőződöm róla, hogy lélekben egyesülve, valamennyien azt a közös, békés egyetértést gyakoroljátok, amelyet nektek, mint Isten papjainak, illő volna mások számára is megszereznetek. Ne habozzatok tehát, Istennek kedvelt hívei, valamennyiünk urának és megváltójának hűséges szolgái, és a köztetek dúló viszálykodás okát most mindjárt adjátok elő, hogy ezáltal a viszály kötelékeit a béke törvényével feloldhassátok. Mert így cselekednétek kedvére a mindenek fölött álló Istennek, és így adnátok bőségesen hálát nekem is, a ti szolgatársatoknak.«" *(Eusebios: Constantinus élete, Kr. u. IV. század)*

Milyen szerepet töltött be a császár az egyházi hierarchiában? Mit akart elérni az uralkodó? Milyen érdekek álltak e cél mögött? Milyen módszerekkel igyekezett elérni célját? Miben különbözött a principátus és Constantinus korának fölfogása a császári hatalomról?

AZ ÚJ ÁLLAMVALLÁS Miután a kereszténység megbékélt a világi hatalommal és elfogadta a társadalmi különbségek létezését, **Constantinus** császár (Kr. u. 306–337) felismerte, hogy a válságokkal küzdő államhatalomnak nem üldöznie kell a keresztényeket, hanem inkább támaszkodnia kell az új vallásra. **313-ban Milánóban** kiadott rendeletével (ediktumával) biztosította a keresztények szabad vallásgyakorlatát. Constantinus intézkedése nyomán a kereszténység egyre inkább a **legfőbb összekötő kapoccsá** vált a birodalomban.

A kereszténység addigra az egész birodalomban elterjedt, s ebből természetszerűleg következett, hogy **a szertartásokban és a hitelvekben különbségek** alakultak ki. Constantinus államérdekből is biztosítani akarta az egyház egységét, hiszen a kereszténység csak így köthette össze a birodalom népeit és területeit. Kr. u. 325-ben, a császár által összehívott **niceai zsinat**on tisztázták a hitelveket. Az egyik legfontosabb kérdésben, a **Szentháromság** megítélésében a Constantinus által támogatott felfogás vált uralkodóvá.

4. „Megparancsoljuk, hogy mindazok a népek, amelyek kegyelmes kormányzatunk uralma alatt állnak, abban a vallásban éljenek, amelyet a hagyomány szerint szent Péter apostol adott át Róma népének. […] Tehát: mindenkinek hinnie kell az apostoli hitvallást és az evangéliumi tanítás értelmében az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek egységesen isteni voltát, egyenrangú méltóságát és szent hármasságát. Meghagyjuk, hogy akik ezt a hitvallást követik, a »katolikus keresztény« nevét viselhetik, a többiek azonban, akiket eszteleneknek és őrülteknek ítélünk, az eretnek hitvallásuknak megfelelő gyalázatos nevet viseljék, […] és egyelőre az isteni bosszúnak adjuk őket, de majd, amidőn isteni sugallatból erre utasítást kapunk, magunk is gondoskodunk megbüntetésükről. […]

Amennyiben valaki is áldozat bemutatása céljából állatot merészelne levágni, vagy az állatok beleit tanulmányozná, a felségsértési perek eljárásához hasonló módon bárkinek a bejelentése alapján vád alá helyezhető, és megkapja méltó büntetését." *(Theodosius törvényeiből)*

Mit tartalmaz Theodosius rendelete? Hasonlítsa össze Constantinus milánói rendeletével! Milyen eretnekséget említ a rendelet? A pogányokkal vagy az eretnek nézeteket valló keresztényekkel szemben volt türelmetlenebb a császár? Mi lehetett a különbség oka?

A Szentháromság (Atya, Fiú és Szentlélek) tartalmát többféleképpen értelmezték a kortársak. Ez lényegében attól függött, hogy kinek tekintették Jézust (a Fiút). A császár a birodalom egysége érdekében egyetértést kívánt elérni. Bár ő még nem volt keresztény, mint a birodalom vallási vezetője (pontifex maximus) összehívta Niceába az első egyetemes zsinatot (Kr. u. 325). A püspökök részvételével megtartott tanácskozáson a császár elnökölt, s keresztülvitte akaratát. Tisztázták a Szentháromság tanát, és olyan hitelvnek fogadták el, melynek igazsága nem vitatható (dogmává tették). A dogma szerint az Atya, a Fiú és a Szentlélek is azonos Istennel, annak három megnyilvánulási formája. A hitelvet tagadó Arius alexandriai presbitert és híveit, az ariánusokat eretneknek minősítették. (Az ariánusok szerint Jézus Isten legkiválóbb teremtménye, de nem azonos Istennel.)

A milánói rendelet még csak egyenjogúságot biztosított a kereszténységnek. Az egységes Római Birodalom utolsó császára, Theodosius **államvallássá** tette (391). Minden más vallást üldözendőnek nyilvánított.

5. *Trónoló Krisztus egy IV. századi mozaikon*

Mennyiben fejezi ki a mozaik a politikai helyzetben bekövetkező változásokat?

A KELET ÉS A NYUGAT ELTÁVOLODÁSA

A **gazdaság hanyatlása,** a piac visszaszorulása nem egyformán érintett minden vidéket. A **birodalom nyugati felében** egyre erőteljesebben, míg a keleti területeken kevésbé érvényesültek ezek a jelenségek. Így az amúgy is fejlettebb Kelet mögött a Nyugat mindinkább elmaradt. A folyamatot követve Constantinus Róma helyett új fővárost építtetett magának a Kelet egyik kapujában, a Boszporusz partján, a görög alapítású Büzantion helyén, melyet önmagáról **Constantinopolis**nak nevezett el (Konstantinápoly).

A növekvő létszámú hadsereg, az új főváros építkezései rengeteg pénzt igényeltek, ezért a császár emelte az adókat. Az adók behajtása érdekében Constantinus helyhez és foglalkozáshoz kötötte a colonusokat és a kézműveseket. Az adózás elkerülése és a császári hivatalnokok zaklatásai miatt a szabad kisbirtokosok a környékükön élő **nagybirtokos védelme** alá helyezkedtek, így ők is függőségbe kerültek (patrocinium). A helyhez kötött colonusokkal együtt új alávetett réteg kezdett kialakulni, melyet terményszolgáltatásra köteleztek.

6. *Az új főváros, Konstantinápoly háromszoros védőfalai*

Nézzen utána az interneten, meddig védték meg ezek a falak az ellenségtől a várost!

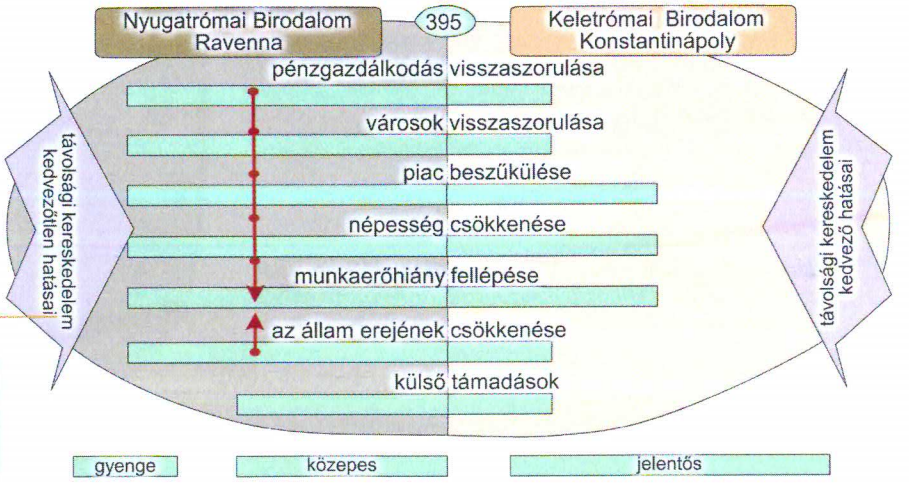

A birodalom nyugati és keleti területeit ért hatások

7.

Hasonlítsa össze a két területet ért hatásokat, és elemezze a helyzetet a birodalom fennmaradása szempontjából!

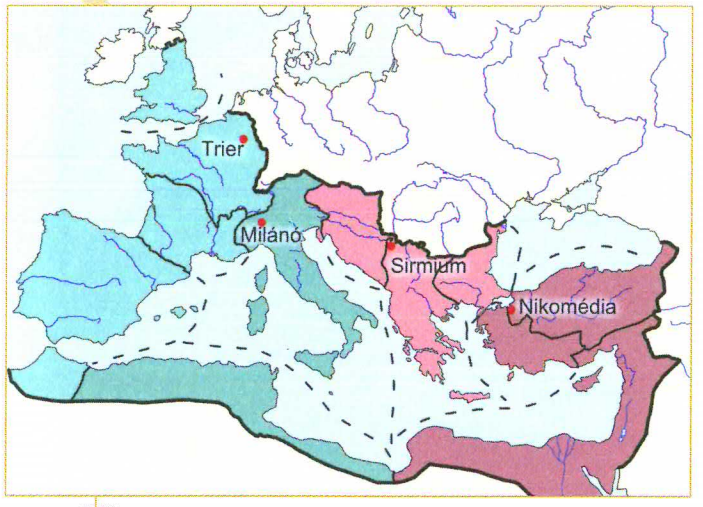

8. *A tetrarchia és a birodalom Constantinus halála utáni felosztása*

Vesse össze a Constantinus által felszámolt tetrarchiát és a császár halála után kialakult helyzetet! Milyen folyamatokat bizonyít az eredmény?

9. „A hunok népe, melyről a régi írások alig emlékeznek meg, a Maeotis [Azovi-tenger] mocsarain túl, a Jegestengeren mellett tanyázik: vadsága minden képzeletet felülmúl.

Sohasem húzódnak épület fedele alá; az ilyesmit kerülik, mint az emberek megszokott életétől különválasztott temetőket. Náluk még csak egy náddal fedett kunyhót sem lehet találni. Így kóborolnak [...].

Ennek a népnek minden tagja éjjel-nappal lóháton intézi az adásvételt, így eszik és iszik, és az állat keskeny nyakára dőlve alszik [...].

Ha támadás éri őket, ék alakban vonulnak csatába, közben ijesztő harci kiáltásokat hallatnak. Mivel könnyen és gyorsan mozognak, szántszándékkal szétszóródva oly hirtelen csapnak át támadásba, hogy rendezetlenül is roppant vérengzést okozva száguldoznak, de sietségük miatt sem megerősített hely ostromlása, sem az ellenséges tábor fosztogatása közben nem látni őket.

Meg is érdemlik a világ legfélelmetesebb harcosainak hírét, mert messziről, éles csontheggyel ellátott, csodálatos ügyességgel összeillesztett nyilakkal lődöznek, [...]

Ezeknél senki sem szánt, még csak hozzá sem nyúl az ekéhez, mindannyian jelölt lakóhely nélkül, otthon és törvény, állandó szokás nélkül kóborolnak, mintha mindig menekülnének valaki elől lakásul szolgáló szekereiken." *(Ammianus, Kr. u. IV. század)*

Milyen életmódot folytattak a hunok? Mi tette őket félelmetessé a harcmezőkön? Miben torzít a szerző? Mi ennek a magyarázata?

A NÉPVÁNDORLÁS A Kr. u. II. és III. században a túlnépesedő **germánok** be-betörtek a birodalomba, és fokozatosan keleti irányba vándoroltak (migráció). Ebben az időben Róma még képes volt visszaverni a támadásokat (Marcus Aurelius). 375 táján azonban a keletről nyugat felé vonuló **hunok** a Volga vidékén vereséget mértek az egyik germán népre, a Dnyeper és a Volga között élő **keleti gótok**ra. A legyőzött nomád népet függőségük alá vonták és tovább nyomultak nyugat felé. Ezzel megindult a **népvándorlás** áradata.

A nomád nagyállattartó hunok Belső-Ázsia pusztái felől érkeztek. Miután a kínai Nagy Fal elzárta útjukat, nyugat felé törtek előre a füves puszta (sztyeppe) országútján. Nomád népek egész sorát hajtották maguk előtt. A nyugat felé menekülő gótok indították el a népvándorlás áradatát.

A gótok másik népcsoportja, a Dnyeper, a Kárpátok és a Duna közötti területen élő **nyugati gótok** a hunok elől menekülve bebocsátást kértek a limes mögé. Róma engedélyezte ezt, harcosaikat zsoldjába fogadta, ellátásukat azonban képtelen volt biztosítani. A gótok fellázadtak, s colonusok tömegei csatlakoztak hozzájuk. Mivel a császár nem tudta leverni a gótokat, elismerte őket **szövetségesnek**. Letelepedhettek a birodalom határain belül, és belső függetlenséget élveztek. A „szövetségesek" jelenléte tovább mélyítette a birodalom válságát.

Hun áldozati üst. Közép-Ázsiától a Rajna vidékéig, ahol a hunok éltek, számos helyen hoztak a felszínre ehhez hasonló, vasból készült tárgyakat

10.

A tanultak és az internet segítségével rekonstruálja a hunok vándorlását!

A gótok számára nem volt ismeretlen a római civilizáció. Bebocsátásukkal nemcsak a hunok ellen reméltek menedéket, de részesülni kívántak a birodalom civilizációs vívmányaiból is. A gótok már a Fekete-tengertől északra felvették a kereszténységet, Wulfila a Bibliát is lefordította számukra.

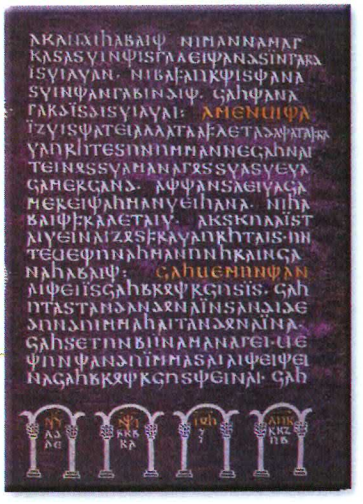

Wulfila Bibliájának egy lapja a Kr. u. IV. század közepéről

11.

Miért okozott problémát az, hogy a gótok ariánusok voltak?

A gótokon kívül más népek is támadták a határokat. A hatékonyabb védekezés érdekében Theodosius **Kr. u. 395-ben** felosztotta két fia között a birodalmat. Létrejött a **Keletrómai** és a **Nyugatrómai Birodalom**.

12. „[…] Amikor egy császári levélben azt a parancsot kapták [a gótok], hogy a hellészpontoszi tartományba [a Dardanellák kis-ázsiai részébe] vonuljanak át, minden indulatoskodás nélkül útravaló élelmet és két napi haladékot kértek. Ezen a városi [a hadrianopoliszi] hatóság nagyon felháborodott – mert haragudott rájuk a város környékén okozott károk miatt –, és az egész alja népet az ott nagy tömegben élő fegyvergyári munkásokkal együtt kivezényeltette és felfegyverezte ellenük, majd a harci kürtöket is megfúvatta és a legvégső rendszabályok megtételével fenyegette őket, ha mielőbb – amint meghagyták nekik – el nem vonulnak. […] A legtöbbet, akit elvakított a heveskedés, megölték [ti. a gótok], a többieket megszalasztották és mindenféle lövedékkel árasztották el, majd az elesettek kifosztása után már római fegyverekkel látták el magukat. […] meghódolt, vagy fogságban élő rokonaik megmutatták nekik a gazdag helyeket, főleg azokat, ahol a hírek alapján bőséges élelmiszerkészletekre számíthattak. Velük született merészségükön kívül különösen az volt ebben segítségükre, hogy napról napra népesebb sokaság csatlakozott hozzájuk ugyanebből a nemzetből […]. Nem kis számban csatlakoztak hozzájuk az aranybányákban dolgozó emberek is, akik már nem tudták elviselni az adók súlyos terheit." *(Ammianus: A gótok és a thrákiai rabszolgák felkelése)*

Milyen okok vezettek a gótok felkeléséhez? Milyen hatást gyakorolt a római társadalomra és gazdaságra rövid és hosszú távon a barbárok beözönlése?

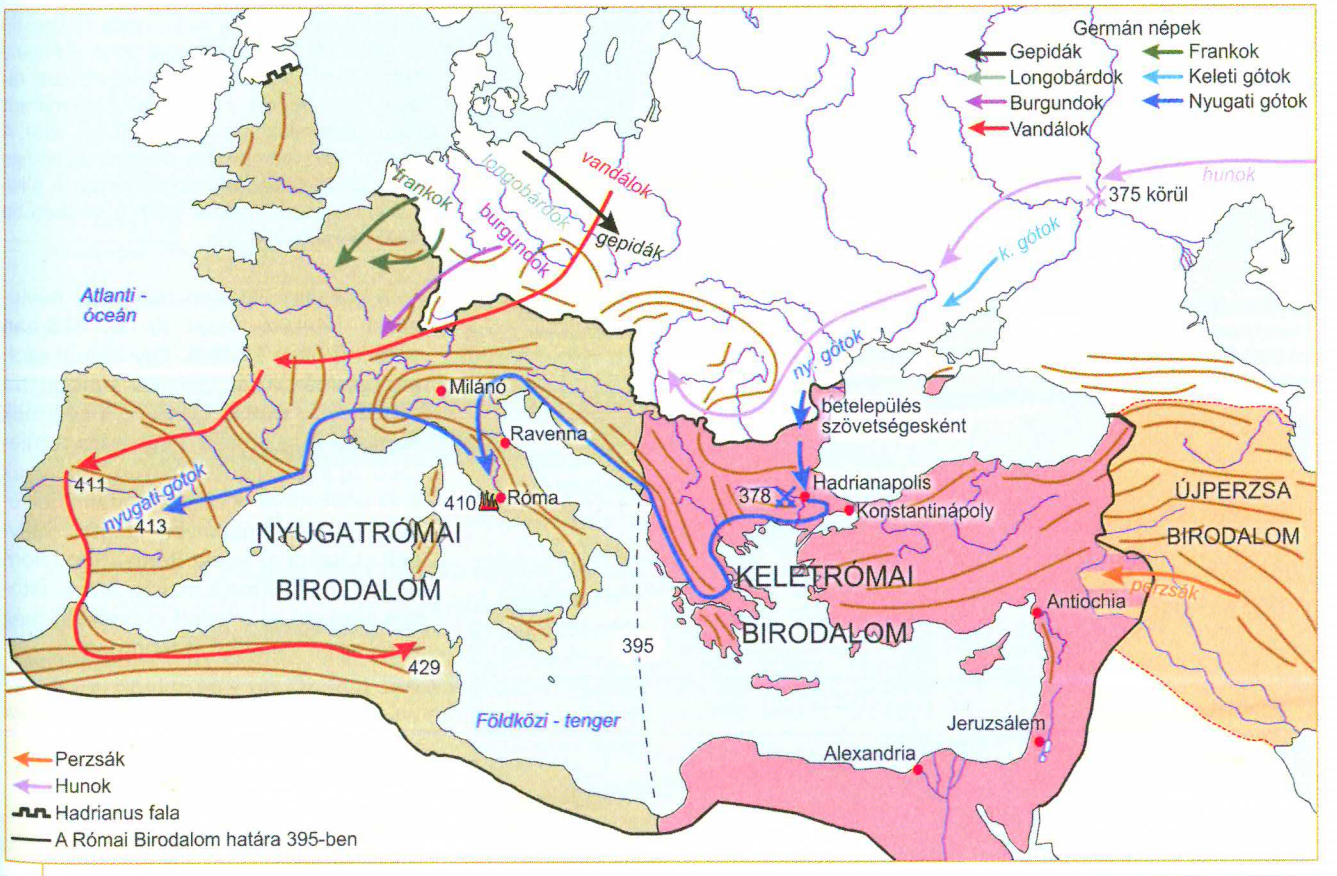

13. *A népvándorlás kezdete*

Kövesse nyomon a népmozgásokat! Milyen okokra vezethető vissza ez a jelentős vándorlás?

14. *Attila lakomája, Than Mór XIX. századi festménye*

Keressen Attiláról készült festményeket, és vesse össze azokat! Mire következtethet az uralkodót körülvevő emberek öltözetéből?

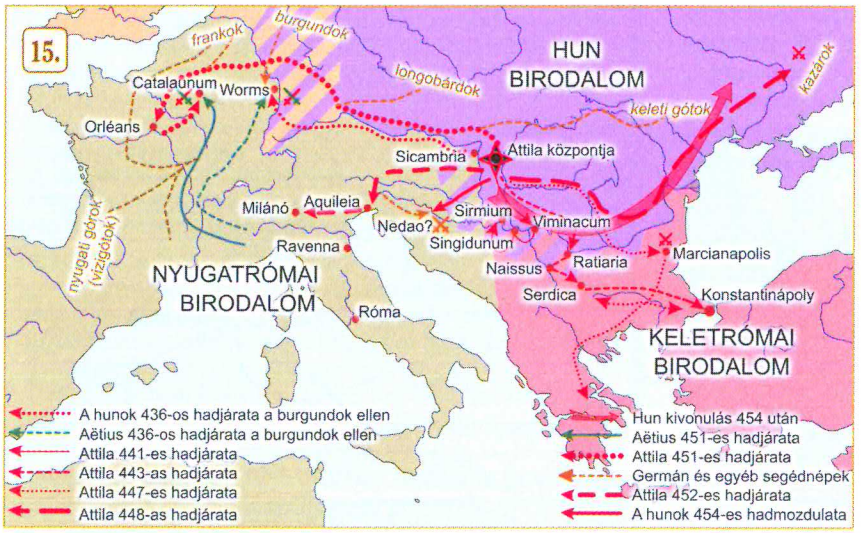

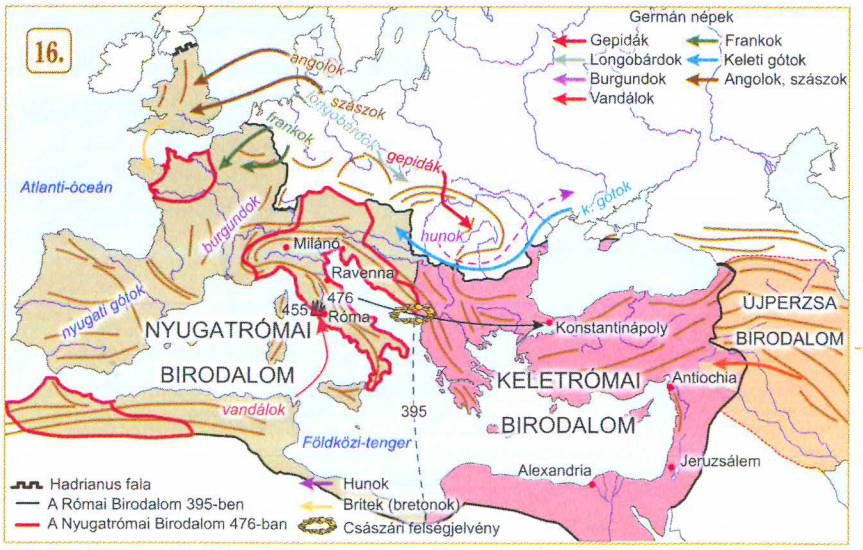

A NYUGATRÓMAI BIRODALOM VÉGNAPJAI

A Keletrómai Birodalom nagyobb ellenállást tudott kifejteni. Virágzó gazdasága annyi aranyat biztosított, hogy azzal a kifinomult császári diplomácia a támadókat nyugat felé fordította.

A Nyugatrómai Birodalom nem tudta megakadályozni a **germán népek** beözönlését. A betörő népek szabadon települhettek le a tartományokban. **Frank törzsek** költöztek a Rajna torkolatvidékére, **angolok** keltek át Britanniába. A **nyugati gótok** megszerezték Hispániát, a **vandálok** pedig Afrikát.

A betelepülés első szakasza öldöklést, pusztítást hozott. A régi és az új lakosság azonban lassan megtanult egymás mellett élni. Ahol a jövevények letelepedtek, a **föld** egy részére rátették a kezüket. A városok a dúlások és a gazdasági élet összeomlása következtében nagyrészt elnéptelenedtek. A római civilizáció gyorsan visszaszorult.

A birodalom névleg még létezett, de jelentős részét már az új germán királyságok uralták. Ekkor indított támadást az Attila uralkodása alatt megerősödött Hun Birodalom, melynek központja a Tisza mellékén volt. A hun betörést Róma és germán szövetségesei – akiket ugyanúgy veszélyeztettek a hunok – a galliai Catalaunumnál véres csatában feltartóztatták (Kr. u. 451). Attila rövidesen meghalt (Kr. u. 453), de e váratlan esemény sem könnyített Róma helyzetén. Újabb támadó jelentkezett: a védelem nélkül maradt várost felprédálták a vandálok (Kr. u. 455). A Forum Romanumon egy évezred dicsősége után ismét pásztorok vertek tanyát. A birodalom központja ekkor már a védhetőbb Ravennába tevődött át.

A császári hatalom már csak névlegesen létezett, majd **Kr. u. 476-ban** ennek is vége szakadt. Egy Rómát szolgáló germán vezér, Odoaker lemondatta trónjáról az **utolsó császárt**, a gyermek Romulus Augustulust, hogy Itália területéből **új királyság**ot alakítson, amelynek ő az uralkodója. A császár hatalmi jelvényeit Konstantinápolyba küldte, melynek császára az egész Római Birodalom örökösének tartotta magát. A fokozatosan göröggé váló **keleti császárság** még közel egy évezreden át fennmaradt.

A Hun Birodalom és a Nyugatrómai Birodalom szétesése

Ismertesse a térképek alapján a Nyugatrómai Birodalom megszűnését! Nézzen utána a történelmi atlaszban, hogy mely államok alakultak a birodalom területén!

20. PANNÓNIA – ÉLET EGY HATÁR MENTI PROVINCIÁBAN

PANNÓNIA lakóinak többségét a **kelták** alkották, akik csakúgy, mint Itáliába, a Duna-völgyébe is a Kr. e. IV. században vándoroltak be. Nem hoztak létre egységes államot, törzsenként települtek le. A tartomány egészének meghódítása **Augustus** nevéhez fűződik (Kr. e. 9).

A rómaiak először a Száva vidékét szerezték meg, majd Augustus légiói véres harcokban törték meg a pannon törzsek ellenállását. Pannónia két szempontból volt fontos Róma számára. Egyrészt a Duna vonala északról biztosította Itáliát a váratlan támadásokkal szemben, s a nagy folyam egyben jelentős kereskedelmi útvonalként szolgált. Másrészt Pannónián át húzódott az Itáliát a Balti-tenger vidékével összekötő Borostyánút.

1. „30. A pannóniai törzseket […] legyőztem, a római nép hatalma alá vetettem, és Illyricum határait előbbre vittem egészen a Danuvius folyó partjáig." *(Részlet Augustus önéletrajzából, Kr. u. I. század)*

Mikor és milyen célból keletkezett az önéletrajz? Mit bizonyít, hogy szerepel benne Pannónia? Milyen külpolitikai törekvéssel igazolja a hódítást Augustus?

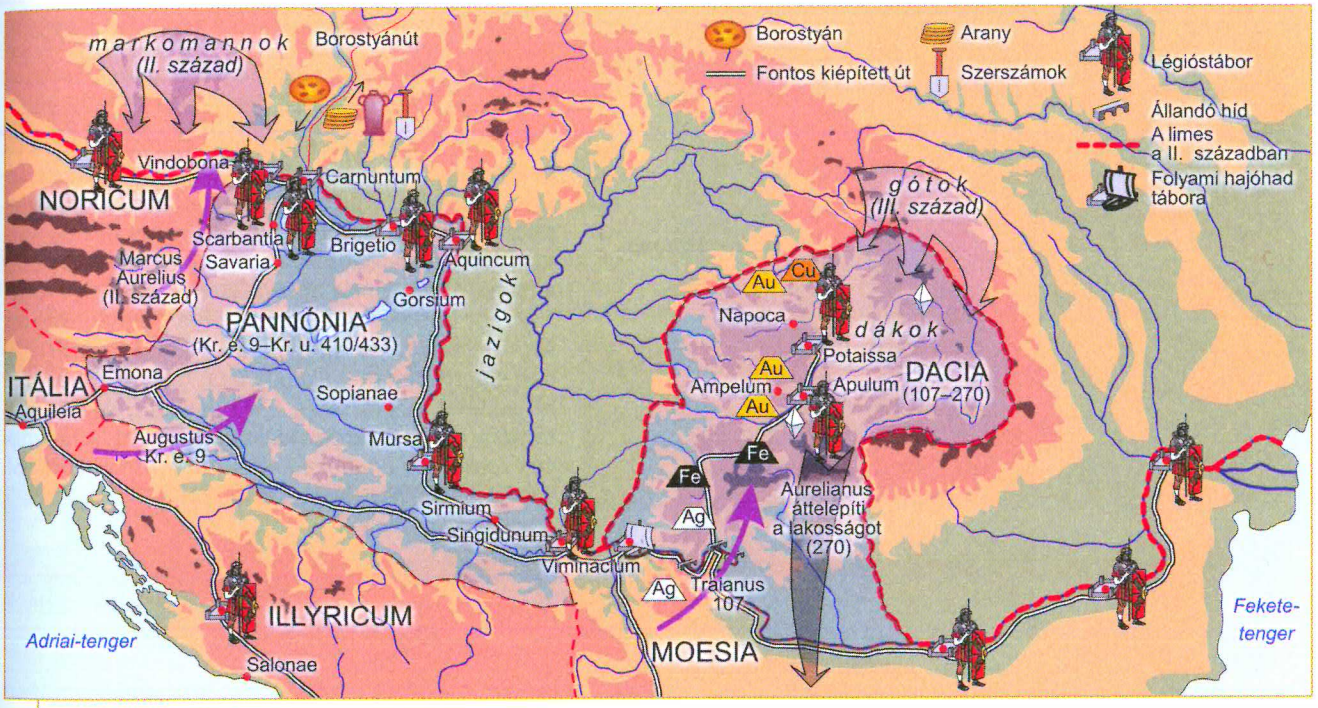

2. *A Kárpát-medence meghódítása*

Kövesse nyomon a római előretörést! Mely tényezők játszhattak szerepet Pannónia és Dacia meghódításában? Mennyi ideig tartott a római uralom? Hol bontakozhatott ki romanizáció?

Az első városok a **Borostyánút** mentén épültek (Emona – ma Ljubljana, Savaria – ma Szombathely, Scarabantia – ma Sopron). Később, a limes kiépülésével **katonai táborok** mellett jöttek létre városok, a Duna vonalán (Vindobona – ma Bécs, Aquincum – ma Óbuda). **Aquincumnál** romjaiban is láthatjuk a katonai és a tőle jól elkülönülő polgárvárost. Később a belső területek is fejlődésnek indultak, s újabb jelentős városok jöttek létre (pl. Sopianae – Pécs).

A Duna menti védelmi vonalat Marcus Aurelius idején (Kr. u. 161–180) érték az első nagyobb támadások. A betörő germán törzsekkel hosszú és véres harcokat vívtak a rómaiak szerte a Kárpát-medencében. A győzelem után a határ menti germánokat és az Alföld szarmatáit szövetségi rendszerbe illesztve igyekezett Róma féken tartani.

3. *Sírkövek Pannóniából. Az elhunytak öltözetében keverednek a római és a helyi kelta elemek*

Milyen folyamatot érzékeltetnek a sírköveken ábrázolt alakok viseletei? Mely társadalmi csoportokkal kezdődhetett a folyamat?

4. „Vespasianus császár [...] annak a négy kiszolgált katonának, akik a ravennai hajóhadban szolgáltak Sextus Lucillus Vassus alatt, és 26 évet, vagy annál is többet szolgáltak, majd Pannóniába vezényelték őket, kiknek neve lejjebb található, polgárjogot ad gyermekeiknek és utódaiknak is, továbbá érvényesnek ismeri el házasságukat, ha van feleségük akkor, amikor a polgárjogot megkapják, ha pedig nőtlenek, a később kötendő házasságukat is, de mindegyiknek csak egy házasságát." *(Római felirat Pannóniából)*

Miről számol be a felirat? Mikor találkoztunk e jelenséggel a politikatörténetben? Milyen folyamatra utal forrásunk? Mit jelez, hogy csak egy házasságukat ismerik el törvényesnek?

Római katona sírköve

5.

Milyen szerepet játszottak a katonák és a légiós táborok egy provincia életében?

A béke fellendülést hozott. Növelték az itt állomásozó légiók számát, megerősítették a limest, és a Duna túloldalán is erődöket emeltek. Ilyen erőd romjait láthatjuk ma az Erzsébet híd pesti hídfőjénél. Előrehaladt a **városiasodás**. Az elkészült paloták, amfiteátrumok (pl. Óbuda) általában Róma épületeinek kisebb méretű és egyszerűbb kivitelű másolatai. A tartomány vezető rétege gyorsan **romanizálódott**, s nőtt a betelepülők száma. A népesség zöme azonban sokáig megőrizte eredeti szokásait. A romanizáció a Kr. u. III. század végére fejeződött be.

A Pannóniában állomásozó nagy létszámú haderő növelte a provincia katonai és így politikai jelentőségét. A polgárháborúk során az itteni légiók is beleszóltak a küzdelmekbe. Így lett Pannónia helytartójából, Septimius Severusból római császár (Kr. u. 193). A katonák ide is magukkal hozták a keleti istenek tiszteletét: Ízisz- (Szombathely) és Mithrasz-szentélyek épültek. Terjedőben volt a kereszténység (keresztény kápolna Pécsett).

A központi hatalom gyengülésével Pannónia egyre nehezebben tudott ellenállni a szomszédos népek betöréseinek. Emiatt a határ menti városok pusztulni kezdtek. A tartomány **belsejében fekvő települések** jelentősége megnőtt. Gorsium (a mai Tác) fejlődése folytatódott, Sopianae (a mai Pécs) pedig a felosztott provincia egyik részének székhelye lett.

A gót betörés és lázadás után a germán törzsek sora telepedett le itt, majd a következő ide érkező nép elől tovább menekült nyugat felé. Az ekkor már keresztény vezető réteg is elmenekült, vagy a tartomány nyugati peremvidékére húzódott. A helynevek csak ezen a vidéken élték túl a római kort (pl. Vindobona = Wien).

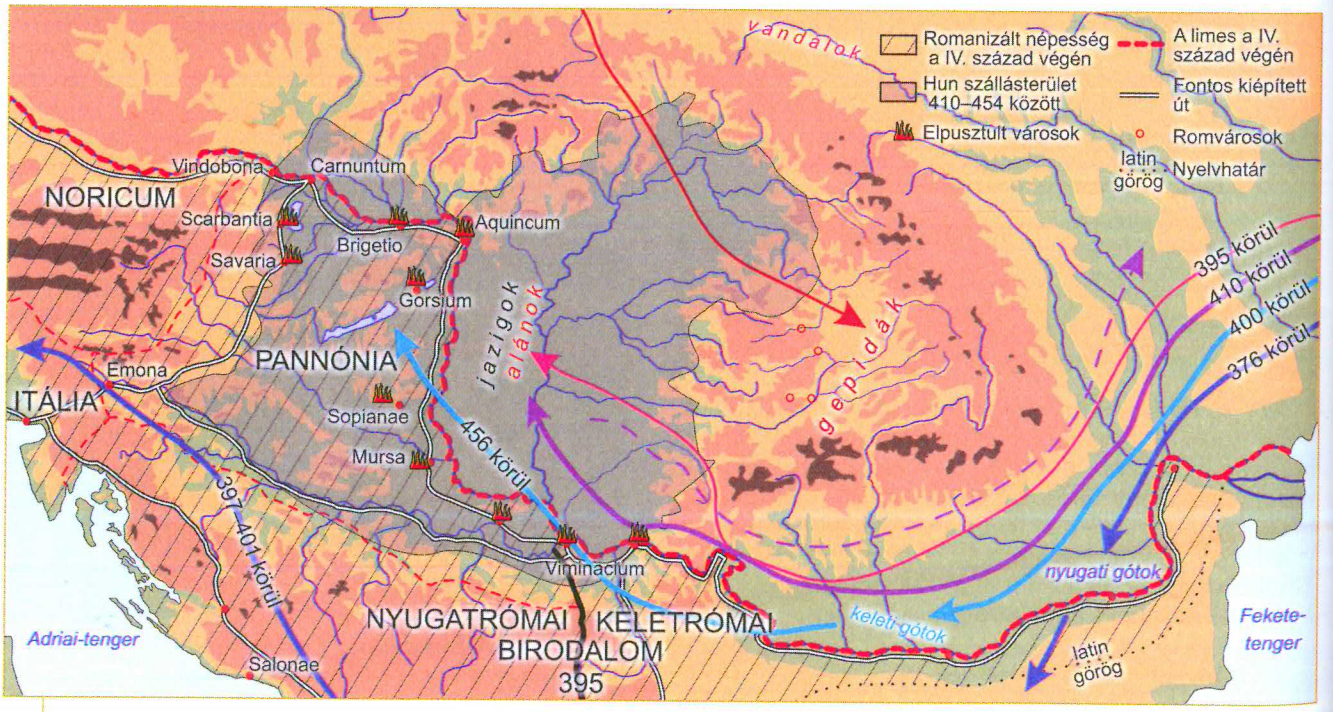

6. *A Kárpát-medence a népvándorlás kezdetén*

Kövesse nyomon a népvándorlás eseményeit a térképvázlaton! Hogyan változott meg a térség gazdasági, kulturális és etnikai képe?

A **hunok** megjelenésével a 400 éves római uralomnak vége szakadt. Egy emberöltőre a Tisza vidéke lett a kor leghatalmasabb birodalmának központja. A nomád birodalom azonban **Attila** halála után nyomtalanul eltűnt, s átadta helyét a **népvándorlás** egymást követő népeinek. A városok egy-két évtized alatt elpusztultak, az újonnan érkezett népek nem tudtak mit kezdeni a fejlettebb városias kultúrával. Pannónia népe és római műveltsége megsemmisült, csak a régészek tárták fel a XX. században.

DACIA A Kárpát-medence keleti részét a rómaiak azért hódították meg, hogy megszűnjenek a dák törzsek támadásai, és megszerezzék a gazdag érc- és sóbányákat. Több sikertelen próbálkozás után Traianus császár két hadjáratban elfoglalta a dákok lakta hegyeket. A területből szervezték meg Dacia provinciát (Kr. u. 107), mely a mai Erdély nyugati és déli részét, a Bánát déli területét, valamint Olténiát foglalta magában.

A római hatalom megszilárdulásával elkezdődött az úthálózat kiépítése. A birodalom belseje felé állandó kőhíd vezetett át a Dunán. Katonai táborok, s mellettük városok épültek, mint Apulum (ma Gyulafehérvár) a Maros partján, vagy Napoca (Kolozsvár) a Szamosnál. Fellendült az ércbányászat az Erdélyi-érchegységben. Az aranybányákat az állam kezelte. A birodalom különböző részeiből hozott munkások dolgoztak itt, s felszíni és tárnás művelés egyaránt folyt.

A Kr. u. II. századi germán háborúkban Pannóniával együtt Dacia is hadszíntérré vált. Az összecsapások elültével rövid nyugalmasabb időszak következett. Majd a gótok bevonulása állandósította a harcokat. Daciát nem lehetett olyan jól védeni, mint Pannóniát, s a mögöttes területek védelmében sem játszott különösebb szerepet. Emiatt Aurelianus a tartomány kiürítése mellett döntött. Visszaverte a gótokat (270), de a provincia lakosságát rendben áttelepítette a Dunától délre. Dacia közel 170 éves római uralom után ismét a barbárok földje lett. A romanizált népesség elvándorolt, magára hagyott városai hamar megsemmisültek.

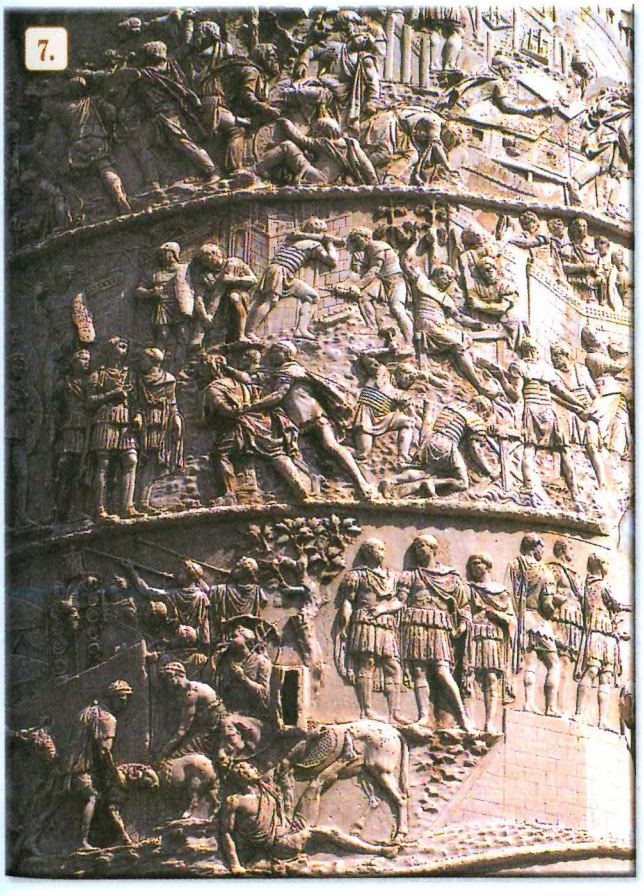
7.

8.

Traianus császár oszlopa (részletét lásd a bal oldali képen) a daciai hadjárat eseményeit beszéli el képregényszerűen. A körbe futó domborműsoron megelevenednek a csaták, a római hadsereg, a hídverés, a legyőzöttek tragédiája

Nézzen utána az interneten, hol áll Traianus oszlopa! Milyen célból készülhetett az oszlop? Keressen hasonló emlékoszlopokat a római és a későbbi időkből!

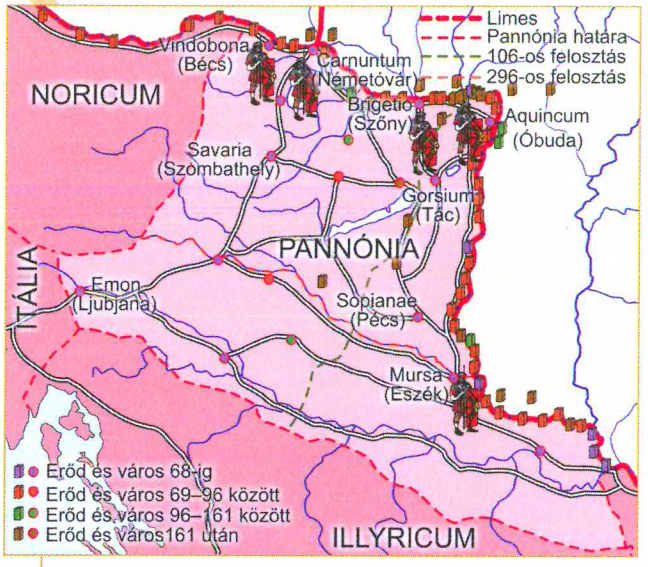

9. *Pannónia úthálózata, városai és felosztásai*

Vesse össze a politikai eseményeket a provincia fejlődésével és felosztásaival!

10. *Savariai (szombathelyi) római út feltárt része*

Hogyan épültek, s mi volt a római utak szerepe? Melyik lehetett Pannónia legfontosabb útja?

11. *Az Iseum, Ízisz istennő szentélye az egykori Savariában, a mai Szombathelyen*

Honnan származik Ízisz istennő kultusza? Milyen folyamatról árulkodik az épület rekonstrukciója?

VALLÁSI ÉLET PANNÓNIÁBAN Pannónia vallási élete és annak változásai kicsiben tükrözik az egész birodalomra jellemző folyamatokat.

Sokáig tovább éltek a kelta kultuszok, majd a római katonák magukkal hozták a görög-római hitvilágot. Idővel ezek összeolvadtak a helyi istenekkel: a régi és a görög-római isteneket a hasonló funkciók alapján azonosították. A Kr. u. III. századtól a messzi, akár egyiptomi légiós táborokból ide helyezett katonák és családjaik meghonosították a misztériumvallásokat.

A Kr. u. III. század végén a **kereszténység** is megjelent Pannóniában. Számos emléke közül a legjelentősebbek **Pécsett**, a római Sopianae-ban találhatók. A XX. század óta folyamatosan feltárt, s ma már részben a nagyközönség számára is látogatható emlékek (sírkamrák, keresztelőkápolna) a kereszténység széles körű elterjedésére utalnak.

12. *Mithrasz fertőrákosi szentélye, a sötétséget jelképező bika legyőzőjének kultuszhelye*

Honnan származik Mithrasz? Mire utal a föld alatti szentély?

13.

14. *Sírkamra és keresztelőkápolna romja Sopianae-ban, a mai Pécsett*

Mely keresztény szertartásokhoz kapcsolódnak a feltárt épületek?

GAZDASÁG ÉS MINDENNAPOK Pannónia nem rendelkezett a birodalom szempontjából kiemelkedő gazdasági adottságokkal. A Kr. u. I–II. században, a romanizációval párhuzamosan kiépültek a római civilizációra jellemző gazdasági és a római életvitelt biztosító épületek. A Kr. u. III–IV. században Pannónia egy átlagos római provincia képét mutatta, gazdasága kevéssé szorult rá a római ipar termékeire, hiszen azokat már itt is előállították. A városokba több kilométeres vízvezetékek hozták a vizet, az emberek kövezett utcákon jártak, látogatták a fürdőket, a színházakat és amfiteátrumokat.

Pannónia gazdasága, mindennapi élete

15.

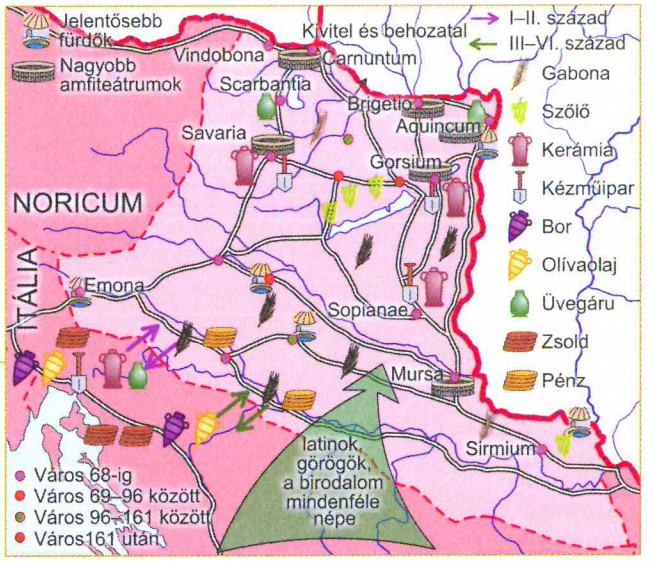

Jellemezze a provincia gazdasági életét és külkereskedelmét! Milyen változásokat olvashat le a térképről? Hasonlítsa össze ezeket a birodalom egészéről tanult gazdasági folyamatokkal! Azonosítsa a római életmód jellegzetes épületeit, s azok földrajzi elhelyezkedését!

16.

17.

18.

19.

20.

Amfiteátrumok Pannóniában: az aquincumi katonai (16.), (17.), az aquincumi polgárvárosi (18.), a carnuntumi (19.) és a gorsiumi (20.) amfiteátrum

Keresse meg a történelmi atlasz térképén a képeken szereplő amfiteátrumok városait! Elevenítse fel, milyen célokat szolgáltak ezek az épületek, hogyan zajlott bennük az élet! Készítsen hasonló tablót a római élet más pannóniai maradványairól (pl. fürdők, színházak, utak, villák, vízvezetékek)!

ÖSSZEGEZÉS

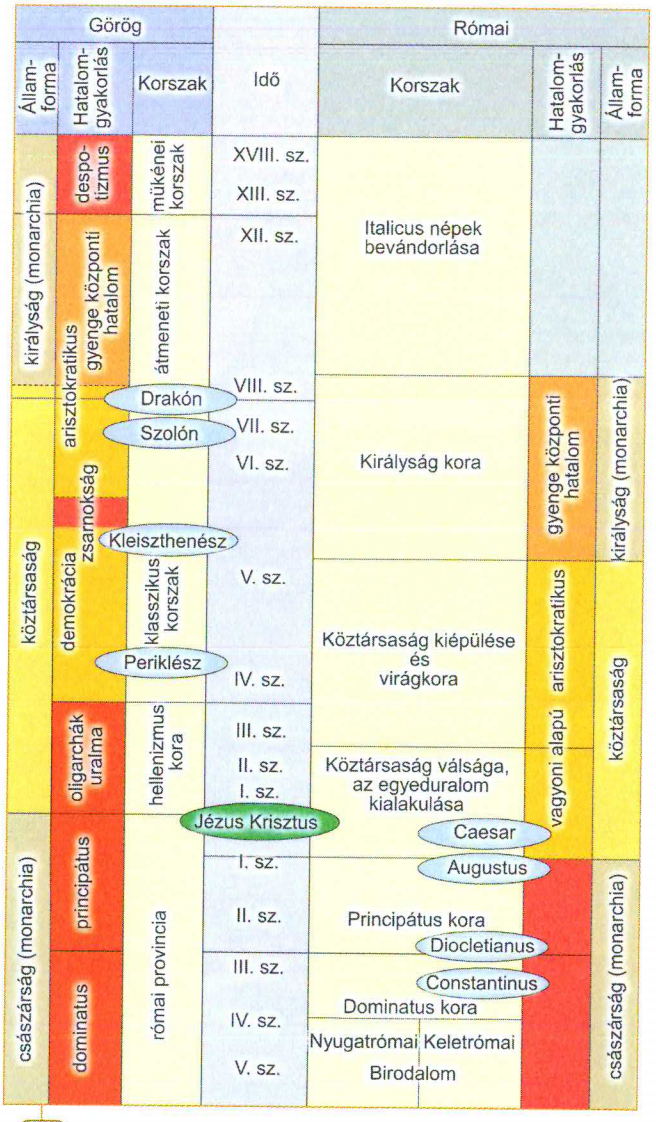

1. *A görög és a római történelem összehasonlító táblázata*

Vesse össze a görög és a római történelem időrendjét (kronológiáját)! Feleltesse meg egymásnak a két kultúra egyes korszakait (társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális stb.)!

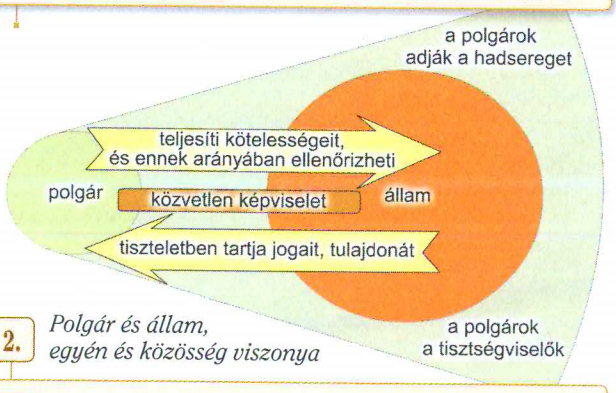

2. *Polgár és állam, egyén és közösség viszonya*

Mutassa ki az ábrázolt összefüggéseket a görög és a római államfejlődésben!

ÁLLAMFORMÁK, EGYÉN ÉS KÖZÖSSÉG Megismerve a **görög és a római** államfejlődést, nyilvánvalóvá válnak az alapvető **hasonlóságok**. Nem csak a köztársasági államszervezet felépítésére igaz ez (törvényhozás, kettőzött tisztségviselők egyéves hivatali idővel stb.), hiszen ilyet másutt, például Karthágóban is megfigyelhetünk. Érdemes megfigyelnünk a változások hasonló irányát, az **állam és** az **állampolgár** kapcsolatának alakulását!

A KERESZTÉNYSÉG A kereszténység térhódítása és az egyház kialakulása alapvetően alakította át, ugyanakkor őrizte is meg a római világot.

A kereszténység sok ponton megváltoztatta a római életformát: „megszelídítette" a régi szokásokat. Betiltották a gladiátori játékokat, az egyéni érvényesülés kizárólagossága helyett a **társadalmi szolidaritás,** egymás segítése vált elsődlegessé. Az emberek közötti **egyenlőség** meghirdetésével hozzájárult a rabszolgaság megszűnéséhez.

Az antik kultúra jelentős részét a keresztény egyház megtagadta, ugyanakkor az antikvitáshoz kulcsot jelentő **latin nyelv**et megőrizte. Az egyházatyák – elsősorban Szent Ágoston – **átmentették** a középkor számára **az ókori tudósok** azon **műveit**, gondolatait, amelyeket a kor felfogása szerint a kereszténységgel összeegyeztethetőnek tartottak.

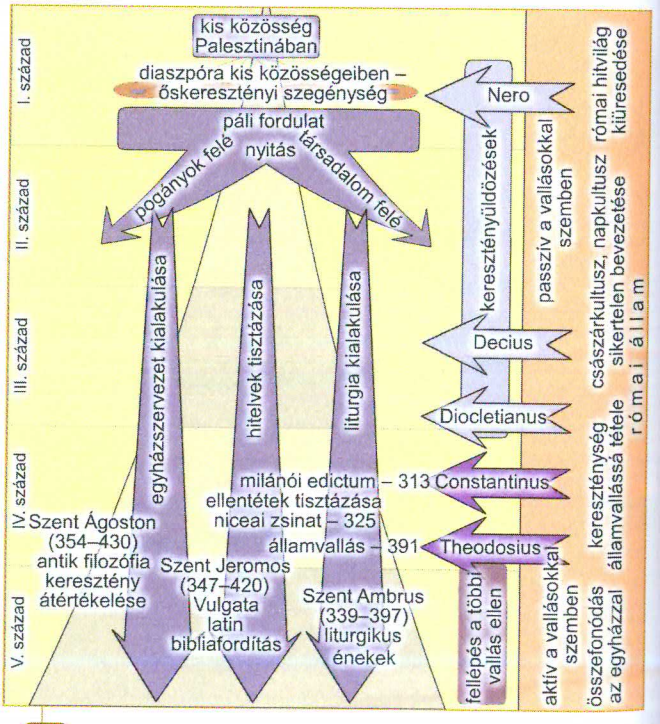

3. *A kereszténység térnyerése, egyházzá szerveződése*

Kövesse nyomon az egyház kialakulásának folyamatát! Gyűjtse össze és értelmezze a folyamatra ható jelenségeket! Nézzen utána az interneten az ábrán szereplő egyházatyák életének! Fogalmazza meg tevékenységük leglényegesebb, legjellemzőbb sajátosságait!

IV. A KÖZÉPKOR

BESZÉLHETÜNK-E SÖTÉT KÖZÉPKORRÓL?

- MIKOR VÁLT KERESZTÉNNYÉ EURÓPA?
- MIKOR EMELTEK ÉG FELÉ TÖRŐ, MÉGIS „LÉGIES" KATEDRÁLISOKAT?
- MELYIK KORBAN SZŰNT MEG AZ ÓKORI RABSZOLGASÁG?
- MIKOR SZÜLETTEK MEG A HELYI ÖNKORMÁNYZATOK?
- HOVÁ NYÚLNAK VISSZA A HATALOMMEGOSZTÁS ÉS A KÉPVISELETI RENDSZER GYÖKEREI?

21. ÚJ KIRÁLYSÁGOK A NYUGATRÓMAI BIRODALOM ROMJAIN

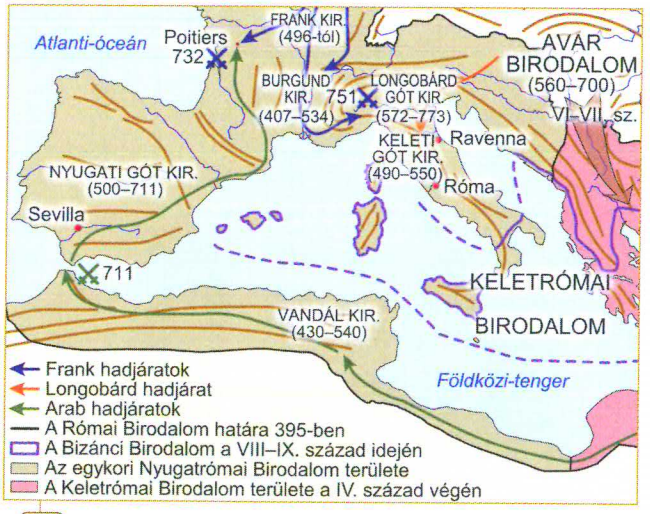

1. *Germán királyságok és bukásuk*

Vegye számba a germán királyságokat! Milyen tényezők okozták a bukásukat? Melyik királyság tudott fennmaradni a korszakban?

2. „Theodorik nagymértékben gondoskodott az igazságosságról, s szilárdan védelmezte a törvényeket. Megoltalmazta országát a szomszédos barbárok betöréseitől. A bölcsességnek és a bátorságnak a lehető legmagasabb fokára jutott. Nem engedte meg magának, hogy alattvalóival szemben bármilyen jogtalanságot kövessen el, de másoktól sem tűrt el ilyesmit. […] Így Theodorik csak névleg volt zsarnok, valójában azonban igazi császár, egy hajszálnyival sem kisebb bárki másnál, aki ebben a méltóságban dicsőséget szerzett. Bár ez az emberi természetnek ellentmondani látszik, a gótok és a rómaiak egyaránt szerették őt." *(Prokópiosz: A gót háború)*

Állapítsa meg, mi a szerző véleménye az uralkodóról! Mely tényezők alapján alakította ki véleményét? Mi utal a gótok és a rómaiak közötti megbékélésre, és mi az ellenkezőjére?

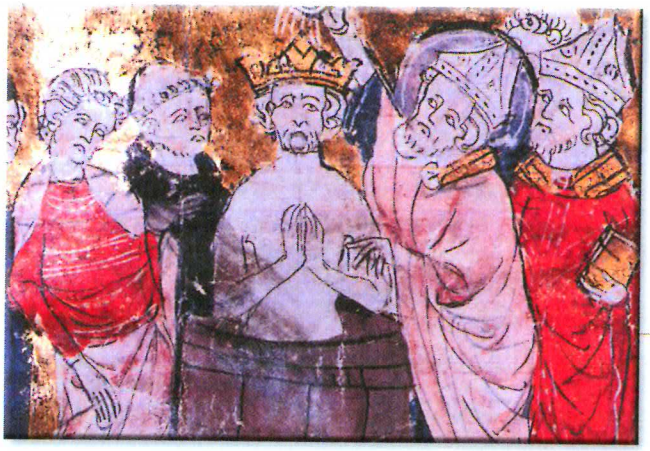

Klodvig megkeresztelése

3.

Miért volt meghatározó pillanat a frankok történelmében a képen látható esemény?

GERMÁN KIRÁLYSÁGOK

A Nyugatrómai Birodalmat elárasztó **germán népek** sorra hozták létre államaikat. A germán királyok együttműködtek a helyi lakossággal, ám ezek az államok mégsem szilárdultak meg: az **új királyságok** nem tudtak ellenállni az újabb népmozgásoknak.

Itáliában a keleti gótok alapítottak királyságot (V. század vége). Uralkodójuknak, Nagy Theodoriknak Ravennában fényes udvartartása volt. Jórészt meghagyta a római közigazgatást, római szakemberekkel vette magát körül, s újjáépíttette a vízvezetékeket, a fürdőket. A gótok azonban arianus keresztények voltak, így eretneknek számítottak. Nem támaszkodhattak az erős itáliai egyházra. Nem tudtak ellenállni a szintén germán longobárdok támadásának (VI. század közepe). Az Észak-Itáliában (pl. a mai Lombardia) kialakuló, s dél felé terjeszkedő longobárd királyság keményebben elnyomta az őslakosságot, mint korábban a gótok.

A nyugati gótok és a vandálok hispániai királyságát az arabok előretörése söpörte el (VIII. század), a burgundokét pedig a frankok.

A FRANKOK

A germán frank törzsek az V. század elején nagy tömegben keltek át a Rajnán, s megszállták Gallia északi vidékeit. A betörő harcosok bomló törzsi szervezetben éltek: a katonai vezető réteg már kezdett kiemelkedni. A népesség zöme azonban még szabad frankokból állt, akik állataik és földjeik gondozása mellett katonáskodtak. A zsákmány elosztása a katonai vezetőknek kedvezett, ezért a háborúk a társadalmi különbségek növekedését eredményezték.

A FRANK BIRODALOM KIALAKULÁSA

Egy rátermett frank törzsfő, **Klodvig** (482–511) véres küzdelemben legyőzte vetélytársait, megszerezte földjeiket. Megnövekedett erejét kihasználva a szomszédos germán törzsekre és a még római kézen lévő területekre is kiterjesztette a hatalmát. Így a Loire vidékétől a Rajnáig terjedő országot hozott létre.

A Klodvig által kiépített **állam** tartósnak bizonyult. Ebben nagy szerepet játszott, hogy Klodvig népével együtt csatlakozott a **római egyház**hoz. Az egyház támogatása révén írástudókat és egy erős szervezetet tudhatott maga mögött, valamint királyi hatalmának **isteni igazolás**át.

Klodvig utódai, a **Merovingok** híveik között szétosztották a Klodvig által szerzett földbirtokokat. Így a királyi hatalom elvesztette gazdasági alapját, és meggyengült. A birodalom egymással csak laza kapcsolatban levő **részekre esett szét**.

A királyi méltóság hanyatlásával párhuzamosan erősödött meg az **udvarnagy**ok (majordomusok) befolyása. Ők irányították az államügyeket és a hadsereget. A frank birodalom újbóli egyesítése is egy majordomus, **Martell** (Kalapács) **Károly** nevéhez kötődik (VIII. század első fele). Martell Károly belső harcokban megszilárdította a központi hatalmat. Hadseregében a katonáskodásra kötelezett szabad harcosok (ezek könnyűlovasok vagy gyalogosok) mel-

4. *Nagy Károly birodalma*

Hasonlítsa össze Nagy Károly birodalmának kiterjedését az egykori Nyugatrómai Birodalom területével! Mely területek képezték mindkét birodalom részét, és melyek tartoztak csak az egyik birodalomhoz? Mely törzseket hódította meg Nagy Károly? Mely folyamatokat gyorsíthatta fel a frank hódítás?

5. „Ebben az időben Klodvig serege számos egyházat kifosztott, mivel ő maga még pogány tévelygéseknek volt a rabja. Tehát valamelyik templomból egy csodálatosan nagy és szép kelyhet ragadott el az ellenség az egyházi szolgálat egyéb ékességeivel együtt. Ennek az egyháznak püspöke pedig a királyhoz küld, és azt kéri, hogy ha már mást nem kaphat vissza a szent edényekből, legalább azt a kelyhet kaphassa vissza az egyház. […] Ezután mikor megérkeztek Soissons-ba [szoászonba] és az egész zsákmányt halomba rakták, a király így szólt: »Kérlek titeket, vitéz harcosaim, ne utasítsatok el, és a részemen kívül legalább ezt az edényt engedjétek nekem.« Szavaival az előbb említett kehelyre célzott. […] egy könnyelmű, gyűlölködő és hirtelen haragú ember hangos kiáltással magasba emelte harci bárdját, belevágta a kehelybe, és így szólt: »Ebből ugyan nem kapsz, csak amit igaz úton kisorsolunk!« Erre mindenki elámult, de a király szelíd tűréssel magába fojtotta sértődöttségét. Fogta a kelyhet, visszaadta az egyházi küldöttnek, de lelke mélyén nem feledkezett meg a sértésről.

Egy év elteltével megparancsolta, hogy egész serege teljes fegyverzetben vonuljon fel, és a márciusi mezőn [tavaszi seregszemlén] mutassa meg fegyvereinek csillogását. Miközben végigjárta a sorokat, és odaért a kehely széthasítójához, így szólt hozzá: »Senki sem hanyagolta el fegyvereit úgy, mint te. Nem is jó a dárdád, kardod, meg a bárdod semmire!« Ezzel kikapta kezéből harci bárdját, és a földhöz vágta. Mikor az egy kissé lehajolt, hogy felvegye, a király magasba lendítette karját, és csatabárdjával széthasította a fejét. »Ezt tetted te is Soissons-ban azzal a kehellyel« – mondotta." *(Tours-i Gergely krónikájából)*

Mely társadalmi és politikai folyamatról kapunk híradást a krónikából? Milyen szabályokat vett figyelembe az uralkodó – igaz, csak formálisan – az eljárása során?

lett jelentős volt a **páncélos lovasok** ereje. A felszerelést a lovas fizette azoknak a **birtokok**nak a jövedelméből, amelyeket Martell Károly az egyháztól elvett és híveinek adományozott.

Szükség is volt a szervezettségre, az ütőképes hadseregre, mert a Hispániát elözönlő arabok átkeltek a Pireneusokon: Gallia veszélybe került. Martell Károly **Poitiers** melletti győzelmével (732) megállította az arab előrenyomulást.

Károly fia, **Kis Pippin** Róma püspökének jóváhagyásával megszerezte a **király**i koronát (751). Az utolsó Meroving uralkodót kolostorba zárták. A trón a Martell Károlyról elnevezett uralkodóházé, a **Karolingok**é lett.

NAGY KÁROLY HÓDÍTÁSAI

Kis Pippin fia, **Nagy Károly** (768–814) a frank lovasságra támaszkodva **terjeszkedni** kezdett. Fő törekvése a Rajnától keletre élő germán törzsek, a **szászok** és a **bajorok** meghódítása volt. A még pogány törzsek hódoltatását a katolikus egyház **térítő munkával** támogatta. Emiatt azonban a frankok elleni felkelések gyakran a kolostorok ellen is irányultak.

Nagy Károly a pápa megsegítésére hadjáratokat vezetett **Itáliába** a **longobárdok ellen,** s felszámolta királyságukat. A betörő **arabok ellen** harcolva átkelt a Pireneusokon, s meghódította a félsziget északi részét. A Kárpát-medencét lakó **avarok**at több hadjáratban legyőzte, így azok birodalma szétesett. Szállásterületük nyugati részét, az egykori **Pannónia** területét is országához csatolta. Tekintélyét és jó kapcsolatát az egyházzal jelzi, hogy **800-ban**, Rómában a pápa **császár**rá koronázta. A Római Birodalom örökségén ismét két császárság osztozott.

6.

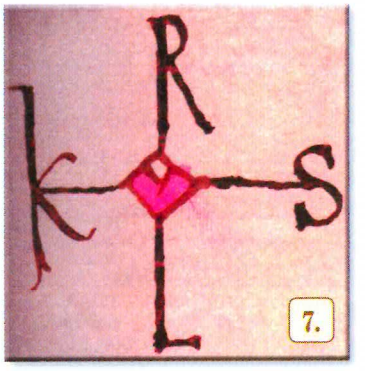

7.

Nagy Károly koronás portréja és aláírása

Károly mely uralkodói vonásait emeli ki a szobor? Az írásbeliség milyen szintjére utal a király kézjegye? Milyen szerepet töltött be a korszakban az írásbeliség?

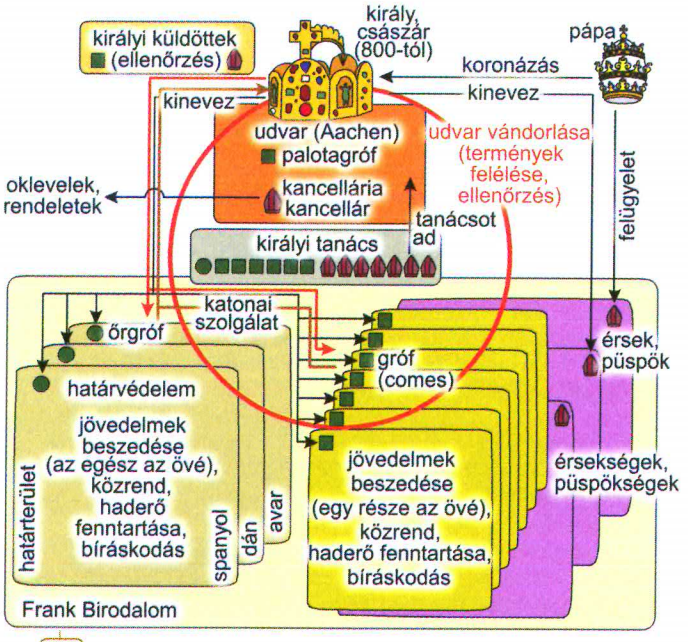

8. *Nagy Károly birodalmának felépítése*

Mely központi hivatalok jöttek létre? Melyek voltak a közigazgatási egységek, kik álltak az élükön, s milyen feladatokat láttak el? Hogyan ellenőrizte az uralkodó a közigazgatást? Mi jellemezte az állam és az egyház viszonyát?

A FRANK BIRODALOM ÁLLAMSZERVEZETE

A hódítások 800 után leálltak, s ennek elsősorban társadalmi okai voltak. A szabad harcosok a nagyobb birtokosok függőségébe kerültek (lásd a 24. leckét), nem katonáskodtak, így meggyengült Károly katonai ereje.

Nem volt egyszerű feladat a meglévő területek összefogása és irányítása sem. A korszakra az **önellátás** jellemző: a megélhetés alapja a föld volt, s minden szükségletet igyekeztek helyben előállítani. A függőségben élőktől is csak **természetbeni jövedelmek**et lehetett beszedni, s a terményeket, állatokat helyben kellett elfogyasztani. Nem volt kivétel ez alól a birodalom legnagyobb birtokosa, az uralkodó sem. Nagy Károly **Aachen**ben igyekezett kiépíteni birodalma központját. Mégis szinte folyamatosan járta az országot, udvartartásával **felélte** a királyi birtokok készleteit, **igazságot** szolgáltatott, érzékeltette hatalmát alattvalói körében.

Az írásbeli teendők ellátására, az oklevelek kiadására létrehozta a **kancelláriát**. Itt írástudó emberekre volt szüksége, ezért összegyűjtötte kora kiemelkedő műveltségű férfiúit. A tudósok közül Alkuin jelentős szerepet játszott egy új betűtípus, a **Karoling-minuszkula** kifejlesztésében.

Károly **grófságok**ra osztotta birodalmát. Ezek élén a gróf (comes) állt, aki a király nevében és a bevételek harmada fejében irányította a rábízott tartományt. A különösen veszélyeztetett területeken **őrgrófságok**at hozott létre. Az őrgrófok tartományuk összes királyi jövedelmének birtokában a birodalom katonai védelmét látták el (Hispániában, Pannóniában).

9. „Megtermett, izmos ember volt, magas növésű, de nem rendkívüli termetű: magassága tudvalevőleg hétszer annyi volt, mint lábának hosszúsága. Feje gömbölyű volt, szeme nagy és eleven tekintetű, orra valamivel nagyobb a közepesnél, haja színe szépen megőszült, arckifejezése vidámságot és derűt árasztott. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy akár állt, akár ült, igen tekintélyes és méltóságos jelenségnek lássék. Bár a nyaka vastag és rövid volt, hasa pedig kissé előreugrott, egyéb testrészének aránya mindezt elfeledtette. Határozott léptekkel járt, egész testtartása férfias volt, hangja tisztán csengett, de testi szépségéhez mégsem volt fogható. Jó egészségnek örvendett, ha azt nem számítjuk, hogy halála előtt négy éven át gyakran szenvedett hidegrázásban, és a legvégén egyik lábára bicegett. De még ekkor is inkább a maga belátása, mintsem az orvosok tanácsa szerint járt el. Az orvosokat különben is majdhogynem gyűlölte, amiért rá akarták venni, hogy mondjon le megszokott sült ételeiről, és barátkozzék meg a főttekkel. Állandóan gyakorolta magát a lovaglásban és vadászatban, de ezt nemzeti sajátosságnak mondhatjuk, hiszen alig van még egy nép a földön, amely ezekben az ügyességekben a frankokkal felvehetné a versenyt. Gyönyörűségét találta a természetes hévizek gőzében, és gyakran edzette testét úszással. Ebben olyan ügyességre tett szert, hogy méltán tartották a legkülönbnek." *(Einhard Nagy Károlyról írt krónikájából, IX. század eleje)*

Mutassa be Nagy Károlyt a leírások és a kép alapján! (Lásd a 14-es forrást is!) Történjék a bemutatás úgy, hogy egyszer pozitív, máskor pedig negatív színben tüntetjük fel az uralkodót! Mire törekedhetett Einhard Nagy Károly bemutatásakor? A korszakban milyen jelentőséggel bírtak egy uralkodó testi adottságai? Melyek a korszakban az ideális testi adottságok egy uralkodó számára?

10. *Nagy Károly lovas szobra*

A FRANK BIRODALOM FELBOMLÁSA Nagy Károly fia, Jámbor Lajos nehezen tudta egyben tartani a birodalmat, unokái (Lothár, Kopasz Károly és Német Lajos) pedig **843**-ban **Verdun**ben felosztották a birodalmat (verduni szerződés). Károly hatalmas birodalma nem csak három nagy területre bomlott, a részek sem maradtak egységesek: a grófságok, tartományok egyre önállóbbakká váltak.

A Frank Birodalom nem tűnt el nyomtalanul. Állam- és hivatalszervezete (a kancelláriával), a grófságok rendszere, a társadalom felépítése tovább élt a birodalom területén létrejött államokban, mintául szolgálva az ezredfordulón kialakuló keresztény királyságoknak, így Magyarországnak is.

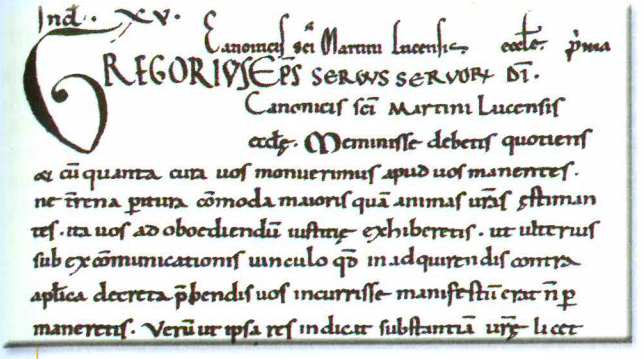

11. *Nagy Károly kancelláriáján kialakított Karoling-minuszkula. Ezzel a betűtípussal gyorsabban lehetett írni, s könnyebb volt az elolvasása is*

Miért vált szükségessé az olvasható írás kialakítása? Miért következett be kulturális fellendülés Károly udvarában?

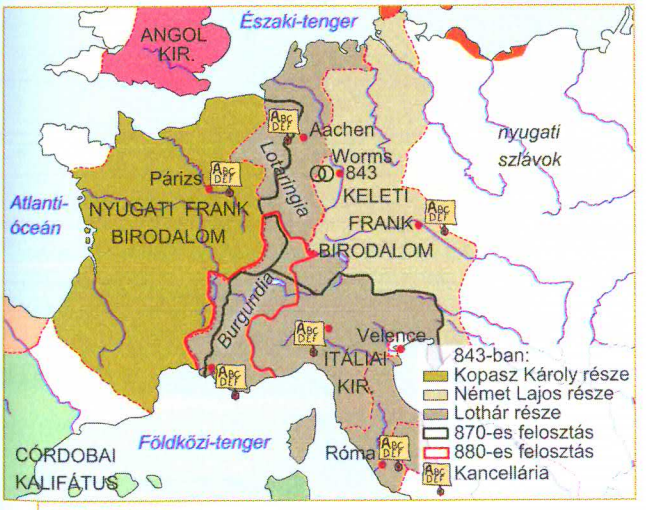

12. *A Frank Birodalom felosztásai*

Mely részekre esett szét a Frank Birodalom? Mely tényezők határozták meg a folyamatot?

Alkuin érsek (középen) pártfogoltja könyvet ad át a mainzi érseknek. Alkuin Nagy Károly tanácsadója, a Karoling kulturális újjászületés, a Karoling-reneszánsz fontos szereplője

15.

13. *Karoling-kori lovasok, akik létrehozták Nagy Károly birodalmát*

Figyelje meg a lovasok fegyverzetét! Mi tette lehetővé, hogy erősítsék a páncélzatot, s a katonák szilárdan ülhessenek a nyeregben? Hogyan változott a páncélos lovasság kifejlődésével a frank haderő társadalmi összetétele? Mely társadalmi változásokat gyorsított fel a fegyverzet változása?

14. „És akkor feltűnt maga a vasércből való Károly, fején vassisakkal, karján vaspántokkal, vaspáncélban, amely befedte vasércből való mellét és széles vállát, baljában magasra emelt vaslándzsa, mert jobbját mindig győzhetetlen kardján nyugtatta, vaspikkelyek oltalmazták combja külső oldalát, amely másoknál, hogy könnyebben szállhassanak lóra, páncél nélkül maradt. Szóljak-e még vas lábvértjéről, amelyek az egész seregben vasból készültek? Pajzsán a vason kívül semmi nem volt látható. Paripájának heves vére és színe úgyszintén a vasra emlékeztetett. Hasonló volt a fegyverzetük mindazoknak, akik előtte haladtak, mindenkinek, aki két oldalról körülvette, és mindnek, aki követte, és az egész sereg a lehető legjobban hasonlított hozzá." *(Notker krónikája, 774)*

Milyen volt a longobárdok ellen vonuló Nagy Károly fegyverzete? Miből állt a sereg felszerelése? Milyen hatást váltottak ki a frankok fegyverei a szerzőből? Mi lehet ennek az oka?

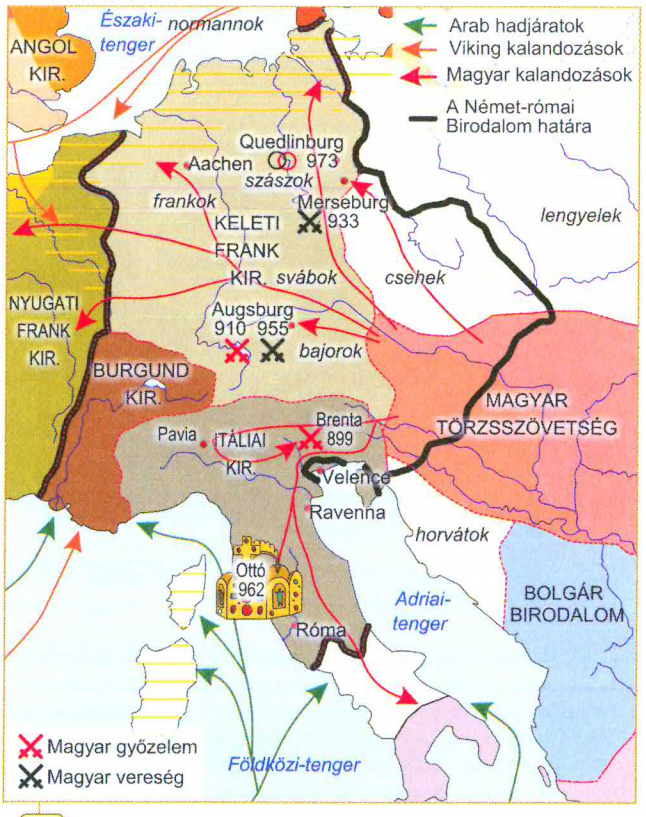

16. *A Német-római Birodalom megalakulása*

Mely területeken jött létre a Német-római Birodalom? Milyen szerepet játszottak kialakulásában a magyar kalandozások? Mely irányban hódított a birodalom?

A NÉMET-RÓMAI BIRODALOM LÉTRE-JÖTTE

A verduni szerződést követően a frank utódállamok is részekre estek szét. E zavaros helyzetben támadások sorozata érte a nyugati keresztény világot: a **normannok,** az **arabok** és a **magyarok** betörései.

A 800-as évekre a Skandináviában élő germán népek, a mai dánok, norvégok, svédek és angolok ősei túlnépesedtek. Emiatt korábbi kereskedelmi vállalkozásaik rabló hadjáratokká alakultak át. A jól felfegyverzett harcosok, akiket normannoknak (északi emberek) vagy vikingeknek neveztek, gyorsjáratú hajóikon végigpusztították az Északi-tenger partvidékét, és a folyókon felhatolva a szárazföld belső területeit is feldúlták (pl. Párizst). Nem volt biztonságban tőlük Britannia, sőt Hispánia sem. Kelet-Európában, ahol varégoknak nevezték őket, a folyamok mentén végigrabolták a keleti szlávok földjeit.

A **külső támadások** hatására a részeire esett **keleti frank állam** újjászületett. A Karolingokat követő uralkodók erős **páncélos lovas sereg**et szerveztek. I. (Madarász) Henrik megállította a magyarokat Merseburgnál (933). Fia **I. (Nagy) Ottó** (936–973) már döntő csapást mért a magyarokra **Augsburg**nál (955). Megerősítette hatalmát, **és 962-ben** Rómában **császár**rá koronáztatta magát. Létrejött a **Német-római Birodalom,** mely hosszú időre Európa legerősebb hatalmává vált.

17. *Viking hajó*

Kövesse nyomon a vikingek útjait a térképen! Milyen célok vezették a hajósokat? Mely tényezők tették lehetővé útjaikat? Nézzen utána, milyen volt az életmódjuk, fegyverzetük!

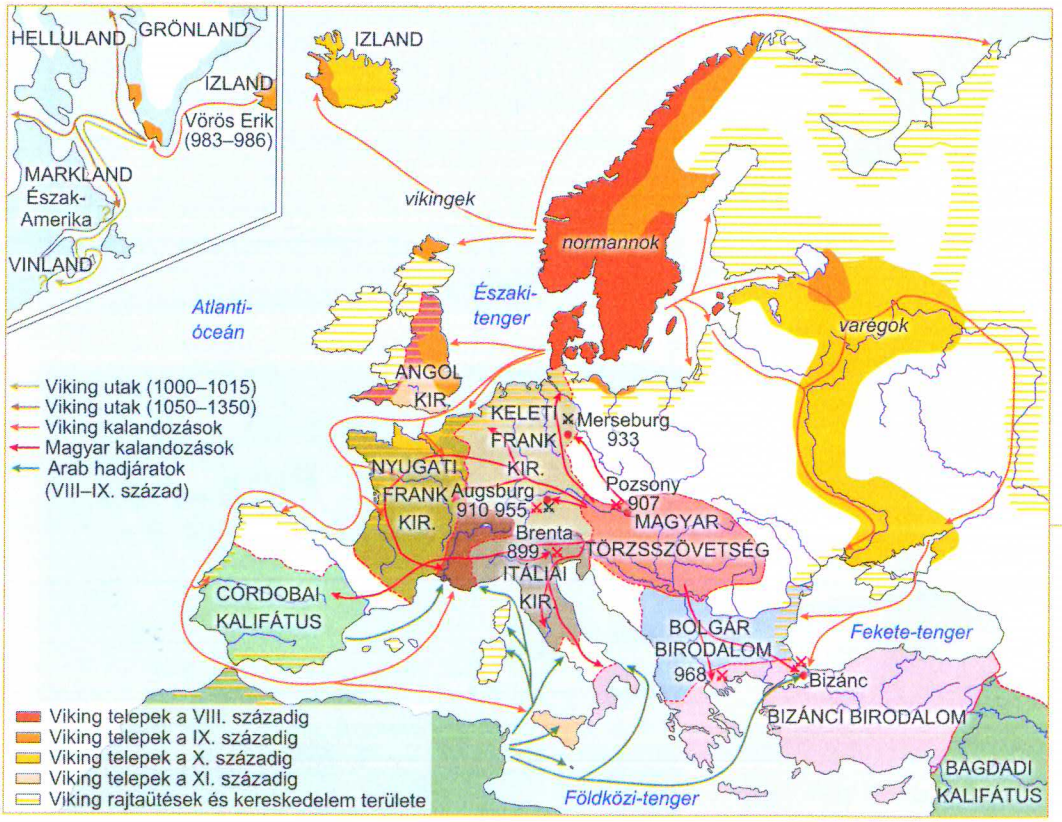

X–XI. századi népmozgások

18.

Mely népek vándorlása figyelhetők meg a korszakban? Mely államokat érintették ezek elsősorban? Milyen céljai voltak a X–XI. századi mozgásoknak? Hasonlítsa össze a folyamatot a népvándorlás V. századi hullámával!

22. A KÖZÉPKORI EGYHÁZ ÉS SZEREPE

AZ EGYHÁZSZAKADÁS A Római Birodalomban a kereszténység államvallássá válását követően az egyház felett a császárok hatalma érvényesült. Emiatt az egyházi hierarchiának nem volt egyetlen feje. **Több egyházi központ** alakult ki (Alexandria, Konstantinápoly, Antiochia, Jeruzsálem és Róma), melyek püspökeit megkülönböztetésül **patriarchák**nak nevezték.

A Római Birodalom kettéválásakor keleten a Konstantinápolyban székelő császárok egyház feletti fennhatósága továbbra is érvényesült. **Nyugaton** azonban a birodalom szétesésével megszűnt a világi hatalom egyházra gyakorolt befolyása. A nyugati egyházi hierarchia lassan a **keleti császárságtól** is **függetlenítette** magát. **Róma** püspökeit egyre gyakrabban **pápának** (pápa = atya) nevezték. Az elnevezés korábban minden püspököt megilletett, idővel azonban a római püspökök különleges tekintélyének kifejezője lett.

1. „16.18. De én is mondom néked, hogy te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalt.
16.19. És neked adom a mennyek országának kulcsait, és a mit megkötsz a földön, a mennyekben is kötés lészen, és amit megoldasz a földön, a mennyekben is oldva lészen." *(Máté evangéliumából Károli Gáspár fordítása alapján)*

2. „Dicsőséges császár, két olyan intézmény van, amely elsősorban kormányozza ezt a világot: az egyik a legfőbb papok megszentelt tekintélye, a másik pedig a királyi hatalom. A papok viselte teher annyiban nehezebb, amennyiben az Isten ítélőszéke előtt az embereken uralkodó királyokért is nekik kell számot adniuk." *(I. Gelasius pápa levele a bizánci császárhoz, V–VI. század fordulója)*

Értékelje a szövegeket a pápaság szempontjából!

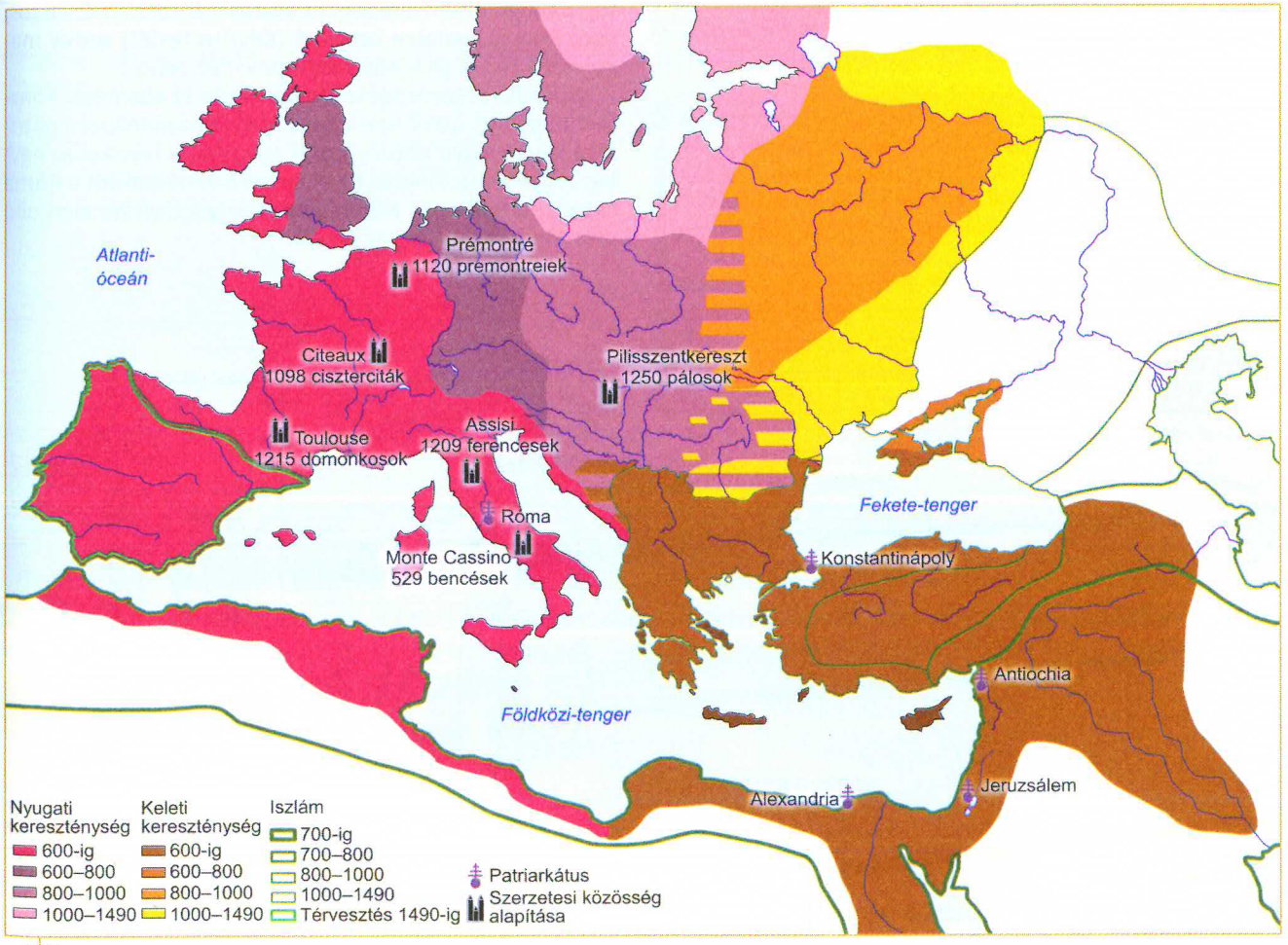

3. *A kereszténység terjedése a VI–XV. század között*

Kövesse nyomon, hogyan változott a kereszténység földrajzi kiterjedése! Hasonlítsa össze a nyugati és a keleti kereszténység terjedését! Hol tört előre, és hol húzódott vissza az iszlám?

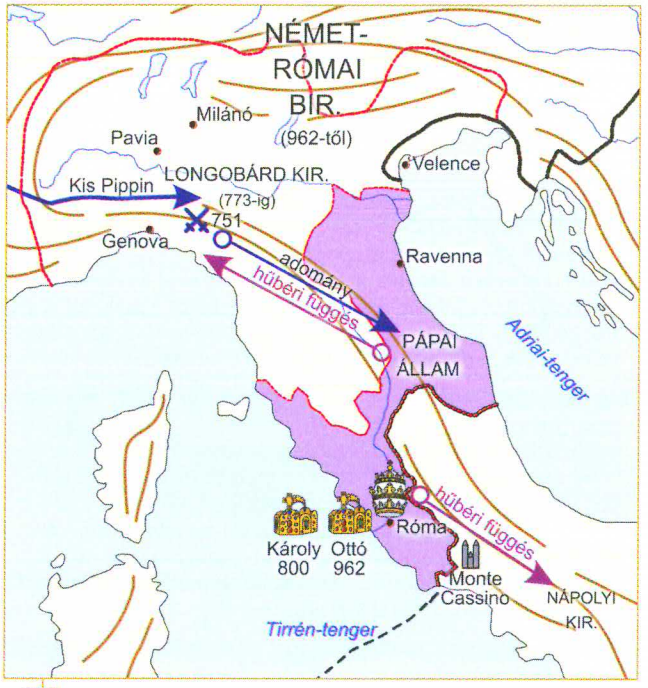

4. *A Pápai Állam létrejötte*

Hogyan és mikor jött létre a Pápai Állam? Milyen szerepet játszott ez a katolicizmus történetében?

5. „Rajtunk az egész Nyugat szeme, bármily méltatlanok vagyunk is erre. Rajtunk és Szent Péteren, az apostolok fejedelmén, akinek képét te össze akarod zúzni, de akit a Nyugat minden királysága úgy tisztel, mintha maga Isten lenne a földön." *(II. Gergely pápa levele a bizánci császárhoz, VIII. század)*

Milyen szerepet tulajdonít magának a pápa? Mire alapozza ezt? Valóság ez, vagy csak a pápaság törekvése? Miért említi a levél Szent Pétert?

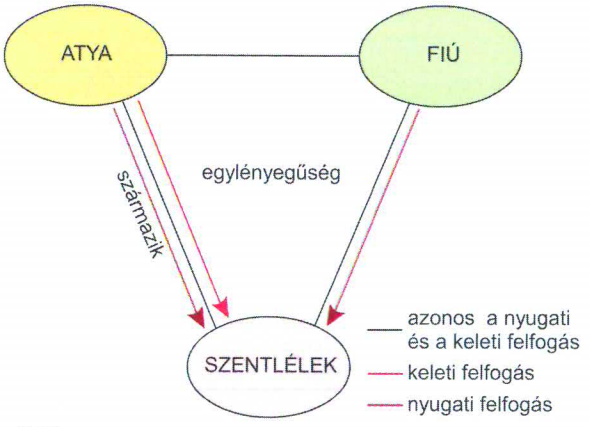

6. *Az ún. filioque-vita a Szentlélek eredetéről*

Értelmezze a nyugati és a keleti felfogást e bonyolult teológiai kérdésről a sematikus ábrák alapján! Mikor találkoztunk már tanulmányaink során a Szentlélek kérdésével? Vesse össze a filioque-vitát a kérdésről korábban tanultakkal!

Jelentősen megerősödött a római pápaság, amikor **Kis Pippin** – királyi hatalmának szentesítéséért (751) cserébe – megvédte Rómát a longobárdokkal szemben. Az új frank király Róma és Ravenna vidékét a pápaságnak adományozta. A területet az egyházfők világi uralkodóként birtokolták, ezzel létrejött a **Pápai Állam** (756). Nőtt a frank uralkodók befolyása a nyugati egyházra, de korántsem volt olyan széles körű, mint a bizánci császáré keleten.

Nyugat-Európában a **világi és** az **egyházi hatalom** nem egymásnak alárendelten, hanem egymás mellett létezett. Az egyház függetlensége volt az első csírája a világi hatalom szervezett ellenőrzésének. A későbbiekben ez az európai fejlődés alapvető sajátosságává, fejlődésének egyik motorjává vált.

A katolikus egyház és a pápaság helyzetét erősítette, hogy az **arab előretörés** miatt a VII. századtól a kereszténység súlypontja nyugat felé tolódott el (Jeruzsálem, Antiochia és Alexandria is muzulmán kézre került). Tovább növelte Róma tekintélyét a germánok, majd a dánok, a csehek, a lengyelek és a magyarok csatlakozása a kereszténységhez, s ezen belül a nyugati katolikus egyházhoz.

A kora középkorban fokozatosan távolodott egymástól a nyugati és a **keleti kereszténység.** A nyugati egyház nyelve a **latin,** a keletié pedig a **görög** lett. A nyelvi különbségen túl egyre inkább eltértek **a szertartások** és néhány **hittétel.** Másként ítélték meg nyugaton és keleten a Szentlélek és a Fiú kapcsolatát. Keleten nem, míg nyugaton hittek a tisztítótűz, a purgatórium létében. Az áldozásnál keleten kovászos, nyugaton kovásztalan kenyeret (Krisztus testét) vettek magukhoz a hívek. (A kovásztalan kenyér az ostya.)

A pápák megerősödése tovább élezte az ellentétet Konstantinápollyal. 1054-ben a pápa és a konstantinápolyi pátriárka kölcsönösen kiközösítették egymást és híveiket az egyházból. A kereszténység hivatalosan is kettészakadt a **Róma** vezette **katolikus** és a **Konstantinápoly** irányítása alatt álló **ortodox** (görögkeleti) egyházra.

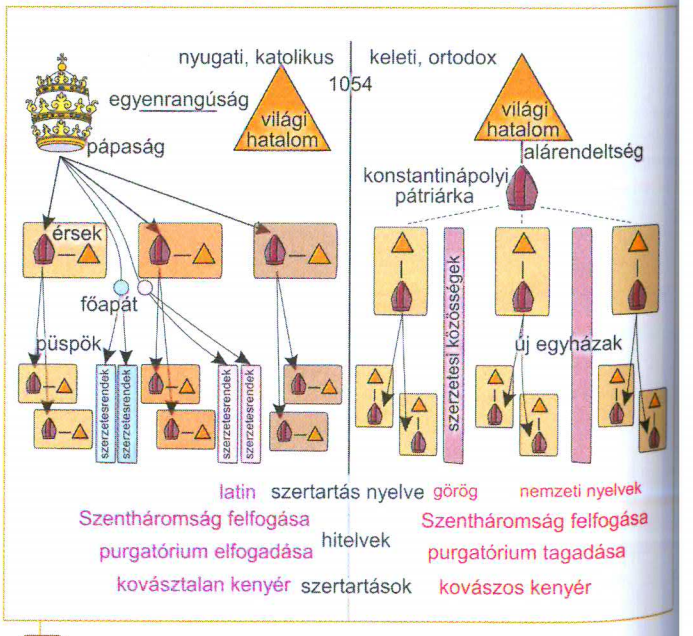

7. *A keleti és a nyugati kereszténység szétválása*

Milyen különbségek alakultak ki a két keresztény felekezet között?

A SZERZETESI MOZGALOM KIALAKULÁSA

A IV. századra az egyház intézménnyé vált. A hívek egy részének igénye támadt az **őskeresztény elvek** szerinti **életmód** gyakorlása iránt. A világi élettől megcsömörlők, s azzal szembefordulók az egyiptomi sivatagba vonultak ki. Szent Pál (nem azonos az apostollal) és Szent Antal magányosan, teljes elvonultságban éltek (III–IV. század). Szent Antal remetesége követőkre talált, kis **remeteközösség** alakult ki körülötte.

Az első szerzetesi szabályzat (regula) Egyiptomban született (Szent Pakhomiosz) a IV. században. Ebben még a világi életvitel egészének, benne a kor műveltségének az elutasítása szerepelt. A szerzetesi mozgalom rövidesen elterjedt Kis-Ázsiában is, ahol Szent Bazil kidolgozta a későbbi regulák alapelveit, s ebben a hitélet ápolása mellett már a keresztény művelődés elfogadása is helyet kapott.

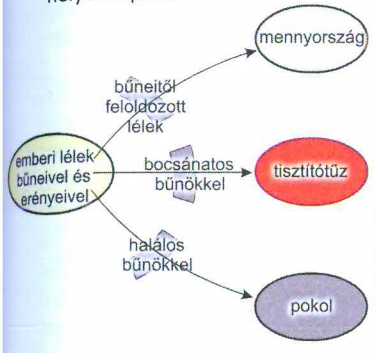

8. *Az ember halál utáni sorsa (az üdvözülés kérdése). A tisztítótűz szerepét csak a nyugati egyház vallja*

Értelmezze ezt a fontos tanítást az ábra alapján!

9. „Melyek a jó cselekedetek eszközei? Először is: szeresd az Úristent, teljes szívből, teljes lélekből és teljes erődből! […] Tagadd meg magadat, vagy kövessed Krisztust! Testedet sanyargasd! Élvezeteknek ne add magad! Szeresd a böjtöt! Új erőre segítsd a szegényeket! […] Tartsd távol magad a világ cselekedeteitől! […] A szent olvasmányokat örömmel olvasd! Gyakran borulj le az imádság alatt! Múltad bűneit könnyek és fohászkodások közt minden nap valld meg imádságaidban Istennek! […] Gyűlöld saját akaratodat! Az apát parancsainak mindenben engedelmeskedj! […] Az a műhely pedig, ahol mindezt szorgosan gyakorolhatjuk, a monostor zártsága és az állhatatos megmaradás a közösségben. […]

Lehet-e a szerzeteseknek tulajdonuk? Kiváltképpen ezt a bűnt kell gyökerestül kiirtani a monostorból. Senki se merészeljen az apát rendelése nélkül bármit is adni vagy elfogadni, vagy bármit is sajátjaként bírni; egyáltalán semmit sem: se könyvet, se írótáblát, se íróvesszőt, tehát igazán semmit se! […] A tétlenség a lélek ellensége. Ezért a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával, más órákban pedig szent olvasmányokkal!" *(Szent Benedek regulájából)*

Gyűjtse össze a szerzetesek életét meghatározó szabályokat! Hogyan jelennek meg a regulában „Krisztus ajánlásai"? Társítson mindhárom ajánláshoz egy-egy mondatot a regulából! Milyen életmódot tart ideálisnak a szerzetesek számára Szent Benedek? Mit jelöl meg a szerzetesek alapvető feladataként?

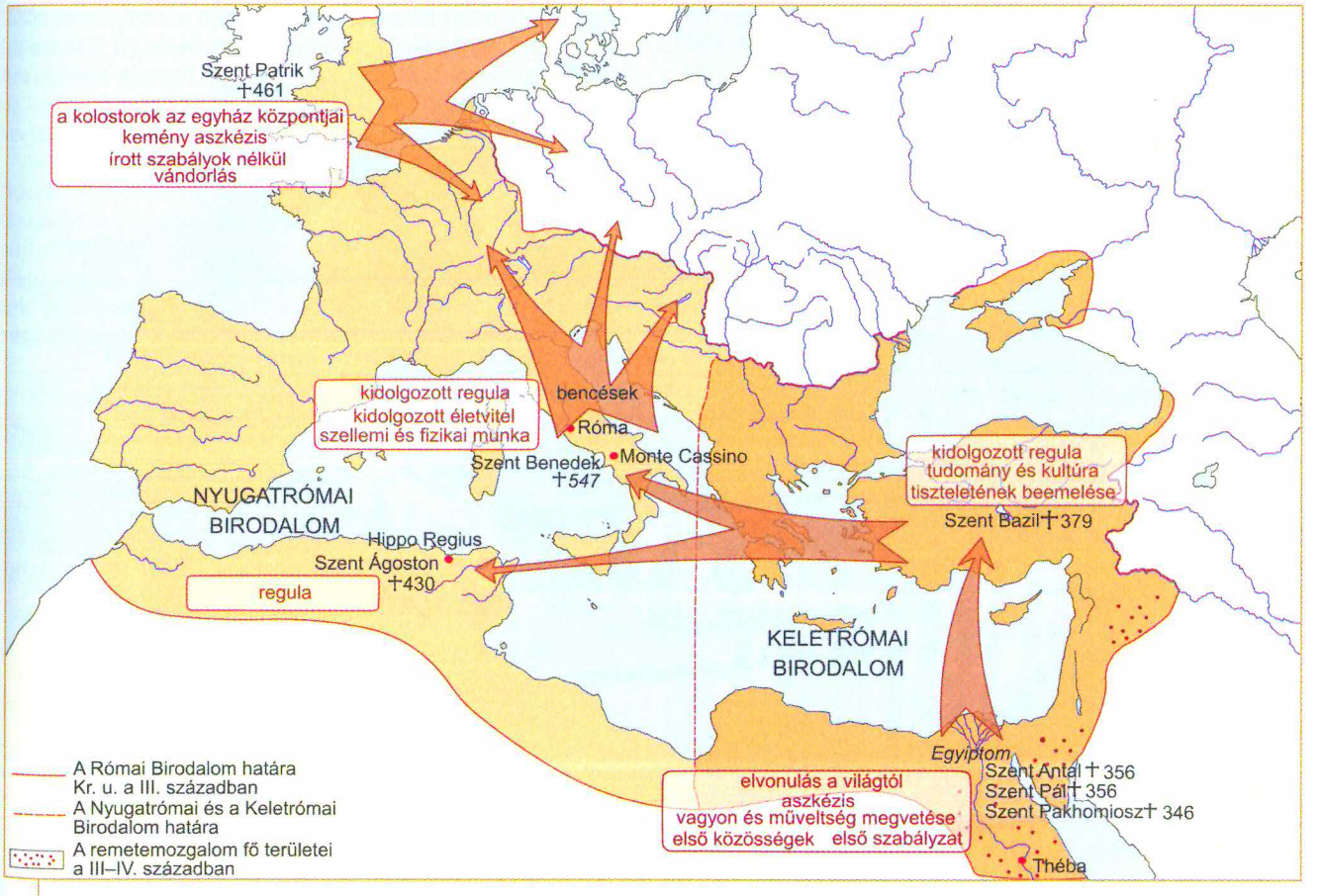

10. *A szerzetesi mozgalom terjedése. A bencések mellett Európa keresztény kultúrájának formálásában jelentős szerepet játszott a Szent Patrik által alapított ír szerzetesség is*

Kövesse nyomon a mozgalom földrajzi terjedését és a közben lezajló szemléleti változásokat!

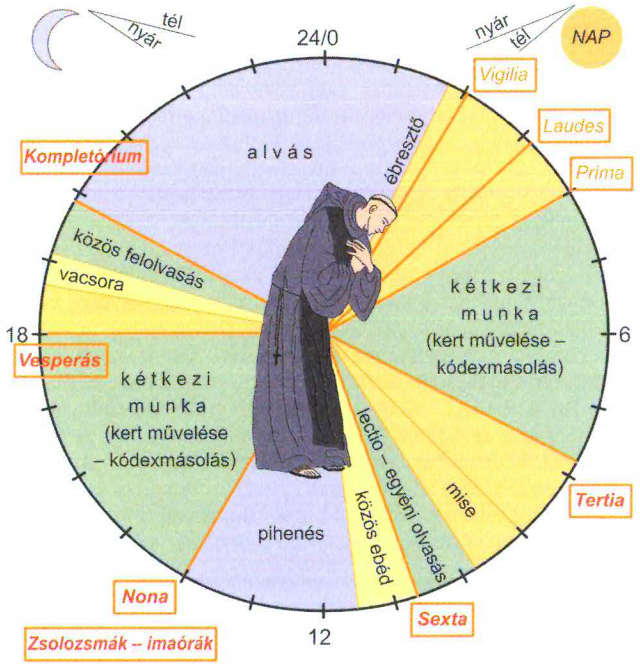

11. *A kolostori élet, s annak színtere, a kolostor*

Kövesse nyomon a szerzetes napirendjét, és azonosítsa a különböző tevékenységek helyszíneit! Készítsen alaprajzot a kolostorról, s tüntesse fel benne az egyes helyiségek funkcióit!

Nyugaton is létrejöttek a keletihez hasonló szerzetesi közösségek. A világtól elzártan, **kolostorok**ban (monostorokban) laktak, szigorú belső előírások (regulák) szabályozták az életüket. A Krisztus által ajánlott **szegénység, erkölcsi tisztaság** és **engedelmesség** megtartásával akartak közelebb kerülni Istenhez.

A keleti szerzetesek elsősorban a hit elvont kérdéseivel foglalatoskodtak. Nyugaton a szerzetesség **gyakorlatiasabb** formája terjedt el. A Szent Benedek által alapított **bencés rend** (Monte Cassino, 529) regulája a **hitélet** mellett a **munka** szerepét is kiemelte. A barátok földet műveltek, könyveket másoltak, hozzájárultak a latin írásbeliség átmentéséhez. A kora középkorban jelentős részt vállaltak a **térítőmunkából**. Nagyrészt nekik köszönhető, hogy Közép-Európa a nyugati (latin) kereszténységhez csatlakozott. Kolostoraik behálózták az egész katolikus világot, s terjesztették a fejlett régiók kultúráját (pl. új gazdasági módszerek, építészeti stílusok) a fejletlenebb területek (perifériák) felé. A XI–XII. században **újabb szerzetesrendek** alakultak.

A szerzetesrendek zöme, például a ciszterciták (1098) és számos későbbi nyugati szerzetesrend, Szent Benedek reguláját vette alapul, megújítva, változtatásokat eszközölve azon. A szerzetesrendek másik ága Szent Ágoston reguláját követte, mely kisebb hangsúlyt helyezett a kolostori életre, fontosabbnak tartotta a hívek közötti tevékenységet. E rendeket nevezzük kanonokrendeknek (pl. premontreiek, 1120).

12.

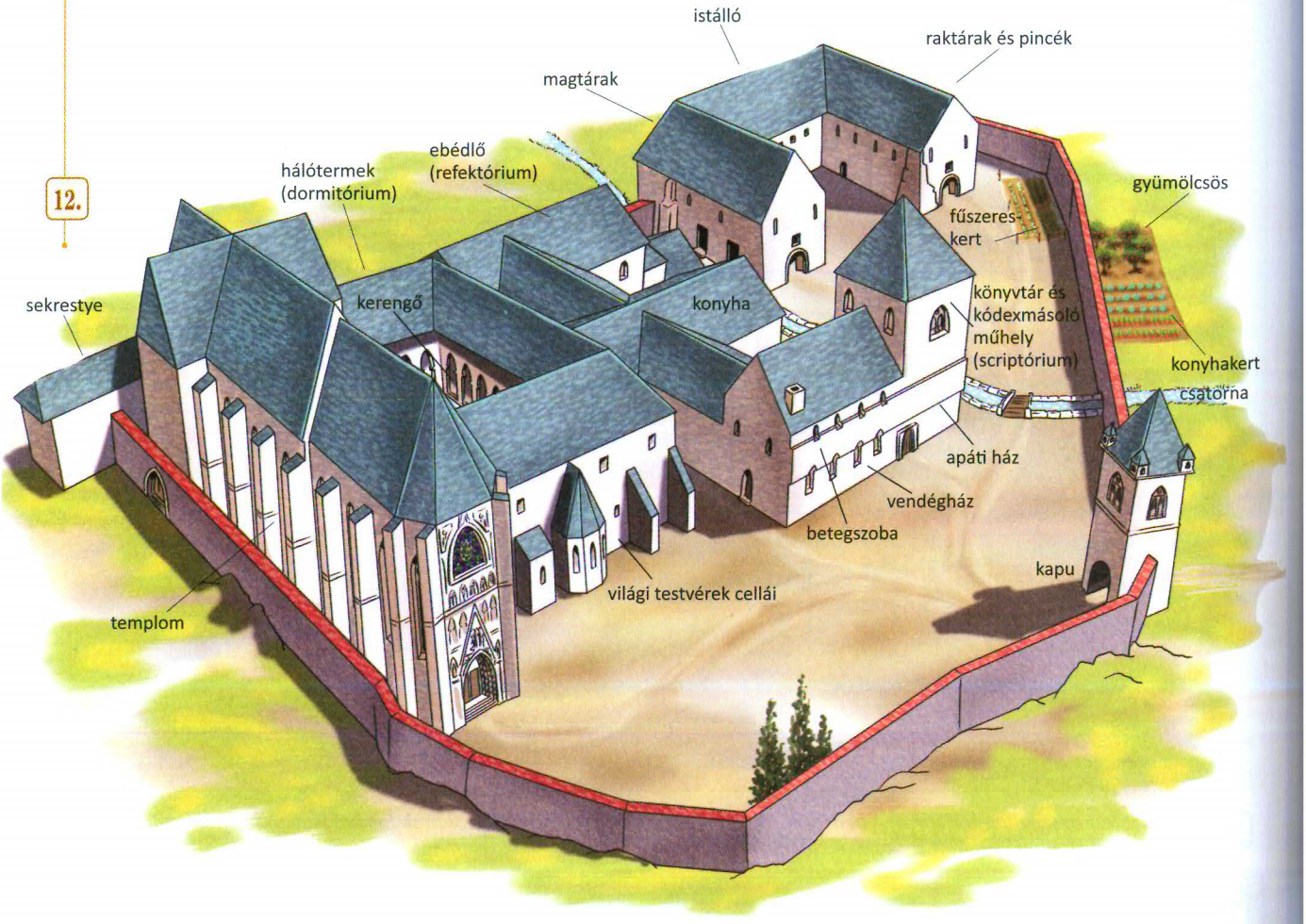

AZ EGYHÁZI REFORM A X. századra az egyház tekintélye csökkent. A pápák a megerősödő Német-római Birodalom császárainak a befolyása alá kerültek. A **császár**ok jogot formáltak az egyházi méltóságok (püspökök) kinevezésére, az **investitúrára**. Így a birodalom főpapjai a császárnak alárendelt **hűbérurak** lettek. Probléma volt az is, hogy a meggazdagodó egyház főpapjai, papjai, szerzetesei a **világi dolgok** felé fordultak (világi tisztségeket szereztek, vagyonukat gyarapították, az élvezeteknek éltek).

Az egyháziak és a hívek jelentős része elutasította a folyamatot, változtatást akartak. A megújulást célzó **reformok** az ezredfordulón a franciaországi **Cluny** bencés kolostorából indultak ki. Az újítás hívei helyreállították a kolostorokban a fegyelmet, a szerzetesek figyelmét ismét a **hitélet** felé fordították. Elvetették az egyházi méltóságok megvásárlásának gyakorlatát (szimónia), és követelték a **világi papság** (akik nem szerzetesrendek tagjai) **nőtlenség**ének (cölibátus) bevezetését.

AZ INVESZTITÚRAHARC ELSŐ SZAKASZA (XI. század) A pápaság az egyházi megújulást politikai tartalommal is megtöltötte: lazítani kívánt függőségén a császári hatalomtól. A pápák a **pápaválasztást** – a császárokat kizárva – a pápaválasztó joggal rendelkező főpapok, a **bíborosok** kezébe kívánták adni. **VII. Gergely pápa** (1073–1085), aki egykor Clunyben volt szerzetes, ünnepélyes dokumentumban (Dictatus Papae) fogalmazta meg követeléseit (1075). Nemcsak az egyházat kívánta megerősíteni, hanem az egyházon belül a pápa hatalmát is. A császár az egyház megújulását támogatta, a **pápa hatalmi igényei**t (pl. a kizárólagos invesztitúrát) azonban a birodalom egységének megőrzése érdekében elutasította. A császári hatalom ugyanis részben az egyházi nagyhűbéreseken (tehát az invesztitúra jog gyakorlásán) alapult.

IV. Henrik császár (1056–1105) a birodalmi gyűlésen a hozzá hű német főpapok közreműködésével megfosztotta Gergelyt a pápai méltóságtól. A pápa válaszul **kiátkozás**sal sújtotta az uralkodót. Kizárta a keresztények közösségéből, s így a neki tett hűbéri fogadalmak is érvényüket vesztették. A kiközösített uralkodónak nem tartoztak engedelmességgel az alattvalók. A császár megalázkodásra kényszerült (Canossa-járás, 1077), a pápa pedig a keresztény tanítások szellemében kénytelen volt feloldani az egyházi büntetést.

A harcok rövidesen ismét fellángoltak. Egyik fél sem engedett a követeléseiből. Gergely és Henrik évszázados küzdelmet indítottak el. A tét hatalmas volt, s nem elsősorban a Német-római Birodalom vagy a pápaság hatalmi törekvései, hanem az európai fejlődés szempontjából bírt nagy jelentőséggel. Az egyház megőrzi-e egyenrangúságát a világi hatalom mellett, vagy a Kelethez hasonlóan alárendelődik annak.

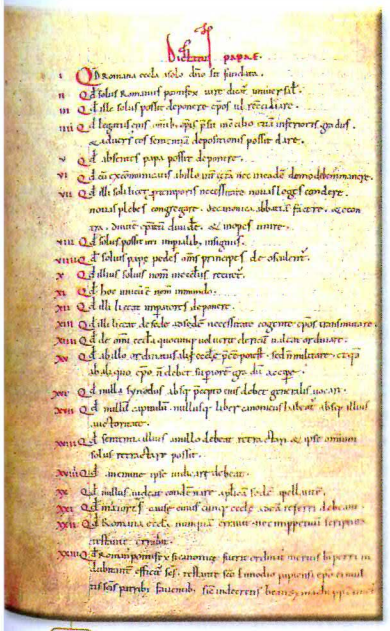

13. *A Dictatus Papae*

14. „Megjelent együttesen az egész [...] papság küldöttsége is. Előadták panaszukat és a római pápa türelmét hevesen támadták, amiért az Isten egyházát oly sokáig engedi beszennyezni egy eretnek emberrel való közösködéssel, aki nem mint pásztor az ajtón, hanem mint tolvaj és rabló a simoniakus eretnekség útján [...] rengeteg pénz elszórásával tört be a juhok aklába; [...] aki a püspöki katedrát és a szent hitszónoklás szolgálatát a szent kánonok [egyházi törvények] ellenére teljesen tudatlanul, szemérmetlenül foglalta el, aki püspöksége előtt az összes főbűnökkel és mindenféle gaztettel nevezetessé és hírhedtté tette magát; aki Mainz városában, ahol felnevelkedett, az üzérkedő és uzsoráskodó mesterséget, melybe gyermekségétől fogva beletanult, miután a mennyei talentumok kezelőjévé tették, még szorgosabban gyakorolja, úgyannyira, hogy az egyházmegyéjében fekvő apátságokat és egyházakat, melyeket rútul kaparintott meg, a legrútabb módon áruba bocsátja." *(Lampert atya, XI. század)*

Kinek a vétkeit sorolja fel a szöveg? Gyűjtse össze a panaszokat! Fogalmazza meg, milyen képet fest a forrás a XI. századi egyházról!

15. „1. Egyedül a római egyházat alapította maga az Úr.
2. Egyedül a római pápát mondják joggal egyetemesnek [általánosnak].
3. Püspököket egyedül ő tehet le és helyezhet székükbe vissza.
4. Követe a zsinaton minden püspököt megelőz, még ha ő maga alacsonyabb rendű is; ugyancsak a püspökök elmozdítására ítéletet is hozhat. [...]
7. Egyedül neki szabad a korszükségletnek megfelelően új törvényeket hozni, új püspökségeket alapítani, káptalant apátsággá alakítani, és fordítva, gazdag püspökségeket felosztani és szegényeket egyesíteni.
8. Egyedül ő használhat császári jelvényeket. [...]
11. Az egész világon csak őt illeti meg a pápa név.
12. Jogában áll császárokat letenni.
13. Jogában áll, ha a szükség úgy kívánja, püspököket az egyik püspöki székből a másikba áthelyezni.
14. Bármely egyház klerikusát tetszése szerint felszentelheti egy másik részére. [...]
16. Rendelete nélkül nem lehet egyetemes zsinatot összehívni.
17. Tekintélyének támogatása nélkül [...] semmiféle könyv nem tekinthető kánoninak. [...]
19. Senki fölötte nem ítélkezhet. [...]
22. A római egyház még soha nem tévedett, az írás tanúsága szerint örökké tévedhetetlen lesz. [...]
25. Püspököket zsinat egybehívása nélkül is letehet vagy visszahelyezhet." *(Dictatus Papae, 1075)*

Készítsen táblázatot a pápa jogairól a szöveg alapján! Állapítsa meg, hogy a szövegben szereplő pontok közül melyik sérti a császár jogait! Magyarázza meg, miért!

16. „[...] végül is, hogy megmutassa békés és szilárd elhatározását [IV. Henrik], kevesedmagával eljött Canossa városába, melyben akkor tartózkodtunk, és ott a kapu előtt három napon keresztül minden királyi dísz nélkül, szánalomkeltő módon, mezítláb, darócba öltözve ácsorgott, és sok siránkozással addig esedezett az apostoli könyörület támaszáért és vigasztalásért, mígnem mindazokat, akik akkor jelen voltak, [...] nagy szánakozásra és könyörületes együttérzésre indította..." *(VII. Gergely levele a német püspököknek)*

Milyen külsőségei voltak a császár megalázkodásának? Nézzen utána, mi az a daróc! Miért írt az eseményről a pápa a német püspököknek?

23. A KÖZEL-KELET ÉS AZ ISZLÁM TÉRHÓDÍTÁSA

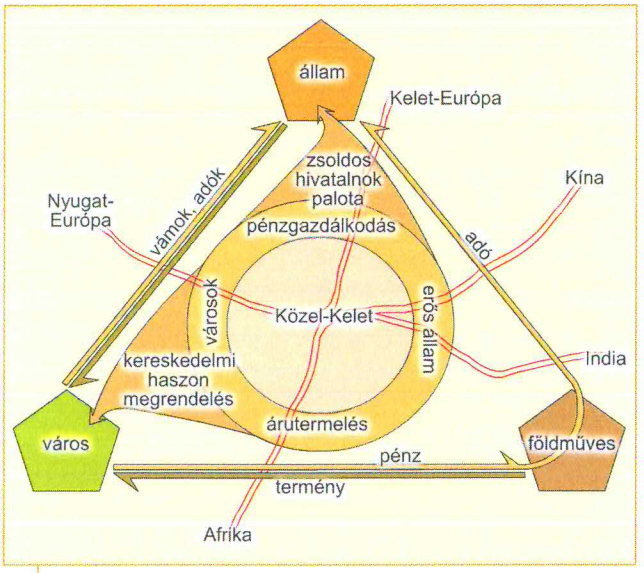

1. *A Közel-Kelet gazdaságának működése és a távolsági kereskedelem*

Elemezze az ábrát! Induljon el a korszak három meghatározó elemének (állam, város, földműves) egyikétől, és kövesse nyomon a folyamatokat! Vesse össze az 1. ábrát és a 3. térképet! Mennyiben volt különleges helyzetben a Közel-Kelet?

A KÖZEL-KELET GAZDASÁGA Míg Nyugat-Európában visszaesett a gazdaság, addig a Keletrómai Birodalom és a Közel-Kelet megőrizte az ókori fejlettségi szintet. A VI–X. század között ismét e térség vált a világ gazdasági, művészeti és tudományos központjává.

Virágzását elsősorban a területet érintő, továbbra is élénk **távolsági kereskedelem**nek köszönhette. A kereskedelem tovább éltette a **nagyváros**okat és a **pénzgazdálkodás**t. Így a földművesek el tudták adni termékeiket a városokban. Az **állam** a fölművesek megadóztatásából továbbra is fenntarthatta a **hadsereg**et, a **hivatalnokréteg**et. Az állam megrendelései hozzájárultak a városok fejlődéséhez.

KELETRÓMAI BIRODALOMBÓL BIZÁNCI BIRODALOM **Justinianus** császár (527–565) még hatékonyabbá tette a központi hivatalokat, és növelte az állami bevételeket. Erős **zsoldosserege**re támaszkodva megkísérelte az egységes Római Birodalom feltámasztását. Időlegesen sikerült visszafoglalnia Itáliát, Észak-Afrika és Hispánia egy részét. Hadjáratai azonban aláásták birodalma erejét.

A görögtűz alkalmazása tengeri ütközetben

2.

Nézzen utána a görögtűz eredetének!

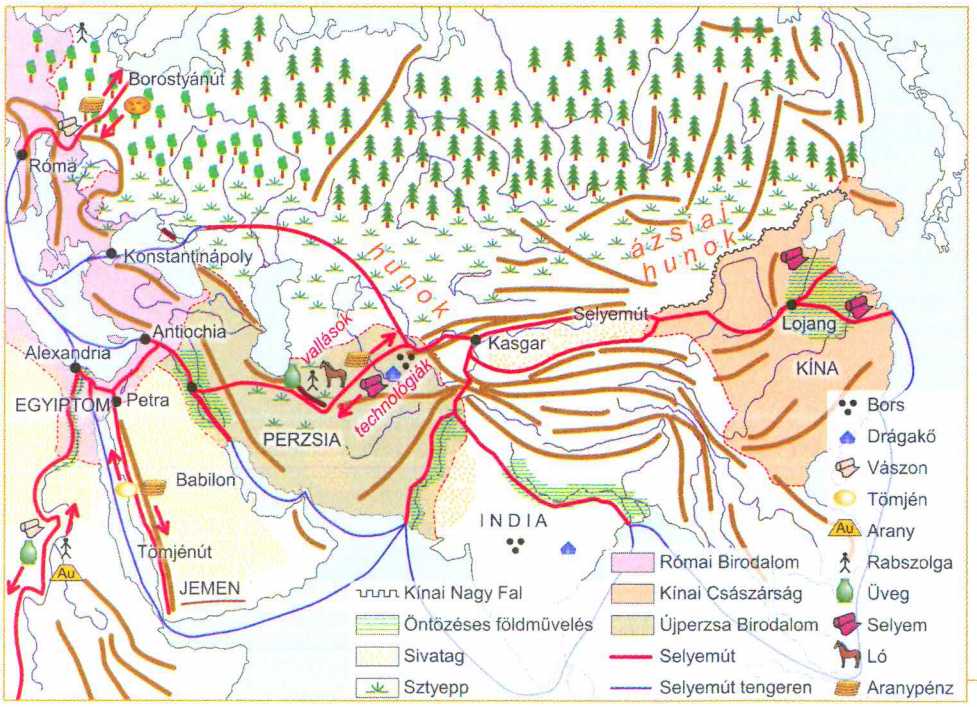

A távolsági kereskedelem a IV–VI. században

3.

Justinianus volt az utolsó **latin** nyelven kormányzó császár. Halála után a birodalomban a **görög** vált a hivatalos nyelvvé. Átalakították a közigazgatást és a hadszervezetet. A római hagyományok lassan elenyésztek. A VII. századtól a Keletrómai Birodalmat **Bizánci Birodalom**nak nevezzük.

Justinianus császár elkészíttette a római jog gyűjteményes összefoglalását (Corpus Juris Civilis, 529). A római jog napjainkban is vezérfonalul és a jogi képzés egyik alapjaként szolgál. Justinianus jogászainak hatalmas anyagot kellett feldolgozniuk a XII. táblás törvényektől a köztársaság és a csá-

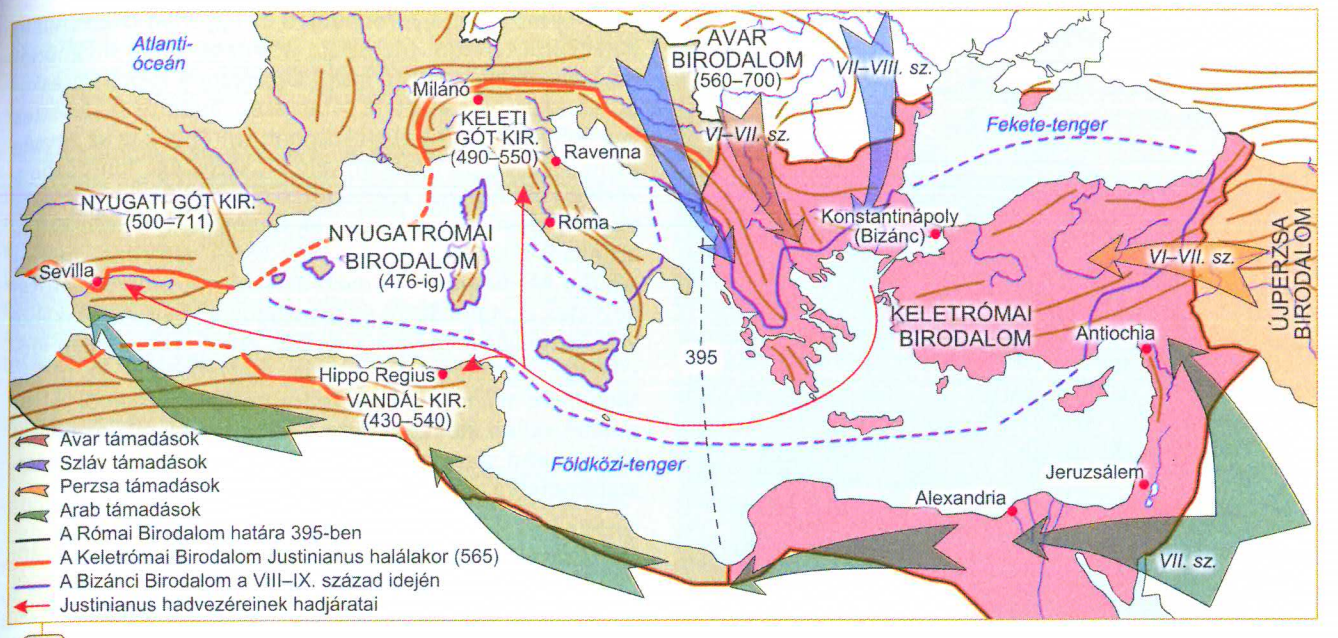

4. *A Keletrómai Birodalom a kora középkor kezdetén*

Olvassa le a térképről Justinianus célkitűzéseit! Mi tette lehetővé e célok részleges megvalósítását? Milyen eredménye lett végül Justinianus kísérletének?

szárkor rendelkezésein keresztül. A rómaiak életük minden területét szabályozták, a jog jelentette a mindennapi élet biztonságát, és a birodalom egységének egyik fontos tényezője volt.

Pontosan meghatározták a polgárok jogait, szabadságait és közösségi kötelességeiket. Biztosították a tulajdon szabadságát az örökléstől a szerződésekig. Számos ma is érvényben lévő jogi alapelvet határoztak meg: ilyen például a tisztességes élet joga és kötelessége, a nem minden tisztességes, ami szabad elve. Innen ered a jog alapvető felosztása magán- és közjogra. Utóbbi a haza, a közösség elsődlegességét és az intézmények működésének alapelveit határozza meg napjainkig.

A hanyatló Bizánc kivédte a másik közel-keleti nagyhatalom, az **Újperzsa Birodalom** (226–651) támadását, majd a nomád **avarok** benyomulását (VII. század első fele). Igaz, a Balkánt egy időre elveszítette. Az egymás elleni harcban kimerült két közel-keleti nagyhatalmat a VII. században az **arabok** támadása rázta meg. (717-ben megostromolták Konstantinápolyt is.)

AZ ISZLÁM KIALAKULÁSA Az Arab-félsziget jelentős részét **nomád arabok** (beduinok) lakták. A beduin törzsek a száraz, sivatagos területeken egymás ellen harcoltak az életet adó vízért, az oázisok legelőiért és az állatállományért. A **Tömjénút** mentén virágzó **kereskedővárosok** jöttek létre. Közülük a legjelentősebb **Mekka**, amely egy új vallás, az **iszlám** bölcsőjévé vált. A város ősi zarándokhely volt: itt őrizték egy kocka alakú épületben (Kába) a fekete követ – egy meteoritdarabot –, melynek a pogány arabok isteni erőt tulajdonítottak.

Mekkában élt a tevehajcsárból házassága révén kereskedővé vált Mohamed (kb. 570–632), aki látomásai hatására új tanokkal lépett fel. Azt hirdette, hogy Isten (Allah), Gábriel arkangyal útján kinyilatkoztatta számára igazságait, parancsait. Elgondolásai az arab hagyományok mellett jelentős részben az utazásai során megismert zsidó és keresztény vallásra épültek.

5. „Akkoriban pedig, amikor az aithiopszok [etiópok] között Hellésztheaiosz […] uralkodott, Justinianus császár Julianust küldte el követként, és arra kérte a királyt, hogy azonos hitbeli meggyőződésük miatt [az etiópok is keresztények] támogassák a perzsákkal harcoló rómaiakat. Az aithiopszok azzal, hogy az indiaiaktól átveszik és a rómaiaknak eladják a nyersselymet, egyrészt maguk nagy pénzösszeg uraivá lehetnek, másrészt pedig hozzásegíthetik a rómaiakat ahhoz, hogy ezek ne legyenek kénytelenek pénzüket az ellenségnek átadni." *(Prokópiosz, VI. század)*

Mit kért Justinianus az etiópoktól? Mi volt a célja? Milyen szerepet játszott a Közel-Kelet életében a távolsági kereskedelem? A kereskedelem mely fajtáját képviselik az etiópok a forrásban?

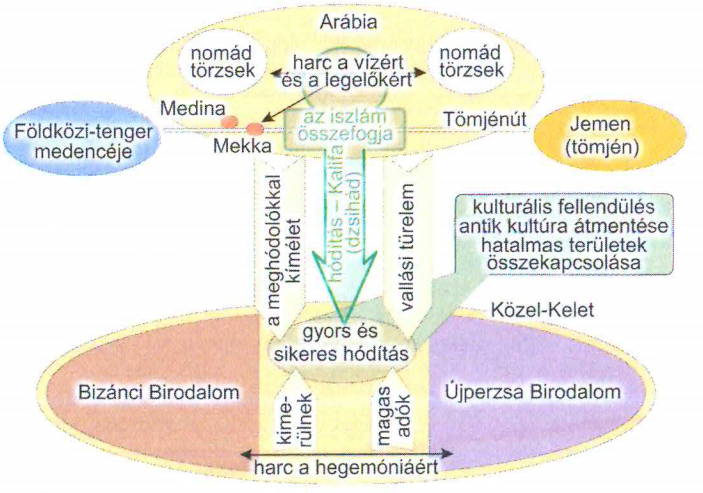

6. *Az iszlám kialakulása*

Milyen földrajzi környezetben alakult ki az iszlám? Meghatározza-e a vallás tanításait a földrajzi környezet? Milyen következményeit olvashatja le az ábráról az iszlám kialakulásának?

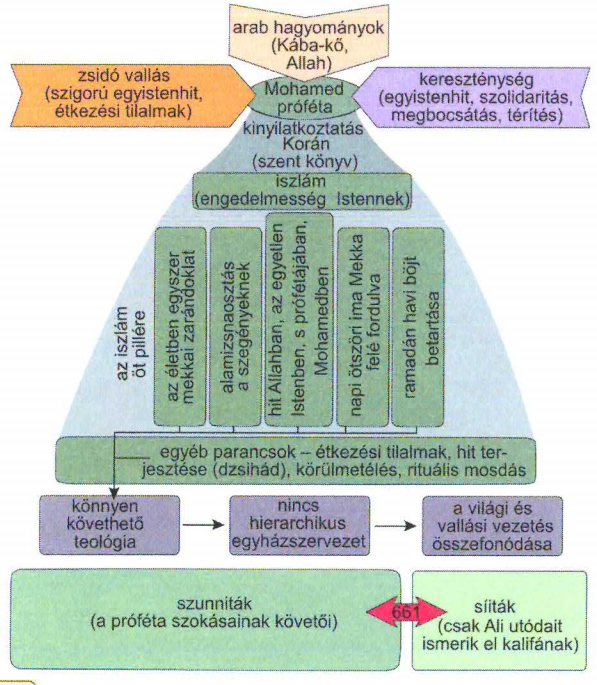

7. *Az iszlám tanai*

Mutassa be az arab világ helyzetét a próféta fellépésének korában! Mely vallások hatottak az iszlám kialakulására? Mely tényezők segítették az iszlám gyors terjedését?

Az új hit prófétája, **Mohamed** az **egyetlen Isten** (Allah) hatalmáról tanított. (Az iszlám jelentése: teljes meghódolás, engedelmesség Istennek.) Ostorozta a kapzsi kereskedőket, az uzsorát, és isteni parancsként hirdette az elesettek gyámolítását. Tanításában központi szerepet kap az **egység** gondolata: az egy istenben való hit közössége fontosabb a vérségi kötelékeknél, ezért a törzsi ellentéteket be kell szüntetni. Mohamedet a szegények támogatták, a kereskedők azonban elűzték Mekkából. Egy közeli városban, melyet később **Medinának** (Medinat-al-Nabi = a próféta városa) neveztek el, menedékre és támogatókra talált. A Mekkából való kivonulás, a **hidzsra** éve, **622** vált a mohamedán időszámítás kezdetévé. Medinában megerősödött az új hit. Mohamed rövidesen kiegyezett a mekkai kereskedőkkel, és miután vallási előírássá tette a Kába tiszteletét (ez a világ közepe, első szent helye) és a **mekkai zarándoklat**ot, visszatérhetett a városba.

A TANOK Az iszlám hittételei szent könyvében, a **Korán**ban (hirdetés, zsolozsmázás) kerültek kifejtésre. Szövegét Mohamed tanítványai közvetlenül mesterük halála után jegyezték le. Az iszlám lényege a **szigorú monoteizmus** (egyistenhit). Istenképe **egyszerűbb**, mint a kereszténységé: nincs Szentháromság. (Ugyanakkor Jézust, Mária fiát, a próféták egyikének ismeri el.) A Korán alapján a hívő muszlimnak a következő **öt parancsolat** szerint kell élnie:

1. Hit Allahban, az egyetlen istenben és prófétájában, Mohamedben.
2. Napi ötszöri ima a szent város, Mekka felé fordulva. Ezt rituális mosakodás előzi meg.
3. Kötelező alamizsnaosztás a szegények támogatására.
4. A ramadan havi böjt betartása, mikor napkeltétől napnyugtáig tilos enni és inni.
5. Minden igazhitű életében legalább egyszer zarándokoljon el a szent városba, Mekkába.

Az iszlám még számos, a mindennapi életet szabályozó előírást tartalmaz. Ilyen például a sertéshús és a szeszes italok fogyasztásának a tilalma, a többnejűség korlátozása (csak négy feleséget

8. „És Allah ezt mondta: »Ne vegyetek magatoknak két istent! Ő csupán egyetlen isten. Én vagyok az, akitől félnetek kell.«

Övé mindaz, ami az egekben és a földön van, és őt illeti meg a vallás [ti. tisztelet] mindörökké. Vajon Allah helyett mást féltek? Bármi kegyben van részetek, az Allahtól való." [...]

„Ti hívők! Előíratott nektek a böjtölés, amiként előíratott azoknak, akik előttetek éltek. Talán istenfélők lesztek.

[Böjtöljetek] bizonyos számú napig! Ha valaki közületek beteg, vagy úton van, akkor [azonos] számú napig [kell böjtölnie]! Akik pedig képesek lennének [böjtölni, de nem teszik], azok megváltással tartoznak, [s ez] egy szegénynek a táplálléka. Aki pedig önkéntesen valami [nagyobb] jót cselekszik, az javára válik. Jobb nektek az, hogy böjtöljetek, ha különbséget tudtok tenni.

[A böjt ideje] a ramadán hónap, amikor a Korán mint útmutatás [első ízben] küldetett le az emberek számára, s [nyilatkoztatott ki] az útmutatás és a megkülönböztetés nyilvánvaló bizonyítékai gyanánt." *(Részletek a Koránból)*

Gyűjtse ki a szövegből az iszlám hitelveit! Válassza külön az erkölcsi-etikai jellegű és a gyakorlatias (a mindennapi életre vonatkozó) előírásokat! Vitassák meg, hogy könnyen vagy nehezen teljesíthetők-e ezek az előírások! Milyen hatások mutathatók ki az iszlám alapvető tanaiban?

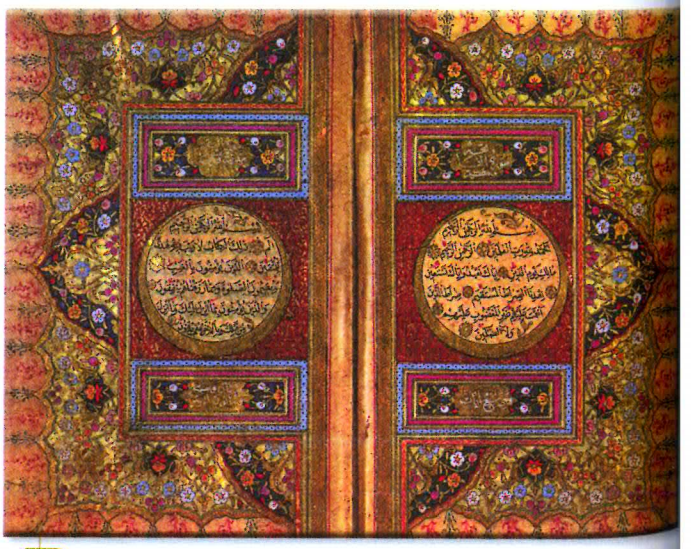

9. *Részlet a Koránból*

Milyen jellegű motívumokat látunk a díszes kiadáson? Nézzen utána, ez mennyiben függ össze az iszlám előírásaival!

engedélyez). Fontos előírás a hit terjesztése minden eszközzel, így erőszakkal is. Ez a szent háború, a dzsihád. A harcosokat lelkesítette, hogy a dzsihád során elesettek azonnal a Paradicsomba (a túlvilág, a végső és tökéletes boldogság helyszíne) kerülnek.

Az iszlámnak nem alakult ki bonyolult hittana. Emiatt a papságnak nincs olyan kitüntetett szerepe a vallási életben, mint például a kereszténységnél, nem közvetít Isten és az emberek között, a pap (imám) csupán vezeti a közös imát. Ugyanakkor a muszlim világban az élet szinte minden megnyilvánulását szabályozta a vallás. Az iszlám **összeolvadt az államhatalommal** is: Mohamed utódai, a **kalifák** (jelentése: helyettes) egy személyben vallási és állami vezetők. Nem voltak külön világi törvények, a bírók (kádik) a Korán alapján ítélkeztek.

AZ ARAB BIRODALOM Az iszlám egyesítette a korábban egymással harcoló arab törzseket. Így hatalmas erőt szabadított fel, mely a **dzsihád** nevében a Közel-Keletre rontott, és rövid idő alatt elfoglalta. A sikerhez hozzájárult az is, hogy a térség két nagyhatalma, Bizánc és az Újperzsa Birodalom a VII. század első felének egymás elleni harcaiban kimerült. A terület érett gyümölcsként hullott az arabok kezébe. Gyors térhódításukat elősegítette az **agyonadóztatott lakosság** elégedetlensége: szinte szabadítónak tekintették az arabokat, és a városok önként nyitották meg kapuikat. Alig egy évszázad alatt létrejött a Hispániától Indiáig terjedő **Arab Birodalom.**

A VII. század végére az Omajjád-dinasztia hadai keleten már az Indus völgyében jártak. Közép-Ázsiában behódolt Szamarkand, a Selyemút menti gazdag kereskedőváros. Nyugaton Tarik vezér 711-ben átkelt a Gibraltári-szoroson (Gebel al Tarik = Tarik szikla-ja), és Hispánia nagy része az arabok fennhatósága alá került. Az arab előretörést nyugaton a frankok (Poitiers, 732) állították meg. Keleten Bizánc Egyiptom, Palesztina és Fönícia feladása árán élte túl az arabok rohamát, és végül Kis-Ázsiában legyőzte az arabokat (740).

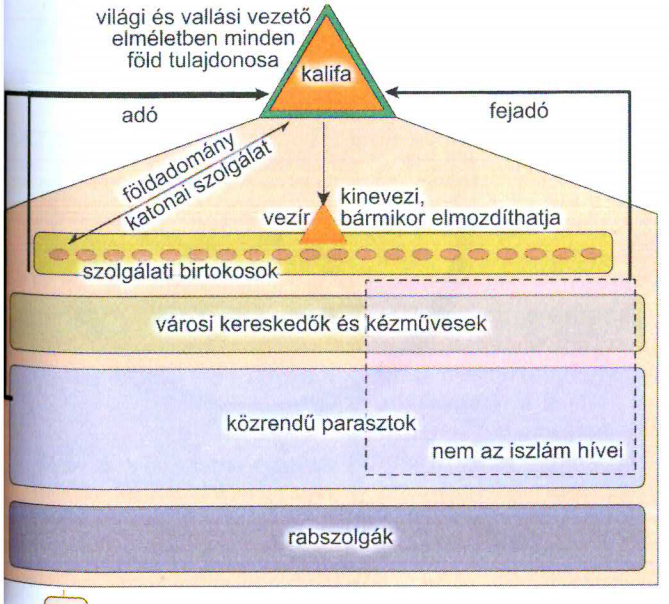

10. *Az Arab Birodalom felépítése*

Mutassa be az arab társadalom felépítését! Jellemezze az uralkodó hatalmát! Milyen viszony állt fenn az uralkodó és a vezető réteg között? Hasonlítsa össze a nyugati és az arab modellt!

11. *Mekka korabeli ábrázolása akvarellen. A mecset udvarán, középen helyezték el a Kábát, melynek többszöri megkerülése a mekkai zarándoklat csúcspontját jelenti*

12. „Végezzétek el az istentiszteletet, és adjátok oda a zakátot [alamizsna]." […]

„Végezzétek el a zarándoklatot és az umrát [kis zarándoklat] Allahnak! Ha akadályozva lennétek, akkor [engeszteléskképpen ajánljanak föl] áldozati állatot, ami könnyen előteremthető nektek!" […]

„Allah az egyetlen és örök isten. Nem nemz, és nem nemzették, és egyetlen lény sem hasonló hozzá." […]

„Harcoljatok Allah ösvényén azzal, aki harcol veletek; csak ne lépjétek túl az előírást úgy, hogy ti kezditek elsőnek a harcot; láthatjátok: Allah nem szereti a túllépőket. És öljétek őket, ahol csak rájuk találtok, és űzzétek őket onnan, ahonnan ők elűznek benneteket. A szent mecsetnél mégse harcoljatok, hacsak ők nem harcolnak benne veletek, üssétek őket agyon, ez a hitetlenek jutalma.

Ha azonban abbahagyták, akkor látjátok, Allah megbocsátó és irgalmas. […]

Allah útján harcolnia kell annak, aki földi életét adja a túlvilágért. Aki Allah útján küzdve elesik vagy győz, annak valóban roppant jutalmat adunk." *(Részletek a Koránból)*

Mire biztatja az iszlám híveit a fenti részlet? Mennyiben korlátozza a harcot? Milyen jutalmat ígér az igaz hit harcosainak?

13. „Tudd meg, hogy a Vénusz és a Merkúr szférája tekintetében nézeteltérés van a matematikusok idősebbjei között, hogy vajon a Nap felett, vagy a Nap alatt vannak-e? Mert nem létezik bizonyíték, mely a két gömb rendjére nézve bennünket útba igazítana. Valamennyi idősebb nézete az volt, hogy a Vénusz és a Merkúr gömbjei a Napon felül vannak. […] Aztán jött Ptolemaiosz, aki azon nézet felé hajolt, hogy lent vannak, és azt mondá, hogy természetszerűbb, miszerint a Nap a középen legyen, három csillag pedig nálánál feljebb, három pedig alant. Erre jöttek aztán később emberek, Andalusiából […] s azt fejtegették, Ptolemaiosz előzetei alapján, hogy Vénusz és Merkúr a Napon felül vannak." *(Maimonidész, másképpen Móseben vagy Mózes, XII. századi córdobai tudós A tévelygők útmutatója című művéből)*

Milyen kérdésekről ír a szerző? Mire következtethetünk a témaválasztásból? Kikre hivatkozik? Mire utal ez?

A **kalifák** despotikus uralkodókká váltak. Az arab katonai vezető réteg földbirtokos arisztokráciává alakult, igaz, a kalifák elvben minden föld birtokosai lettek, s így akár a birtokaikat is elvehették. A **szolgálati birtokok** rendszere biztosította a központi hatalom erejét. A földeket szabadok és részben rabszolgák művelték meg. A **városok** fennmaradtak, sőt virágzásnak indultak, miután a **közvetítő kereskedelem** jelentős része az arabok kezébe került.

A VIII. század közepétől (az Abbászida-dinasztia idején) virágzó korszak kezdődött. A hatalmas birodalomban fellendült a kereskedelem, a Kelet városai ismét mesés gazdagságukkal kápráztatták el az idegeneket. Rendkívül fejlett volt a kézműipar, egy-egy város különleges termékei messzi vidékekre eljutottak (pl. Damaszkusz: damaszkuszi acél, Córdoba: kordováncsizma, Moszul: muszlinszövet).

AZ ARAB KULTÚRA Az iszlám **türelmes** volt más kultúrákkal szemben. Arab fordítás készült az ókori görög-római (antik), a zsidó és más keleti kultúrák alkotásaiból. Ezek hatása eredményezte az arab tudományosság fellendülését a **csillagászat**ban, a **kémiában** (alkímia, elixír) és a **matematikában** (algebra). Az arab kultúra megőrizte az antik műveltséget, és később közvetíthette az ismét felemelkedő Európa felé.

A hatalmas birodalom kereskedői bejárták a világot, Kínától Afrika közepéig. Néhányan feljegyzéseket készítettek, jelentősen gyarapítva ezzel a földrajzi ismereteket. Így válhattak az arab tudósok művei a magyar őstörténet forrásaivá is.

A damaszkuszi nagymecset udvarának egy részlete

14. Mely kulturális folyamatot érhetjük tetten a képen? Hogyan kapcsolódik a kép az arab hódításhoz?

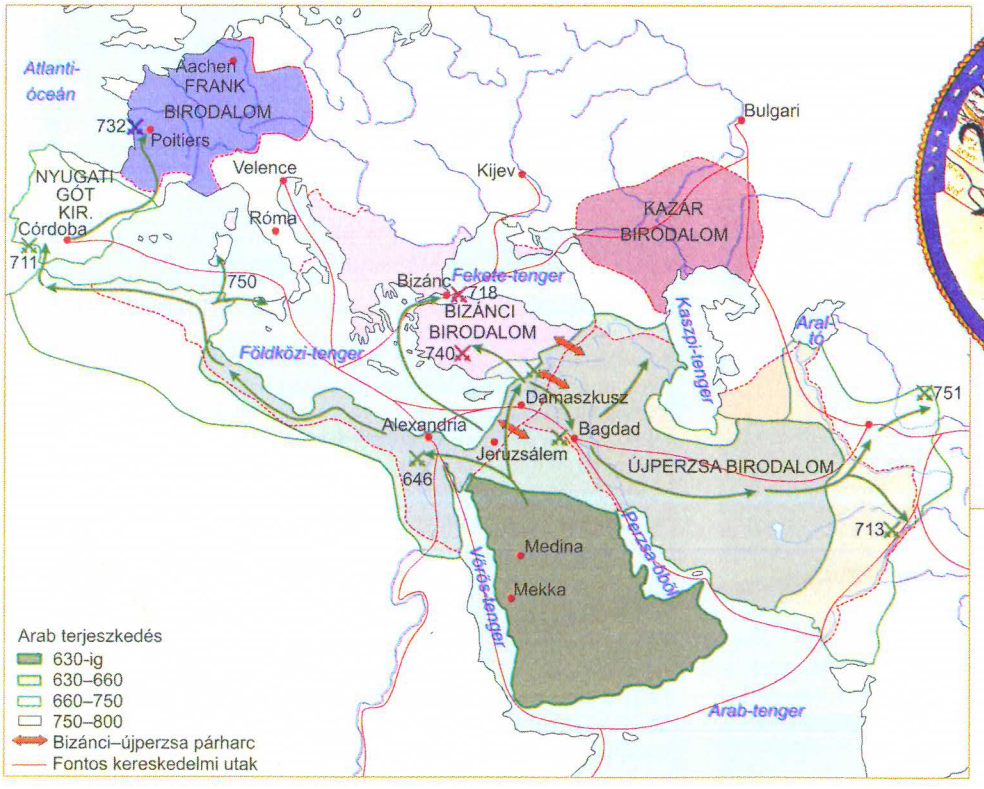

16.

Az arab terjeszkedés és Al-Idriszi világtérképe (XII. század)

15. Gyűjtse össze, mely tényezők határozták meg az arab hódítás irányait és határait! A térkép alapján állapítsa meg, mi éltette az arab gazdaságot és kultúrát! Hogyan viszonyul egymáshoz az Arab Birodalom és az iszlám világ határa?

24. A HŰBÉRISÉG ÉS A NYUGAT ELŐRETÖRÉSE

A HŰBÉRISÉG KIALAKULÁSA A középkorban a hatalom alapját a **földbirtok** jelentette. A kora középkorban a törzsi rendszert felszámoló, s a földek jelentős részét megszerző újdonsült királyok hatalma is birtokaikon alapult. Azonban csak úgy tudtak kormányozni, ha a frissen megszerzett földek jelentős részét híveiknek **adományozták**. A különböző szolgálatok (katonáskodás, hivatalok betöltése stb.) teljesítéséért adományoztak földet, amit **hűbérbirtok**nak nevezünk.

Az önellátás szintjén a gazdaságok kevés felesleget termeltek, és ezt sem lehetett pénzzé tenni. Emiatt az uralkodók pénzjövedelme csekély volt, abból fizetett hadsereget vagy hivatalszervezetet nem lehetett fenntartani. A hűbérbirtok kezdetben a megadományozott halálával, vagy ha nem teljesítette a kötelességét, visszakerült az adományozóhoz (beneficium). Később örökölhetővé, sőt továbbadhatóvá vált (feudum).

A király nagyhűbéresei, hogy fegyveres kísérettel rendelkezzenek, maguk is adományoztak kisebb birtokokat. Így a királytól a kishűbéresekig (tehát csak az uralkodó réteg tagjai között) kialakult egy sajátos **alá-fölérendeltségi viszony** (hierarchikus rend), a **hűbéri lánc**. A Karoling-korra általánossá vált a **hűbéri eskü**. Ebben az adományozó **hűbérúr** (senior) és a megadományozott **hűbéres** (vazallus) kölcsönösen fogadalmat tettek a hűségre és kötelességeik teljesítésére. Az állam a hűbéri láncon keresztül működött: a király akaratát hűbéresei hajtották végre a saját hűbéreseik segítségével. A rendszer csak akkor erősítette a király hatalmát, ha vazallusai megtartották az esküjüket. Bár a korszak keresztény felfogása az eskü megszegését elítélte, s így bizonyos fokig fékezte a hűtlenséget, azok mégis napirenden voltak.

1. *A hűbériség ábrázolása a szász krónikában (XIII. század)*

Gyűjtse ki a hűbéri kapcsolatot ábrázoló részeket! Hogyan érzékelteti a rajzoló, hogy a hűbéri rend öröktől fogva létezik?

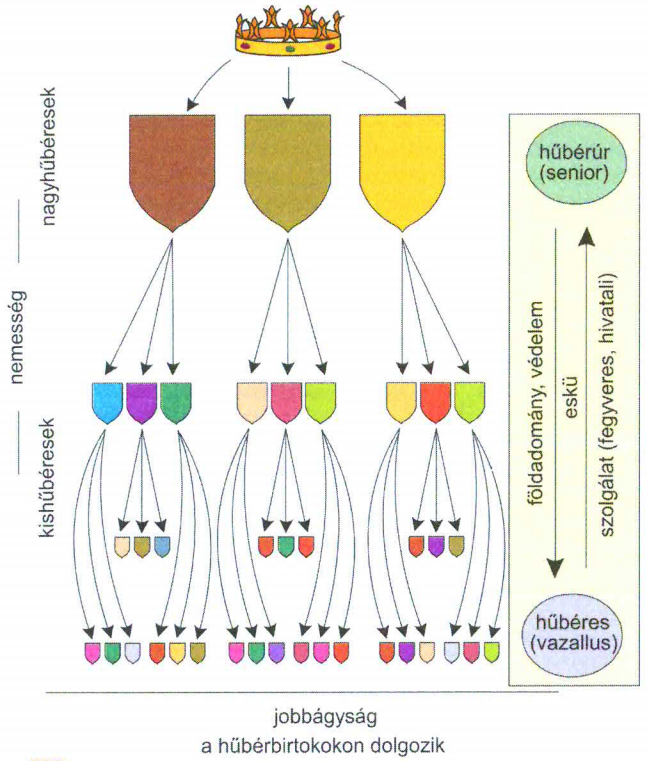

2. *A hűbéri lánc*

Hogyan épül fel a hűbéri lánc? Tagjai-e a hűbéri láncnak a földeken dolgozók? Mit jelent az a megállapítás, hogy a hűbéri lánc vertikális kapcsolat a társadalmi rétegek között?

3. „A jelen órától kezdve én, Rajmond, Hercend fia Bernard algrófot, Reinhard fiát csalárdul el nem hagyom sem abban, ami életére vonatkozik, sem abban, ami testének tagjaira vonatkozik, nem fosztom meg őt életétől, fogságba nem ejtem, és egyetlen férfi, sem pedig egyetlen nő ilyet az én tanácsomra el nem követ ellene. Nem veszem el sem városaidat, sem váraidat, sem hűbérbirtokaidat, amelyeket most bírsz és a jövőben segítségemmel megszerzel […] és ha bármely férfi vagy asszony azt tenné, én Rajmond, becsületesen és álnokság nélkül segítőd leszek, mihelyt te magad személyesen vagy meghatalmazottaid útján felszólítasz." *(XI. századi hűbéri eskü)*

4. „Annak, aki urának hűséget esküszik, a következő […] dolgot kell mindig emlékezetében tartania: […] Megbízhatóság, azaz hogy a rábízott titokkal vagy azokkal az intézkedésekkel kapcsolatban, amelyek ura biztonságát szolgálják, hiba ne legyen. Becsületesség, hogy az igazságszolgáltatás terén vagy más ügyekben, melyek becsületét érintik, kára ne essék. Hasznosság, hogy birtokain kár ne érje. […] Méltányos legyen, hogy az, aki hűbéres, ezeket az ártó dolgokat elkerülje, de ezért még nem érdemelné meg a hűbérbirtokot: mert nem elegendő a rossztól tartózkodni, ha nem teszünk jót is. […] A hűbérúr pedig szintén tartozik mindezeket megtenni hűbéresével szemben. Mert ha valaki ezt nem teszi, joggal tekintik hűtlennek és esküszegőnek." *(Fulbert, Chartres püspökének leveléből, 1020)*

Sorolja fel és jellemezze a hűbéres kötelességeit! Mi minden kötötte egymáshoz a hűbérest és hűbérurat?

5. „Az én örökös uramnak, X-nek Y. Minthogy naponként szükséget szenvedtem, és ide-oda vándoroltam, hogy valami megélhetést keressek, és egyáltalán nem találtam, végül is uraságod kegyes jóindulatához folyamodtam, kérvén, hogy nekem Z nevű helységben precariusi [írásban rögzített földbirtoklási] jogon művelésre földet adass; kérésemet uraságod helybenhagyta és [...] az említett helyen annyi modiusra [űrmérték] való földet, amint kértem, [...] nekem adni méltóztatott. Ezért ezen oklevél szavaival fogadom, [...] hogy minden tekintetben a ti hasznotokat munkálom és a nekem nyújtott védelmet szolgálataimmal viszonozni fogom. A dézsmákat pedig ígérem, hogy pénzben, vagy természetben, mint a colonusok szokták, évenként beszállítom. Ha pedig erről megfeledkezném és a jelen oklevélben foglaltakat akár teljes egészükben, akár csak kis részben is meg merném szegni, megesküszöm, [...] hogy neked korlátlan hatalmat engedek, hogy engem az említett földekről elűzz, és jogod szerint, mint illik, azokat másnak add." *(VII. századi oklevélminta)*

Milyen eseményt rögzít az oklevél? Milyen társadalmi átalakulást jelez? Mire következtetünk abból, hogy nem konkrét oklevélről, hanem egy „formanyomtatványról" van szó?

A JOBBÁGYSÁG KIALAKULÁSA

Az új földbirtokos réteggel párhuzamosan, századok alatt jött létre az új alávetett réteg, a jobbágyság.

A folyamat hosszú volt, és területenként eltérő módon valósult meg. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a jobbágyság a korábbi rabszolgák, a colonusok és a szabad germán parasztok összeolvadásával alakult ki.

Az alárendeltség kényszerű vállalása a germán fegyveres szabadok számára lesüllyedést jelentett. A szabad parasztok, akik egyben harcosok is voltak, katonai szolgálattal tartoztak királyuknak. Ez egyre terhesebbé vált számukra, mert háború esetén maguknak kellett az ellátásukról és fegyverzetükről gondoskodniuk. A hadviselésben bekövetkező változások (a lovasság, sőt a páncélos lovasság szerepének növekedése) miatt szükséges drága felszerelést nem tudták előteremteni. Inkább a szabadságukról mondtak le. Földjeiket is felajánlva egy-egy földbirtokos szolgálatába szegődtek. A földbirtokos védelmet is biztosított számukra.

A jobbágy csak **birtokosa** (használója) volt a földjének. Ám telkét szabadon örökíthette, eladhatta. Emiatt földje (a jobbágytelek) nagyságának arányában tartozott **szolgáltatások**kal a föld tulajdonosának. Ez lehetett **munkajáradék,** vagyis **robot** és lehetett **terményjáradék**, vagyis a jobbágytelken megtermeltek (gabonafélék, juhok stb.) egy részének átadása, ami később, a pénzgazdálkodás kibontakozásakor **pénzjáradék**ká változott.

A robot elsősorban a földesúri kézben (saját kezelésében) maradt földek (allódium vagy majorság) megművelését jelentette, de lehetett szállítás, építkezésen való részvétel stb. Robotban a jobbágy a saját szerszámaival és a saját állataival dolgozott.

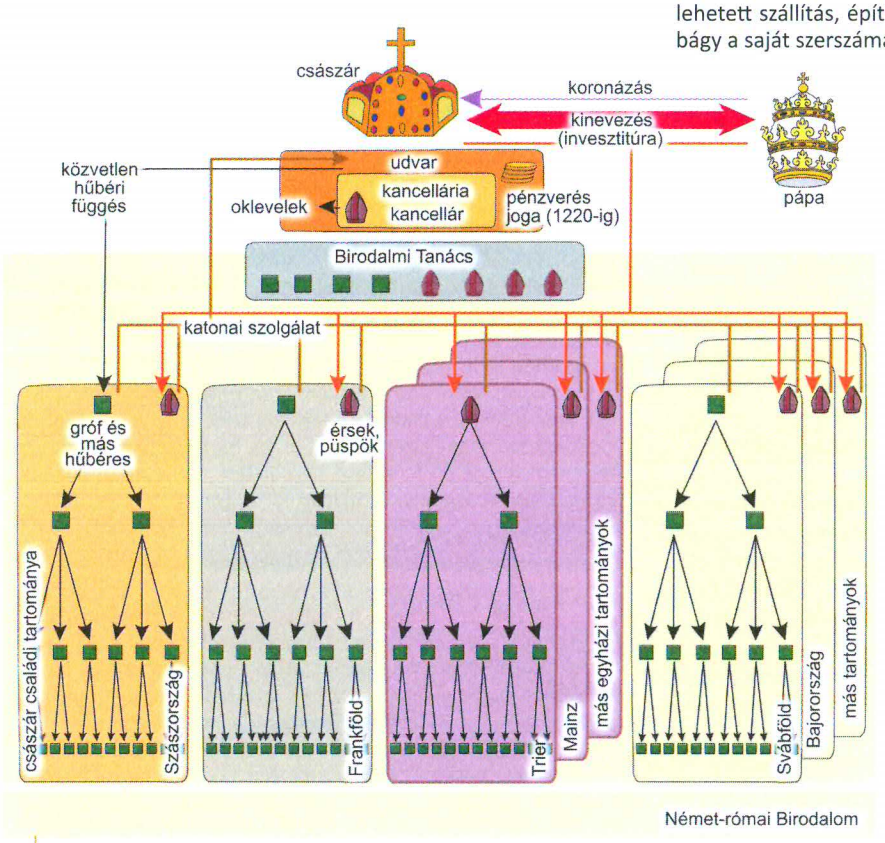

6. *A Német-római Birodalom felépítése a XI. században*

Mutassa be, hogy mennyiben különbözött a Német-római Birodalom hűbéri szerkezete a klasszikus hűbéri rendszertől! Hogyan hatott ez a jelenség a birodalom egységére és a császári hatalom erejére? Mi volt a szerepe az egyházi hűbéreseknek a birodalom hatalmi rendszerében? Hogyan befolyásolta ez a császárok viszonyát a pápai törekvésekhez?

A PÁPASÁG ÉS A CSÁSZÁRSÁG

VII. Gergely pápa és IV. Henrik császár utódai között a harcok váltakozó eredménnyel folytak.

1122-ben Wormsban a pápaság és a császárság konkordátumot (a világi hatalom és a pápaság közötti viszonyt szabályozó szerződést) kötött: megosztották az invesztitúra jogát. A főpapok egyházi, lelki hatalmukat a pápáktól kapták, de a főpapi hűbérbirtokokba a császár iktatta be őket. Így a birodalomban az egyházi vezetők továbbra is a császár hűbéresei maradtak. A megállapodást mindkét fél a maga javára kívánta fordítani. Ennek következtében a harcok évtizedekre kiújultak, és egészen a XIII. század közepéig tartottak.

A pápaság és a császárság küzdelmének eredményeként a katolikus Európában a pápaság, s ezáltal az **egyház** megőrizte **függetlenség**ét a világi hatalommal szemben. Önálló hatalmi tényező maradt, mintát adva ezzel a későbbiekben ahhoz, hogy más társadalmi csoportok (nemesség, polgárság) is önálló hatalmi tényezővé szerveződjenek.

A harcok eredményeként az **észak-itáliai városok** lazították függésükön a Német-római Birodalommal szemben, s a XIII. századra a térségben gyakorlatilag **önálló városállamok** jöttek létre.

A **pápaság** világi hatalma, befolyása a XIII. században, **III. Ince** főpapsága idején (1198–1216) teljesedett ki. Az egyházfőnek azonban szembe kellett néznie az egyház világi hatalma, gazdagsága ellen fellépő mozgalmakkal. Azokat, amelyek készek voltak együttműködni az egyházzal a hit megújításában, a pápa felkarolta. A XIII. század elején Róma támogatásával megalakultak a krisztusi szegénységet hirdető **koldulórendek:** az Assisi Szent Ferenc által alapított **Ferenc-rend** és a Szent Domonkos nevéhez fűződő **Domonkos-rend.** Az új rendek tagjai, a ferencesek és a domonkosok a nép között, a városokban éltek, prédikáltak, tanítottak, és – mivel rendjüknek nem volt földbirtoka – valóban adományokból, koldulásból tartották fönn magukat.

Azokat a mozgalmakat, amelyek – az őskereszténységre hivatkozva – az egyház hierarchiáját és a fennálló társadalmi viszonyokat tagadták, eretneknek nyilvánították. Az **eretnek csoportok** (albigensek, valdensek, bogumilok) követelései között megjelent a társadalom alapértékeinek, a családnak, a tulajdonnak a tagadása is. A mozgalmak fanatikusai ezért nem számíthattak széles körű támogatásra.

A pápaság 1215-ben (a IV. lateráni zsinaton) az eretnekek „felkutatására" létrehozta az **inkvizíció**t. Az egyházi bíróság – a korszak bírósági gyakorlatának megfelelően – **kínvallatás**t is alkalmazott. A római jogfelfogással szemben állt, hogy a kínvallatásnak kitett gyanúsítottnak kellett bizonyítania az ártatlanságát, s nem a vádlónak a gyanúsított bűnösségét.

KERESZTES HADJÁRATOK A középkorra jellemző vallási buzgalom a **hit terjesztésének** igényében és a **zarándoklat**okban, a szent helyek felkeresésében nyilvánult meg. Elterjedt a szentek és ereklyéik tisztelete. Egyre többen zarándokoltak el Krisztus sírjához **Jeruzsálem**be. Az utat nehezítette, hogy a város és a **Szentföld** (Krisztus életének helyszínei) már évszázadok óta muzulmán kézben voltak. A nyugati kereszténység feje, **II. Orbán** pápa 1095-ben **keresztes hadjárat**ot hirdetett a Szentföld felszabadításáért, és a résztvevőknek **bűnbocsánat**ot ígért.

7. *III. Ince és Szent Ferenc találkozása. A pápa a teljes szegénységet hirdető Ferenc mozgalmát szerzetesrendként ismerte el*

Milyen választási lehetősége volt III. Incének Ferenc tevékenységének megítélésében? Gondolja végig a pápa lehetséges döntéseinek következményeit! Nézze meg Franco Zeffirelli Napfivér, Holdnővér című filmjét, és vesse össze a tanultakkal!

8. „1. A római egyház nem egyház, hanem utálatosak csoportosulása.
2. Földi vezetőjük nem más, mint az, akiről Máté evangéliuma így szól: »Ne nevezzetek senkit atyának a földön«, valamint a korinthusiakhoz szóló 1. levél: »Minden férfi feje Krisztus«, ezért tagadják, hogy a pápa az egyház feje, valamint hogy hatalmában áll kötni és oldani [bűnben elmarasztalni vagy feloldani], mint ahogy az Szent Péter hatalmában állott.
3. A püspöki, papi és diakónusi fokozatok kivételével az összes egyházi fokozatok csak az emberi hagyományokból erednek. [...]
5. A templomban folytatott mise nem isteni szolgálat, és ezért senki sem köteles templomba járni. [...]
9. A földi élet után nem vár ránk tisztítótűz.
10. A bíróságok, hatóságok nem hozhatnak halálos ítéletet anélkül, hogy bűnt ne követnének el.
11. Eskü nem mondható halálos bűn elkövetése nélkül. [...]
13. A szentatyák szava csak emberi hagyomány. [...]
16. Minden igaz ember áldozhat, akár lelkész, akár nem." *(XIII. századi eretnek irat)*

Gyűjtse össze, hogy az egyház mely dogmáit és szertartásait támadja a dokumentum! Mely műre hivatkozva fogalmazzák meg az eretnekek megállapításaikat? Határozza meg, mely tisztségek szerepét nem ismerik el!

9. „Mivel, ó Isten fiai, a szokottnál is férfiasabban ígértétek meg Istennek, hogy egymás között a békét, az egyháznak pedig jogait megőrzitek, érdemesnek látszik, hogy [...] egy másik, Istennel közös ügyetekre fordítsátok javulástokból fakadó erőtöket. Szükséges ugyanis, hogy Keleten lakozó testvéreiteknek [...] sietve segélyt vigyetek. Elözönlötték ugyanis őket a turkok és az arabok [...]. Mindazok pedig, akik oda elmennek és akár szárazföldi, akár tengeri útjukban, akár a pogányok ellen harcolva életüket vesztik, bűneik bocsánatát elnyerik: Istentől ekkora hatalommal felruházva, ezt engedélyezem az útra készülőknek. [...] Akik akárhányszor meg nem engedett módon a hívők ellen szoktak harcba szállni, induljanak most a hitetlenek ellen olyan harcba, melyet méltó elkezdeni, és amelyet győzelem koronáz. Legyenek most lovagok azok, akik eddig rablók voltak. Most joggal harcolnak a barbárok ellen azok, akik azelőtt testvéreik és rokonaik ellen küzdöttek. Most örök jutalmat nyernek azok, akik eddig kevés pénzért csak zsoldosok voltak. Kettős bérért dolgozzanak azok, akik testük és lelkük kárára vesződtek eddig. Sőt, akik itt szomorúak és szegények, ott mindenben bővelkedők, itt az Úr ellenségei, ott barátai lesznek." *(II. Orbán pápa a keresztes hadjáratról a clermont-i zsinaton. Foucher de Chartres: Gesta Francorum, 1209)*

Gyűjtse össze a forrás alapján a hadra kelés indokait! Határozza meg, mely problémák megoldását remélte a pápa a hadjárattól! Fogalmazza meg, milyen nyereséggel kecsegtette a pápa a harcba indulókat!

10. *Templomos lovagok. A folyamatos harc a fegyveres szerzetesrendek, az ún. lovagrendek megalakulását eredményezte (templomosok, johanniták, Német Lovagrend). A lovagrendek egyesítették a szerzetesi és a lovagi eszményeket (közösségi élet, szerzetesi erények, szabályok és harckészültség). Hatalmas szentföldi és európai birtokaik jövedelméből tartották fenn váraikat és seregeiket*

A keresztes hadjáratok alkalmasnak látszottak arra, hogy mérsékeljék a hűbériség és a nyugat-európai öröklési rend miatt bekövetkező folytonos hatalmi küzdelmet, a nyugodt életvitelt már szinte lehetetlenné tevő fosztogatásokat. Nyugaton ugyanis csak az elsőszülött fiúk örökölték a birtokokat. A másod- és harmadszülött lovagok egyre nagyobb számban kerestek megélhetést a nagyhűbéresek fegyveres kíséretében, de uraik csak egymás jobbágyainak kifosztásából tudták eltartani őket. Az egyház is sikertelenül próbált gátat vetni a folyamatos háborúskodásnak azzal, hogy a hét bizonyos napjain tiltotta a hadakozást (Treuga Dei – Isten békéje). A keresztes hadjáratok ezt a fegyveres réteget kelet felé terelték.

A pápa szavára megmozdult egész Nyugat-Európa. A keresztes lovagi seregek egyrészt szárazföldön, másrészt a tengeren hajózva nyomultak kelet felé. Már az első hadjárat eredményre vezetett. A muzulmán könnyűlovasok nem tudtak ellenállni a nyugat-európai **páncélos lovagok**nak. A keresztesek elfoglalták Jeruzsálemet (1099), és a Közel-Kelet megszerzett keskeny part menti sávjában (a Szentföldön) **hűbéri** felépítésű **államok**at hoztak létre.

A keresztesek kezdeti sikereiben szerepet játszott a muszlim világ megosztottsága. A muzulmánok azonban rövidesen ellentámadásokat indítottak, amelyekre a Nyugat újabb hadjáratokkal válaszolt. Különösen veszélyessé vált a helyzet, amikor Szaladin egyiptomi szultán (1171–1193) Szíriát és Mezopotámiát a birodalmához csatolta, és szent háborút (dzsihád) hirdetett a keresztények ellen. Csapatai legyőzték a lovagokat (1187), majd visszafoglalták Jeruzsálemet. Válaszul a pápa újabb hadjáratot hirdetett.

A XIII. században a pápaság ösztönzésére még indultak keresztes hadjáratok, de ezek sem tudták megszilárdítani a keresztes államok helyzetét. A **kudarc** elfordította a lovagokat a küzdelemtől, s Európa uralkodóit is **hatalmi harcok** kötötték le. A keresztesek szövetséget kötöttek az Iránt és Mezopotámiát elözönlő mongolokkal, de már ez sem segített. A lovagok nem tudták tartani magukat az iszlám erőivel szemben, s rövidesen elesett az utolsó keresztény erőd is (Akkon, 1291).

11.

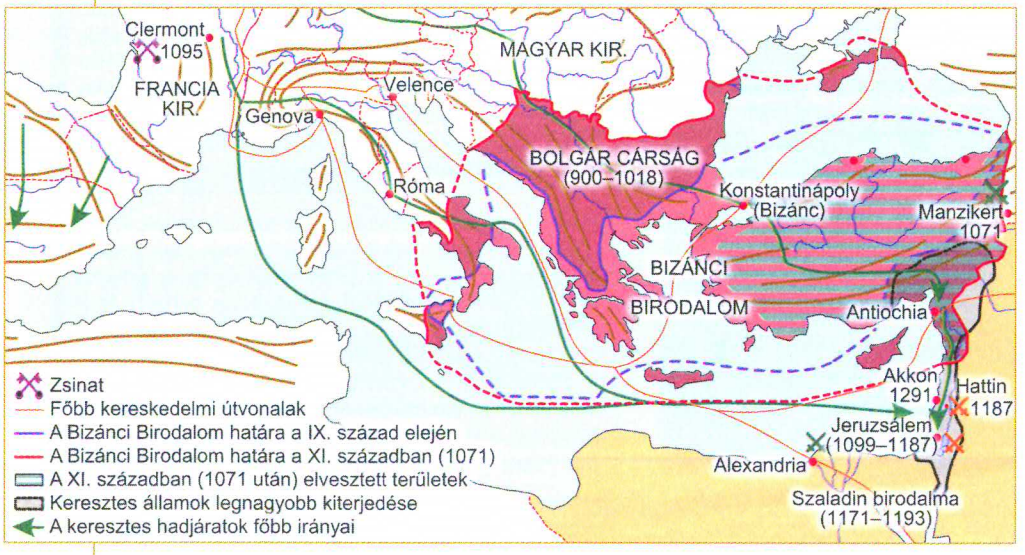

12.

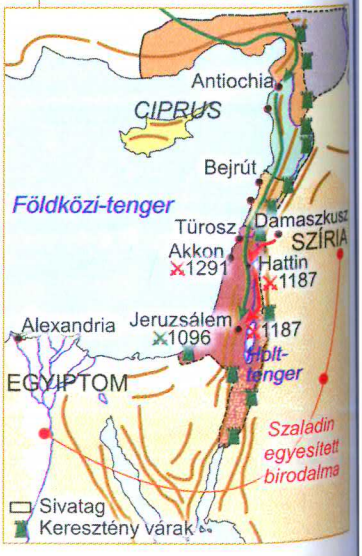

A keresztes hadjáratok és a Szentföld a keresztes háborúk korában

Azonosítsa a hadjáratok útvonalát, céljait! Mely ország területén hirdette meg a pápa az első hadjáratot? Nézzen utána, milyen eredménye volt a térképen feltüntetett csatáknak! Milyen kulturális és gazdasági hatásai lehettek a hadjáratoknak?

13. *Antiochia ostroma*

Jellemezze és hasonlítsa össze a keresztesek és a muzulmánok fegyverzetét! Mi biztosított előnyt a keresztesek számára? Nézzen meg történelmi filmet a hadjáratokról (pl. A mennyei királyság, 2005), és alkosson képet a korszak hadviseléséről!

ZSIDÓSÁG A KÖZÉPKORI EURÓPÁBAN

A zsidóság szétszóratása óta kis közösségekben élt a keresztény és a muzulmán világ **város**aiban. Megtartották ősi hitüket, ami elkülönítette és népként megőrizte őket. Környezetüktől alapvetően vallásuk és az ebből következő előírások miatt különböztek (étkezési tilalmak, egymás közötti házasodás, ruházat stb.). A keresztények és a muzulmánok is **megtűrték** a zsidóságot, de vallásukhoz, szokásaikhoz való ragaszkodásuk miatt **korlátozták** tevékenységüket (tiltott foglalkozások, nem lehetett földbirtokuk, nem lakhattak mindenütt stb.). A zsidók iránti ellenszenvet fokozta, hogy a keresztények úgy tekintettek rájuk, mint Jézus és a korai keresztények ellenségeire, akik részesei voltak a kereszthalálnak. Ezt a felfogást **antijudaizmus**nak nevezzük.

A korlátozások következtében a katolikus Európában a keresztények számára tiltott pénzváltás vált a zsidók jellegzetes foglalkozásává. A pénzváltás és a kereskedés jövedelmező volt, ezért sok zsidó meggazdagodott. Ez kiváltotta a városi tömegek irigységét.

A keresztes hadjáratok jelentős változást hoztak a katolikus Európában élő zsidóság életében. Az egyszerű emberek is útra keltek a Szentföld felé, azonban pénz híján nem jutottak messzire. A csoportokba verődött tömeg vallási fanatizmusát és zsákmány utáni vágyát a Rajna menti zsidóságon élte ki. Ezután Nyugat- és Közép-Európában időről időre – elsősorban amikor a tömegek helyzete valamiért romlott – fellángoltak a zsidóüldözések (pogromok).

14. „A városban [Mainz] lakó zsidók, miután értesültek testvéreik lemészárlásáról, és mivel tudták, hogy oly nagy sokaságtól meg nem menekülhetnek, oltalmat remélve Routhard püspökhöz fordultak, és rengeteg kincset bíztak őrizetére és becsületére. Igen bíztak védelmében, lévén ő a város püspöke. A város főpapja a zsidóktól átvett hallatlanul sok pénzt gondosan biztonságba helyezte. […] Azonban Emicho és emberei […] napkeltekor nyíllal és lándzsával támadtak a tetőn tartózkodó zsidókra. Betörték a zárakat és kapukat, és mintegy hétszáz zsidót megöltek. Azok hasztalan próbáltak oly sok ezernyi ember erejének és támadásának ellenállni. Ugyanígy halomra ölték az asszonyokat, és kardélre hányták az akármilyen korhoz és nemhez tartozó gyenge gyermekeket is." *(Aacheni Alberich jeruzsálemi krónikájából, XII. század)*

Idézze fel a forrásban leírt esemény főbb motívumait! Magyarázza meg, miért kerülhetett sor a mészárlásra! Nézzen utána a pogrom fogalmának! Vesse össze a meghatározást a forrásban olvasottakkal!

A zsidóság vándorlása és üldöztetései a XV. századig

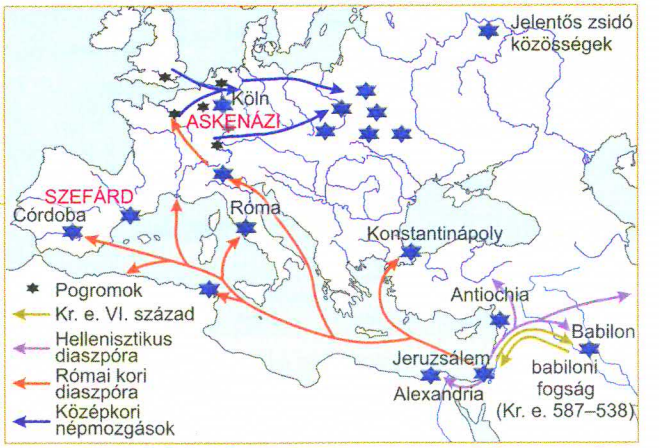

15. Kövesse nyomon időrendben a zsidóság mozgásait! Kösse a tanult történelmi eseményekhez az egyes vándorlásokat! Hasonlítsa össze a térképet a vallások terjedését mutató térképpel (119. oldal)! Határozza meg a szefárd és az askenázi zsidóság szétszóratásának különbségeit! A középkor végére (XV. század) mely területeken összpontosult a zsidóság jelentős része?

25. A GAZDASÁG HANYATLÁSA ÉS FELLENDÜLÉSE NYUGAT-EURÓPÁBAN

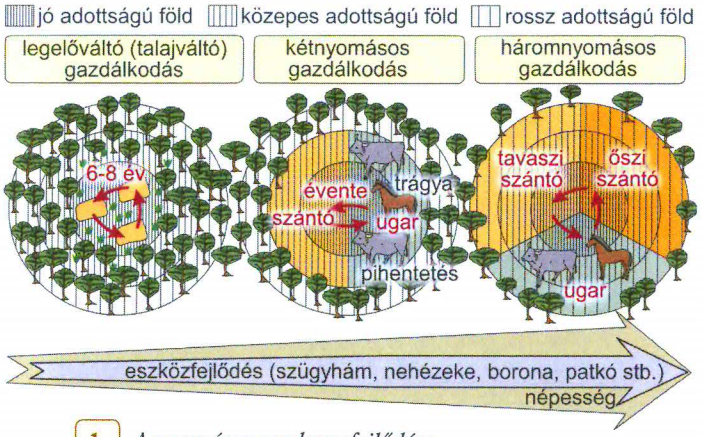

1. *A nyomásos rendszer fejlődése*

Értelmezze a szántó és az ugar fogalmát! Jellemezze a három ábrázolt földhasznosítási módszert! Mi a szerepe az őszi és a tavaszi vetés elkülönítésének? A földhasznosítás változásán kívül még milyen fejlődést mutat be az ábra?

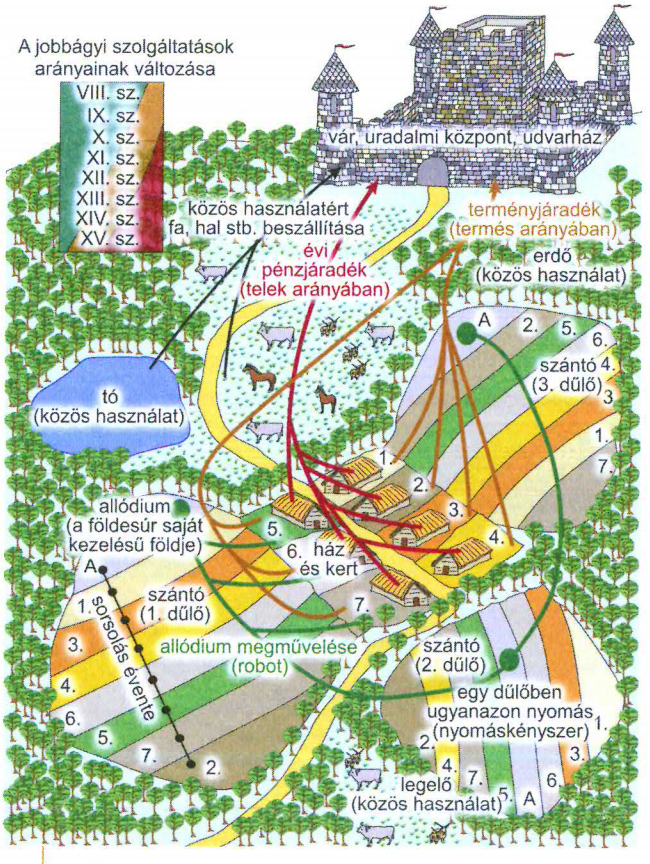

2. *Az uradalom felépítése. A nagybirtok nem egybefüggő terület volt: a szántók szétszórtan helyezkedtek el*

Mutassa be az ábra alapján a háromnyomásos rendszer működését! Gyűjtse össze a jobbágyi szolgáltatásokat, s mutassa be ezek változásait!

MEZŐGAZDASÁG A Nyugatrómai Birodalom bukása együtt járt a gazdasági szétesésével. Európában mindennapossá váltak az éhínségek és a belső háborúskodás. Elpusztultak a városok, visszaszorult az árutermelés. A Nyugat **önellátó nagybirtokok**ra esett szét. A nagybirtok, amelyet **uradalom**nak nevezünk, az a terület, amelynek földjei a nagybirtokos **tulajdonában**, lakói (pl. a jobbágyok) a nagybirtokos **fennhatósága alatt** vannak. A földek egy részén a földesúr gazdálkodott (allódium vagy **majorság**), más részén a jobbágyok (jobbágytelkek).

A földeket talajváltó rendszerben, vagyis a kimerülésig művelték. 4-6 év után új földeket fogtak termőre. A földterületnek mindig csak egy kis részét használták ki, és ugyanazon földdarab művelésbe vételére kb. 10-30 évente került sor. Ezzel a módszerrel azonban csak alacsony hozamot tudtak elérni, ami kevés ember eltartását biztosította.

A VIII. századtól kezdődően Nyugat-Európában a jobb életfeltételek keresése, a nomádoktól átvett technikai újítások és a kolostorokban kibontakozó gazdálkodás nyomán a **termelési módszerek** és a **munkaeszközök** fejlődni kezdtek. A kialakuló **kétnyomásos gazdálkodás** keretében a termőföld felét bevetették, a másik felét pihentették, **ugar**nak hagyták. Az ugaron az állatállomány legelhetett, és trágyájával megújította a föld termőerejét. A **háromnyomásos gazdálkodás**nál tovább csökkent az ugar, s már a terület kétharmadán vetettek (őszi, illetve tavaszi vetésű növényeket). Az egységek évente cserélődtek.

3. *A középkori mezőgazdasági munkák ábrázolása (XV. század)*

Keresse meg a képen a mezőgazdasági eszközöket! Milyen fogatolási módot lát a képen?

A föld ilyen arányú folyamatos kihasználása azonban a régi eszközökkel nem volt lehetséges. Döntő változást hozott a csoroszlyás, kormánylemezes nehéz fordítóeke alkalmazása.

Így a szántás mélyen feltörte a földet, és meg is fordította: kicserélte az alsó pihent és a felső kimerült talajszintet. Ezzel az ekével a keményebb (kötöttebb) talajokat is felszánthatták, ezért nőhetett a termőterület nagysága. Növelte a termést a borona megjelenése, amellyel a szántás után lazították a földet. Az új eszközök nagyobb vonóerőt igényeltek. A nehézeke csak a fogatolás új módjával, a szügyhámmal együtt terjedhetett el. Ez egy nomádoktól átvett újítás: a hámot az állatok nyakáról a szügyére helyezték, s így az igaerő jelentősen megnőtt.

Az új módszerek az ezredfordulót követően Európa egyre nagyobb térségeire terjedtek ki. A folyamatot segítette az **éghajlat melegebbé** válása, mely az északabbi tájakon is javította a termelés feltételeit. A **növekvő terméshozamok** következtében gyorsan **nőtt a** kontinens **népessége** (a XI. századi 38 millióról a XIII. század végére 75 millióra). A fejlettebb módszerek terjesztésében jelentős szerepet játszottak a túlnépesedő területekről a ritkán lakott vidékekre kivándorló, fejlett gazdálkodást folytató telepesek, a **hospesek** (vendégek).

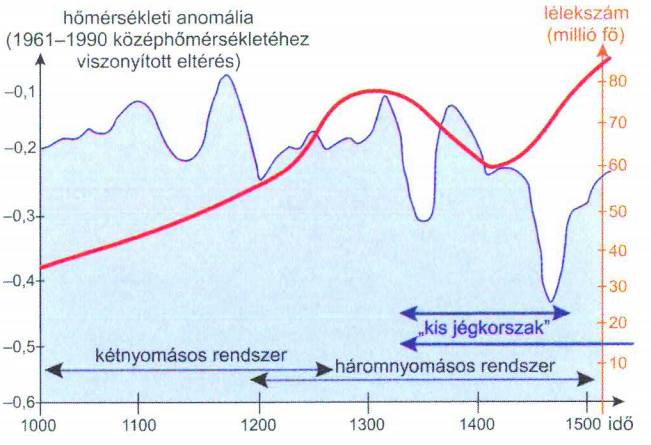

4. *Európa éghajlatának és népességének a változása*

Kövesse nyomon a népesség változását! Vesse össze az éghajlati változásokkal! Keressen más tényezőket, melyek befolyásolhatták a népességszám alakulását!

A KÉZMŰIPAR ÉS A VÁROSOK A mezőgazdaság fejlődése életre hívta az **árutermelést** és a **pénzgazdálkodást**. Ez ösztönzést adott az iparnak is. A XI–XII. században valóságos **„technikai forradalom"** bontakozott ki. Széles körben elterjedtek a **vízimalmok** és az új, gyorsabban termelő **szövőszékek**.

Az ókori városok a népvándorlás során jórészt elpusztultak. A királyi és az egyházi központok körül ugyan sokan letelepedtek, de ezek a települések nem rendelkeztek semmiféle önállósággal. A hűbéri társadalomban a világi ember vagy a jobbágyok, vagy a nemesek közé tartozott.

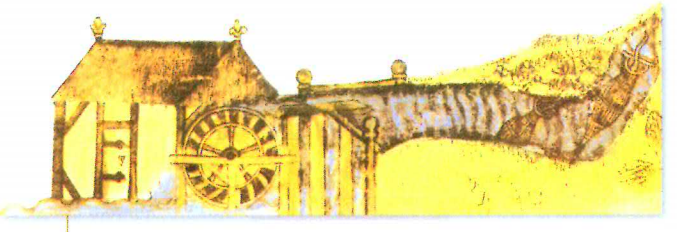

5. *Vízimalom. Az őrlés mellett a kohászatban fújtatásra, az érc összezúzására, a textiliparban a posztó tömörítésére használták. A vízikerék forgó mozgását ehhez egyenes vonalú mozgássá kellett átalakítani*

A vízimalmot már az ókorban is ismerték. Magyarázza meg, miért csak a középkorban terjedt el széles körben! Nézzen utána, és rajzolja le, hogyan történt a forgómozgás átalakítása!

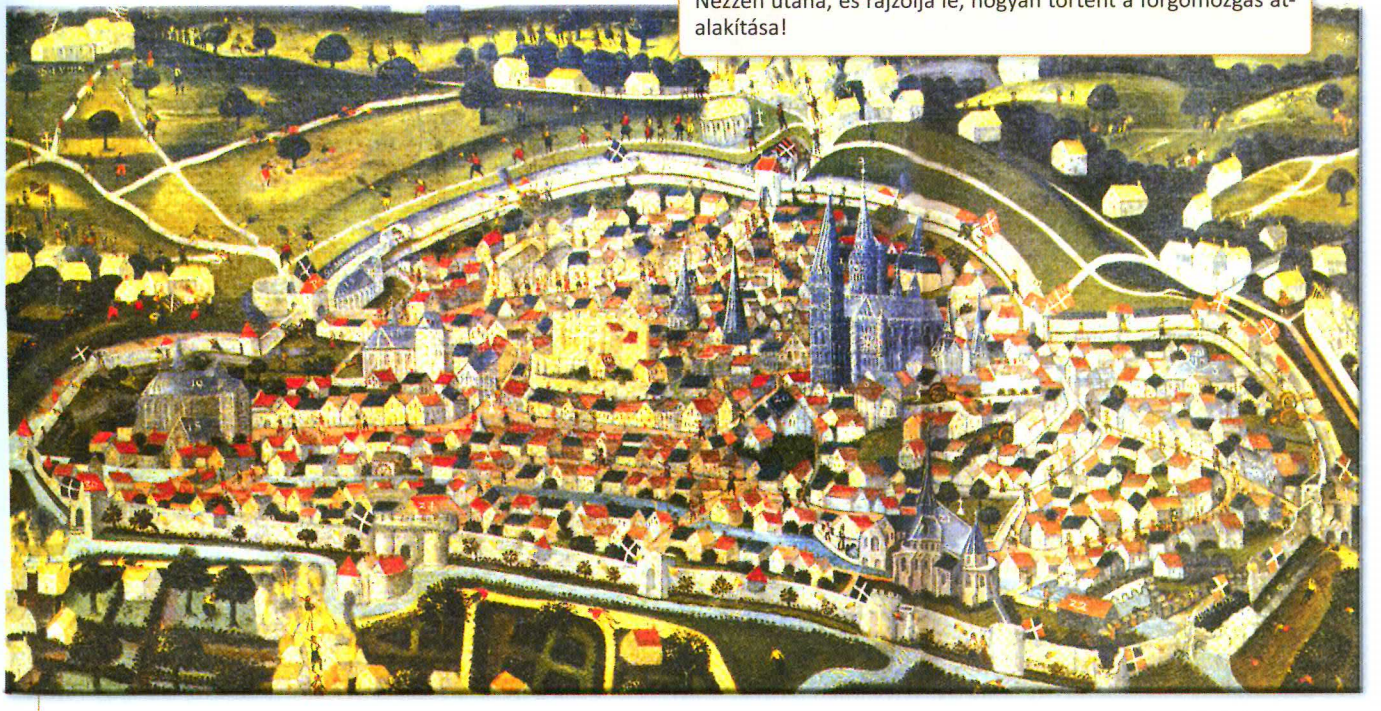

6. *Chartres középkori városképe*

Mutassa be a középkori város sajátosságait, s ennek életmódbeli következményeit (utcakép, higiénia, lakhatás)!

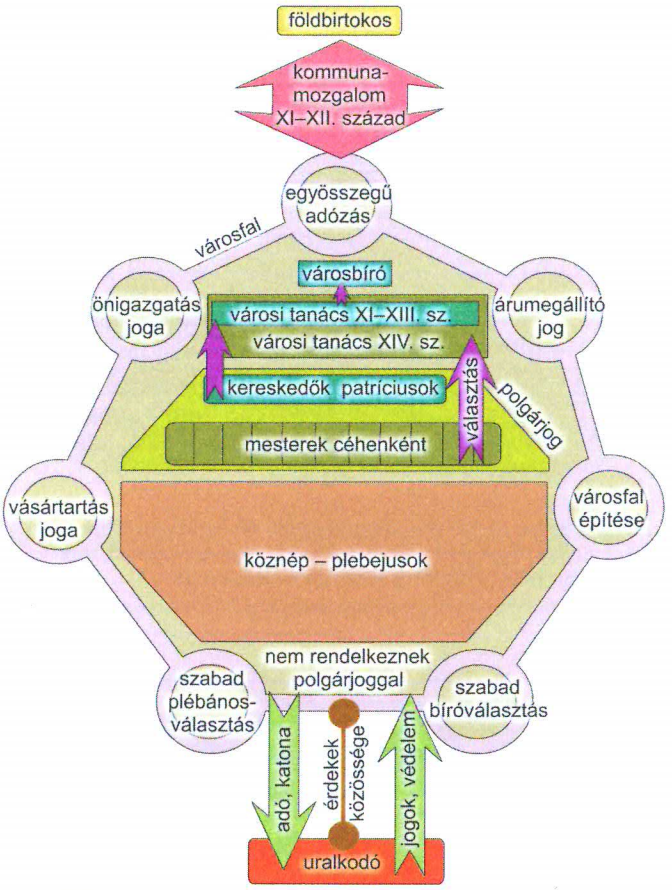

7. *A városi kiváltságok és társadalom*

Sorolja fel a városi kiváltságokat! Melyek azok a kiváltságok, amelyekkel minden város rendelkezett? Mutassa be a városi társadalmat és igazgatást!

8. „5. Minden takács házában tarthatja egy testvérét és egy unokaöccsét. Mindegyikük számára két-két széles és egy-egy keskeny szövőszéket tarthat a házában, […]
6. Takácsmester nem tarthat szövőszéket házán kívül fiai, testvérei, vagy unokaöccsei számára. […]
8. Minden takácsmester csak egy tanulót tarthat a házában […].
10. A tanuló megválthatja magát a szolgálat alól, ha a mester beleegyezik, de csakis négy év leszolgálása után. De a mester sem tovább nem adhatja, sem meg nem válhat tőle, ha tanulója a négy esztendőt le nem szolgálta. […]
17. Az atyamester és két, három vagy négy esküdt […] köteles ellenőrizni, hogy a mester elegendő vagyonnal és tudással rendelkezik-e, hogy tanulót fogadhasson. […]
32. Minden posztónak tiszta gyapjúból kell lennie, és ugyanolyan jónak az elején, mint a közepén. […]
47. A fent említett céh tagjai közül senki sem kezdheti a munkát napkelte előtt […].
51. A takácssegédek hagyják abba a munkát, mihelyt a vecsernyére hívó harang megszólal, bármely plébánia területén dolgoznak is […].” *(A párizsi takácsok XIII. századi céhszabályzatából)*

Gyűjtse össze, hogy a dokumentum a kézművesek életének mely területeit szabályozza! Készítsen erről táblázatot a füzetébe! Mely célok elérését szolgálják a rendelkezések?

A távolsági **kereskedők** telepeihez csatlakoztak az árutermelés következtében szaporodó **kézművesek.** A kereskedők vezetésével új közösségeket, **kommunák**at hoztak létre. A kommunák a földbirtokosokkal szemben pénzzel, s ha kellett, erővel is kiharcolták önállóságukat, a városi önkormányzatot.

A **városi önkormányzat** kivívása lényegében olyan kiváltságok megszerzését jelentette, amelyek függetlenítették a városlakókat a feudális rendszer jobbágy–földesúr közötti kötöttségeitől. A város **jogilag** is **elkülönült** a környezetétől. A városi polgárok szabadon választhatták **bíráik**at, vagyis saját joghatóságot hozhattak létre. **Egy összegben** rótták le **adó**jukat földesuruknak és a királynak. Maguk választhatták plébánosukat. A nagyobb városok rövidesen csak az uralkodótól függtek. Az önkormányzat révén a városi polgár köztes helyet foglalt el a középkor társadalmában: nem volt nemes, de jobbágy sem.

A város élén a bíró vagy a polgármester állt, akit a városi tanács választott. Kezdetben a tanácsban csak a leggazdagabb réteg (patríciusok) tagjai, a kereskedők képviseltethették magukat. A polgárság zömét alkotó – házzal és műhellyel rendelkező – iparosmesterek a XIII. századra kivívták, hogy beleszólhassanak a város irányításába. A városlakók többségét a városi politikából kizárt szegények (plebs) alkották. Alkalmi munkából éltek, és soraikat folyamatosan gyarapította a jobb megélhetés reményében a falvakból beköltöző jobbágyság.

A városokat védelmi célokból fallal vették körül. (A **városfal** építése is a kiváltságok egyike volt.) A falakkal határolt szűk területen emeletes házakat építettek, melyek között keskeny sikátorok kanyarogtak. Ugyanakkor a korszakban nem alkalmaztak csatornázást, az állatok és az emberek szennyét legfeljebb az eső takarította el. A falak közé zsúfolt lakosságot ezért járványok tizedelték.

A XI. századtól a városok száma Nyugat-Európában és Itáliában gyorsan nőtt. A XIII. században már Közép-Európában is megjelentek a városok. Az átlagos lakosságszám 4-5000 körül mozgott. A távolsági kereskedelembe is bekapcsolódó, árumegállító joggal (a városon áthaladó kereskedő meghatározott ideig köteles a városban árulni portékáját) rendelkező nagyvárosok 10-15 000 embernek adtak otthont.

A CÉHEK A kézművesek szakmánként (takácsok, pékek, szabók stb.) **érdekvédelmi szervezetek**et, céheket hoztak létre. A céhek teljes jogú tagjait az önálló műhellyel rendelkező **mesterek** alkották. A céhek különböző módszerekkel **korlátozták a termelést,** hogy a szűk piacon minden mester megélhessen. Ugyanakkor **minőségi előírások**kal biztosították termékeik magas színvonalát is.

Nem volt könnyű mesterré válni! Először évekig kellett inasként szolgálni egy mester mellett, aztán legényként dolgozni a mester műhelyében. Ha a legény kitanulta a szakma fortélyait, hosszú vándorúton idegen városok mestereinek a tudását is el kellett sajátítania. A mestervizsgát „remekmunka” elkészítéséhez kötötték, ami nagy felkészültséget igényelt. (Helyenként a kötelezően előírt lakoma költségei is nehezítették a mesterré válást.)

Korlátozni kellett a megtermelhető áru mennyiségét. Igyekeztek kiküszöbölni a céhen belüli versenyt, ezért aprólékosan szabályozták a munkaidőt, a munkafolyamatot (felhasznált anyagok, szerszámok, alkalmazottak száma) és az árakat. Mindez szigorú minőségi előírásokat is jelentett. A céhen kívüli iparűzőket, az ún. kontárokat üldözték. A piac bővülését a céhek úgy követték, hogy az anyacéhekből kiváltak a specializálódó szakmák (pl. kovácsmesterségből a tűkészítő mesterség).

A céhek fontos szerepet játszottak a város életében. Vállalták egy-egy városfalszakasz őrzését, a rend fenntartását a városban, ünnepeken céhenként vonultak fel, támogatták a városi egyházat.

A KERESKEDELEM A **távolsági kereskedelem** a kora középkorban (VI–X. század) is fennmaradt. Elsősorban a Földközi-tenger arab és bizánci területeiről hoztak be **luxuscikkeket** a vezető réteg számára. Keletre főként rabszolgákat vittek, akiket a szláv területekről hurcoltak el.

A virágzó középkor idején (XI–XIII. század) is a távolsági kereskedelem a legfontosabb. Nagy kockázattal járt, de busás hasznot eredményezhetett a kereskedő számára. A szárazföldi közlekedés kezdetleges és veszélyes volt, ezért ahol lehetett, továbbra is **vízen** szállították az árukat. A **kereskedelmi útvonalak** kialakulásához jelentős mértékben hozzájárultak a zarándokútvonalak, melyeknek szállás- és vásárhelyei biztonságot és egyben piacot biztosítottak.

A XI–XIII. században a Kelettel folytatott **levantei kereskedelem** volt a legnagyobb jelentőségű. Ezt az útvonalat a keresztes hadjáratok során az itáliai városok, elsősorban **Velence** és **Genova** uralták. Európa gazdasági megerősödését jelzi, hogy a keleti **fűszerek** és **luxuscikkek** ellentételeként az arany mellett kisebb mértékben iparcikkek is megjelentek (fegyverek, posztó, bársony).

Jelentős kereskedelmi útvonal jött létre a **Balti-tenger** térségében. A fejletlenebb északi és keleti vidékekről **nyersanyagok**at és **élelmiszer**t (heringet, prémeket, gabonát, viaszt, kátrányt, fémeket, borostyánt) vittek nyugatra.

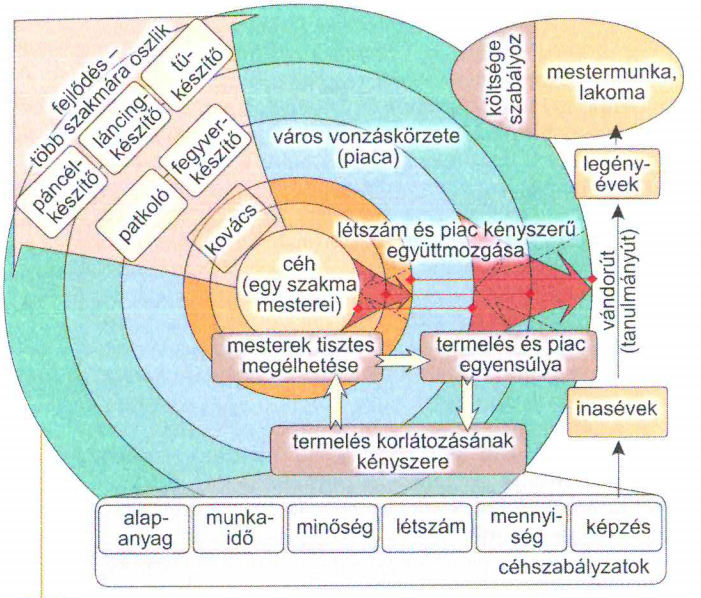

9. *A céh és működése*

Kik szerveződtek céhekbe? Mi volt a fő feladata a céheknek? Mely tényezők határozták meg ezeket a feladatokat?

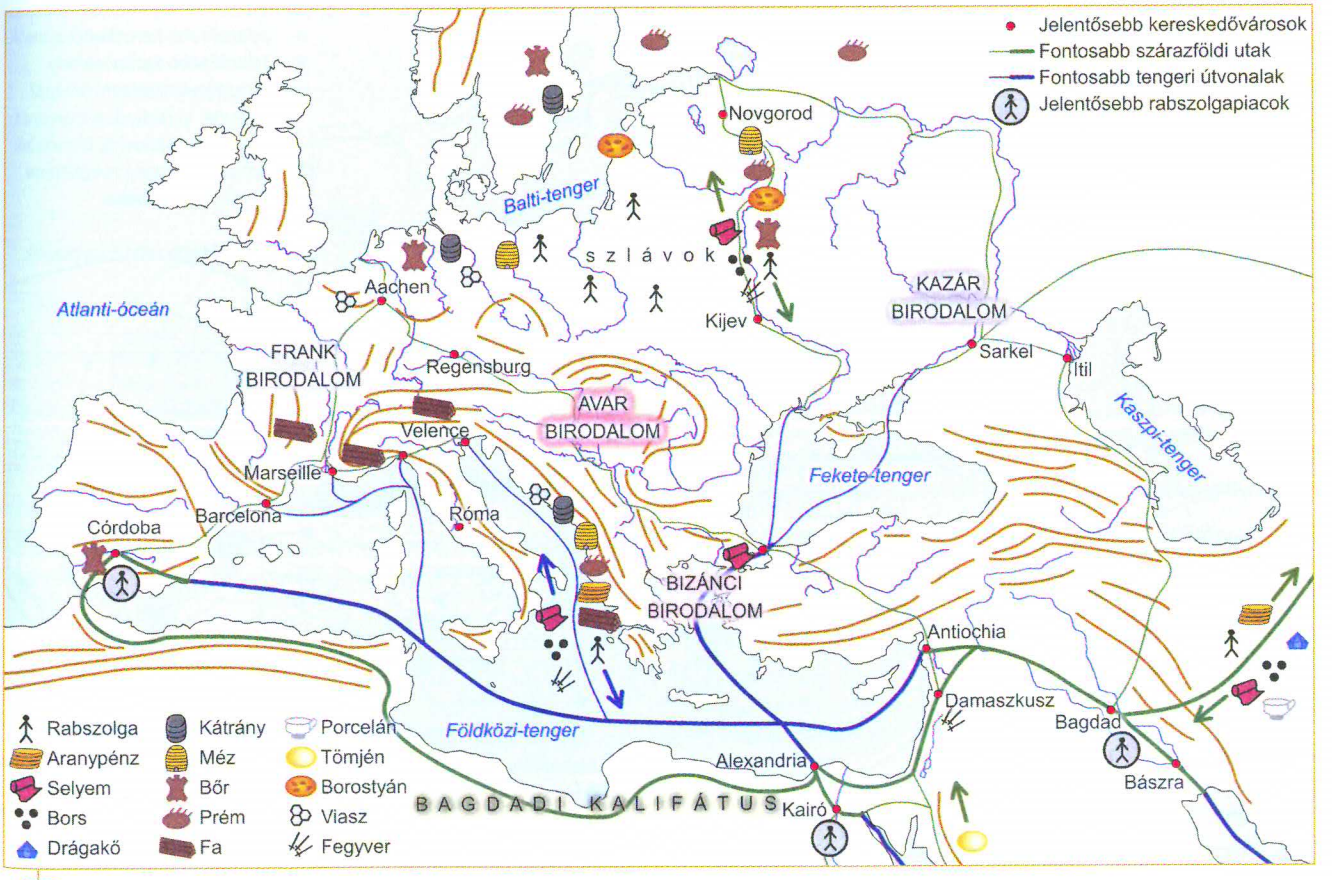

10. *Kereskedelem és gazdaság a kora középkorban (VI–X. század)*

Kövesse nyomon a kereskedelmi útvonalakat! Gyűjtse ki, mely termékekkel kereskedtek az egyes útvonalakon! Mennyiben függ össze a kereskedelem az egyes területek gazdasági fejlettségével? Hasonlítsa össze a korszak kereskedelmét az ókori viszonyokkal!

11. „Az említett királynak és minden utódjának, valamint összes báróinak uralma alatt levő városokban a velenceieknek templomuk, egy teljes utcájuk, egy terük, fürdőjük és pékségük lehet, amit örök jogon birtokolhatnak mindörökké, és minden adókivetéstől ugyanúgy szabadon, mint a király a maga tulajdonát. […]

Ezenkívül a velenceiek semmiféle illetéket sem tartoznak fizetni, amit szokás folytán vagy más okból tőlük megkövetelhetnénk, sem akkor mikor megérkeznek, itt tartózkodnak, eladnak, vesznek, letelepednek, sem amikor eltávoznak, csakis akkor, ha zarándokokat szállító hajókon érkeznek vagy távoznak, akkor ugyanis a király szokásjoga szerint harmadrészt tartoznak a királynak adni. […]

Ha pedig egy velenceinek valami peres ügye vagy bármiféle elintézni valója lenne velencei ellenében, a velenceiek törvényszéke előtt intézzék el, úgyszintén, ha valakinek velencei ellen kell panaszt emelnie, ez ugyanazon velencei törvényszék előtt történjék." *(Szerződés a jeruzsálemi király és a velenceiek között, 1124)*

Gyűjtse össze, milyen jogokat biztosított a szerződés a velenceieknek! Mely területekre terjedtek ki ezek a jogok? Hogyan érintették a keresztes hadjáratok az itáliai városokat?

Ezen áruk ellenértékeként Észak-Németország és Flandria városaiból iparcikkeket (**posztó,** fegyverek, szerszámok) szállítottak. Az Angliából szállított **gyapjú** a **flandriai textilipar** legfontosabb alapanyagává vált. A balti kereskedővárosok érdekeik biztosítására szövetségre léptek egymással (**Hanza** szövetség, 1161).

A két tengeri útvonalat (Levante, Hanza) a **szárazföldi kereskedelem** kötötte össze. Kezdetben az útvonal megkerülte az Alpokat, és az árucikkek a Párizstól keletre elhelyezkedő terület, **Champagne** vásárain cseréltek gazdát. Később, az Alpok hágóinak (Szent Bernát-hágó) megnyitása után a **délnémet városok** (pl. Augsburg) piacai is megélénkültek. Közép-Európa szintén a német városokon (Bécs) keresztül kapcsolódott a távolsági kereskedelemhez.

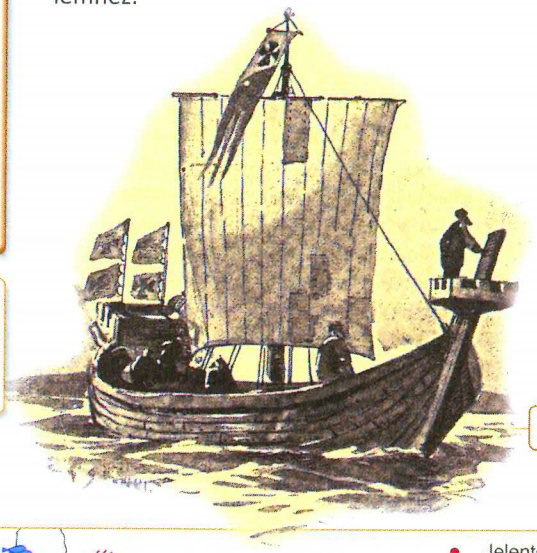

12. *A Hanza kereskedői által használt hajó, a kogge*

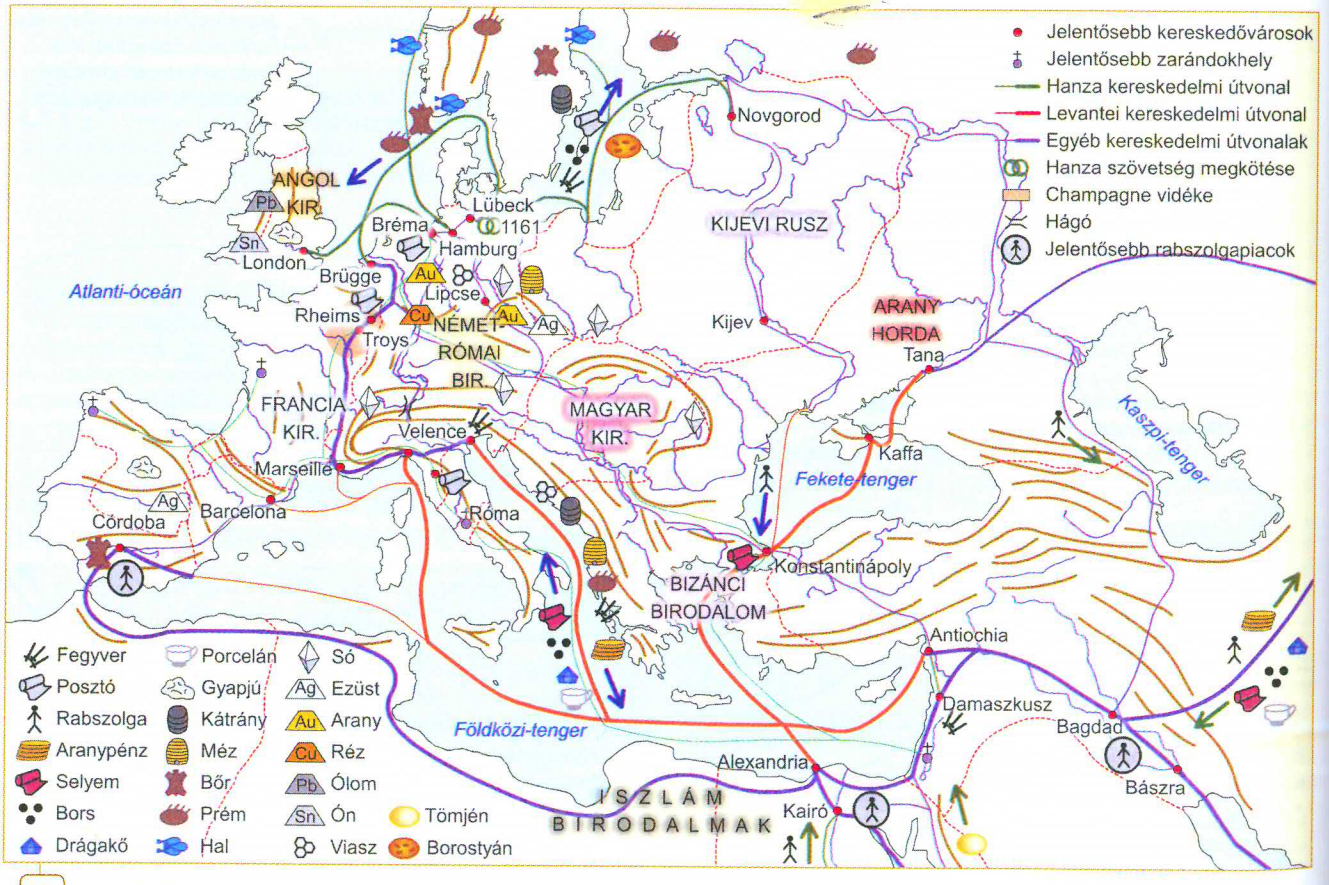

13. *Kereskedelem és gazdaság a virágzó középkorban (XI–XIII. század)*

Melyek voltak a korszak főbb kereskedelmi útvonalai? Hogyan változott a szállított áruk összetétele a korszakban? Hasonlítsa össze a VI–X. századi és a XI–XIII. századi viszonyokat (137. oldal)!

26. A RENDISÉG KIALAKULÁSA, VÁLTOZÁSOK NYUGAT-EURÓPÁBAN

AZ ANGOL RENDISÉG KIALAKULÁSA A római hódítást követően angolok és szászok hoztak létre királyságokat Angliában. **Normandia** hercege, **I. (Hódító) Vilmos** (1066–1087) francia lovagjai élén átkelt Britanniába. 1066-ban Hastingsnél legyőzte az angolszász uralkodót, majd hűbéri államot alapított.

Vilmos Anglia délnyugati részén szállt partra, és fokozatosan hódította meg az egész országot. Az elfoglalt földeket a király lovagjainak adományozta. Így minden fegyveres közvetlenül a királytól kapta birtokait, s neki tartozott hűséggel. Így Angliában nem alakult ki a nyugati típusú hűbéri lánc. A hűbéresek (vazallusok) kötelességeit az uralkodó pontosan előírta. Angliában erős királyi hatalom jött létre.

Vilmos családjának kihalását követően ismét francia dinasztia (Anjou-Plantagenet) került az angol trónra. Ezáltal az angol uralkodók, mint Anjou grófjai, **a francia király hűbéresei** lettek, így belesodródtak a franciaországi belharcokba. A harcok során **Földnélküli János** (1199–1216) – aki Robin Hood történetéből közismert – elveszítette franciaországi birtokait. A vereségek a nemesség elégedetlenségéhez vezettek. A főnemesség **1215-ben** a **Magna Charta Libertatum** (Nagy szabadságlevél) kiadására kényszerítette az uralkodót.

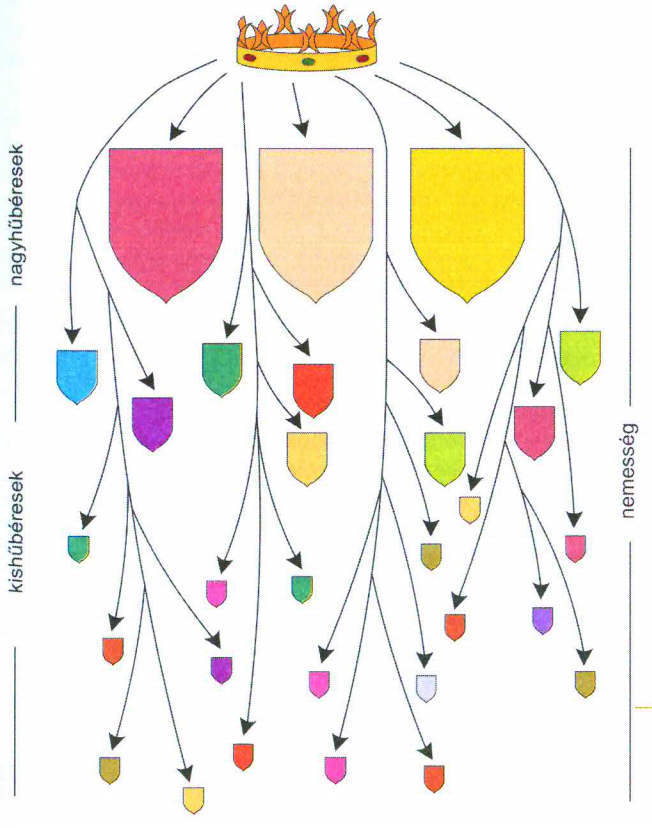

Az angol hűbéri felépítés

1. Mennyiben tér el az angol modell a klasszikus nyugati felépítéstől? Mennyiben módosítja ez a királyi hatalom mozgásterét?

2. „12. Hadmegváltási és más adót csakis királyságunk közös tanácsával lehet kivetni […].
13. London városának legyen meg minden ősi szabadsága és szabad szokása, mind a többi város, mezőváros, község és kikötő éljen összes szabadságával és szabad szokásával.
14. Ha nem az említett három adóról van szó, hanem más adó kéréséről vagy a hadmegváltási adó kivetéséről, úgy a királyság közös tanácsának megtartása végett pecsétes meghívólevelünket fogjuk küldeni az érsekekhez, püspökökhöz, apátokhoz, grófokhoz és a nagy bárókhoz. […] meghívásuk meghatározott napra, mégpedig legalább negyvennapos határidőre és meghatározott helyre szóljon. Mindezekben a meghívólevelekben a meghívás okát meg fogjuk jelölni. Ha ilyen formán megtörténik a meghívás, a kitűzött napon kerüljön az ügy tárgyalásra a megjelentek tanácsával, még akkor is, ha nem mindegyik jön el. […]
16. Senkit sem lehet arra szorítani, hogy a lovagi hűbér, avagy más szabad hűbér után nagyobb szolgálatot teljesítsen, mint amennyivel az előbbiek alapján tartozik. […]
35. Az egész királyság területén csak egyféle mértéke legyen a bornak, a sörnek, a gabonának, mégpedig a londoni fertály. […]
39. Egyetlen szabad embert se fogjanak el, vessenek tömlöcbe, fosszanak meg javaitól, helyezzenek törvényen kívül vagy száműzzenek, […] törvényes ítélet nélkül, melyet a vele egyenlők hoztak hazája törvényei alapján.
40. Igazságot és bírói ítéletet senkinek eladni, senkitől megtagadni vagy senki számára elnapolni nem fogunk. […]
52. Akit mi megfosztunk birtokaitól, váraitól, kiváltságaitól vagy jussától a vele egyenlők törvényes ítélete nélkül, annak mindazt tüstént vissza fogjuk juttatni. […]
61. Mindezeket az elmondottakat megengedtük Isten kedvéért, királyságunk megjavítása céljából, […] az alább leírt biztonságot engedélyezzük nekik. Ti. azt, hogy a bárók válasszanak tetszésük szerint huszonöt bárót az országból, akik saját erejükhöz képest tartoznak őrizni, megtartani s őriztetni a békét és a szabadságokat, amelyeket nekik adtunk és jelen oklevelünkkel megerősítettünk. És ha mi […] nem orvosolnánk a sérelmet, […] Ezek huszonöten pedig az egész ország közösségével nyugtalanítsanak és sanyargassanak bennünket minden módon, ahogyan csak bírják: vegyék be várainkat, foglalják el földjeinket, birtokainkat, amíg véleményük szerint az orvoslás meg nem történt." *(A Magna Charta Libertatumból, 1215)*

Gyűjtse össze az oklevél kiadásához vezető sérelmeket! Állapítsa meg, mely társadalmi csoportokat érintenek ezek! Határozza meg, hogy a dokumentum mely ügyekben korlátozza az uralkodót! Magyarázza meg, hogy miért tartják e dokumentumot az angol rendi kormányzáshoz vezető út első állomásának!

3. „[…] Minthogy tanácskozást és értekezést kívánunk tartani a grófokkal, bárókkal és királyságunk egyéb főuraival, hogy intézkedéseket foganatosítsunk azon veszedelmek ellen, amelyek ezekben a napokban fenyegetik a királyságot, ez okból meghagyom nekik, hogy a Szent Márton téli ünnepe utáni legközelebbi vasárnapon jelenjenek meg előttünk a Westminsterben, hogy megvitassuk, elrendeljük és végrehajtsuk azt, aminek segítségével elháríthatjuk ezen veszedelmet. Neked is szigorú utasítással meghagyom, haladéktalanul rendeld el, hogy a nevezett grófságból két lovagot, ugyanazon grófság minden városából két városi polgárt, minden mezővárosból két lakost, olyanokat, akik legalkalmasabbak a feladatra, válasszanak ki, és a jelzett napra és helyre küldjenek el, úgy, hogy a nevezett lovagok a maguk és a nevezett grófság közössége nevében, és a nevezett polgárok és lakosok a maguk és a nevezett városok és mezővárosok közössége nevében, azoktól távol teljes és elegendő hatalommal rendelkezzenek, hogy mindazt megtehessék, amiről előbb szó volt, olyan módon, hogy a nevezett felhatalmazás hiánya miatt a megnevezett ügy semmiképpen se szenvedjen halasztást." *(Angol oklevél, XIII. század)*

Állapítsa meg, miről rendelkezik a király! Gyűjtse össze, mely társadalmi csoportokat hívott meg, és ezek hogyan képviseltették magukat! Magyarázza meg az esemény jelentőségét!

4. „A francia királynak teljes joghatósága van a neki hűségeskü-vel lekötött személyek fölött. Márpedig mint gróf és herceg, Anglia királya az ő hűbérese. [...] Ha pedig mint herceg és gróf Franciaországban bűntettet követett el, a vele egyenrangú főurak halálra ítélhetik. […]" *(Matthaeus Paris szerzetes krónikájából, XIII. század közepe)*

Mi volt a célja a krónikásnak ezzel a jogi magyarázattal? Mire alapozta véleményét?

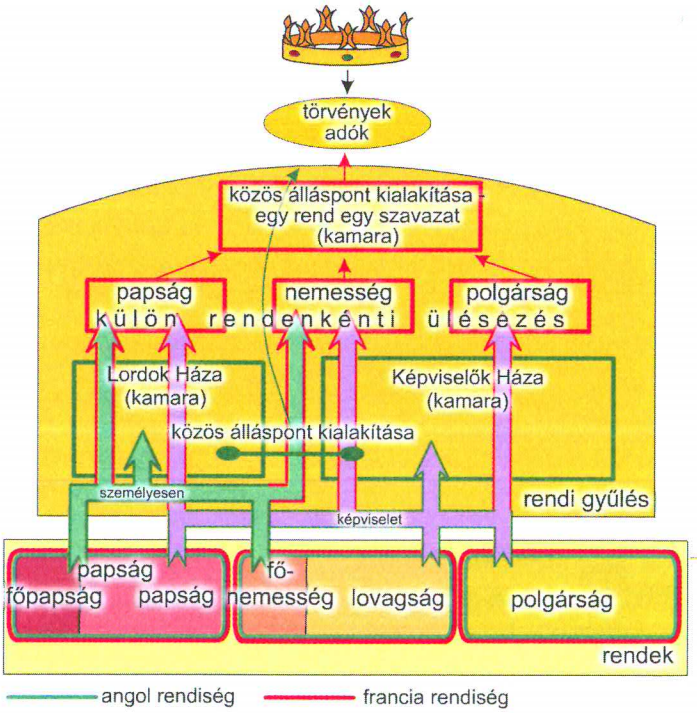

Az angol és a francia rendi gyűlés

5. Hogyan szerveződött rendekbe az angol, illetve a francia vezető réteg? Hogyan képviseltették magukat a rendi gyűlésben? Hogyan üléseztek (külön-külön, közösen)?

A Magna Charta a főnemesség, a lordok számára **beleszólást** biztosított a hatalomba, s felruházta őket az **ellenállás** jogával. A király ezután nem vethetett ki adót a királyi tanács beleegyezése nélkül, és a nemeseket bírói ítélet nélkül nem fogathatta el.

Amikor a király – megsértve a Chartát – önkényesen adót vetett ki, a főnemesség fellázadt (1264), és közösen lépett fel az uralkodóval szemben. Összehívták a **parlament**et, amely eredetileg kis létszámú tanácskozó testület volt a király mellett. Most azonban valamennyi főnemes, valamint a lovagok és a polgárok választott képviselői meghívót kaptak. Tehát mindazok képviseltették magukat, akik valamilyen kiváltsággal rendelkeztek.

A főnemesség lázadása elbukott, de a XIII. század végére megerősödött a királyi hatalom korlátozásának a gondolata. Ebben fölfedezhető az invesztitúraharc és a keresztes hadjáratok hatása is. Az új felfogás szerint az ország ügyei **valamennyi „országlakosra"** tartoznak. „Országlakoson" a **kiváltságokkal rendelkezők**et (főpapok, főurak, majd később lovagok és polgárok) értették. Az érdekeiket érvényesíteni képes, azonos jogú, azonos érdekű társadalmi csoportokat **rendek**nek nevezzük. Angliában a **papság** és a **főnemesség** (lordok) mellett a **lovagok (nemesség),** a városok megerősödését követően pedig a **polgárság** is érvényesíteni tudta politikai érdekeit, tehát ők alkották a rendeket.

Amikor az Arany János balladájából ismert **I. Edward**nak (1272–1307), Wales és Skócia meghódítójának pénzre volt szüksége háborúihoz, összehívta a parlamentet (1295). Ettől kezdve az uralkodó a rendekkel együtt irányította Angliát: kialakult a **rendi monarchia**.

A FRANCIA RENDISÉG KIALAKULÁSA

A Karolingok kihalása után (987) a Capeting-dinasztia szervezte újjá az egykori nyugati frank területeken a királyi hatalmat. Uralmuk ténylegesen csak Párizs környékére (Île-de-France) terjedt ki. Az ország jelentős részét alkotó **tartományok**at a nagyhűbéresek önállóan igazgatták. Bonyolította a helyzetet, hogy az angol királyok francia tartományokat is uraltak. A Franciaország egységéért és a királyi hatalom növeléséért (központosítás) folytatott küzdelemben a francia királyok az angol uralkodókkal is szembekerültek.

IV. (Szép) Fülöp (1285–1314) a posztóipara révén gazdag **Flandriát** is meg akarta hódítani. A flandriai városok zsoldosai azonban legyőzték Fülöp lovagjait (1302).

Az uralkodó jövedelmei növelése érdekében megadóztatta a francia egyházat. Emiatt szembekerült a pápasággal. Szorult helyzetében a király összehívta a korábban már tartományi szinten működő **rendi gyűlés**t. Angliától eltérően itt a papság külön rendet alkotott a nemesség és a polgárság mellett.

A rendi kormányzás a királyi hatalom megerősödését eredményezte. Franciaország a XIV. századra Európa nagyhatalmai közé emelkedett.

A RENDI DUALIZMUS FELÉPÍTÉSE A rendi kormányzás lényege **a hatalom megosztása** a király és a rendek között, azaz a **rendi dualizmus**. A rendi kormányzás legfőbb szervét az **országgyűlés** (Angliában a parlament) jelentette. A rendi gyűlésre a király hívta meg a rendeket, és a gyűlés a királlyal együtt hozta a fontosabb törvényeket. A rendek legfőbb joga az **adómegajánlás** volt, s ezzel erősen korlátozhatták az uralkodó mozgásszabadságát.

Kialakultak **egy- és kétkamarás rendi gyűlés**ek aszerint, hogy a rendek együttesen (egykamarás) vagy külön (kétkamarás) tanácskoztak és szavaztak. Az **angol** parlament **kétkamarás** rendszerben működött: a lordok házában születésük vagy tisztségük alapján személyesen jelenhettek meg a főnemesek és főpapok, az alsóházba a lovagok és a jómódú polgárok képviselői választás útján kerültek be. A **francia** rendi gyűlés **egykamarás** volt: a három rend, a papság, a nemesség és a polgárság ugyan külön ülésezett, de együttesen szavazott.

A **végrehajtó hatalom** (külügyek, hadsereg, pénzügyek irányítása) ún. felségjogot képezett, tehát a **király** irányítása alatt állt. Tudnunk kell, hogy a korszakban csak felső szinten intézték ezeket az ügyeket királyi alkalmazásban álló hivatalnokok. (A néhány tucat hivatalnok nagyrészt maga is a papi vagy a nemesi rend tagja volt.) A középszintű közigazgatás a rendi irányítás alatt álló önkormányzatok (grófság vagy megye, város) kezében volt, ami még nagyobb súlyt adott a rendi országgyűlésnek.

A rendek jogilag **korlátozták az uralkodót**, akinek azonban lehetősége nyílt arra, hogy a lovagokra és a polgárokra támaszkodva visszaszorítsa a főnemesség és az egyház hatalmát.

7. *A francia rendi tagozódás korabeli ábrázolása*

Ismertesse Franciaország rendjeit! Mire utal a király elhelyezkedése az illusztráción?

6. „[1356.] október 15-én [...] a [normandiai] herceg [trónörökös] jelenlétében [...] Rouen érseke és Franciaország kancellárja ismertette a három renddel a király foglyul ejtésének történetét [...]. A küldöttek – mindhárom rendből összesen körülbelül ötven – [...] kijelentették neki, hogy a király az elmúlt időben rosszul kormányozta az országot: ezért pedig azokat kell okolni, akik neki tanáccsal szolgáltak. [...] Ezek a királyságot kifosztották és oly veszélybe sodorták, hogy teljesen tönkrement és elveszett. Azt követelték továbbá a hercegtől, hogy azokat, akiket ők megneveznek, fossza meg minden tisztségtől, fogassa el és börtönözze be őket [...]." *(Grandes Chronique de France, XV. század)*

Miért hívták össze a rendeket? Mit követeltek a rendek a királyi hatalomtól? Joguk volt-e erre a rendi dualizmus szabályai szerint?

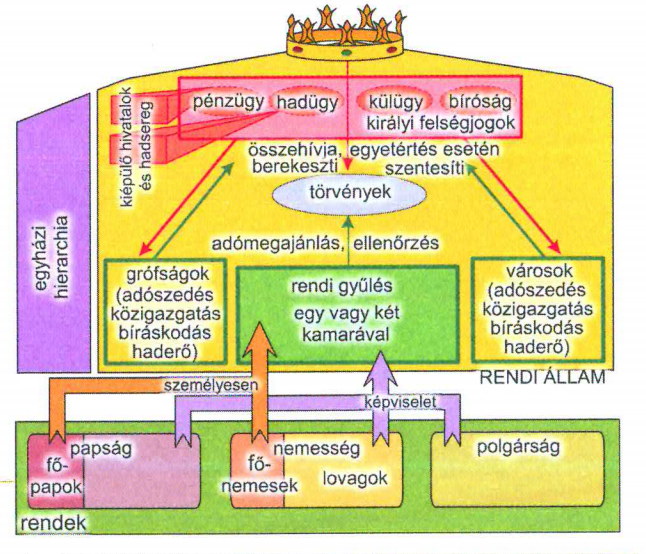

8. *A rendi dualizmus felépítése*

Milyen formái lehettek a rendi szerveződésnek? Milyen módon képviseltethették magukat a rendi gyűlésen a rendek? Milyen szervezeti keretek között működhetett a rendi gyűlés? Milyen jogkörökkel rendelkezett a rendi gyűlés? Melyek voltak a királyi felségjogok? Hogyan tudták ezeket befolyásolni a rendek? Kinek a kezében volt a középszintű közigazgatás? Mi ennek a jelentősége? Fogalmazza meg tömören a rendi dualizmus fogalmát!

9. *Jeanne d'Arc megégetése (XV. századi festmény). Jeanne d'Arcot sokan lelkesen követték, s boldogan áldozták életüket az általa kitűzött célért. Az egyszerű „tinédzser" parasztlány csak a máglyahalál elkerülése érdekében írta alá az eretnekségét bizonyító okiratot. Rövidesen francia nemzeti hőssé vált, ezért már 1456-ban ártatlannak nyilvánították, majd 1920-ban szentté avatták*

10.

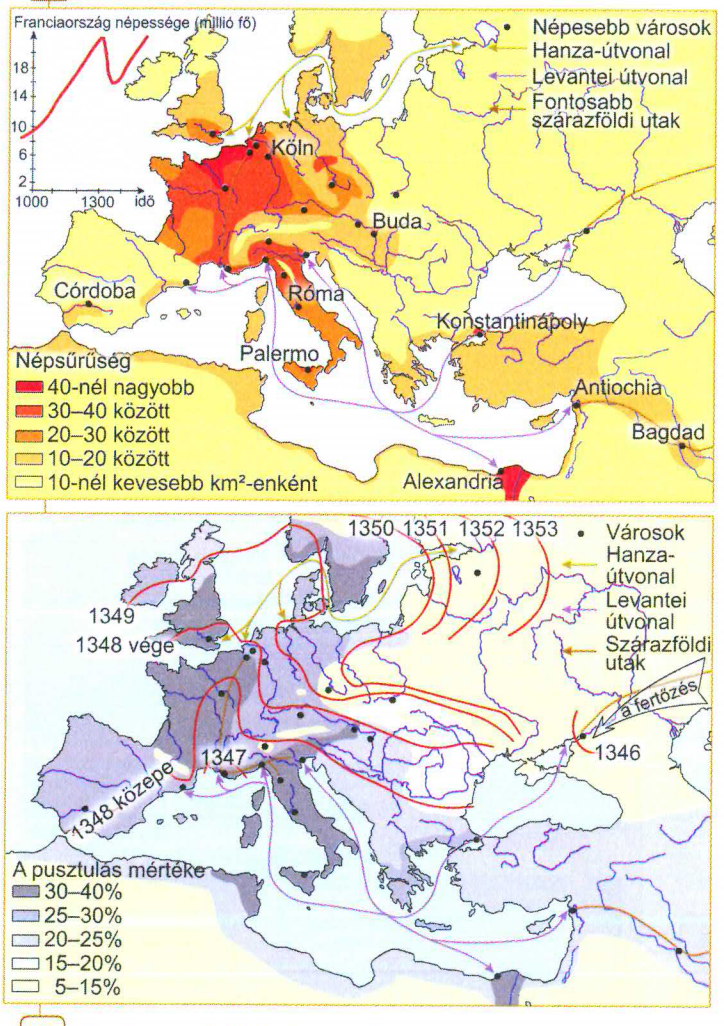

11. *Európa népsűrűsége és a pestis pusztításai*

Melyek voltak Európa sűrűn lakott területei? Miért éppen ezek? Hogyan terjedt a pestis? Mely tényezők hatottak a folyamatra? Hol volt a legnagyobb a pusztulás mértéke? Nézzen utána (pl. az interneten), hogyan élték meg a korabeli emberek a tömeges pusztulást!

A SZÁZÉVES HÁBORÚ

A korszakban meghatározó jelentőségű a franciák és az angolok közötti nagy összecsapás, a százéves háború (1337–1453). IV. (Szép) Fülöp halála után nem sokkal kihalt a Capetingek férfi ága. A trón oldalágon a Valois-családra szállt. A francia trónra – leányági öröklésre hivatkozva – az angol királyi család is igényt tartott. A háború kirobbanásában a trónviszály mellett a textilipara révén gazdag Flandria feletti uralom megszerzése is szerepet játszott.

A háború több szakaszban, Franciaország területén folyt, s az ország népének sok szenvedést okozott. A XIV. század hetvenes éveiben békét kötöttek, de a XV. század elején a harcok ismét fellángoltak. Az angolok támadásba lendültek, és legyőzték a francia seregeket. Elesett Párizs is, a francia trónörökös délre menekült. Az angolok már Orléans-t ostromolták, mikor egy ifjú parasztlány, Jeanne d'Arc angolellenes mozgalmat indított. Jeanne d'Arcot látomásai vezették, és isteni eredetű küldetéstudata erőt öntött a francia seregekbe. Felmentették Orléans-t (a város falainál Jeanne d'Arc súlyosan megsebesült), majd Rheimsig, a francia koronázó városig nyomultak előre. Jeanne d'Arc álma teljesült, VII. Károlyt francia királlyá koronázták. Ám a lány rövidesen fogságba esett (1430), s az angolok kezébe került. Jeanne d'Arc, a tömegeket megmozgató parasztlány kényelmetlenné vált mind az angol, mind a francia vezető réteg számára. Így az angolok a francia egyház közreműködésével eretnekként máglyán megégették (Rouen, 1431).

A francia győzelmek folytatódtak, s az angolok franciaországi uralma összeomlott. A békében (1453) egyedül Calais-t tudták megtartani. Az angolok kiűzésével párhuzamosan a francia királyi hatalom megerősödött. A király megtiltotta, hogy a főnemesek magánhadsereget tartsanak, és zsoldossereget szervezett.

A háborús vereség után Angliában trónharcok törtek ki két hercegi dinasztia (a York-ház – fehér rózsa és a Lancaster-ház – piros rózsa) között. A rózsák háborújában (1455–1485) a véres leszámolások következtében sok főnemesi család kihalt. Ennek is köszönhető, hogy a trónt végül megszerző Tudor-házbeli VII. Henrik (1485–1509) gyorsan helyreállította a rendet, és a békére vágyó parlament támogatásával megerősítette a központi hatalmat.

AZ ARABOK KIŰZÉSE NYUGAT-EURÓPÁBÓL

Az Ibériai-félsziget, az egykori Hispánia a keresztény és a muzulmán kultúra találkozása miatt sajátosan fejlődött a középkorban. A keresztények Nagy Károly óta fokozatosan szorították vissza a muzulmán (mór) uralmat (reconquista). A móroktól visszahódított területeken három rendi királyság alakult: Portugália, Kasztília és Aragónia. Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd házassága megteremtette az egységes Spanyolországot (1479). A királyi hatalom megerősödött, visszaszorították a főnemeseket (pl. megtiltották a magánhadseregeket). Az új állam növekvő erejét mutatja, hogy rövidesen elfoglalták az utolsó mór tartományt, Granadát (1492).

GAZDASÁGI VÁLSÁG ÉS FELLENDÜLÉS

A XIV. század első felében Nyugat-Európa több évszázada tartó fejlődése megtorpant, majd átmeneti hanyatlás következett be. Évről évre éhínségek pusztítottak. Az éhezéstől legyengült emberek tömegeit ragadta el a példátlan kiterjedésű és hevességű **pestisjárvány**.

A bajt több tényező együttes jelentkezése okozta. A népesség gyorsabban nőtt, mint a mezőgazdasági termelés, vagyis a föld nem tudta eltartani a növekvő lakosságot. Rontotta a helyzetet, hogy a termelés növelése érdekében gyenge minőségű földeket is feltörtek, melyek azonban rövidesen kimerültek. A válságot elmélyítette, hogy az éghajlat hidegebbre fordult („kis jégkorszak"). A változáshoz

a mezőgazdaság csak lassan tudott alkalmazkodni, romlottak a terméseredmények.

A gyógyíthatatlan kórt 1347-ben genovai hajósok hurcolták be Keletről Európába, és pusztítása csak 1450-ben szűnt meg. (A következő évszázadokban a pestis egy-egy területen rendszeresen felütötte fejét. A népesség egy része azonban védettséget szerzett, így az áldozatok száma csökkent.)

A pestis a gazdasági válsághoz hasonlóan elsősorban Dél- és Nyugat-Európát sújtotta, míg Közép- és Kelet-Európában kisebb veszteséget okozott. Európa népessége a XIV. században 75-80 millióról 55-60 millióra csökkent. A válságidőszakot súlyosbították a korszak nagy háborúi.

Nyugat-Európa gazdasága a XV. században ismét gyors fejlődésnek indult. A **fellendülés központjává** (centrum) a távolsági kereskedelmi utak találkozásánál fekvő **Flandria** vált. (A flandriai posztó a távolsági kereskedelem egyik fő árucikke volt.) E folyamatot erősítette, hogy a korszakban az Atlanti-óceánon keresztül **tengeri összeköttetés** jött létre a **Hanza** és a **levantei kereskedelem** között. Az óceáni hajózás új, hosszabb utak megtét elét lehetővé tevő, nagy vitorlafelületű, hátsókormányos hajó (karavella) kifejlesztését eredményezte.

A kereskedelem fejlődése segítette a **banki tevékenység** kibontakozását. A pénzkölcsönzés mellett ismét megjelent az átutalás és a letét is.

A gazdasági fellendülést újabb találmányok megszületése és elterjedése is jelezte. A puskapor a korszakban még nem forradalmasította a hadviselést, de előkészítette annak átalakulását.

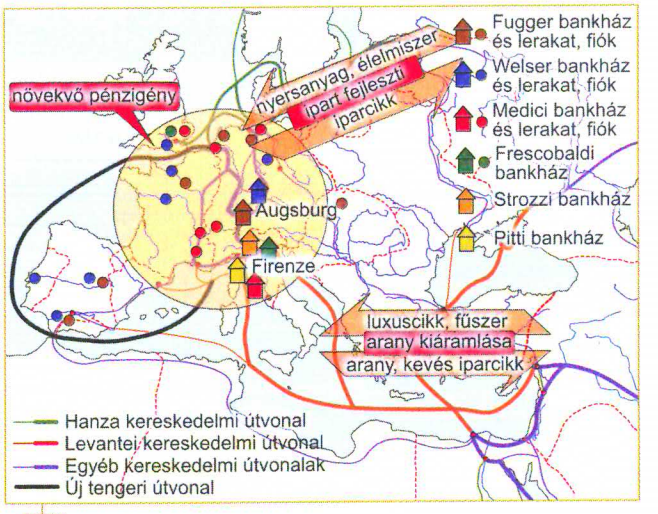

12. *A banki tevékenység a XV. században*

Hol alakultak bankházak a korszakban? Elsősorban mely tényezők határozták meg elhelyezkedésüket? Mely területekre terjedt ki a tevékenységük? Jellemezze a centrum és a perifériák gazdasági kapcsolatait! Tekintse át a banki tevékenységekről a római történelemben tanultakat (14. lecke, 8. forrás)!

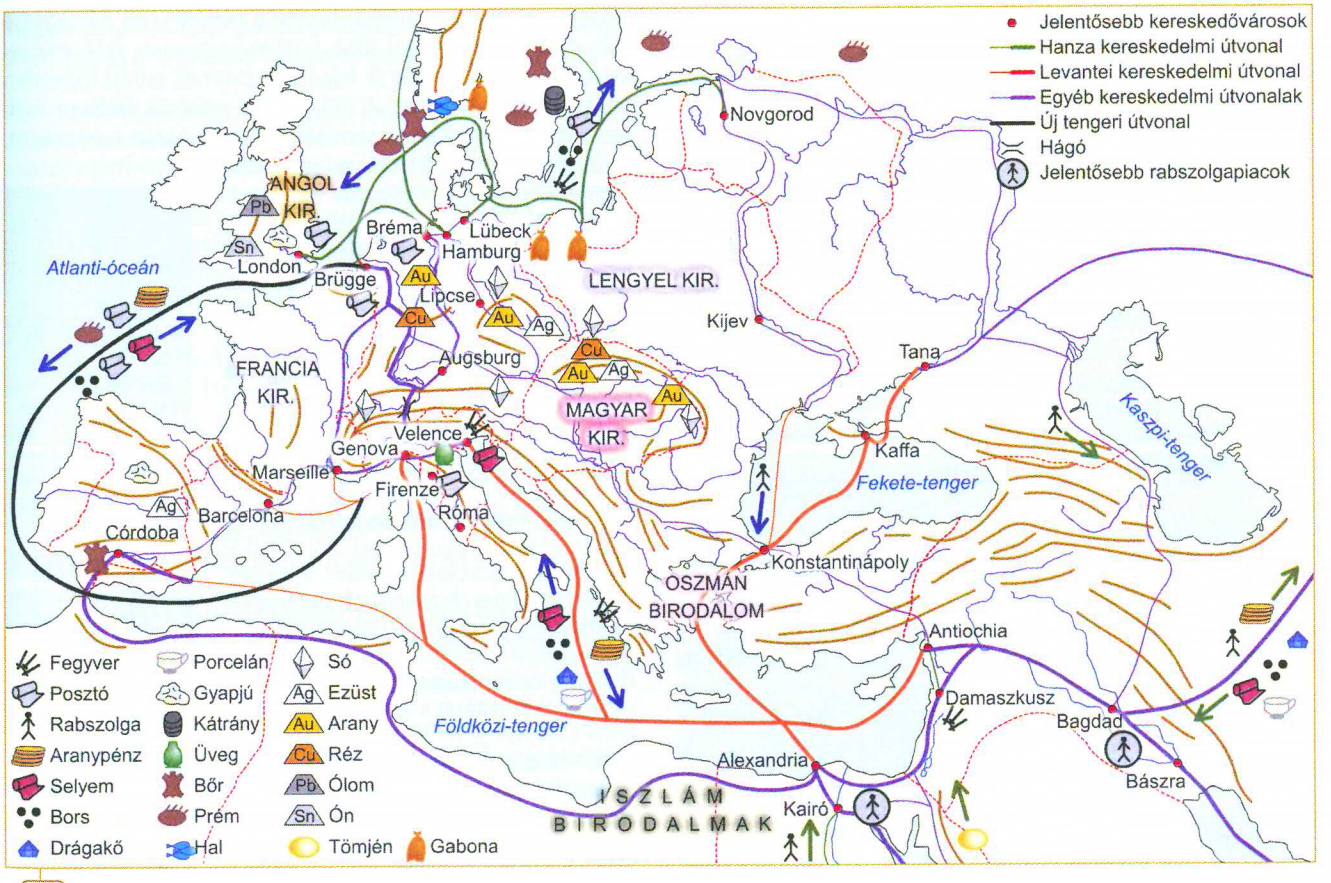

13. *Európa gazdasága és kereskedelme a késő középkorban (XIV–XV. század)*

Mennyiben változtak a kereskedelmi útvonalak a XIII. századi helyzethez viszonyítva (138. oldal)? Változott-e a szállított termékek összetétele? Hogyan módosult a centrumterület elhelyezkedése? Hogyan változott a Kelettel folytatott kereskedelem? Értékelje a térképvázlat alapján gazdasági szempontból a XIV–XV. századot!

27. KÖZÉP-EURÓPA A KÖZÉPKORBAN

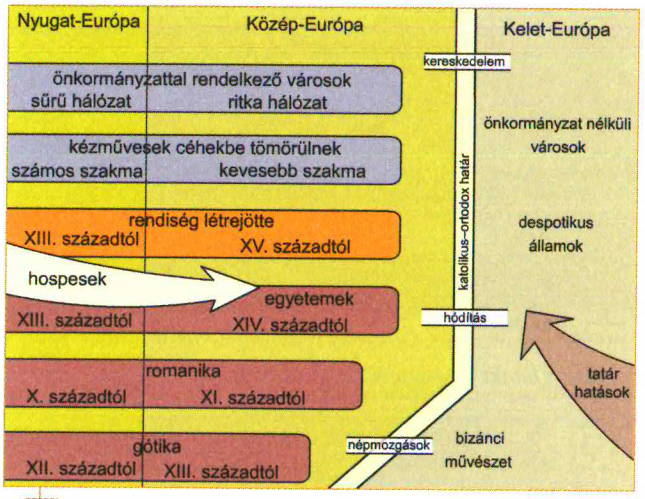

1. *Közép-Európa fogalma*

Határozza meg az ábra alapján Közép-Európa fogalmát! Milyen összetevők jellemezhetnek egy történelmi régiót? Közép-Európa határai melyik irányban élesebbek, s merre elmosódottabbak?

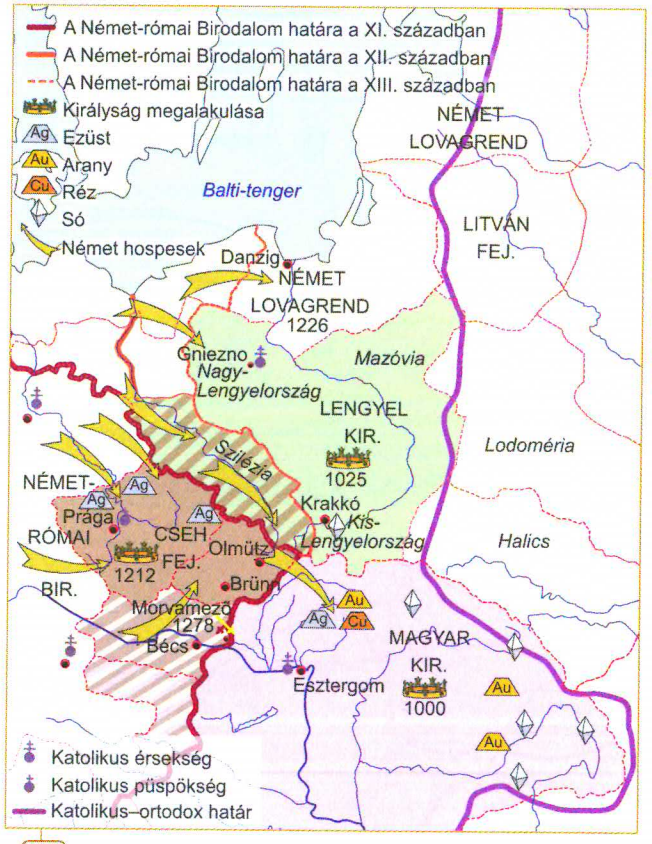

2. *Közép-Európa a XI–XIII. században*

Mely országok alkották a korszakban Közép-Európát? Milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg az egyes országok hatalmi helyzetében?

KÖZÉP-EURÓPA FOGALMA

A **történelmi régiók**at minden korban meghatározott társadalmi, gazdasági és kulturális tartalmak jellemzik. Ahogy ezek az összetevők változnak, úgy módosulnak a régiók határai is.

A középkorban Közép-Európa a Nyugat és a Kelet között húzódó térség. Keleten és délen a **katolicizmus és** az **ortodoxia közötti választóvonal** jelöli ki a határát (a keleti lengyel és magyar határ). E határon túl nem fedezhetők föl a nyugati világ jellemzői: a rendiség, az önkormányzattal rendelkező városok, a céhek, az egyetemek, a gótika stb. Közép-Európa nyugati határának meghúzása nem ilyen egyértelmű. A korszakban **Cseh-, Lengyel- és Magyarország** nyugati határa a választóvonal. Közép-Európában kisebb a népsűrűség, ritkábban helyezkedtek el a városok, kevesebb volt a céh és az írástudó stb. Az azonban megállapítható, hogy e térséget szorosabb szálak fűzték a nyugati világhoz, mint a keletihez.

Közép-Európa a XI–XIII. századi fejlődés eredményeként a XIV. század végére egyre közelebb került a nyugati modellhez (pl. városok kialakulása, rendiség). Ebben szerepet játszott az is, hogy a pestisjárvány és az azt követő gazdasági visszaesés a térséget kevésbé érintette.

A NÉMET-RÓMAI BIRODALOM SZÉTTAGOLÓDÁSA

Az invesztitúraharc eseményei fokozatosan aláásták a császári hatalmat, és német földön **a császári cím névlegessé** vált. A birodalom egyre több tartományra esett szét, melyeket egy-egy nagy hűbérúr fejedelmi címmel, szinte független uralkodóként irányított. A XIII. század második felében évtizedekig gyakorlatilag be sem töltötték a császári méltóságot. A fejedelmek végül **Habsburg Rudolf** személyében olyan császárt választottak (1273), akitől nem kellett tartaniuk, mivel családja nem birtokolt jelentős területeket. Rudolf célja éppen az volt, hogy a **családi birtokállomány** növelésével erősítse a hatalmát. Családjának adományozta az **osztrák tartományok**at (Ausztriát és Stájerországot), melyeket az ott uralkodó család kihalása után szerzett meg.

A szerzemény biztosítása érdekében került szembe a területet elfoglaló II. Ottokár cseh királlyal (Csehország ekkor a Német-római Birodalom része volt). Rudolf magyar segítséggel a morvamezei (dürnkruti) csatában legyőzte Ottokárt (1278). A Habsburg-dinasztia ezzel megkezdte több évszázados uralmának kiépítését a térségben.

A Habsburgokat követően közel egy évszázadra a Luxemburg-dinasztiára szállt a császári korona. **IV. Károly** (1346–1378) kiadta a **Német Aranybullát** (1356). Ebben – a korábbi gyakorlatot törvénybe foglalva – a császárválasztást **hét választófejedelem** jogává tette, és e fejedelmeket független uralkodóknak ismerte el a saját tartományaikban.

3. *Habsburg Rudolf síremléke a speyeri dómban*

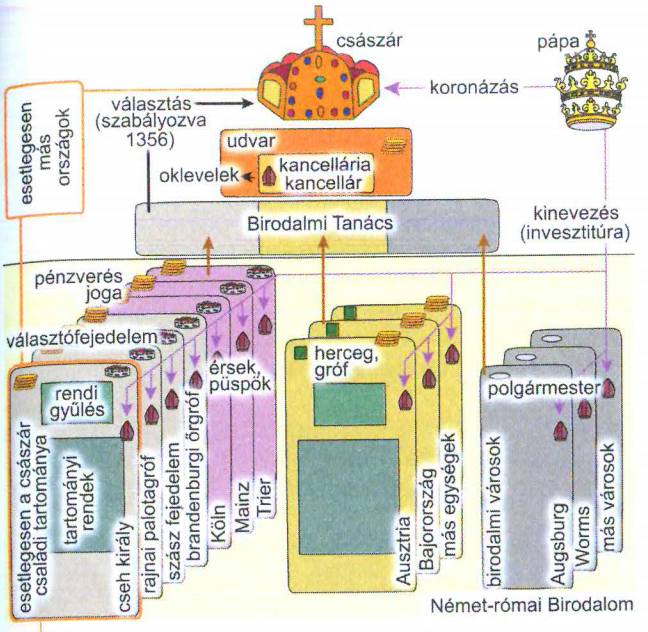

4. *A Német-római Birodalom a XIV–XV. században*

Hasonlítsa össze a XI. (24. lecke 6. forrás) és a XV. századi állapotokat (császár hatalma, tartományok helyzete stb.)! Mely tényezők vezettek a változásokhoz?

Az Aranybulla ezzel szentesítette a Német-római Birodalom széttagoltságát. A birodalom meggyöngülése alapvetően megváltoztatta Közép-Európa politikai helyzetét. Lehetőséget teremtett az önálló cseh, lengyel és magyar fejlődés számára.

SVÁJC KIALAKULÁSA A Német-római Birodalom szétesésével párhuzamosan függetlenedtek az Alpok völgyeinek lakói. A mostoha természeti körülmények következtében itt nem alakultak ki feudális viszonyok, s a paraszti közösségek kantonokba (tartomány) tömörültek (pl. Schwyz). A Habsburgokkal folytatott küzdelemben (Tell Vilmos története) formálódott kantonok közösségévé Svájc. A svájci parasztok és a városok gyalogos hada Morgartennél (1315) legyőzte a Habsburgok lovagi seregét.

CSEHORSZÁG A XI–XIV. SZÁZADBAN Csehország a XI. században a Német-római Birodalom részévé vált, a cseh fejedelmek a császárok hűbéresei lettek. A császári hatalom gyengülése következtében a cseh fejedelmi család (Přemysl) növelte önállóságát, és megszerezte a királyi címet (XII. század vége).

Legjelentősebb uralkodójuk, II. Ottokár (1253–1278) az osztrák hercegi család kihalása után elfoglalta az osztrák tartományokat (Ausztriát, Stájerországot, Karintiát). A Habsburg Rudolf elleni csatában azonban elesett (1278), s e tartományokat a Habsburgok vették birtokba.

A cseh uralkodóház kihalását követően a német-római császári címet megszerző **Luxemburg-család** tagjai kerültek a cseh trónra. (Csehország lett császári hatalmuk bázisa.) **IV. Károly** (1346–1378) uralkodása idején élte fénykorát a középkori Csehország. Az uralkodó Prágában **egyetem**et alapított (1348). Felgyorsult a **német telepesek** (hospesek) beáramlása, akik erdőket irtottak ki, városokat alapítottak, bányákat nyitottak. Elterjedt a háromnyomásos gazdálkodás, a városokban megerősödött a **céhes ipar**. Az Érchegységben fellendült a **bányászat,** s Csehország Európa legjelentősebb **ezüst**termelőjévé vált.

5. „Megállapítjuk és elrendeljük, hogy a mainzi érsek [a császár halálhírének] vételétől számított egy hónapon belül ezt az összes választófejedelmeknek nyílt levélben adja tudtára; ha azonban az érsek ennek végrehajtásában és a hír közlésében hanyag volna, vagy késedelmesnek mutatkoznék, ugyanazon fejedelmek saját maguktól, minden további meghívás bevárása nélkül, három hónapon belül [...] Frankfurt városába gyűljenek össze a rómaiak királyának választására, kiből egykor császár lesz. A választás szavazattöbbséggel történik. Az újonnan megválasztottnak azonnal meg kell erősítenie a választófejedelmek hűbéreit, privilégiumait, jogait és szabadságait. [...]

A birodalmi gyűlés alkalmával a császárnak vagy római királynak kézmosó vízzel a brandenburgi őrgróf szolgál, az első pohár italt a cseh király nyújtja, ki azonban kiváltságai értelmében ezt nem királyi koronával a fején cselekszi, hacsak erre magától nem hajlandó; a rajnai palotagróf az ételt szolgálja fel, míg Szászország fejedelme a marsalli tisztet tölti be, mint ahogyan ez régtől fogva szokásos." *(A Német Aranybullából, 1356)*

Gyűjtse össze, hogy mely kérdéseket szabályozza az Aranybulla! Sorolja fel a forrás alapján a választófejedelmeket! Nézzen utána, mikor válik a megválasztott német királyból császár! Vitassák meg, hogy miként befolyásolta a rendelkezés a császári hatalom helyzetét! Vitassák meg, hogy mi a jelentősége a szavazási sorrendnek!

6. „A svájciak pedig [...] a lovagokat, mint a hálóban megfogott halakat, megrohanják és ellenállás nélkül legyilkolják. A svájciak ugyanis szokásuk szerint csizmáikat bizonyos vasakkal szerelték fel, melyek segítségével a legmagasabb hegyen is könnyen járhattak és megállhattak [...]. Igen rettenetes gyilkoló fegyverük is volt [...], melyet közönségesen alabárdnak neveztek, mellyel mint ollóval metszették és darabolták szét a legerősebb páncéllal felszerelt lovagot is." *(Johann Winterthur a morgarteni csatáról, XIV. század)*

7. *A Szent Vitus-templom Prágában. Építése a XIV. század közepén kezdődött*

Mi mindenre következtethet a templom építéséből?

8. „Szívünk vágyai és azon sürgős ügyek sorában, amelyek állandóan foglalkoztatják királyi elmélkedéseinket, főképp szellemünk vágyódása késztetett gondolkodásra [...], hogyan lehetne cseh királyságunkat, melyet akár örökölt, akár szerencsésen szerzett egyéb méltóságainknál és birtokainknál jobban szeretünk [...] a mi korunkban bölcs férfiak sokaságával mesterségesen feldíszíteni. Ennek azért kell megtörténnie, nehogy királyságunk hűséges lakosainak, akik szüntelenül éheznek a tudományok gyümölcseire, idegen országokban alamizsnáért kelljen könyörögniük, hanem hogy királyságunkban találjanak a vendéglátásra felkészített asztalt, és hogy azok, akik kitűnnek velük született értelmi képességeik szellemes mivoltával, műveltek legyenek a tudományok ismerete révén. [...] Ezért, hogy a léleknek ilyen üdvös és dicséretesen megfogant gondolata méltó tetteket szüljön, azt akarjuk, [...] hogy kies székvárosunkban, Prágában, létrehozunk, elrendelünk és újonnan megalapítunk egy generale stúdiumot [egyetemet], hiszen ez a város mind a föld termésének gazdag voltával, mint a hely kellemességénél fogva teljes mértékben hasznosan alkalmas ilyen nagy feladatra." *(IV. Károly a prágai egyetem alapításáról, 1348)*

Miért „szerette" jobban Csehországot a császár és király, mint más tartományait? Sorolja fel, milyen szerepet tölt be az uralkodó szerint a középkori egyetem! Nézzen utána, van-e összefüggés a prágai egyetem megalapítása és a huszitizmus között!

9. „Az egyházban lévő szörnyű zűrzavar gyökere abból ered, hogy a klerikusok [egyháziak] félnek Krisztus szegénységétől, és hogy a világ dolgaiba keverednek. [...] Viszont sokféle oka van annak, amiért a klerikusoknak Krisztus módján szegény életet kell élniük. Először az Ótestamentum szerint. [...] Ha tehát az Ószövetségben Isten szava ilyen szigorú tilalmakat állít föl a klerikusok birtokaival kapcsolatban, és ha Krisztus s apostolai a kegyelem törvényénél korábban éppen ezt a parancsot tartották be teljes szigorúsággal, ki lenne inkább eretnek vagy Antikrisztus, mint az a klerikus, aki, ellentétben az Ószövetség törvényeivel, ezen szavaknak ellentmondani akarna? [...]

Krisztus egyetlen helytartója sem támaszthat igényt arra, hogy azt állítsa, ő a szent katolikus egyház feje; sőt, hacsak nem kapott valamilyen különös kinyilatkoztatást, még csak nem is szabad mondania, hogy ő tagja ennek az egyháznak." *(John Wyclif, XIV. század)*

Állapítsa meg, mire hivatkozva fogalmazta meg kritikáját a szerző! Foglalja röviden össze Wyclif elképzeléseinek lényegét!

10. *A prágai egyetem középkori épületéből megmaradt díszes gótikus ablak*

VALLÁSI REFORMTÖREKVÉSEK

A XV. század elején a pápaság hatalmát a megerősödő rendi monarchiák, erkölcsi tekintélyét a keresztény elvekkel ellentétes anyagiassága ásta alá.

Az erős Franciaország a pápaságot is befolyása alá vonta. A XIV. század elején a pápa a franciaországi **Avignon**ba tette át a székhelyét (avignoni „fogság", 1309–1377). A pápai trónra **francia pápák** kerültek, akik a francia királyságra támaszkodva igyekeztek megerősíteni az egyházon belüli hatalmukat. A helyzeten az „avignoni fogság" vége, a pápa visszatérése Rómába (1378) sem javított, hanem inkább rontott. A francia főpapok Avignonban **ellenpápát** választottak. A nyugati világot megosztotta a két pápaság, amit **nagy nyugati egyházszakadás**nak (1378–1417) nevezünk. Az egyházon belül változásokat, reformokat követeltek. A ferencesek egyes csoportjai ostorozták a pápák fényűzését.

11. *John Wyclif (1330–1384) angol pap, az oxfordi egyetem tanára. Lefordította angolra a Bibliát, s szembekerült a pápasággal. Egyeteme és a királyi udvar először megvédte, majd távoznia kellett a katedráról. Halála után harminc évvel eretneknek nyilvánították, holttestét kiásták és elégették*

Miért fordította le a Bibliát Wyclif? Miért fordulhatott szembe az egyházfővel? Minek köszönhette, hogy életében elkerülte a megtorlást?

Csehországban **Husz János** (1369–1415) prágai prédikátor hirdette az új tanokat. Husz **a Bibliához** nyúlt vissza, s elvetette mindazt, amire a szent könyvben nem talált utalást. Elítélte az egyház és a pápa világi hatalmát, gazdagságát. Megkérdőjelezte a papság Isten és az emberek közötti kivételes közvetítő szerepét. Követelte, hogy ne csak a papok áldozhassanak **„két szín alatt"**, vagyis a kenyeret (Krisztus testét) és a bort (Krisztus vérét) szolgálják ki a világi hívőknek is. A papság kivételes helyzete elleni támadásnak számított a **cseh nyelvű istentisztelet** szorgalmazása is. A cseh társadalomban széles körben elterjedtek Husz eszméi.

A német-római uralkodó, **Luxemburgi Zsigmond** (1410–1437) kezdeményezésére összeülő **konstanzi zsinat** (1414–1418) új pápa választásával felszámolta az egyházszakadást. Zsigmond – aki felismerte az egyház megreformálásának fontosságát – azt remélte, hogy a zsinat a reformokra is hajlik. Így bántatlanságot biztosító menlevelet adott Husz Jánosnak, hogy a zsinaton tisztázzák a nézeteit. A zsinat azonban elzárkózott a reformoktól. Husz Jánost eretneknek nyilvánították, és 1415-ben máglyán megégették.

12. *Husz János máglyahalála Konstanzban (1415). A hagyomány szerint, amikor Husz meglátott egy öregasszonyt, aki buzgón hordta a rőzsét a máglyához, így kiáltott fel: „Ó, szent együgyűség!"*

Miért hívta Zsigmond menlevéllel Huszt Konstanzba? Miért nem engedett sem az egyház, sem Husz?

Válaszul Csehországban kitört a **huszita felkelés** (1420–1434). A cseh trónt is megöröklő Zsigmond (egyben magyar király, 1387 óta) fegyveresen lépett fel ellenük, de csak a mérsékelt huszita csoportokkal való kiegyezés után tudta legyűrni a mozgalmat. A huszita háborúk felgyorsították a rendi fejlődést Csehországban, s a XV. század közepére létrejött a rendi monarchia.

A csehek nem voltak egységesek. A nemesség és a módosabb polgárság, az ún. kelyhesek (az elnevezés a két szín alatti áldozás jelképére, a kehelyre utal) mérsékeltebb nézeteket vallottak (az egyházi vagyon elkobzása, két szín alatti áldozás, a németek kizárása a királyi tanácsból). A városi és falusi szegénységből toborzódó táboriták követelései jóval radikálisabbak voltak (vagyoni és társadalmi egyenlőség, a család tagadása stb.). Az egymással szembenálló két csoportot Zsigmond támadása kovácsolta egységbe.

Zsigmond a csehországi németekre és egyéb országainak (Német-római Birodalom, Magyarország) lovagjaira támaszkodva, pápai jóváhagyással hadjáratot hirdetett a husziták leverésére. 1420-tól számos sereg indult a husziták ellen, de mindegyik vereséget szenvedett. A husziták győzelmét elősegítette a korszakban modernnek számító huszita harcmodor: a fegyelmezett gyalogosok tömege és a huszita szekérvár alkalmazása.

A kudarcok hatására Zsigmond – aki ügyes diplomata volt – megegyezett a kelyhesekkel. A kelyhesek elfogadták a pápa főségét. Cserébe engedélyezték számukra a két szín alatti áldozást. A megállapodást követően a táboriták teljes vereséget szenvedtek (Lipany, 1434).

LENGYELORSZÁG A XI–XV. SZÁZADBAN

A X. században (966) a **kereszténység** felvételét követően létrejött a Lengyel Királyság. A lengyel uralkodóház (Piast) tagjai többször felosztották fiaik között az országot. Emiatt Lengyelország **tartományok**ra esett szét (Kis-Lengyelország, Nagy-Lengyelország, Mazóvia stb.). Az ország eszmei egységét a lengyel **katolikus egyház** tartotta fenn.

A széttagolt Lengyelországban a XIII. század végére kialakulóban volt a **szabad költözésű jobbágyság** (ha teljesítette szolgáltatásait, másik birtokra költözhetett), megjelentek a

13. „Azt, amit nem mond meg, és nem ír le világosan a Biblia, a keresztények nem kötelesek hinni, s azért nem is kötelesek megtartani. […] A misét nem szabad sem latinul, sem más nyelven énekelni, csak a nép nyelvén. […]

Minden templomot, minden szentélyt és minden oltárt, amelyet nem az Isten, hanem bármely más szent nevének emeltek, mint a bálványozás helyeit le kell rombolni. […] Senkinek sem szabad az égi szentekhez imádkozni, hogy segítsenek vagy hogy Istennél közbenjárjanak, mert ez bálványimádás volna. A szentek ereklyéit és maradványait nem szabad sem őrizni a róluk elnevezett templomokban, sem tisztelni azokat. […]

Abban az időben [Krisztus bekövetkező második eljövetelekor] nem lesznek a földön sem királyok, sem uralkodók, sem alattvalók, eltűnnek az adók és szolgáltatások, senki senkit nem kényszeríthet semmire, hiszen mindnyájan egyformán testvérek és nővérek lesznek.

Ahogy Tábor városában nincsen »enyém« és »tied«, hanem minden közös, ugyanígy mindig mindennek közösen mindenkiének kell lennie, és senkinek nem lehet külön tulajdona, aki pedig ilyennel rendelkezik, halálos bűnt követ el. […]

Ezután nem illik királyt bírni, sem ilyet választani, minthogy maga az Isten akar király lenni az emberek felett, és a kormányzást át kell adni a nép kezébe, hogy minden uraságot, nemest, lovagot le kell dönteni, és meg kell semmisíteni, […] hogy meg kell szüntetni minden adót, szolgáltatást és illetéket, ezekkel együtt minden fejedelmi hatalmat és világi hatalmat, hogy meg kell semmisíteni minden fejedelmi, tartományi, városi és paraszti jogrendet, mint olyanokat, amelyek emberi alkotások, nem pedig Isten művei." *(Ján Pribramnak, a prágai egyetem mérsékelt [kelyhes] tanárának művéből)*

Gyűjtse össze azokat a hitelveket, illetve szertartásokat, amelyeket elítél a szerző! Rendezze táblázatba a kelyhes és a táborita követeléseket! Magyarázza meg, miért volt nagyobb a társadalmi támogatottsága a kelyheseknek, mint a táboritáknak!

14. „[…] tudomására akarjuk adni a jelenben és a jövőben egyaránt, annak, aki e levelünket megszemléli, hogy a közönségesen Radlinnak nevezett öröklött birtokunkat Staniewoinak mondott Mártonnak és törvényes leszármazóinak német jogon haszonbérbe adjuk, mégpedig olyan jogon, amilyen Nowy Targ község és lakói törvényeikben birtokolják, a következő megegyezés és forma szerint: a már említett község lakói évente mindenik kis telek után Boldog Márton [november 11.] napján szolgáltatni tartoznak két mérő búzát, négy mérő rozsot, hat mérő zabot […], valamint egy fertály ezüstöt; ezt az adót pedig kötelesek elvinni a közelebb fekvő udvarházunkba. Minden fent elősorolt kötelezettség teljesítésére vonatkozóan a fent nevezett község lakói kilenc évre mentességet fognak kapni minden behajtás és fizetés alól. Nevezett Márton soltész és örökösei pedig a telepítés fejében a hetedik telket szabadon fogják bírni minden joggal és hatalommal, miként mi azt birtokainkon gyakorolni szoktuk. Ezenfelül a soltész és ivadékai saját használatára a saját telkéhez kapcsolhat két kertet fent nevezett községben minden adóval és bevételekkel együtt, és bármilyen bírósági ügyben a harmadik dénár az övé. Megadjuk Márton soltésznek és örököseinek azt a jogot, hogy szabadon malmot építsen, ahányat csak bír az illető örökbirtokon; kocsmát, mészárszéket, kézi malmot szabadon tarthat és posztót is eladhat." *(Német jogú falutelepítés Lengyelországban, 1291)*

Gyűjtse össze, mely kedvezményekkel ösztönözték a bevándorlókat! Miért volt érdekelt a földbirtokos a folyamatban? Határozza meg a soltészek jogállását! Magyarázza meg, milyen társadalmi változásokra következtethetünk a forrásból!

15. *Közép-Európa a XIV–XV. században*

Hogyan változtak a térség hatalmi viszonyai a XIV–XV. században? Mely területeket érintett a huszita mozgalom?

16. „Hogy az állam a jövőben jobban kormányoztassék, az a kívánságunk, és ezt határozatba hozzuk, hogy semmiféle új rendelkezést nem lehet egyénileg hozni, sem a jövőben nem lehet hadat üzenni az országos szejm [országgyűlés] döntése nélkül: az új ügyeket előbb meg kell vitatni, azután kell elfogadtatni a nemességhez tartozó tömegekkel." *(A nieszawai statútumból, 1454)*

Állapítsa meg, mi a szövegben hangoztatott, és mi a valódi célja a statútumnak! Milyen jellegű államra utal a határozat? Miben különbözik a nyugat-európai mintáktól? Segítette-e a statútum a leírt cél megvalósulását?

nyugati típusú **városok,** a céhekkel. Mindkét folyamatban jelentős szerepet játszottak a **német telepesek** (hospesek). A széttagolt ország nyugati peremterületei (Szilézia és Pomeránia) a Német-római Birodalom részévé váltak.

Nagy veszélyt jelentett Lengyelország függetlenségére a Balti-tenger partvidékén letelepedett Német Lovagrend (1226). A lovagokat az ott élő pogány poroszok megtérítésére hívták be, azonban a lovagrend központosított katonaállama túlzottan megerősödött, s ettől kezdve állandósultak a harcok a lengyelekkel.

A széttagolt Lengyelországot **I. (Łokietek) Ulászló,** Kis-Lengyelország fejedelme **egyesítette** a XIV. század első évtizedében. A többi lengyel tartomány fejedelmeit és a főnemességet a köznemességre és a katolikus egyházra támaszkodva kényszerítette együttműködésre. Dinasztikus kapcsolatot épített ki a magyarországi Anjoukkal: leányát, Erzsébetet I. Károly magyar királyhoz adta nőül.

Ulászló fia, **III. (Nagy) Kázmér** (1333–1370) **országos hivatalok** felállításával (kancellária, országgyűlés) erősítette meg az ország egységét. A szakképzett hivatalnokréteg biztosítása érdekében alapította a **krakkói egyetem**et (1364). Kázmér hatalma már nemcsak földbirtokain, hanem a bányajövedelmeken, vámokon és egyéb adókon alapult, ami a gazdaság fejlődését tükrözi. (Ezeket a királyi jogon szedett jövedelmeket **regálék**nak nevezzük.)

Kázmért unokaöccse, **I. (Nagy) Lajos** magyar király követte a trónon (1370–1382). A két ország között **perszonálunió** jött létre. Ez olyan kapcsolat, melyben a király személye közös, de a két állam mindenben önálló (saját méltóságok, közigazgatás, törvények, adózás stb.). Lajos megerősítette a **lengyel nemesség** jogait (kassai privilégiumok, 1374), hogy támogassák uralmát. A nemesi szabadságok (nemesi adómentesség, országgyűlés jogköre) biztosítása a lengyel **rendiség** kibontakozásának a kezdetét jelentette.

Lajos halála után a lengyel trón kisebbik lányára, **Hedvig**re szállt. A lengyel bárók a királylányt a litván fejedelemhez, **Jagelló Ulászló**hoz adták feleségül. A házasság révén **Lengyelország és Litvánia** egyesült, és Európa legnagyobb területű államává vált. A megerősödött Lengyelország 1410-ben **Grünwaldnál** legyőzte, majd rövidesen fennhatósága alá vonta a Német Lovagrendet. A hatalmas országban a nagy létszámú nemesség befolyása egyre nőtt, s a rendek az uralkodót a **rendi jogok** kiszélesítésére kényszerítették (1454).

17. *A lengyel királyi vár (Wawel) Krakkóban, a Visztula partján*

28. KELET-EURÓPA ÉS A MONGOL BIRODALOM

A SZLÁVOK Az **indoeurópai** eredetű szlávok őshazája a Kárpátoktól északra, **az Oderától a Dnyeperig** húzódó **erdős vidék.** A VI. században megindult a törzsi szervezetben élő szlávok **szétrajzása**. E mozgások eredményeként a szláv törzsek fejlődése szétvált, s három csoportjuk alakult ki: **nyugati** (lengyelek, csehek), **déli** (bolgár, szerb, horvát) és **keleti** (orosz).

A nyugati szlávok a népvándorlás során más területekre költöző germán népek (vandálok, gepidák, longobárdok) szállásterületeire hatoltak be. Nyugaton egészen az Elbáig húzódtak, és megtelepedtek a Kárpát-medencében is. A csehek és a lengyelek élete ezután Közép-Európa történetéhez kötődött.

A déli szlávok a Balkán-félszigetre költöztek be. A bolgárok (magyar nevük: nándorok, innen Nándorfehérvár neve) nem tartoztak a szláv népek közé. A nomád török bolgárok egy része a VII. században érkezett a sztyepp felől a Balkánra. Meghódították az itt élő, ekkor már zömében szláv lakosságot, s létrehozták államukat. Lélekszámuk azonban jóval kisebb volt az általuk meghódított szláv népességnél, így rövidesen átvették a meghódítottak nyelvét.

A BALKÁN SZLÁV ÁLLAMAI **A bolgár állam** első fénykorát **Simeon** uralkodása (893–927) alatt élte. Szinte az egész Balkán-félsziget Simeon birodalmához tartozott. Felvette a **cári** (császári) címet, és már Konstantinápoly elfoglalását tervezte. Halála után azonban belviszály tört ki. A megerősödő **Bizánc** a XI. század közepére meghódította Bulgáriát. A bolgár államiság évszázadokra megszűnt.

A déli szlávok keresztény hitre térítésében a **görög szerzetesek** játszották a legnagyobb szerepet. A munka során és eredményeként jött létre a **Cirill és Metód** (IX. század közepe) nevéhez kötődő szláv egyházi nyelv és a cirill ábécé.

Az ortodox (görögkeleti) egyház – mint láttuk – kevésbé volt központosított, mint a katolikus. Így a keleti egyházhoz csatlakozó szláv államok egyházai csak lazán függtek a konstantinápolyi pátriárkától. A vallási kötődés azonban nagyon jelentős hatást gyakorolt az élet minden területére.

1. „Ezeken a népeken, a szklavinokon és antokon [szlávok] nem egy ember uralkodik, hanem régtől fogva népuralomban élnek, és ezért mind szerencsés, mind nehéz dolgaikat közösen intézik. Ennél a két említett barbár népnél minden szokás, az életnek úgyszólván minden megnyilvánulása hasonló. Mert azt tartják, hogy az isten, a villám létrehozója, egymaga ura mindennek. Bikákat és mindenféle áldozati barmokat áldoznak neki. A végzetet azonban nem ismerik, s egyébként sem gondolják, hogy az emberek életére valamiféle befolyással lenne, hanem ha a halál szinte már a sarkukban van, vagy betegségbe esnek, vagy háborús veszedelembe sodródnak, megfogadják, hogy ha megmenekülnek, legott áldozatot mutatnak be életük fejében az istennek. Ha megmenekültek, valóban be is mutatják azt az áldozatot, amelyet megfogadtak, s meggyőződésük, hogy megmenekülésüket ezen az áldozaton vásárolták meg. Mindazonáltal folyókat, nimfákat és némely más szellemet is tisztelnek, ezek közül valamenynyinek áldoznak is, és jóslásaikat is áldozataik közben végzik. Nyomorúságos kunyhókban laknak, egymástól nagy távolságra tanyáznak, s így is mindnyájan igen sokszor változtatják lakóhelyüket." *(Prokopiosz bizánci történetíró, VI. század)*

Milyen társadalom képe bontakozik ki a leírásból? Mi jellemzi az ősi szláv hitvilágot? Hogyan viszonyul a szerző a szlávokhoz? Miből következtethetünk álláspontjára?

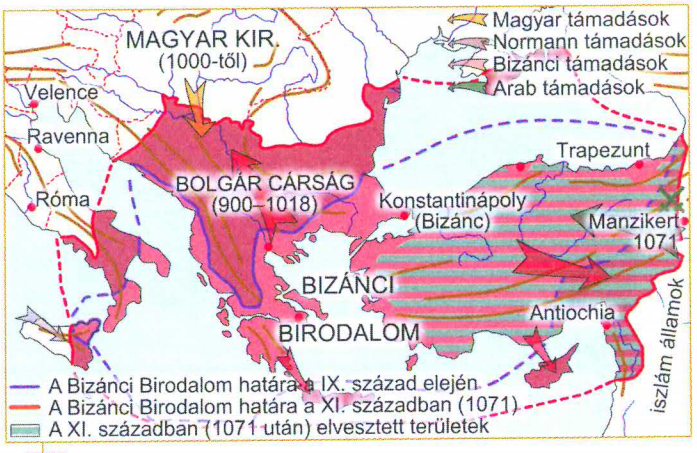

2. *A Bizánci Birodalom a IX–XI. században*

Tekintse át Bizánc kora középkori történetét a térkép alapján! Hány szintje alakult ki a bizánci–szláv kapcsolatoknak? Mely népek támadták a birodalmat ebben az időszakban? Nézzen utána, hogyan győzték le a bolgárokat (1014), és mi lett a 14 000 bolgár hadifogoly sorsa! Kik ellen vívták a bizánciak a manzikerti csatát? Hogyan végződött a csata, és mi lett a következménye? Értékelje a Bizánci Birodalom helyzetét vallási szempontból!

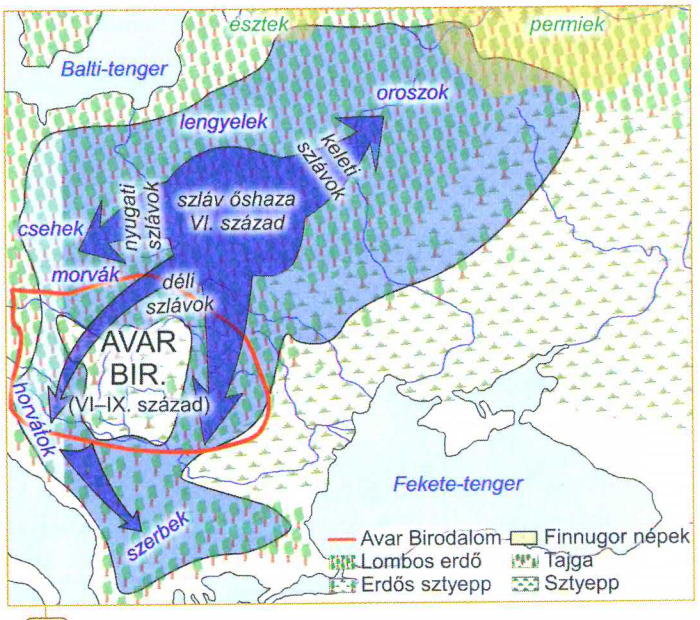

3. *A szlávok szétvándorlása*

Csoportosítsa a szétvándorlás irányai szerint a szláv népeket! Mely folyamatok indíthatták meg a szlávok szétvándorlását? Idézze fel a már tanult hasonló folyamatokat, és vesse össze a szláv népmozgásokkal!

4. *XII–XIII. századi bolgár templom Neszebárban*

Gyűjtse össze a templom építészeti jegyeit! Mely kultúrával lát hasonlóságot?

5. „Amikor a szlávok fejedelmükkel együtt megkeresztelkedtek, Rasztiszláv, Szvjatopolk és Kocel e szavakkal fordultak Mihály császárhoz: »Országunk megkeresztelkedett, de nincs mesterünk, hogy prédikáljon nekünk, tanítson bennünket, és magyarázza a szent könyveket. Nem értjük sem a görög, sem a latin nyelvet, egyesek így, mások ismét más módon tanítanak bennünket, így aztán nem értjük a szent könyvek értelmét és erejét. Küldj hát hozzánk olyan mestereket, akik meg tudják magyarázni nekünk a szent könyvek betűjét és szellemét.« Ezt hallva Mihály császár összegyűjtötte bölcseit, és elismételte előttük a szláv fejedelmek szavait; és a bölcsek ezt mondták: »Van Thesszalonikában egy Leó nevű férfi, ennek fiai jól tudják a szláv nyelvet, két fia [Cirill és Metód] járatos a tudományokban.« [...] Ezek megérkezve megalkották a szláv ábécé betűit, és lefordították az Apostolok cselekedeteit meg az Evangéliumot." *(Az ún. orosz őskrónikából)*

Minek a megszületéséről számol be a krónika? Miért hajlott a bizánci császár a szláv fejedelmek kérésének teljesítésére?

6. *Vlagyimir megkeresztelkedése (988)*

Milyen politikai jelentőséggel bír az esemény? Keressen hasonló példákat!

A kereszténység felvétele után e népek a bizánci kultúrkörbe kerültek, a görög kultúrát, nyelvet ismerték meg. Bizánc felől érkeztek az irodalmi, művészeti, építészeti hatások, de az államszervezet mintái is. Így a katolikus–ortodox felekezeti határ alapvető választóvonalat jelentett. Ezen átlépve nemcsak a nyelv változott meg, hanem az épületek formája, az emberek mentalitása, a társadalom és az állam felépítése is.

Az Adria és a Száva közötti hegyes, erdős vidéken telepedtek le a VII. században a **horvátok**. Először az avarok alattvalóivá váltak, ebből a korból származik a **bán** méltóságnév (Baján avar vezér nevéből). A horvátok frank hatásra a **nyugati kereszténységhez** csatlakoztak, s ezzel bekerültek a nyugati kultúrkörbe. A X. században a pápaságra támaszkodva hozták létre államukat.

KELET-EURÓPA A VI–X. SZÁZADBAN

Kelet-Európát természetföldrajzi övezetei és az erre épülő történeti fejlődése alapján három nagy egységre oszthatjuk.

Messze északon hatalmas területeken **a tundra** terül el. E ritkán lakott vidék sokáig nem játszott szerepet a történelmi eseményekben. A tundrától délre hatalmas erdőségek húzódnak. Északon **a tajga,** a fenyvesek birodalma, míg dél felé inkább **lombos erdők** terülnek el. Az erdőkben halász-vadász életmódot folytató **finnugor népek** éltek. A VI. századtól megindult kelet felé a **szlávok** terjeszkedése.

A halászó-vadászó szláv törzsek megszervezésében fontos szerepet játszottak a folyók (Dnyeper, Don, Volga) mentén kereskedő és kalózkodó varégok. A varégok telepei (Kijev, Novgorod) képezték a keleti szláv államok magvait.

Az egész térséget a novgorodi varég **Rurik-család** egyesítette (Oleg, 879–912). Az új orosz állam központja Kijev lett (Kijevi Rusz). A **Kijevi Fejedelemség** a Kazár Birodalom és a Volga vidékét uraló bolgárok mellett Kelet-Európa jelentős hatalmává emelkedett. Az államhatalom megszilárdításában meghatározó szerepet játszott a kereszténység felvétele. Fejedelmük, Vlagyimir (980–1015) bizánci hercegnőt vett feleségül, és népével együtt a keleti egyházhoz csatlakozott. Így a kijevi államban a **szláv nyelvű liturgia** (szertartásrend) terjedt el.

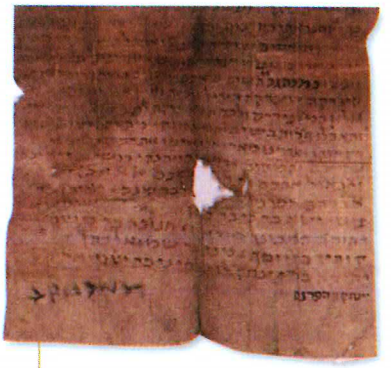

7. *A „kijevi levél". Kazár levél héber betűkkel, a szélén rovásírásos megjegyzéssel*

Mely kulturális hatások keveredését látjuk?

A sztyeppén egymást követték a népvándorlás hullámai. Elsősorban török és iráni népek haladtak keletről nyugatra egymást is hajtva. A **nomád államok** között a legtartósabb alakulatot a kazároknak sikerült létrehozniuk. A **Kazár Birodalom** a Don és a Volga középső és alsó folyása mentén terült el.

A kazárok jelentős városokat hoztak létre. Fejlett volt földművelésük. A török népek írását, a rovásírást használták, mely magánhangzókat is tartalmazó hangjelölő írás. Sajátosan alakult a vallási életük. A kereszténység és az iszlám közé ékelődve a kazár vezető réteg felvette a zsidó hitet.

KELET-EURÓPA A XI–XII. SZÁZADBAN

A Kelet-Európa erdős vidékein elterülő **Kijevi Nagyfejedelemség** a XI. században **részfejedelemségek**re bomlott (Kijev, Novgorod, Halics stb.). A szláv öröklési rend ugyanis a testvérek között nem tett különbséget.

Kelet-Európa hatalmas pusztaságait a korszakban is **nomád török népek** lakták (besenyők, úzok, kunok). Ezek a népek hol betörésekkel zaklatták Magyarországot és a kijevi fejedelemségeket, hol kisebb csoportokban betelepültek ezekre a területekre, és felvették a kereszténységet. Tartós és erős államot a Volga középső folyásánál a török eredetű **bolgárok** hoztak létre, akik között több magyar törzs is élt a korszakban.

Sajátos szerepet játszottak a peremterületeken a távolsági kereskedelemmel érintkező városok. Északon a prémkereskedelemből gazdagodott meg és vált önállóvá a Hanzával kereskedő Novgorod. A kereskedőváros a XIII. században sikeresen szállt szembe a svédekkel (Néva, 1240) és a Német Lovagrenddel (Csúd-tó, 1242). Délen a Selyemút a Fekete-tengeren át is kapcsolódott a levantei útvonalhoz. Az itt lévő görög városok (Tana, Kercs) a korszakban genovai fennhatóság alá kerültek. Innen indult – éppen a kereskedelmi útvonalakon – a pestis pusztító útjára a XIV. században.

8. *Volgai bolgár erőd maradványai (Jelebuga)*

Jellemezze a tájat, ahol a torony áll! Milyen életmód számára kedvező ez a vidék? Következtessen a XI. századi vár maradványai alapján Volgai Bolgárország civilizációs szintjére!

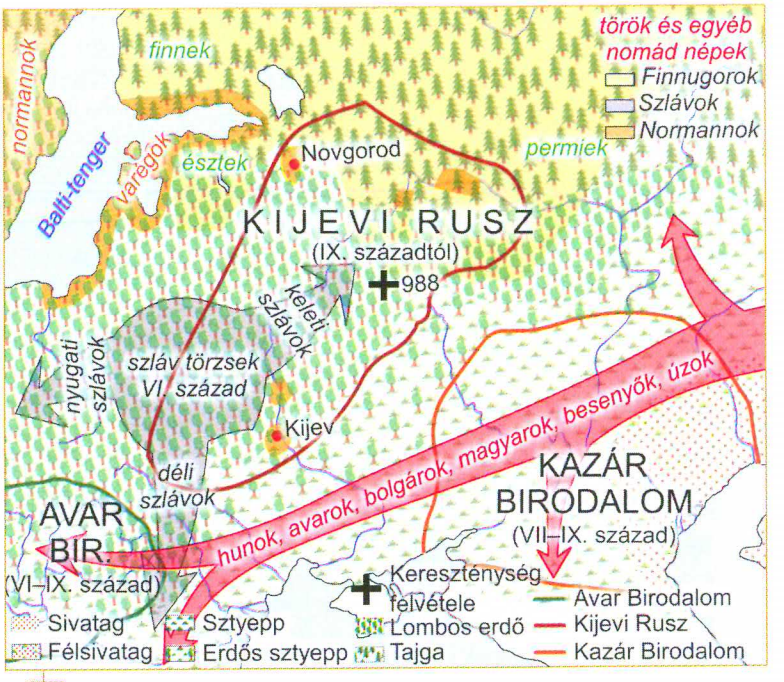

9. *Kelet-Európa a VI–X. század között*

Természetföldrajzi szempontból mely egységekre lehet bontani Kelet-Európát? A történeti fejlődés mennyiben követte a természeti adottságokat? Melyek az alapvető különbségek az erdős területek és a sztyeppvidék történetében?

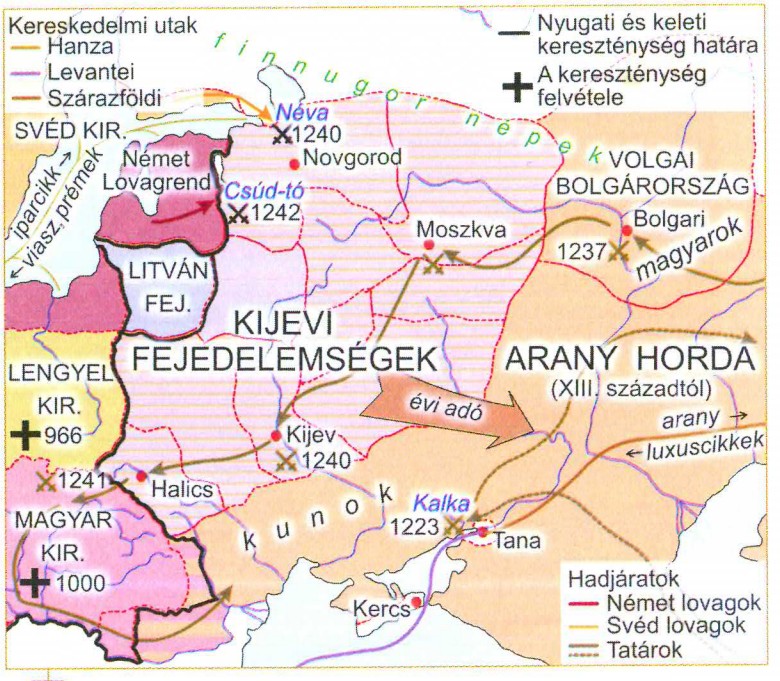

10. *Kelet-Európa a XI–XIII. században*

Mely népekről tudósít a térkép? Csoportosítsa nyelvcsaládonként ezeket! Milyen hadjáratokat lát a térképen? Mely népek, államok életében hoztak ezek változást? Ismertesse a térkép alapján a kereskedelem szerepét a térségben!

11. „Tudnotok kell, hogy a kán városából számos országút és egyéb út vezet a különböző tartományokba, egyik az egyikbe, másik a másikba. Mindegyik út annak a tartománynak a nevét viseli, ahova vezet. A kivitelezés módja pedig nagyon egyszerű. A császár küldöttjei a kán városából elindulva bármerre is akarnak menni, útjuk minden huszonötödik mérföldjénél egy állomáshoz érnek, melynek neve dzsam, ami annyit jelent, hogy lovaspostaállomás. Az állomások mindegyikén szép és tágas épület áll a küldöncök rendelkezésére, ahol díszes szobákban, kitűnő selyemből készült finom ágyakat találnak, meg minden egyebet, ami még kell, s ellátják őket minden szükséges dologgal. Akár a királyok érkezzenek is az ilyen postaállomásra, ők is megfelelő elszállásolást kapnak." *(Marco Polo, velencei utazó, XIII. század)*

Állapítsa meg, mely intézmény létéről és tevékenységéről tudósít a forrás! Magyarázza meg ennek szerepét a birodalom életében, kormányzásában!

A MONGOL BIRODALOM ÉS HÓDÍTÁS – AZ ARANY HORDA

A XIII. század elején Belső-Ázsia **mongol** törzseit a tehetséges **Dzsingisz kán** (1206–1227) egyesítette. A **lovas nomád törzsek** erejét hódításokra használta fel: **Kína** és **Közép-Ázsia** elfoglalásával hatalmas birodalmat hozott létre. A behódolt nomád népek csatlakoztak a hódítóhoz, s így azok ereje egyre növekedett. A mongol hadak rövidesen rátörtek Kelet-Európára. **Batu kán** vezetésével több csata megvívása után elfoglalták **Kijev**et (1240), majd **Magyarország**ra támadtak.

A mongolok (tatárok) és a velük élő nomád török népek berendezkedtek a kelet-európai sztyeppvidéken. A mongol világbirodalomról leszakadva önálló államot hoztak létre, az **Arany Hordát.** A szláv fejedelemségeket adófizetőjükké tették. A tatár uralom visszavetette Kelet-Európa fejlődését. Az orosz fejedelemségek erőforrásait adóztatással vonták el, a városok nem fejlődtek. Néhány évszázadra az orosz vezető réteg szorosabb szálakkal kötődött a mongolokhoz, mint Európához.

A különböző vezérek (kánok) önállósodási kísérletei miatt a XIV. században az Arany Horda egysége meggyengült. A birodalom bomlását felgyorsította a **Timur Lenk** vezetésével létrejött új közép-ázsiai mongol birodalom támadása. Az Arany Horda a XV. század közepére három kánságra hullott szét (Kazanyi, Asztrahányi és Krími).

Timur Lenk (1336–1405), vagyis Sánta Timur Dzsingisz kán leszármazottjának tekintette magát, bár feltehetően ő és birodalma is török volt. Folyamatos harcok révén Szamarkand központú közép-ázsiai birodalmat hozott létre. Hadjáratai során nemcsak az Arany Hordát, az Oszmán Birodalmat, de az indiai szultánt is tönkreverte. Népeket és birodalmakat tüntetett el, azonban halála után birodalma vesztett a jelentőségéből. Emlékét ma is ápolják Szamarkandban.

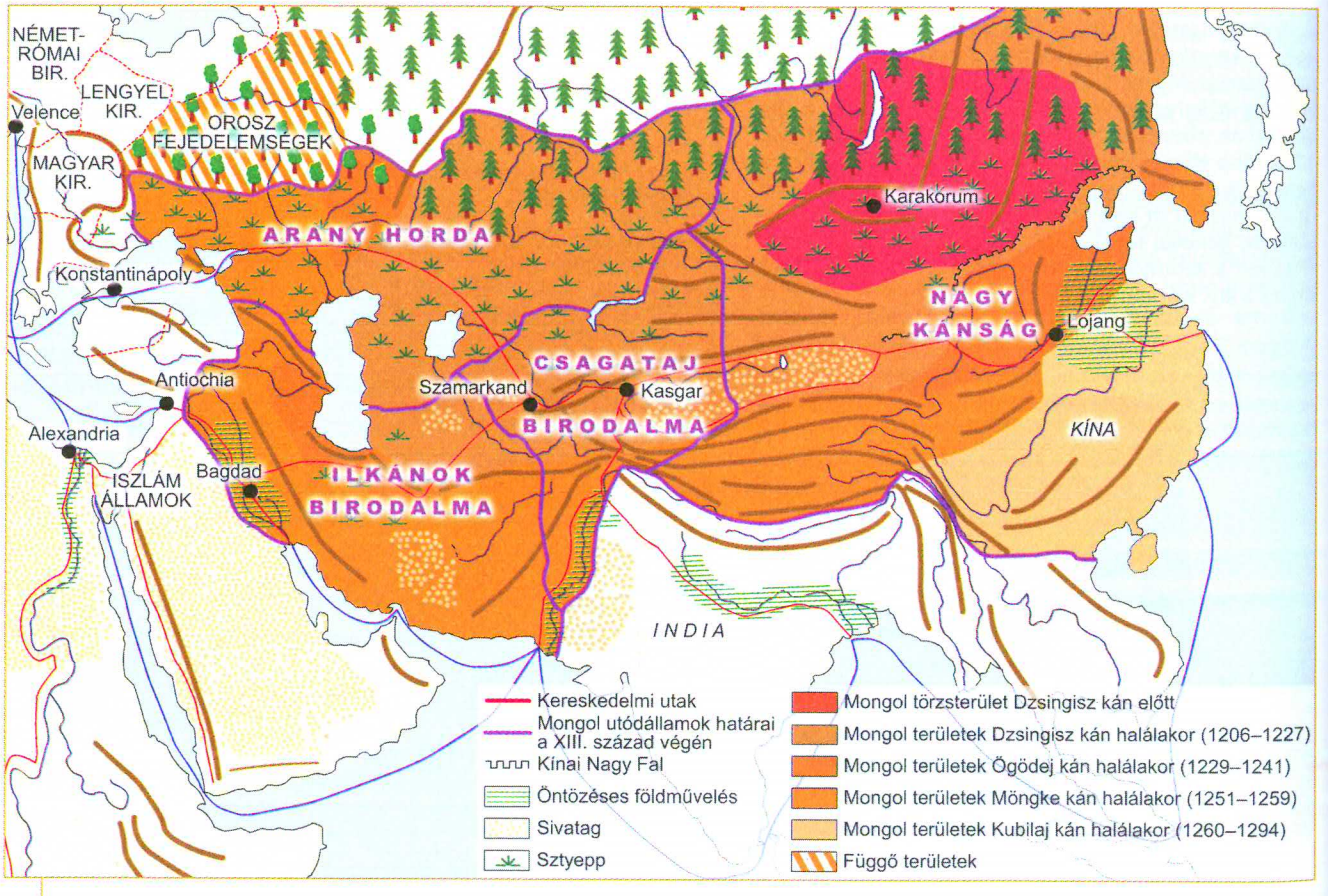

12. *A Mongol Birodalom*

Kövesse nyomon a Mongol Birodalom kialakulását! A térkép alapján keressen a hódítás irányait meghatározó okokat! Mely természetföldrajzi és társadalmi szerkezet tette lehetővé a világtörténelem legnagyobb kiterjedésű birodalmának létrejöttét? Következtessen a térkép alapján arra, hogy milyen kulturális hatások érték a hódítókat!

A MOSZKVAI FEJEDELEMSÉG FELEMELKEDÉSE A tatárok által adófizetésre kötelezett orosz fejedelemségek egymással is folytonos harcban álltak. A XIII. század második felében kezdett kiemelkedni közülük a **Moszkvai Fejedelemség.** Moszkva urai a tatár kánoknak segédkeztek a többi fejedelemség féken tartásában. Jutalmul elnyerték a **nagyfejedelmi cím**et, s ezzel a tatároknak járó adók beszedésének jogát, ami tovább növelte befolyásukat.

III. Iván nagyfejedelem (1462–1505) feleségül vette az utolsó bizánci császár nővérét, és Bizánc, valamint **a keleti keresztény egyház védelmezőjének** nyilvánította magát. Központosított hivatalokat hozott létre, melyekben a tőle függő **szolgáló nemesek** teljesítettek szolgálatot. A szolgáló nemesek birtokait az uralkodó elvehette, így hivatalnokként és katonaként is feltétlen engedelmességet várhatott el tőlük.

Nyugati mintára modernizált hadseregére támaszkodva III. Iván felmondta az adófizetést a tatároknak. A tatárok támadást indítottak, de a **Don mentén** felsorakozó két sereg nem bocsátkozott harcba (1480). Az orosz állam **függetlenné** vált a tatároktól.

Az orosz államfejlődés sajátos utat járt be. A keleti kereszténység felvétele miatt kevésbé érték a nyugati hatások, ezzel szemben a bizánci, illetve a tatár modell közvetlen példaként szolgált. Itt nem jött létre a hűbériség, majd a rendiség. Az uralkodók korlátlan hatalommal rendelkeztek (**despotizmus**).

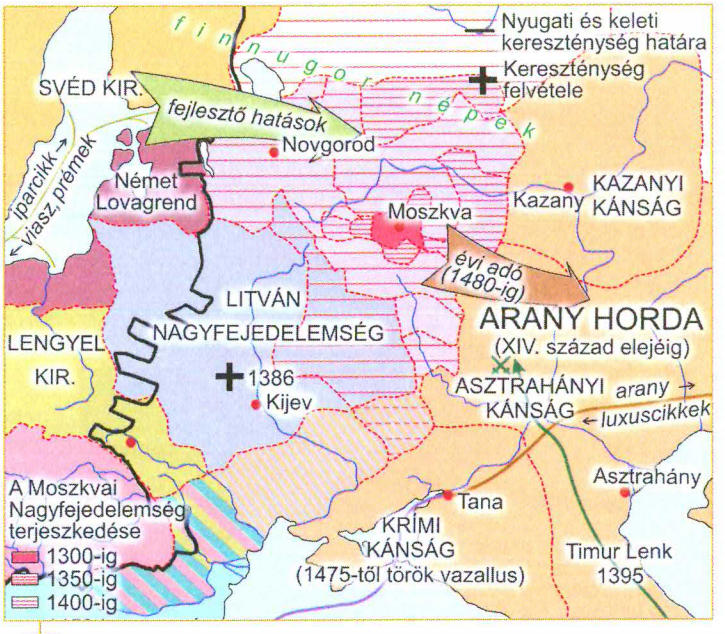

13. *Kelet-Európa a XIV–XV. században*

Hogyan változtak meg Kelet-Európa erőviszonyai a XIV–XV. században? Keressen minél több okot a jelenség értelmezéséhez!

14. *III. Iván nagyfejedelem*

Jellemezze a kép alapján a korabeli orosz előkelők öltözetét, megjelenését! Nézzen utána, milyen fegyvert tart kezében a nagyfejedelem! Nézzen utána, melyik magyar király volt III. Iván kortársa, és volt-e kapcsolat a két uralkodó között!

15. *III. Iván összetépi Ahmed kán levelét. A XIX. századi orosz festő azt a pillanatot álmodta meg, amikor a nagyfejedelem megtagadta az adófizetést a tatároknak*

Mi volt a festő célja a művel, és ezt milyen eszközökkel érte el? Hasonlítsa össze a tatár és az orosz alakokat a képen! Mire következtet az összehasonlítás eredményéből?

29. AZ OSZMÁN BIRODALOM KIALAKULÁSA ÉS ELŐRETÖRÉSE

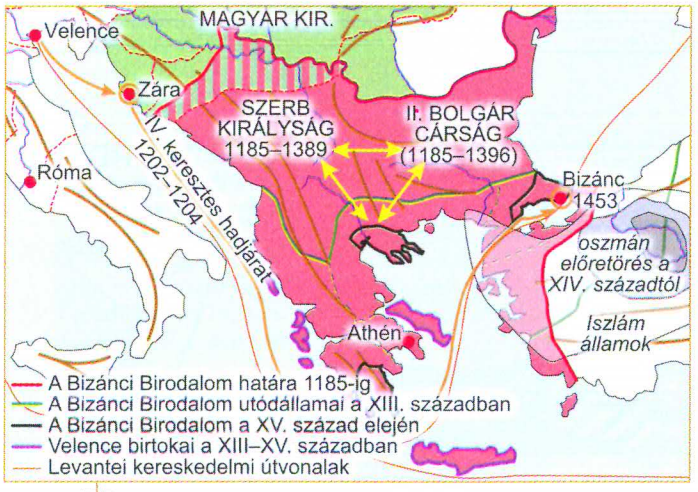

1. *A Bizánci Birodalom bukása*

Kövesse nyomon Bizánc történetét a térképvázlat alapján! Mely királyságok alakultak a birodalom területén? Melyik királysággal volt északon határos? Nézze meg a történelmi atlaszban, hogyan nevezték a Konstantinápoly elfoglalása után létrejött keresztes államot! Mi az oka annak, hogy a már oly sokszor talpra állt Bizánci Birodalom a keresztes hódítás után nem tudott megújulni?

2. „[…] A velenceiek is, kiknek hajóhadát használták [a keresztesek], különösen törekedtek arra, részint az ígért pénz reményében, amelyet ez a nép különleges mohósággal kíván, részint pedig azon okból is, mert ez a város bizakodva hajói nagy számában, a vezetést és az uralmat ezen az egész tengeren saját részére igényelte […]." *(Gunther von Paris: Historia Constantinapolitana, 1207–1208)*

Határozza meg, hogy a velenceieket mely célok vezették Konstantinápoly elfoglalására! Állapítsa meg a szöveg szerzőjének viszonyulását a velenceiekhez!

3. „Miután a várost bevették, és a keresztesek a már elmondottak szerint berendezkedtek és a palotákat elfoglalták, azokban olyan temérdek gazdagságot találtak, hogy az minden képzeletet felülmúl. […] A zarándokok azután megnézték a város nagyságát, a palotákat és a gazdag apátságokat, a díszes templomokat és a városban található nagy csodákat, melyek mind ámulatba ejtették őket. Igen álmélkodtak a Hagia Sophia-templomon is, s a benne található gazdagságon." *(Robert de Clari lovag krónikájából, XIII. század)*

Állapítsa meg, mi történt Bizánccal a város elfoglalását követően! Hogyan befolyásolta ez a város későbbi sorsát? Határozza meg a szerző viszonyulását a leírt eseményekhez!

BIZÁNC HANYATLÁSA ÉS BUKÁSA A XI. század elejére **Bizánc** ismét **megerősödött**. A távolsági kereskedelem elegendő pénzt, a szolgálati birtokkal rendelkező katonai réteg megfelelő fegyveres erőt biztosított ehhez. A birodalom kiterjesztette hatalmát a Balkánra és Kis-Ázsia jelentős területeire.

A birodalom Mánuel császár uralkodása idején (1143–1180) élte utolsó fénykorát. A császár halála után belső harcok kezdődtek. A császárvárosban nőtt a levantei kereskedelmet mindinkább kisajátító itáliai városok befolyása.

A keresztes hadjáratok eleinte segítséget nyújtottak Bizáncnak az ismétlődő muzulmán támadások visszaverésében. Ám az átvonuló seregek veszélyt is rejtettek magukban, s a visszafoglalt területeket sem adták át Bizáncnak.

Velence kihasználta a keresztes hadjáratokat, és a **IV. keresztes hadjárat** (1202–1204) lovagjait rávette Konstantinápoly elfoglalására (1204), hogy így növelje hatalmát a térségben. A Kis-Ázsiába szoruló Bizánci Császárság (székhelye Nikaia, az egykori niceai zsinat helyszíne volt) jó fél évszázad múlva Genova segítségével visszafoglalta Konstantinápolyt (1261). A város kereskedelmi szerepét – amely a birodalom nagyhatalmi helyzetét biztosította – azonban nem sikerült helyreállítani. Bizánc a jövőben már nem tudott gátat szabni a keletről jövő **török támadások**nak és a balkáni népek önállósodási törekvéseinek. Bizánc hanyatlásával a közeledő oszmán előretörést már Magyarországnak kellett felfognia. A birodalom mindinkább fővárosa falai közé zárkózott.

4. *Bizánc bevétele 1204-ben*

Jellemezze a város védelmi rendszerét! Gyűjtse ki a várostromhoz használt eszközöket! A harc mely mozzanatait emeli ki az ábrázolás?

5. *Velence XV. századi ábrázolása*

Milyen szerepet játszott a tenger a város életében? Hogyan alakította át a város szerkezetét a fekvése? Milyen jellegű hajókkal rendelkeztek a velenceiek?

A SZÉTTAGOLT ITÁLIA A középkor folyamán állandósult Itália széttagoltsága. A korábban fejlettebb déli területeken létrejött Nápolyi Királyság lassan elmaradt Észak-Itália mögött.

A Pápai Állam (kisebb területi változásoktól eltekintve) érintetlenül maradt a korszakban, de tekintélye már nem volt a régi, csak egy volt Itália államai között.

Észak sok kis államra tagolódott, melyek szabadulva a császárságtól és a pápaságtól, egymás ellen vívtak szakadatlan háborúkat. De a városokon belül is érdekcsoportok kerültek egymással szembe (patríciusok–plebejusok, kereskedők–iparosok). Ez végül oda vezetett, hogy a városok élén zsarnokok álltak: hol zsoldosvezérek, hol egy jelentős kereskedőcsalád tagjai. E városok gazdasága ugyanakkor jelentősen fejlődött: céhek alakultak, virágzott a textilipar (Lombardia). Nagy haszonnal járt a banki tevékenység is.

VELENCE ÉS GENOVA A **levantei kereskedelem**ben a legnagyobb jelentőségre Velence és Genova tett szert. A két városállam egymással is harcolt. A XIII. századra Bizáncot teljesen kiszorították a térségből, s egymás között felosztották az itteni kereskedelmet. Hatalmuk biztosítása érdekében **gyarmatbirodalmat** hoztak létre. Egykori görög városokat és szigeteket szereztek meg, melyek támaszpontul szolgáltak kereskedelmi flottáik számára (pl. Kréta, Ciprus, Bizánc, Kercs).

Velence szigeteken, a lagúnák és a mocsarak védelmében jött létre a VI. század zavaros időszakában. Az itteni – halászatból és sólepárlásból élő – közösségek 697-ben egyesültek. A IX. században megszerezték Egyiptomból Szent Márk evangélista hamvait – innen a város jelképe, a szárnyas oroszlán. Velence, bekapcsolódva a levantei kereskedelembe, gyors fejlődésnek indult. A fából emelt épületeket a keresztes hadjáratok idején kőből, márványból építették újjá a szigeteken és cölöpök segítségével a lagúnákban. Ehhez az alapanyagot Dalmácia tölgyesei és a Libanon-hegység cédruserdei biztosították.

Szent Márk köztársaságát a kereskedő-arisztokrácia tartotta a kezében. Közülük kerültek ki a Nagytanács tagjai, s közülük választották élethosszig a város vezetőjét, a dózsét (dux = herceg). A dózse hatalmát azonban az arisztokrácia korlátozta.

A BALKÁN A XIII–XIV. SZÁZADBAN A bolgárok a XII. század végén fellázadtak Bizánc ellen, s megalakították a **második bolgár cárság**ot. A belső harcok azonban rövidesen az ország részekre szakadásához vezettek.

Szerbia a mai Koszovó vidékén jött létre a XI–XIII. században. A kis fejedelemség a XIII. században megőrizte függetlenségét Magyarországgal és Bulgáriával szemben. A XIV. században átmenetileg jelentős területeket egyesített. Az egymás elleni háborúk azonban meggyöngítették a félsziget kis államait.

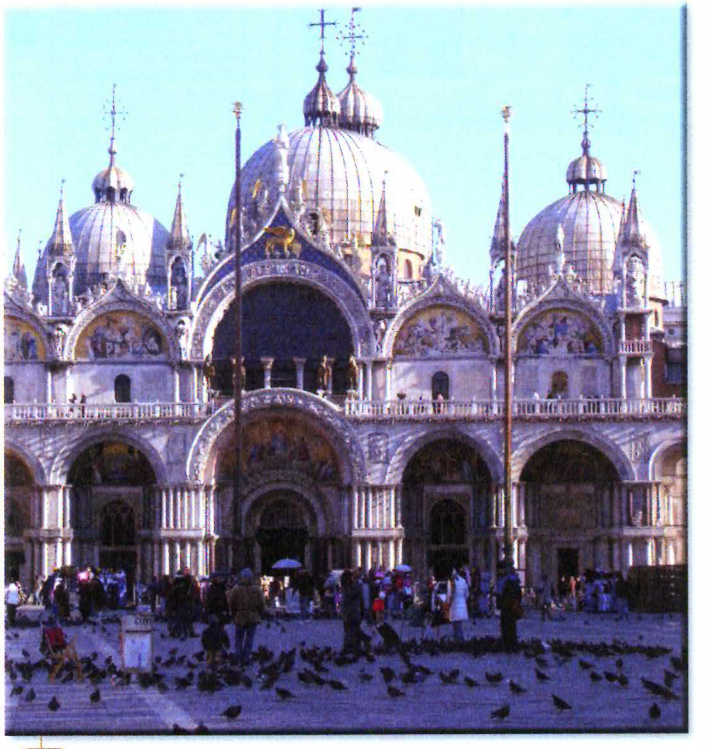

6. *A Szent Márk-székesegyház Velencében*

Hány stílus jellemzőit tudja azonosítani az épületen? Milyen hatásokra utalnak ezek az elemek?

Dusán István, a XIV. század legjelentősebb szerb uralkodója

7.

Mely kulturális hatás fedezhető fel a képen?

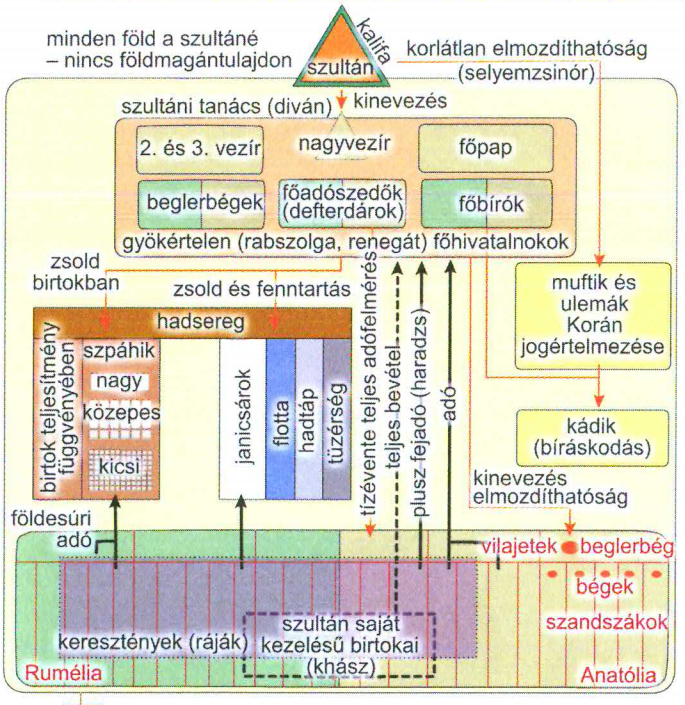

8. *Az Oszmán Birodalom felépítése*

Mutassa be az ábra alapján a szultán szerepét! Kik alkották az Oszmán Birodalom vezető rétegét? Mi volt a feladatuk? Hasonlítsa össze helyzetüket a nyugat-európai vezető réteg helyzetével! Mutassa be a birodalom közigazgatását és hivatalszervezetét! Miben volt fejlettebb a korabeli nyugati államszervezeteknél? Milyen minták keveredtek az oszmán állam felépítésében? Hogyan épült fel az oszmán hadsereg? Milyen jellegű hadseregről van szó? Mi a kapcsolat a hadsereg fenntarthatósága és az államszervezet felépítése között?

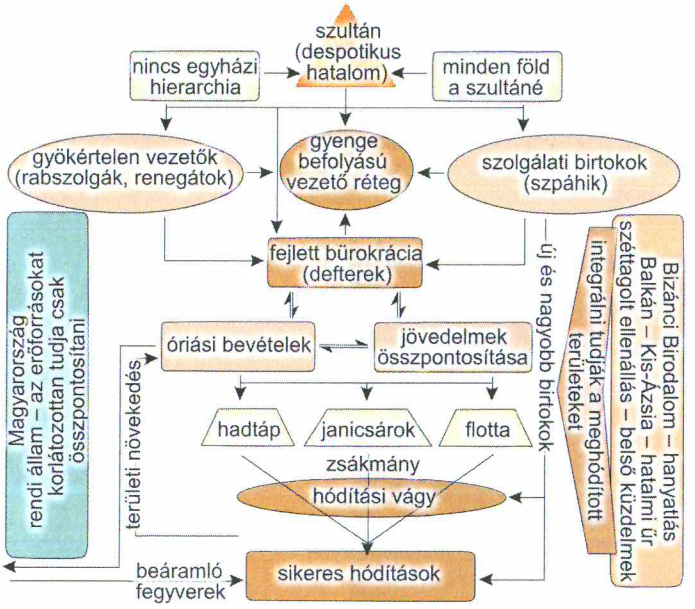

9. *Az Oszmán Birodalom és a hódítások*

Bizonyítsa be az ábra alapján, hogy az Oszmán Birodalom felépítése a hódítások szolgálatában állt! Rendezze több logikai sorba a választ!

AZ OSZMÁN BIRODALOM FELEMELKEDÉSE

A XIII. században a mongol terjeszkedés elől iszlám vallású **nomád török törzsek** érkeztek Kis-Ázsia északnyugati területére. Eleinte más uralkodók megbízásából katonáskodtak. A harcos nép államát **Oszmán** vezér szervezte meg a XIII. század végén. Megkülönböztetésül a környező török népektől **oszmán-törökök**nek nevezték magukat. **Gyors terjeszkedés**üket elősegítette, hogy a térségben Bizánc hanyatlása miatt hatalmi űr alakult ki.

Oszmán utódai, a **szultán**ok – az iszlám elveknek megfelelően – **despotikus** hatalmat (korlátlan egyeduralmat) építettek ki. A törökök nyugati és keleti irányban egyaránt terjeszkedtek. Megszerezték Kis-Ázsia nyugati vidékeit, és a Balkán kis államainak egymás elleni harcát kihasználva megvetették lábukat Európában (1354).

A muszlim birodalom erejét elsősorban államszervezete biztosította. A teljesen **központosított hatalom** még a fejletlen területek erőforrásait is a **hadsereg** szolgálatába tudta állítani.

Elvben a birodalom egész területe a szultán tulajdonát képezte. A **földek** egy részét a **szultán** saját kezelésében tartotta (khász birtokok). A földek döntő részét könnyűlovas katonáinak, a **szpáhik**nak adta **katonai szolgálat fejében**. (Gyakorlatilag ez természetbeni zsold volt.) A szpáhik feltétlen hívei lettek az uralkodónak, mert tőle függött a megélhetésük. Birtokukat a szultán bármikor visszavehette, nem örökíthették azt. A birtokadomány nagysága a szolgálat arányában csökkent vagy növekedett.

Janicsárok és szpáhi

Mely fegyvernemeket képviselték a janicsárok és a szpáhik? Milyen fegyvereket látunk a képeken? Ítélje meg a kép alapján az oszmán-török hadsereg technikai fejlettségét! Vesse össze a nyugati és az oszmán-török hadfelszerelést!

A török haderő elitalakulatát a **janicsárok** adták. Ezt a gyalogos alakulatot jórészt átnevelt, muszlimmá vált keresztény gyerekekből szervezték. A janicsárok állandóan katonai közösségben éltek, kemény kiképzést és jó fegyverzetet kaptak. (Létszámuk a XV. század végére elérte a 20 000 főt, s már felszerelték őket puskával.)

A szpáhi birtokok nyilvántartását, a janicsárok zsoldjának előteremtését csak fejlett **hivatalszervezet** biztosíthatta. A pénzügyeket a korabeli európai államokat messze meghaladó szervezettségű hivatal intézte. Az **adószedők** (defterdárok) tízévenként az egész birodalom területén felmérték a fellelhető jövedelmeket. A központ számára ezek az **összeírások** szolgáltak alapul a szolgálati birtokok kiosztásánál és az adók megállapításánál. A birodalom területét **tartományok**ra (vilajet) osztották. A vilajet élén **beglerbég** (vagy pasa) állt.

A szultánok feltétlen hatalmát szolgálta, hogy vezető tisztségviselővé előszeretettel emeltek fel rabszolgákat. A jórészt idegen származású embereket azután bármikor félreállíthatták. A kegyvesztettek a szultán felszólítására gyakran önként vetettek véget az életüknek (amikor „megkapták a selyemzsinórt"). A rendszer a vezető réteg számára nem adott lehetőséget az ellenállásra a szultáni akarattal szemben.

Az iszlám országokban nem volt külön világi törvénykezés, a bírák (kádik) a Korán alapján ítélkeztek. Emiatt fontos, hogy a szultánok a birodalom **vallási vezető**i (kalifa) is voltak.

13. „Amikor megindul a hadsereg toborzása, akkora készséggel és gyorsasággal gyűlnek és jönnek össze, hogy azt hihetnéd: nem háborúba, hanem lakodalomba szól a meghívás; sőt alig győzik kivárni a bevonulás idejét, s ők maguktól jönnek a gyülekezőhelyekre, és ha olykor-olykor úgy esik, hogy nincs éppen háborújuk, akkor nagy unalom szállja meg őket, és nemcsak azok sietnek bevonulni, akiket összeírtak, hanem önkéntesen, az összeírtaknál többen igyekeznek és szinte futnak az adott helyre. Ezért aztán a török nem valami sokat fáradozik hadserege összetoborzásán, hanem csak egyszerűen kiküldi hírnökeit az elöljárókhoz, kitűzi a napot és az időpontot, a hírvivők azon nyomban kiviszik a hírt a városokba és mezővárosokba, és egyetlen hónap leforgása alatt összejönnek abban a rendben, ahogyan összeíratásuk azt tartalmazta, mégpedig a gyalogok külön a lovasoktól, mindegyikük a saját elöljárójával, ugyanabban a rendben, ahogyan a harctéren is tábort szoktak verni és harcba készülődni. […] Ha viszont a török azt látja, hogy súlyosbodik számára a háború, azon nyomban hírvivőket küld szét az egész országba, s minden negyedik vagy ötödik hadkötelest parancsra bevonultat az otthon maradók költségén; […] Ezenfelül: vallják, hogy boldogok lesznek, ha nem otthon, a vénasszonyok könny- és nyálfolyása közepette, hanem a csatatéren, az ellenség lándzsái és nyilai között halhatnak meg. S azokat, akik így halnak meg, nemcsak hogy nem siratják, hanem szenteknek s győzteseknek hirdetik, példaként prédikálják, s emelik magasra." *(Georgius de Hungaria, a törökök között két évtizedig fogságban élő szerző művéből, 1458)*

Gyűjtse össze a török hadsereg fegyvernemeit! Ismertesse a hadkiegészítés rendszerét! Magyarázza meg, mely tényezők miatt érdekeltek a hadba vonuló törökök a győzelemben!

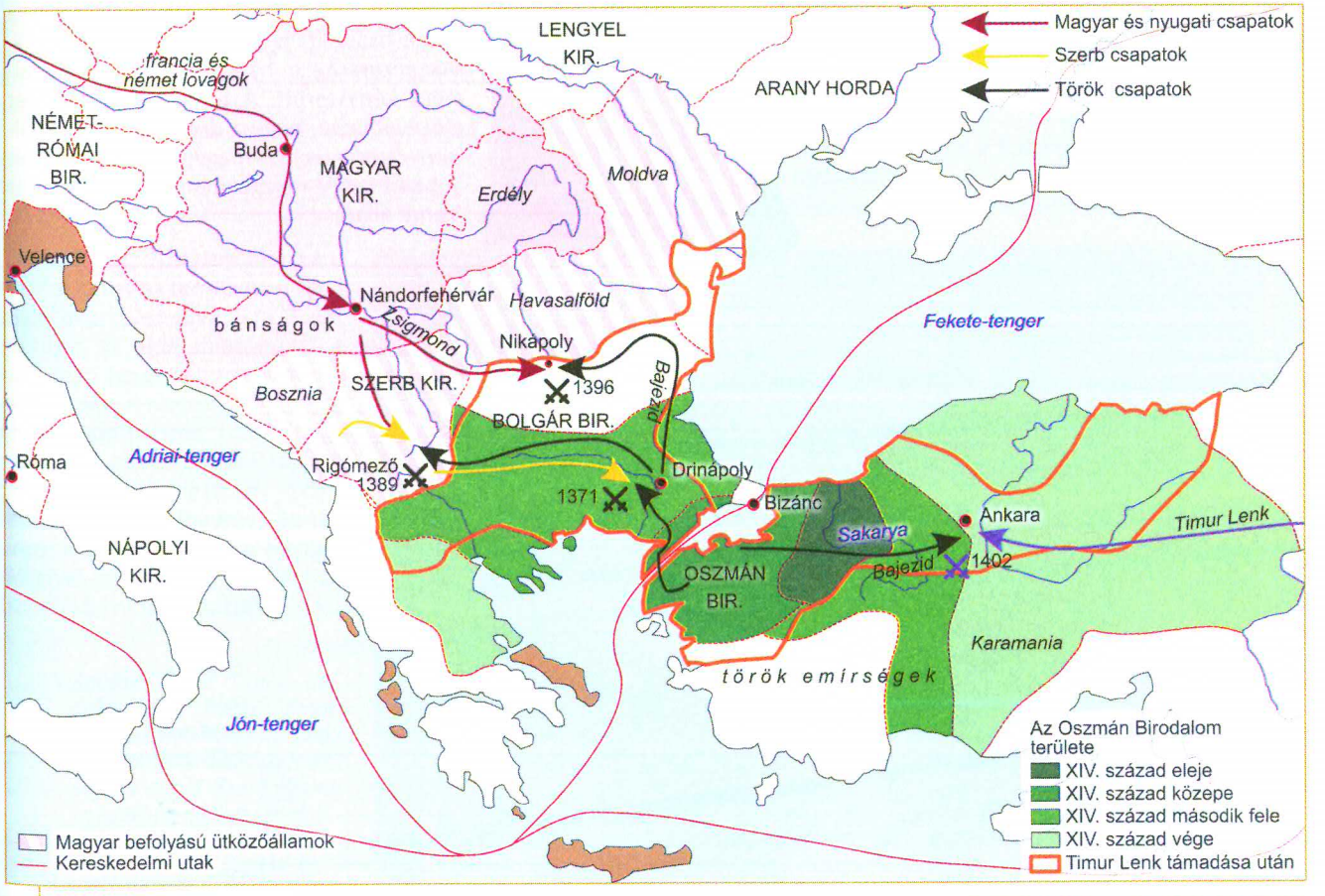

14. *Az oszmán előretörés a XIV. században*

Kövesse nyomon az Oszmán Birodalom térnyerését! Mely tényezők segítették elő a török hódítást? Mely országokra hárult a védekezés a XV. század elejétől keleten és nyugaton?

15. „Első rohamaink eredménytelensége miatt – ezeket a bizánciak és az olaszok vitézsége hiúsította meg oly teljesen, mert állandóan ez utóbbiak voltak felül – a szultán igen haragosnak mutatkozott. Mivel e szégyent nem tudta elviselni, szünet nélkül előreküldte mindazon csapatait, amelyeket későbbre, tartaléknak hagyott, legjobban felfegyverzett, legbátrabb, leggyőzhetetlenebb harcosait, […]. Ők alkották a sereg élcsapatát, […] a híres janicsárokét, szám szerint tizenkétezer fő […].

Mohamed szultán azonban észrevette, hogy a védők kezdenek eltűnni a sáncokból és a résekből, hiszen ő maga sem állt messze a harc színhelyétől, látta, mint lopózik el ezen emberek egy része. Megfigyelte, hogy azok, akik tovább is helytálltak, csökkenő számuk miatt gyengébben küzdöttek. […] A törökök dühödt ordítással törtek előre a szultán nyomában; rövid, elkeseredett harc után megmászták és hatalmukba kerítették a sáncokat és az ágyúk által összelőtt városfal romjait, […]. A janicsárok, majd nyomukban a többi seregrészek, rövidesen úgy zúdultak be a városba, mint a vízáradat." *(Kritobulosz: II. Mohamed tettei)*

Jellemezze a török hadsereg felépítését és harcmodorát! Állapítsa meg a szerző – az ostrom után bizánci török szolgálatba álló görög – viszonyát a legyőzöttekhez és a győztesekhez!

Török adóösszeíró, defterdár

16.

A VILÁGBIRODALOM Az Oszmán Birodalom államszervezete az erős hadsereg fenntartására épült ki. Az államszervezet csak akkor működött jól, ha a **hódítások** folyamatosan sikerrel jártak. Az új területek kifosztása, **adóztatása** tartotta el a hadsereget és a hivatalszervezetet. A területi növekedés gyarapította a kiosztható szpáhi birtokok mennyiségét, így a birodalom katonai erejét.

I. Murád szultán (1359–1389) **Rigómező**nél, 1389-ben legyőzte a szerbeket. Az északi szerb területen magyar támogatással tovább létező szerb fejedelemség sorsa ezután a magyar–török harcok függvényévé vált.

A szerbek veresége után az oszmán támadások már Magyarországot is elérték. **Zsigmond** magyar király **ellentámadás**sal válaszolt. Az egész Európából toborzott lovagi serege azonban **Nikápoly**nál vereséget szenvedett I. Bajezid szultán hadaitól (1396). A törökök megerősíthették helyzetüket a Balkánon.

Magyarországot néhány évtizedre **Timur Lenk** tatár hadainak támadása tehermentesítette (ankarai csata, 1402). A tatároktól elszenvedett vereséget azonban az oszmánok gyorsan kiheverték, és folytatták hódításaikat. **II. Mohamed** (1451–1481) hadai **1453-ban** elfoglalták **Konstantinápoly**t. Ezzel a birodalom ázsiai és európai fele közötti kapcsolat szabaddá vált, a balkáni hódítások megszilárdultak.

A XV. század második felétől Magyarországra nehezedett a török elleni védekezés teljes súlya. A század végére a korábbi ütközőállamok (Bosznia, Szerbia és Havasalföld) is török hűbéressé váltak. **Magyarország** a határai közvetlen védelmére kényszerült. A harc végeredményét előrevetítette, hogy a **despotikus** török állam – amúgy is jóval nagyobb – erőforrásait jobban tudta mozgósítani, mint a magyar **rendi** állam.

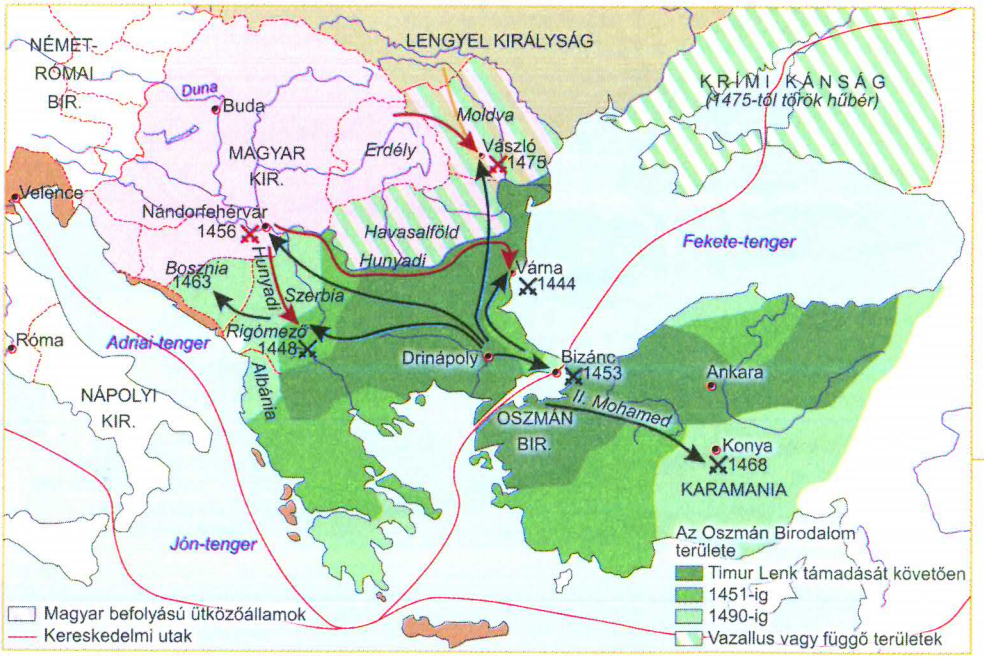

Az oszmán előretörés a XV. században

17.

Kövesse nyomon az Oszmán Birodalom térnyerését! Hogyan változtak meg a XV. század végére az erőviszonyok?

30. A KÖZÉPKOR TUDOMÁNYA, OKTATÁSA ÉS MŰVÉSZETE

A LATIN ÉS A TUDOMÁNYOK A katolikus egyház Nyugaton fenntartotta a latin nyelv használatát. A **Szent Jeromos** (347–420) által összeállított **latin bibliafordítás**, a később Vulgátának nevezett Biblia (vulgata = elterjedt) szövege sokat romlott. Emiatt a IX. században, a Karoling-reneszánsz (reneszánsz = újjászületés) idején a szöveget átfésülték, a szövegromlások jelentős részét kijavították. Nemcsak a latint újították meg, de az írást is: kialakították a **Karoling-minuszkulát** (21. lecke). Mindez – a politikai berendezkedéshez hasonlóan – alapot adott a későbbi egységes nyugati kulturális fejlődés elindulásához.

A **clunyi mozgalom** újabb ösztönzést adott a szellemi életnek. Élénkítően hatott a középkori szellemi életre, hogy az antik kultúra egyre több elemét ismerték meg.

Az egyházatyák (Szent Ágoston, Szent Jeromos, Szent Ambrus, Nagy Szent Gergely) az antik filozófiából sok mindent beemeltek a keresztény hitvilágba. Az antik tudomány jelentős része azonban feledésbe merült.

A XII. századtól a középkori Európa látókörébe került az antikvitás. A folyamat jelentős részben a keresztes hadjáratokhoz köthető. A kulturális kölcsönhatás fontos színterét adta az Ibériai-félsziget. A reconquista során szoros kölcsönhatásba került az iszlám, a zsidó és a keresztény kultúrkör. S mivel az első kettő megőrizte, sőt továbbfejlesztette az ókori tudományokat, az antikvitás közvetítőjeként jelenhetett meg. A Szentföldön is hasonló folyamat bontakozott ki. Kulturális fellendülést eredményezett Konstantinápoly bevétele, ahogyan korábban az ókorból szintén sokat megőrző bizánci kultúra is. Arabból és görögből latinra fordították az ókori szerzőket, így megismerkedhettek a technikai újításokkal (szélmalom, alkímia).

Különösen jelentős hatása volt Ibn Rusd (XII. század) Arisztotelész munkáihoz írt kommentárjainak. Az arab szerző a katolikus világban Averroës néven vált ismertté.

1. „Mi [...] íme keletiekké lettünk; aki római volt vagy francia, az itt [...] galileai vagy palesztinai lett, aki pedig reimsi vagy chartres-i volt, az most tyrosi vagy antiochiai. Itt bizony elfeledtük szülőhelyünket [...]. Az egyiknek itt saját házai vannak, s tőle függő parasztcsaládjai [...], a másik asszonyt választott magának, de nem hazájabelit, hanem szír vagy örmény nőt, vagy akár megkeresztelkedett szaracén lányt, és immár együtt él az asszony egész pereputtyával." *(Foucher de Chartres: Gesta Francorum, 1209)*

Fogalmazza meg a szövegben bemutatott jelenséget! Milyen kulturális és életmódbeli hatásai lehetnek a leírtaknak?

2. „Tárjanak föl mindent a bölcsek, kutassák ki az ég magasát, a föld térségeit [...] mi más lesz ebből számukra, mint vesződség, fájdalom és a lélek szorongattatása. Saját tapasztalatából tudta ezt az, aki így szólt: Szívemet arra szántam, hogy megismerjek minden bölcsességet és minden tudományt [...], s csak azt tudtam meg, hogy mindebből bajlódás származik, a sok tudományban csak sok kétséget találni. [A bölcs] sok éjszakát virraszthat át, sok bajjal és munkával küszködhet, s alig akad még oly jelentéktelen és súlytalan semmiség is, amit teljesen megérthet vagy kristálytisztán átláthat, hacsak azt az egyet nem, s ezt teljes bizonyossággal, hogy semmit sem tudhatunk tökéletesen." *(III. Ince: A világ megvetése)*

Hogyan látta Ince pápa a tudományok szerepét? Indokolja megállapítását!

Elsősorban **Arisztotelész** gondolatai hatottak termékenyítőleg a középkori tudományokra. Sokat merített az ókori filozófiából a középkori keresztény filozófia, a **skolasztika**. E filozófia célja a hitelvek tudományos bizonyítása, a világról szerzett tapasztalatok beillesztése a keresztény vallási rendszerbe. Az elnevezés onnan ered, hogy kezdetben a hit kérdéseivel a kolostori iskolákban (scholákban) foglalkoztak.

Aquinói Szent Tamás diadala című freskó Firenzében. A kép központi alakja a domonkosok fekete köpenyét viselő Szent Tamás (a kezében nyitott könyv)

3. Mit sugall a kép Szent Tamás szerepéről? Milyen eszközökkel éri el ezt?

4. „Nehezemre esik nekem az állatokról vitatkozni. Én arab tanítómestereimtől megtanultam, hogy az értelmet válasszam vezetőül, te viszont megelégedsz azzal, hogy rabláncon kövessél egy mesemondó autoritást [tekintélyt]. Mi másnak nevezhetném az autoritást, mint láncnak? Miként az ostoba állatok láncon vezettetnek, s nem tudják se azt, hogy hova, se azt, hogy miért vezetik őket, s megelégszenek azzal, hogy mennek a nyakukon lévő póráz után, ugyanígy a legtöbben közületek is egy állatias hiszékenység rabjai és hagyják, hogy őket leláncoltan veszedelmes hiedelmek felé vezesse a leírt szó tekintélye. […]

Amikor Arisztotelész szórakozni akart, hála szofisztikai ügyességének, a dialektika érveivel a hamisat is be tudta bizonyítani hallgatóságának akkor, amikor azok az igazságot próbálták megvédelmezni vele szemben. Az ebből a tanulság, hogy az összes többi tudomány szilárdan haladhat, ha biztosítja magának a dialektika szolgálatait, nélküle viszont tántorognak, és nem ismerik a megállapodottság nyugalmát. Tudván ezt, a modernek azoktól kölcsönzik vitamódszereiket, akik művészei ennek a mesterségnek." *(Abélard, XII. század első fele)*

Foglalja össze, mi a véleménye Abélard-nak kora tudományos érveléséről! Hasonlítsa össze Ince pápa és Abélard álláspontját!

Abélard és Héloïse. A tudós teológus és a több mint húsz évvel fiatalabb tanítványa (Héloïse) közötti kapcsolat a középkor legszebb és legmegrázóbb szerelmi története

5.

Nézzenek utána a történetnek! Vitassák meg, illik-e a középkorba!

6. „2. Ahogyan mármost a szent tudomány a hit világosságán alapul, úgy a filozófia az ész természetes világosságán; ezért lehetetlen, hogy azok az állítások, amelyek a filozófiához tartoznak, ellentétesek legyenek a hittételekkel. […] Ha pedig a filozófusok állításai között olyat találunk, ami ellentétes a hittel, az nem filozófia, hanem a filozófiának az ész hiányosságából fakadó hibás használata." *(Aquinói Szent Tamás, XIII. század)*

Mi jellemzi a hit és a tudomány viszonyát Szent Tamás szerint? Hasonlítsa össze a forrást és az ábrát! Mennyiben egészítik ki egymást?

7. „A tapasztalás jelenségéről

A megismerésnek három forrása van: a tekintély, az ész és a tapasztalás. A tekintély azonban nem elegendő, ha nincs meg az értelmi megalapozottsága, amely nélkül nem értünk meg semmit, csupán hiszszük és elfogadjuk. A tekintélynek hiszünk, de nem a tekintély által értünk. És az ész (vagy az elvonatkoztatott ítélet) egymagában nem tudja megkülönböztetni a szofizmát [álokoskodás] a valódi bizonyosságtól, ha azt nem tudja igazolni a tapasztalás segítségével." *(Roger Bacon XIII. századi ferences szerzetes, az oxfordi egyetem tanára)*

Mit tart a megismerés forrásának Bacon? Hogyan viszonyulnak a tudós ferences szerzetes nézetei Aquinói Szent Tamás nézeteihez?

A **hit és a tudomány** összeegyeztetése nem volt könnyű. Sokan a tudományos vizsgálódást a hit megkérdőjelezésének tartották.

Az antikvitást követő, a tudományos élet középpontjába a kételkedést, a logikát állító egyháziak, mint Pierre Abélard gondolatai éles ellenállást váltottak ki. Az egyházi tekintélyt és dogmákat védő gondolkodók, például Clairvaux-i Szent Bernát, úgy vélték, a hitet érte támadás, ezért keményen felléptek az újítók ellen. Mivel kezükben összpontosult az egyházi hatalom jelentős része, sokszor sikert arattak, a hit új megközelítéseit tartalmazó műveket – és gyakran a szerzőket is – betiltották vagy megsemmisítették.

Aquinói Szent Tamás (1225–1274) domonkos rendi kiváló teológus (hittudós) szerzetes áthidalta a problémát: a hittel foglalkozó tudományt, a teológiát elválasztotta a többi tudománytól. Míg a **tudományok** a természettel foglalkoznak és eszközük a logikus gondolkodás, addig a **teológia** a természetfölötti kérdéseket vizsgálja, melyeknél a végső magyarázatot csak a **hit** adhatja meg. Tamás az elsőbbséget a hittudománynak tartotta fenn. Ezzel megvédte a tudományokat a vallási indíttatású támadásoktól, és biztosította a fejlődésüket.

Szent Tamást, mint minden kompromisszumot, megegyezést, a kibontakozást kereső embert, heves támadások érték mindkét irányzat szélsőségeseitől. Akik az új megközelítésekben a hit halálát látták, azok a hit árulójának tekintették, míg az új tanok radikálisai a tudományos fejlődés megakasztójának. Az újítók ugyanis a „kettős igazság" álláspontjára helyezkedve a hit és a tudomány teljes elválasztását vallották, az utóbbi teljes függetlenségével.

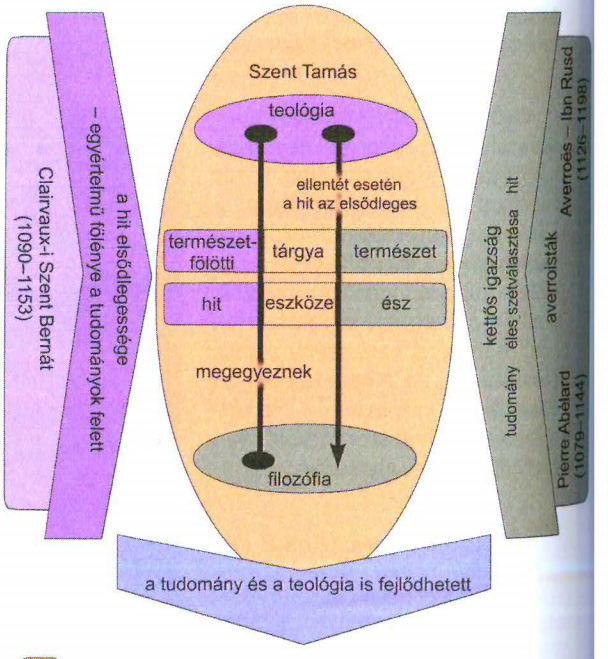

8. *Aquinói Szent Tamás és a tudományok*

Mely irányzatok álltak egymással szemben? Jellemezze röviden elgondolásaikat! Milyen megoldást talált a problémára Szent Tamás? Mit eredményezett a tevékenysége?

AZ OKTATÁS – AZ EGYETEMEK A középkor évszázadaiban – az ókorhoz hasonlóan – nagyon kevesen vettek részt rendszeres oktatásban. Az első színvonalas iskolákat a székesegyházak mellett működő **káptalanok** és a **kolostorok** működtették. A városok kialakulását követően megjelentek a városi iskolák is.

Az egyházi és világi (állam-) ügyek intézése egyre több **szakembert** igényelt. Az igények kielégítésére jelentek meg a XII. században az **egyetemek**, a legmagasabb szintű tudást adó oktatási intézmények. Minden egyetem (universitas) **önkormányzat**tal rendelkezett, melyet a tanárok által választott rektor vezetett. A középkori egyetemek egyházi szervezetként működtek, alapításukat a pápa engedélyezte. A városokhoz hasonlóan kemény küzdelemben vívták ki önállóságukat a helyi egyházi és világi hatalommal szemben a pápaságra vagy a királyi hatalomra támaszkodva. Az **egyetem polgárai**, a tanárok és a diákok egyaránt az egyetem törvényszéke alá tartoztak. Az egyetemi oktatók döntő többsége egyházi személy volt, köztük jelentős számban találunk **domonkosok**at.

Elsőként Itáliában, Bolognában, majd Párizsban, Oxfordban jöttek létre egyetemek. A XIII. században azután sorra alakultak Cambridge-ben, Padovában és másutt is, a XIV. századra pedig az egyetemek már behálózták Nyugat-Európát, és megjelentek Közép-Európában is.

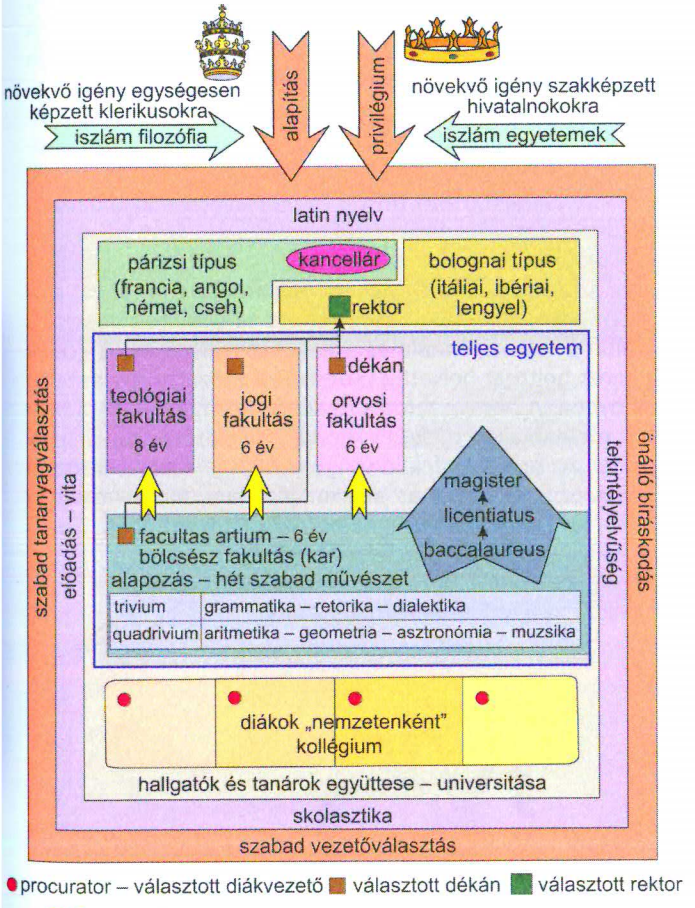

9. *A középkori egyetemek felépítése*

Mely tényezők hívták életre az egyetemi oktatást? Határozza meg az egyetem kiváltságait! Hányféle egyetem alakult ki, s ezek miben különböztek egymástól? Mutassa be az egyetem társadalmát! Hogyan épült fel az oktatás rendszere?

10. *Az 1088-ban alapított bolognai egyetem egyik belső udvara*

Milyen jellegű épületeket idéz a folyosó?

11. „Senki se adjon elő Párizsban a tudományokról életének huszonegyedik éve előtt, és legalább hat évet hallgassa tudományát, mielőtt előadni kezdene, és vállalja, hogy legalább két évet fog előadni, hacsak elfogadható egyéb ok ebben meg nem akadályozza, melyet nyilvánosan az ügyet vizsgáló bírák előtt kell igazolnia; erkölcsileg feddhetetlenek legyenek, és mindazokat, akik elő akarnak adni, olyan módon vessék alá vizsgának, ahogyan az rögzítve van a Párizs érseke által kiadott iratban, amely azt a megegyezést tartalmazza, amely a kancellár és a diákok között jött létre, s melyet megerősített és támogatott a Pápa őszentségének megbízottja. […]

A professzorok beiktatása vagy gyűlése, illetve az idősebb vagy fiatalabb diákok nyilvános disputáinak idején ne tartsanak mulatságokat. […]

A teológusok helyzetét a következőképpen rendezzük: senki se adjon elő Párizsban életének harmincadik éve előtt, és mielőtt legalább nyolc évig a tárgyát nem hallgatta, és a műveket diákként alaposan át nem tanulmányozta, és öt évig hallgasson teológiát, mielőtt nyilvánosan magánelőadásokat tartana." *(Robert Courcon pápai követ statútumából, 1215)*

Milyen feltételei voltak annak, hogy valaki egyetemen taníthasson? Mi volt az egyetem legrangosabb tudománya? Hogyan bizonyítja ezt a forrás? Emelje ki a forrásból azokat a részleteket, amelyek a középkori egyetemek helyzetéről tanúskodnak! Indokolja választását!

12. „Bizonyára tudja méltóságod, hogy a legnagyobb buzgalommal tanulok Oxfordban, de a pénzhiány sok akadályt gördít előrehaladásom útjába. Már két hónap eltelt azóta, hogy elfogyott a pénzem, amit küldött. A lakás ugyanis drága és rengeteg kiadással jár: vendégeket kell hívni, meg kell vásárolni a szükséges dolgokat, és sok minden egyéb, amit most nem tudok felsorolni. Ezért alázattal esedezem atyai jóságához, hogy az isteni jóságot szem előtt tartva segítsen rajtam, hogy befejezhessem, amit sikeresen megkezdtem. Ne feledje, hogy Ceres és Bacus [így írva] nélkül béna Apollo. Ezért hát tegye lehetővé, hogy amit közbenjárására sikeresen megkezdtem, be is végezhessem." *(Egy oxfordi diák leveléből, 1220)*

Gyűjtse ki a forrásból, hogy milyen anyagi terhekkel járt a tanulás az egyetemen! Készítsen saját szavaival beszámolót a korabeli oxfordi diákéletről!

13. *Előadás Párizs egyetemén, a Sorbonne-on*

Mi volt a középkori egyetemi oktatás fő módszere? Jellemezze a diákságot (létszám, összetétel stb.)!

Az egyetemeken **egységes tananyag**ot oktattak, mely a tudomány közös nyelve (latin) mellett hozzájárult a középkori Nyugat- és Közép-Európa szellemi egységéhez. A teljes egyetemet **négy fakultás** (egyetemi kar) alkotta: a szabad művészetek, a teológia, az orvosi és a jogi kar. Az első fakultás az alapozást szolgálta, elvégzése **mester**i (magisteri) címet adott. Az alapok elsajátítása után lehetett a teológiai, az orvosi vagy a jogi fakultáson továbbtanulni és **doktori** címet szerezni.

Az alapozást jelentő „hét szabad (szabad emberhez méltó) művészet" két részből állt. A trivium tárgyai a grammatika (latin nyelvtan és ókori latin írók olvasása), a retorika (latin beszéd és fogalmazás) és a dialektika (a vitatkozás, érvelés művészete), a quadriviumé az aritmetika (számtani alapműveletek), a geometria (szerkesztések), az asztronómia (csillagászat, egyházi ünnepek idejének meghatározása, földrajzi ismeretek) és a muzsika (egyházi énekek).

A korszak tudományosságára még a tekintélytisztelet volt jellemző. A vitákat a különböző nagy tekintélyű szerzők műveinek megállapításai döntötték el. A tudósok a tapasztalatra, az egyéni megfigyelésre csak elvétve alapoztak.

A ROMÁN ÉS A GÓTIKUS STÍLUSÚ ÉPÍTÉSZET

A XI–XII. században bontakozott ki Nyugat- és Közép-Európában a **román stílus**. Neve a **római hagyományok** követésére utal. A román építészet a római minta nyomán a félköríves **dongaboltozat**ot alkalmazta. A templomokat, várakat vaskos falak, kis lőrésszerű ablakok jellemezték. A templomok szerkezete a római bazilikákat követte: középen kiemelkedő **főhajó,** oldalt a két alacsonyabb **mellékhajó**.

A XII. század végétől új stílus jelent meg: a **gótika**. Az elnevezés a következő stílusirányzat, a reneszánsz idején született, amely a középkort az ókorhoz képest visszaesésnek, művészetét **barbár**nak tekintette, Itáliában pedig a barbárságot a gótokkal azonosították.

A gótikus épületeknél a födém és a tetőzet terhét már nem az egész falfelület, hanem csupán az épület vázát adó **pillérek** és az azokat oldalról erősítő **támpillérek** tartották. Ezáltal a falakon **hatalmas ablakok**at nyithattak. A gótika a kerek boltozat helyett a **csúcsíves boltozat**ot részesítette előnyben. A homlokzaton kedvelték a román stílustól örökölt **rózsaablak**ot, melynek kör alakú felületét kőküllők osztják fel. Az épületek felületét igyekeztek faragással díszíteni és színezni. A hatalmas ablakokba **színes ólomüvegek** (a különböző színű apró üvegdarabokat ólomkeret fogta össze) kerültek, melyek a napfényben csodálatos („mennyei") színhatást eredményeztek. A gótikus épületeket könnyed, kecses **szobrok** is díszítették.

14. *A román stílusú speyeri dóm kicsinyített mása*

Gyűjtse össze a stílusra jellemző megoldásokat (ablakok formája, díszítés, szerkezet stb.)! Készítsen alaprajzot a templomról! Miért nevezik a stílust románnak? Keressen az interneten román stílusú épületeket! Rendezze őket időrend és lelőhely szerint, s állapítsa meg az eltéréseket!

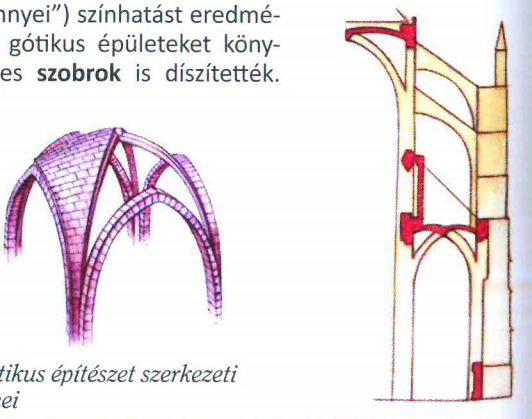

15. *A gótikus építészet szerkezeti elemei*

A rajz alapján magyarázza meg a támív és a támpillér szerepét! Magyarázza meg, miért tudtak az ég felé törni a gótikus katedrálisok, és hogyan sikerült a falakat légiessé tenni a hatalmas ablakokkal?

A RENESZÁNSZ A reneszánsz (újjászületés), amely **új életfelfogás**t és új **művészeti stílus**t jelentett, az antik világ újrafelfedezése nyomán bontakozott ki a XIV. századi **Itália** városaiban. A túlvilágra tekintő középkori világszemlélettel szemben a reneszánsz az **e világi élet**re összpontosított. Az élet örömeit bűnnek, kísértésnek tartó, önsanyargatásra hajlamos középkori felfogást felváltotta az élet élvezetére, a **földi boldogság**ra való törekvés. Az istennel szembeni alázat helyett az embert dicsőítette, az egyéni teljesítményeket értékelte a művészetben és a tudományban egyaránt. A reneszánsz eszmei hátterét, az embert középpontba állító világszemléletet **humanizmus**nak (humánus = emberi) nevezzük.

A reneszánsz az **építészet**ben újjáélesztette az **antik elemek**et (kupola, görög oszlopok, az épületek vízszintes tagolása), a **tudomány**ban teret adott a **megfigyelés**nek, a **kísérletezés**nek. A **művészetek**ben a vallási témák mellett megjelentek az **antik témák** (pl. a mitológia) és a földi (emberi) problémák.

A reneszánsz a XIV. században az itáliai polgársággal fonódott össze. A XV. századra korstílusként elterjedve Európában már nem hordozott társadalmi tartalmat: polgárok, nagyurak és királyok egyaránt a követőivé váltak.

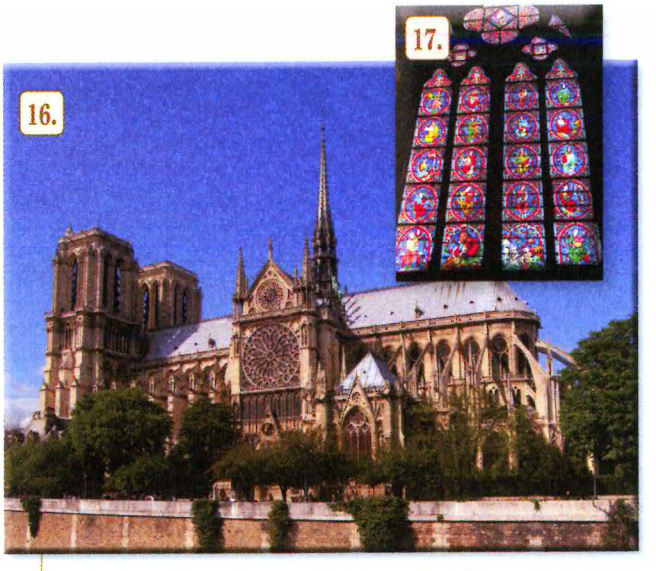

A párizsi Notre-Dame (16.) és egyik gótikus ablaka (17.)

Ismerje fel a gótikus stílusjegyeket az épületen! Gyűjtsön adatokat híres gótikus épületekről (funkció, hosszúság, szélesség, a tornyok magassága, az építés időtartama)!

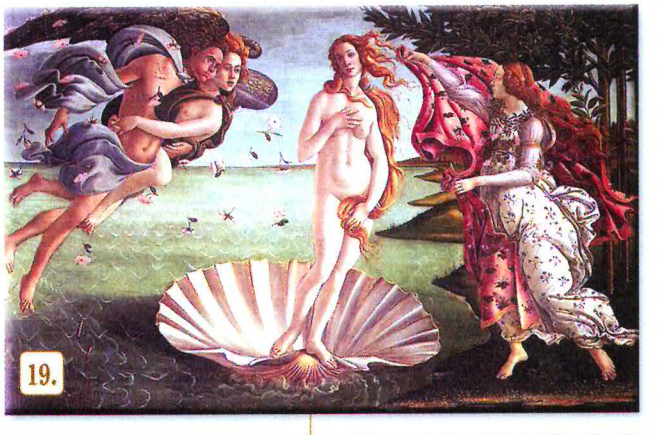

A firenzei dóm (18.) és Botticelli Vénusz születése című festménye (19.)

Ismerje fel a reneszánsz stílusjegyeket a firenzei dóm épületén! Gyűjtsön adatokat híres reneszánsz épületekről (funkció, hosszúság, szélesség, magasság, az építés időtartama). Bizonyítsa be Botticelli festményéről, hogy reneszánsz stílusú!

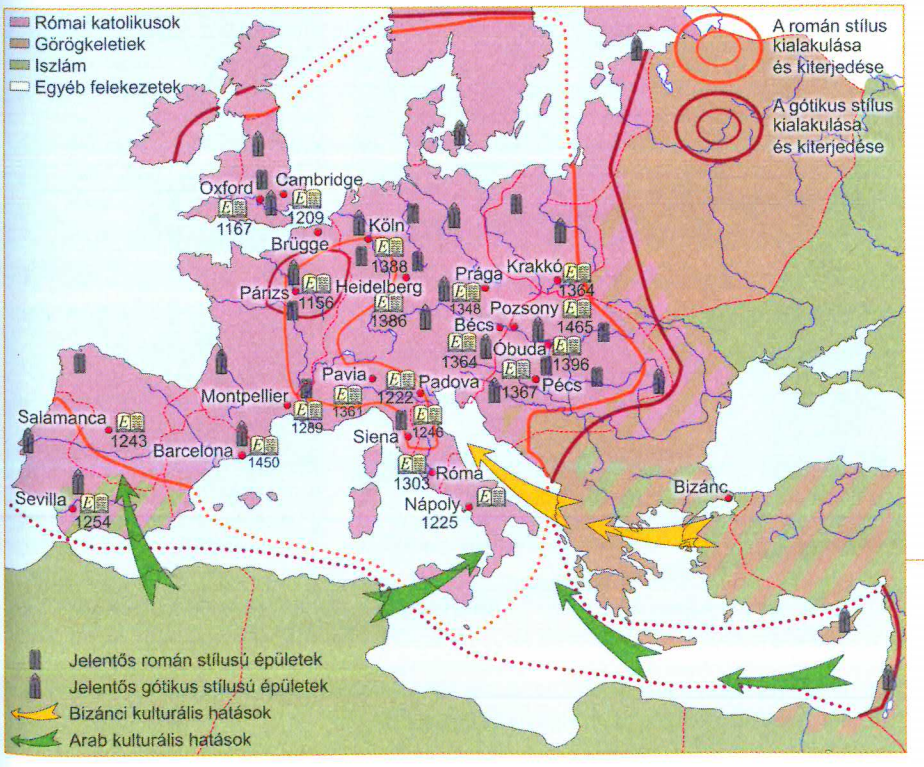

Az oktatás és a művészet a középkorban

20.

Kövesse nyomon az egyetemek alapítását, a román és a gótikus művészet elterjedését! Milyen következtetéseket tud levonni?

31. ÉLET A KÖZÉPKORBAN

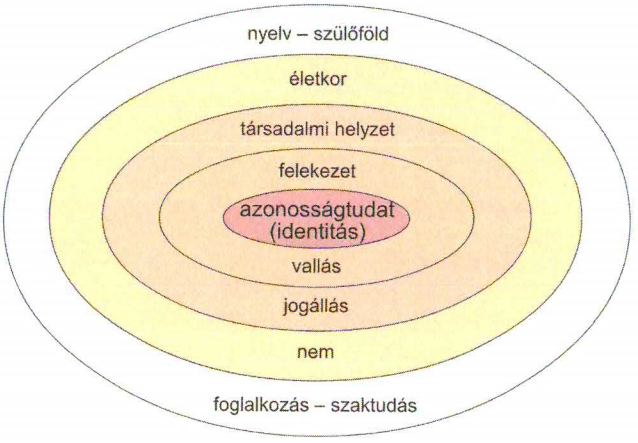

1. *A középkori ember önmeghatározása*

Milyen sorrendet állít fel az ábra a középkori ember azonosságtudatát meghatározó tényezők között? A tanultak alapján gondolja át, változhatott-e a korszakban ez a sorrend! Vitassák meg, vajon minden társadalmi rétegre azonos sorrendet állapíthatunk meg, vagy vannak különbségek! Lehetnek-e különbségek a sorrendben a megismert régiók szerint?

A KÖZÉPKORI EMBER A középkor embere számára önmeghatározásában, azonosságtudatában (identitás) alapvető volt az **egyházához való tartozás**. Születését, munkáját, ünnepeit és halálát is meghatározta a vallásos **hit**, a **vallási előírások**. A vallás mellett az embereket **jogállás**uk különböztette meg egymástól: másképpen élt a főúr, a lovag, a polgár vagy a jobbágy. A vagyon szerinti megkülönböztetés, az anyanyelv vagy a szülőföldhöz való kötődés csak ezek után következett.

A képet árnyalja, hogy a tárgyalt időszak majdnem ezer évet ölel át. Bár a gazdasági fejlődés nem gyors ütemű, mégis egészen más körülményeket biztosított a VIII., a XI. vagy a XV. század. Tudnunk kell azt is, hogy Európa egyes területei (régiói) között a hasonlóságok mellett jelentős eltérések mutatkoztak.

Az emberek életkörülményei – miként korunkban is – nem egyformák, és számos tényező befolyásolja azokat (pl. vagyoni helyzet, életkor, egészségi állapot, lakóhely). Emiatt nehéz bemutatni egy korszak életmódját, hiszen az egyének szerint nagyon különböző lehet.

Mégis vannak minden korszaknak alapvető, s a korszakra általánosan jellemző sajátosságai. Napjainkra például az ipari tevékenység (gazdaság), a városi életmód (település), az információs forradalom (kommunikáció) és a demokratikus berendezkedés (társadalmi és politikai viszonyok) a jellemzőek. A középkor sajátosságai pedig a **mezőgazdaság,** a **falu**si környezet, a viszonylagos **elszigeteltség** és a feudális viszonyok, a **kiváltságok** meghatározó szerepe.

2. „Nem adtunk neked, Ádám, sem határozott lakhelyet, sem saját arcot, sem bárminő különleges adottságot, hogy a magad akarata, a magad véleménye szerint lehessen bármi, tetszés szerinti lakhelyed, bármilyen tetszés szerinti arcod, és bírhass mindazon adottságokkal, amelyeket biztosan kívánsz magadnak. A többi élőlény természetét az általunk előírt törvények határozzák meg, és tartják is korlátok között. Téged semmiféle áthághatatlan korlát nem akadályoz, neked még e természetet is magadnak kell saját magad számára meghatároznod, tulajdon szabad akaratod szerint, amelyek kezébe én sorsod letettem. A világ közepébe helyeztelek, hogy onnan jól láthasd magad körül, mi minden van e világon." *(Mirandola: Az emberi méltóságról, XV. század)*

Mutassa be a szerző emberképének jellemzőit! Állapítsa meg, mi az újszerű a bibliai téma ábrázolásában! Hogyan viszonyulnak Mirandola elgondolásai a középkori embereszményről tanultakhoz? Mely kulturális és művészeti irányzathoz tartozhatott Mirandola?

3.

4.

Két XV. századi életkép. A burgundi hercegek lakomája (a Limbourg fivérek alkotása) (3.) és gazdag németalföldi polgár házaspár (Jan van Eyck Az Arnolfini házaspár című festménye) (4.)

Hasonlítsa össze a két képet az ábrázolás módja, a bemutatott társadalmi csoport alapján! Tükröz-e a két kép szemléletbeli különbséget?

A LOVAGI ÉLETVITEL A páncélos lovagi hadviselés a kora középkorban (VIII. század) alakult ki, és a keresztes háborúk korában élte virágkorát. A XIV–XV. században a tűzfegyverek és a zsoldos hadviselés kiszorította.

A **lovaggá válás** hosszú tanulási folyamat eredménye volt. A nemes ifjak gyermekként **apród**nak álltak egy nagyúr udvarába, ahol elsajátították a fegyverek használatát és a lovagi élet szabályait. A **fegyverhordozó** kamasz már elkísérhette urát a csatába. A **lovaggá avatás** ünnepélyes szertartásán a jelölt urától megkapta fegyvereit, és esküt tett a lovagi szabályok betartására. A lovag egész élete a harc gyakorlásával telt: a háborúk szüneteiben vadászatok és **lovagi tornák** szolgálták ezt a célt.

A nyugat-európai nagyúri udvarokban alakult ki a lovagi életideál. A **fő erények** a harchoz és a hűbéri kötelékhez kapcsolódtak: **erő, bátorság, ügyesség** és **hűség**. Az egyház hatására ezek magasztosabb eszmékkel is kiegészültek, például a gyengék, a nők (Mária-kultusz), az elesettek védelmével. A **lovagias viselkedés** szabályai a hétköznapokban csak ritkán érvényesültek, mégis előrelépést jelentettek a nyers erő kultuszához képest. A lovagi ideálok jelentek meg a **lovagi költészet**ben, melynek témái a hősi önfeláldozás, az eszményi hölgy szépségének, jóságának és erényességének a dicsérete.

5. „A lovagságot régebben a nemesek gyülekezetének hívták, amelynek feladata az ország védelme volt. […] Spanyolországban azonban nemcsak azért nevezték lovagságnak, mert lovon lovagoltak, hanem inkább azért, mert nagyobb tisztességnek tartották lovon, mint valami egyéb állaton ülni, úgyhogy azok, akiket mint lovasokat kiválogattak, több becsületet élveztek, mint a többi harcos. És a lovasság nevéből vezették le a lovag nevet. […]

Erénynek azokat a jó tulajdonságokat nevezik, amelyek az embereknek természettől adottak. Latinul virtusnak hívják, és minden erény közül négy főerény van: bölcsesség, bátorság (szilárdság), mértéktartás (becsület) és igazság." *(Bölcs Alfonz kasztíliai király, XIII. század)*

Fogalmazza meg röviden a korszak lovagideálját!

6. „Hús, bor, ágy – szót sem érdemel
ahhoz, mit vagyok ízlelő,
midőn egy »hajrá!« fölrepül,
s üres nyereggel szökdelő
ló nyerít a cserényben, [vesszőfalú karám]
és »jaj, segítség!« bőg a száj,
és hull vezér, hull rá a nyáj,
s a holtakat szemlélem, –
ahogy bordájukból kiáll
kettétört zászlós kopjaszár.
Bárók, zálogban légyen
inkább vár, város és határ,
de nincs szebb a háborúnál!"
(Bertran de Born, XII–XIII. század, Illyés Gyula fordítása)

Mit tudhat meg a lovagi harcmodorról a versrészletből? Miért kerülhet zálogba „város és határ"?

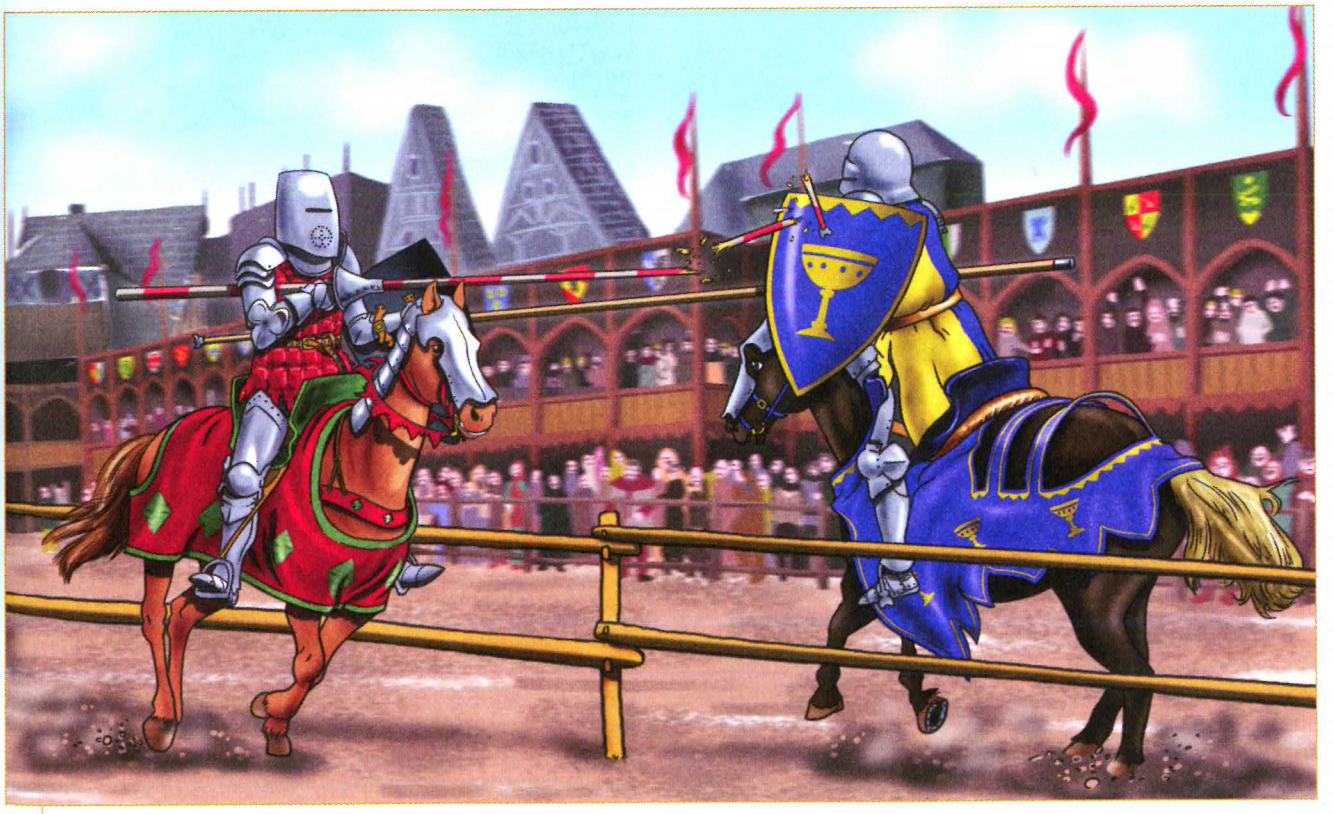

7. *Lovagi torna a XII–XIII. században*

Mutassa be a rajz alapján a lovagi torna menetét és a lovagi fegyverzetet! Kik vettek részt nézőként a lovagi tornákon?

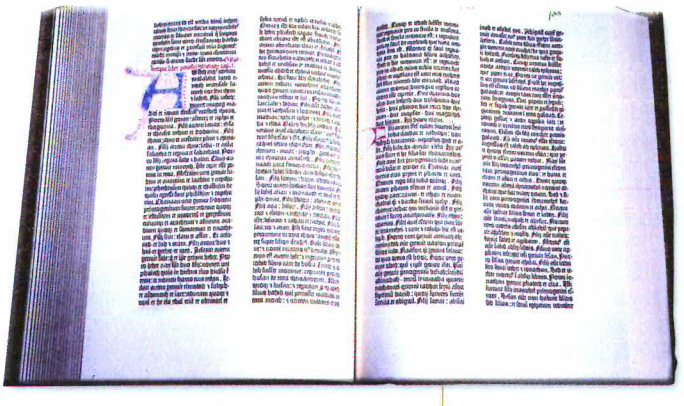

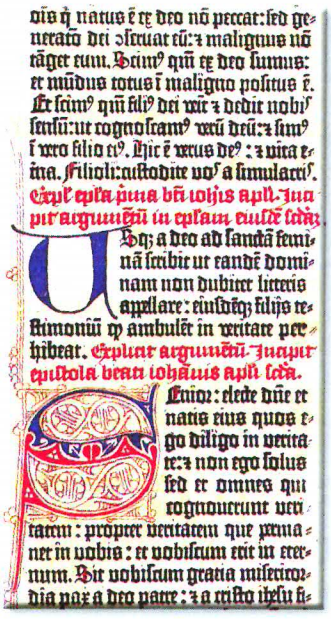

7. *Gutenberg nyomtatott Bibliája, 1450 körül, és a Biblia egy részlete*

Miért tekinthető a könynyomtatás megjelenése korszakos jelentőségűnek? Miért éppen a Biblia jelent meg először nyomtatásban? Mihez hasonlít a nyomtatott szöveg? Mi lehet ennek az oka?

8. „Ebben az időben történt, hogy Mainzban, Németország egy Rajna menti városában, és nem, mint egyesek hamisan állítják, Itáliában, e csodálatos és azelőtt soha nem hallott művészetet: könyveket betűkből összeállítani és kinyomtatni, Gutenberg János, egy mainzi polgár, feltalálta és kigondolta. […] elsőnek a Castholicon néven ismert szótárt nyomtatták ki, miután a betűk vonalait rendre fatáblákra rajzolták és a formákat azután összeillesztették; e formákkal azonban semmi mást nem tudtak nyomtatni, mivel a betűk a táblákról nem voltak levehetők és mozgathatók, hanem rajtuk voltak vésve. E találmányt azután még fejlettebbek követték. Rájöttek annak művészetére, hogy a latin ábécé minden betűjéről formát öntsenek. E formákat matricáknak nevezték, és segítségükkel ismét betűket öntöttek, bronzból, vagy ónból, amelyeket már mindenféle nyomtatáshoz használni lehetett, régebben ezeket kézzel metszették. […] azonban az első feltaláló Fustnak akkoriban segédje, utóbb veje, okos, ötletben gazdag fő, könnyebb eljárást eszelt ki a betűöntéshez és a művészetet mai tökéletességére emelte. Ezek hárman egy ideig titokban tartották, hogy miként, mi módon megy a nyomtatás, de ez azután a segédek útján, akiknek közreműködése nélkül e három férfi magában nem végezhette volna a könyvnyomtatást, először a strassburgiak közt, végül pedig minden nép körében elterjedt." *(A hirsaui kolostor évkönyvéből)*

Mutassa be a forrás alapján, hogy milyen technikai újításokat jelentett a könyvnyomtatás! Emelje ki a szövegből az erre utaló kulcsszavakat! Értékelje a szerző viszonyulását a találmányhoz és a feltaláló személyéhez!

AZ EMBER ÉS A TECHNIKA Tanulmányaink során tapasztalhattuk, hogy néhány egyszerű találmány, technikai újítás komoly társadalmi változásokhoz vezethet. Gondoljunk a kengyel szerepére a lovagság esetében, de vehetünk példákat a mezőgazdaságból (szügyhám) és a kézművesség fejlődéséből (vízikerék).

A középkor utolsó századában sok olyan technikai újítás jelent meg, vagy kezdett elterjedni, melyek majd a következő korszakban válnak meghatározóvá. Ilyenek például az új építésű és felszereltségű hajók, melyek nélkül nem lehetett volna meghódítani az óceánokat, vagy a puskapor, amely átalakította a hadviselést és a társadalmat (a lovagság eltűnése).

A korszak legjelentősebb találmánya azonban a Johannes **Gutenberg** nevéhez köthető **könyvnyomtatás**. Alapvetően átalakította az emberek mindennapjait és életvitelét. A drága, ezért csak kevesekhez eljutó kézzel írott könyvek (kódexek) helyett már a XVI. században gyorsan elterjedtek az **olcsóbb, nyomtatott könyvek** s így a tudás, az írás-olvasás tudománya is sokkal szélesebb közönséghez eljutott. Ennek komoly társadalmi és politikai hatása lett.

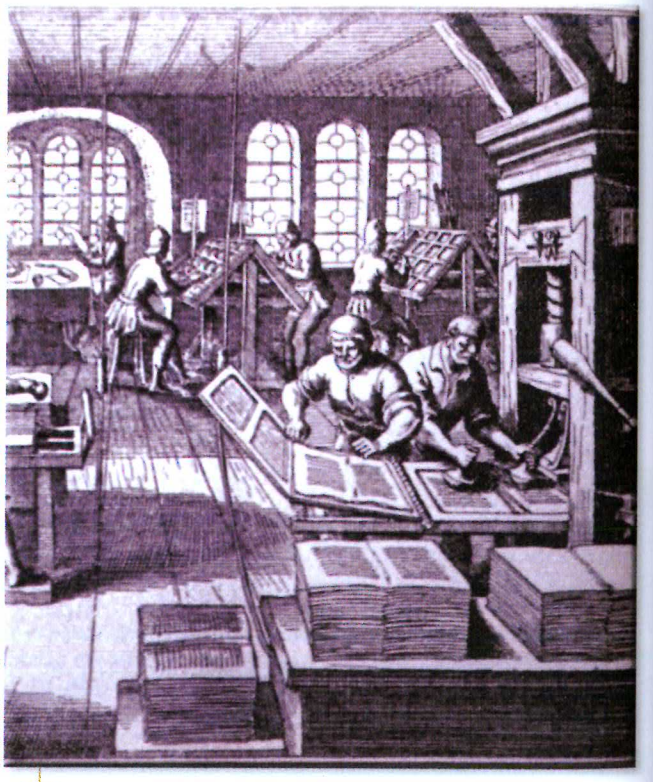

9. *XVI. századi nyomda. Megfigyelhetjük az öntött betűk tárolására szolgáló állványzatot, a keretbe szedett betűk festékezését és kinyomtatását a sajtóval*

LAKÁSVISZONYOK Ezen a téren jelentős változások figyelhetők meg a középkor évszázadai alatt. A jobbágyok félig földbe vájt kunyhói helyett elterjedtek a fából és kőből épült házak. A hűbériségre jellemző belháborúk miatt a főurak igyekeztek lakhelyeiket megerősíteni. Ez a **várépítészet** fejlődését eredményezte. Kezdetben csak egyetlen magas **lakótornyot** emeltek, melyben az alsóbb szinteken a szolgák, majd a kíséret, s feljebb az úr és a családja élt. Később újabb tornyok épültek, melyeket **falak**kal kötöttek össze. A falakon belül **palota**szárnyakat létesítettek, helyet adva a főúri udvartartásnak.

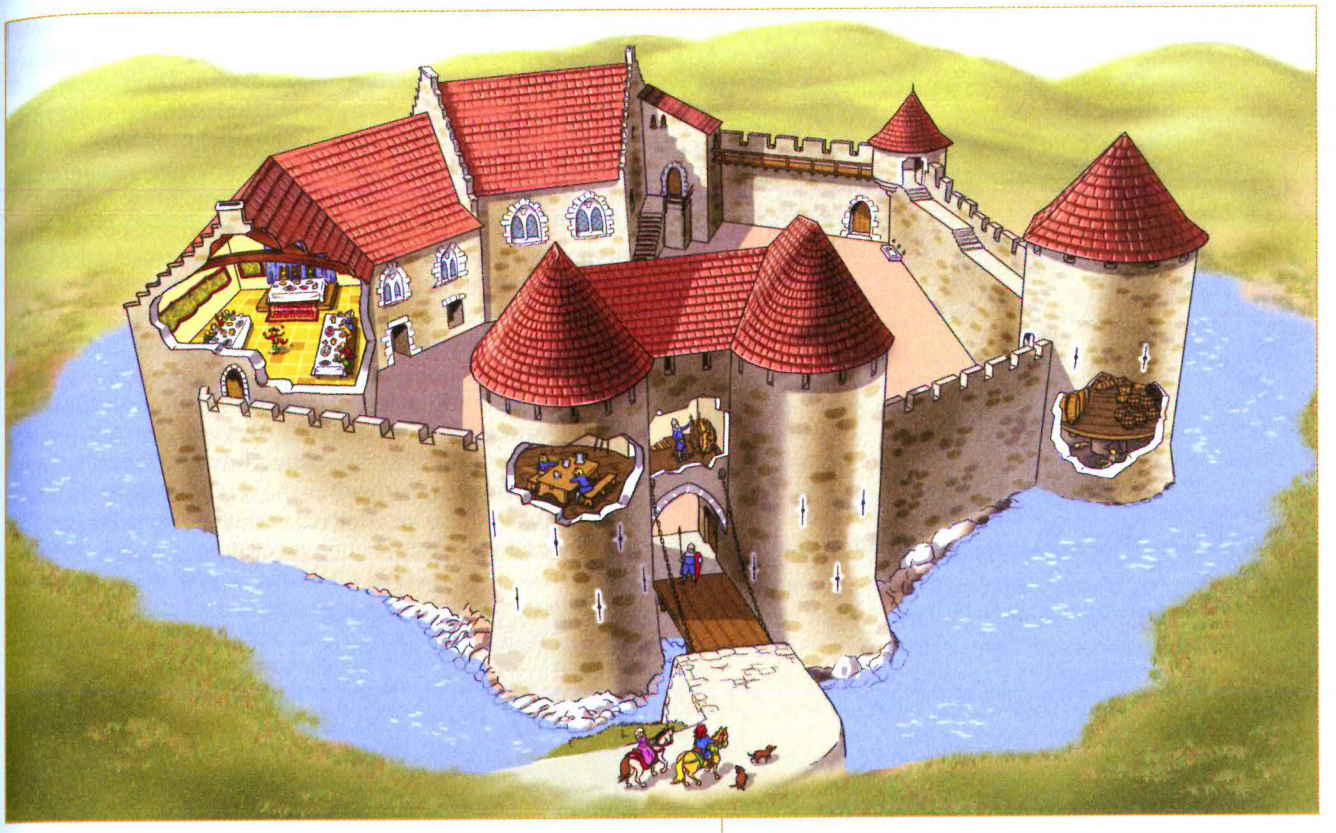

10. *Élet egy XII–XIII. századi várban*

A **bútorok** közül még a vagyonosabbaknál is csak az ágy, a pad, az asztal és a karosszék jelent meg. **Ládák**ban tartották ingóságaikat, s a ládák egyben ülőhelyül szolgáltak. A bútorok természetesen a korszak stílusjegyeit (román, gótikus, majd reneszánsz) viselték magukon. A vastag falú várak és kastélyok nagy termeit nehezen tudták kifűteni. A **kandallók** nem adtak elég meleget. Emiatt kedveltek voltak a kárpitok, a szőnyegek és a prémek. A világítást – az ókorhoz hasonlóan – fáklyák és mécsesek biztosították.

AZ ÉTKEZÉS Az élelmezés alapvető kérdés volt a középkorban. Egy vékony felső réteget leszámítva az emberek még a jobb termésű években se jutottak hozzá az ideális mennyiségű élelemhez, általános volt az **alultápláltság**. A korszakban ritkán lehetett kövér embert látni, nem véletlen, hogy a testesebb alkat lett a szépségideál. Az asztalra kerülő ételeket döntően meghatározták az évszakok (mikor, mi termett). Téli időszakban a kevés állat miatt kevesebb húst fogyasztottak.

Az étkezésben a jómódúaknál a **hús,** a jobbágyoknál a **gabonából készült ételek** voltak túlsúlyban. A búzakenyér a korszak első felében még inkább csak a nemesség asztalára került. A jobbágyok étrendjében gyakori volt a **kása**, amelyet különböző gabonafélékből (köles, tönköly, rozs) készítettek. (A darált gabonát vízzel péppé főzték.) Erre hús csak ritkán, az ünnepnapokon került. Az ivóvizekkel terjedő betegségek, az ásott kutak hiánya miatt aki tehette, víz helyett könnyű **bor**t vagy **sör**t fogyasztott.

Általában közös tálból étkeztek – a főúri asztaloknál is –, és az evőeszközök közül ekkor még csak a kést használták. A keresztes hadjáratok hatására terjedt a nemesség, majd a jómódú polgárság körében az igényesebb étkezés. A **főúri lakomák** sok fogásból álltak, a vadfélék tucatjait tálalták fel az órákig tartó rendezvényeken. A nagyúri asztaloknál az ételeket fűszerekkel ízesítették, és nem maradtak el az édességek sem. A korszakban édesítőszerként alapvetően a mézet használták.

11. *Jobbágyház*

Mutassa be a rajzok alapján (10. és 11.) a vár és a jobbágyház lakóinak életét! Melyek a korszak sajátosságaiból következő hasonlóságok életvitelükben? Melyek a különbségek?

12. „[…] ha tüsszentesz, vagy elfog a köhögés, legyen rá gondod, hogy másfele fordulj, és úgy az udvarias, ha egyetlen csöpp se hull az asztalra. […] Evés után is szépen moss kezet: ne köpj a tálba, s ne fröcskölj vizet." *(Részlet egy XIII. századi illemtanból)*

Mi mindenről árulkodik ez a forrás?

13. *Lakoma a bayeux-i kárpiton (XI. század), amely Hódító Vilmos hadjáratát mutatja be, több mint 70 méter hosszan*

Az étkezésről szóló tankönyvi szöveg mely állításait bizonyítja a kép?

ÉLET ÉS HALÁL A középkor embere másképpen vélekedett életről és halálról, hiszen az elmúlás jelen volt a kor mindennapjaiban. Az **átlagéletkor** alacsony volt, óriási méretű volt a **csecsemő- és a gyermekhalandóság**. A gyermekek fele csecsemőként vagy kisgyermekként, még ötéves kora előtt meghalt. Az asszonyok jelentős hányada nem élte túl az első szülést, sok volt az árva gyermek.

A középkorban egy-egy területen gyakran pusztítottak **járványok**, amelyek ellen nem volt hathatós védekezés. Nem ismerték a betegségek okait, ezért az emberek kiszolgáltatottnak érezték magukat. A mindennaposnak számító hatalmaskodás, erőszak és a gyakori háborúk következtében az emberélet nagyon olcsónak számított.

Középkori felfogás szerint csak a **kegyetlen büntetések** bírtak elrettentő erővel. Emiatt gyakran végeztek csonkításokat (orr, fül, száj, kéz stb.), **kínzás**okat és kínzásokkal egybekötött kivégzéseket (karóba húzás, kerékbetörés stb.). A kivégzések – épp az elrettentés miatt – nyilvánosan zajlottak, és látványosságszámba mentek.

A halál ábrázolása a középkorban

14.

Miért van korona a halálon?

15. *Id. Pieter Brueghel: A halál diadala*

A kép alapján fogalmazza meg a középkori művész viszonyulását a halálhoz! Különítse el a kép által közvetített halálkép tipikus középkori vonásait!

A CSALÁD, A NŐK ÉS A GYERMEKEK HELYZETE A katolikus Európában a társadalom alapegységét a család képezte. A család fogalmát a mainál szélesebb értelemben használták: általában **több nemzedék** élt együtt.

A középkorban a férfiak mellett a **nők** alárendelt helyzetben voltak: nem lehettek a politika, a kultúra szereplői, és többnyire nem részesedtek önállóan a vagyonból sem. Ez akkor is így volt, ha a korszak második felében bizonyos országokban a sajátos körülmények miatt egyes nők jelentős politikai szerephez jutottak. Ugyanakkor a kora középkorhoz képest a nők megbecsültsége nőtt: már nem az eredendő bűn okozójának tartották a női nemet, megjelent a **lovagi nőideál,** erősödött a **Mária-kultusz**.

A középkorban másként gondolkodtak a **gyermekekről** is, mint napjainkban. Mai értelemben nem is lehetett gyermekkoruk, mivel egészen kicsi korban **apró felnőtt**ként kezelték őket. Ezt jól kifejezi a gyerekek ruházkodása: a felnőttekével megegyező, csak kisebb méretű ruhadarabokat viseltek. Alapvetően különbözött a fiúk és a lányok helyzete, neveltetése. Míg a lányokat a feleség- és anyaszerepre, addig a fiúkat a katonáskodásra, a hivatalviselésre, vagy a gazdálkodásra készítették fel. Az alsóbb néprétegek gyermekei már igen fiatal korukban részt vettek a munkában. A nemes ifjak apródként főúri udvarokban, az iparosok gyermekei inasként, többnyire a családjuktól távol nőttek fel.

ÜNNEPEK A földi élet múlandóságát átélő középkori emberek életében nagyon fontos szerepet játszottak az ünnepnapok. A jeles napok döntő többsége a **vallás**hoz kapcsolódott, számuk a ma szokásos ünnepek többszöröse volt. A rosszul táplálkozó emberek nem is bírták volna a folyamatos munkát.

Az ünnepek időpontja, az ünnepi szokások, előírások és **a munka ritmusa**, a gazdálkodás sajátosságai között szoros összefüggés állt fenn. Jó példa erre a húsvét előtti böjt, melynek misztikus tartalmán kívül az is az oka, hogy takarmánytermelés híján tél végére az állatállomány jelentősen megcsappant.

16. *Körmenet a XV. században*

Magyarázza meg a körmenet fogalmát! Milyen szerepet töltött be a mainál jóval nagyobb számú ünnep a középkorban?

17. „Nagy ünnepet ült Foix [foá] grófja az esztendő minden olyan napján, amelyre kijár az ünneplés, bárhol tartózkodjék is éppen. [...]

Karácsony ünnepén lovagok és fegyvernökök nagy sokaságát lehetett látni udvarában, gascogne-iakat [gaszkonyiakat], akiket szívesen látott. [...] Láttam angolországi és navarrai lovagokat, akik Lancaster akkoriban Bordeaux-ban [bordóban] tartózkodó hercegétől jöttek. Nagy lakomával várta őket Foix grófja, és szép ajándékokkal halmozta el mindet. Összebarátkoztam akkor sok lovaggal, és hallottam sok mindenről, ami Kasztíliában, Navarrában és Portugáliában történt, krónikába illő dolgokról; [...]

El sem tudom mondani, mennyi igric [énekmondó, mulattató] nyüzsgött a teremben, mind aki csak volt a grófnál, meg még máshonnan valók is, és mind nagy odaadással végezte mesterségét. Ötszáz frankot osztott ki e napon a gróf a muzsikusoknak meg a heroldoknak [címerfestők, akik felügyeltek a lovagi viadalokon]. Touraine [turan] hercegének zenészeit pedig finom szürkemókus-prémmel bélelt, aranyszövésű ruhákba öltöztette. Kétszáz frankra becsülték ezt a szövetet. Az ebéd nona [du. kettő vagy három] után négy óráig tartott.

Azért beszélek ilyen szívesen Foix grófjának udvartartásáról, mert vendégeskedésem tizenkét hete alatt igen-igen jól tartottak, és részem volt mindenben, ami csak szem- s szájnak kellemes." *(Jean Froissart krónikájából, XIV. század)*

Gyűjtse össze a szövegben szereplő ünnepeket! Fogalmazza meg röviden az ünnepségek jellemzőit (résztvevők, idő, költségek stb.)!

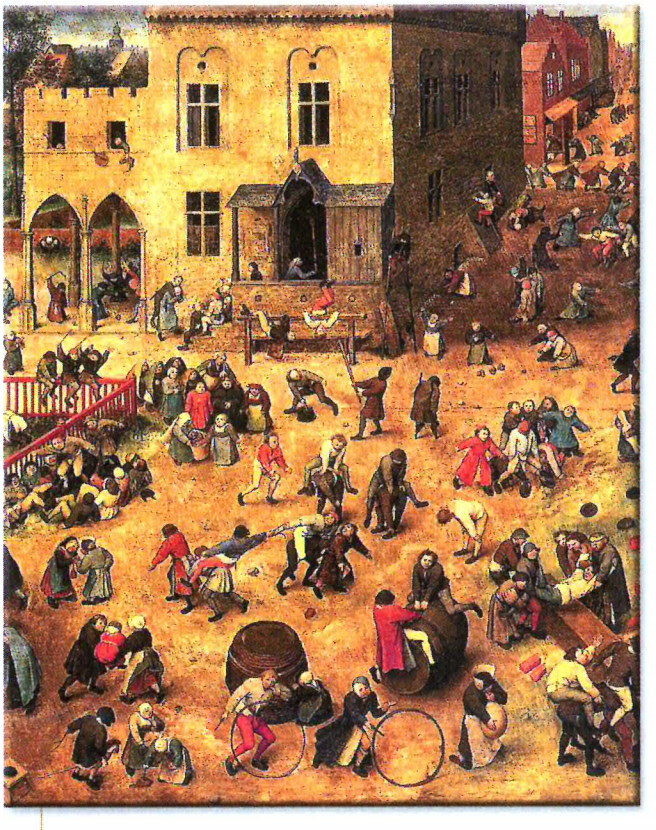

18. *Játszadozó gyerekek. XVI. századi németalföldi festmény részlete*

Milyen játékokat tud azonosítani a képen? Hogyan tükröződik a gyerekek játékán a középkori élet? Mely játékokat játsszák a mai gyerekek is a képen láthatóak közül?

ÖSSZEGEZÉS

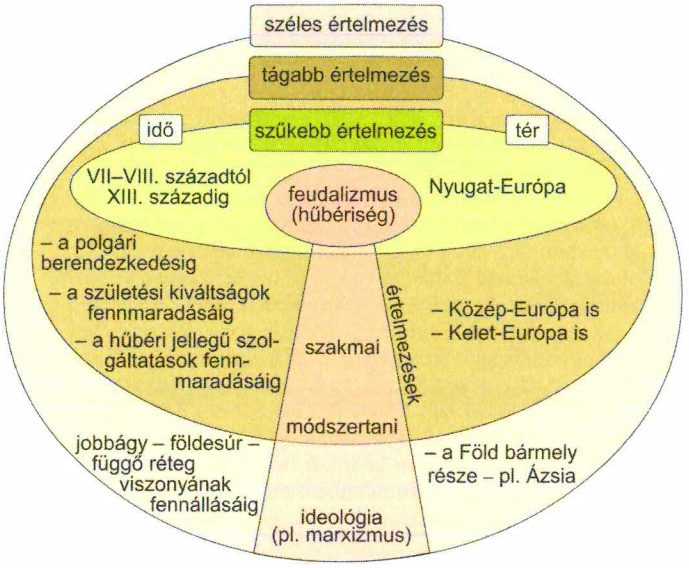

1. *A feudalizmus fogalma*

Az ábra alapján mutassa be a fogalom jelentéstartalmait! Hogyan változik a fogalom tartalma térben és időben?

Készítsen összehasonlító kronológiai táblázatot az egyes európai régiók történetéről!

A KÖZÉPKOR KORSZAKAI ÉS A FEUDALIZMUS

Mint minden nagy történelmi időszakot, a középkort is korszakokra osztják. A **VI–X. század** közötti időszakot **kora középkor**nak, a **XI–XIII. századot virágzó** vagy érett **középkor**nak, míg a **XIV–XV. század**ot **késő középkor**nak (a középkor alkonyának) nevezik. A felosztások és az elnevezések is kifejezik az időhatárokat kialakító és megnevező történész szempontrendszerét.

Emeljük ki a **feudalizmus**t, amelyet sokszor a középkorral teljesen azonos értelemben használnak. Hányféle jelentéssel bír ez a fogalom! A feudalizmust szó szerint **hűbériség**nek fordíthatjuk (feudum = hűbérbirtok). Így az csak Nyugat-Európa egy korszakára lenne használható, hiszen hűbériség már Közép-Európában, s Magyarországon sem volt. A kifejezést azonban tágabb értelemben is használják az **európai középkor** társadalmának fogalmaként, sőt olvashatunk olyan könyveket, ahol minden olyan társadalmat feudalizmusként jelölnek, amelyben földesurak és a jobbágyokhoz hasonló alávetettek éltek. A fogalom használatának eszmei és politikai hátterével a következő években fogunk megismerkedni.

EURÓPA RÉGIÓI A középkori európai történelem áttekintése során láttuk, hogy a történelmi változások nem ugyanakkor és ugyanúgy következtek be az egész kontinensen. Vannak egyezések, fáziseltolódások és éles különbségek az egyes területek, régiók történelmében. Egy területet a földrajzi egység mellett számos tényező (vallás, politikai berendezkedés, hagyományok, gazdaság stb.) tesz régióvá.

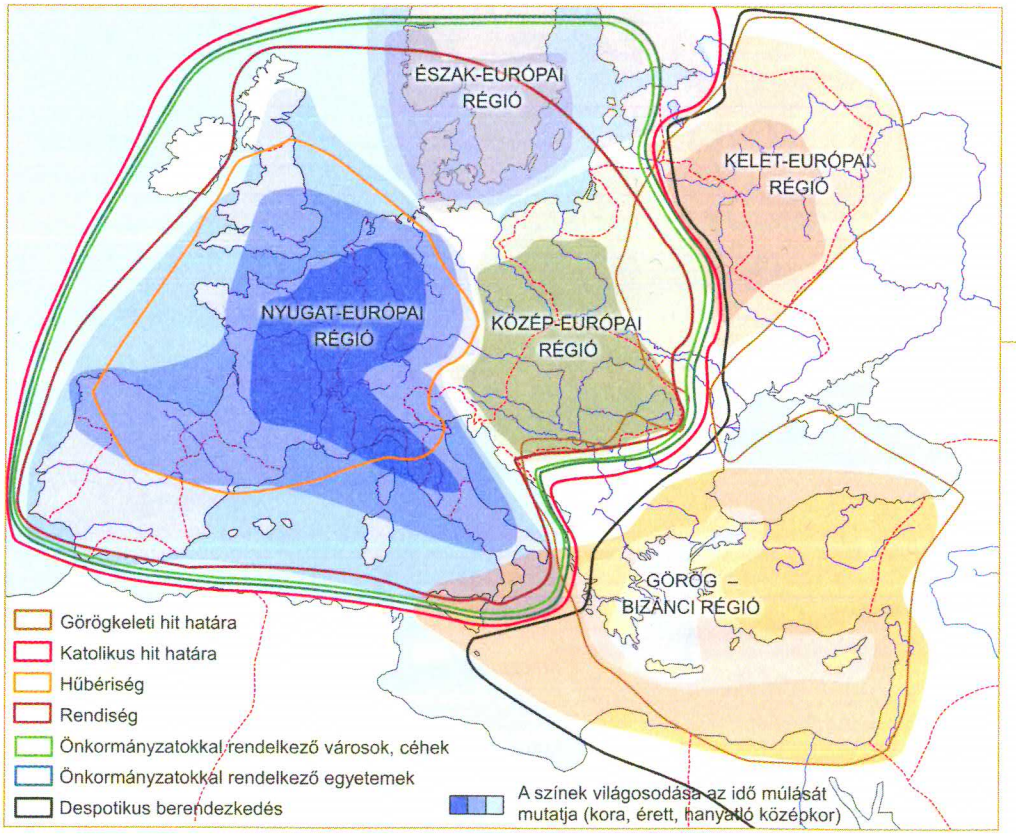

Európa régiói

2. Vegye számba az ábrán szereplő régiókat! Mely tényezők alapján lehet egy térséget régiónak nevezni? Határozza meg az egyes régiók alapvető jellemzőit! Milyen kapcsolat figyelhető meg az európai régiók között? Milyen szempontokat venne még figyelembe egy régió kijelölésekor? Készítsen összehasonlító ábrát Európa régióiról, melyen szerepeltesse a térkép és a saját szempontjait is!

V. A MAGYARSÁG TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1490-IG

HOGYAN ÉL BENNÜNK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG?

- CSAK A KÖZÉPKORI ROMOKAT LÁTJUK?
- BÜSZKÉK VAGYUNK GYŐZELMEINKRE, ÉS HOGY AKKOR NAGYHATALOM VOLTUNK?
- FEJET HAJTUNK AZ ORSZÁGOT HŐSIESEN VÉDŐ ELEINK ELŐTT?
- SZENT KIRÁLYAINKRA EMLÉKEZÜNK?
- KÖZÉPKORI KIRÁLYAINK FÉNYES UDVARTARTÁSÁT CSODÁLJUK?

32. A MAGYARSÁG ŐSTÖRTÉNETE

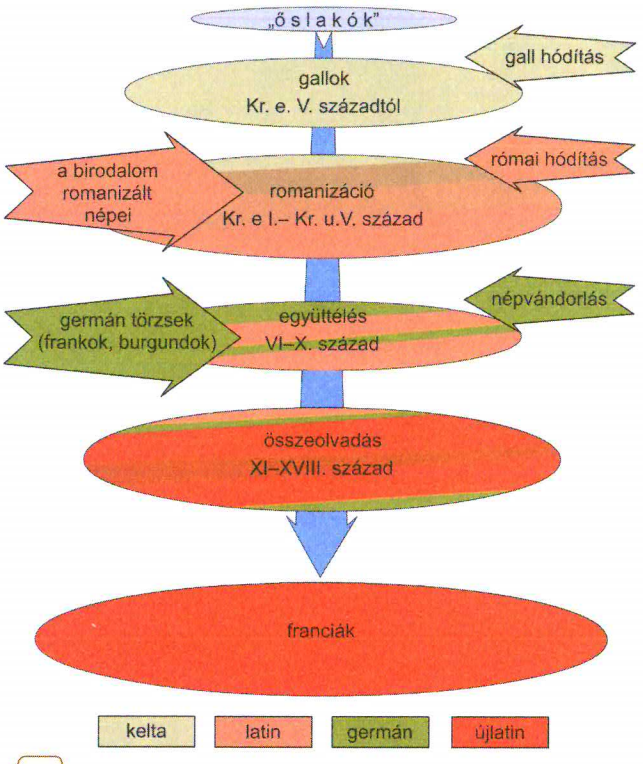

1. *A francia nemzet kialakulása*

Kövesse a francia nép kialakulásának folyamatát! Hány nyelvcsaládhoz tartozó néphez kapcsolódik a folyamat? Kiket tekinthetünk a franciák őseinek? Gyűjtse ki azokat a fogalmakat, amelyek a folyamatot jellemzik! Vesse össze a francia példát más népekével, akár népünk őstörténetével is! Milyen következtetéseket vonhatunk le?

ŐSTÖRTÉNET – NÉP Egy nép kialakulását, életének korai eseményeit **őstörténet**nek nevezzük. Azonban nem egyszerű meghatározni a **nép** fogalmát! Fontos jellemző a nép által beszélt **közös nyelv,** mely a legtovább megőrzi az ősi elemeket a történelem viharaiban. Szerepet játszanak még a **közös hagyományok,** a **hitvilág** és az **anyagi kultúra**. Ezek azonban sokkal kevésbé álltak ellen a külső hatásoknak, és egy nép életében korszakonként jelentősen megváltoztak. A leglényegesebb az **azonosságtudat** (identitástudat), a másoktól való elhatárolódás érzése, melyet erősít a közös ősöktől való származás, a feltételezett vérségi kapcsolat.

ŐSTÖRTÉNETÜNK FORRÁSAI A magyar őstörténet kutatásának legnagyobb nehézségét az **írásos források hiánya** jelenti.

Történelmünk hajnalán őseink nem készítettek írásos feljegyzéseket. A környezetükben sem éltek írástudó népek, ezért az utókornak nem állnak rendelkezésére írásos emlékek. Csak sztyeppei vándorlásunk utolsó állomásait elérve kerültünk Bizánc és az arab világ látókörébe. Ettől kezdve (IX. század) szórványosan, pillanatképeket felvillantva, történelmünknek vannak írásos forrásai.

Írott források hiányában az őstörténet-kutatásban előtérbe kerültek más tudományok, elsősorban a **nyelvészet** és a **régészet** által feltárt ismeretek.

A nyelvészet az élő nyelv és a nyelvemlékek elemzése alapján felvázolja a nyelv történeti fejlődését. Kísérletet tesz a nyelvet beszélők anyagi és szellemi kultúrájának rekonstruálására is (pl. az eke, búza, sarló szavakból következtet a mezőgazdaság színvonalára). A nyelvtani szerkezet és a szókincs hasonlósága alapján a nyelvészet nyelvcsaládokba osztja a népeket.

A történettudomány azonban csak korlátozott mértékben tudja felhasználni a nyelvészet megállapításait. A nyelv története nem minden esetben egyezik a nép őstörténetével, s különösen nem a sztyepp övezetében, ahol népünk kialakult. A folyamatosan vándorló, szétváló és egyesülő nomád törzseknél gyakori volt a nyelvcsere. Ez óvatosságra int a nyelvészet megállapításaival szemben. Nehezíti a tisztánlátást, hogy ebben a térségben szinte minden nép több népcsoport összeolvadásából jött létre. Így egy nemzet őstörténete nem azonosítható kizárólag az egyik alkotóelem történetével.

Az anyagi műveltség emlékeit a régészet hozza felszínre, elsősorban a temetők feltárásával. A tárgyakból következtetni lehet hajdani tulajdonosaik életkörülményeire, művészetére, társadalmuk felépítésére stb. Egy régészeti kultúrához azonban több nép is tartozhatott. Annál inkább, mivel a sztyeppei nomádoknál általában hasonló volt a fegyverzet és a díszítőművészet. A nomád

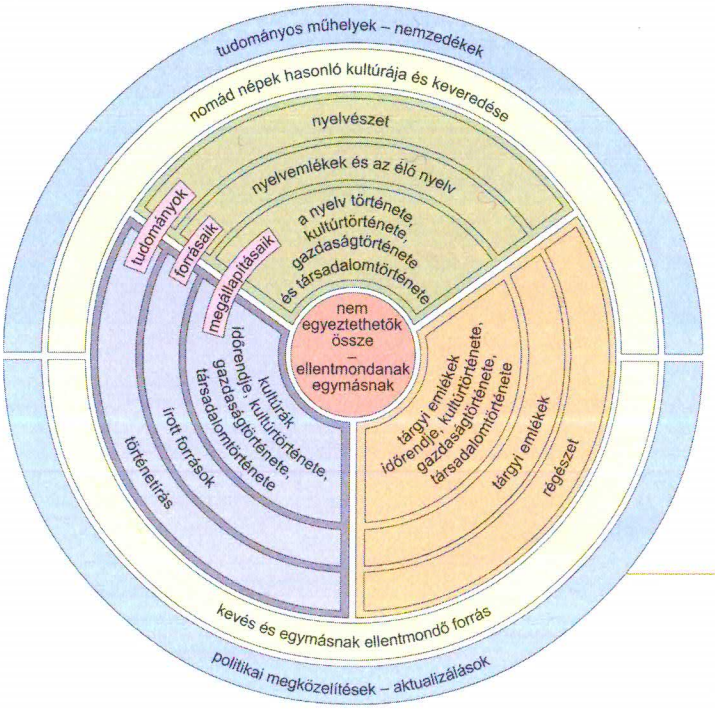

2. *Az őstörténettel foglalkozó tudományok kapcsolata*

Mi jellemzi az egyes tudományok forrásait, kutatási területeit? Miért nehezen feleltethetők meg egymásnak a különféle tudományágak megállapításai?

törzsek különböző törzsszövetségeket alkottak, melyek nem azonosíthatók a mai nép vagy nemzet fogalmával. Az ebben részt vevő törzsek akár különböző nyelveket is beszélhettek. Gyakran a név több nép keveredését takarja, illetve egy népesség új törzsszövetségbe kerülve más elnevezéssel jelenhet meg.

A nyelvészet és a régészet eredményei tehát nehezen feleltethetők meg egymásnak. A nyelvészet csak a nyelv történetét vázolja fel, és nem a népét. A régészet pedig írásos források híján nem tudja megmondani, hogy a népesség, amelynek leleteit feltárták, milyen nyelven beszélt.

AZ ŐSTÖRTÉNET-KUTATÁS TERMÉSZETES ÁLLAPOTA – A VITÁK A fentiek figyelembevételével természetes, hogy őstörténetünk alapvető kérdéseiben (rokonság, az őshaza helye és sok más kérdés) folyamatos viták jellemzik a tudományt.

A vitát, mely döntően a **finnugor vagy a török** származás kérdése körül zajlik, politikai felhangok is színezték és színezik. A finnugorpártiaknál az **Európához** tartozás, az „ős-európaiság" hangsúlyozása számított. A török rokonság híveinél a dicső és komoly történelmi múlttal rendelkező **keleti népekhez** való tartozás tudata játszott szerepet.

A vita ma is tart, és e tankönyvnek nem feladata lezárni. Inkább a kérdések nyitottságára kívánjuk felhívni a figyelmet. Talán nem is kell feltétlenül szembeállítani a két nézetet, hiszen a magyarság sok más néphez (pl. franciákhoz) hasonlóan többgyökerű. Kultúránk magában hordozza mindegyik összetevő jellegzetességét (finnugor nyelv, keleties zene stb.). Törekednünk kell – mint minden történeti kérdésben – az önálló vélemény kialakítására. Kritikával kell kezelnünk a más felfogásokat egyértelműen elutasító, sokszor érzelmektől fűtött vagy érvek helyett a tudományos tekintélyekkel takarózó nézeteket.

3. *A nagyszentmiklósi kincslelet korsója és a honfoglalás kori sas*

Hasonlítsa össze a két lelet motívumait! Milyen – akár egymással ellentétes – következtetéseket lehet levonni a hasonlóságból?

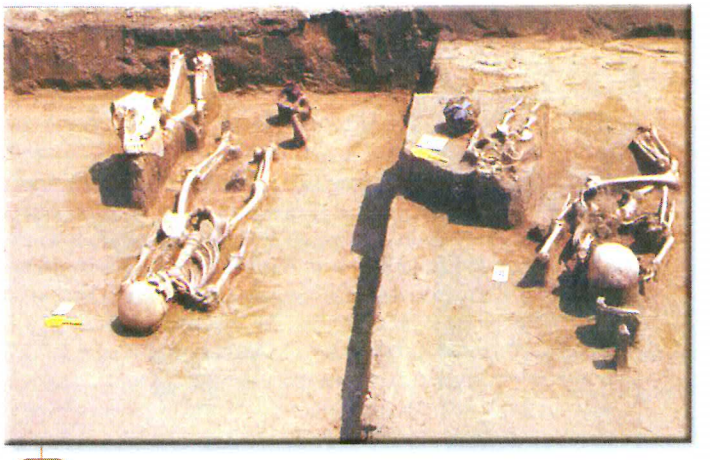

4. *Honfoglalás kori sír feltárása*

Milyen információkat szerezhetünk a régészeti anyagból? Milyen tények feltárására nem, vagy csak nagyon nehezen alkalmas a régészeti anyag? Mondjon példákat arra, amikor mégis választ kaphatunk e fontos kérdésre!

5. „[…] szinte megszámlálhatatlan levélre kell válaszolnom, a földkerekség minden részére, de főként Amerikába és Ausztráliába, meg hazánkba is. A kapott levelek mind őstörténetünket vitatják. Úgyszólván mindegyik türelmetlenül követeli, hogy miért nem fogadjuk el gondolatait, mikor ez az igazi megoldás. Az ötletek és »gondolom«-ok valóságos tűzijátéka tárul az ember elé. Nem írhat le egyetlen sort vagy jelzőt sem, hogy azonnal ne támadjon tábora vagy ellenzéke. Őstörténetünkben a szenvedély kerekedett felül, s a józan mérséklet valósággal árulásnak számít. Élénk feszültség támad a módszeres aggodalommal haladók és a merész képzelettel szárnyalók közt, s ez néha – sajnos – a személyeskedésig fajul. Bevallom, őszinte érdeklődéssel, sőt szeretettel olvasom a szenvedélyesek írásait, könyveit is, hiszen voltaképpen népünk szeretete adja kezükbe a tollat, és szép dolog, ha a mai rohanó életben bárki is elérzékenyülten gondol arra, hogy magyarnak született. Természetesen ez a szeretet nem ment fel, hogy ne szigorral és aggodalommal ítéljem meg munkájukat – a magam munkáját is! Én feltevéseket fogalmazok meg – nem bizonyságokat. Hiszem, hogy feltevéseim közelebb visznek minket az egykori valóság megismeréséhez. Ez a hit ad tartalmat munkámnak." *(László Gyula A kettős honfoglalás című művéből, 1978)*

Milyen helyet foglal el az őstörténet a magyar közgondolkodásban László Gyula szerint? Fogalmazza meg röviden László Gyula hitvallását!

6.

7. *Figurás díszítésű ugor bronzkés rajza*

Következtessen a leletből az ugorok életmódjára! Nézze meg a térképen a manysik és a hantik településterületét! Milyen ellentmondás fedezhető fel a lelet és a lakóhely között? Mi lehet az ellentmondás feloldása?

A FINNUGOR FELFOGÁS

A finnugor népek őshazája az **Urál hegység** és az **Ob folyó** menti erdős, mocsaras vidékre tehető. A nyelvészet tanúsága szerint e népek halász-vadász **életmód**ot folytattak a Kr. e. 4. évezredben. Innen indult el e népek szétvándorlása. A nyelvészet a nyelv története alapján rajzolta fel történetüket, hiszen a régészeti leletek nemigen feleltethetők meg a nyelvtörténetnek.

A finnugor elmélet a nyugat-szibériai **ugorok**hoz köti a magyar nyelv legősibb rétegét. Felfogásuk szerint az Uráltól keletre, az **Irtisz** és a **Tobol** folyók vidékén maradt ugor népesség déli szomszédaitól átvette a **fémmegmunkálás** mesterségét (Kr. e. 2. évezred). Szintén déli hatásra jelent meg az **állattenyésztés** (erre utalnak ló, nyereg, fék, másodfű ló, harmadfű ló szavaink). Az életmódváltásban szerepet játszott az **éghajlat** módosulása is. A felmelegedés az erdős tájakat ligetes vidékké, **erdős sztyepp**é változtatta.

A nyugat-szibériai sztyeppe nomádjaitól az ugorok déli csoportjai fokozatosan átvették a **nomád állattartás** módszereit, ami az ugorok szétválásához vezetett (Kr. e. 1000–500 körül). A déli, nomáddá vált ugorságból ekkor kezdődött meg a magyarság kialakulása, s a finnugor felfogás e területet tekinti az őshazának.

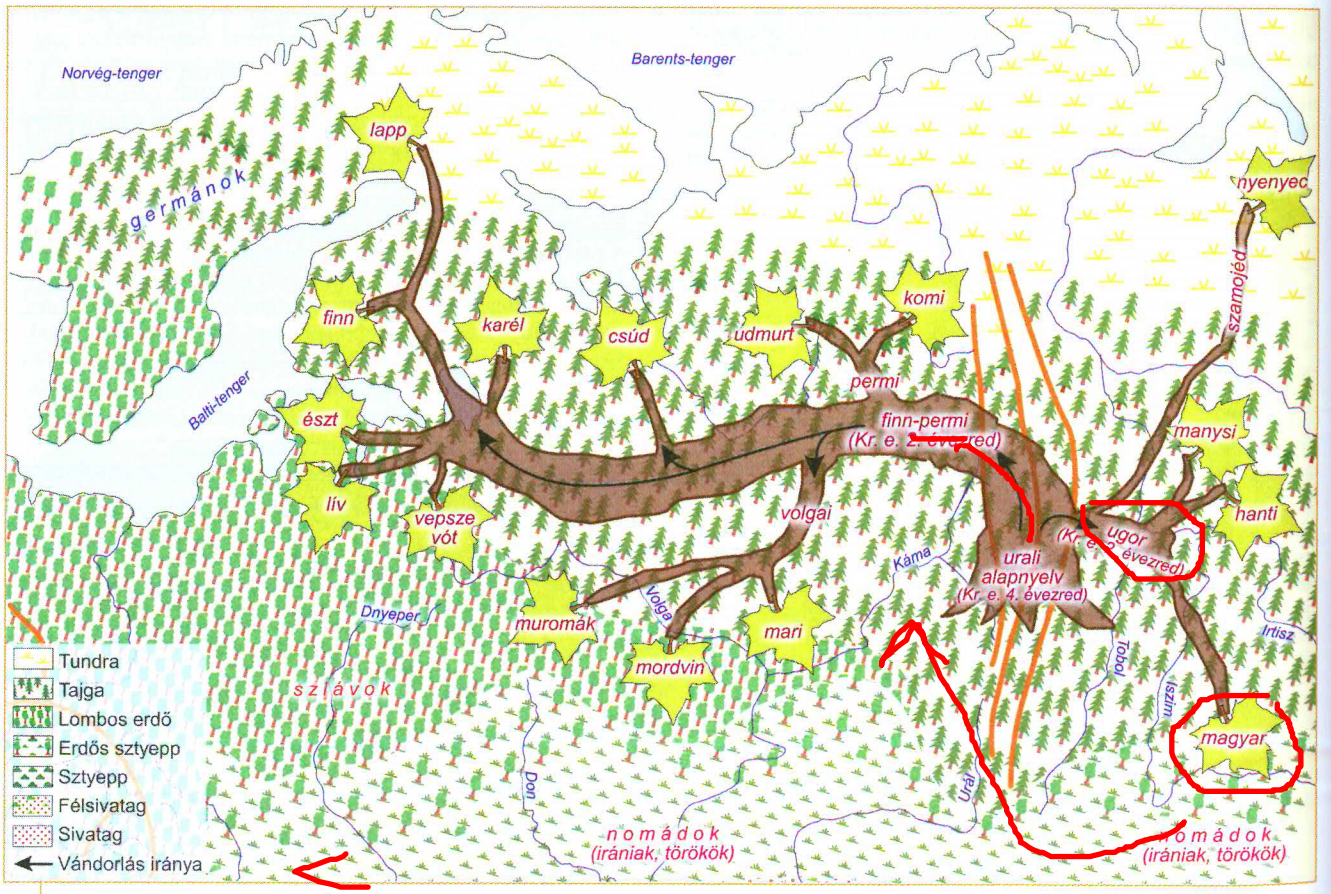

8. *A finnugor családfa*

Kövesse nyomon a finnugor népek mozgásait! Mely tényezők határozták meg az egyes rokon nyelvek elkülönülését? Mikor vált el a magyarság a finnektől? Azóta milyen hatások érték eleinket?

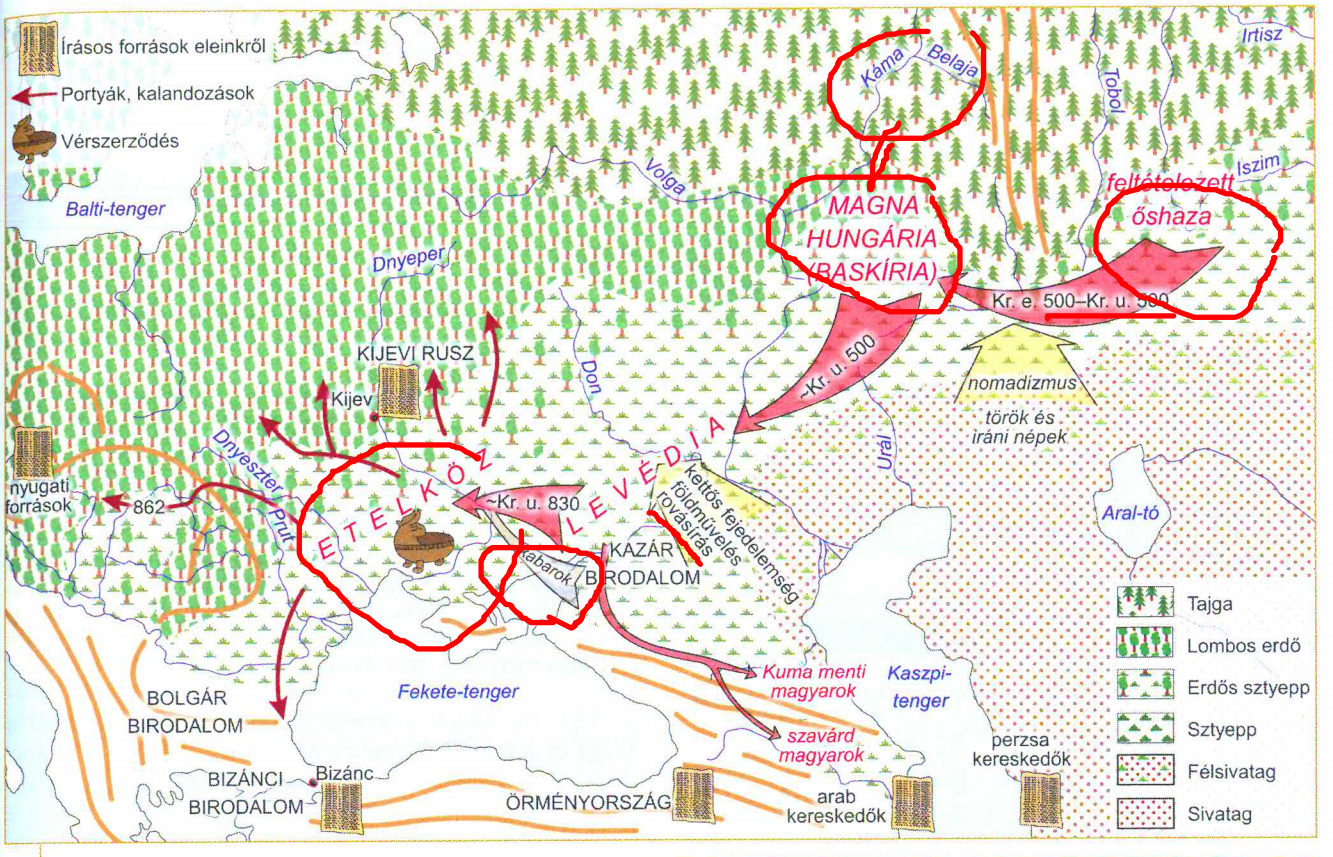

9. *Népünk vándorlása a pusztán*

Mely övezetben haladtak őseink a Kárpátok felé? Hol szakadtak le csoportok a magyarságról? Kik csatlakoztak őseinkhez? Mely jelenségekre kapunk példát e mozgásokból?

NÉPÜNK VÁNDORLÁSA Akár a délre húzódó finnugorok voltak, akár a sztyeppe török nomádjai, akár e két csoport összeolvadásából alakult ki a magyarság, az biztos, hogy őseink önálló élete valahol **Nyugat-Szibéria és Közép-Ázsia térségében** kezdődött. Az **őshaza** megszületése akkorra tehető, amikor őseink már **magyar öntudattal** bírtak, s megkülönböztették magukat más népektől.

A térség a **„népek országútja"**, ahol a Kr. e. 500 és Kr. u. 500 közötti időkben számos nomád nép vonult a sztyeppén nyugatra. A puszta hatalmas övezete Kínától a Kárpát-medencéig húzódott. Itt éltek az általunk már megismert népek közül a szkíták, a szarmaták, a hunok, az avarok és a bolgárok is.

A ló háziasítását követően (Kr. e. 2. évezred) kezdtek vándorolni állataikat legeltetve a nomád népek. Nagy népmozgásokat váltott ki, ha egy nép életkörülményei, akár a legelők kiszáradása, akár külső támadások hatására jelentősen romlottak. Új területre csak harc árán költözhettek, s a megtámadottak rendszerint másokon kárpótolták magukat. Így egy Belső-Ázsiából induló népmozgás hullámai a Kárpát-medencéig terjedhettek.

Az ókor végi nagy népvándorlást a hunok idézték elő. 370 körül jelentek meg a Volga vidékén, majd rövidesen megérkeztek a Kárpát-medencébe. A hunokat az avarok követték, majd más török népek következtek. A kelet-európai pusztán rövid időre létrejött a bolgár-török birodalom, s ennek szétesése után (670 táján) a kazárok birodalma emelkedett fel.

10. **11.**

Körösi Csoma Sándor (1784–1842; 10. forrás) és Vámbéry Ármin (1832–1913; 11. forrás) messze keleten keresték gyökereinket, rokonságunkat

Nézzen utána az interneten a két híres tudós életének és munkásságának! Miből merítettek erőt, és egyben mire adnak példát e kiváló kutatók?

12.

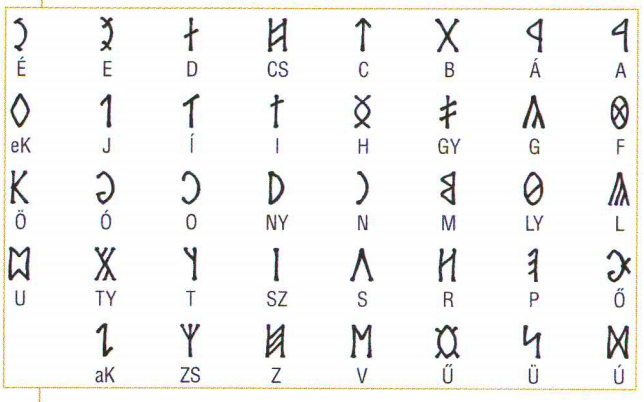

13. *XVI. századi rovásírásos felirat a Székelyföldről (Énlaka) és a rovásírás ma is használatos ábécéje. Napjainkban a hagyományőrzés egyik elterjedt ága a rovásírás gyakorlása, ápolása*

Nézzen utána az interneten, hogy milyen rovásírásos emlékeink maradtak fenn! Milyen jeleivel találkozhat ma a rovásírás használatának?

14. *A vérszerződés, Székely Bertalan festménye a kecskeméti városháza dísztermében. A festmény a XIX. század végének, a honfoglalás ezredéves évfordulójának szemléletét tükrözi. A vért a nagyszentmiklósi aranykincs bikafejes edényébe (15.) csurgatják a vezérek*

A sztyeppére kikerülő magyarság a **török népek** forgatagában Kr. e. 500 körül megkezdte vándorlását a Kárpát-medence irányába. A török környezet anyagi műveltségét átvették, de **finnugor nyelv**üket nagyrészt megőrizték. A **török** hatást mutatják a mezőgazdaságra és a törzsi szervezet fejlődésére utaló **szavaink**: ökör, bika, üsző, borjú, búza, sarló, tarló, szőlő, bor, törvény, gyűl, sereg, bélyeg, bűn stb.

BASKÍRIA Feltehetően Kr. u. 500-ra a nomád népmozgások egyike átsodorta eleinket új szállásterületükre, a **Volga és a Káma** vidékére. Ezt a területet a ma ott élő tatár népről Baskíriának nevezik.

A magyar törzsek baskíriai jelenlétét a VI–VII. században a permi nyelvi hatás is igazolja. Számneveink -nc, -van, -ven, és főnévi igeneveink -ni végződését, valamint kenyér szavunkat az itt élő permiektől vettük át.

Írásos emlékek bizonyítják, hogy Baskíriában – amit a források Magna Hungariának (Nagy Magyarország vagy Ősi Magyarország) is említenek – a XIII. században magyar törzsek éltek. Julianus barát, a IV. Béla által felkutatásukra küldött szerzetes talált rájuk. Elszakadt testvéreink jelentős részét a tatárok elpusztították. Maradékaik beolvadtak a baskírok közé. Ennek emlékét őrizheti két baskír törzs neve: Jenő és Gyarmat.

LEVÉDIA Eleink a feltételezések szerint Baskíriából a **Volga és a Don vidékére** vándoroltak. E földet egy bizánci forrás (Bíborbanszületett Konstantin császár) híradása alapján **Levédiának** nevezzük. Új szálláshelyükön a magyarok a **Kazár Birodalom**mal kerültek szoros kapcsolatba (VIII. század). A kazároktól vették át a **kettős fejedelemség** intézményét. A törzseket a kultikus-szellemi hatalommal rendelkező **kündü** vagy kende (nap) és a tényleges hatalmú katonai vezető, a **gyula** (hold) irányította.

A magas szintű földművelést végző kazároktól eleink **mezőgazdasági ismeretek**et is átvettek (pl. nehézeke, szőlő- és gyümölcstermesztés). Kazár eredetű a **rovásírás**unk, mely a székelység körében a középkor folyamán is fennmaradt.

ETELKÖZ Őseink a IX. század első felében Levédiától nyugatabbra, **Etelköz**be (Folyóköz), **a Don és a Duna közötti** sztyeppékre húzódtak. Elszakadtak a kazároktól, s ekkor csatlakoztak hozzájuk a kabarok (lázadók), akikből a nyolcadik törzset szervezték. A kabarok, mint az általában a nomádoknál szokásos volt, segédhadként támadáskor elöl, visszavonuláskor hátul küzdöttek. Etelközben került sor a **törzsszövetség** megerősítésére, a vérszerződésre, mely jelentősen megnövelte a magyarság erejét. Ezt az erőt fizetségért egyre gyakrabban vették igénybe a térség államainak (pl. Bizánc, Keleti Frank Birodalom) különböző vezetői, egymás elleni harcaik során.

15.

Mi volt a jelentősége a vérszerződésnek? Minek tekinthetjük államjogi szempontból a vérszerződést? Sorolja fel a hét vezért és a hét törzset!

33. A HONFOGLALÁS ÉS A KALANDOZÁSOK

A KÁRPÁT-MEDENCE A HONFOGLALÁS ELŐTT

Attila halála után (453) a Hun Birodalom szétesett, s a Kárpát-medence a germán népek (gótok, majd longobárdok és gepidák) hazájává vált. A germánokat a Baján kagán vezetésével érkező **avarok** űzték el (568). Az avarok az Alföldet birodalmuk központjává tették.

A nomád avarokat a népvándorlás vihara vetette Közép-Ázsiából a Kárpát-medencébe. Európa e feltehetően török népnek köszönhette a kengyel megismerését (enélkül nem alakult volna ki a páncélos lovagi harcmodor). Új hazájukból kiindulva végigportyázták, rabolták a környező területeket. Kalandozásaik nyomán szinte kipusztult a Balkán lakossága, ami lehetővé tette a szlávok nagy arányú beköltözését.

Az avar kagánok hatalma hanyatlani kezdett, de 680 táján a bolgár-törökök birodalmának felbomlásakor újabb nomádok érkeztek avar földre, ezért ismét megerősödött a birodalmuk. Nagy Károly 800 körül több hadjáratban szétverte az avar törzsszövetséget, s Pannónia területén őrgrófságot szervezett. Az avarok egy része frank fennhatóság alá került és megkeresztelkedett. Másik részük a Kárpát-medence keleti felére húzódott.

Az avar uralom összeomlásával egyre nagyobb számban érkeztek szlávok a Kárpát-medencébe. A Dunántúlon kisebb szláv fejedelemségek alakultak, mint Pribina állama Zalavár központtal. A szlávok elismerték a frank fennhatóságot, hűbéresekként birtokolták a vidéket.

A IX. század végén a Kárpát-medence nyugati fele a **Keleti Frank Birodalom** függésében állt, északnyugaton a **morvák állama** terült el, míg a déli és erdélyi részek a **Bolgár Birodalom** befolyása alatt álltak.

862-től a frankok és a morvák is segítségül hívták a másik fél ellen az Etelközben lakó magyarokat. Miután a morva állam szétesett (894), a Kárpát-medencében nem létezett jelentősebb államalakulat.

László Gyula régészprofesszor az avar régészeti leletek kutatása során jutott arra a megállapításra, miszerint az avarok Kárpát-medencébe érkező második hullámát (680) nem török, hanem magyar népesség alkotta, s ezek megélték Árpád magyarjainak a honfoglalását (895–900).

A temetők részletes feltárása után kiderült, hogy a „késő avarok" és Árpád magyarjainak a leletei területileg kiegészítik egymást, és mindkét terület az Árpád-korban mind helyneveiben, mind népességében magyar volt.

A történeti forrásokat azonban László Gyula elmélete szerint is lehet értelmezni. Bár a régészeti leletekről nehéz megállapítani, hogy az azokat hátrahagyó emberek milyen nyelven beszéltek. Így a történettudományban ma is vita folyik a kettős honfoglalás elméletéről.

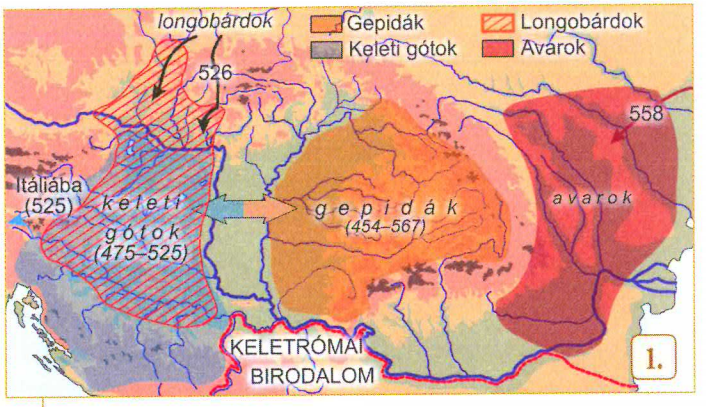

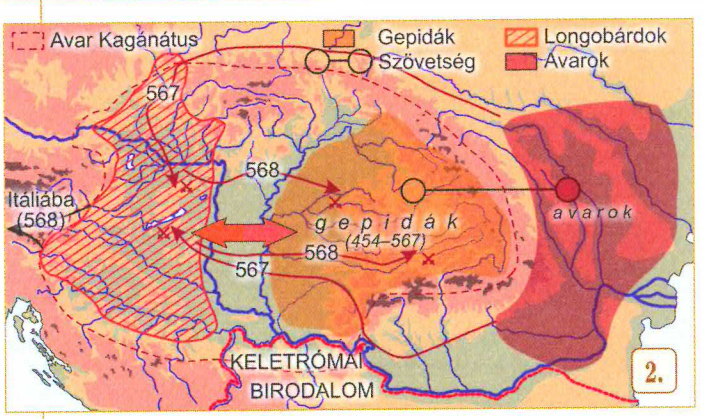

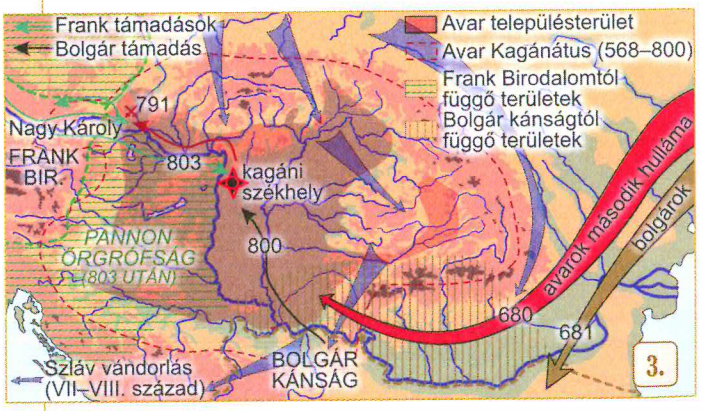

A Kárpát-medence története a VI–IX. század között

Kövesse nyomon a Kárpát-medencében zajló eseményeket! Jellemezze a IX. századra kialakuló politikai helyzetet! Kik éltek a IX. században a Kárpát-medencében?

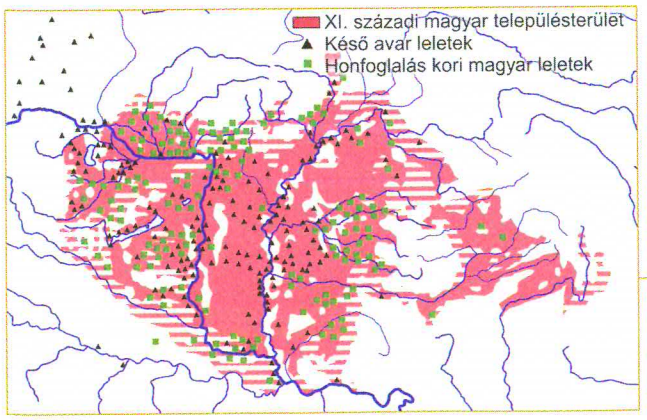

Késő avar leletek és a XI. századi magyar településterület

4.

Hogyan viszonyulnak egymáshoz a késő avar és a honfoglalás kori magyar leletek, valamint a magyar etnikum elhelyezkedése a XI. században?

Gyakorló Gimnázium és Általános Iskola * SZTE Könyvtára 1.

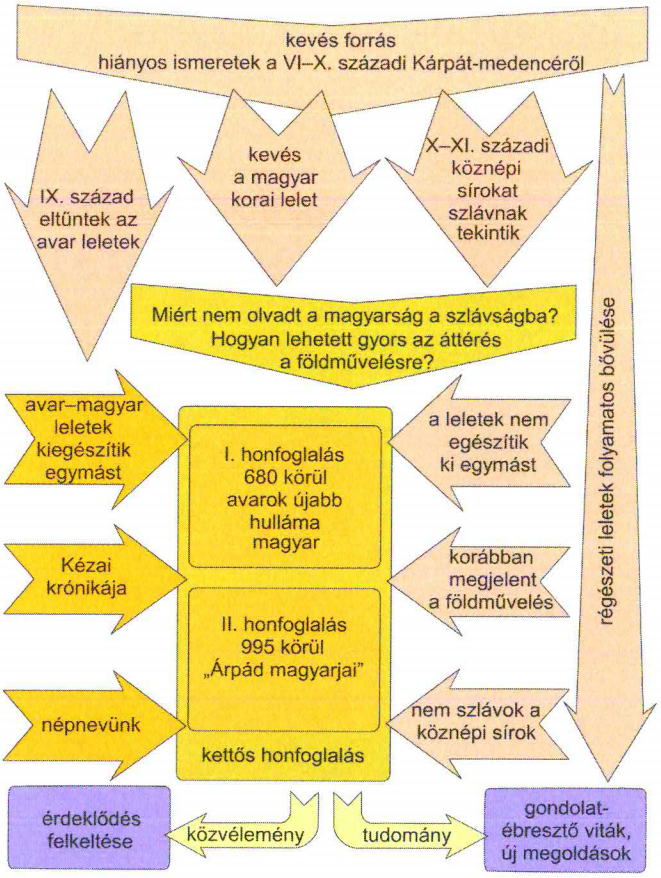

5. *A kettős honfoglalás (5.) és a régészeti leletek etnikai megfeleltethetősége (6.)*

Mely problémákra adott választ László Gyula elmélete? Milyen új problémák jöttek létre elképzelése nyomán? A régészeti leletek mennyiben feleltethetők meg etnikumoknak?

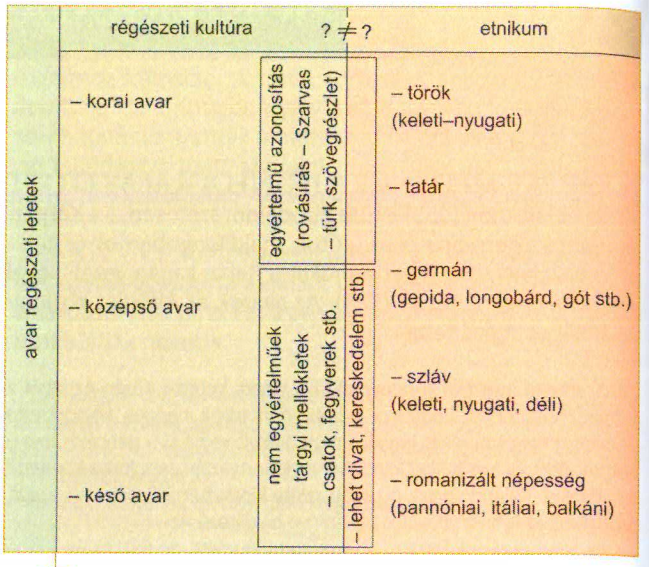

6.

A HONFOGLALÁS Őseink az Etelközből induló kalandozó hadjárataik során már megismerték a Kárpát-medencét. A **hegyektől védett pusztákat** alkalmasnak találták a letelepedésre. Emiatt dönthettek úgy, hogy Etelközből ide költöznek.

A honfoglalás valószínűleg **tervszerű** vállalkozásnak indult. Nem egyszerre kelt útra az egész népesség az állatokkal és minden felszereléssel együtt. **895-ben** Árpád vezetésével a magyarok többsége a **Vereckei-hágón** keresztül benyomult az új haza területére. Ugyanekkor az **Al-Dunánál** egy kisebb magyar sereg (Árpád fiának a parancsnokságával) a bolgárok által szorongatott bizánciakkal szövetségben támadta Simeon bolgár cárt. Időközben a **besenyők** rátörtek az etelközi szállásokon maradt magyarokra. A megtámadottak a Kárpátok hágóin keresztül Erdélybe menekültek.

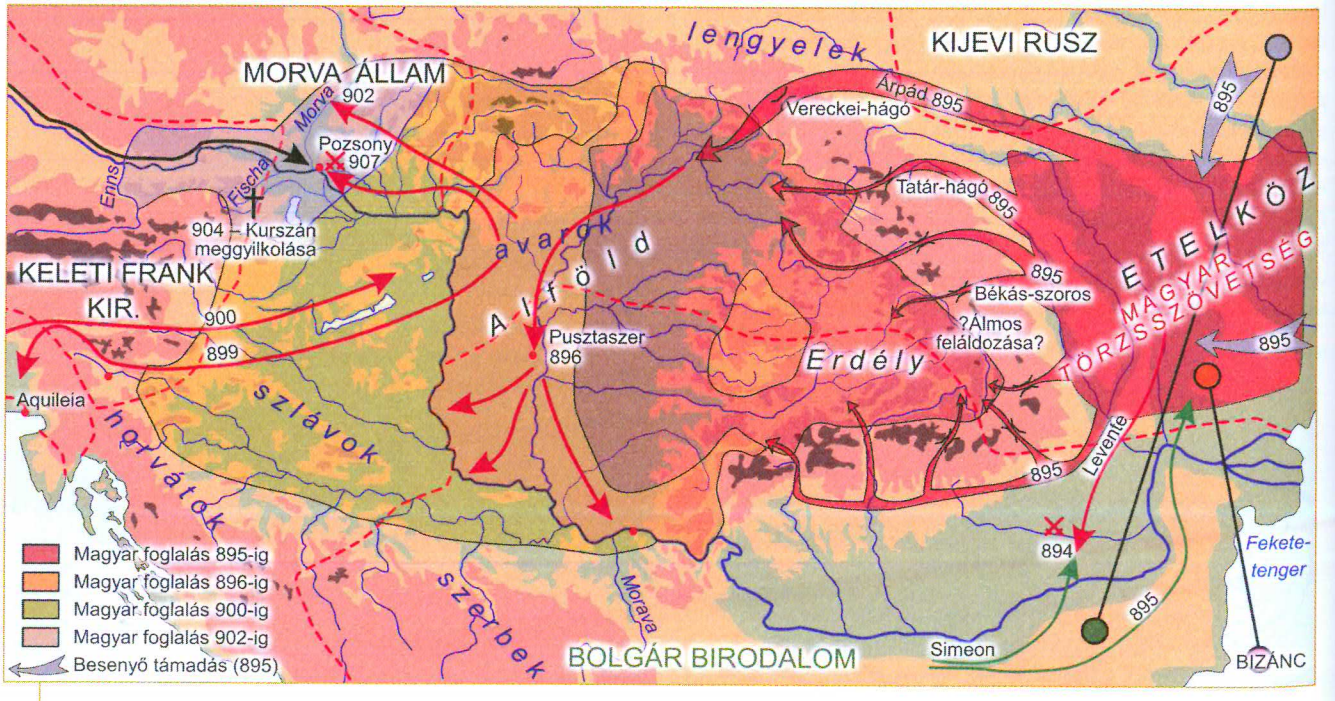

7. *A magyar honfoglalás*

Kövesse nyomon a honfoglalás menetét! Hány szakaszban történt? Mely területeket érintettek ezek a szakaszok? Hol történtek jelentősebb összecsapások az új haza biztosítása érdekében?

A besenyők egész népükkel zúdultak rá eleinkre, mivel őket is szorongatták más népek. A sztyeppei országútra oly jellemző láncreakció következett be. Az arabok az Aral-tó környéki pusztákon leverték az úzokat, akik a besenyők területével kárpótolták magukat. A besenyők pedig a magyarokat szorították ki korábbi hazájukból.

A régészeti leletek tanúsága szerint az etelközi szálláshelyeken maradt nőket és gyerekeket mégse irtották ki teljesen, mint azt a források állítják. Ám őseink veszteségei nagyok lehettek emberben is, de főleg az állatállományban.

8. *Eleink félelmetes fegyvere az ún. visszacsapó íj és az íjat használó lovas*

Mit szemléltet ugyanazon íj három állása a rajzon? Az íj mely tulajdonságai tették félelmetessé ellenségeink számára e fegyvert?

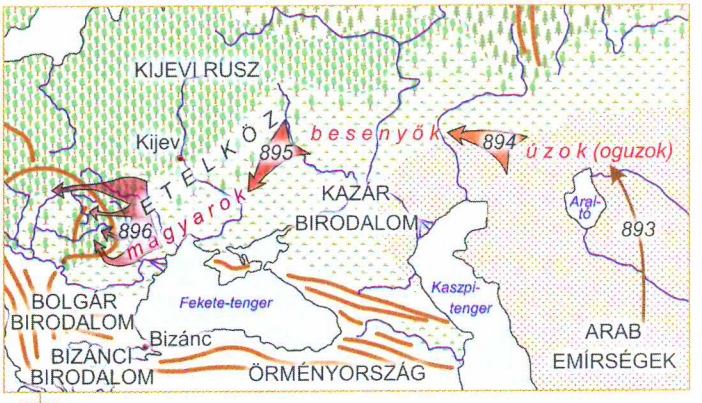

10. *Láncreakció a sztyeppén*

Kövesse nyomon a magyar honfoglalásban is szerepet játszó népmozgásokat! Keressen hasonló eseménysorokat!

11. „Erre Árpád és a hét vezér benyomult Pannóniába, nem mint jövevény, hanem mint a föld örökös jogú birtokosa. Ekkor másik követet küldtek a fejedelemhez [Szvatopluk], és ezzel az üzenettel bocsátották el: »Árpád és emberei azt mondják neked, hogy azon a földön, amelyet megvettek, ne maradj tovább semmiképpen, mivel a földedet lovon, füvedet féken, vizedet nyergen megvették, és te szegénységed és kapzsiságod miatt a földet, füvet és vizet nekik engedted!« Midőn a fejedelemnek elmondták az üzenetet, így szólt: »Azt a lovat üssék agyon bunkósbottal, a féket dobják a rétre, a nyerget pedig vessék a Duna vizébe.« Mire a követ így szólt: »S aztán az én uramnak [Árpádnak] mi kára lesz belőle? Ha a lovat agyonütöd, az ő lovának adsz eledelt, ha az aranyos féket a fűbe dobod, kaszáláskor az ő emberei lelik meg, ha az aranyos nyerget Dunába veted, az ő halászai vonják ki a partra, s azok viszik haza! Akié a föld, a fű, a víz, azé minden!«" *(Részlet a Gesta Hungarorumnak nevezett XI. századi őskrónikából, a Budai Krónika alapján)*

Milyen mondai hagyományra utal a szerző a „megvétel kapcsán"? Hogyan következtethetünk a honfoglalás leírásából a magyarok életmódjára? Milyen X. századi politikai realitások tárhatók fel a szövegből?

Árpád fejedelem fogadja az itt élő népek hódolatát. Részlet Munkácsy Mihály Honfoglalás című festményéből, amely az Országházban található

12. Hogyan tekintettek a XIX. század végén a honfoglalásra? Keresse meg a képen az internet segítségével a XIX. század végi Magyarország legnépszerűbb íróját!

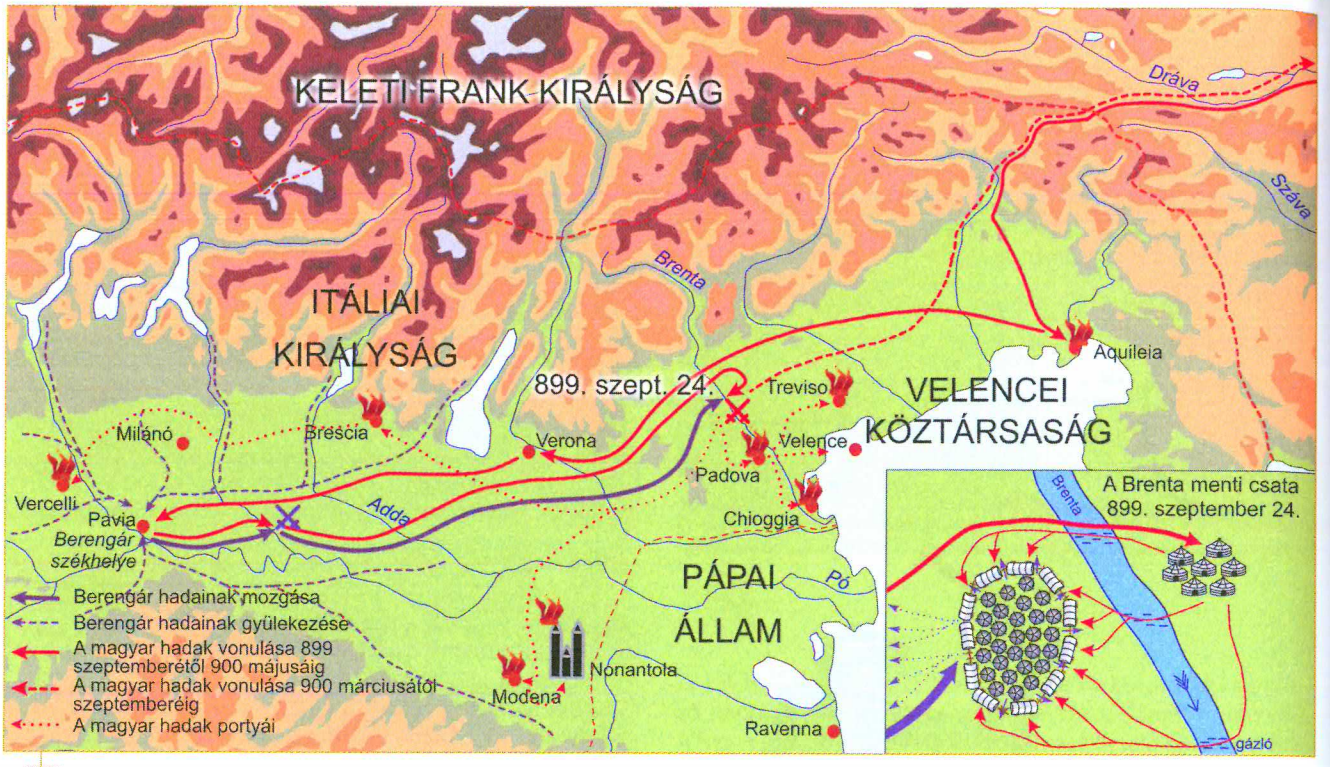

13. *Az itáliai hadjárat (899–900)*

14. „[…] a magyarok mérhetetlen és megszámlálhatatlan sereget gyűjtve Itáliába vonulnak, […] Berengár király alig tudott eléggé csodálkozni e nevezetes és szokatlan teljesítményen […]. Az itáliaiaknak […] odaküldött követek útján meghagyta, hogy mindnyájan gyülekezzenek egy helyre, és így a magyarokénál háromszorta erősebb lett a serege. […] a keresztények üldözőbe veszik őket. Végre a magyarok […] követeik útján azt kérik a keresztényektől, hogy a zsákmányt minden szerzeményükkel együtt visszaszolgáltatva, térhessenek haza bántatlanul. […]

(II. 13.) A Krisztus-imádók és a bálványimádók egyszerre érkeztek meg a Brenta folyó mellé; ugyanis a szerfelett kifáradt lovak nem tették lehetővé a magyarok számára a futást. […]

A két sereg tehát egyszerre érkezett oda, s csupán az említett folyó medre választotta el őket egymástól. […] [A magyarok] három felől lesbe állítanak csapatokat, ők maguk meg a folyón átkelve, egyenesen az ellenség közepébe rontanak. A keresztények közül ugyanis a legtöbben az alkudozások miatti hosszas várakozásban kifáradva, táborszerte leszálltak a lóról, hogy felüdítsék magukat étellel. A magyarok oly hirtelenséggel döfték le ezeket, hogy egyeseknek az ételt a torkukban szúrták át, másokat megakadályoztak a futásban, mivel elvették a lovukat, és ezektől annál kevésbé féltek, mivel lovak nélkül látták őket. […] Végül a magyarok, miután legyilkolták és megfutamították a keresztényeket, dühöngve végigszáguldoznak az ország egész területén." *(Liutprand: Visszafizetés, 958)*

Rekonstruálja a hadjárat menetét a térkép (13.) és a szöveg (14.) alapján! Milyenek voltak az erőviszonyok? Mi volt a magyarok taktikája? Keressen a magyarok gyorsaságát bizonyító részleteket a szövegekben! Hasonlítsa össze a magyarokat és ellenfeleiket a hadsereg felépítése, társadalmi háttere és taktikája alapján!

A Kárpát-medencébe betelepülő törzsek gyorsan lejutottak az Alföldre, és a Garam–Duna vonaláig megszállták a vidéket. Ezen a területen a bolgárokon kívül nem találkoztak számottevő ellenállással. A következő évekről nem szólnak a források, de nyilvánvalóan a sorok rendezése, az új hazában való berendezkedés kötötte le az erejüket. Ezt igazolja, hogy több évig nem indítottak hadjáratot nyugat felé.

898-ban a keleti frank uralkodó magyar hadak segítségét kérte itáliai ellenfele visszaszorítására. A magyarok Észak-Itáliára támadtak, ahol pusztítottak, városokat raboltak ki. Miután kiteleltek ott, hazatértek. Ezt követően először a morvákat verték ki a Kárpát-medencéből, majd a bajorokra támadtak, és elfoglalták **Pannóniát** (Dunántúl, Dráva–Száva köze, Bécsi-medence), és elsöpörték a kis szláv hűbéres fejedelemségeket (900).

További harcokat követelt a megszerzett új haza biztosítása. A bajorok nem nyugodtak bele gazdag tartományuk elvesztésébe. Nagy erőkkel támadtak a Duna vonalán, de **Pozsony** közelében teljes vereséget szenvedtek (907). Ezzel a győzelemmel a magyarság megvédte honát, megteremtve a lehetőséget nemzetünk megmaradására.

A KALANDOZÁSOK

A magyarság – mint minden nomád nép – már korábbi szálláshelyeiről portyákat indított szomszédai ellen. Ilyen kalandozások a honfoglalás előkészítésében is szerepet játszottak. A portyák a Kárpát-medence megszerzése után is szinte évente ismétlődtek.

A magyarok leggyakrabban **nyugat felé** támadtak. Észak-Itália, Bajorország, Szászország volt legtöbbször a célpont. Gyors mozgású lovas csapataikkal azonban eljutottak Dél-Itáliába, Franciaországba, sőt átkeltek a Pireneusokon. Támadásokat indítottak dél felé, Bizánc ellen is.

A hadjáratok elsődleges célja a **zsákmányszerzés** volt. Portyázó őseink kirabolták a gazdag templomokat, kolostorokat, és aranyat, ezüstöt, drága szöveteket zsákmányoltak. Foglyok tömegét hurcolták el. Nagy részüket eladták rabszolgának vagy szolganépeiket gyarapították velük.

A kalandozások sikerei döntően a **hűbéri** berendezkedésű országok **széttagoltság**ának köszönhetőek. A megtámadott népek belső harcaik miatt nem tudtak eredményesen ellenállni. Gyakran a magyar seregek „megrendelésre" érkeztek: egy-egy uralkodó vagy tartományi vezető az ellenségei meggyengítésére használta fel eleinket. A győzelmekben szerepet játszott a nyugatiak számára szokatlan **nomád harcmodor**. A fegyelmezett magyar csapatok heves támadásai, színlelt menekülései megbontották a fegyelmezetlen nyugati alakulatokat, így sorozatos vereségeket mértek rájuk.

A magyar támadások összefogásra sarkallták a nyugatiakat. **I. (Madarász) Henrik** szász uralkodó adófizetéssel vásárolt békét a magyaroktól, s a nyugalmat erőgyűjtésre használta fel. Később megtagadta az adót, és ütőképes páncélos seregével **Merseburg** közelében legyőzte a betörő magyarokat (933). A rabló hadjáratok egy ideig folytatódtak, de Henrik fia, **I. (Nagy) Ottó** döntő csapást mért eleinkre Augsburgnál (955), ami a nyugati kalandozások lezárulását jelentette.

15. *Hátrafelé nyilazó magyar harcos az aquileiai dóm freskóján*

Írja le a magyar fegyverzetet és harcmodort!

16. „Krisztus hitvallója, isten szolgája, ó, Germinianus, imádkozva könyörögj, hogy ezt az ostort, amelyet mi, nyomorultak megérdemlünk, az egek királyának kegyéből elkerüljük […], kérünk téged, bár hitvány szolgáid vagyunk, védj meg minket a magyarok nyilaitól." *(Templomi könyörgés Modenából, X. század)*

Milyennek látták a magyarokat a Európában a X. században? Nézzen utána, ki volt Germinianus! Miért hozzá szólt a könyörgés?

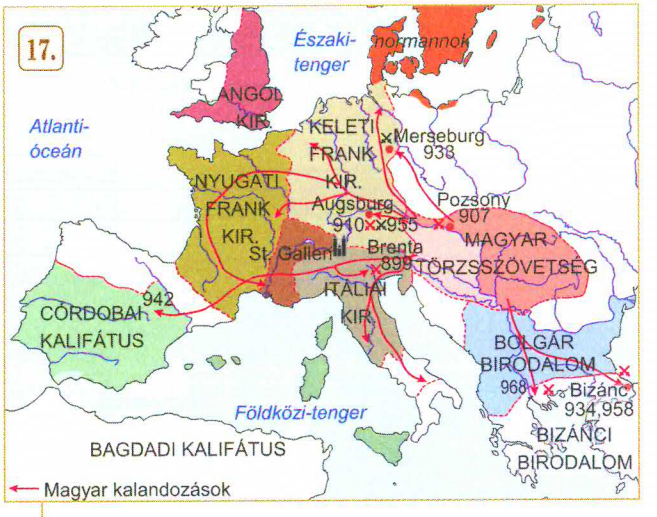

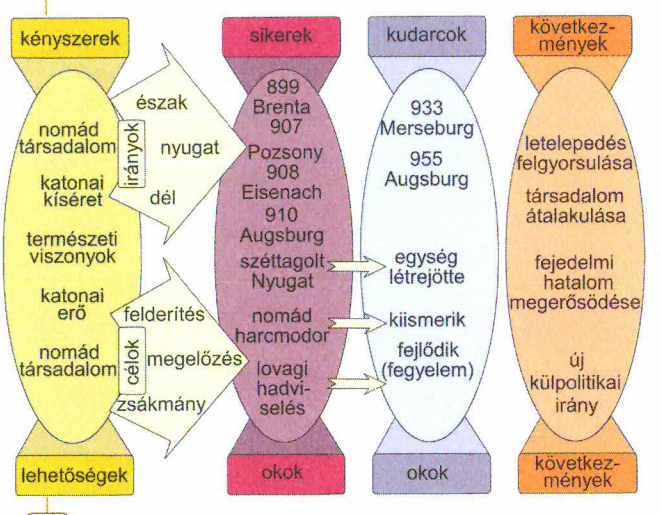

18. *A kalandozások térképe és ábrája*

Merre indultak a kalandozó hadjáratok? Sorolja fel ezek okait és céljait! Miért voltak eredményesek kezdetben, majd miért fulladtak kudarcba a portyák? Mi lett a kalandozások következménye?

19. „[…] a magyarok népe öldöklésre szomjasan, és vágyódva a harcra, meglepi a még ásítozó kereszténveket, mert többeket a nyíl előbb ébresztett fel, mint a kiáltozás; másokat pedig, akiket ágyukban döftek keresztül, sem a zaj, sem a sebek nem ébresztettek már fel, mivel előbb szállott el belőlük a lélek, mint az álom. Tehát innét is, onnét is súlyos küzdelem kerekedik: a türkök hátat fordítva, mintha megfutamodnának, serényen kilőtt nyilaikkal igen sokat leterítenek. […] aljas természetüket mégsem elégítette ki a keresztények ily mérhetetlen legyilkolása, hanem hogy álnokságuk dühét jóllakassák, keresztülszáguldoznak a bajorok, svábok, frankok és szászok országán, mindent felperzselve. Nem is akadt senki, aki megjelenésüket bárhol, mint a nagy fáradsággal vagy a természettől megerősített helyeken bevárta volna. A nép itt jó néhány éven keresztül adófizetőjük lett." *(Liutprand krónikájából, X. század)*

Mutassa be őseink harcmodorát! Minek köszönhetők a magyarok katonai sikerei? Milyen neveken említi a magyarokat a krónika? Hogyan vélekedik a szerző őseinkről? Mely tényezők határozhatják meg egy szerző véleményét egy népről?

34. A MAGYAR ÁLLAMALAPÍTÁS

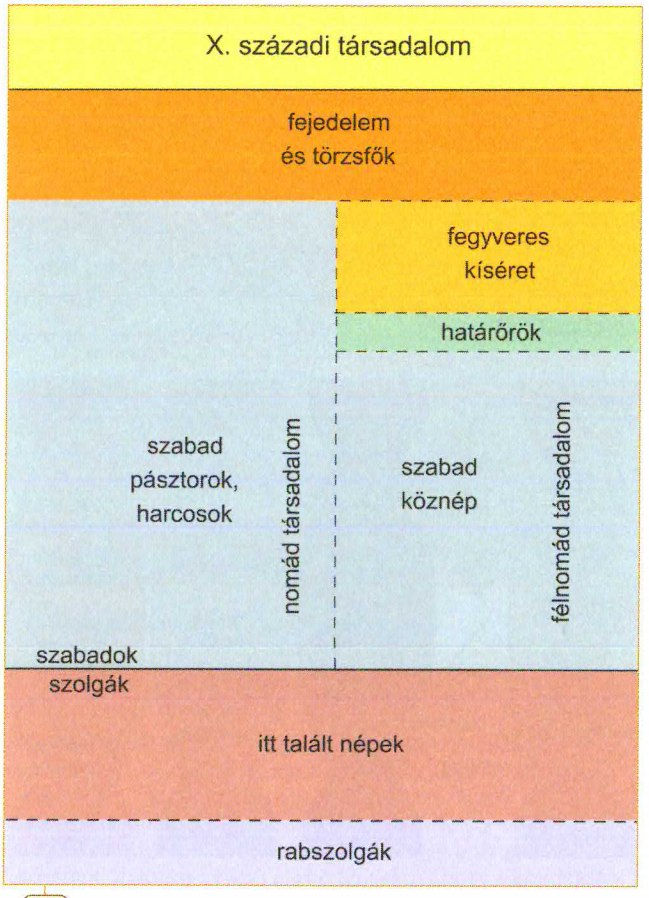

1. *A X. századi magyar társadalom szerkezete*

Hasonlítsa össze a nomád és a félnomád társadalom szerkezetét! Kik vettek részt a kalandozásokban a két társadalomfelfogás szerint?

GÉZA FEJEDELEM, A FEJEDELMI HATALOM MEGERŐSÍTÉSE A X. században átalakulás előtt állt a magyar társadalom. A források hiányos volta miatt a történetírás **kétféle társadalomszerkezet**et is felvázol erről az időszakról.

Ha azt feltételezzük, hogy a nomád törzsi szervezet bomlása még kezdeti fokon állt, akkor a társadalom a törzsi előkelőkre és a szabad harcosok csoportjára oszlott. Eszerint a fegyveres nomád pásztorok tömegei vettek részt a kalandozásokban. Feltételezhetjük azt is, hogy őseink már a bomló törzsi (félnomád) társadalomban éltek: kialakult a törzsfők-nemzetségfők (bőség) hatalmát biztosító fegyveres kíséret (jobbágyok), és mellettük a mindinkább szolgálatra kényszerített szabadok (ínség) tömegei. Ez esetben a törzsfők és a katonai kíséret alkották a kalandozó hadakat.

A kalandozások lezárulása után a magyarság választ elé került. Az egyik lehetőséget a nomád életmódot megőrző népek (hunok, avarok) sorsa jelentette: rövid tündöklés után a szétszóródás, az enyészet. A másik lehetőség: csatlakozás a kialakuló keresztény, feudális Európához, a keresztény magyar királyság megszervezése. Ez biztosíthatta a megmaradást.

A törzsszövetség élén két méltóság (fejedelem) állt. A tudósok vitatkoznak arról, hogy Árpád vajon a kündü vagy a gyula tisztséget töltötte be. Tény, hogy vezértársa (Kurszán) halála után (904), megszűnt a kettős fejedelemség. A vezetés Árpád és utódainak a kezébe került. A szegényes forrásanyag nem teszi lehetővé, hogy a honfoglalást követő évtizedekben a fejedelmi hatalom alakulását pontosan rekonstruáljuk.

Árpád utódai a **nomád öröklési rend** szerint követték egymást. Mindig a nemzetség **legidősebb férfi**tagja örökölte a hatalmat (szeniorátus). Így került a fejedelmi székbe 972-ben Árpád dédunokája, Géza.

Géza (972–997) nevéhez fűződik **a törzsfők** hatalmának fegyveres **megtörése**. A céltudatos fejedelem házasságával is hatalma megszilárdítását segítette elő. Az erdélyi Gyula leányát, Saroltát vette feleségül, megszerezve ezzel a keleti országrészek támogatását.

Felmérve országa változó külpolitikai helyzetét, a keresztény szomszédok megerősödését, igyekezett kivédeni a várható nyugati támadásokat. 973-ban elküldte követeit a Német-római Birodalom császárához, I. (Nagy) Ottóhoz **Quedlinburg**ba. **Hittérítők**et kért az uralkodótól népének, majd lemondott a Lajtán túli magyar területekről. Az engedmények meghozták a kívánt eredményt. Fia, **Vajk**, a későbbi Szent István számára sikerült megszerezni feleségül **Gizella** bajor hercegnőt. A hercegnő révén az Árpádok rokonságba kerültek a császári uralkodócsaláddal (Szász-dinasztia). A Gizellával magyar földre érkező **lovagok** tovább erősítették a fejedelmi hatalmat.

2. „[…] Állítottak maguk közül egy bírót, […] hogy ő az egész sereg felett bíráskodjék, az egyenetlenkedők pereit eldöntse. Úgy azonban, hogy ha a bíró mértéktelen ítéletet hozna, a közösség megsemmisítve visszavonhassa, a vétkes kapitányt és bírót pedig leteheti, amikor akarja. Ez a jogszokás a hunok, vagyis a magyarok között egészen Taksony fia, Géza vezér idejéig sértetlenül érvényben volt. Míg tehát a magyarok meg nem keresztelkedtek és keresztényekké nem lettek, a kikiáltók a táborokban ily szavakkal hívták fegyverbe a magyarokat: Isten és a magyar nép szava az, hogy ezen és ezen a napon és ezen a helyen mindenki fegyveresen pontosan megjelenjék, és ott a közösség tanácsát és parancsát meghallgassa. Aki pedig elégséges ok nélkül a parancsot semmibe vette, azt a szkítiai törvény értelmében karddal kettéhasították, vagy törvényen kívül állónak nyilvánították, vagy közszolgaságba taszították. Válaszfalat magyar és magyar között csak efféle bűnök és kihágások emeltek. Egyébként pedig, mivel az összes magyar egy apától és egy anyától származott, hogy mondhatnánk az egyiket nemesnek, hacsak nem ily bűnökért elmarasztalva jutottak volna szolgaságra." *(Kézai Simon: Gesta Hungarorum, XIII. század vége)*

Tárja föl, hogy milyen változást érzékeltet sajátos módon a krónika a társadalomban és az államszervezetben! Mivel indokolja a társadalmi különbségek létrejöttét? Mely nép történeténeél találkoztunk hasonló változásokkal?

ISTVÁN MŰVE: AZ ÁLLAMALAPÍTÁS Géza halálakor (997) már az **Árpád**ok kezében volt az ország nagy része. Azonban a **családon belül** Géza fiával szemben hatalmi igényekkel lépett fel **Koppány**, aki István nagybátyja volt. A Géza által bevezetett új öröklési rend (primogenitúra: a legidősebb fiú örökli a hatalmat) ellen lázadó Koppányt az idegen lovagok segítségével **István** legyőzte, így hatalma megszilárdult. A helyzet megérett arra, hogy a fejedelem a nagyobb tekintélyt biztosító királyi címért folyamodjon. II. Szilveszter pápától **koronát** kapott, amellyel 1000 és 1001 fordulóján Istvánt Esztergomban megkoronázták. Magyarország a **keresztény királyság**ok közösségébe lépett.

Az ifjú királynak azonban további harcokat kellett vívnia azért, hogy az ország egész területe az ellenőrzése alá kerüljön. Erdélyből kiszorította anyai nagybátyját, Gyulát. Majd a Temes és a Maros vidékének birtokosát, Ajtonyt győzte le. Ezzel István az egész Kárpát-medence egyedüli urává vált. Hatalma az ország kétharmadára kiterjedő földbirtokain nyugodott, ez volt az alapja az új, feudális állam működésének is.

3. *A koronázási palást. A miseruhának készült palást hímzéseinek elkészítésében Gizella királyné is részt vett*

4. *A palláston szent királyunk egyetlen kor- és valósághű ábrázolását láthatjuk*

Gyűjtse össze a palláston látható hatalmi jelvényeket (hármat)! Hasonlítsa össze István koronáját a későbbi Szent Koronával! Nézzen utána az interneten a különbség okának!

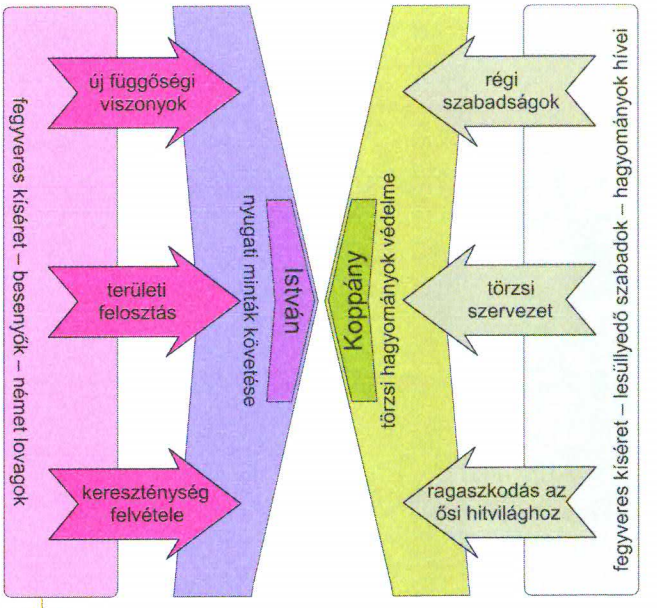

5. *István és Koppány ellentéte*

Állapítsa meg a szemben álló felek társadalmi, vallási és politikai bázisát!

6. *Géza és István harcai*

Kövesse nyomon a térképen a hatalomért vívott harc menetét! Elemezze a külpolitikai helyzetet!

7. *A Szent Korona. Valószínűleg a XII. század végén alakult ki*

A mai általános vélemény szerint a Szent Korona két részből áll. Nézzen utána két rész történetének, és annak, milyen ábrázolások láthatók a Szent Koronán!

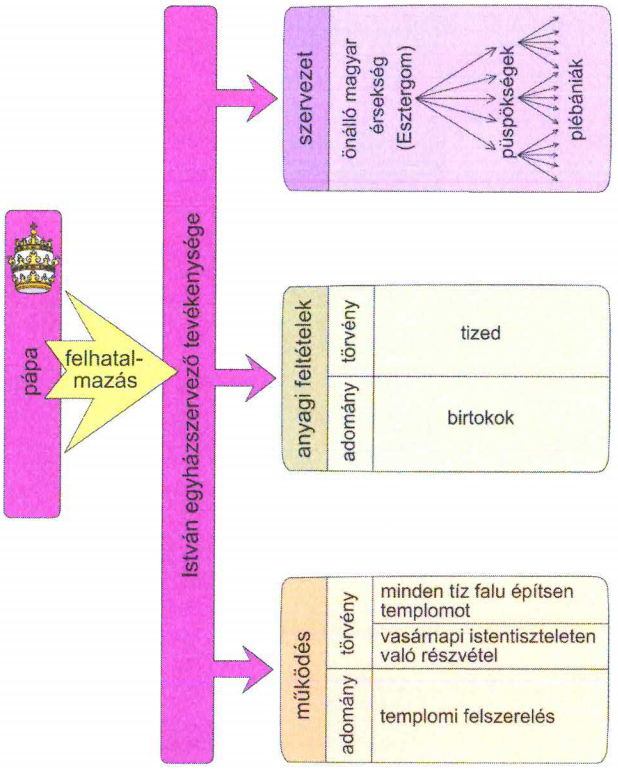

8. *Szent István egyházszervező munkája*

Milyen feladatokat kellett megoldania Istvánnak az egyházszervezés során? Milyen megoldásokat választott? Miért tartotta fontosnak István az egyházszervezet kiépítését?

A MAGYAR EGYHÁZSZERVEZET KIÉPÍTÉSE

I. (Szent) István (997–1038) a trónért vívott harcokban kiterjesztette hatalmát az egész országra, s a földek jelentős része (közel kétharmada) **királyi birtok** lett. A mélyen vallásos István tudta, hogy Magyarországot elsősorban a kereszténység kapcsolja Európához, ezért a trón biztosítása után hozzákezdett a nyugati típusú (latin) **egyházszervezet** kialakításához. A kereszténység terjesztése, az egyházszervezet kialakítása szorosan összefonódott az **új államszervezet** kiépítésével.

Az **egyházmegyék (püspökségek)** megszervezése már közvetlenül István megkoronázása után megkezdődött. A király az egyházat hatalmas földadományokkal erősítette meg, és törvényeiben biztosította a működési feltételeket. Előírta a **tized** megfizetését, vagyis a termés egytizedét a püspökségek szedték be. Elrendelte, hogy minden tíz falu építsen **templom**ot. A pogány hitétől, szokásaitól nehezen elszakadó lakosságot a törvény erejével is rászorította a keresztény vallásgyakorlatra (böjtök, gyónás, részvétel a vasárnapi misén).

Az **esztergomi** püspökséget a pápa **érsekség**gé emelte, s ezzel – István akaratának megfelelően – a magyar egyházszervezet **függetlenné** vált a német birodalmi egyháztól. A magyar katolikus egyház élén az **esztergomi érsek** állt. Később Kalocsa is érseki rangra emelkedett, s ezután a két érseki tartományhoz tartoztak a püspökségek. (Alapításuk valószínű sorrendje: Veszprém, Győr, Pécs, Eger, Gyulafehérvár, Csanád, Várad, Vác.)

A térítéssel és tanítással is foglalkozó Benedek-rend már István apja, Géza idejében betelepült az országba. Az egyházszervezés idején sorra létesültek a **bencés kolostorok** (Pannonhalma, Pécsvárad), s István kiváltságokkal segítette a szerzetesi élet felvirágzását (pl. hatalmas területen a pannonhalmi apátság szedhette be a tizedet).

Fokozatosan Magyarországon is létrejöttek a püspöki székesegyházak mellett működő káptalanok. Ezek a testületek (tagjai a kanonokok) a püspökök munkáját segítették (szertartások lebonyolítása, írásos tevékenység, oktatás). Magyarországon sajátos szerepet is betöltöttek a káptalanok: az oklevélkiadásban hiteles helyként, a korszak „közjegyzőségeiként" működtek.

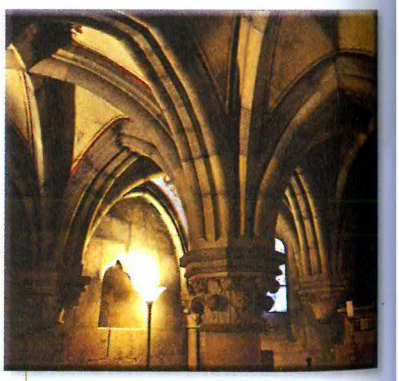

10. *A pannonhalmi apátság altemploma*

9. „3. A papok pedig és az ispánok hagyják meg az összes falusi bíróknak, hogy ezek parancsára vasárnap mindenki menjen a templomba, öregek és fiatalok, férfiak és nők, kivéve azokat, akik a tüzet őrzik. Ha pedig valaki amazok hanyagsága folytán nem őrzés végett marad otthon, az ilyet verjék meg, és hajukat nyírják le. […]
8. Ha valamely pap vagy ispán, avagy valamely más hívő személy valakit vasárnap ökrökkel lát dolgozni, vegyék el tőle az ökröt, és adják a várnépnek elfogyasztásra. Ha pedig lovakkal dolgozik, vegyék el tőle a lovat, amit gazdája, ha akar, ökörrel megválthat. […]
10. Ha valaki hús evésével megsérti a mindenki előtt ismeretes négy böjti időszakot, akkor egy héten át bezárva böjtöljön. […]
19. Azok, akik istentisztelet hallgatására a templomba menvén, ott a misék szertartása alatt egymás közt mormognak, és másokat zavarnak, haszontalan történeteket mesélgetve és nem figyelve a szent olvasmányokra és a lelki táplálékokra, ha idősebbek, dorgálják meg őket, és gyalázattal űzzék ki a templomból, ha pedig fiatalabbak és közrendűek, e nagy vakmerőségükért a templom előcsarnokában mindenki szeme láttára kötözzék meg, s ostorozással és hajuk lenyírásával fenyítsék meg őket." *(István I. törvénykönyvéből, 1001 körül)*

Állapítsa meg, mi volt a célja Istvánnak az idézett törvényekkel! Kik mentesülhettek a vasárnapi templomba járás alól? Gyűjtse össze, hogy mely előírásokat kellett a szertartások alatt betartani! Következtessen a törvényből arra, hogy milyen nehézségekkel kellett szembenézni az egyházszervezés során!

11. „1. Tíz falu építsen egy templomot, amelyet két telekkel s ugyanannyi rabszolgával lássanak el, lóval és kancával, hat ökörrel és két tehénnel, 30 aprómarhával. Ruhákról és oltártakarókról a király gondoskodjék, papról és könyvekről a püspök. […]
18. Ha valakinek az Isten tízet adott egy évben, a tizedik részt adja Istennek, és ha valaki a tizedét elrejti, kilenc részt fizessen. És ha valaki a püspöknek elkülönített tizedet meglopja, mint tolvajt ítéljék meg, és az ebből eredő jóvátétel teljesen a püspöké legyen." *(István II. törvénykönyvéből, 1030–1038 között)*

Állapítsa meg az törvény célját! Magyarázza meg az intézkedések okait, hátterét!

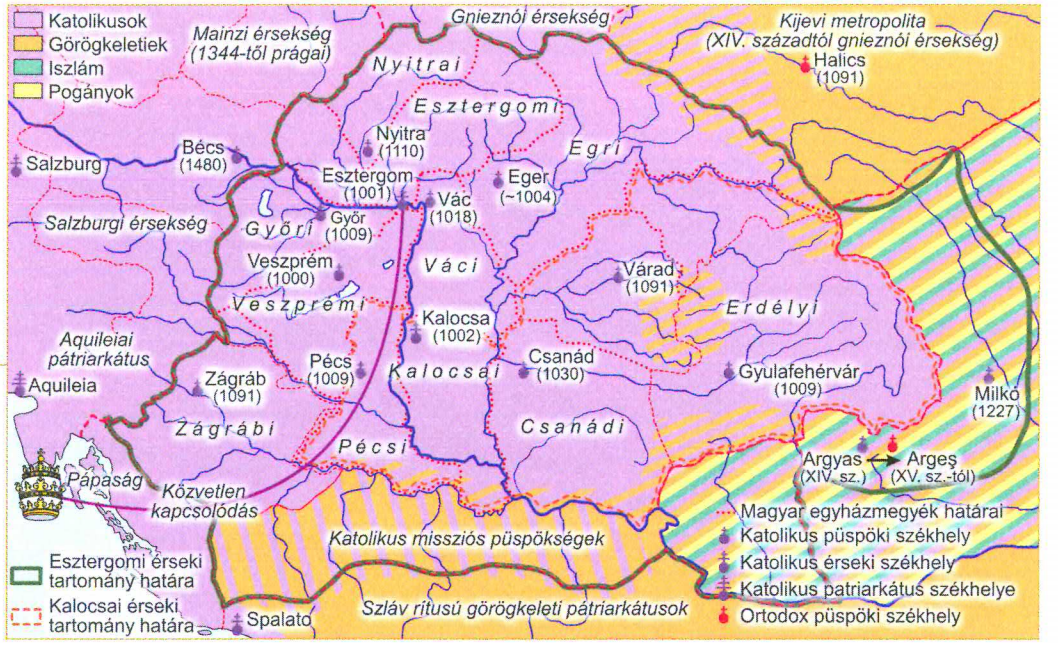

A magyar egyházszervezet

12. Mutassa be a magyar egyházi hierarchia területi vonatkozásait! Határozza meg a közép-európai térség felekezeti viszonyait, s ebben Magyarország helyzetét!

A KIRÁLYI VÁRMEGYÉK

A nemzetségi-törzsi alapon működő hatalmi berendezkedés szétzúzása után a király **területi alapon** nyugvó közigazgatási egységeket hozott létre: a vármegyéket. Ezeket a hatalmát biztosító királyi várak körül szervezték, először az ország középső területén, majd a királyi hatalom megerősödésével párhuzamosan a peremterületeken is.

A **királyi várak** a hozzájuk tartozó királyi birtokokkal alkották a **várispánságok**at. Élükön az ispánok álltak. Az **ispán** parancsnokolt a szolgaállapotú **várnépek** és a katonáskodó **várjobbágyok** fölött. (A várjobbágyok a vár ellátását és a katonai feladatokat is végző várnépek tisztjei voltak.) A várispánságok látták el a királyi **udvartartás**t is: a király időnként felkereste a várakat, és kíséretével felélte a birtok terményeit.

A fontosabb királyi várak lettek a vármegyék központjai. A **vármegye** olyan területi egység, amely a **királyi birtokok** mellett magában foglalta az **egyházi** és a **magánföldesúri birtokok**at is. A vármegyék élén a **megyésispánok** álltak. (A megyésispán a megye központját jelentő vár ispánja.) A vármegyének nem volt külön apparátusa, működését a királyi birtokok szervezete (várak, várispánságok) biztosította, ezért királyi vármegyének nevezték.

Az ispánok és a megyésispánok személyesítették meg helyi szinten a királyi hatalmat: bíráskodtak, kezelték a királyi jövedelmeket (a jövedelem harmadát megkapták), és katonai vezetők voltak.

Az ispánok – ha a király közelében tartózkodtak – a főpapok mellett részt vettek a király munkáját segítő legfőbb hatalmi testületben, a **királyi tanács**ban. A legmagasabb világi méltóság a királyi udvar ispánja, a **nádorispán** volt.

A királyi hadsereg alapját a királyi várak fegyveresei jelentették (várjobbágyok, várnépek), akiket ispánjuk vezetett a királyi hadban. Rajtuk kívül a vármegyék területén éltek olyan **szabad birtokosok,** akik nem tartoztak az ispán alárendeltségébe. Ezt a királynak közvetlenül alárendelt réteget **vitézek**nek (miles), később a király szolgáinak (**szerviensek**nek) nevezték.

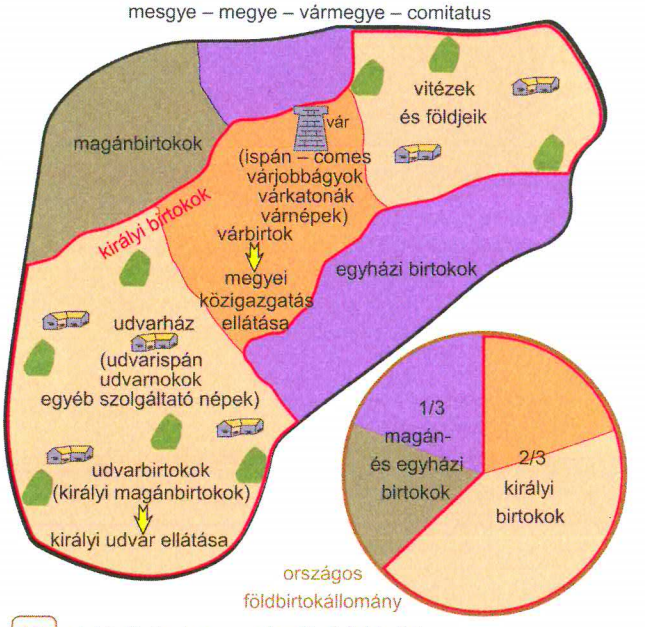

13. *A királyi vármegye területi felépítése*

Milyen birtokok voltak a vármegye területén? Milyen volt ezek aránya? Milyen szerepet töltöttek be a várbirtokok?

14. „15. Ha valaki az ispánok közül megrögzött szívvel és lelkéről megfeledkezve – ami távol legyen a hűséget megtartók szívétől – felesége meggyilkolásával mocskolja be magát, a királyi tanács határozata szerint ötven tinóval egyezzék meg az asszony rokonaival, és vezekeljen az egyházi törvények parancsa szerint. Ha pedig valamelyik vitéz vagy gazdagabb ember esik ugyanazon bűnbe, ugyanazon tanács végzése szerint a rokonoknak fizessen tíz tinót, és vezekeljen, ahogy mondottuk. Ha pedig a népből való ember követi el ugyanezt a bűnt, öt tinóval egyezzék meg a rokonokkal, és vessék alá az említett böjtnek." *(István I. törvénykönyvéből, 1001 körül)*

Milyen bűnről rendelkezik a törvény? Jellemezze a büntetést! Gyűjtse össze a szövegben megjelenő társadalmi csoportokat!

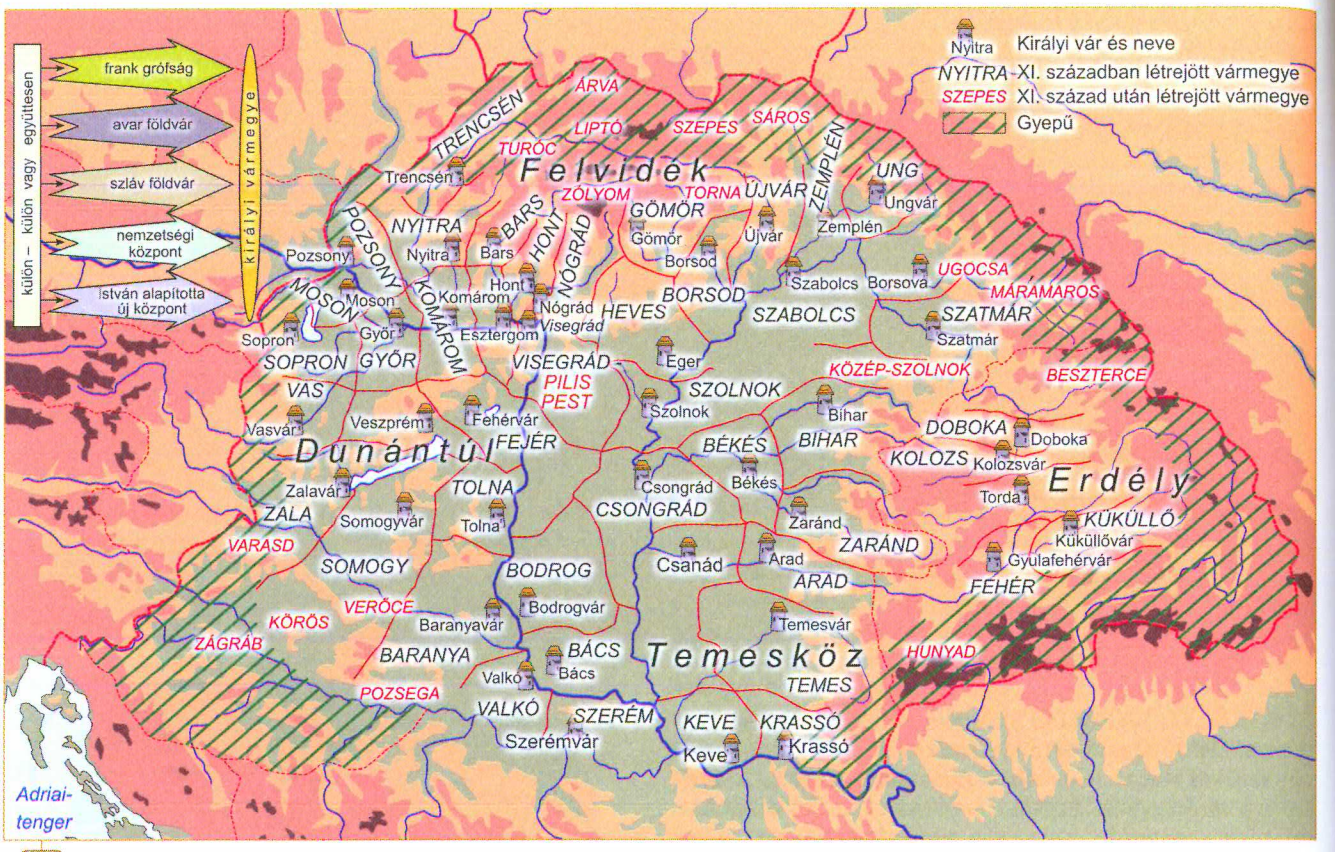

15. *A vármegyerendszer kialakulása*

Az ország mely területein jöttek létre először a királyi vármegyék? Milyen következtetéseket tudunk ebből levonni? Milyen folyamattal állítható párhuzamba a vármegyék számának növekedése?

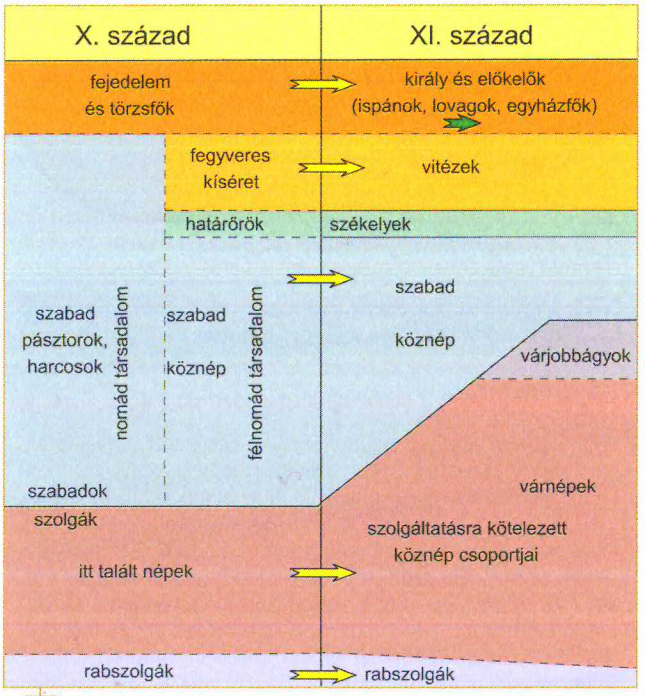

16. *A X–XI. századi társadalmi átalakulás*

Kövesse nyomon a változásokat! Emelje ki a változások irányait! Milyen szerepet játszott a politika a társadalom átalakulásában?

A TRÓNUTÓDLÁS KÉRDÉSE Szent István államszervező munkáját segítette a kedvező külpolitikai helyzet. Keletről a nomád besenyők támadásai lassan csillapultak, és kisebb csoportokban egyre gyakrabban települtek be az országba. A Német-római Birodalmat István felesége, Gizella révén rokoni dinasztia vezette. Amikor egy másik uralkodóház (Száli-dinasztia) került hatalomra, német támadás érte az országot. István a „felégetett föld" taktikáját alkalmazta, és sikerült visszavernie a németeket (1030).

István államépítő tevékenységét váratlan esemény sodorta veszélybe. A trónörökös, Imre herceg vadkanvadászaton lelte halálát (1031). Istvánnak így új utódról kellett gondoskodnia, olyanról, aki folytatja állam- és egyházszervező munkáját. Nővére gyermekét, a Velencében nevelkedő Orseolo Pétert jelölte ki utódjának. A már nagybeteg uralkodó megvakíttatta unokatestvérét, Vazult, hogy mint uralkodásra alkalmatlan személyt kizárja őt az öröklésből. Vazul három fia, András, Béla és Levente elmenekültek az országból. Kezdetét vette a XI. századi trónviszályok korszaka.

17. „Őseink követése foglalja el a királyi méltóságban a nyolcadik helyet. A legnagyobb királyi ékesség, az én tudásom szerint, a király-elődök után járni, a szülőket utánozni. Aki ugyanis megveti, amit megszabtak atyai elődei, az isteni törvényekre sem ügyel. […] Az engedetlenség valójában pestis az egész királyságban. Ezért, kedves fiam, apád rendeletei, vagyis az én rendeleteim mindig legyenek szemed előtt […]. Az én szokásaimat pedig, melyekről látod, hogy a királyi méltósággal összeférnek, a kétkedés minden béklyója nélkül kövessed. Mert nehéz lesz megtartani e tájon királyságodat, ha szokásban nem utánzod a korábban királykodó királyokat." *(Részlet István fiának, Imre hercegnek írt Intelmeiből)*

35. AZ ÚJ REND MEGSZILÁRDULÁSA ÉS VÁLTOZÁSAI (XI–XIII. SZÁZAD)

XI. SZÁZADI TRÓNVISZÁLYOK A Szent István halálát követő évtizedek sorozatos **trónviszályok**at hoztak. Az uralkodók, hogy táborukat biztosítsák, **földadományok**kal jutalmazták híveiket. Ez csökkentette a királyi birtokállományt, és hozzájárult a földbirtokos réteg megerősödéséhez. A belviszályok során a szembenálló felek **külső támogatás**t is igénybe vettek (pl. a német-római császárokét). Emiatt fennállt annak a veszélye, hogy az ország hűbéri függésbe kerül. Az új magyar állam erejét mutatja, hogy a trónviszályok időszakában is képes volt megőrizni függetlenségét.

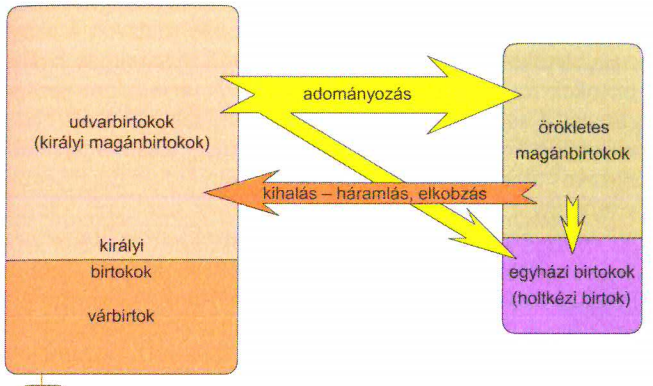

1. *A XI–XII. századi adományozás rendszere*

Mely birtokaiból adományozott a király? Hogyan változtak az arányok? Határozza meg a háramlás fogalmát!

A vezető réteg ellentétei lehetőséget kínáltak a **lesüllyedő szabadok** felkelésére. E mozgalmak az emberek szemében az új renddel összefonódó kereszténység ellen is fordultak, ezért nevezik **pogánylázadások**nak.

2. *Szent Gellért szobra a Gellért-hegy oldalában*

Nézzen utána, miért a Gellért-hegyen áll a szobor! Készítsen kiselőadást legendája alapján Szent Gellért életéről! Mit jelent a legenda fogalom?

A lázadók, akiket a békési Vata vezetett (1046), a pogányságot akarták visszaállítani. Templomokat gyújtottak fel, papokat gyilkoltak le. A pogánylázadásnak áldozatul esett Imre herceg nevelője, Gellért csanádi püspök is.

I. András (1046–1060) öccse, Béla segítségével visszaverte a német támadásokat (Vértes hegység, 1051; Pozsony, 1052). A király osztozott öccsével a hatalomban: Béla hercegségként (dukátus) megkapta a királyság harmadát. A dukátus felállításával az Árpádok a trónviszályokat kívánták elkerülni. Az ország peremterületein kialakított hercegségek (Nyitra, Bihar) elősegítették a peremterületek benépesítését és az államhatalom kiterjesztését az egész Kárpát-medencére.

A dukátus nem vetett véget a belviszályoknak, mivel a hercegeket híveik harcra tüzelték, hogy megszerezzék az országos méltóságokat és az ezekkel járó birtokokat.

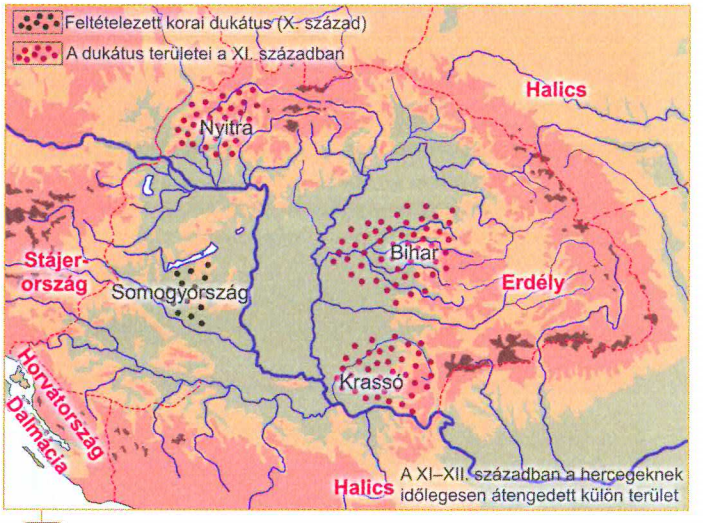

3.

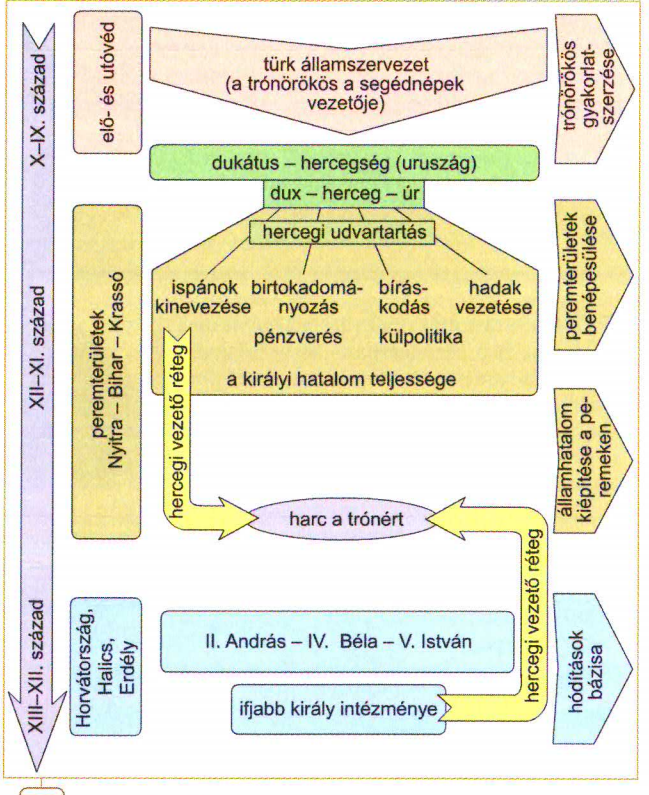

4. *A dukátus elhelyezkedése (3.) és szerepe (4.)*

Hol terült el a dukátus? Miért hozták létre, és hogyan változott a szerepe? Milyen hatást gyakorolt ez az intézmény a magyar történelemre?

XI. századi kétélű kard. Ilyen kard lehetett a hercegi hatalom jelképe

5.

6. *László és a kun küzdelme a kakaslomnici templom freskóján. A magyar királyok közül talán Lászlót ábrázolják legtöbbször a templomi freskókon*

Idézze fel korábbi tanulmányai alapján a történetet! Mely tulajdonságai emelhették Lászlót a legnépszerűbb magyar királyok közé?

SZENT LÁSZLÓ URALKODÁSA

Az évtizedes trónviszályokon a lovagi erényekről híres László lett úrrá. **I. (Szent) László** (1077–1095) **megszilárdította** az ország belső rendjét és külső helyzetét. Ügyesen használta ki az ország érdekében a pápaság és a császárság küzdelmét (invesztitúraharc). Ennek eredményeként a pápa hozzájárult István király, Imre herceg és Gellért püspök **szentté avatás**ához (1083). Ez növelte az országban a kereszténység és a királyi család tekintélyét.

László a megszilárduló ország erejére támaszkodva – a rokoni szálakat kihasználva – meghódította a Balkán északnyugati részén elterülő fiatal királyságot, **Horvátország**ot (1091). Zágráb központtal új püspökséget alapított. A vitéz uralkodó sikeresen verte vissza a keletről betörő nomádokat (kunok, besenyők). Eredményei és személyes bátorsága rendkívül népszerűvé tették, és alakja számos mondában, legendában a mai napig tovább él.

A XI. század végére az egykori törzsi-nemzetségi vezetők és a bevándorolt lovagok leszármazottaiból kialakult a **világi nagybirtokos** réteg. A trónharcok során a hatalmas királyi birtokok rovására növelték földjeiket. A társadalom középrétegét a saját földbirtokkal rendelkező **szabadok** alkották, akik földjeiket szolgáikkal műveltették meg. Valamennyi földbirtokos arra törekedett, hogy a birtokán élőket függőségbe vonja. Így a szabadok tömegei – akiknek nem volt földjük vagy elveszítették azt – **lesüllyedtek,** szolgáltatásokra kényszerültek (munka és termény).

Belőlük alakult ki az **új alávetett réteg,** melyet a főleg **terményszolgáltatás**ra kötelezett szabadok és a szolgák alkottak. Ezek a földesúrtól használatra kapott földön gazdálkodtak. Az átalakulás hosszú folyamat volt. A szabadok egy része, hogy elkerülje az alávetést, az ország **peremterület**eire vándorolt (kóborlók), ahol még nem alakult ki a magánföldesúri hatalom.

7. „Természeti adottságaiban pedig az isteni irgalom különös kegyelme a kiválóság kiváltságával a közönséges emberi értékek fölé emelte. Mert erős volt a keze, tetszetős a külseje, s miként az oroszlánnak, hatalmas lába-keze, óriási a termete, a többi ember közül vállal kimagaslott: így árasztotta el az adományok teljessége, s ez már testileg is méltóvá nyilvánította a királyi koronára. Ám mikor látta, hogy kitüntető javakkal dicsekedhet, nem fuvalkodott fel gőgjében, nem foglalta el mások jogait ármányosan vagy erőszakkal, hanem [...] valahányat [jó tulajdonságot] észrevett magában, Isten tiszteletének szentelte." *(Részlet Szent László legendájából, XII. század vége)*

Miért tartották uralkodásra alkalmasnak Lászlót a középkorban? Mely tulajdonságokat tartunk fontosnak ma egy politikus esetében?

Szent László hermája (fejereklyetartója), melyet a győri székesegyházban őriznek

8.

Nézzen utána az ereklye történetének!

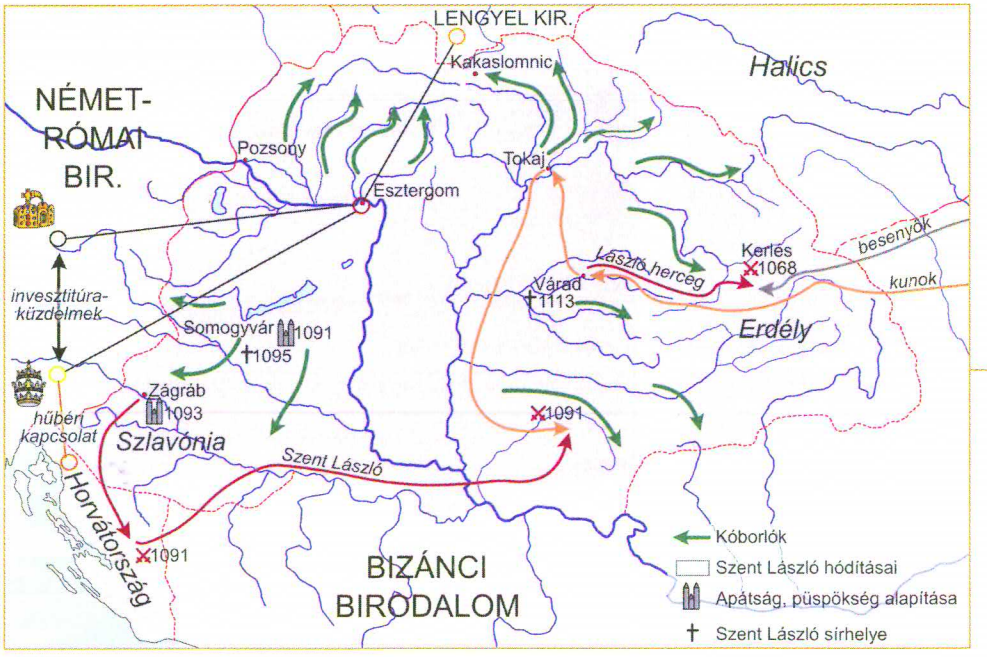

Magyarország Szent László idején

9.

Mutassa be László harcait és külpolitikai törekvéseit! Hol temették el, s hová helyezték el később a szent király földi maradványait? Milyen szerepet játszhatott később a vallási életben a sír?

László az ország alapvető problémáit **törvényekkel** is igyekezett megoldani, melyeket a királyi tanáccsal együttműködve adott ki. Törvényei kiemelten **védték a magántulajdont**. Erre azért volt szükség, mert az új rend elől a peremvidékekre menekülő népesség, a **kóborlók** megélhetésük érdekében lopni kényszerültek. László keményen fellépett ellenük. Törvényei szerint, ha a szabad ember egy tyúk értéke felett lopott, tettéért halállal lakolt. Ugyanakkor előírta a kóborlók befogását és letelepítését.

Az uralkodó törvényeiben **erősítette az egyházat** (pl. ismét rendelkezett a tizedről), és fellépett a pogány szokások ellen. Ez az ősi hitvilág – nyilván egyre gyengülő – jelenlétére utal.

KÖNYVES KÁLMÁN László halálát követően **Könyves Kálmán** szerezte meg a trónt (1095–1116). A papnak nevelt uralkodó a korabeli gyakorlatnak megfelelően igyekezett **hódításokkal** gyarapítani országát.

Megpróbálta elfoglalni a széteső kijevi állam nyugati tartományát (Halics), ám uralmát a Kárpátok keleti oldalán nem tudta megszilárdítani. Kálmán délnyugaton folytatta a terjeszkedést: megkezdte a dalmát városok (Trau, Zára, Spalato) hódoltatását. Az újlatin nyelven beszélő dalmátok nem fejtettek ki ellenállást, mivel Kálmán nem csorbította önállóságukat, de védelmet biztosított számukra a vetélytárs Velencével szemben. Az egyházszervezést befejezve Kálmán megalapította a nyitrai püspökséget.

Kálmán is **törvényekkel** kívánta elősegíteni a belső rend megszilárdulását. Rendelkezéseiben – László törvényeihez hasonlóan – a magántulajdon védelme állt a középpontban. A viszonyok javulását jelzi, hogy Kálmán **enyhített** László törvényeinek szigorán. Már „csak" egy négylábú állat értékénél nagyobb vagyon ellopásáért szabtak ki halálos ítéletet. A **lesüllyedő szabadok** szökése, kóborlása továbbra is gondot okozott. A megoldást – Lászlóhoz hasonlóan – az erőszakos letelepítésben látta.

A világi vezető réteg megerősödését mutatja, hogy Kálmán törvénye páncélos vitézek kiállítását írja elő számukra. Tehát képesek voltak előteremteni e költséges fegyverek és felszerelés árát. Ugyanakkor az uralkodó igyekezett a trónviszályok következtében megcsappant királyi birtokállományt pótolni. Elrendelte, hogy a fiúágon kihaló nemzetségek birtokai visszaszálljanak a királyra (háramlási jog).

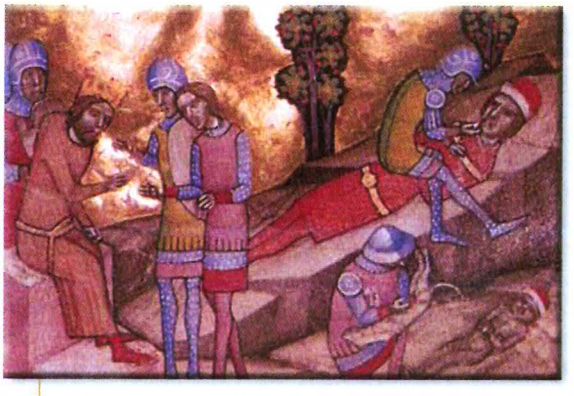

10. *Álmos herceg és fia, Béla megvakítása (1115). Eredetileg Kálmán helyett öccsét, Álmost szánták I. László utódául. Álmos legalább négy összeesküvést szervezett Kálmán ellen, aki végül így tette őt uralkodásra alkalmatlanná*

11. „1. Mindenekelőtt esküvel elhatároztuk, hogy ha a főemberek bármilyen rokonát lopás bűnében találják egy tyúk értékén túl, semmiképpen se rejthesse el vagy védhesse meg őt közülük senki. [...]
12. Ha valamely szabadot vagy rabszolgát lopáson érnek, akasszák fel. Ha pedig, hogy meneküljön az akasztófától, a templomba menekül, kihozván őt a templomból, vakítsák meg. Az olyan rabszolga pedig avagy szabad, aki libát vagy tyúkot lop, fél szemét veszítse, s amit lopott, adja vissza. [...]
14. Ha valamely szabad ember tíz dénár értékűt lop, akasszák fel, ha tíz dénárnál kisebb értékűt lop, a lopott értéket tizenkétszeresen adja vissza, és egy ökröt fizessen." *(László II. törvénykönyvéből, az 1070-es évek vége)*

Húzza alá a szövegben a különböző társadalmi rétegek nevét! Gyűjtse ki a forrásban előforduló büntetéseket! Magyarázza meg az előírások szigorúságának okait!

12. „3. Azoknak a papoknak, kik első és törvényes házasságban élnek, a béke megóvása és a szentlélek egysége miatt, ideiglenesen engedélyt adunk, amíg nekünk ebben az ügyben a szentatya tanácsot fog adni. [...]
11. Ha valaki vasárnapon vagy a nagyobb ünnepeken nem megy az ő kerületének egyházába, verésekkel javítsák meg. [...]
22. Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrel fizessenek." *(László I. törvénykönyvéből, 1092)*

Határozza meg, hogy a vallási élet mely területeivel foglalkoznak az előírások! Értékelje a törvényeket a korabeli katolikus egyházi törekvések ismeretében! A törvények a László által összehívott szabolcsi zsinat rendelkezései. Mire utal ez?

13. „20. Minden olyan birtok, melyet Szent István adományozott, illessen meg minden természetes leszármazás szerinti utódot vagy örököst. Az olyan birtok azonban, amelyet más királyok adtak, apáról fiúra szálljon, s ha ilyenek nincsenek, örököljön a fiútestvér, s ennek halála után fiait se zárják ki az örökségből. Ha pedig az illetőnek fiútestvére nincsen, az örökséget a király részére vegyék át. [...]
40. Az ispánok, ha falvaikban vannak szabadok, akiktől lovakat kaphatnak, és száz pénzt gyűjthetnek össze, abból a jövedelemből a királynak egy páncélost állítsanak ki; ha negyven pénzt, páncél nélküli vitézt állítsanak ki, ha pedig kevesebbet, tegyék félre saját használatra. [...]
42. Aki kóborlót fogad fel a király engedelme nélkül, ötvenöt pénzt fizessen [...].
54. Ha valaki négylábú állatot vagy ennek megfelelő dolgot, avagy húsz dénár értékű ruhát lop, mint tolvajt ítéljék el." *(Kálmán I. törvénykönyvéből)*

14. „7. Hogy senki se tartson meg semmit a pogány szokásokból; aki pedig ezt teszi, ha az öregebbek közül való, negyven napig szigorúan vezekeljen, ha pedig a fiatalabbak közül, hét napon át [vezekeljen] verésekkel." *(Kálmán II. törvénykönyvéből)*

Gyűjtse össze, hogy a törvényekben mely társadalmi csoportok, illetve mely büntetések jelennek meg! Készítsen összehasonlító táblázatot László és Kálmán törvényeiről (a függőleges oszlopba a társadalmi csoportokat, a vízszintes sorba pedig az elkövetett bűncselekményeket, illetve a hozzájuk tartozó büntetési tételeket tüntesse fel)!

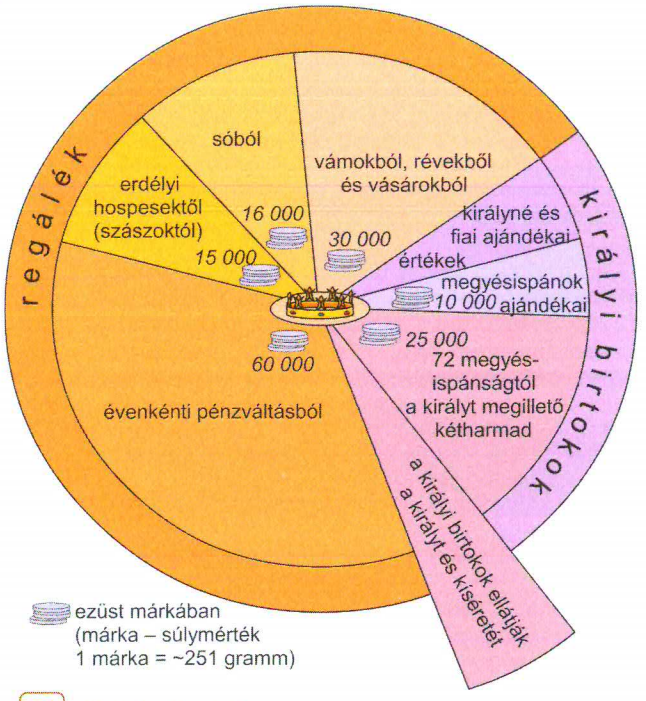

15. *III. Béla király jövedelmei*

Gyűjtse össze Béla király jövedelemforrásait! Milyen arányok figyelhetők meg ezek között? Milyen változás történt az István-kori állapothoz képest? Milyen folyamatok állnak a változás hátterében?

16. „[…] és senki sincs a nagy kiterjedésű országban, aki a királyon kívül pénzt merészkedik veretni vagy vámot szedni. […] ha az ispánok közül valaki a királyt akárcsak kicsiségben is megsérti, vagy ilyesmiért előtte valahányszor csak – még ha alaptalanul is – gyanúba keveredik, akkor bármelyik alacsony rangú törvényszolga, akit az udvarból küldtek, egyedül elfogja őt, még akkor is, ha csatlósai körülötte vannak, megbilincseli és különféle kínvallatásokra viszi." *(Ottó freisingi püspök, XII. század közepe)*

Milyen jeleit észlelte az erős királyi hatalomnak a Magyarországon járt püspök? Vitassák meg, jól látta-e a helyzetet a püspök!

17. „Minthogy az emberi természet gyarlósága következtében, s az idő előrehaladásával a letűnt dolgok emlékezetét könnyen elragadja a feledés, illő az írás erejével megerősíteni azt, amiben a szerződő felek egymás között megállapodtak. Hogy ez az írás segítségével és alkalmas férfiak tanúbizonyságával sérthetetlenül és szilárdan megmaradjon, azért én, Béla, Magyarország dicső királya megfontoltan és királyi méltóságomnak jövőjéről is gondoskodva – nehogy bármilyen, az én személyem előtt megtárgyalt és megvitatott ügy feledésbe merüljön – szükségesnek tartottam, hogy minden, az én felséges személyem jelenlétében előadott dolog az írás bizonyságával erősíttessék meg…" *(III. Béla 1181. évi oklevéléből)*

Mivel indokolja az oklevél kiadását az uralkodó? Mi köze az oklevélkiadásnak a „királyi méltóság jövőjéhez"?

ISMÉTLŐDŐ TRÓNVISZÁLYOK A Kálmán halálát követő fél évszázadot folytonos **trónharcok** jellemezték. A birtokadományok miatt folytatódott a világi vezető réteg megerősödése, a szabadok lesüllyedése és az ország gazdasági átalakulása.

A zűrzavaros helyzeten az ifjúságát Bizáncban töltő, s ott a kifinomult diplomáciai módszereket és a fejlett írásbeliséget megismerő III. Béla (1172–1196) lett úrrá. III. Béla bizánci tapasztalatait kamatoztatva megszilárdította a királyi hatalmat. Az írásbeliség kiterjesztésével modernizálta az államigazgatást. Elrendelte, hogy a király személye előtt megtárgyalt ügyeket foglalják írásba (1181). Ezután ugrásszerűen megnőtt a kiadott oklevelek száma (peres ügyek, birtokadományok). A királyi oklevelek kiadására Béla létrehozta a kancelláriát (1085 körül). Az új hivatal élén a kancellár állt, személy szerint általában az esztergomi érsek. A fogalmazványokat a jegyzők, a szöveg tisztázását az írnokok végezték.

A XII. században az állattartással szemben előretört a **földművelés**. (Egyelőre a legelőváltó rendszer.) Ezzel párhuzamosan döntővé vált a **letelepült életmód**: néhány város és aprófalvak ezrei jöttek létre. A népesség gyorsan gyarapodott (közeledett a kétmillióhoz).

A társadalmi és gazdasági fejlődést elősegítették a nyugatról érkező bevándorlók, a **hospesek** (vendégek). A XII. század közepén települtek be német földről az első nagyobb **szász** közösségek a **Szepesség**be és **Erdély**be. A szászok és más hospesek alapították az első nyugati értelemben vett, vagyis önkormányzattal rendelkező **város**ainkat (Esztergom, Székesfehérvár).

A királyi birtokállomány csökkenése és a gazdaság fejlődése következtében a királyi birtokok jövedelmével szemben nőtt a királyi felségjog alapján szedett, ún. **regálé jövedelmek** aránya. A regálék közül a legjelentősebb a pénzváltásból származó jövedelem, a **kamara haszna** volt. A régi érméket évente új pénzre cserélték, s ezért beváltási illetéket kellett fizetni. (Az illeték esetenként 50% is lehetett, tehát az új érmékért az uralkodó ennyi felárat követelt.) A gazdaság, a kereskedelem fejlődése növelte a **vámok**ból származó jövedelmet.

II. ANDRÁS – AZ ARANYBULLA III. Béla kisebbik fia, **II. András** (1205–1235) ismét csak trónharcok révén szerezte meg a hatalmat. **Mértéktelen birtokadományozás**ai, melyet „új intézkedéseknek" nevezett, a királyi földbirtokok jelentős csökkenéséhez vezetett. András immár nemcsak udvarbirtokokat, hanem **királyi várakat, várbirtokokat** is adományozott (lásd az 1. forrást). Ezáltal **válságba került** az a Szent István óta kialakult rendszer, amelyben a **királyi hatalom** a királyi földbirtokon (a várispánságokon) nyugodott. Kettős probléma jelentkezett: hogyan teremtsék elő a királyi udvar fenntartásához és az uralkodó hadjárataihoz szükséges anyagi javakat, illetve hogyan érvényesüljön a királyi akarat az ország irányításában.

A pénzügyi nehézségeket az uralkodó a **regálékból** származó bevételek emelésével kívánta megoldani. A királyi jövedelmek kezelését új méltóságra, a **tárnokmester**re bízta. A regálék azonban az ország gazdasági fejlődése ellenére sem tudták pótolni a birtokok eladományozása miatt kieső jövedelmeket. Emiatt a király az évenkénti pénzváltás során a **pénzrontás**hoz folyamodott, vagyis az új pénz az előző évinél kevesebb nemesfémet tartalmazott.

Az elégedetlenséget fokozták András költséges hadjáratai (Halics, Szentföld). A hadviselés azért is egyre költségesebbé vált, mert a birtokadományok következtében a várkatonaságon alapuló **királyi haderő** is válságba került. Az

uralkodó rákényszerült, hogy a főurak magánhadseregeit, **bandériumait** vegye igénybe hadjáratai során, ami a királynak pénzébe vagy újabb adományokba került. A birtokaik, fegyveres erejük és tisztségeik révén kiemelkedő főurak – megkülönböztetve magukat más földbirtokos rétegektől – ekkortól **bárók**nak nevezték magukat.

A bárók nem egyformán kaptak birtokokat és tisztségeket, az idegenből érkezett királyné, Gertrúd rokonai és kegyencei viszont feltűnő mértékben. Emiatt a juttatásokból és a méltóságokból nem részesülő bárók haragja Gertrúd és megjutalmazott rokonai felé irányult. Az elégedetlenek a Pilisben meggyilkolták a királynét (Bánk nádor, 1213). A királyi hatalom gyengeségét jelzi, hogy a király csak néhány összeesküvőt büntetett meg.

A király nagy birtokadományai veszélyeztették a kisebb birtokosok szabadságait. A királyi várakat (várispánságokat) megszerző bárók ugyanis arra törekedtek, hogy az addig csupán a királynak alárendelt katonáskodó réteget, a **szerviens**eket (király szolgái) a saját szolgálatukba kényszerítsék. A magánföldesúri hatalom alá kerülés veszélye még nagyobb volt a **várjobbágyok** esetében.

Az adományozásból kimaradt elégedetlen bárók a szerviensek és a várjobbágyok tömegeire támaszkodva **1222-ben** a székesfehérvári „törvénylátó napon" az érdekeiket biztosító oklevél (bulla) kiadására **kényszerítették** a királyt. Ezt aranypecsétjéről **Aranybullának** nevezték.

Az Aranybulla megtiltotta egész vármegyék adományozását, a méltóságok halmozását, az idegenek birtokszerzését és hivatalviselését. A bulla 31. cikkelye (ellenállási záradék) feljogosította a bárókat és a főpapokat az ellenállásra, amennyiben a király megszegi az oklevélben foglaltakat. A legtöbb cikkely a mozgalom fő erejét adó szervienseknek kedvezett. Főbb kedvezményeik: adómentességük megerősítése, bírói ítélet nélkül nem foghatók el, engedélyük nélkül még a király sem szállhat meg birtokaikon, a végrendelkezés szabadsága, kizárólag az ország védelmében kötelesek hadba vonulni, a határokon kívül csak a király költségén katonáskodnak.

18. *Az Aranybulla pecsétje II. Andrással és címerével*

19. „A királyi felség bőkezűségét semmi sem szoríthatja határok közé, és az uralkodó számára az adományozás legjobb mértéke a mértéktelenség." *(II. András okleveléből, 1208)*

20. „2. Azt is akarjuk, hogy sem mi, sem a mi utódaink valamely hatalmas kedvéért servienseket soha el ne fogassanak, [azok birtokait] fel ne dúlják, hacsak előbb meg nem idézték és bírói úton el nem ítélték őket.
3. Úgyszintén semmiféle adót, sem „szabad dénárokat" nem fogunk szedetni a serviensek birtokai után, sem az ő házaikba nem szállunk, hacsak nem hívnak bennünket.
4. Ha valamely serviens fiú utód nélkül hal meg, birtoka negyedrészét leánya örökölje, a többiről úgy intézkedjék, ahogy akar. És ha váratlan halál folytán intézkedni nem tud, rokonai örököljék, akik hozzá közelebb állnak. És ha egyáltalán semmi nemzetsége sincs, a király fogja azokat birtokba venni. [...]
7. Ha pedig a király az országon kívül akar hadat vezetni, a serviensek ne tartozzanak vele menni, csak az ő pénzén, és visszatérése után rajtuk hadbírságot ne szedjen. Ha azonban az ellenség részéről jön sereg az országba, mindnyájan egyetemlegesen menni tartozzanak. Úgyszintén, ha az országon kívül megyünk is haddal, mindazok, kik ispánságokat bírnak, vagy tőlünk pénzt kapnak, menni tartozzanak. [...]
11. Ha vendégek, tudniillik előkelő emberek jönnek az országba, az ország tanácsa nélkül [királyi tanács] méltóságra ne emeljék őket. [...]
16. Egész megyéket vagy bármiféle méltóságokat örök tulajdonul vagy birtokképpen nem adományozunk.
17. Azoktól a birtokoktól, melyeket valaki igaz szolgálattal szerzett, őt soha ne fosszák meg. [...]
19. A várjobbágyokat a szent királytól [I. István] rendelt szabadságban kell megtartani. Hasonlóképpen a vendégeket is, bármilyen nemzetből valók, a kezdettől nekik engedett szabadságban kell megtartani.
20. A tizedet senki se tartozzék pénzben megváltani, hanem ahogy a föld hozza a bort vagy termést, úgy kell fizetni. És ha a püspökök ellentmondanak, nem fogjuk őket segíteni. [...]
23. Új pénzünk egy évig maradjon használatban, húsvéttól húsvétig. És a dénárok olyanok legyenek, amilyenek III. Béla király idején voltak.
24. Kamaraispánok, pénzverők, sótisztek és vámszedők az ország nemesei, izmaeliták és zsidók ne lehessenek. [...]
26. Birtokokat nem szabad az országon kívüli [személyeknek] adományozni. Ha ilyeneket adományoztak vagy eladtak, meg kell engedni az ország lakóinak, hogy azokat visszaváltsák. [...]
31. Azt is elrendeljük, hogy ha mi, vagy a mi utódaink közül valaki valamely időben ezen rendelkezések ellen akarna cselekedni, ennek az oklevélnek erejénél fogva mind a püspököknek, mind a többi jobbágyoknak és országunk nemeseinek [a bárókat érti], együttesen és külön-külön, a jelenben és a jövőben mindörökké szabadságukban álljon, hogy a hűtlenség minden vétke nélkül nekünk és a mi utódainknak ellenállhassanak és ellentmondhassanak." *(II. András 1222-es aranypecsétes okleveléből, az Aranybullából)*

Állapítsa meg, mely társadalmi csoportok jelennek meg az oklevélben! Melyek között voltak érdekellentétek? Gyűjtse össze a szövegben előforduló sérelmeiket! Milyen gazdasági, társadalmi és katonai változásokat tükröz az oklevél? Idézze a változásokat bizonyító szövegrészleteket! Értékelje a 31. pontban megfogalmazottakat!

36. A TATÁRJÁRÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

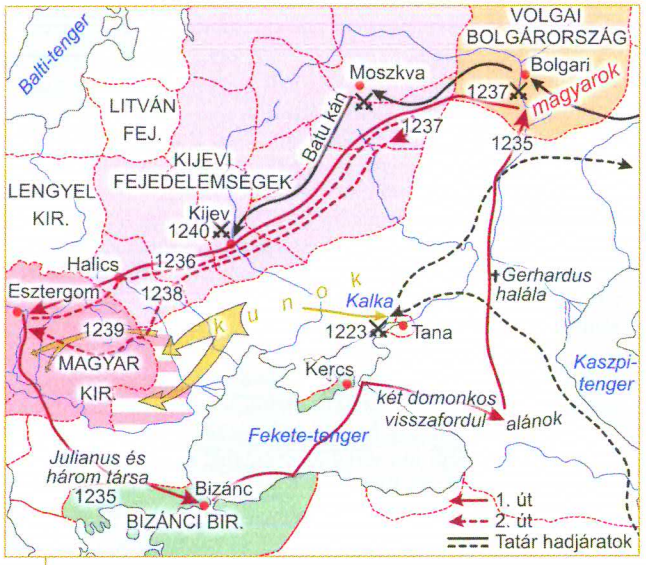

1. *Julianus barát, domonkos rendi szerzetes útjai*

Kövesse nyomon Julianus barát útjait! Hol talált rá a keleten maradt magyarokra? Miről hozhatott hírt Magyarországra Julianus második útja során? Keresse meg az interneten, hol állítottak Julianus és társai tiszteletére szobrot!

IV. BÉLA POLITIKÁJA A TATÁRJÁRÁS ELŐTT

II. András halála után az apja politikáját élesen bíráló **IV. Béla** (1235–1270) lépett a trónra. Arra törekedett, hogy visszaállítsa a királyi hatalom tekintélyét, ezért hozzálátott az apja által eladományozott **királyi birtokok visszavételéhez**. Nem volt tekintettel senkire, sorra kerültek a bárónak, a szervienseknek, sőt a várjobbágyoknak adományozott birtokok is. A vezető réteg mindegyik csoportjával szembekerülő uralkodó támasz nélkül maradt.

Fokozta a Béla iránti ellenszenvet néhány olyan intézkedése, amely a királyi tekintélyt formálisan erősítette. A királyi tanácsban elégettette a bárók székeit, így a főpapok és hercegek kivételével senki sem ülhetett le a király jelenlétében. Míg korábban a bárók előzetes bejelentés nélkül a király elé járulhattak, Béla kérelemhez kötötte ezt.

Amikor Julianus barát hírt hozott a közelgő tatár (mongol) veszedelemről (1237), Béla a védelem érdekében leállította a birtokvisszavételeket. A bárók, sőt a szerviensek jelentős része azonban továbbra is ellenségesen viszonyult az uralkodóhoz.

2. „[…] úgy történt, hogy Kötöny, a kunok királya ünnepélyes követséget küldött [Bélához], ha őt hajlandó befogadni és szabadságban megtartani, akkor kész rá, hogy […] Magyarországra bevonuljon, és őt [Bélát] a katolikus hitben kövesse. […]

Nemeseivel és parasztjaival kezdte a kun király bejárni Magyarországot. Számtalan lábasjószáguk volt, ezért sok kárt tettek a magyaroknak legelőkön, szántókon, kerteken, növendék erdőkön, szőlőkön és egyebütt. Meg ami még szörnyűbb, olyan vad emberek voltak ezek, hogy meggyalázták a szegény emberek lányait, s az előkelők ágyát is megfertezték, ha szerét tehették, bár az ő [a kunok] asszonyaikra, mint alávaló népségre, rá sem néztek a magyarok. Ha magyar bántotta meg a kunt személyében vagy vagyonában, mindjárt elmarasztalták úgy, hogy nem mert többet véteni. De ha kun bántotta meg a magyart, annak ugyan nem szolgáltattak igazságot, sőt ha nagyon sürgette, panaszáért még meg is verték. Így lett gyűlölet nép és király között. […]

[Béla] pedig nemcsak nem adott birtokokat nekik [a magyaroknak] semmit, hanem a már odaadományozott birtokokat is visszavette a saját jogkörébe és tulajdonába anélkül, hogy az illető polgári jogainak valamilyen fokú elvesztésére ítéltetett volna. […]" *(Rogerius Siralmas ének című munkájából. Rogerius itáliai származású váradi kanonok a tatárjárást Magyarországon élte meg, a tatárok fogságába esett, majd megszökött. Spalato érsekeként halt meg)*

Miért fogadta be IV. Béla a kunokat? Milyen konfliktusokhoz vezetett e lépése? Miért tartották igazságtalannak az érintettek a birtokvisszavételeket? Vitassák meg Béla politikai lépéseit! Milyen célok vezették a királyt? Milyen konfliktusokat kerülhetett volna el, s mennyiben haladt kényszerpályán?

3.

4.

Tatárok és kun előkelők a XIV. században készült Képes Krónika két ábrázolásán (IV. Bélát üldözik a tatárok és Nagy Lajos, baljén kun főemberek)

Vesse össze a tatárok és a kunok ábrázolását! Hogyan láthatták a XIII. századi kortársak a két népet? Milyen következményei lehettek ennek?

Fokozta a belső feszültséget, hogy a tatárok elől menekülő **kunok** egy része bebocsátást kért az országba. Miután az ország védelme érdekében szüksége volt a kun **könnyűlovasság**ra, Béla a bebocsátás mellett döntött. Ezzel tovább mélyült a király és alattvalói közötti **ellentét**.

A kunok kérése nehéz helyzetbe hozta a királyt. Visszautasítás esetén számíthatott erőszakos betörésükre. Ha viszont befogadja a kb. 40 ezer kunt, szembe kell néznie a nomádok és a letelepült magyarok között esetleg kialakuló viszályokkal. Így is történt. A kun király, Kötöny népével együtt névleg keresztény hitre tért, és az Alföld ritkábban lakott területeire vonult. A kunok azonban nomád módon éltek (lovaik lelegelték a vetést, nőket raboltak el feleségnek), ami folyamatosan összeütközésekhez vezetett a magyar lakossággal. A király a vitás ügyekben – nem dönthetett másként – többnyire a kunok pártját fogta.

A TATÁRJÁRÁS (1241–1242) Amikor a tatárok Kijevet is elfoglalták (1240), Béla segítségért fordult Európa keresztény uralkodóihoz. Ám azokat egymással folytatott küzdelmeik, belső problémáik kötötték le, és nem érezték fenyegetve országukat. Egyedül az osztrák őrgróf érkezett meg kisebb erőkkel.

5. „Én a Kán [Batu], az égi király küldötte, akinek hatalom adatott a földön a nekem meghódoltakat felemelni és az ellenállókat elnyomni. […] Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok katonád van, és egyedül kormányzol egy nagy országot. Ezért nehéz önként alám vetned magadat; mégis jobb és üdvösebb volna neked, ha önként behódolnál! Megtudtam ezenfelül, hogy kun szolgáimat oltalmad alatt tartod. Ezért utasítalak tégedet, hogy ezeket a jövőben ne tartsd magadnál, és miattuk ne kerülj velem szembe. Nekik könnyebb elmenekülni, mint neked, mivel nem lévén házaik, sátraikkal vándorolva talán el tudnak menekülni, de te, aki házakban lakol, váraid és városaid vannak, hogy fogsz menekülni kezeim közül?" *(Batu kán levele, 1238)*

Állapítsa meg, hogy milyennek látta Batu Magyarország erejét és a királyi hatalom helyzetét! Fogalmazza meg, hogy mit nevez meg a szöveg a beavatkozás indokának! Tárja fel, milyen alapvető összefüggésre figyelmezteti a kán Bélát!

6. *Tatár harcosok üldözik az ellenséget*

Elevenítse fel ismereteit a nomád harcmodorról!

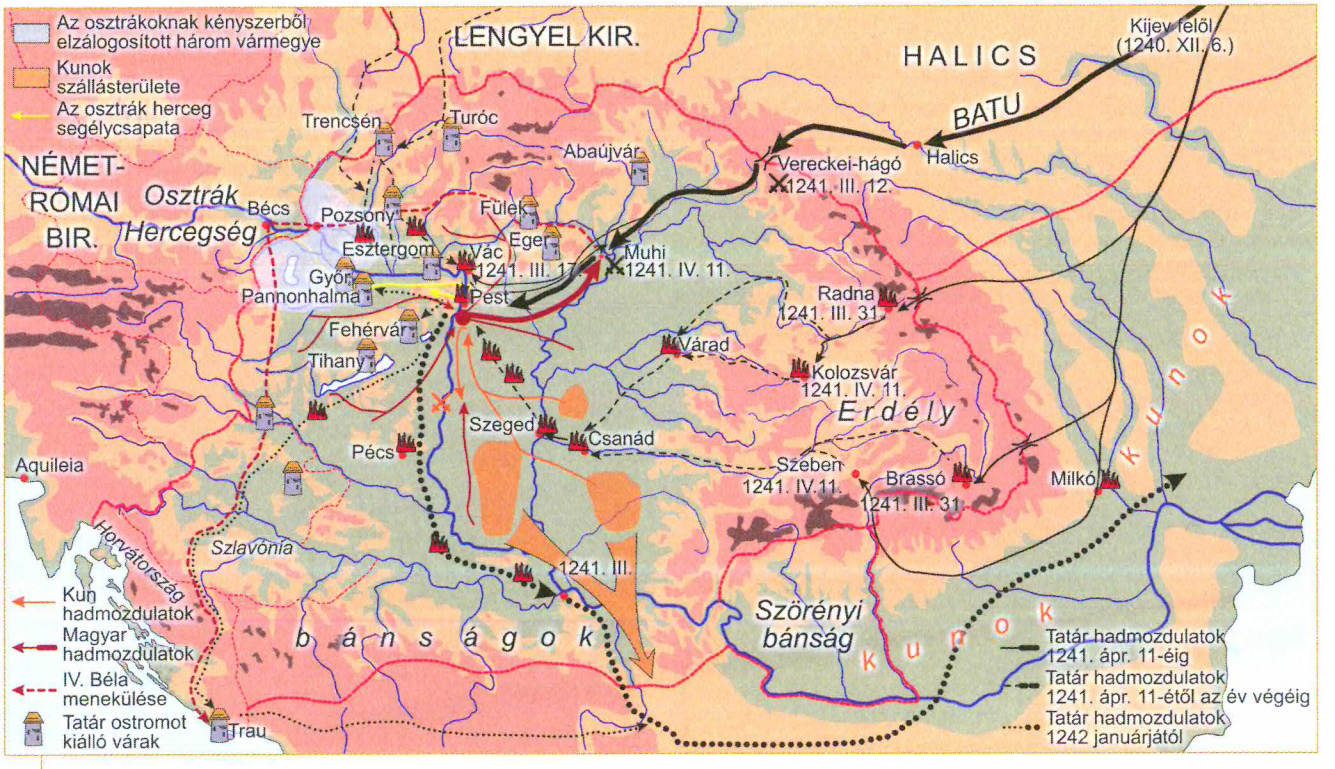

7. *A tatárjárás Magyarországon*

Kövesse nyomon a tatár haderő mozgását! Mely tényezők határozták meg útirányukat? Mutassa ki a nomád taktika jellemzőit, s keressen előképeket erre a magyar történelemben!

8. „És amikor a magyarok egy bizonyos folyóhoz érkeztek, amelyet Sajónak hívnak, […] megálltak, tábort ütöttek, […]. A tatárok pedig a mocsaras helyen való átkelés után a víz körül a síkságon helyezkedtek el. És mivel a víz nagy volt és mocsaras, nem volt hihető, hogy a hídon kívül bárki átkelhessen.

A király eközben buzdította övéit, hogy férfiasan készüljenek a harcra; és nem kevés zászlót osztott ki saját kezűleg a főemberek között. A magyarok pedig, bízva sokaságukban, mindebből gúnyt űztek, de a fentebb jelzett okok miatt [a király és az ország ellentétei] nem volt sem kedvük, sem lelkesedésük a csatához. Azt szerették volna, hogy vereséget szenvedjen a király, és azután ők kedvesebbek legyenek neki, mert azt hitték, hogy ez a csapás csak részleges, és csak egyeseket ér és nem általános lesz mindnyájuk számára, ahogy hallomásból tudtak arról, hogy Magyarországban ilyesmi már akárhányszor megtörtént. Ugyanis a kunok hirtelen szoktak betörni, és az ország egy részét elpusztították, mielőtt a magyarok összegyülekeztek, azután pedig sietve visszavonultak. És néha a magyarok ugyanezt tették Kunországgal. Ámde nem így állt a dolog! Mert ez utóbbi események a legkevésbé sem feleltek meg az előbbieknek. […]

A tatárok nem messze a hadseregtől találtak egy gázlót, és egy éjszaka alatt mindnyájan átkeltek rajta, és hajnalban a király seregét körülvéve jégesőként kezdték lőni nyilaikat a hadseregre. A magyarok, részint hogy meglepték, részint hogy ravaszsággal megelőzték őket, fegyvert öltve lóra szálltak, de a katonák nem tudták uraikat, az urak katonáikat megtalálni, és amikor harcba indultak, lanyhán és egykedvűen vonultak. […] A király pedig nem volt képes felállítani a csatarendet. És ha a magyarok a sereg egy-egy részéből összegyűlten vonultak a harcba, a tatárok szembejöttek velük nyilaikkal, és arra kényszerítették őket, hogy visszavonuljanak a sereg körletébe, […] a tatárok kissé félrehúzódva, önként utat engedtek nekik maguk között minden nyíllövés nélkül. Ezért egyre több és több magyar vonta ki magát a seregből, felhasználva ezt az utat. […] És mikor a király azt hitte, hogy ütközetbe mennek, ezek inkább elszökdöstek, semhogy a harcba mentek volna. A tatárok pedig a király csapatára várakozva, nem mozdultak. És amikor több oldalon nyitva állt az út a királyi csapat előtt, a király anélkül, hogy felismerték volna, utat talált az erdő felé." *(Rogerius: Siralmas ének)*

Ismertesse saját szavaival a forrásból megismert eseményeket! A királlyal szembeni ellenszenv mellett milyen téves helyzetmegítélés befolyásolta a magyarok viselkedését? Vesse össze a leírást a csatáról készült térképvázlattal! Hasonlítsa össze a forrás alapján a tatárok és a magyarok harcmodorát! Állapítsa meg, melyek voltak a vereség okai Rogerius szerint! Készítsen korabeli tatár tudósítást a csata menetéről a leírás alapján!

9. „A nyolcadik napon Gyulafehérvár városába érkeztünk, ahol semmit sem találtunk, csak megöltek csontjait és koponyáit, a bazilikák és paloták szétrombolt és aláásott falait. […] És a tizedik mérföldkőnél […] az erdőtől négy mérföldnyire volt egy csodálatos magas hegy, amelynek a csúcsán megerősítettek egy sziklát, vagyis félelmetes követ: embereknek és asszonyoknak nagy sokasága menekült ide, és most szívesen és könnyek között fogadtak. […] Végül fekete kenyeret adtak nekünk, amelyet lisztből és összemorzsolt tölgyfakéregből sütöttek […]." *(Rogerius: Siralmas ének)*

Mesélje el a forrás alapján, hogyan élt a nép a tatárjárás idején!

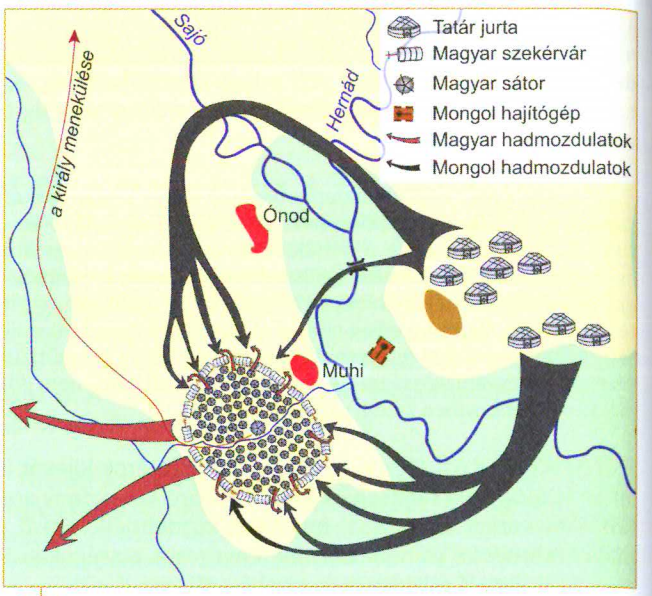

10. *A muhi csata vázlata*

Értékelje a magyarok taktikáját! Mutassa be a szekérvár szerepét! Vesse össze az eseményeket a Brenta mentén zajló ütközettel (33. lecke, 13. forrás)!

1241-ben a tatárok három irányból támadtak Magyarországra. A Vereckei-hágón érkező mintegy 60 000 fős hadat **Batu kán** vezette. A jobbszárny Lengyelországot, majd Morvaországot dúlva északnyugatról, balszárnyuk Erdélyen át tört az ország belseje felé.

Béla fegyverbe szólította az országot (körülhordozták a véres kardot). A királlyal elégedetlen magyar előkelők (bárói és főpapi bandériumok, a vármegyék hadereje, szerviensek) azonban csak lassan gyülekeztek. Batu a Vereckei-hágónál elsöpörte a magyar védőket, és akadálytalanul vonult az ország szíve felé.

Eközben **Pesten** a tatároktól rettegő, és a kunokat tatár kémeknek tartó tömeg legyilkolta Kötöny királyt és kíséretét. A kunok dél felé indultak, rabolva, pusztítva kivonultak az országból. Emiatt tovább gyengült a magyar védelem.

A tatár előőrsök Pestig törtek előre, majd a **Sajóig** csalták a Pest alatt összegyűlt magyar sereget. **Muhi** közelében

11. *A muhi csata emlékműve*

1241. április 11-én a tatárok **megsemmisítő vereség**et mértek a magyar hadseregre. A katonák mellett a csatatéren veszett el az ország vezetőinek jelentős része. A király is csak nehezen, kísérete önfeláldozása árán tudott elmenekülni a harcmezőről. Előbb osztrák földön keresett menedéket. Ám az osztrák őrgróf kihasználva a magyar uralkodó szorult helyzetét, elvette kincseit és néhány megye átadására kényszerítette. Béla **Dalmáciába** menekült tovább, ahol a szigetre épült **Trau** várába zárkózott. A vereség és a király távozása nyomán az ország védtelenül, kiszolgáltatva állt a tatár hadak előtt.

A nép mocsarakban, erdőkben keresett menedéket az öldöklő és pusztító tatárok elől. A jól megerősített **kővárak** (Trencsén, Pozsony, Komárom, Fülek) védelmet nyújtottak az oda menekülőknek. A tatárok a tél beálltával a Dunántúlra törtek. Központi irányítás hiányában itt is csak néhány kővár tudott ellenállni (Esztergom, Székesfehérvár, Pannonhalma). **1242** márciusában a tatárok – foglyok tömegét magukkal hurcolva – váratlanul **kivonultak** az országból.

A MÁSODIK HONALAPÍTÁS

A tatárjárás **óriási emberveszteség**et okozott. Természetesen pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, de a történeti demográfia 50 és 20%-ban közöttire becsüli a veszteséget (az ország lakossága megközelítette a kétmillió főt a tatárjárás előtt).

A pusztulás elsősorban a **magyarlakta területek**et érte. A népességveszteség pótlását IV. Béla jelentős mértékben **külföldiek** behívásával oldotta meg. Az ország lélekszáma így a XIII. század végére ismét megközelítette a korábbi értéket. Szokás ezért IV. Bélát a második honalapítónak is nevezni.

A pusztítás a hadak vonulása mentén volt a legnagyobb. Mivel elsősorban a magyarság élt ezeken a vidékeken, a tatárjárás kedvezőtlenül hatott az ország nemzetiségi összetételére (etnikai viszonyaira) is.

A következő évszázadokban a lakosságon belül a magyarság arányát 80% körülire becsülik. Magyarországon már a tatárjárás előtt is éltek nemzetiségek: az északi hegyekben szlávok (a későbbi szlovákok ősei), a Szepességben és Dél-Erdélyben szászok. Szétszórtan helyezkedtek el a keletről betelepült nomádok (besenyők, kunok), akik gyors ütemben összeolvadtak a magyarsággal. Ugyanakkor a magyarság egyre inkább benépesítette a Kárpát-medence lakatlan szélső területeit.

A tatárjárás veszteségei megállították a magyarság vándorlását a peremterületekre. E vidékekre bevándorlókat telepítettek: északon cseheket és lengyeleket, Erdélyben románokat. Az Alföld benépesítése érdekében IV. Béla visszahívta a kunokat (Nagykunság, Kiskunság), s ekkor települtek le a jászok a Jászságban. A kunok és a jászok – a korábbi nomád népekhez hasonlóan – egy-két évszázad alatt beolvadtak a magyarságba.

12. *A népességpusztulás következményei*

Mely területeket érintett elsősorban a tatár pusztítás? Milyen etnikai következményekkel járt a pusztulás területi megoszlása? Hogyan oldotta meg IV. Béla a problémát?

13.

14. *A tatárok pusztítása a Thuróczy-krónika metszetén és egy a tatárok ellen emelt kővár, Boldogkő részlete*

A tatár pusztítás mely jelenségeit mutatja be a metszet (13.)? Nézzen utána a krónika keletkezésének, s igazolja a kép alapján a rajz születésének idejét! Miért tudtak ellenállni a tatároknak a kővárak?

15. „Mivel a híveket kimagasló szolgálatikért jutalom illeti, méltányos, hogy a királyi bőkezűség adományokkal támogassa őket. Még sokkal inkább tartozik az uralkodó visszaadni azt, amit talán kevésbé méltányosan elvettek valakitől. […] megfontoltuk kedvelt hívünk, Simon ispán sok dicséretes szolgálatát, melyet kezdetben boldog emlékezetű atyánknak, András úrnak, Magyarország jeles királyának, majd nekünk, valamint az országnak teljesített […]. Ezért […] Csenke földet szigettel, réttel és más tartozékaival együtt, amelyet Simon ispán […] atyánk adományából szolgálataival kiérdemelt valaha, […] visszaadtuk." *(IV. Béla oklevele, 1243)*

Miért lehetne évszám nélkül is kitalálni a részletből, hogy az oklevél a tatárjárás után íródott?

16. „A királynak a Zalán innen és túl lakó összes serviensei az összes bíráknak és másoknak, kikhez jelen oklevelünk eljut, üdvöt az úrban. Közönségteknek a tudomására kívánjuk hozni, hogy mivel a mi vidékünkön a gonosz emberek, bűneikből kifolyólag sok rosszat, jogtalanságot, kárt és sérelmes dolgokat követtek el, a hatalmasabbak közül is sokakat igazságtalanul elnyomtak, kik – távol lévén a bíráktól és sok más akadály miatt – a maguk igazát semmiképpen nem kereshették: urunk királyunktól alázatosan és áhítattal azt kértük, engedje meg nekünk, hogy mi magunk bíráskodhassunk, és az elnyomottaknak és vég nélküli sérelmeket szenvedőknek teljes igazságot szolgáltassunk, mindazok ellen, akiknek részéről méltánytalanul szenvedünk." *(Részletek a Zala megyei serviensek okleveléből, 1232)*

Fogalmazza meg, mely kiváltságot szerezték meg a királytól a serviensek! Mi indította őket a kiváltság elnyerésére? Magyarázza meg, milyen változás kezdődött el ezzel a magyar államszervezetben! Értékelje az oklevélben szereplő tisztség tevékenységét és hatékonyságát a familiaritást bemutató ábra (17.) ismeretében!

IV. BÉLA POLITIKÁJA A TATÁRJÁRÁS UTÁN

IV. Béla tartott a tatárok újabb támadásától, ezért szakított korábbi politikájával, s a **megbékélés**t kereste az előkelőkkel. A birtokvisszavételek helyett jelentős **adományok**at juttatott híveinek. A korábban tiltott **várépítés** feltétele lett a birtokadományoknak, hogy minél több kővár védje a lakosságot.

A birtokadományok és a várépítések a **bárók** jelentős megerősödéséhez vezettek. Egyre nagyobb **összefüggő birtokok** uraivá váltak. Terebélyesedő birtokaik környezetében a bárói családok **befolyás**a megnőtt. A szomszédságukban élő kisebb birtokosok (pl. a serviensek) kénytelenek voltak behódolni, a báró szolgálatába állni. Igazgatták a nagyúr valamelyik birtokát, irányították magánhadseregét (bandériumát). Mint kíséretének tagjai a báró családjához, **családjához** tartoztak, ezért e rendszert **familiaritás**nak nevezik. Familiárisok intézték a bárók országos méltóságaiból adódó ügyeket is, így a magyar államszervezetet átszőtte a familiaritás. Ez a társadalmi kapcsolat néhány jellemzőjében hasonlít a Nyugaton megismert **hűbériség**hez, de sokban különbözik is attól. Például a familiáris birtokát a királytól, és nem urától kapta, valamint a familiáris viszony nem öröklődött.

A királyi birtokok magánkézre kerülésével a **királyi vármegye** bomlásnak indult, és a **serviensek** nehéz helyzetbe kerültek. Az Aranybulla ugyan megerősítette jogaikat, de a vármegyében meg kellett védeniük magukat a bárók hatalmaskodásával szemben. A királytól megyénként **bíráskodási kiváltság**ot szereztek (az első ilyen volt a Zala megyei servienseknek 1232-ben kiállított kehidai oklevél). A bíróktól függetlenül **szolgabírák**at („a király szolgáinak", a servienseknek a bírája) választhattak peres ügyeik intézésére. Ezzel évszázados fejlődés vette kezdetét: a vármegye alapja már nem a királyi birtok, hanem fokozatosan a megyében élő **birtokosok (nemesek) önkormányzati jogokat szerző közössége** lesz. A terület és feladat változatlan, de már nem királyi vármegyéről, hanem **nemesi vármegyéről** beszélünk.

A XIII. század második felére a serviensek jogi helyzete megszilárdult. Az 1267-es törvényekben már **nemesek**nek nevezték őket, és a székesfehérvári törvénynapokon megyénként választott követeikkel képviseltethették magukat, ami a nemesi megye megerősödését jelzi. A kialakuló nemességbe „beverekedte magát" a várjobbágyok egy vékonyabb csoportja is.

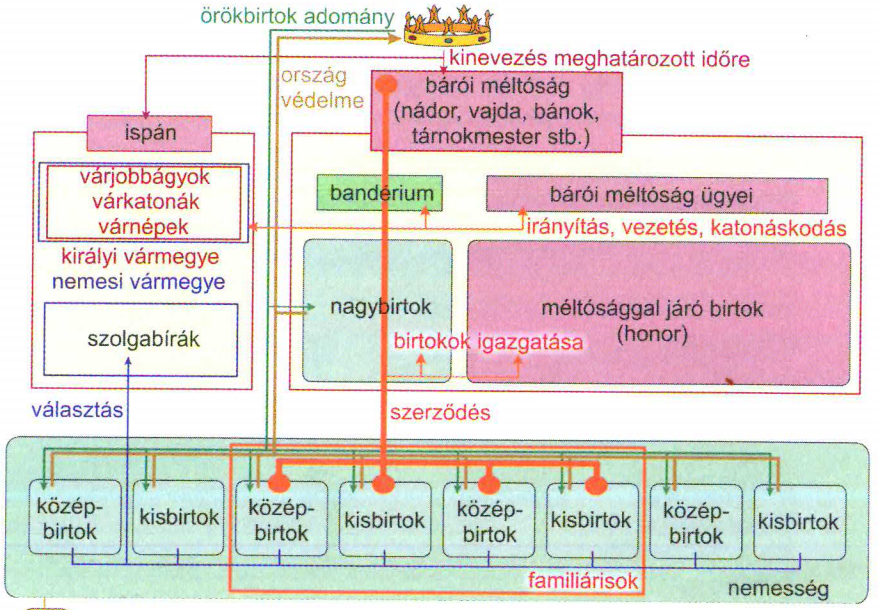

17. *A familiaritás felépítése és működése*

Határozza meg az ábra alapján, kik közötti viszonyt fejez ki a familiaritás! Milyen feladatai lehettek a familiárisnak? Milyen szerepet játszott a familiaritás a magyar államszervezet működésében? Hasonlítsa össze a hűbériséget a familiaritással!

18. „4. §. Úgyszintén megengedtük, hogy a nemesek, amennyiben közülünk bárkihez is át akarnak menni, miután erre engedélyt kértek és kaptak, legyen joguk az átmenetelre, és ezért birtokaikat ne pusztítsák el." *(IV. Béla 1267. évi törvényéből)*

Nevezze meg a törvény által jelzett folyamatot! Mit jelent a „közülünk" kifejezés? Korábban hogyan nevezték az oklevélben nemeseknek említett társadalmi csoportot?

37. A KIRÁLYI HATALOM MEGRENDÜLÉSE ÉS HELYREÁLLÍTÁSA

A TARTOMÁNYÚRI HATALOM KIBONTAKOZÁSA

Az országban anarchikus állapotok jöttek létre. Az egymással harcoló birtokosok falvakat, városokat égettek fel. A bárókkal szemben az egyház, a főpapság próbált fellépni. Támogatták IV. Béla gyermekként trónra kerülő unokáját, **IV. (Kun) László**t (1270–1290). Az egyháziak a Nyugatról ismert rendi mintát alkalmazva akarták felszámolni az élesedő belviszályt. Rákos mezejére összehívták **„az országlakosok"** (főpapok, bárók, nemesek, kunok, szászok) **gyűlését** (1277), s a királyi tekintély tiszteletben tartására kötelezték a bárókat. Az elfogadott törvényeknek azonban az uralkodó nem tudott érvényt szerezni.

A király számára egyedül a kunok hadereje jelentett komoly támaszt. (Az anyja kun leány volt.) 1278-ban például kun csapatokkal – Habsburg Rudolffal szövetségben – győzte le a cseh uralkodót, II. Ottokárt a morvamezei csatában. Győzelme megakadályozta, hogy Magyarország nyugati határán egy erős birodalom jöjjön létre (lásd a 27. leckét is).

Úgy tűnt, a fiatal uralkodó számára a kunok jelenthetik az egyetlen esélyt a királyi hatalom megerősítésére. Az országba érkező pápai követ azonban a pogány hagyományokat őrző kunok erőszakos megtérítésére kényszerítette Lászlót. A kunok lázadását a bárók verték le (Hód-tavi csata, 1282). A meghasonlott László pogány szokásokat vett fel, s rövidesen kun bérgyilkosok oltották ki az életét (1290).

Az örökös nélkül elhunyt uralkodót **III. András** követte a trónon (1290–1301). András királyi származását, így jogát a magyar trónra sokan kétségbe vonták, ami tovább gyengítette a királyi tekintélyt. Ügyes politikával és az egyház támogatásával sikerült elfogadtatnia az uralmát, de hogy mekkora hatalma van a királynak, az ekkor már a bárótól függött.

Egyes **bárók** egész országrészek felett uraskodtak. Befolyásuk alá vonták az itt élő nemességet, a királyi, egyházi és világi birtokok egy részét magukhoz ragadták. **Udvartartás**sal, **hadsereg**gel rendelkeztek, önálló külpolitikát folytattak. A hatalmukat több megyére kiterjesztő, s területükön az uralkodói jogokat is kisajátító bárókat **tartományurak**nak, **kiskirályok**nak nevezzük. A legjelentősebb tartományúr a Felvidék északnyugati részét uraló **Csák Máté** volt. A tartományurak megszerezték az országos főméltóságokat is (nádor, vajda, bánok).

András a nemesekre és az egyházra támaszkodva erősíteni próbálta a királyi hatalmat, de **1301**-ben váratlanul meghalt. Andrással férfiágon **kihalt az Árpád-ház.** Minden eddiginél hevesebb **trónharcok** kezdődtek. Az ország a szétesés szélére sodródott.

1. „Tudja meg atyaságtok, hogy […] püspökségem Vaska nevű birtokára mentem, hogy szemügyre vegyem, milyen nyilvánvaló prédálást, erőszakos megszállást, pusztítást és rablást műveltek ott [Kőszegi] Henrik bán fiai: Miklós, egész Szlavónia bánja, és Henrik ispán meg az ő csatlósaik és cinkosaik, s azt olyan elhagyottnak és elpusztítottnak találtam, hogy nemcsak az ott lakóknak mindenét elrabolták, hanem a pusztítás miatt ember is alig maradt benne. A házakból kiüldözött öt asszony megfagyott a nagy hidegben, az apróbb marhát pedig, a juhokat és kecskéket, amelyeket a nagy hó miatt elhajtani nem tudtak, megnyúzták az irhájukért. Mikor pedig más birtokainkra mentünk, azokat […] Miklós bán és Henrik ispán által teljesen elpusztítva és lerombolva, minden feltalálható javaikból kifosztva találtuk, az egyházi szabadság és a dicső magyar királyok eddig tiszteletben tartott levelei ellenére." *(Timót zágrábi püspök leveléből, 1281)*

Értelmezze a forrás segítségével a hatalmaskodás fogalmát! Mit jelentett az ország számára a hatalmaskodások elharapódzása? Kiknek (mely tisztségviselőknek) lett volna feladata a hatalmaskodások megakadályozása? Hogyan viszonyult az egyház a növekvő bárói hatalomhoz?

2. *Aba Amadé nádor pecsétje*

3. „Ezt látván ugyanazon András király […] országos gyűlést hirdetett avégből, hogy a főpapok és egyházi férfiak, valamint az ország nemesei – valamennyi báró nélkül, amint az szokásos – ez országnak […] segítségére jöjjenek […].

1. Hogy András urat, aki királyi nemzetségből származik, úgy tiszteljük, mint az ország törvényes urát.

2. És hogy ő személyében a királyi méltóság a maga fenségének megfelelően ragyoghasson, minden királyi, valamint királynéi birtokot, amit bárki – akár férfi, akár nő – jogtalanul elfoglalt, teljes joggal vissza kell adni.

3. Az egyháznak' és a nemeseknek birtokokra, vásárhelyekre, vámokra és egyebekre vonatkozó jogait, melyeket bármely időben és bárki jogtalanul elfoglalt, teljességgel vissza kell állítani.

4. A bárók és más hatalmaskodók a pusztításoktól teljességgel tartózkodjanak, és azok helyett, melyeket gonoszul cselekedtek, megsértvén a királyi felséget, forduljanak a király úr kegyelméhez, bocsánatot kérvén vétkeikért. […]

33. Úgyszintén elrendeltük, hogy a nemesek szolgálhassanak, akiknek akarnak, önkéntes akaratukból. És ha valaki a hatalmasok közül az ilyen nemeseket erőszakkal vagy hatalommal arra [kényszeríti], hogy neki szolgáljanak, vagy őket emiatt személyükben vagy vagyonukban megsérti, vagy megterhelni [merészkedik] [és] eme rendelkezések ellen jár el, e cselekedet által azonnal a most hozott kiközösítési ítélet alá essék." *(III. András 1298-as törvényeiből)*

Jellemezze az ország belpolitikai helyzetét a törvények alapján! Mely társadalmi rétegekre kívánt támaszkodni az uralkodó? A törvény mely részlete árulkodik e rétegek egyikének helyzetéről? Milyen politikai berendezkedés kiépítése rajzolódik ki a forrásból?

4. *Egyes bárók behozzák a gyermek Károlyt Magyarországra*

Mely bárók voltak érdekeltek Anjou Károly megkoronázásában? Miért ők?

A TARTOMÁNYÚRI HATALOM FELSZÁMOLÁSA

Az Árpád-ház kihalását követően a számos **leányági trónkövetelő** közül a nápolyi **Anjou-ház**hoz tartozó I. Károly került ki győztesen, akit a magyar történelemben Károly Róbertként is számon tartunk.

A kamasz Anjou Károly a délvidéki tartományurak támogatásával már 1301-ben megkoronáztatta magát Esztergomban. Ügyes politikai érzékkel a tartományúri hatalom felszámolásában érdekelt főpapokra és a nemességre támaszkodott, és – országos tisztségek fejében – néhány kiskirály is elismerte a hatalmát (Aba Amadé, Borsa Kopasz, Csák Ugrin). Később a pápa nyomására újabb tartományurak fogadták el uralkodónak (Csák Máté, Kőszegi Henrik). Az 1308-ban Pesten tartott gyűlés királlyá választotta, s rá egy évvel Budán megkoronázták. Ezután azonban még egy koronázás következett (1310-ben), mert a XIII. századra kialakult koronázási rend szerint csak azt ismerték el magyar királynak, akinek Székesfehérváron az esztergomi érsek tette fejére a Szent Koronát.

I. Károly (1308–1342) csak fokozatosan, a tartományúri hatalom felszámolásával tudta uralmát megszilárdítani és kiterjeszteni az egész országra. Ebben a hosszú küzdelemben a főpapságra, a nemességre és néhány város polgárságára támaszkodhatott.

Károly a helyzethez igazította a módszereit. A legerősebb tartományurakat (pl. Csák Máté) nem háborgatta, viszont akiket lehetett, **kijátszott** egymás ellen. Másokat rászedett (pl. Kán Lászlótól a vajdai méltóság ígéretével szerezte meg a koronát). Gyarapodó híveit gazdagon megjutalmazta. Ha alkalom kínálkozott, fegyverhez is nyúlt. Az erősödő Károlyhoz egyre többen csatlakoztak a **tartományurak familiárisai** közül.

Amikor a kassaiak szembekerültek az Abákkal, Károly nem habozott az uralmát egyébként elismerő tartományúrral szemben a város mellé állni. A **rozgonyi csatában** a szász polgárokkal összefogva győzte le az Abákat (1312). A király fegyverrel törte meg

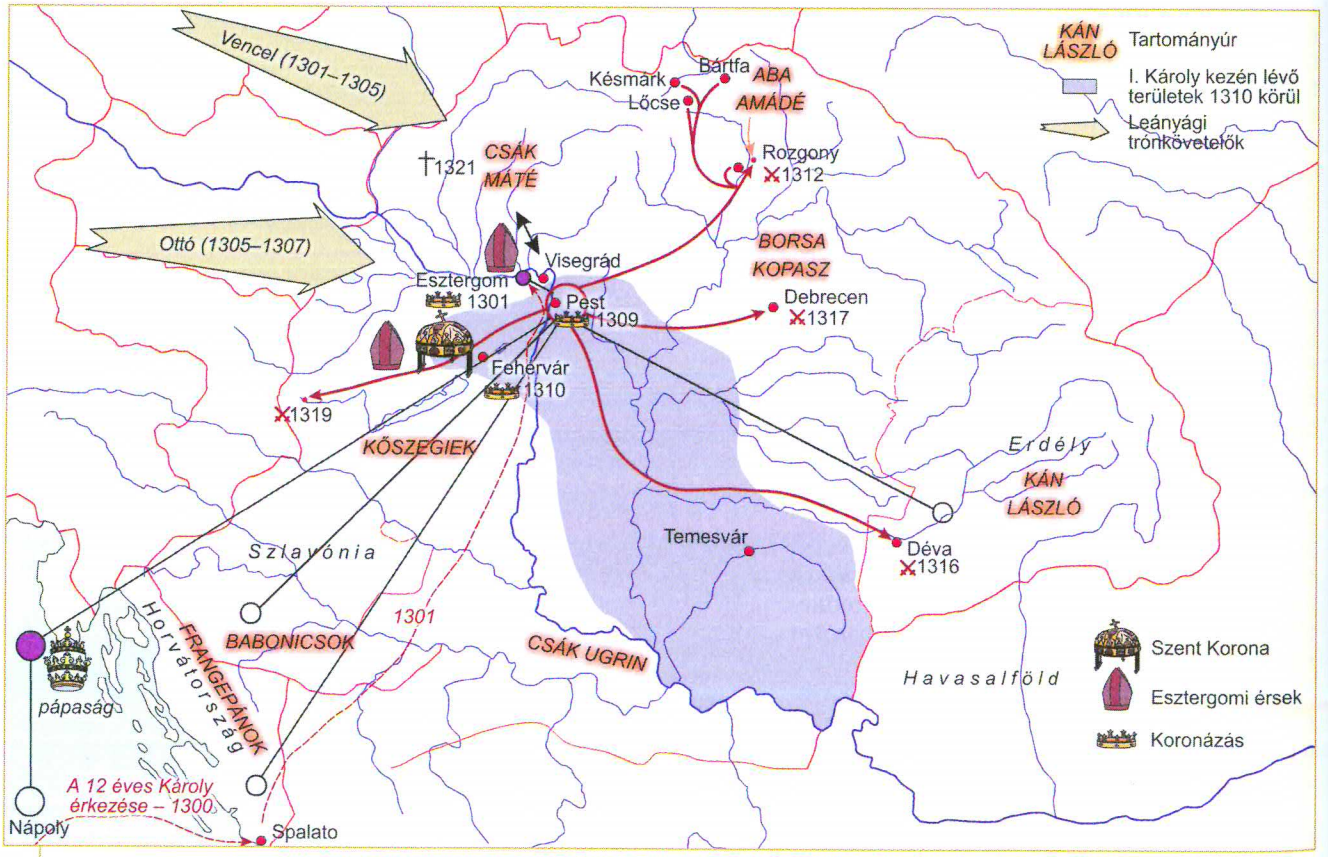

5. *I. Károly harca a királyi trónért és az ország egységéért*

Sorolja fel a nagyobb tartományurak neveit és területeit! Milyen módszereket követett az uralkodó a hatalomért folytatott harcban? Olvassa le a térképről a Károly győzelmét elősegítő eseményeket!

a Kőszegiek és a tiszántúli Borsa Kopasz hatalmát. A tartományurak nem fogtak össze ellene, ezért sorra legyőzte őket. Legjelentősebb ellenfele, Csák Máté területére azonban csak annak halála után tehette rá a kezét (1321).

A KIRÁLYI HATALOM POLITIKAI ALAPJAI

I. Károly a tartományurak leverésével megnövelte a **királyi birtok**állományt. Ugyanakkor adományokkal az őt támogató familiárisokból új, a **személyéhez hű bárói réteg**et hozott létre (Garaiak, Laczfiak). Az új főnemeseket nem csak a hála kötötte az uralkodóhoz. A bárók jövedelmének nagyobbik része a király által nekik adományozott **méltóságok**ból (nádor, vajda, tárnokmester stb.) származott. Ezekkel a méltóságokkal ugyanis együtt járt bizonyos **királyi várak és földek birtoklása** (ún. honorbirtokok). Mivel e méltóságokat gyakran újraosztotta az uralkodó, a bárók jövedelmei jelentős részben a kegyétől függtek. A hűséges bárók és Károly familiárisai élvezhették a királyi udvar fényét, lovagi külsőségeit.

Károly erős **királyi bandérium**ot tartott fenn hatalmának biztosítására. Az ország hadereje a királyi had mellett a **bárói és** a **vármegyei bandériumok**ból, valamint a **kun könnyűlovasság**ból állt.

KÁROLY GAZDASÁGI REFORMJAI

A királyi udvar és a hadsereg költségei egyaránt megkövetelték a **jövedelmek** növelését. A **regálékból** származó bevételek emelését az ország gazdasági fejlődése és ásványkincsekben (arany, só) való gazdagsága tette lehetővé.

Károly a **nemesfémbányászat** fejlesztése érdekében bányászokat telepített az országba. A földbirtokosokat is érdekeltté tette a bányászatban. A korábbi gyakorlattal ellentétben **földesúri birtokon** is engedélyezte ércbányák nyitását. (Régebben az a terület, amelyen bányát fedeztek fel, csere útján a királyé lett.) A földbirtokosok bányáikból megkapták a bányászok által a királynak fizetett **bányabér**, az urbura harmadát. (A királyi bányászok a kitermelt fém tizedét fizették bányabérként, s ennek kétharmada továbbra is a királyt illette.)

A legnagyobb hasznot a **királyi nemesfém-monopólium** biztosította a kincstárnak. Nemesfémmel csak a király kereskedhetett. A kitermelt nemesfémet ezért nyers állapotban be kellett szolgáltatni a királyi kamarákhoz (kincstári hivatalok), ahol cserébe vert pénzt adtak érte. A pénzérmék azonban jóval kevesebb (40-50%-kal) nemesfémet tartalmaztak a beszolgáltatottnál.

Károly intézkedései nyomán fellendült a bányászat a Garam mentén elterülő városokban: Körmöcbányán, Selmecbányán, Besztercebányán. Magyarország Európa fő aranytermelőjévé vált. Az uralkodó pedig hatalmas jövedelmekhez jutott, s **értékálló aranypénz**t (aranyforint) verethetett.

Az értékálló pénz megjelenésével a király elvesztette az évenkénti pénzbeváltásból származó bevételt (kamara haszna). Ennek pótlására kivetette a **kapuadó**t (1336), melyet a jobbágyok portánként (kapunként) fizettek (18 dénár).

I. Károly aranyforintja az Anjou-liliommal és Keresztelő Szent János képével

6.

A rozgonyi csata a Képes Krónika miniatúráján

7.

Milyen jellegű alakulatok vívták meg a csatát? Vonjon le ebből következtetéseket a magyar társadalomtörténetre vonatkozóan! Nézzen utána az interneten, mi pontosan az iniciálé szó jelentése! Mekkora méretűek voltak valójában a Képes Krónikában található, s könyvünkben is többször szereplő illusztrációk?

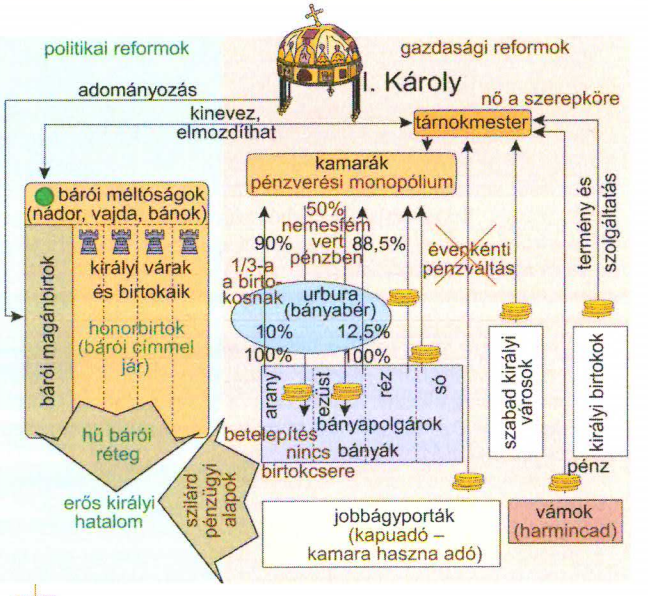

8. *I. Károly politikai és gazdasági reformjai*

Gyűjtse össze a politikai és a gazdasági változtatásokat! Keressen kapcsolatokat a két terület között!

Mi tette lehetővé, hogy az uralkodó értékálló aranypénzt hozzon forgalomba? Mit jelentett a korszakban az értékállóság? Mérlegelje, hogy a királyi hatalomnak jó vagy rossz az értékállóság!

9. *I. Károly pénzügyigazgatása*

Gyűjtse össze, hogy a korabeli Magyarországon hol helyezkedtek el bányavidékek! Földrajzi ismeretei alapján határozza meg, hol és mit bányásztak! Határozza meg a térkép alapján a kamarák szerepét!

10. „[…] jóllehet országunk régi és most is szilárdan megtartott szokása kívánja meg, hogy mind az egyházak, mind országunk bármely nemese földjeinek, illetve birtokainak, amelyek területén arany- vagy ezüstbányát találnak, valamely méltányos csere révén a király kezéhez kell jutniuk, mégis, mivel a királyi felségnek gondosabban kell szem előtt tartania a saját és alattvalóinak hasznát, megfontolva lélekben, hogy a földek és birtokok ilyenféle elvétele miatti félelemből országunk lakói révén az ország Isten által emberi használatra és nyereségre rendelt nagy kincstára a földek mélyén elrejtve marad, mert nem akarják feltárni, hacsak nem jut nekik ebből megfelelő ellenszolgáltatás, […] elrendeljük örökre szólóan, hogy ha a főpapok, szerzetesek és világi papok vagy a nemesek bármelyikének földjein és birtokán arany-, illetve ezüstbányát fognak találni, s amennyiben nem tagadják le azok létezését és nem tagadják meg a feltárásukat, akkor ugyanők örökre élvezzék örvendezve azon földjeik változatlan birtoklását, amelyeken ezek az arany- és ezüstbányák találhatók, sőt a földjükön talált arany-, illetve ezüstbányákból származó, a bányászok szokása szerint befolyó királyi jövedelmek harmadrészét is kapják meg teljességgel örök időkre." *(Károly Róbert oklevele, 1327)*

Határozza meg, kinek a földjén lehetett nemesfémbánya Magyarországon az Árpád-korban! Hogyan változtatott ezen a gyakorlaton Károly király? Magyarázza meg a királyi reform céljait! Miért tartalmaz „történelmi visszatekintést" az oklevél? Állapítsa meg, hogy a rendelkezés értelmében mekkora jövedelemhez jutottak a földbirtokosok!

11. „[…] mivel azt akarjuk, hogy […] ezen mostani pénzünk egész országunkban változatlanul állandó forgalomban maradjon, és azt elárassza, s hogy kamaráink tavalyi, tavaly előtti és a négy évvel ezelőtt kibocsátott dénárjai ugyanezen újakkal együtt, egyidejűleg legyenek forgalomban, s azokat emezekkel egyformán fogadják el, határozván elrendeltük és parancsoljuk, hogy minden megyében, minden egyes kapu után, amelyen szénával vagy gabonával megrakott szekér képes befordulni vagy azon át kijönni […] lakjék bár ugyanezen kapu mögött […] három, vagy négy vagy ennél több ember […] kivévén a mi királyi és királynéi szolgáinkat […] kivévén továbbá az egyházakat, városokat vagy másokat, akik nyilvánvaló kiváltságot, szabadságot élveznek, a kirovás megtörténte után 15 napon belül 18 dénárt a kamarák ispánjának a kezéhez kell szolgáltatni és fizetni." *(Károly Róbert 1342. évi dekrétumából)*

Miről rendelkezik a király dekrétuma? Válaszoljon egy fogalommal! Mivel indokolja Károly a rendelkezést? Idézze a forrásból ezt a részt! Kiket érint közvetlenül a király rendelkezése? Sorolja fel, milyen kiváltságos rétegeket említ a forrás! Elemezze, miért lehetett pénzügyileg is kedvező az uralkodó számára a reform!

A pénzben fizetendő adó bevezetését az tette lehetővé, hogy a jobbágy már el tudta adni terménye egy részét a piacon. Az **árutermelés** kibontakozásával és a pénzgazdálkodás fejlődésével megerősödtek a **városok** is. Magyarországon kevés nyugati típusú város jött létre (olyan, amelyben megjelentek a céhek). Ezek voltak a nagy önállósággal rendelkező, fallal körülvett **szabad királyi városok** és a **bányavárosok**. A városok zöme a földesúri joghatóság alatt álló **mezőváros** volt. E mezőgazdasági jellegű városok korlátozott önállóságának legfőbb elemét az **egy összegben** történő adófizetés jelentette.

A gazdaság fejlődése biztosította, hogy a távolsági kereskedelmet megadóztató **harmincadvám** is jelenős bevételt hozzon. A külkereskedelemben a beérkező iparcikkekért (szövetek, fegyverek, egyéb fémáruk) Magyarország döntő mértékben aranypénzzel és részben élelmiszerekkel (élő marha, bor) fizetett.

I. KÁROLY KÜLPOLITIKÁJA Károly megkísérelte **visszaszerezni a hatalmat** az **Árpádok** korában a magyar királyságtól függő tartományok felett. Kiterjesztette a befolyását a Duna menti várakra (Nándorfehérvár), Havasalföldön azonban kudarcot vallott (1330).

Igyekezett **rokoni kapcsolatok**at kiépíteni az európai uralkodócsaládokkal, és jó viszonyt ápolni Magyarország szomszédaival. A lengyel Łokietek Ulászló leányát, Erzsébetet vette feleségül. A **visegrádi királytalálkozó**n (1335) megbékítette a cseh (Luxemburgi János) és a lengyel (Łokietek Kázmér) királyt: a lengyelek elismerték Szilézia elvesztését. Visegrádon Károly a cseh uralkodóval megállapodott az árumegállító joggal rendelkező **Bécset elkerülő** kereskedelmi útvonal megnyitásáról. A terv azonban jórészt meghiúsult, mert a kereskedelmi útvonalak kialakulásában gazdasági és földrajzi tényezők, és nem a politikai döntések játszottak szerepet.

Dinasztikus politikája eredményeként Károly biztosította, hogy elsőszülött fia, **Lajos** örökölje a **lengyel trón**t. Kisebbik gyermeke, **András** igényét a **nápolyi trón**ra házassági szerződéssel alapozta meg.

12.

Vegye számba I. Károly külpolitikájának fő irányait! Állapítsa meg a király alapvető külpolitikai célkitűzéseit! Milyen kapcsolatban álltak külpolitikai törekvései belpolitikájával? Mennyiben határozták meg külpolitikáját dinasztikus célok?

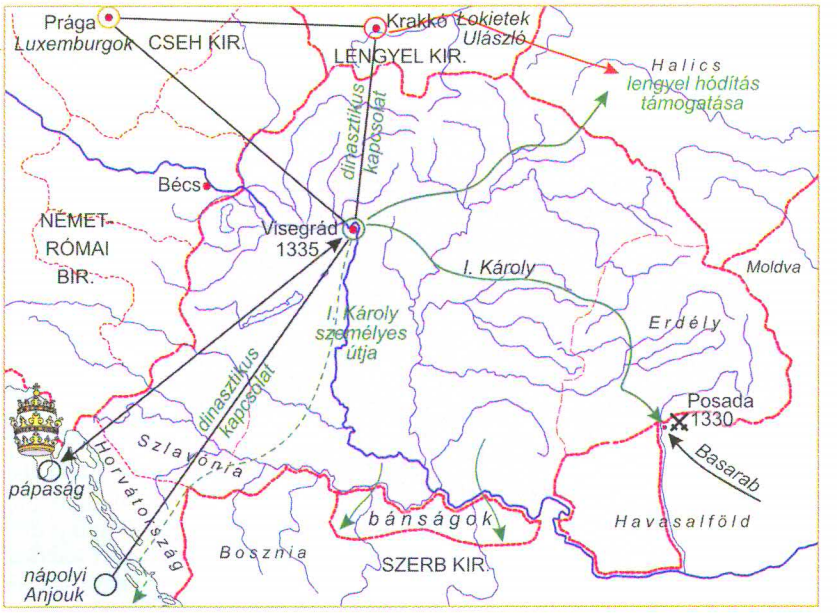

13. *A királytalálkozó színhelye, a visegrádi vár*

Nézzen utána az interneten, hogy Visegrád mely részei álltak már az Anjouk korában! Alkosson képet megmaradt és rekonstruált leletek alapján, hogyan éltek a visegrádi várban!

14. „Az Úr 1335. évében, Szent Márton ünnepe körül János cseh király és fia, Károly [a későbbi IV. Károly császár], meg a lengyelek királya [III. Kázmér] Magyarországra, Visegrád várába jött Károly királyhoz, hogy ott örök egyezséget kössenek. […]

Mivel Lengyelország királya adófizetője volt a csehek királyának, s mivel Károly, Magyarország királya feleségül bírta a lengyel király nővérét [Łokietek Erzsébet], Magyarország királya, Károly, ötszáz márka legfinomabb aranyat adott neki, hogy megválthassa őt a cseh királynak fizetendő adózástól. Elhatározták itt azt is, hogy ha e királyok közül bármelyiket vagy országukat valami ellenség támadná meg, a többiek kötelesek segítségére sietni. És ezt egymás között nagy eskükötéssel is megerősítették." *(Thuróczy János: A magyarok krónikája, 1488)*

Foglalja össze tömören a visegrádi megállapodás lényegét! Mutassa be a forrás segítségével Károly külpolitikai törekvéseit a térségben! Tárja fel a megállapodás hátterében álló dinasztikus elképzeléseket!

15. „Mi, Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya, amidőn a kiváló és nemes fejedelemmel, János úrral [Luxemburgi János], Csehországnak […] dicső királyával, a mi kedvelt fivérünkkel tanácskozást tartottunk, bizonyos engedélyek kiadásáról behatóbban tárgyaltunk, majd mindkét királyság hasznát szem előtt tartván, a mi főpapjaink és báróink érett megfontolását követve és az ő tanácsukra elrendeltük, hogy mind a mi kereskedőinknek, mind a csehországiaknak és más szomszédos országbelieknek az alább megírt országutakon és útvonalakon kell járniuk és utazniuk. […]

Mivel jól tudjuk, hogy még Béla király jelölte ki mind a brünni polgároknak, mind a nagyszombatiaknak a vámhelyeket, ezeket továbbra is törvényesnek és jogosnak tekintjük. Éppen ezért mi kereskedőinknek mind a csehországi és más országokból érkező kereskedőket hívjuk és biztatjuk, hogy javaikkal, áruikkal és értékeikkel békében, háborítatlanul és minden akadályoztatás nélkül vagyonuk és személyük biztonságában, a vámok lefizetése után szabadon jöjjenek keresztül az említett vámhelyeken." *(Károly Róbert okleveléből, 1336)*

Fogalmazza meg röviden a rendelkezés indítékát és célját! Határozza meg az uralkodó érdekeit az oklevél alapján! Állapítsa meg, hogy a korabeli kereskedelem mely szabályai tették lehetővé az uralkodók fellépését! Miért nem vált általánossá az új útvonal? (A válaszhoz használja a 12-es térképet!)

38. NAGY LAJOS ÉS ZSIGMOND, A LOVAGKIRÁLYOK

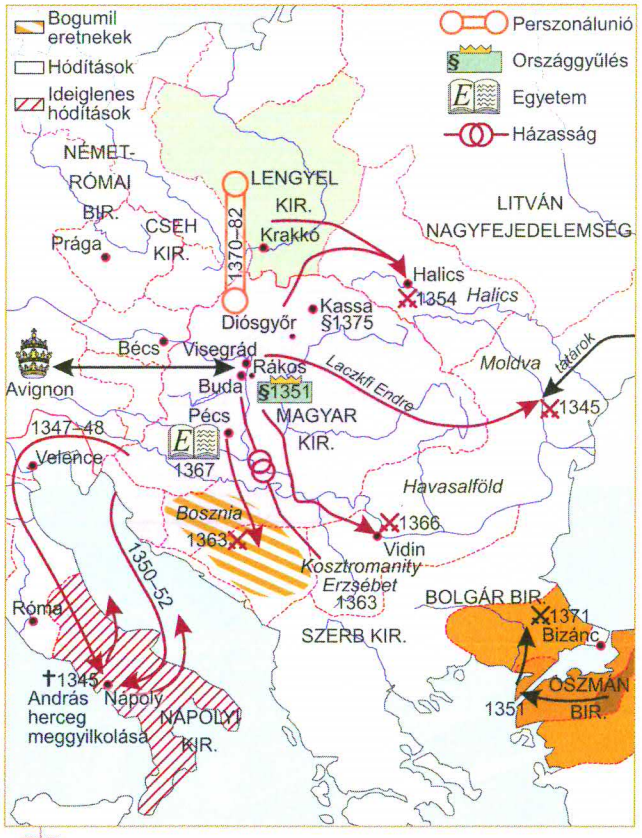

1. *Nagy Lajos külpolitikája*

Kövesse nyomon a térkép alapján Lajos külpolitikáját! Határozza meg a hadjáratok céljait és eredményeit! Jellemezze Magyarország külpolitikai helyzetét a korszakban! Értékelje a tatár és oszmán veszélyt, valamint Lajos király ezek elhárítására tett lépéseit!

2. „A mostani olaszok előtt csodálatosnak tűnik fel a lovasok nagy száma, mely a magyar királyt ellenségei ellen harcba kíséri. […] Ősi jogszokások szabják meg, hogy valamely báró vagy község mennyi lovast állítson ki a király szolgálatára, ha hadba megy vagy háborút indít, úgy, hogy a lovasok számát s a szolgálat idejét illetőleg mindenki tudja, hogy mi a kötelessége. S mivel az uralkodó felhívására rögtön, halogatás vagy késedelem nélkül mozgósítaniuk kell, azért minden község és báró kijelölte azokat, akik a hadi szolgálatra ki két, ki több lóval, könnyű támadó fegyverekkel, vagyis íjjal, puzdráikban nyilaikkal s személyük védelmére hosszú karddal fölszerelten állandó készenlétben tartoznak állani. […] fejüket ritkán borítja sisak, hogy a nyilazásban ne akadályozza őket." *(Matteo Villani, XIV. század)*

Gyűjtse össze az Itáliában harcoló magyar haderő fegyvernemeit! Magyarázza meg, miért lehetett a szerző számára furcsa a magyar sereg! A magyar hadszervezet mely vonásaira ismer rá a leírásban? Állapítsa meg, mit érthet a szerző községeken! Határozza meg, hogy a magyar törvények szerint kik, és milyen feltételek mellett voltak kötelesek követni a királyt idegenbe!

NAGY LAJOS KÜLPOLITIKÁJA A trónt serdülőként elfoglaló **I. (Nagy) Lajos**ra (1342–1382) hű bárókat és telt kincstárat hagyott Károly király. Azonban már uralkodása kezdetén rászakadt az atyjától örökölt **dinasztikus politika** gondja. Öccsét, András herceget, a nápolyi trón várományosát meggyilkolták. A kor elvárásainak megfelelően Lajos háborúval kívánt elégtételt venni, és biztosítani akarta dinasztiája számára a **nápolyi trón**t. Hadjáratai sikere ellenére ezt a célt nem érte el.

Lajos hatalmas összeget (6 tonna ezüst és 5 tonna arany) fizetett azért, hogy az avignoni pápai udvar elismerje öccsét, Andrást a nápolyi trón örökösének. Ám a kérdés ezután sem rendeződött, mert Andrást felesége (Johanna) Itáliában meggyilkoltatta. Lajos nem hagyhatta megtorlatlanul a merényletet, és a trónigényről sem mondott le. Két hadjáratot (1347–1348, 1350–1352) indított Nápolyba. Csapatai mindkét alkalommal elfoglalták a várost, de a távoli tartományt a magyarok nem tudták megtartani. A nápolyi örökségért folytatott küzdelem kimerítette a királyi kincstárat.

Hosszú uralkodása alatt Lajos **rengeteg háború**t viselt (Velence ellen, Havasalföldön és Moldvában, a Balkánon stb.). Ezek eredményeképpen az országot délen és keleten **hűbéres államok** vették körül. A hadjáratokban a királyi haderő mellett a bárói bandériumok is részt vettek, így megerősödtek a **bárói családok**. Ugyanakkor a bárók Lajoshoz haláláig teljes mértékben hűek maradtak.

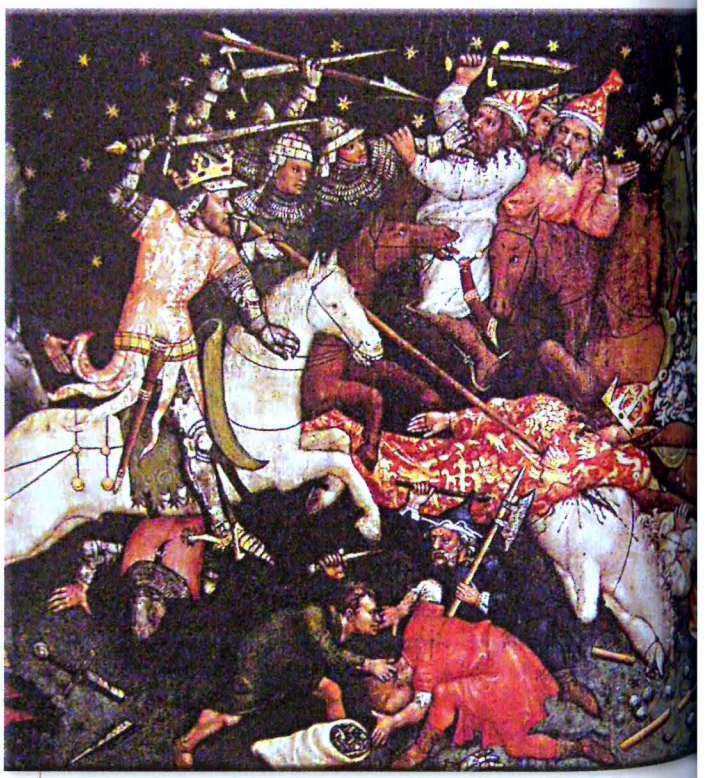

3. *Nagy Lajos harca a törökkel. Kép az Anjou-legendáriumból*

Jellemezze a korabeli harcmodort! Miért nevezték Lajost már a kortársak is lovagkirálynak?

III. Kázmér halálával (1370) Lajosra szállt a **lengyel trón**. A két ország között **perszonálunió** jött létre (lásd a 27. leckét). Lajos a lengyel bárókkal együtt kormányzott. Megerősítette a lengyel nemesség jogait (kassai privilégiumok, 1374), hogy támogassák őt.

Az uralkodó a pápa felkérésére a Balkánon a **bogumil eretnekek** ellen küzdött. A bogumilok elleni szellemi harchoz kapcsolódik az első magyar **egyetem** alapítása **Pécsett** (1367).

AZ 1351-ES TÖRVÉNYEK Az eredménytelen itáliai hadjáratok és a katonák által Magyarországra behurcolt **pestis** okozta belső feszültség levezetésére Lajos 1351-ben országgyűlést hívott össze. Megújították a **nemesség** Aranybullában megfogalmazott **szabadságjogait** (adómentesség, törvényes ítélet nélkül nem foghatók el, házuk sérthetetlen, csak az ország védelmére kötelesek hadra kelni).

Egy ponton azonban változtattak az Aranybulla rendelkezésén: a szabad örökítés (végrendelkezés) jogát elvették. A birtokot tilos volt elidegeníteni, az a nemzetségen belül apáról fiúra szállt. A Lajos által törvényesített **ősiség** védte a nemesi birtok egységét, és megóvta attól, hogy esetleg a bárók kezére jusson. A fiúágon kihalt nemzetségek birtokai a **háramlási jog** révén a királyra szálltak vissza. Így az új rendelkezés biztosította a királyi földbirtokállomány folyamatos utánpótlását. A későbbiekben ez tette lehetővé az uralkodók számára, hogy híveiket birtokokkal jutalmazzák.

Az 1351-es törvények a **kilenced** (kilencedik tized) bevezetésével **egységesítették** a jobbágyok földesúri szolgáltatását. A törvény minden földesurat kötelezett a kilenced beszedésére. Így biztosította a nemesség számára a jobbágyok munkaerejét, mivel ezután a nagybirtokosok nem tudták kedvezményekkel elcsábítani jobbágyaikat.

Kimondták az „egy és ugyanazon nemesi szabadság" elvét. Ennek értelmében jogilag egyenlő lett volna báró és nemes. A rendelkezésnek soha nem tudtak érvényt szerezni, de hozzájárult a nemesség öntudatának növekedéséhez.

Anjou-címeres kályhacsempe töredéke

4.

5. „11. Ugyanazon nemeseknek a kérésére ahhoz is hozzájárultunk, hogy mind az országunk határai között lakó valódi nemesek, mind pedig azok is, akik országunk határain belül fekvő hercegi tartományokban élnek, egy és ugyanazon szabadságot élvezzék.
12. És mostantól fogva s a jövőben a »bán zsolozsmájának« nevezett nyestbőradó ügyében se zaklassák őket [a Dráva és a Száva között élő nemeseket], hanem miként országunk más részeinek többi nemesei, ők is teljességgel kivételezettek és mentesek legyenek bármiféle más, eddig fizetni szokott adónak mindennemű szolgáltatása alól. […]
15. A nemeseket arra se kényszerítsék, hogy útjukban a vámhelyeket érintsék, hanem azokon a réveken, amelyeken csak akarnak, minden akadály nélkül szabad átkelésük legyen." *(Lajos király 1351-es törvényeiből)*

Határozza meg, mely társadalmi csoport érdekeit szolgálták elsősorban az 1351-es törvények! Mely folyamat befejeződéséről tanúskodnak az előírások? Magyarázza meg, milyen politikai célok vezették a törvény kiadóját!

6. *Nagy Lajos a trónon alattvalói körében (Képes Krónika)*

Milyen csoportokra osztotta az illusztrátor Lajos király környezetét? Mi lehet e felosztás alapja?

7. „9. Mi tehát országunk említett báróinak, előkelőinek és nemeseinek a kérését királyi kegyes jóindulattal meghallgatván,
10. […] legkedvesebb ősünknek és elődünknek, András király úrnak előbb említett, s aranypecsétjével megerősített, minden gyanútól teljességgel mentes, szóról szóra ide közbeiktatott oklevelét [az 1222-es Aranybullát], a benne leírt minden szabadsággal együtt elfogadván, magunkévá tévén és jóváhagyván:
11. kivéve egyedül ugyanazon kiváltságlevélből az előbb említett módon kirekesztett egyetlen cikkelyt, azt tudniillik, hogy »az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban áll birtokaikat még életükben és haláluk esetére az egyháznak vagy másoknak, akiknek akarják, átadni vagy hagyományozni, eladni vagy elidegeníteni«, éppen ellenkezőleg: egyáltalán ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik a jog szerint és törvényesen tisztán és egyszerűen, minden ellentmondás nélkül legközelebbi atyafiaikra, nemzetségeikre háramoljanak." *(1351-es törvények)*

Elevenítse fel az Aranybullában a szervienseknek biztosított jogokat! Mit jelez a törvényben a „szerviens" kifejezés helyett a „nemes" használata? Kiknek az érdekeit szolgálták a törvényben rögzített változtatások? Állapítsa meg, mely, már az Árpád-korban megismert felségjogot újít fel a törvény!

8. „6. Ezenkívül bármely néven nevezett minden szabad faluban […] élő valamennyi szántóvető és szőlőbirtokos jobbágyainktól is – kivéve a fallal övezett városokat – ezek minden terményének és borának a kilencedrészét [a kilencedik tized] fogjuk beszedni, és a királyné asszony is be fogja hajtani, és a fent említett bárók és nemesek bármely birtokaikon élő minden szántóvető és szőlőbirtokos jobbágyuktól hasonlóképpen hajtsák be és szedjék be azok minden terményének és borának a kilencedrészét a saját szükségletükre. […] És ha egyesek az imént említett behajtással kapcsolatban másként járnak el, az olyan ellenszegülőknek és jelen rendeletünk meghiúsítóinak a birtokain a terményeknek és bornak ama kilencedrészét – bármiféle mérséklés és engedmény nélkül – a saját szükségletünk céljaira fogjuk behajtani." *(1351-es törvények)*

Foglalja össze tömören a 6. pont tartalmát (kikre vonatkozik, kikre nem, mely területet szabályoz stb.)! Állapítsa meg, mely folyamat lezárulását jelzi a törvény!

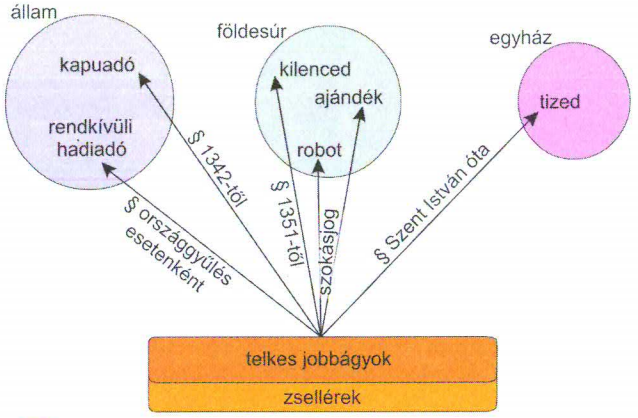

9. *Jobbágyi szolgáltatások*

Kövesse nyomon időrendben a jobbágyi szolgáltatások alakulását! Milyen tendencia figyelhető meg?

10. „Mi, Mária Isten kegyelméből Magyarország, […] stb. királynője […] országgyűlést tartottunk, úgy tudniillik, hogy országunk egyes megyéiből egyenként négy tehetősebb nemes tartozott összegyűlni, […] megbízható és szavahihető követei által felségünknek panaszlólag oly módon nyilatkoztak, hogy nekik mind ama szabadságaikban és a szabadságok jeles kiváltságaikban, amelyeket Magyarország szent és más királyai hagytak meg, […] nincsen teljes egészében részük. […] azt kérték, hogy őket mindazon szabadságok kiváltságában, amelyeket nekik Magyarország egykori szent és más királyai meghagyni kegyeskedtek és amelyeket ugyanama néhai atyánk és végül [mi] is megszilárdítottunk és megerősítettünk, minden újítás mellőzésével kegyeskedjünk változatlanul megtartani. […]" *(Mária királynő dekrétumából, 1385)*

Kik fordultak a királynőhöz, és mit kértek tőle? Milyen eredményt értek el? Állapítsa meg, hogyan jelenik meg a forrásban a köznemesség! Magyarázza meg, mely folyamat felgyorsulását jelzi a dokumentum!

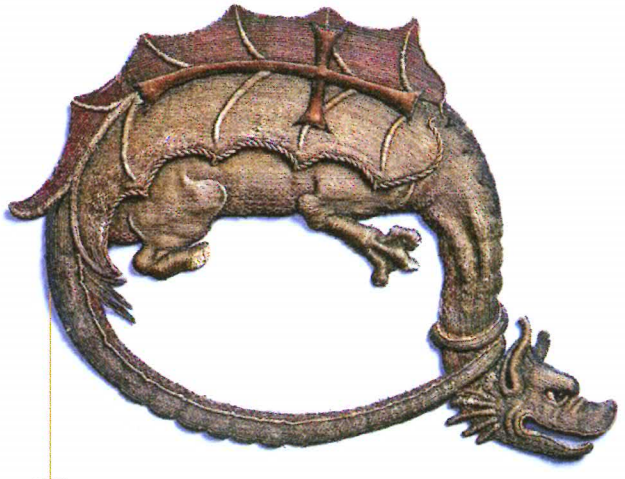

11. *A Sárkány-rend jelvénye. Zsigmond a rendet a hozzá hű bárók számára hozta létre 1408-ban. 24 teljes jogú tagja lehetett. A rend védőszentje Sárkányölő Szent György. A farkával önmagát megfojtó sárkány a középkorban az önfeláldozás jelképe volt*

Az 1351-es törvények évszázadokra meghatározták a magyar jog fejlődését. A törvények azt tükrözik, hogy a magyar társadalom lényegében már a **nyugati rendi társadalmak**hoz hasonult. A **papság** mellett jól meghatározhatóan körvonalazódott a **bárók** és a **nemesség** csoportja. Befejeződött a **jogilag egységes,** szabad költözésű **jobbágyság** kialakulása.

TRÓNUTÓDLÁSI PROBLÉMÁK Lajosnak nem született fiú örököse, így a trónutódlás biztosítása érdekében leányainak megfelelő férjről kellett gondoskodnia. A magyar trónt öröklő Máriának Luxemburgi Zsigmondot (IV. Károly fiát) szánta. Máriát megkoronázták (uralkodott: 1382–1395), a bárók egy része azonban egy másik jelölt (az Anjou-házbeli „Kis" Károly) mögött sorakozott föl. A trónviszályban a bárók érdekcsoportokba, ligákba szerveződtek, ami jelentősen növelte az erejüket. Új jelenség, hogy a nemesség is színre lépett. Igaz, még nem önálló erőként, hanem valamelyik bárói liga mögött felsorakozva.

A véres küzdelemből végül Mária férje, Zsigmond és az őt támogató bárók kerültek ki győztesen. Zsigmondot is megkoronázták (1387), a királyi hatalom azonban jelentősen meggyengült, mert a királyi várak nagy része a bárók örökbirtokává vált. Az ország várainak alig 20%-a maradt királyi kézben.

12.

13. *Garai Miklós nádor sírköve (XIV. század vége) és fiának pecsétje (12.). A báró Mária királynő iránti hűségével alapozta meg családja vagyonát, hatalmát. (Garai a királynő védelmében halt meg, amikor „Kis" Károly hívei megtámadták a királyi családot.) Fia, akit ugyancsak Miklósnak neveztek, több mint harminc évig volt Zsigmond király nádora (1402–1433). Amikor a király évekig külföldön tartózkodott, ő irányította az országot. Unokája, Garai László a Hunyadiak korának befolyásos bárója (XV. század közepe). Szintén viselte a nádori tisztséget (1447–1458), lánya pedig Hunyadi János idősebb fiának, Lászlónak a jegyese volt. Garai László azonban fellázadt Mátyás király ellen, ezért kegyvesztetté vált, ami véget vetett a család politikai karrierjének*

A KIRÁLYI HATALOM HELYREÁLLÍTÁSA – A RENDISÉG KIBONTAKOZÁSA

Zsigmond (1387–1437) ügyes politikával lépésről lépésre erősítette meg a hatalmát. Ellenfelei egy részét erővel kényszerítette meghátrálásra, másokkal szövetségre lépett.

Amikor Mária balesetben meghalt, Zsigmond Cillei Borbálát vette feleségül, így rokonságba került a nagy hatalmú bárói családdal. A Zsigmondot támogató liga (Garaiak és Cilleiek) egységét jelképezte a Sárkányos lovagrend megalapítása (1408). Zsigmond a háramlási jog révén a koronára visszaszálló birtokokat felhasználva hozzá hű idegeneket és magyar nemeseket emelt bárói rangra (Ozorai Pipó, Rozgonyiak).

Zsigmond a bárókkal szemben igyekezett elősegíteni a **nemesség** renddé szerveződését. Növelte szerepüket a **vármegyében,** s meghívta képviselőiket az **országgyűlés**ekre. A báróktól (főnemesektől) való megkülönböztetésül ekkortól nevezik a birtokos nemeseket **köznemesek**nek.

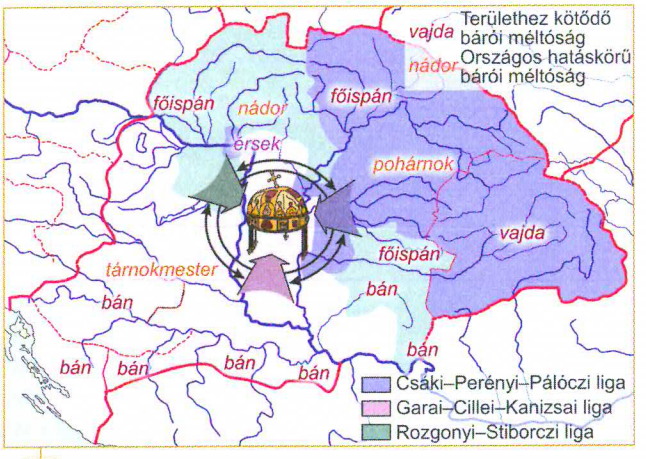

14. *Ligauralom Magyarországon*

Határozza meg a térkép segítségével a bárói liga fogalmát! Hasonlítsa össze a ligák és a tartományúri hatalom jellegét! Milyen mozgástere maradt a királyi hatalomnak a ligák uralma idején?

15. „Végre egybegyülekezésünk után, főpapjaink, báróink, valamint az ország testét a távollevők teljes hatalmával képviselő országos nemesek egyértelmű tanácsára, közös megbeszélésével és beleegyezésükkel elhatároztuk […].

4. És mivel felségünk országlakosainak gyakori panaszából, sőt a kézzelfogható tapasztalás tanúságából is megértette, hogy a hatalmasabb országlakók némely új birtokfoglalásokkal és hatalmaskodásokkal sokféleképpen elnyomják és terhelik, azért […] útját akarván állni:

Határoztuk és rendeltük, hogy ha bármikor és bárhol megesnék az, hogy valaki birtokokat és földeket újabban elfoglal […], akkor a sértettek […] menjenek és forduljanak annak a vármegyének az ispánjához és szolgabíráihoz, ahol az ilyen dolgokat elkövették.

Ezek az ispánok és szolgabírák […] az elfoglalt birtokokat, az e tekintetben nekik adott hatalomnál fogva adják vissza azoknak, akiktől igaztalanul elvették […].” *(Az 1435. évi II. törvényből)*

Állapítsa meg, milyen jelenséget kívánt orvosolni a törvény! Hogyan? Mely társadalmi folyamat tette lehetővé ezt a megoldást?

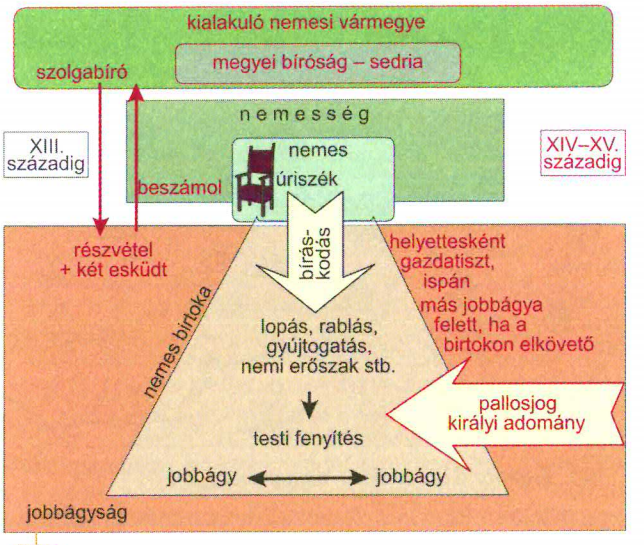

16. *Az úriszék és a vármegye*

Határozza meg az ábra alapján az úriszék fogalmát! Hogyan kapcsolódott az úriszék a nemesi vármegyéhez és a nemesség renddé szerveződéséhez?

Birtokcsoport	Anjou-kor	Zsigmond és Albert
Király és királyné	3350 helység	1100 helység
Egyházi birtokosok	2650 helység	2650 helység
A 30 leggazdagabb főnemesi család	3080 helység	6300 helység
A 30 fő- és köznemesi család	1420 helység	2100 helység
Nagybirtokos köznemesek (240 család)	2800 helység	9550 helység
Közép- és kisbirtokos köznemesség	8600 helység	

A birtok nagysága a helységek számával kifejezve	Anjou-kor		Zsigmond és Albert	
	családok	helységeik	családok	helységei
	száma		száma	
500 helységen felül	–	–	2	1400
500–251 helységig	1	260	5	1500
250–201 helységig	1	230	8	1700
200–151 helységig	1	170	7	1100
150–101 helységig	10	1200	13	1400
100–41 helységig	47	2640	25	1300
Összesen	*60*	*4500*	*60*	*8000*

17. *Birtokviszonyok az Anjouk és Zsigmond korában*

Állapítsa meg, hogyan alakult a különböző birtokos csoportok helyzete a vizsgált időszakban! Hol történt a legnagyobb növekedés? Hol a legnagyobb csökkenés? Mely csoportok részesedése változott? Milyen folyamatokra utalnak az adatok? Hogyan kapcsolódnak az észlelt jelenségek a ligák és a familiaritás fogalmához?

18. *Zsigmond uralkodása Magyarországon*

Zsigmond uralkodásának mely jellemzői olvashatóak le a térképről? Mutassa be röviden ezeket!

19. „[…] miután országunk minden megyéjéből és kerületéből a követeket, és a királyi joghatóságunk alá tartozó városok, mezővárosok és szabad községek küldötteit összehívtuk, s mindnyájuknak és mindegyiküknek kéréseit, kívánságait, előadásait, véleményét és panaszait meghallgattuk, és pontosan megértettük: országunk főpapjainak, báróinak és tekintélyesebb előkelőinek, valamint ama követeknek tanácsára s az e részben történt érett megbeszélés után, az egész ország java és békességes állapota kedvéért határoztuk és rendeltük, hogy némely városokat védfalakkal kell körülvenni, némely szabad községeket vagy mezővárosokat a városok rangjára kell emelni […].

1. Hogy a fonttal, mérleggel, öllel való mérés, a bornak, gabonának kimérése, s általában minden megmérhető és mázsálható dolognak kimérése és mázsálása minden városban, a mezővárosokban, várakban, s egyáltalán országunk határain belül mindenütt Buda városunk mértéke szerint történjék. […]

2. Elrendeltük azonkívül, hogy az idegen kereskedőknek bármely városban posztót levágni és rőfönként eladni, sőt egyszerre hat végnél kevesebbet eladni semmikor, még vasárnapokon se legyen szabad, ha ugyanazoknak a kereskedőknek van hat vagy ennél több darab posztójuk. […]

12. Ezenfelül, ha azoknak a városoknak a polgárai, melyeket újonnan létesítettünk és amelyeket más városok szabadságaival láttunk el, bíráik és esküdtjeik ítéletében és határozatában megnyugodni nem akarnának, megannyian ahhoz a városhoz, amelynek szabadságaival élnek vagy tárnokmesterünkhöz fellebbezhetnek." *(Az 1405. évi városi dekrétumokból)*

Állapítsa meg, mi volt a rendelkezések célja! Határozza meg a városi polgárság helyét a korabeli magyar társadalomban! Mit árul el a királyi hatalomgyakorlásról az oklevél?

20. *A német nyelvű Budai jogkönyv, amely a városra vonatkozó jogszabályokat és kiváltságokat tartalmazza*

A **szabad királyi városok** és **bányavárosok** gazdasági fejlődését az uralkodó számos intézkedéssel támogatta. Az erősödő városokban szövetségest látott (pl. 1405-ben tanácskozásra hívta követeiket Budára). **Kiváltságok**kal (árumegállító jog, vásártartási jog), a **mértékrendszer egységesítés**ére tett kísérlettel igyekezett erősíteni a helyzetüket. Ez a törekvése azonban a városok viszonylagos gyengesége miatt csak részsikereket hozott.

A XV. században a szabad királyi városok mellett gyors fejlődésnek indultak a földesúri joghatóság alatt álló **mezővárosok**. Ezek az elsősorban mezőgazdasággal foglalkozó települések a városi kiváltságoknak csak szűkebb körével rendelkeztek (pl. az adót egy összegben fizették). Ez is elegendő volt ahhoz, hogy a jobbágyi munka eredményesebb legyen, és e városokban fejlődjön a leggyorsabban a **mezőgazdasági árutermelés**.

21. *Az idős Zsigmond császár és király (Albrecht Dürer festménye, XVI. század eleje)*

Zsigmond mely címének felségjelvényei láthatók a képen? Azonosítsa a képen megjelenő címereket (pl. az internet segítségével)!

39. HARCBAN A TÖRÖKKEL

A VÉGVÁRI VONAL KIÉPÜLÉSE Az 1390-es évek elejétől új ellenség jelent meg Magyarország déli határain: az **oszmán-törökök**. Kis portyázó csapataik pusztítottak és raboltak.

Az országot évszázadok óta sikeresen megvédő magyar nemesség **ellentámadás**ra sarkallta az uralkodót. Zsigmond 1396-ban jelentős magyar és európai lovagsereggel indított támadást az Oszmán Birodalom ellen. Az Al-Dunánál, **Nikápoly** közelében a lovagok teljes **vereség**et szenvedtek I. Bajezid hadaitól (lásd a 29. leckét). A vereséget az okozta, hogy a lovagok fegyelmezetlensége miatt nem érvényesülhettek a páncélos hadviselés előnyei a könnyűlovas törökökkel szemben.

Szerencsére nem sokkal Nikápoly után **Timur Lenk** mongol hadai legyőzték a törököket (Ankara, 1402). Az oszmán hódítások egy időre leálltak, ami lehetőséget biztosított Magyarország számára a török elleni **védelem** megszervezésére.

Zsigmond a nikápolyi vereségből levonta a tanulságot: a megújuló török betörésekkel, portyákkal szemben hatékonyabb és folyamatos védelmet biztosító hadseregre van szükség. A **temesvári országgyűlés**en (1397) elfogadták, hogy a nemeseknek minden 20 jobbágy után ki kell állítaniuk egy könnyűlovas katonát. E rendelkezés a király számára nagy létszámú állandó haderőt teremtett volna. Az intézkedés azonban meghaladta az ország teherbíró képességét. A korszakban a Magyarországnál fejlettebb nyugati államok sem tudtak hasonló haderőt felállítani. Később enyhítettek az előíráson: 33 jobbágytelek után kellett egy katonát állítani, ám az ún. **telekkatonaság** rendszere nem valósult meg teljes mértékben.

A török elleni védekezést szolgálta a **déli végvári vonal** kiépítése. A várak építésének és fenntartásának költsége jórészt a veszélyeztetett végvidékre hárult. Ezentúl Zsigmond igyekezett a befolyása alá vonni az országtól délre eső államokat (Bosznia, Szerbia, Havasalföld, Moldva), s így **ütközőzónát** létrehozni Magyarország és az Oszmán Birodalom között. A szerbekkel való egyezség útján magyar kézbe került **Nándorfehérvár**, mely erős várával a déli védelem kulcsa lett. Ostrommal sem sikerült viszont megszerezni a töröktől a fontos dunai végvárat, Galambócot. (Itt a török közvetlenül elérte a magyar határt.) Zsigmond idejében 11 új végvárat emeltek déli határainknál. Az építés és a várak fenntartása hatalmas anyagi áldozatot követelt az országtól, de a végvári vonal egészen 1521-ig megvédte az országot a törökkel szemben.

1. „A gallok, vagyis a franciák pedig felbuzdulva az ellenség jövetelének hírén, a király elé járultak, és kérték: engedje meg, hogy ők fogják fel az ütközet első csapásait, amelyek a leghevesebbek és legkegyetlenebbek szoktak lenni. Amikor tehát feltűnt maga a [török] császár, mindenfelől ordítozó csapatoktól körülvéve, és a pogányok nagy haderejét a király tábora ellen vezetve, a frankokat féktelen harcvágy fogta el, és mielőtt az egész királyi sereg hadirendben felállt, hogy zászlai alatt megkezdje az ütközetet, csatába bonyolódtak, kirohantak a táborból, és előreszáguldva rárohantak a szemben álló csapatokra, szokásuk szerint lóról leszállva, gyalogosan harcolva. A két ellenfél közt javában tombolt még a rettentő ütközet, amikor a magyarok megpillantották a frankok rendetlen futásban a király tábora felé száguldó felkantározott lovait. Nem ismerték harcmodorukat, és azt hitték, hogy az ellenség teljesen elpusztította őket. Egyszerre felbomlott a rend, és nagy tolongás közepette otthagyták a tábort, és benne az ostromgépeket; a mezőn mindenfelé szétszéledtek, az ellenség kíméletlen a nyomukban van, és futásra kényszeríti őket. Óriási öldöklés vette kezdetét. A magyarok közül sokan elestek, sokan fogságba jutottak. És ha a király egy hajón nem lel menedéket, akkor nem az ég – miként állítólag elbizakodottságában kijelentette –, hanem az ellenség fegyveres ereje zúzta volna össze." *(A nikápolyi csata Thuróczy János A magyarok krónikája című művében, 1488)*

Mekkora és milyen jellegű haderővel állt ki Zsigmond a törökkel szemben? Állapítsa meg a szöveg alapján, hogy mely okok játszottak szerepet a csatavesztésben! A vereség mely következményeit említi a forrás? Milyen egyéb következményekről tudunk?

Zsigmond egyik hű bárója, Ozorai Pipo. Firenzéből származott (eredeti neve Filippo Scolari), és kiváló hadvezér volt. Temesi ispánként nagy szerepet játszott a déli végvárrendszer kiépítésében

2.

Zsigmond török elleni hadjáratai és a déli végvári vonal

3.

Kövesse nyomon a hadjáratokat! Milyen tendenciát észlel? Mutassa be a végvári vonalat, ismertesse működését!

4. *Galambóc várának romjai*

Mutassa be a kép alapján a vár védelmi rendszerét! Becsülje meg, kb. mekkora védősereget lehetett elhelyezni a várban! Meddig tarthattak ki az ostromlókkal szemben?

ERDÉLY A Magyar Királyság keleti részén, a központtól távol, az ország más részeitől magas hegyekkel és erdőkkel elválasztva terült el Erdély (Erdőntúl, Erdőelve). Emiatt vezetője, az erdélyi vajda különleges jogkörökkel rendelkezett, s egyike volt a legtekintélyesebb bárónak.

Erdély történeti fejlődése során három eltérő jogi helyzettel rendelkező részre oszlott. A Székelyföldre, ahol a katonai szolgálattal tartozó székelyek megőrizték szabadságukat, mivel itt – a nyugati országrésszel szemben – a keletről jövő betörések visszaverése továbbra is nagy létszámú katonai erőt igényelt. A Szászföldre, ahol a XII. század óta betelepülő szász hospesek éltek városaikban és falvaikban. A szászok királyainktól kiváltságokat kaptak (pl. II. Andrástól 1224-ben), így megőrizték különállásukat. Végül a hét magyar vármegyére, melyek felépítése megegyezett a magyarországiakkal.

Erdély gazdasága és társadalma a nyugatabbi országrészekhez képest lassabban fejlődött. A jogilag egységes jobbágyság kialakulása a XV. századra sem fejeződött be, s még nem voltak egységesek a jobbágyi terhek. A betelepülő görögkeleti románság helyzete is bizonytalan volt még a tizedfizetés területén. Az örökös pénzhiánnyal küszködő Zsigmond évekig rossz minőségű ezüstpénzt veretett. Lépes György erdélyi püspök ekkor nem szedette be a tizedet, amikor azonban jobb pénz került forgalomba, három évre visszamenőleg követelte azt. Az elégedetlen parasztok, a hozzájuk csatlakozó kisnemesekkel és románokkal együtt fellázadtak (1437). Vezetőjük egy kisnemes, Budai Nagy Antal volt.

A felkelők és a török ellen a magyar nemesség, a székely előkelők és a szász polgárság képviselői Kápolnánál egyezségre léptek (kápolnai unió, 1437). A kápolnai unió képezte az alapját a sajátos, hármas tagozódású erdélyi rendi szerveződésnek. A három nemzet (magyar, székely és szász) szövetsége tehát nem etnikai szövetség (hiszen a magyar és a székely is magyar etnikum), hanem rendi. A későbbiekben a rendi együttműködés eredményesnek bizonyult a török betörésekkel szemben.

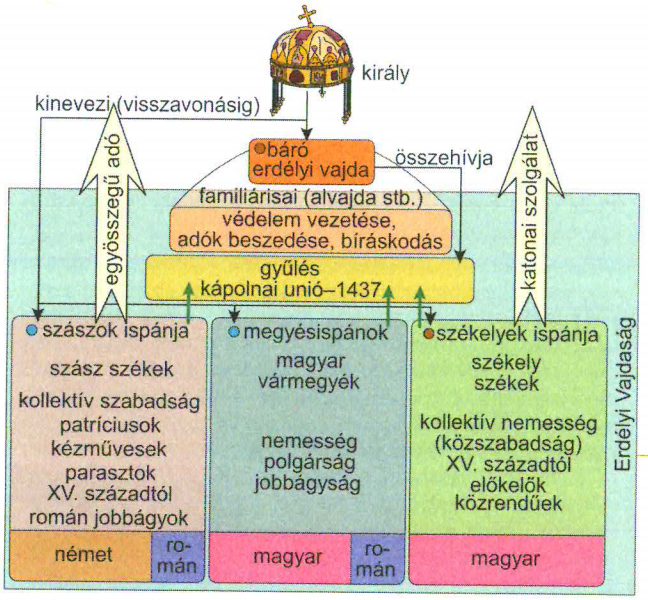

5. *Erdély rendi, társadalmi, etnikai és vallási felépítése*

Mutassa be Erdély rendi felépítését! Hogyan kapcsolódik a rendi felépítés a társadalmi, vallási és etnikai tagoltsághoz?

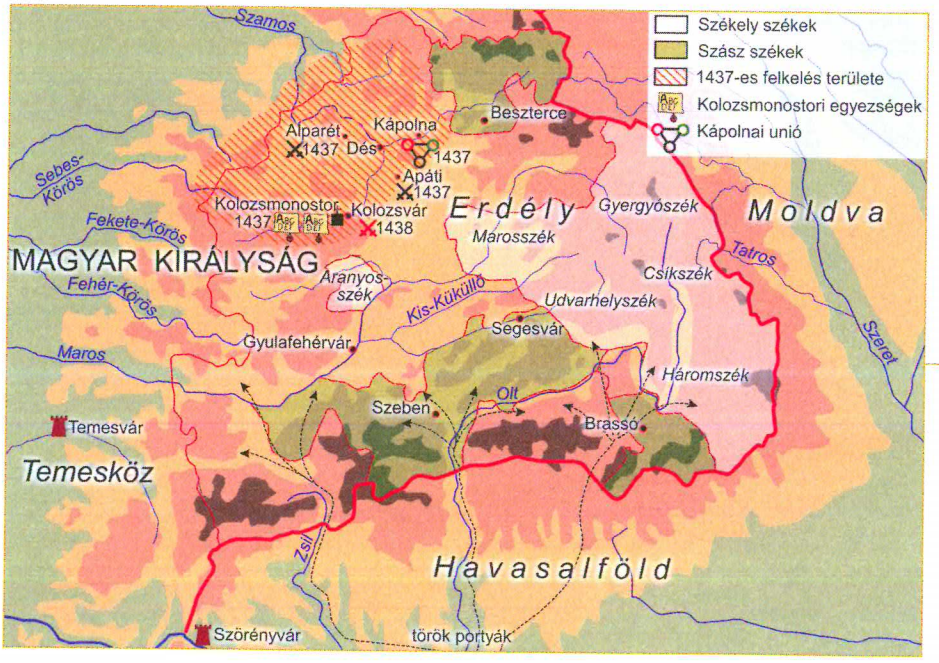

6. *Erdély a XV. században*

Mely természeti tényezők játszottak szerepet az erdélyi vajdaság létrejöttében? Azonosítsa Erdély területi egységeit! Nézzen utána az interneten a Budai Nagy Antal vezette felkelés történetének, és azonosítsa az események helyszíneit a vázlaton!

A RENDISÉG MEGERŐSÖDÉSE

Zsigmond halálát követően **trónharcok** robbantak ki, melyek során a királyi hatalom ismét meggyengült. A harcok időszakában a **rendek** (egyháziak, bárók, nemesek) intézményesítették beleszólásukat a politikai életbe. Az egyre rendszeresebben összehívott **rendi országgyűlések** a politika fontos tényezőjévé váltak. Magyarország a **rendiség korába** lépett.

Zsigmond halála után leányának, Erzsébetnek a férjére, Habsburg Albertra szállt a trón (1437–1439), akit a bárók egy része támogatott (Garai–Cillei liga). Az új uralkodó a délvidéki bárókat és a mögöttük felsorakozó köznemességet az országgyűlésen csak komoly engedményekkel tudta maga mellé állítani. Folytatódott a királyi várak és birtokok eladományozása: a király már csak egy volt az ország legnagyobb birtokosai között.

Az ismét támadó török ellen Albert hadjáratot indított. Seregében vérhasjárvány tört ki, melynek a király is áldozatul esett. Ismét fellángoltak a trónharcok, melyből a lengyel király, I. (Jagelló) Ulászló (1440–1444) került ki győztesen. Ulászlót a délvidéki bárók támogatták, mert a lengyelektől segítséget reméltek a török ellen. A helyzetet bonyolította, hogy Albert özvegye, Erzsébet gyermeket szült, s a csecsemőt híveivel V. László néven megkoronáztatta. Ezután fiával Bécsbe menekült rokonához, III. (Habsburg) Frigyeshez. A Habsburgok fenntartották V. László trónigényét, s Erzsébet kezében maradt a Szent Korona, valamint a királyi várak jelentős része.

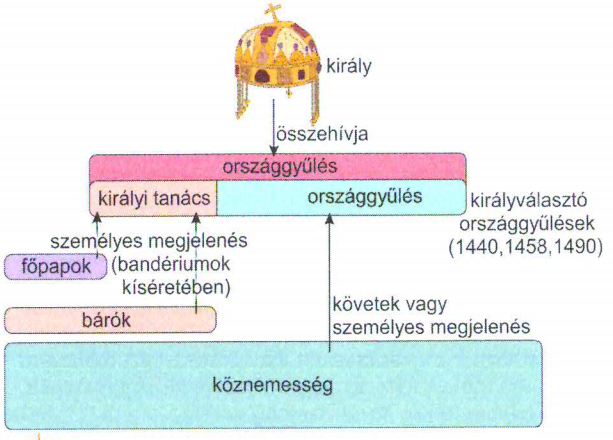

7. *A magyar országgyűlés kialakulása*

Mely rendek jöttek létre? Hogyan képviseltették magukat a kialakuló országgyűlésen? Milyen lehetett a súlya az egyes rendeknek?

HUNYADI JÁNOS TÖRÖKELLENES HÁBORÚI

A havasalföldi nemesi családból származó Hunyadi Jánost **Zsigmond** emelte fel, mikor lovagjai közé fogadta. Zsigmond kíséretében megfordult Itáliában és Csehországban, megismerte a zsoldos és a huszita harcmodort.

Hunyadi János **I. (Jagelló) Ulászló**t támogatva emelkedett a bárók közé, elnyerve a **szörényi bán**ságot, az **erdélyi vajda**ságot, a **temesi ispán**ságot és a **nándorfehérvári kapitány**ságot. Tisztségei révén az ország haderejének jelentős részével rendelkezett. Ezek a méltóságok egyben a török elleni védekezés vezetőjévé is avatták.

8. *Székelyderzs erődtemploma*

Miért épültek Erdély szász és a székely területein erődtemplomok a XIV. századtól?

9. „28. Hasonlóképpen hogy [hivassék össze] minden esztendőben pünkösd ünnepére az ország összes főpapja, bárója, előkelője és nemesei, kivévén a jobbágytalan vagy húsznál kevesebb jobbággyal rendelkező nemeseket, és ugyanezen a helyen [Buda] és napon maga a kormányzó, kormányzósága hivatalát és a többi báró és tanácsnokok a maguk méltóságát tegyék félre, és tárgyaljanak ugyanott az ország ügyéről." *(Az országnagyok által meghirdetett országgyűlés határozata, 1447)*

Milyen két tényező alapján állapítja meg a határozat azt, hogy kik vehetnek részt a gyűlésen?

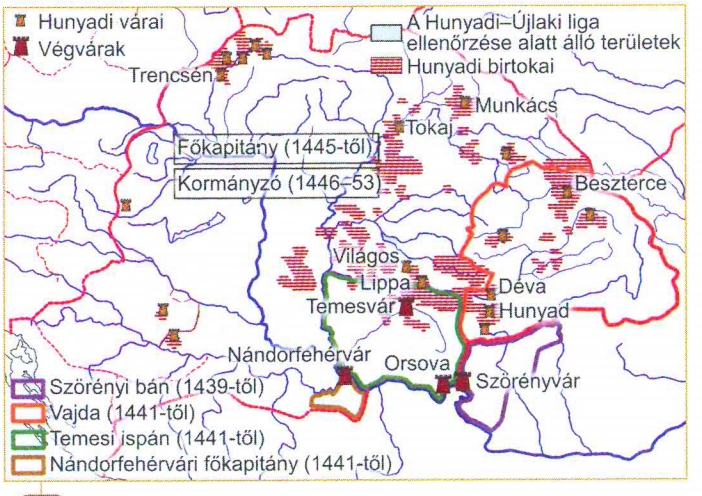

10. *Hunyadi János birtokai és méltóságai*

Vegye számba Hunyadi János birtokait és méltóságait! Értékelje ezek politikai súlyát! Milyen összefüggéseket lát a birtokok, a címek és a Hunyadi–Újlaki liga területeinek elhelyezkedése között?

11. *Hunyadi János harcai*

Kövesse nyomon Hunyadi hadjáratait! Készítsen kronológiai táblázatot az eseményekről! Külön tüntesse fel a hadjáratok céljait és eredményeit!

12. „Az átkozott Jankó a muzulmánokat a két oldalon támadta meg s Murád szultán két szárnyát, az anatóliai [kis-ázsiai] és a ruméliai [balkáni] sereget visszanyomta. […] De Murád szultán olyan erősen állott helyén, hogy a hitetlenek serege, minden erőlködése mellett sem bírta elmozdítani állásából. Az iszlám serege látta, hogy a hitetlenek tetőtől talpig vasba vannak öltözve és [….] nem lehet a vasfallal szembe menni: a hitetlenek előtt két részre válva kitértek előlük, s amint a hitetlenek áthatoltak köztük, a hit harcosai a gyaurok háta mögé kerülve kardal aprították őket. A gyaurok ekkor megrémültek, s a hátul levők szorították az elül lévőket. Minthogy a hitetlenek lovai mezítelenek voltak, a hit harcosai részint karddal szúrták agyon, részint másképpen ölték meg őket, s így a hitetlenek egymást gázoltatták el lovaikkal. […]" *(Török leírás a várnai csatáról, 1486)*

Hasonlítsa össze a csatáról készült török (12.) és magyar (14.) leírást!

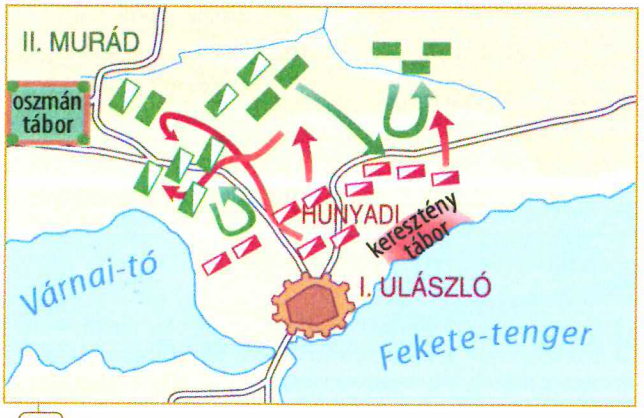

13. *A várnai csata*

Hunyadi eredményesen védte meg a rábízott országrészeket. Kitartását mutatja, hogy amikor az Erdélybe betörő törökkel szemben először Marosszentimrénél vereséget szenvedett (1442), nem adta fel a harcot. A lakosságot is fegyverbe szólítva útját állta a foglyok tömegével elvonulni készülő ellenségnek, és győzelmet aratott. A foglyok így elkerülték a rabszolgasorsot.

Győzelmei miatt Hunyadi népszerűsége – különösen a köznemesség körében – rendkívül megnőtt. Az ifjú királlyal támadó hadjáratra szánták el magukat: 1443 őszén 35 000 fős magyar, lengyel és délszláv sereg indult a török főváros, Drinápoly felé. Azt remélték, hogy ősszel a török nem tudja mozgósítani főerőit. Több győzelmet arattak, de a tél beállta, a Balkán hágói és az egyre keményebb török ellenállás három hónap elteltével visszafordulásra kényszerítette a magyar sereget. (Ez volt az ún. hosszú hadjárat.) Sikereit Hunyadi a lovagi, a huszita és a könnyűlovas harcmodor ötvözésének köszönhette. Páncélosai fegyelmezetten hajtották végre az utasításait, ügyesen alkalmazta a szekérvárat és a portyákat.

Miután a török sereg Kis-Ázsiában is le volt kötve, és tartani lehetett a keresztény hatalmak törökellenes összefogásától, a szultán békét kért a magyar királytól. Az 1444 nyarán megkötött béke (a szultán Drinápolyban, Ulászló Nagyváradon írta alá) komoly eredményt hozott: a török kiürítette Szerbiát.

A győzelmek hatására a király és Hunyadi úgy látták, eljött az alkalom, hogy a törököt kiszorítsák az egész Balkánról. A pápa is új hadjáratra ösztönözte az uralkodót. **1444 őszén** a békeszerződést megszegve Ulászló és Hunyadi támadást indított. Segédhadak híján csak kisebb erőkkel rendelkeztek. A pápai ígéret ellenére az itáliai hajók nem akadályozták meg az ázsiai török hadsereg átkelését Európába. Így a kétszeres túlerőben levő szultáni seregtől Hunyadi **Várnánál vereség**et szenvedett (1444. november). A csatában a magyar sereg nagy része és a király is odaveszett.

14. „Itt is, ott is törnek a lándzsák, és lándzsatörés közben sokan lebuknak a lovukról; keményen kavarog a küzdelem. Mindkét részen sokan esnek el, de sokkal többen a törökök oldalán. Egyetlen csapatuk sem tudta feltartóztatni a magyar vitézi bátorság lendületét, sőt hirtelen hátat fordítottak, és megfutottak. Mivel azonban a törököknek széltében-hosszában kiterjedt csapatai a magyar sereget több mint hatszorosan múlták felül, a magyaroknak nem sokat használt, ha üldözőbe vették a megfutamodó sorokat, mert mihelyt visszatértek az üldözésből, új csapatok jöttek velük szemben, és nagy zajjal új csatára ingerelték őket.

Ebben a halálos küzdelemben telt el a nap legnagyobb része, és mindkét ellenfél számára ijesztő volt a holttestekkel zsúfolt csatamező. Mikor a törökök lovassága is megingott és futásnak eredt, s csupán a császári [szultáni] tábor állt nagy félelmek közepette a maga helyén, megszámlálhatatlan gyalogos csapattal: Ulászló király, látva, hogy az ellenséges lovasság fut, s hogy Murád császár és tábora reszket a félelemtől, a személyének védelmére rendelt csapatot harcba indította, és miközben a vajda úr és a többiek vad küzdelemben csatáztak, megrohanta a császár táborát, teljesen meg akarta semmisíteni. A gyalogosok sűrű csapatai közé ért, azoknak a nagy sokasága rárohant, elnyomta őt csapataival együtt: elesett. És ez nem remélt győzelemhez juttatta a már legyőzött és levert ellenséget, amely már egyáltalán nem reménykedett a győzelemben." *(Thuróczy János: A magyarok krónikája, 1488)*

Hasonlítsa össze a leírást (14.) és a térképvázlatot (13.)! Készítsen a csatáról török szempontú leírást! Keresse meg az interneten a következő forrást: egy szerb janicsár (Mihály fia Konstantin) leírása a várnai csatáról (közli Fügedi Erik)! Miben tér el a tankönyvben szereplő török és magyar leírástól?

HUNYADI KORMÁNYZÓSÁGA I. Ulászló halálát követően országgyűlést hívtak egybe, ahol a Habsburg-párti Garai–Cillei liga és a Hunyadi liga egyezséget kötött. Hunyadi elismerte V. László királyságát, ellenlábasai pedig – a korszak országgyűlésein tömegesen megjelenő köznemesség nyomásának is engedve – hozzájárultak Hunyadi kormányzóvá választásához (1446–1452).

Hunyadi a gyermekkirály mellett szinte a teljes uralkodói jogkört gyakorolta. Kormányzósága idején – a többi bárónál hasonlóan – tovább gyarapította birtokait (26 vár és 4 millió hold föld). Az állam és saját bevételeit (kb. 220 000 arany) azonban az ország védelmére fordította.

1448-ban Hunyadi újabb támadó hadjáratot vezetett a török ellen. Hadait nem sikerült egyesítenie a török ellen felkelő albánokkal (Szkender bég), ráadásul a szerb fejedelem (Brankovics György) elárulta. Végül Rigómezőnél háromnapos kemény csatában vereséget szenvedett.

A NÁNDORFEHÉRVÁRI DIADAL 1453-ban II. Mohamed bevette Konstantinápolyt. Az ezt követő években Szerbia ismét török kézbe került. 1456-ban a szultáni sereg **Nándorfehérvár**t vette ostrom alá. Az ország belsejébe vezető **dunai utat** vigyázó erősség a magyar védelem legfontosabb láncszeme volt. A várat hétezer emberével Szilágyi Mihály (Hunyadi János sógora) védte. Külső segítség nélkül nem tudta volna tartani magát.

Hunyadi bandériuma és a Délvidék nemessége a vár felmentésére indult. Segítségükre sietett a pápa megbízásából törökellenes keresztes hadat szervező **Kapisztrán János**, olasz ferences szerzetes. A török veszélyt közvetlenül megtapasztaló Délvidék népe tömegesen vonult a keresztesek zászlaja alá. **Hunyadi** a Dunán létesített török **hajózár**at áttörve jutott be seregével a várba. Néhány nap múlva, a **keresztesek** ötletszerű támadását kihasználva, kitört a romos várfalak közül, és legyőzte a szultáni hadat. Hunyadi a **győzelem** után nem sokkal áldozatul esett a seregben elharapózó pestisjárványnak. Nándorfehérvár megvédése óriási jelentőségű, hiszen a vár török kézre kerülése védhetetlenné tette volna a déli határvonalat, s így végső soron az egész országot.

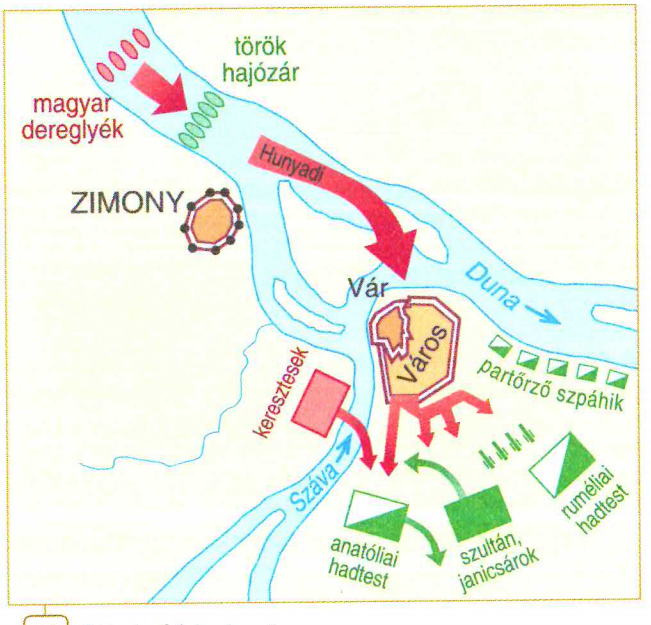

15. *Nándorfehérvár ostroma*

Hasonlítsa össze a leírást (17.) és a térképvázlatot (15.)! Bontsa szakaszokra a csatát, és adjon címet is ezeknek! Milyen fegyverekről számol be a forrás? Hogyan ítéli meg a krónikaíró Hunyadi, a magyar főurak és a keresztesek szerepét?

16. „A megválasztandó kormányzót akkora hatalom fogja megilletni, amekkora a királyi felséget, kivéve azt, hogy [32 teleknél nagyobb] birtokokat örökösen nem adományozhat, és hogy az országlakosok tudta és tanácsa meg kívánsága nélkül hűtlenség vétkével senkit sem levelesíthet, sem pedig a [...] hűtlenség vétkébe eső hűtleneknek [...] a főpapok, bárók és országlakosok kívánsága nélkül meg nem kegyelmezhet, de érsekségeket és nagyobb apátságokat sem adományozhat [...]." *(A magyar rendek határozata, 1446)*

Miben korlátozták a rendek a kormányzót? Elsősorban kiknek állhatott érdekében a korlátozás? Nézzen utána, mit jelentett a levelesítés!

17. „[...] a törökök császára rettenetes ostrommal szállotta meg Nándorfehér várát [1456. július 3.]. Szörnyű és nagyszámú hadikészülettel és négyszázezernél több törökkel. [...] Ezenfelül maga a császár vezérelt számos hajót, melyeket tengeri hajók módjára készítettek: ezekkel megszállta a vár alatt folyó Duna és Száva vizét, hogy vízi úton senki sem vihetett segítséget a várba. A hadigépeket a várnak a síkságra néző oldalán állították fel. Némelyekkel a vaskos várfalakat törték [...].

Az ország minden részébe híre szállt az elkeseredett, hatalmas ostromnak. Magyarország főurai azonban tunyán, mintha aludnának, nem küldtek fegyveres oltalmat a szenvedő várnak. [...]

Elérkezett végre a félelmetes ostromhoz a besztercei gróf úr [Hunyadi], eme virtusra és vitézségre termett férfiú. Csekély számú zsoldosa volt csak a nagy ellenséggel szemben. Magyarországbeli keresztet viselő számos népek is verődtek össze Kapisztrán János fráter alatt, hogy harcoljanak Krisztus nevéért. Lengyelország tájairól is jött háromszáz keresztes.

[Hunyadi] Végül hajókat szedett össze, megrakta keresztes népségből való fegyveresekkel, leküldte a Duna folyón az ellenséges hajókkal szembe. [...] keményen törtek a törökre, s heves lángra lobbantották vaslánccal összekötött hajóikat.

A hajók csatáján győzelmet nyervén, a gróf úr nyomban átkelt a várba, s vigasztalta a csüggedt várkapitányokat, akik már csak a halált várták. [...] Új vitézekkel is erősítette a várat. Nagyszámú keresztest is vitt be oda; minthogy ezek közrendű emberek voltak, fegyverforgatáshoz nem értettek, a gróf hadra szoktatta őket, amennyire lehetséges volt.

[...] felvirradt az ostrom tizenötödik napja. [...] Dobpergéssel, trombitaszóval, harsány kiáltozással, szilajan támadtak [a törökök], megrohanva a várat, és kegyetlen öldökléssel a belsejébe hatoltak. Ámbár a magyarok kevesen voltak, [...] minden erejükkel védekeztek. [...] A várban több épület kigyulladt, [...] a falakon már több császári zászlót tűztek ki. [...] a magyarok már hátrálni kényszerültek – ha lett volna hova. [...] Ismét [...] fogták fegyverüket, felvették pajzsukat, [...] új erőre kaptak; kard élével üldözték őket [a törököket], mígnem a vár rombolására hozott összes hadigép és egyéb ágyú védők nélkül maradt. A törökök összes erődítésére a magyarok tüzet szórtak; a tűzvető gépek csöveit pedig vitézül beszögezték.

A harc nem ért véget a nappal. Ami a vár szűk utcáin folyt, a tágas mezőn folytatódott nagy kegyetlenséggel, mígnem a leszálló éj homálya alatt maga a török császár is megfutott táborából. [...] Fennhéjázó elmével, gőgös szemmel maga akart uralkodni az egész földkerekségen, s Isten ítélete szerint paraszti kéztől vette vereségét, mely inkább kapa, mint fegyverforgatásra való." *(Thuróczy János krónikájából, 1488)*

40. HUNYADI MÁTYÁS, A NAGY HATALMÚ KIRÁLY

1. „2. […] Magyarországot, annak összes és bármely ellenségei és feldúlói ellenében a király úr saját királyi jövedelméből tartozik megvédeni. […]
1. §. Úgy tudniillik, hogy ha a király úr ez országot az ellenségek támadásai ellenében saját jövedelme segélyével meg nem védhetné […], akkor az országnak főpapjai és bárói és egyéb egyházi férfijai tartozzanak és legyenek kötelesek bandériumaikat […] kiállítani és fölkelni.
2. §. Ha pedig ezekkel sem lehetne az ellenséggel szembeszállni: akkor az összes nemes és bármely más rendű, birtokos emberek tartoznak katonaként kiállni […] és táborba szállni. […]
5. §. […] sem király úr, sem Szilágyi Mihály úr, ez ország kormányzója, bármely okból vagy bármely fontos dolog miatt az országlakosok jobbágyaitól vagy más nemesektől soha semmi adót vagy pénzfizetést ne követelhessen s erre joga ne legyen. […]
7. §. […] a király úr se egyházi méltóságokat, se más tisztségeket, hivatalokat vagy örökségeket ne adhasson és adományozhasson külföldieknek. […]
13. §. […] minden országlakosnak és birtokosnak Pest városában minden év pünkösd napjára fejenként egybe kell gyülekeznie." *(Az ún. Szilágyi-féle cikkelyekből, 1456)*

Állapítsa meg, mely társadalmi csoport követelései fogalmazódtak meg a törvénycikkekben! Mi jellemezte e csoport gondolkodását? Sorolja fel, milyen feltételekkel választották meg Mátyást! Milyen jellegű államra utal a dokumentum? Bizonyítsa állítását!

3.

2. *Mátyás aláírása, pecsétje (1464) és egy XIX. századi festmény az ifjú Mátyásról (Lotz Károly)*

Milyen következtetést vonhatunk le az uralkodó aláírásából? Milyen jelképet használ a pecsétjén? Milyen embernek mutatja be a festő az ifjú Mátyást?

EGYÜTT A RENDEKKEL A Hunyadi János halála után kiújult hatalmi harcból a **Hunyadi liga** és a **középnemesség** támogatása, valamint elhunyt édesapja tekintélye révén **Hunyadi Mátyás** került a trónra (1458–1490).

A harc a Habsburg V. László mögött álló bárói liga (Garaiak, Cilleiek) és a Hunyadiak között robbant ki. Az uralkodó nem akarta megerősíteni „a törökverő" idősebb fiát, Hunyadi Lászlót apja méltóságaiban, melyeken pedig a Hunyadi liga hatalma nyugodott. Válaszul Nándorfehérvár várában a Hunyadiak emberei megölték az uralkodó bizalmasát (Cillei Ulrikot). A király büntetlenséget ígért a Hunyadiaknak, de később, amikor Budán tartózkodtak, őrizetbe vetette a két Hunyadi fiút. Lászlót lefejeztette, Mátyást fogságban tartotta.

V. László Magyarországon nem érezte magát biztonságban a még mindig erős Hunyadi ligával szemben, ezért Prágába ment (cseh király is volt), s magával vitte Mátyást is. Itt váratlanul meghalt. Ezt követően a Hunyadi liga élén álló Szilágyi Mihály (Hunyadi János sógora) a köznemességre támaszkodva elérte, hogy az országgyűlés 1458 januárjában királlyá válassza a Prágában raboskodó Hunyadi Mátyást.

A cseh király (Podjebrád György) váltságdíj fejében és a leányával, Katalinnal kötött eljegyzés után hazaengedte Mátyást.

A művelt és rátermett ifjú a trón elfoglalását követően félreállította Szilágyi Mihályt, akit az országgyűlés öt évre választott mellé kormányzónak. Ezután visszaverte III. (Habsburg) Frigyes és az őt támogató bárók támadását.

Mátyás az első időszakban **adományok**kal (birtokok és tisztségek) nyerte meg ellenfelei egy részét, a makacskodókat pedig apja seregével verte le. A Szent Korona azonban egyelőre III. Frigyes császár kezében maradt.

Mátyás a Hunyadi ligának és a köznemesség támogatásának köszönhette trónját. Emiatt kezdetben a **rendekkel egyetértésben** kormányzott, és folytatnia kellett apja törökellenes politikáját.

Időközben ismét megkezdődtek a **déli végvárrendszer** elleni török támadások. A törökök elfoglalták Szendrőt, majd rátörtek a magyar határt védő utolsó, még nem török hűbéres ütközőállamra, Boszniára. A magyar hadak Boszniába vonultak, ám a kiegyenlített erőviszonyok miatt se a török, se Mátyás nem kockáztatta meg a döntő ütközetet. A magyar király megelégedett azzal, hogy visszavette a töröktől **Jajca** várát (1463). Boszniát kettéosztották: az északi részén magyar, délen török végvárrendszer épült ki.

A RENDEK HÁTTÉRBE SZORÍTÁSA Mátyás – hogy teljes jogú uralkodó legyen – kiváltotta a **Szent Koronát** III. Frigyestől (1463). (80 000 forintot fizetett, hogy a koronát és Sopront visszakapja.) Megkoronázása után a király egyre kevésbé vette figyelembe a nemesség érdekeit. Az országgyűléseken a saját akaratát kényszerítette a rendekre (pl. új adók). Az **államigazgatás** megreformálásakor a **rendi hivatalok** szerepének csökkentésére, az egyedül **tőle függő hivatalok** erősítésére törekedett.

A királyi tanács korlátozása érdekében egyesítette a titkos és a főkancelláriát, s élére a bizalmasát helyezte. A bíróságokon növelte a szakképzett ítélőmesterek számát. A bárói méltóságnak számító főkincstartói tisztséget megszüntette. Helyére köznemesi és polgári származású kincstartókat nevezett ki, akiket közvetlenül irányíthatott. (A kincstartók közül pl. Ernuszt János budai zsidó polgár, Handó

György mezővárosi polgár, Nagylucsei Orbán jobbágy volt.) Mátyás reformjai nem változtatták meg a rendi kormányzás rendszerét, de a tisztségviselők szorosabban függtek a király személyétől.

Mátyás is alkalmazta a Zsigmond idején bevált módszert: a bárói családok kihalásával a koronára visszaszálló birtokok eladományozásával új, személyéhez hű bárói réteget próbált létrehozni (Kinizsi Pál, Báthoriak, Szapolyaiak).

ADÓREFORM, HADSEREGREFORM Tervei megvalósításához Mátyásnak növelni kellett jövedelmeit. Magyarország a XV. században sokat fejlődött, emelkedett a **népességszám** (3,5-4 millió fő), s különösen a mezővárosokban nőtt az **árutermelés**. Ennek ellenére a királyi jövedelmeket csak a parasztok adóinak jelentős emelésével lehetett növelni. A királyi birtokokról származó jövedelmek aránya jelentősen csökkent. A regáléjövedelmeken belül is elmozdulás figyelhető meg az Anjou-korhoz képest: a bánya- és vámjövedelmek veszítettek jelentőségükből a **jobbágyokat terhelő adók** mellett.

Mátyás a kapuadó helyett bevezette a **füstpénz**t (1467). Ezzel az adóalapot a jobbágyportákról a kisebb egységet jelentő jobbágyi **háztartások**ra helyezte, így növelve a beérkező adó mennyiségét.

Legnagyobb bevételét a rendszeresen (gyakran évente kétszer is) beszedett **rendkívüli hadiadó** (1 forint telkenként) jelentette. (Ezt az adót az országgyűlésnek kellett megszavaznia.) A kincstár jövedelme a Zsigmond-kori 200 000 forintról 500 000 (a hadiadó kétszeres beszedése esetén 750 000) forintra növekedett. Mátyás jövedelmei európai összehasonlításban is jelentősnek számítottak. A jóval nagyobb Török Birodalom uralkodója a XV. században 1 800 000 forinttal, a francia király pedig Mátyáséhoz hasonló nagyságú bevételekkel rendelkezett.

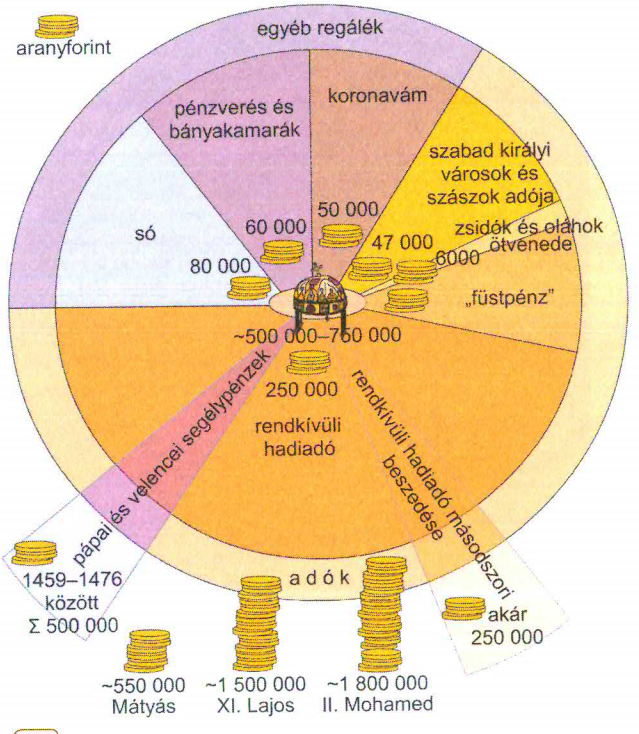

4. *Mátyás jövedelmei*

Csoportosítsa Mátyás jövedelmeit! Mi a változás I. Károly korához képest? Milyen tendencia figyelhető meg, és mely folyamatok állnak a jelenség mögött?

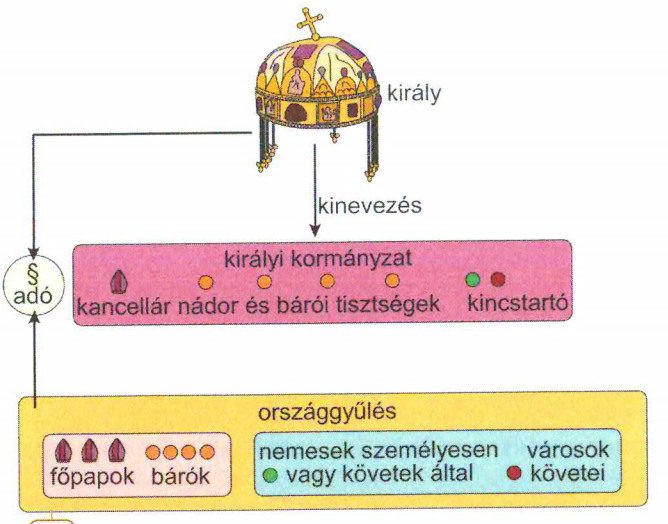

5. *Mátyás állama*

Mutassa be a XV. századi magyar államot! Bizonyítsa annak rendi jellegét! Milyen irányba mutatnak Mátyás változtatásai?

6.

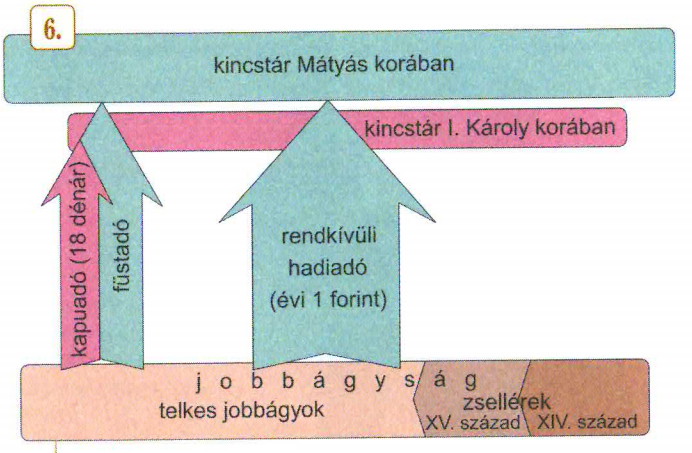

A magyar püspökök jövedelme (aranyforintban)		
Egyházmegye	**XIV. század**	**1525**
Esztergomi	12 000	25 000
Pécsi	10 000	10 000
Erdélyi	5000	24 000
Egri	2500	22 000
Kalocsai	6000	20 000
Váradi	6000	26 000
Zágrábi	6000	18 000
Veszprémi	3000	12 000
Csanádi	3000	3000
Győri	2500	13 000
Váci	1500	4000
Szerémi	300	5000

7. *A jobbágyok adóterhelésének változásai (6.) és a magyar püspökök jövedelme*

Milyen változás figyelhető meg a jobbágyság összetételében? Határozza meg az ábra segítségével a zsellér fogalmát! Hogyan változtak az állami adóterhek? Hogyan érinthette ez a jobbágyságot? Mennyiben árnyalja a képet az egyházfők jövedelmét bemutató adatsor? Milyen tényezőktől függhet a püspökök jövedelme?

8. „[…] a katonaság nálunk három rendre oszlik: Ezek közül az első rendet a nehézlovasok képezik; ezek minden negyed évre 15 aranyat kívánnak minden ló után, és másképp nem jönnek ide. A másik rend a könnyűlovasság, kiket huszároknak nevezünk; ezek negyedévenként 10 forintot akarnak minden ló után, és másképp nem jönnek ide. A harmadik rendet a gyalogság képezi, és pedig különféle osztályokban megkülönböztetve: Ezek közül ugyanis némelyek könnyűgyalogosok, mások nehézfegyverzetűek és ismét mások nehézpajzsosok. A könnyűgyalogság évnegyedenként egy személyre 8 aranyat kíván, a nehézfegyverzetűek és -pajzsosok, mivel apródok és szolgák nélkül a fegyvereket és pajzsokat nem hordozhatják, és mivel e gyermekeket használati szükségből meg kell tartaniuk, a fegyverekhez és pajzsokhoz mindegyik két személy zsoldjával akarja [megtartani őket]. Vannak ezeken kívül puskások, kik tudnak a fegyverekkel és pisztolyokkal bánni, de sem nem oly serények, sem nem oly használhatóak a lövöldözésre, mint a gyalogság, hanem azért a pajzsosok után, az összecsapás elején […], nem különben a várak ostromára és védelemre a legjobbak." *(Mátyás beszámolója apósának, Ferdinánd nápolyi királynak, 1481)*

Gyűjtse össze, milyen fegyvernemekből állt Mátyás hadereje! Vegye számba a haderő költségeit! Vesse ezt össze Mátyás jövedelmeivel és a jobbágyok adóterheivel! Miért kerültek sokba a nehézfegyverzetű gyalogosok és a pajzsosok?

XV. századi páncélzat. Mivel a lábat nem védte, félvértnek nevezzük. A sodronying könnyebb mozgást tett lehetővé

9.

10. „Mikor végre Mátyás […] diadalmaskodott a császári székvároson, […] Bécsújhely előtt tágas mezőre rendelte ki összes dandárát s harci rendbe sorakoztatta. […]

A táborból a mezőségre vonult a sereg, hogy rendbe szedelőzködve, az ausztriai hegyszorosok és hágók elfoglalására induljon. Gyalogos 8000 volt és 20 000 lovas, nem számítva a szolgákat, lovászokat, markotányosokat. Mintegy 9000 szekér kísérte. […]

Minden csapatnak saját zászlaja volt, rajtuk a keresztény hit, a Hunyadi-ház, a győzhetetlen magyar nemzet, […] címerei látszottak. Zászlócskáik voltak a lovas kapitányoknak és vitézeknek is. […] Mikor Mátyás a csapatok elé lépett, először is csendet parancsolt. Tisztelettel megtartották ezt nemcsak az emberek, de még a lovak is. […] Ezután minden csapat kissé előbbre vonult, s mikor a vezér jelt adott, előtte hadgyakorlatot tartott. Ék alakba, körbe, három- vagy négyszögbe, vagy olló- és fűrészalakba fejlődtek. Senki se hagyta el helyét, ügyesen, derekasan gyakorlatoztak." *(Bonfini: Mátyás király)*

Határozza meg, milyen arányok jellemezték Mátyás hadseregét! Mennyiben lehettek ezek az arányok jellemzőek az egész magyar haderőre? Magyarázza meg, milyen céljai lehettek az 1487-es bécsújhelyi szemlének! Mire utalnak a szemle során elvégzett gyakorlatok?

Mátyás jövedelmeinek emelkedésével párhuzamosan építette ki a később **fekete sereg**nek nevezett **zsoldoshaderő**t. A sereg jelentős részét (15-20 000 fő) igyekezett állandóan fegyverben tartani, bár ez **hatalmas költség**et jelentett (egy nehézlovas kb. 5 aranyat, egy gyalogos 2-3 aranyat kért havonta). Így a bevételek tekintélyes részét a fekete sereg emésztette fel.

Mátyás a rendek által megszavazott adókból tartotta el zsoldoshadseregét, de az teljes mértékben az uralkodó irányítása alatt állt. Ez a sereg nemcsak a **hódítások**at szolgálta, hanem növelte a király erejét a **rendekkel szemben**.

A fekete sereg magját az egykori husziták alkották, akiket Mátyás a zsoldjába fogadott. Katonáit és vezéreit (Haugwitz, Magyar Balázs, Kinizsi Pál) csehek, németek és magyarok alkották. A hadsereg modernnek számított a korszakban, mivel jelentős gyalogsággal is rendelkezett. Felszerelték ágyúkkal is, bár Mátyás a kőhajító gépeket többre tartotta.

11. „Elkerülhetetlen tehát és töröktől féltett hitünk érdekében igen előnyös volna, hogy Regensburgból hozassunk meg néhány hadieszközt, nevezetesen huszonnégy hajót, sok íjat, puskákat és más, ütközethez nélkülözhetetlen szerszámokat. […]" *(Mátyás levele III. Frigyes császárnak, 1466)*

12. *Gyalogsági roham egy XV. századi hadtudományi munkából*

Mely fegyvernemeket fedez fel a képen? Mi számított újszerűnek a korszakban? Milyen előnyei és hátrányai voltak az új fegyvernemnek?

A NYUGATI HÓDÍTÁSOK ÉS A TÖRÖK POLITIKA

Mátyás a **török ellen** csak védekezett, nem kockáztatott meg nagyobb támadó hadjáratot. Nem akart a törökkel hosszú és költséges háborúba bonyolódni. A **végvári rendszert** megerősítette: a várakat felújították, a katonák rendszeresen megkapták a zsoldjukat.

A magyar nemesség a nyugati háborúknál fontosabbnak tartotta volna a török elleni háborút. Nyomásukra, s válaszul a török betörésekre a király hadat indított a Délvidéken. Elfoglalta a katonai szempontból jelentéktelen Szabács várát (1476), s győzelmét krónikásai hatalmas diadalként tüntették fel. Amikor egy nagyobb török had Erdélyre támadt, Báthori István erdélyi vajda Kinizsi Pál segítségével Kenyérmezőnél visszaverte a betolakodókat (1479).

A török betörési kísérleteket a magyarok a későbbiekben is ellentámadásokkal torolták meg (pl. Kinizsi több kisebb hadjárata). Azonban az uralkodó szabad kezet kívánt biztosítani nyugati politikája számára, emiatt a törökkel békére törekedett. Öt évre békét kötött a szultánnal (1483), amit a magyar királyok egészen 1520-ig többször megújítottak. Ez természetesen nem valódi békét jelentett, csak a nagyobb hadjáratok szünetelését.

13. *Török–magyar összecsapás a Thuróczy-krónikában (1488)*

Jellemezze a két szemben álló fél fegyverzetét! Milyen harcmodor kedvezett az egyik, és milyen a másik félnek?

Az uralkodó a török elleni hadjáratok helyett a **cseh trón** megszerzéséért indított háborút (1468). Hosszú harcok után a katolikus és német lakosságú **Morvaországban** és **Sziléziában** tudta megvetni a lábát: az itteni rendek cseh királlyá választották (1469). A zömében huszita és csehek lakta **Csehország**gal azonban nem boldogult. Miután Jagelló **Ulászló**t ültették a cseh trónra, Mátyás kompromisszumos békét kötött (1479). Kölcsönösen elismerték egymás cseh királyságát, és az országot megosztották: Mátyásé lett Morvaország és Szilézia, Ulászló birtokolta Csehországot.

A német-római császár, III. (Habsburg) Frigyes megrettent Mátyás sikereitől, és nem ismerte el cseh királynak. Mátyás megtámadta **Ausztriát**. (Ez volt a Habsburgok törzsterülete.) A **Frigyes elleni háború** kisebb megszakításokkal Mátyás haláláig tartott. A fekete sereg elfoglalta Bécset is (1485).

A nyugati harcok teljes mértékben lekötötték a fekete sereg erejét és a nyugati tartományokból származó erőforrásokat. Mátyás kísérletet tett a **német-római császári cím** megszerzésére. A hatalmától tartó német rendek azonban Frigyes mögé álltak, s annak fiát, Miksát választották német királlyá (1486).

Költséges nyugati háborúi és a rendek háttérbe szorítása miatt hívei egy része is szembefordult Mátyással.

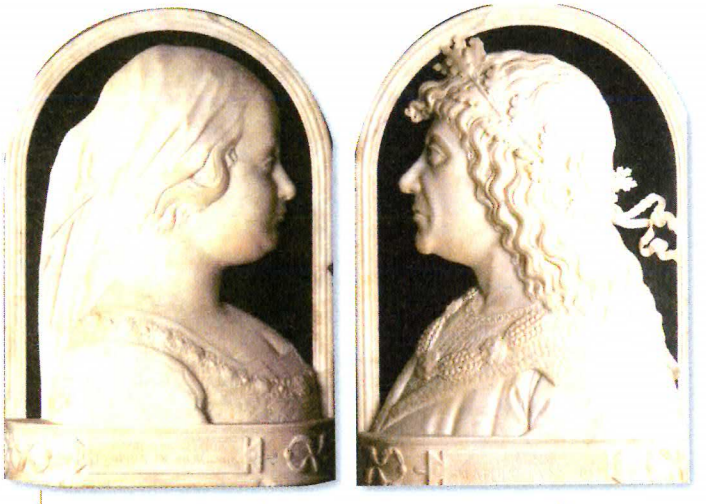

14. *Mátyás domborműve szembenéz a reneszánszot Magyarországon meghonosító feleségével, Beatrixszal. Mátyás korának művelt uralkodói közé tartozott. Több nyelven beszélt, írt és olvasott, szerette a könyveket. Már uralkodása első felében gondot fordított udvarára, jelentős gótikus építkezéseket indított el Budán*

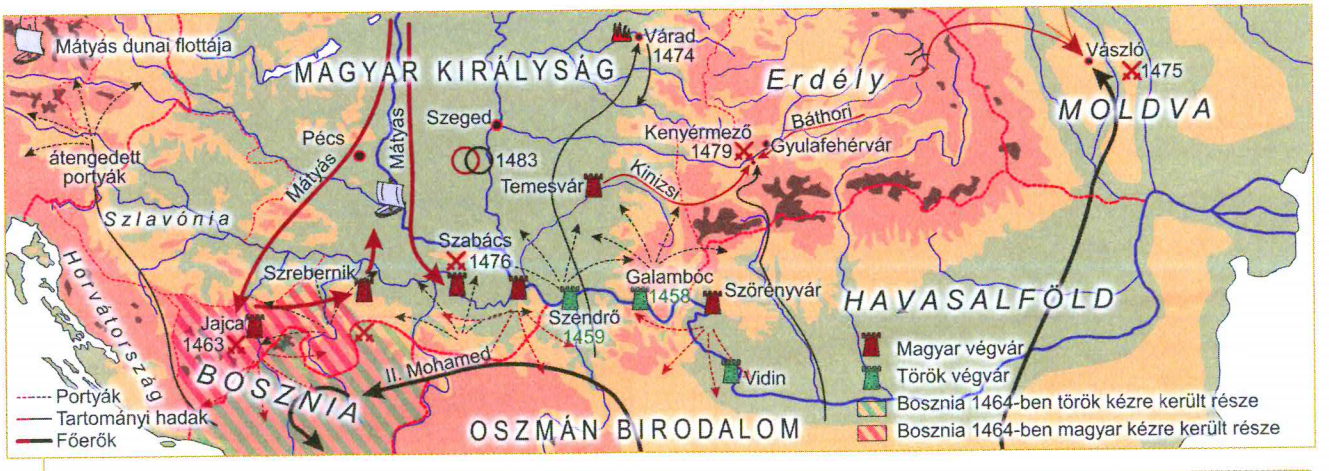

15. *Mátyás török háborúi*

Kövesse nyomon időrendben Mátyás törökkel vívott harcait! Értékelje politikája eredményeit!

16. *Mátyás nyugati politikája*

Kövesse nyomon időrendben Mátyás nyugati politikáját! Miért volt fontos Mátyás számára a cseh királyi cím? Milyen funkciója volt a cseh királynak a Német-római Császárságban? Értékelje Mátyás politikájának eredményeit!

17. „[…] egy török követet az udvaroncok a szokásnak megfelelően a városból a palotába vezettek, […] körülnézve megpillantotta ezt a pompázatos, ragyogó helyet és az udvari méltóságoknak részben a lenti, részben a király tartózkodási helyéül szolgáló fenti udvaron elhelyezkedő mérhetetlen tömegét, amint selyemmel, ezüsttel, arannyal áttört ruhákban tündököltek, és nem kis részben (a mi szokásunk szerint) ezüstözött övekkel és kardokkal meg aranyláncokkal voltak ékesítve, hirtelen akkora csodálat és bámulat döbbentette meg, hogy elfelejtette egész követi megbízatását, s amíg a lépcsőn a király színe elé feljutott, annak tekintete miatt, amely nagy, s mintegy vérrel befutott szemével rémületet keltett a ránézőben, a benne már azelőtt fogant félelem mind jobban és jobban elhatalmasodott rajta olyannyira, hogy hosszú hallgatás után csak ennyit tudott mondani: a császár üdvözöl, a császár üdvözöl."
(Oláh Miklós Hungária című művéből, XVI. század)

Gyűjtsön jelzőket, melyek Mátyás udvarát jellemezték! Mi volt a fényűző udvar szerepe Mátyás külpolitikájában?

Corvin János bevonulása Bécsbe. A miniatúrán Bécs jellegzetes tornyai is láthatók

18. Miért Corvin János, és nem Mátyás szerepel a város elfoglalását megörökítő illusztráción?

Egykori nevelője, az esztergomi érseki székbe ültetett Vitéz János is ellene szervezkedett (1471). Az összeesküvők – köztük Janus Pannonius pécsi püspök – Jagelló Kázmért hívták meg a trónra. Mátyás az összeesküvés vezetőinek egy részét adományokkal megnyerte, majd a mozgalmat erélyes fellépéssel elfojtotta. Politikáján azonban nem változtatott, és egyre inkább a személyétől függő, az akaratát feltétlenül végrehajtó emberekkel vette magát körül.

A TRÓNUTÓDLÁS ÉS A RENESZÁNSZ UDVAR

Mátyás a kor szokása szerint **dinasztiát** szeretett volna alapítani. Több sikertelen próbálkozás után végül a nápolyi király (I. Ferdinánd) leányát, Beatrixot nyerte el feleségül (1476). A Beatrixszal kötött házassága azonban gyermektelen maradt. Így az idősödő uralkodó számára az **utódlás** egyre nagyobb gonddá és politikájának központi kérdésévé vált. Egy bécsi polgárlánytól született fia, **Corvin János** számára igyekezett biztosítani a trónt. Corvin János a kor szokásai szerint törvénytelen gyermeknek, ezenkívül alacsony származásúnak számított. Mátyás a fiút az ország leghatalmasabb birtokosává tette.

Fia utódlását kívánták szolgálni az ún. **nádori törvények** (1486). A nádort – fia remélt támogatóját – a király helyettesévé tette, királyválasztáskor neki juttatta az első szavazatot. A köznemesség megnyerése érdekében megerősítette a szolgabírák és az alispánok szerepét a vármegyében.

Az Itáliából érkező **Beatrix**nak jelentős szerepe volt abban, hogy a magyar királyi udvarban meghonosodott a **reneszánsz** műveltség és életvitel. Reneszánsz építkezésekre került sor Budán és a Visegrádon. Az udvar pompája, a **budai és a visegrádi paloták** az új királyi dinasztia fényét hirdették. A fenntartásukra fordított költségek a hadsereg után Mátyás kiadásainak a legnagyobb tételét jelentették. Mátyás a korszak szokásaihoz képest hatalmas (2000-2500 kötetes) **könyvtár**at gyűjtött össze. A míves, kézzel írt könyveket (kódexeket) díszes, hollós címeres kötésük után **corvin**áknak nevezik. Mátyás az udvarába hívott számos **olasz humanistát,** mint Vitéz János egykori iskolatársát, Galeotto **Marzió**t vagy Antonio **Bonfini**t.

19. *A megmaradt corvinák egyike*

41. A KÖZÉPKORI MAGYAR MŰVELŐDÉS ÉS ÉLETMÓD

CSATLAKOZÁS A NYUGATI KULTÚRKÖRHÖZ

Szent István államalapító tevékenységének meghatározó eseménye volt a **kereszténység felvétele**. A gyors hatalmi és politikai váltás együtt járt a korábbi magyar hitvilág és az ehhez kapcsolódó műveltség jelentős részének felszámolásával. Mindez azt eredményezte, hogy csak töredékes emlékeink maradtak az **ősi szellemi kultúránk**ból, melyeket a regösök énekeiben, majd a nép mondáiban és meséiben őrzött meg. Az égig érő fa, Emese álma, a csodaszarvas vagy a fehér ló mondája az ősi hitvilág és eleink történetének lenyomatait őrzik.

Az **életmód,** a **viselet** és a **szokások** sokkal tartósabbak voltak, és csupán a gazdálkodás, a társadalom átalakulásával változtak. A hozzánk látogató nyugatiak még évszázadokig észlelték az európaitól eltérő vonásokat.

3. „Ezek a magyarok visszataszító külsejűek, mélyen ülő szemeik vannak, termetük alacsony, erkölcseikben és nyelvükben pedig annyira barbárok és vadak, hogy joggal lehet kárhoztatni a szerencse szeszélyét, vagy inkább csodálni az Isten türelmét, amiért martalékul hagyta ezt a szép földet az emberiség e szörnyetegeinek, akiket még embernek sem nevezhetek. […]

Abban mégis a körültekintést követik, hogy semmi fontos dologhoz sem fognak gyakori és hosszas tanácskozás nélkül. Ámbár hajlékaik falun és városon is a legsilányabbak, ti. nádból vannak, a fából valók pedig ritkák, kőből meg a legritkábbak, mégis egész nyáron és ősszel sátrakban tanyáznak." *(Ottó freisingi püspök, XII. század)*

Gyűjtse ki a nyugatról érkező püspök számára idegennek ható jelenségeket! Milyen okai vannak a magyarországi sajátosságoknak? Hogyan értékeli ezeket a szerző?

1.

2.

Tarsolylemez (1.) és hajkorong (2.)

Mire használták eleink a tarsolylemezt? Miért válhatott a tarsolylemez a honfoglaló magyarok legismertebb tárgyává? Mely mesterséghez kapcsolódik az elkészítése? Jellemezze a díszítőmotívumokat! Mutassa be a tarsolylemez példáján, hogyan módosulnak tárgyaink, s azok díszítése életmódunk változásával!

A SZERZETESRENDEK MAGYARORSZÁGON

Az államalapítástól kezdődően a magyar művelődés összefonódott a **nyugati keresztény** kultúrával, s ezért változásaiban annak korszakváltásait követte. A kor kultúrája és írásbelisége is a **latin nyelv**hez és a **katolikus egyház**hoz kötődött. Ez a kapcsolat csak a korszak végére lazult meg.

Hazánkban a kereszténység felvételével együtt jelentek meg a **bencések**, akik tevékenyen részt vállaltak az új hit meghonosításában. A középkor folyamán már félszáznál több kolostoruk működött az országban. A szerzeteseknek jelentős szerepe volt az **írásbeliség** biztosításában, az **új mezőgazdasági módszerek** és az új **építészet**i stílusok meghonosításában, a keresztény életmód és értékek megerősítésében.

Hazánkban szinte minden szerzetesrend röviddel a megalakulása után meghonosodott. A XII. században jelentek meg a **ciszterciek** (Zirc, Bélapátfalva) és a **premontreiek** (Csorna, Lelesz, Jászó), a XIII. századtól pedig a **kolduló rendek** (ferencesek és domonkosok).

A XIII. század közepén jött létre a Pilis erdeiben a **magyar alapítású** kanonokrend, a **pálos rend**. A Pilis remetéit Boldog Özséb gyűjtötte össze. A budaszentlőrinci kolostorból kiindulva Remete Szent Pál szerzetesei – királyaink támogatásával – szerte az országban megvetették lábukat, majd elterjedtek szerte Európában.

4. *A nagyvázsonyi pálos kolostor romjai*

Nézzen utána, mely stílusban épült a kolostor! Mutassa be a kolostor részeit egyetemes történeti tanulmányai alapján (22. lecke)! Mit bizonyít az, hogy a korábban tanultak alapján rekonstruálni tudta a kolostort?

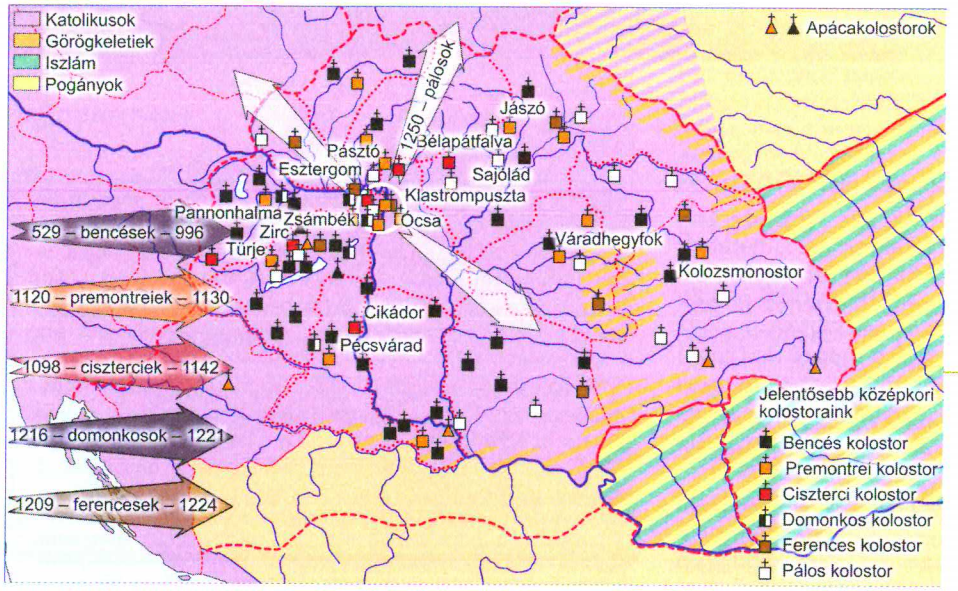

Szerzetesrendek első kolostoralapításai:
Pannonhalma (bencés) – 996
Váradhegyfok (premontrei) – 1130
Cikádor (ciszterci) – 1142
Esztergom (domonkos) – 1221
Esztergom (ferences) – 1224
Klastrompuszta (pálos) – 1250

A szerzetesség a középkori Magyarországon

5.

Kövesse nyomon időrendben a szerzetesrendek megjelenését Magyarországon! Ismételje át az egyes rendekről tanultakat, s alkosson képet magyarországi szerepükről!

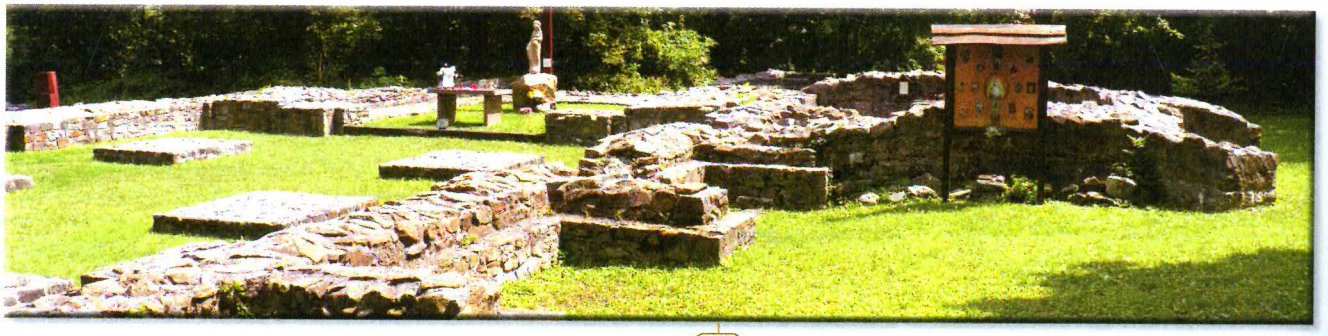

6. *A budaszentlőrinci pálos kolostor romjai*

Keressen az interneten magyarországi pálos kolostorokat! Ábrázolja térképen elhelyezkedésüket! Milyen következtetéseket lehet levonni a kolostorok térbeli szóródásából?

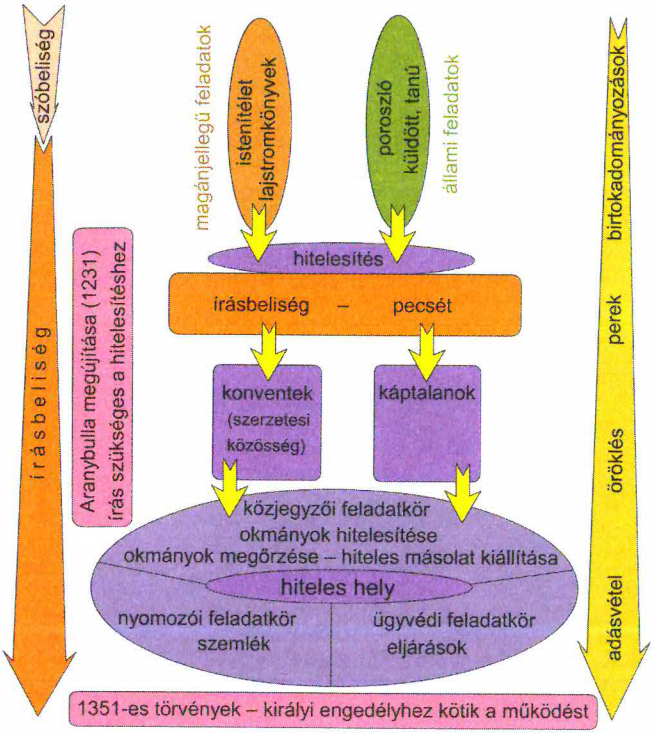

7. *A hiteles helyek kialakulása és szerepe*

Mutassa be az ábra alapján a hiteles hely működését! Milyen szerepet játszottak a hiteles helyek a magyar állam életében?

AZ ÍRÁSBELISÉG ÉS AZ OKTATÁS

A középkori magyar oktatás természetszerűleg az egyházhoz, s ezen belül is a **szerzetesrendek**hez kapcsolható.

Az Árpád-korban az írásbeliség elsősorban az **oklevelek**hez kötődött (kiváltságlevelek, adományok, szerződések stb.). Az okleveleket egyházi személyek készítették, tartalmilag az irat kiadójának akarata, formailag az oklevélkiadás **kötött szabályai** szerint. A királyi **kancellária** létrejöttétől kezdve (XII. század vége) az oklevelek száma egyre gyorsabb ütemben növekedett. Az oklevelek kiadásában és gyűjtésében kiemelkedő szerepet kaptak a középkori Magyarország „közjegyzőségei", a **hiteles helyek**.

Szintén egyházi személyek írták a hosszabb lélegzetű műveket, például a szentek életét bemutató **legendák**at (István, Imre, Gellért stb.). A magyar középkor jelentős emlékei a **geszták**. E történeti munkák – a krónikák tényszerűbb stílusától különbözve – színesen, regényesen beszélik el a „viselt dolgokat".

A középkorban megjelent a **magyar nyelvű írásbeliség** (nyelvemlékek, pl. a tihanyi apátság alapítólevele, a Halotti beszéd, az Ómagyar Mária-siralom), de a kultúra latin nyelvű maradt. A reneszánsz időszakára a vezető rétegen nőtt az írni-olvasni tudás, azonban a XV. században a reneszánszt is a **latin** jellemezte hazánkban.

Az oktatás a nyugati példákat követte: **kolostori és székesegyházi iskolák** alakultak ki. Ennek köszönhetően a XI. század közepétől a kulturális és adminisztratív feladatkörökben a külföldieket egyre inkább magyar papok és szerzetesek válthatták fel. A XI. századtól kezdve számos magyar diák járt **külföldi egyetemek**re: Párizsba, Bolognába, majd Krakkóba, Bécsbe.

Több királyunk kísérletezett **magyar egyetem** létrehozásával: Nagy Lajos **Pécsett** (1367), Zsigmond **Óbudán** (1395), Mátyás **Pozsonyban** (1467). Ezek az alapítások azonban nem tudtak megerősödni, s így a középkorban nem jött létre állandó egyetem Magyarországon.

8. „Látjátuk feleim szümtükhel, mik vogymuk: isá, pur es homou vogymuk. Menyi milosztben terümtevé elevé miü isemüköt Ádámut, es odutta volá neki paradicsumut hazoá. Es mend paradicsumben volou gyimilcsektűl munda neki élnie." *(Halotti beszéd és könyörgés, 1200 körül, Benkő Loránd olvasata szerint)*

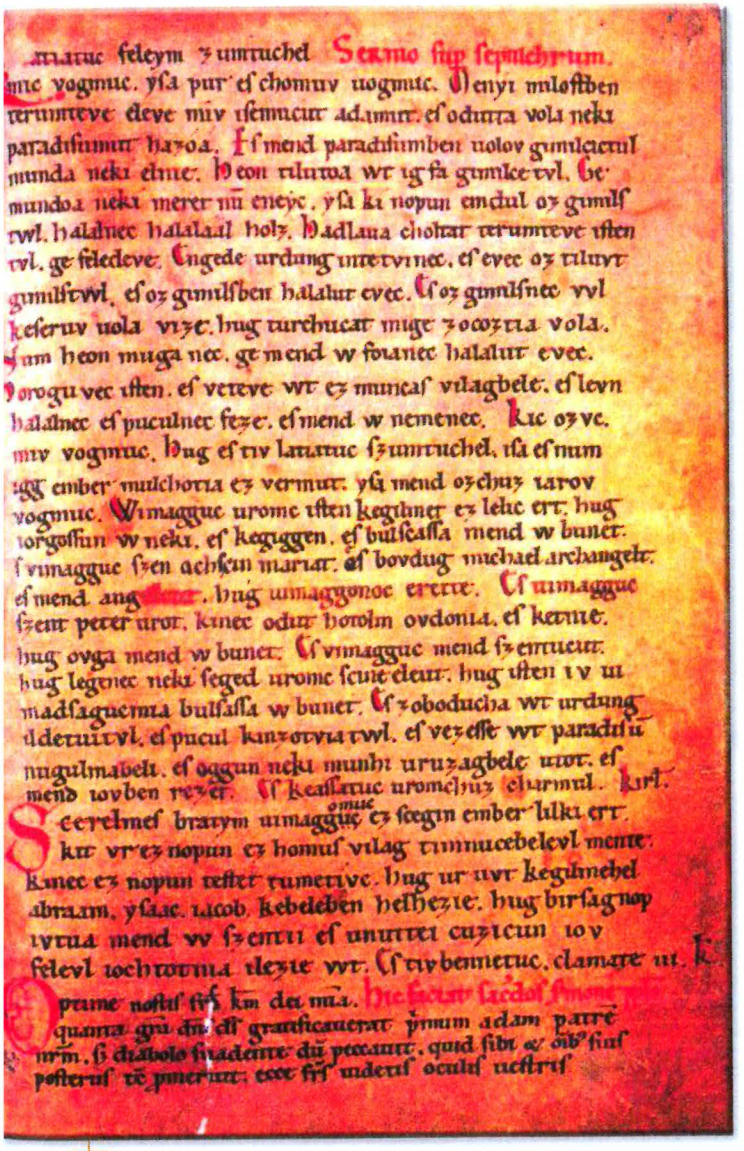

9. *A Halotti beszéd első sorai*

Próbálja meg elolvasni a hozzánk 800 év távlatából, anyanyelvünkön szóló szöveget!

10. *A pannonhalmi konvent első oklevele*

Nézzen utána, milyen anyagra írták az okleveleket! Mi volt a szerepe az okleveleken a pecsétnek? A hiteles helyek által kiadott oklevelek nagyrészt milyen tárgyban készülhettek?

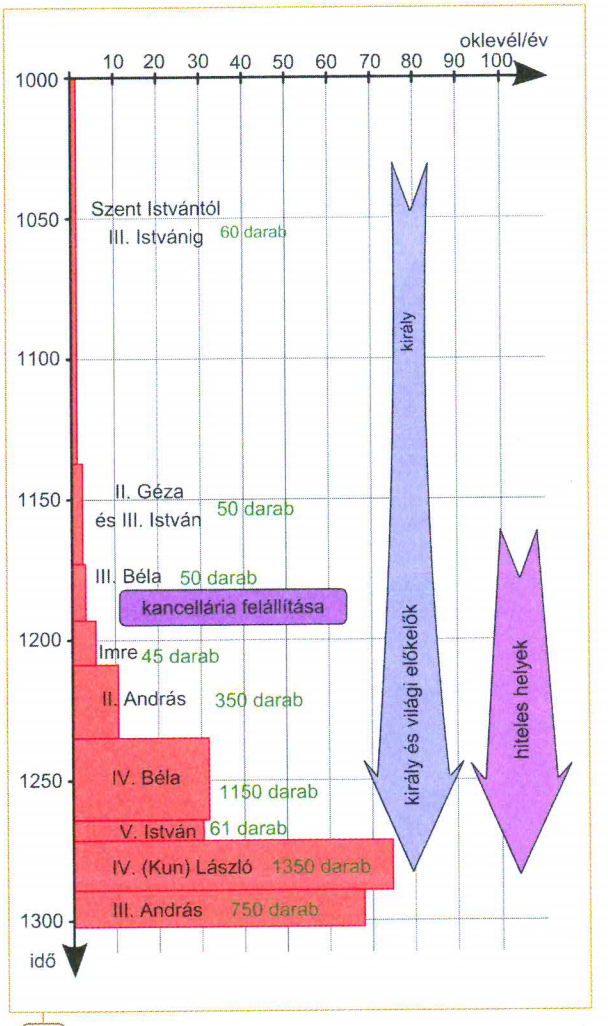

11. *Oklevélkiadás az Árpád-korban*

Hogyan alakult időrendben az oklevélkiadás Magyarországon? Mely tényezők hatottak a folyamatra?

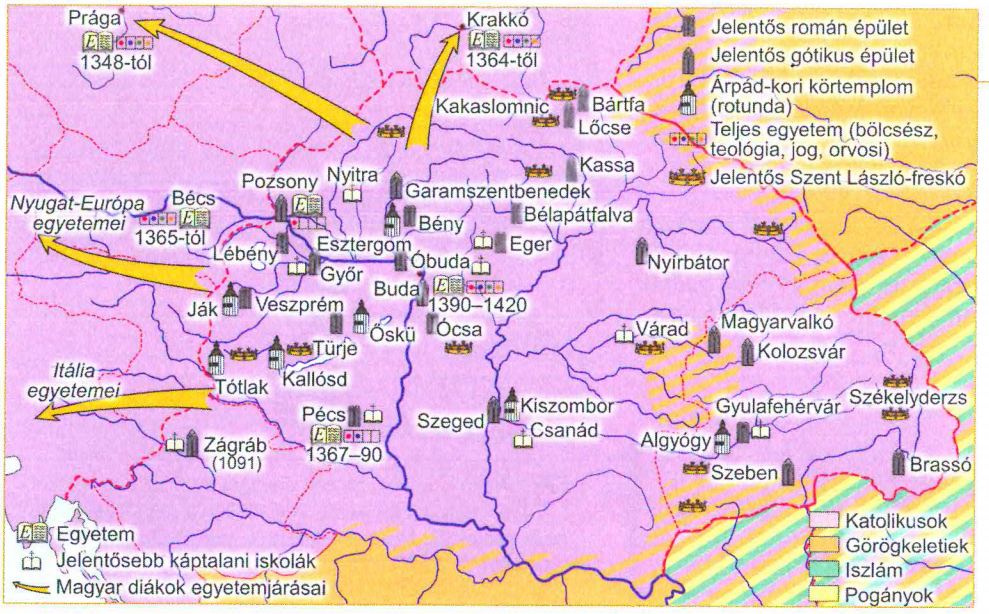

12. *Iskolák a középkori Magyarországon*

Készítsen időrendi táblázatot a magyar egyetemalapításokról! Milyen szerepet játszottak a külföldi egyetemek a magyar oktatásban?

13. *Az óbudai egyetem címere*

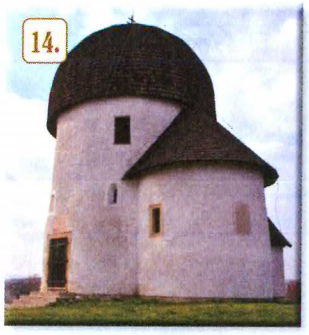

14.

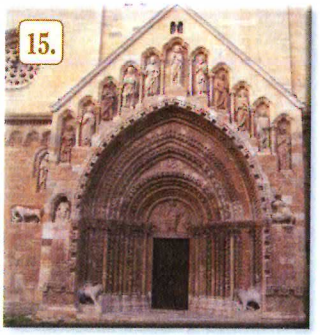

15.

16.

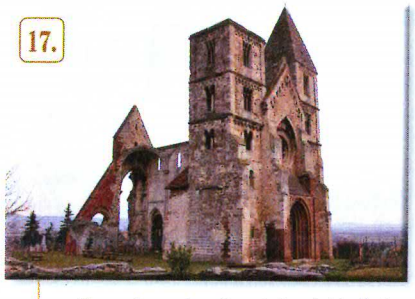

17.

18.

Templomok a középkorból: Öskü (XI. század), Ják (XII–XIII. század), Zsámbék (XIII. század)

Mely stílusokhoz köthetők a képeken látható templomok? Hogyan és miért fonódtak össze egy épületen belül a korstílusok? Hogyan viszonyult a magyar építészet az európai folyamatokhoz? Készítsen vázlatos rajzot az azonosított stíluselemekről!

ÉPÍTÉSZET A magyar középkorban csodálatos épületeket emeltek, azonban a magyar történelem viharai, különösen a török hódoltság százötven éve (XVI–XVII. század) ezek jelentős részét romba döntötte (főleg a mai országterületen).

A palotákat, templomokat, kolostorokat, majd a várakat és a polgárházakat is Magyarországon egyre inkább kőből (kisebb részben téglából) építették. A XI. században **román stílus**ban építkeztek, a XII. század végétől kezdett terjedni a **gótika**. A **reneszánsz** építészet csak a korszak végén, **a királyi udvarban** jelent meg, s innen terjedt el a későbbiekben.

Napjainkban kevés műemlék hordozza csupán egyetlen stílus jegyeit (pl. román stílusú az esztergomi királyi kápolna, gótikus a kolozsvári Szent Mihály-templom). Az épületeket ugyanis sokszor átépítették, bővítették, vagy elemi csapások, háborús pusztítások után kellett újjáépíteni. Gyakran találkozunk olyan templommal, melynek magja, a **szentély** XI. századi kis román körtemplom, ehhez gótikus **hajók**at építettek, majd reneszánsz részekkel gazdagították.

Az építményeket szobrok és festmények díszítették, de ezekből az alkotásokból csak kevés maradt fenn. Az Árpád-kor festészetéről templomainkban csodálatos **freskórészletek** (például a Szent László-mondakör) segítenek képet alkotni. A budai vár művészi gótikus **szobrai**ról csak az elmúlt évtizedek feltárásai nyomán szerezhettünk tudomást. Sajnos Mátyás udvarának reneszánsz díszítőművészetét is csak a töredékek alapján képzelhetjük el. A legtöbb fennmaradt alkotás az ország egykori – török nem járta – peremvidékein található.

19. *XIII. századi freskó részlete a velemeri templomból*

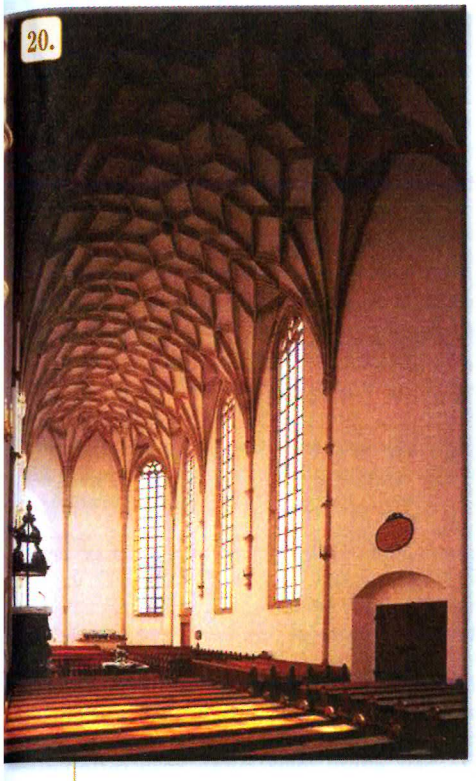

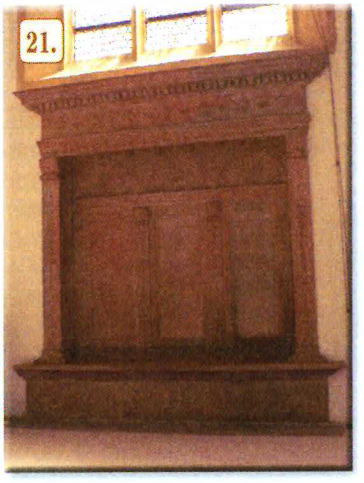

A nyírbátori református templom hajója (20.) és az oldalfalba mélyesztett stallum (21.)

Értelmezze a wikipédia segítségével a „hajó" és a „stallum" kifejezéseket! Mely stílusok keverednek a Báthori-család által épített templomban? Nézzen utána, hogyan kapcsolódik a templom és a török elleni küzdelem egymáshoz!

22. „[…] De meg a különböző történetírók példája szerint, az isteni kegyelem segedelmére támaszkodva, magam is jónak láttam, hogy mindezt utódaink legvégső nemzedékéig feledésnek ne engedjem. Tehát legjobbnak tartottam, hogy igazán és egyszerűen írjam meg Neked, s így aki olvassa, tisztán láthassa, miképpen estek meg a dolgok. Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát. Magyarország tehát boldog, […] mivel megvan íme neki királyai és nemesei származásának a kezdete. Ezekért a királyokért pedig legyen dicséret meg tisztelet az Örökkévaló Királynak és Anyjának, Szent Máriának […]!" *(Anonymus: Gesta Hungarorum, XII. század vége)*

Sorolja fel, hogy Anonymus kiket (miket) nevez meg műve forrásaiként! Értékelje ezeket a történelmi hitelesség szempontjából! Keressen a tankönyvben részleteket történetíróinktól!

TÖRTÉNETÍRÁS ÉS TÖRTÉNETÍRÓK Magyarországon az Árpád-korban született meg a történetírás, mely a kor szokásai szerint elsősorban az uralkodócsaládoknak állított emléket. Az első történeti munkák szorosan egymásra épültek, az átiratokat, átfedéseket sokszor csak a forráskritika tudja elkülöníteni egymástól.

Első történeti művünk, az ún. ősgeszta szerzőjét nem ismerjük. Magáról a gesztáról is csak későbbi átiratokból szereztünk tudomást, mert a török korban elpusztult. Az első teljes egészében fennmaradt munka, a Gesta Hungarorum (A magyarok viselt dolgai, 1200 körül). Alkotójának kiléte talányos. A szerző magát P mesterként említi, ezért a történetírás Anonymusnak (névtelen) nevezte el. Feltehetőleg III. Béla király jegyzője volt, s regényes formában dolgozta fel a honfoglalás és a letelepedés történetét. Művében kora (a XII. század vége) viszonyait vetítette vissza a honfoglalás századokkal korábbi eseményeire.

IV. (Kun) László udvari papja, Kézai Simon történeti munkája szintén a Gesta Hungarorum címet viseli (1280-as évek). A nyugati egyetemeket megjárt Kézai az őstörténettől Kun Lászlóig vázolja fel – korábbi munkákat is felhasználva – a magyarok történetét. Művében nyugati források és a magyar néphagyományok alapján feldolgozza a hun–magyar rokonságot, szerepelteti a csodaszarvas mondát. Kézainál megjelenik a nemesi öntudat. Az akkori anarchikus viszonyok között a király és a rendek együttműködését tartotta ideálisnak.

A XIV. század közepén készült a színpompás miniatúrákkal (pl. iniciálék) díszített Képes Krónika. (A miniatúra a kódexlap díszítéseinek – kis képek, díszítőmotívumok – összefoglaló neve, az iniciálé a díszes kezdőbetű.) Szerzőjének a kiléte bizonytalan. Több kutató az Anjouk udvari papjának, Kálti Márknak tulajdonítja a művet. A Képes Krónika szerzője korábbi geszták szövegét formálta egybe, egészítette ki, így elsősorban saját korára, a XIV. század első felére szolgál komoly forrásértékkel. Szintén az Anjou-korban alkotott Küküllei János, aki megörökítette I. (Nagy) Lajos király életét. Műve csak átiratokban maradt ránk.

A XV. századból több történetírót ismerünk. Közülük kiemelkedik Thuróczy János (1410–1490), Mátyás bíróságának egyik ítélőmestere. Korábbi műveket is felhasználva, főként oklevelekre és saját élményeire alapozva írta meg történeti munkáját (Chronica Hungarorum, 1488). Több forrásmű – így a már említett Küküllei-szöveg – mellett neki köszönhetjük Rogerius Siralmas énekének (XIII. század) a megörökítését. A köznemesi származású Thuróczy munkáját a köznemesi öntudat hatja át.

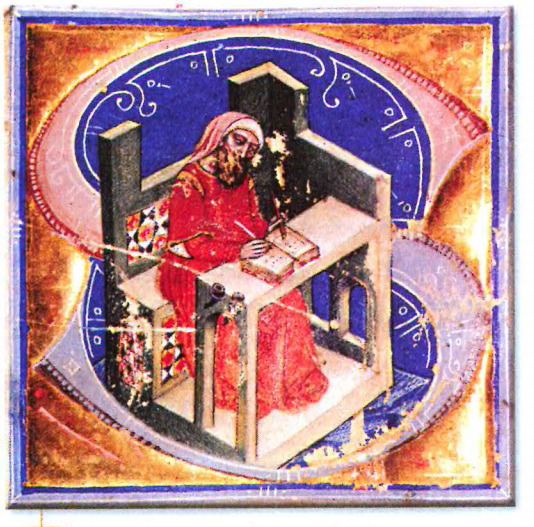

23. *A történetíró egyik krónikánk illusztrációján*

A kép alapján azonosítsa, melyik krónikánkból való az iniciálé! Gyűjtse össze az íráshoz szolgáló eszközöket a képről! A magyar társadalom mely csoportjához tartoztak történetíróink?

42. Magyarország népessége és gazdasága a középkorban

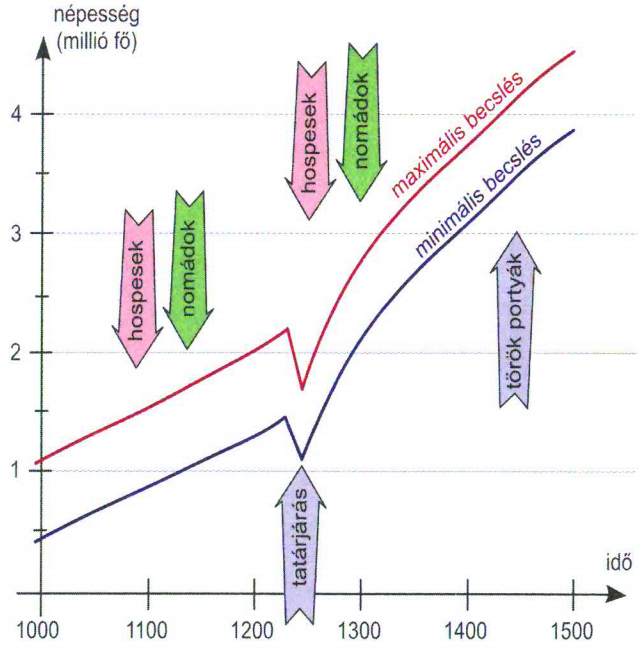

1. *Magyarország lélekszámának becsült alakulása a középkorban*

Mely tényezők hatottak az ország népességének alakulására? Miért szerepelnek a grafikonon csak becslések, s ezen belül is maximális és minimális értékek? Melyik nagy európai népesedési katasztrófa jeleit látja a grafikonon? Miért?

Magyarország lélekszáma és etnikai összetétele

A középkorban nem végeztek népszámlálásokat. Sőt olyan adatsorok is alig állnak rendelkezésünkre, amelyekből közvetett módon lehetne pontos adatokat nyerni a lélekszámra és a nemzetiségi, etnikai összetételre (pl. adóösszeírások, anyakönyvek). Emiatt is tapasztalhatjuk azt, hogy a népességi adatokban nagy különbségek fordulnak elő a kézikönyvekben.

Ha korábbi (XIX–XX. századi) kézikönyvekben lapozgatunk, a mai becsléseknél magasabb lélekszámokról olvashatunk. A honfoglalók számát akár félmillióra is teszik, míg a Mátyás-kori Magyarország lélekszámát 4,5 millióra.

A történeti demográfiai becslések azzal együtt változnak, hogyan ítélik meg a korszak gazdaságát, népességtartó erejét, vagy a hiányos források esetében hány emberrel szorozzák meg a rendelkezésre álló adatokat (pl. adózó porta). Példaként vegyük a népvándorlás korának egyetlen adatát eleinkről: e szerint a magyar vezér 20 000 harcossal vonul ki hadjáratra. Ha azt feltételezzük, hogy minden pásztor egyben harcos is (nomád társadalom), vagy hogy ez a szám a fegyveres kíséret (félnomád társadalom), egymástól nagymértékben eltérő lélekszámra következtethetünk.

A lélekszám a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan a tatárjárásig emelkedett, s megközelítette a kétmillió főt. A **természetes szaporulat** mellett jelentős szerepet játszott a **bevándorlás** is. Keletről **nomád néptöredékek**, nyugatról **hospesek** érkeztek.

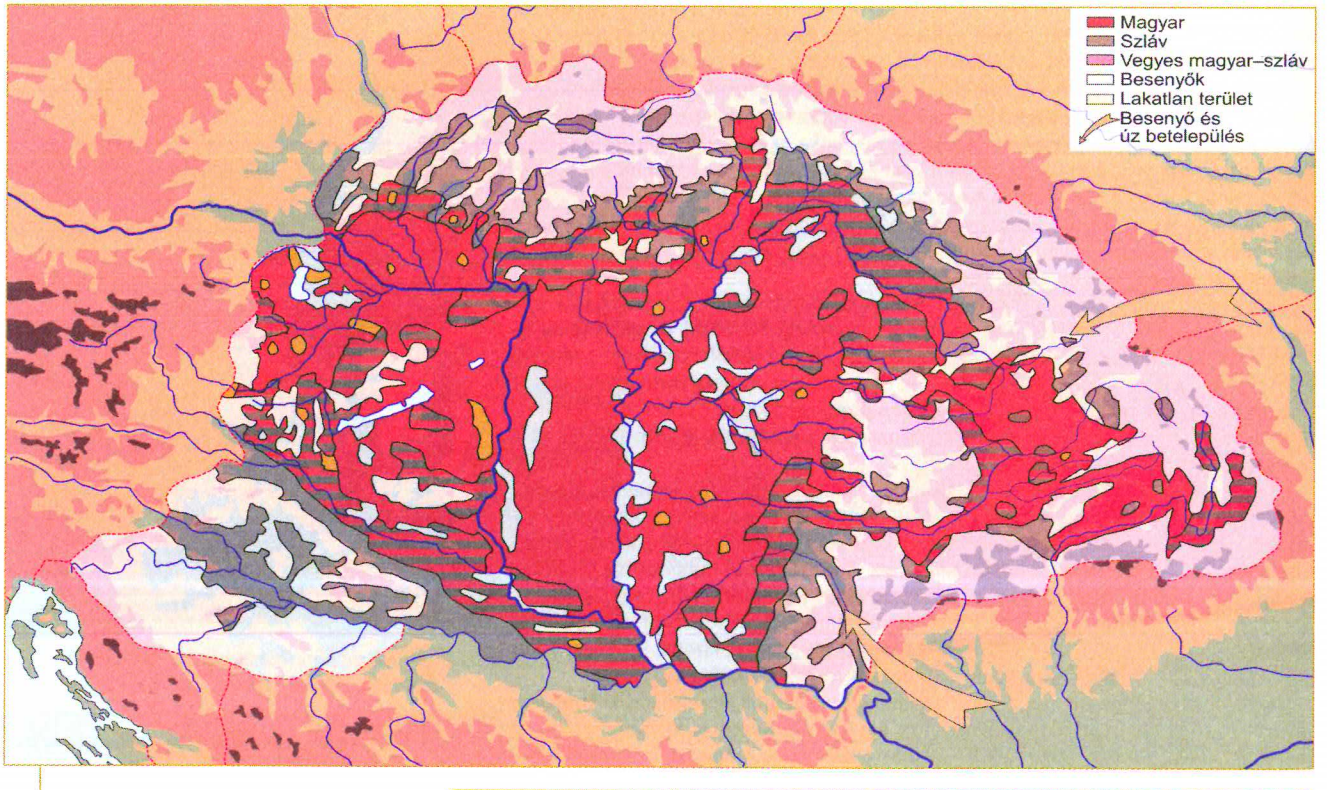

2. *Magyarország etnikai összetétele a XI. században*

Mely tényezők határozták meg a népesség területi megoszlását? Mutassa be szóban az ország etnikai összetételének sajátosságait!

A nomádok (besenyők, úzok, kunok és jászok) jó része a XV. századra beolvadt a magyarságba. A nyugatról érkező hospesek a korszak végéig megőrizték etnikai különállásukat. A Szepesség vagy az erdélyi szászok egy tömbben érkező németségét kiváltságaik is megtartották. Hasonló volt a helyzet a városok főleg német polgárságával is, de a szórtan letelepülő különböző hospesek falvai is megtartották nyelvi különállásukat.

A honfoglalás óta itt élő szlávok a belső területeken és Erdélyben beolvadtak a magyarságba. A peremterületeken, ahová a tatárjárás pusztításai után megállt a magyarság betelepülése, sőt a Kárpátokon át újabb szláv betelepülés indult meg, megtartották különállásukat.

Az ország lakosságának túlnyomó többsége (kb. 80%) **magyar** volt. A korszakban a sokszínűség nem okozott problémát sem a vezető rétegen, sem az egész népességen belül. Az emberek azonosságtudatában a **vallási kötődés** vagy a **jogi helyzet** még megelőzte a nemzeti jellemzőket.

A XII. századtól megindult a Balkán felől a **románok** bevándorlása a hegyvidékek felé. A betelepülés, részben királyi ösztönzéssel, a tatárjárás után felgyorsult. A románokat eltérő vallásuk (görögkeleti) és gazdálkodásuk (hegyi pásztorok) gátolta a beolvadásban (asszimiláció).

Nézze meg, hogyan rendelkezett az Aranybulla 11. és 19. pontja a vendégekről (tankönyv, 191. oldal)! Mire következtethet ebből?

3. „Magyarországon sokféle nemzet lakik. A magyar nemesek harciasak és folyamatosan fegyverforgatásban gyakorolják magukat, ha az ellenség földjén nem rabolhatnak, egymást fosztogatják. […]

A németek igen szorgalmasak, kereskedelemmel, kézműiparral és bányászattal foglalkoznak. Városaik csinosak, és kőfallal vannak körülvéve. Falvakban nagyon kevesen laknak közülük.

Az ország némely vidékén tatárok is laknak, akik ősi hitüket megőrizték és kunoknak neveztetnek. Szlávok és szerbek szintén laknak itt, ezek Szerbiából és Szlavóniából költöztek be ide, ahol a többi lakosoktól elkülönített vidéket kaptak. […]

Laknak még ezenkívül belgák is, akik tisztán és helyesen beszélnek franciául, ezek még a régi időkből maradtak itt, midőn Károly király elfoglalta az országot." *(Roverella pápai követ Magyarországról, 1460-as évek)*

Sorolja fel, mely népek éltek Magyarországon a pápai követ szerint! Gyűjtse össze, hogy mely népről mit tart fontosnak megjegyezni a pápai követ! Milyen szempontok vezethették véleménye megalkotásában? Hasonlítsa össze a leírás megállapításait a térképpel!

4. *Az esztergomi latinok pecsétje (XIII. század). Magyarországon latinoknak nevezték az olasz, a francia és vallon betelepülőket. Esztergomban olasz kereskedők alkottak kiváltságos közösséget*

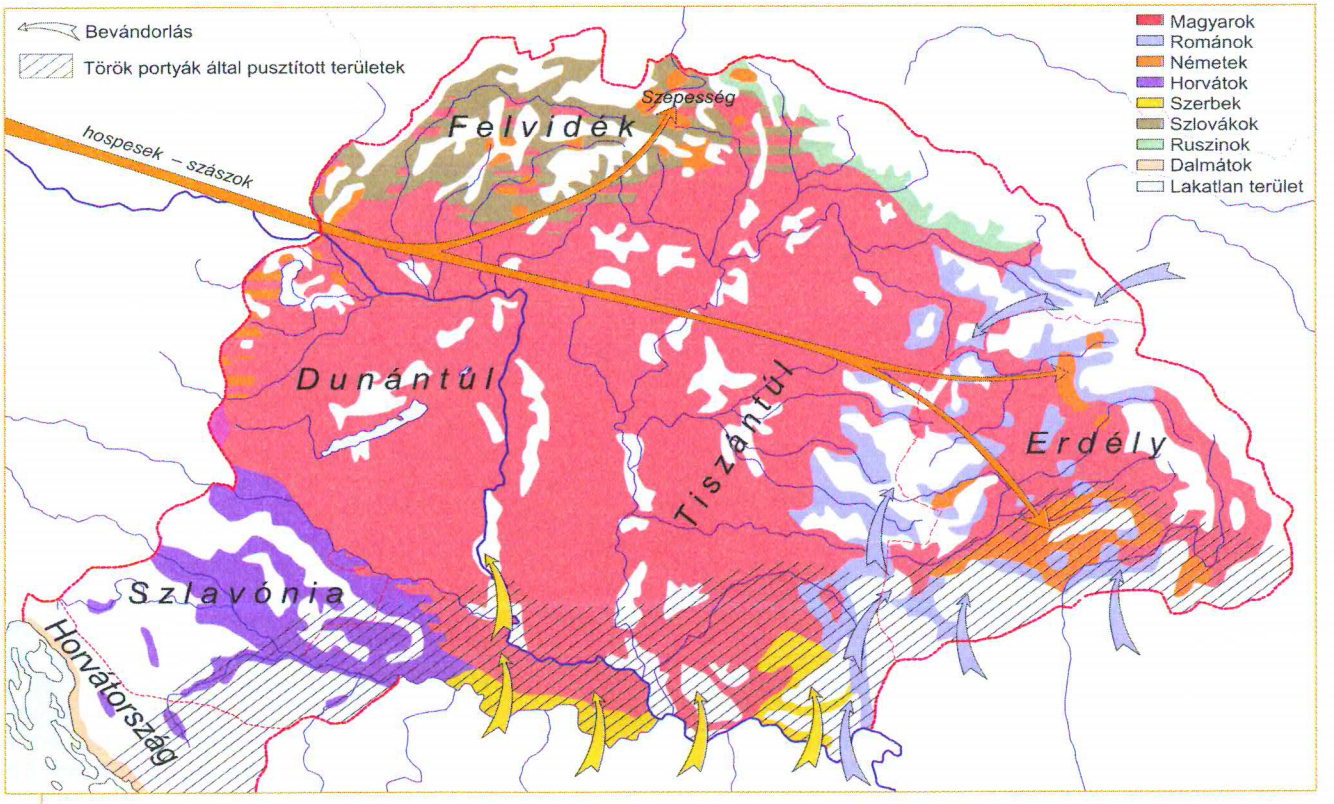

5. *Magyarország etnikai összetétele a XV. században*

Kövesse nyomon a térképen a XI. századhoz képest bekövetkező népesedési és etnikai változásokat! Gyűjtse össze a folyamatot befolyásoló tényezőket!

6. „A vendégek s a jövevények akkora hasznot hajtanak, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén. Hiszen kezdetben így növekedett a Római Birodalom, így magasztaltattak fel és lettek dicsőségessé a római királyok, hogy sok nemes és bölcs áradt hozzájuk különb-különb tájakról. Róma bizony még ma is szolga volna, ha Aeneas sarjai nem teszik szabaddá. Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokról jöttek a vendégek, úgy különb-különb nyelveket és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoztak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámolítsd és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak." *(Szent István király Imre herceg számára írt Intelmeiből, 1031 előtt)*

Határozza meg, hogy kit ért a király idegenek alatt! Hogyan értékelte az idegenek betelepedését István? Magyarázza meg, mely tapasztalatok érlelték meg az uralkodóban a fenti gondolatokat!

7. „Magyarország királysága földje terjedelmének mértékében a világ legnagyobb országainak egyike; általában pedig azt mondják, hogy hosszában negyvennapi járóföld és szélességben ugyanennyi. Földje legeltetésre alkalmas és rendkívül gazdag kenyérben, borban, húsféleségben, aranyban és ezüstben, a halak bősége pedig meghaladja csaknem az összes országokat, kivéve Norvégiát, ahol kenyér gyanánt vagy kenyér helyett is halat esznek. Földje általában sík, apró dombok tarkítják, helyenként pedig igen magasak hegyei. Az erdélyi részeken hatalmas sóhegyek vannak, és ezekből a hegyekből mint a követ, úgy fejtik a sót, és szállítják szerte az egész országba és valamennyi környező országba." *(Francia szerzetes beszámolója a XIII. század végi Magyarországról)*

Gyűjtse ki, és rendszerezze gazdasági áganként a szerzetes megállapításait! Vesse össze a leírást az ország gazdaságát bemutató térképpel (10.)!

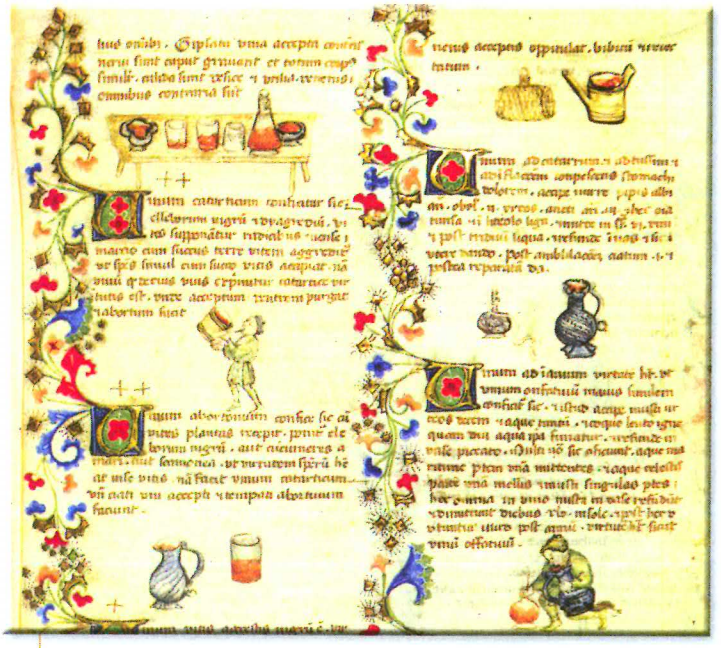

8. *Borkészítésről szóló kódexlap részlete egy corvinából. A bor már a középkori Magyarország fontos kiviteli cikke volt*

Keresse meg a térképen a Szerémséget! Miért e vidékről szállították ki a legnagyobb mennyiségű bort a középkorban?

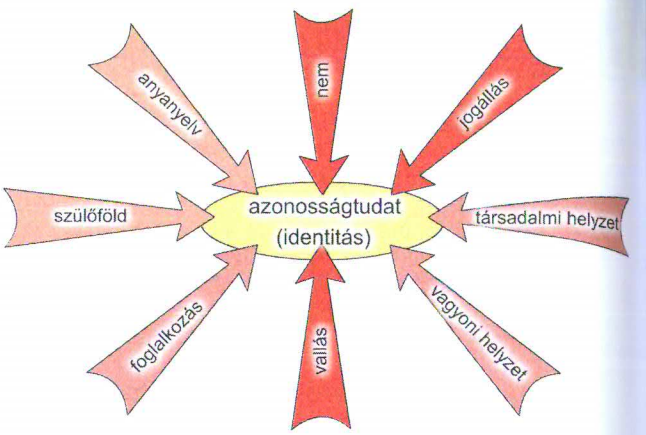

9. *Az azonosságtudat összetevői*

Vegye számba az azonosságtudat összetevőit! Napjainkkal összehasonlítva mennyiben más a sorrendisége az összetevőknek? Mit fejeznek ki a nyilak színei? Hogyan befolyásolta a középkori identitástudat az etnikumok viszonyát?

MEZŐGAZDASÁG Az egész középkoron át a legfontosabb gazdasági ágazat a mezőgazdaság volt. Az ország belső területének szinte az egésze – a mocsarakat leszámítva – kiválóan alkalmas volt a **földművelés**re.

A XI–XIII. század legfontosabb változása a letelepedéssel párhuzamosan zajló folyamat: a földművelésre való áttérés. A **legelőváltó, majd a kétnyomásos rendszer** terjedt el. A XIV–XV. században a legfejlettebb központi részeken már előfordult a háromnyomásos rendszer alkalmazása. A földművelés a legelők, és még inkább a korszakban még nagy területeket borító erdők rovására hódított teret.

A középkori Magyarországon elsősorban gabonát termesztettek (kölest, rozst, búzát). A szőlőművelés is hamar elterjedt, s a XV. századra Tokaj, a Küküllő vidéke vagy a Szerémség híres bortermelő területekké váltak.

Az állattenyésztés mindvégig fontos maradt. Az Alföldön lovat, szürkemarhát és juhot legeltettek. A sertés tartását csak a tölgyesek és a bükkösek tették lehetővé. A hizlalás ugyanis az erdőkben a „makkoltatással" történt. A hegyvidékek legelőin főleg juhot neveltek.

Fa még mindenütt bőven volt, és az erdő mézet, viaszt is adott. Ezenkívül az erdők és mocsarak gazdag vadállománya is hozzájárult az ország lakosságának eltartásához, s így a népesség növekedéséhez.

BÁNYÁSZAT, IPAR, VÁROSOK A középkori Magyarország rendkívül gazdag volt ásványkincsekben. Már a kora Árpád-korban jelentősnek számított az erdélyi és máramarosi **sótermelés**. A só bányászata és kereskedelme is **királyi monopólium** volt.

Az ország **nemes- és színesérc**ekben is bővelkedett. A Felvidéken a Garam völgyében elterülő ún. Alsó-Magyarország bányavárosai (pl. Körmöcbánya) a XIV. században hazánkat Európa legnagyobb **arany**kitermelőjévé tették. Emellett itt és Nagybányán, valamint az Erdélyi-érchegységben kitermelt **ezüst** és **réz** is európai jelentőséggel bírt.

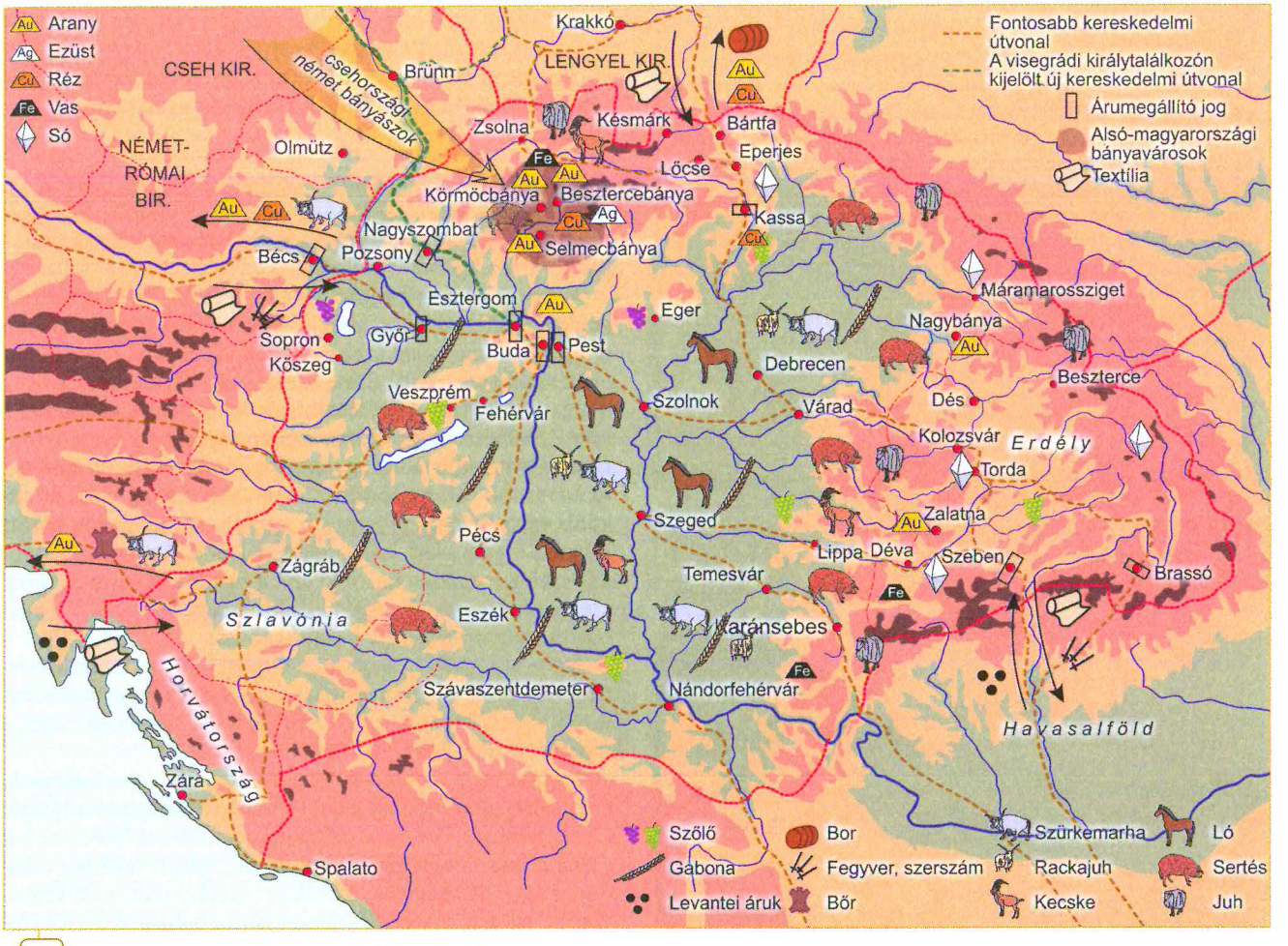

10. *Magyarország gazdasága a XI–XV. században*

Gyűjtse ki a térképről az egyes gazdasági ágakra (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem) vonatkozó adatokat! Jellemezze ezek földrajzi elhelyezkedését! Mutassa be az ország külkereskedelmét! Tekintse át I. Károly bányareformjait! Ismételje át a bányászattal kapcsolatos fogalmakat (pl. királyi bányászok, urbura, nemesfém-monopólium)!

11. *Körmöcbánya látképe. A főtér felől a város temploma*

Keresse meg a térképen Körmöcbányát! Mi fűződik a város nevéhez? Nézzen utána, kik alapították a várost! Alkosson képet a város gazdaságáról a kép alapján! Válassza ki a főtér lakóházai közül a középkori eredetűt!

12. „István, Isten kegyelméből Magyarország királya [...] jónak láttuk és elhatároztuk, hogy győri hospeseink telepedjenek át győri várba, és ezután éljenek a várban, aszerint a szabadság szerint, amelynek fehérvári civiseink és hospeseink örvendenek; ugyanúgy mentesülvén és örökre azonosképpen kivétetvén a győri ispánnak és udvarispánjának bíráskodása, fennhatósága, hatalma és ítélkezése alól, úgy tudniillik, hogy
1. azt válasszák bíróvá maguk közül a várból, akit akarnak. Akit megválasztottak, mutassák be nekünk, mi pedig megfogjuk erősíteni. Neki legyen joga és kötelessége, hogy minden kisebb és nagyobb ügyükben ítélkezzék. [...]
3. Mentesítjük és felszabadítjuk őket a fél ferto fizetéstől, amelyet terragium címen kötelesek fizetni évenként a győri ispánnak mansionként, korábbi kiváltságlevelük alapján.
4. Ezenkívül szabad vásár tartását engedélyezzük nekik mind a várban, mind azon kívül [...]." *(V. István szabadságlevele, 1271)*

Írja le a szövegben szereplő városi kiváltságokat! Vesse össze a magyarországi és a nyugati városok jogállását!

13. *Felföldi mezőváros rekonstrukciója a szentendrei skanzenben*

Királyaink sokat tettek a kincstárat gazdagító bányászat érdekében. Elsősorban **kiváltságok**kal csalogattak hazánkba nyugatról bányászokat (elsősorban németeket). Ezáltal vált lehetővé, hogy királyaink arany- és ezüstpénzeket veressenek.

A bányászat is céhes keretek között folyt a korszakban. A bányapolgárok hozták a felszínre az érceket. A nemesfémek esetében a termésfémet kötelezően be kellett váltaniuk vert pénzre.

A bányavárosok nyugati mintára íródott **városi kiváltságok**kal rendelkeztek csakúgy, mint az ország jelentősebb települései, melyeket **szabad királyi városok**nak nevezünk.

Városaink gazdálkodása és társadalmi szerkezete is a nyugati mintát követte. Különbség inkább csak az arányokban figyelhető meg. Az ipar szerepe kisebb, a mezőgazdaságé jelentősebb volt. Egy városban **kevesebb ember** élt, és kevesebb céh működött. Csekélyebb számú város és **ritkább városhálózat** jellemző hazánkra. A városlakók között jobbára idegeneket, **németek**et találunk. Ám egész Közép- és Észak-Európában hasonló volt a helyzet. A városok rendi szerveződése ugyan megindult, de politikai súlyuk csekélynek mondható a többi rendhez képest.

Nemcsak a kiváltságaik és a társadalmi szerkezetük idézte a Nyugatot, hanem külső megjelenésük is. A városokat **falak**kal vették körül, szűk kis utcák hálózatának közepén, a **piactér**en állt a templom és a városháza.

Sajátos színt jelentettek Magyarországon a **mezővárosok**. Földesúri joghatóság alatt álltak, de **egy összegben adóztak**. A nagy falvak benyomását keltő települések (Kecskemét, Cegléd, Debrecen, Szeged stb.) lakói jogaikat tekintve tulajdonképpen **jobbágyok**, és főként mezőgazdasággal foglalkoztak. Az ország egész területét sűrűn behálózó mezővárosok voltak a mezőgazdasági termelés központjai.

14. *Buda a középkorban. A királyi vár és a polgárváros*

Hasonlítsa össze a képet a középkori Buda történelmi atlaszban vagy az interneten található alaprajzával! Azonosítson minél több épületet! Mutassa be Buda szerepét a középkori Magyarország életében! Használja a tankönyvi térképeket és Zsigmond király városi dekrétumait is!

ÖSSZEGEZÉS

A VÁRMEGYE A megye a magyar közigazgatás máig élő egysége. Korszakunkban megismerkedtünk a Szent István által létrehozott **királyi vármegyével**. Majd fokról fokra nyomon követhettük az átalakulását **nemesi vármegyévé**. A megye történetén keresztül áttekinthetjük a korszak számos folyamatát.

A MAGYAR TÁRSADALOM Hat évszázad alatt a magyar **törzsi társadalomból** a **nyugat-európai**hoz hasonló, de mégis sajátosan magyar társadalmi modell jött létre. A folyamat nyomon követése az egész korszak keresztmetszetét adja.

A nemesi vármegye kialakulása

1.

Mutassa be a megye átalakulásának menetét! Mely folyamatokkal párhuzamosan történt meg a nemesi vármegye kialakulása! Mutassa be a királyi vármegye, illetve a nemesi vármegye felépítését és szerepét a magyar állam működésében!

Készítsen a korszak egészén átívelő tematikájú vázlatokat (pl. gazdaság, városfejlődés, egyház, a nemesség változásai, oktatás, külpolitika), majd ezek alapján a tankönyvi ábrákhoz hasonló folyamatábrákat!

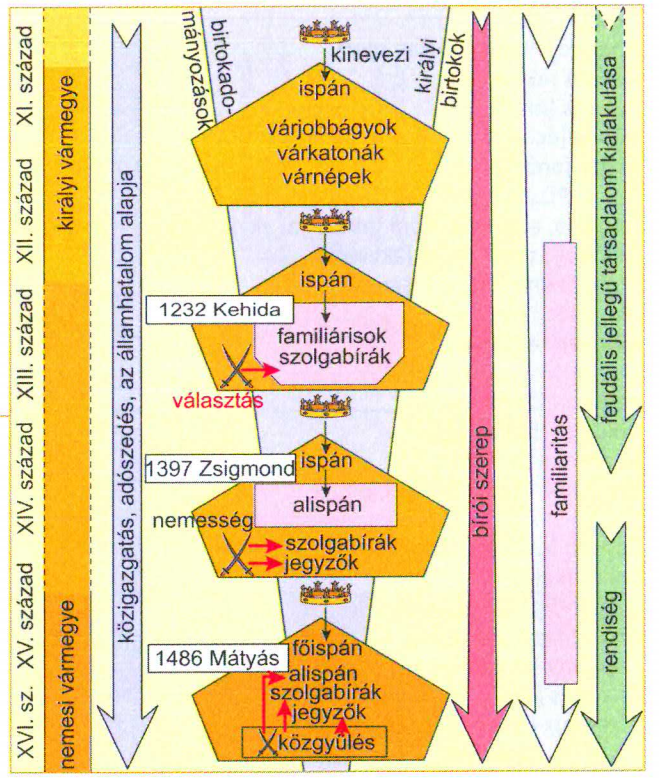

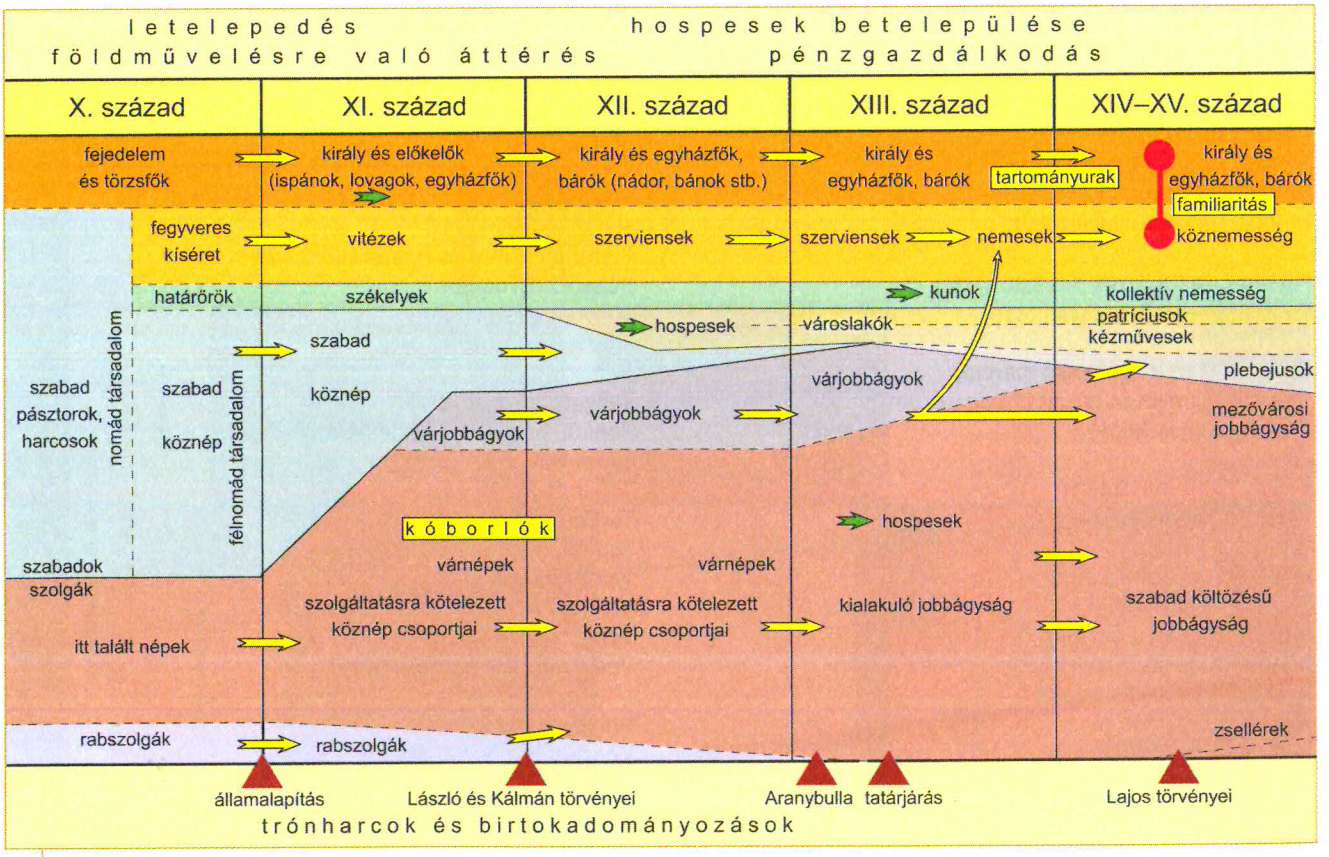

2. *A magyar társadalom alakulása a X–XV. században*

Tekintsék át az ábra alapján, hogyan alakult át a magyar társadalom a honfoglalástól a XV. századig! Mely tényezők hatottak a társadalmi változásokra?

Aachen [áhen]
Abélard, Pierre [abelar, pjer]
Actium [ákcium]
Aeneas [éneász]
Aëtius [éciusz]
Anjou [anzsu]
Anjou-Plantagenet [anzsu-plentedzsinit]
Aquileia, aquilleiai dóm [akvilejja, akvilejjai]
Aquinói Szent Tamás [akvinói]
Assisi Szent Ferenc [assziszi]
Averroës [áverojsz]
Avignon [avinyon]

bayeux-i kárpit [bajői]
Bologna [bolonya]
Bordeaux [bordó]
Brueghel, Pieter [brűgel, píter]

Caesar, Julius [cézár, júliusz]
Calais [kalé]
Cambridge [kembridzs]
Champagne [sampany]
Capeting [kapeting]
Chartres [sartr]
Clairvaux-i Szent Bernát [klervói]
Claudius [klaudiusz]
Clermont clermont-i zsinat [klérmon, klérmóni]
cliens [kliens]
Cluny [klüni]
corvina [korvina]
Courçon, Robert [kurszon, rober]
Crassus [krasszusz]

Delphoi [delfi]
Diocletianus [diokleciánusz]

Foucher de Chartres [fusé dö sartr]
Froissart, Jean [fruasszár, zsan]

Galeoto Marzio [gáleottó márció]
Gesta Hungarorum [geszta hungarórum]
Gascogne [gaszkony]

Hadrianus [hádriánusz]
Hastings [héjsztingz]

Île de France [ildö fransz]

Jan van Eyck [jan fan ejk]
Jeanne d'Arc [zsanndark]
Justinianus [jusztiniánusz]

Konstanz [konstanc]

La Manche [lamans]
Lancaster-ház [lenkeszter]
Lascaux [lászko]
Latium [lácium]
Limbourg fivérek [limburg]
Loire [loár]

Maeotis [meótisz]
Magna Charta [magna karta]
Marseille [marszej]

Nicea [nikea]
Notre-Dame [notrdám]

Octavianus [oktáviánusz]
Orléans [orlean]
Orseolo Péter [orzeoló]

Pharszalosz [farszalosz]
Pheidiasz [fejdiász]
phülé [fülé]
Piast [pjaszt]
Plataia [plataja]
Plutarkhosz [plutarkosz]
Poitiers [puatjé, vagy poátyié]
Pompeius [pompejjusz]
Pontius Pilatus [ponciusz pilátusz]
Přemysl [psemisl]

quadrivium [kvadrivium]

reconquista [rekonkviszta]
Rheims [rejmsz]
Rouen [ruan]

Schliemann [slímann]
senatus [szenátusz]
Septimius Severus [szeptimiusz szeverusz]
Soissons [szoászon]
Sorbonne [szorbonn]
Spartacus [szpartakusz]

Taügetosz [tajgetosz]
Thuküdidész [tyuküdidész]
Tours-i Gergely [túri]
Traianus [trajánusz]
Tudor-ház [tyúdor]
Touraine [turan]
Valois [valoá]
Veii [veji]
Verdun [verdön]
Vespasianus [veszpáziánusz]

Wales [velsz]
Wyclif, John [viklif, dzson]

York-ház [jork]

IDŐRENDI TÁBLÁZAT (Csak tájékozódásra! A kerettanterv anyag félkövér szedéssel.)

Idő (évszázad)	Mezopotámia, Fönícia, Palesztina	Egyiptom	Hellász		Róma	India, Kína	Magyar történelem	Életmód, technika
4. évezred	az öntözéses földművelés kialakulása						uráli kor	a fazekaskorong megjelenése Mezopotámiában
Kr. e. XXX.	Sumer városállamok kora	archaikus kor					finnugor kor	a réz elterjedése a Közel-Keleten
Kr. e. XXIX.								a hieroglifák és az ékírás kialakulása
Kr. e. XXVIII.								üvegkészítés Egyiptomban
Kr. e. XXVII.		Óbirodalom Hufu, Hafré, Menkauré						Dzsószer lépcsős piramisa
Kr. e. XXVI.								a piramisok építése Egyiptomban
Kr. e. XXV.						Indus-völgyi civilizáció		a Gilgames eposz keletkezése
Kr. e. XXIV.	Akkád Birodalom							a bronz elterjedése a Közel-Keleten
Kr. e. XXIII.								
Kr. e. XXII.								zikkuratok építése
Kr. e. XXI.		Középbirodalom						sumer reneszánsz
Kr. e. XX.	Óbabiloni Birodalom Kr. e. 1792–1750 **Hammurapi**		krétai városállamok					a knósszoszi palota építése
Kr. e. XIX.								
Kr. e. XVIII.			görög törzsek bevándorlása				ugor kor	Hammurapi törvénygyűjteménye
Kr. e. XVII.			természeti katasztrófák					az eke megjelenése Egyiptomban
Kr. e. XVI.		Újbirodalom IV. Amenhotep Tutanhamon II. Ramszesz	akhájok Krétán	műkéneli kor		a kínai állam kialakulása		
Kr. e. XV.						árja bevándorlás Indiába		a ló háziasítása
Kr. e. XIV.								
Kr. e. XIII.	héber bevándorlás Palesztinába		Trója ostroma			a kasztrendszer kialakulása Indiában		a fújtató megjelenése Kínában kísérlet az egyistenhit bevezetésére Egyiptomban
Kr. e. XII.			1100 körül dór vándorlás	átmeneti kor	a latinok bevándorlása Itáliába			a hangjelölő írás kialakulása Föníciában
Kr. e. XI.	tengeri népek támadása							a vas elterjedése a Közel-Keleten
Kr. e. X.	**Salamon állama**						a magyarság kialakulása Nyugat-Szibériában	a jeruzsálemi templom építése
Kr. e. IX.	Asszír Birodalom Kr. e. 612 Ninive pusztulása							a homéroszi eposzok születése
Kr. e. VIII.				görög gyarmatosítás	**Kr. e. 753 Róma alapítása**			**Kr. e. 776 az első feljegyzett olümpiai eredmények**
Kr. e. VII.			Kr. e. 621 Drakón					először vernek pénzt Lüdiában Korinthoszból elterjed a fekete alakos vázafestészet
Kr. e. VI.	Újbabiloni Birodalom Kr. e. 586–538 babiloni fogság	Méd Birodalom	Kr. e. 594 Szolón Kr. e. 560–510 türannisz Athénban	a demokrácia kialakulása	**Kr. e. 510 a köztársaság kialakulása**	királyság		Buddha Konfuciusz és Lao-ce
	Perzsa Birodalom		Kr. e. 508 Kleiszthenész				a sztyeppei vándorlás kezdete	a vörös alakos vázafestészet megjelenése

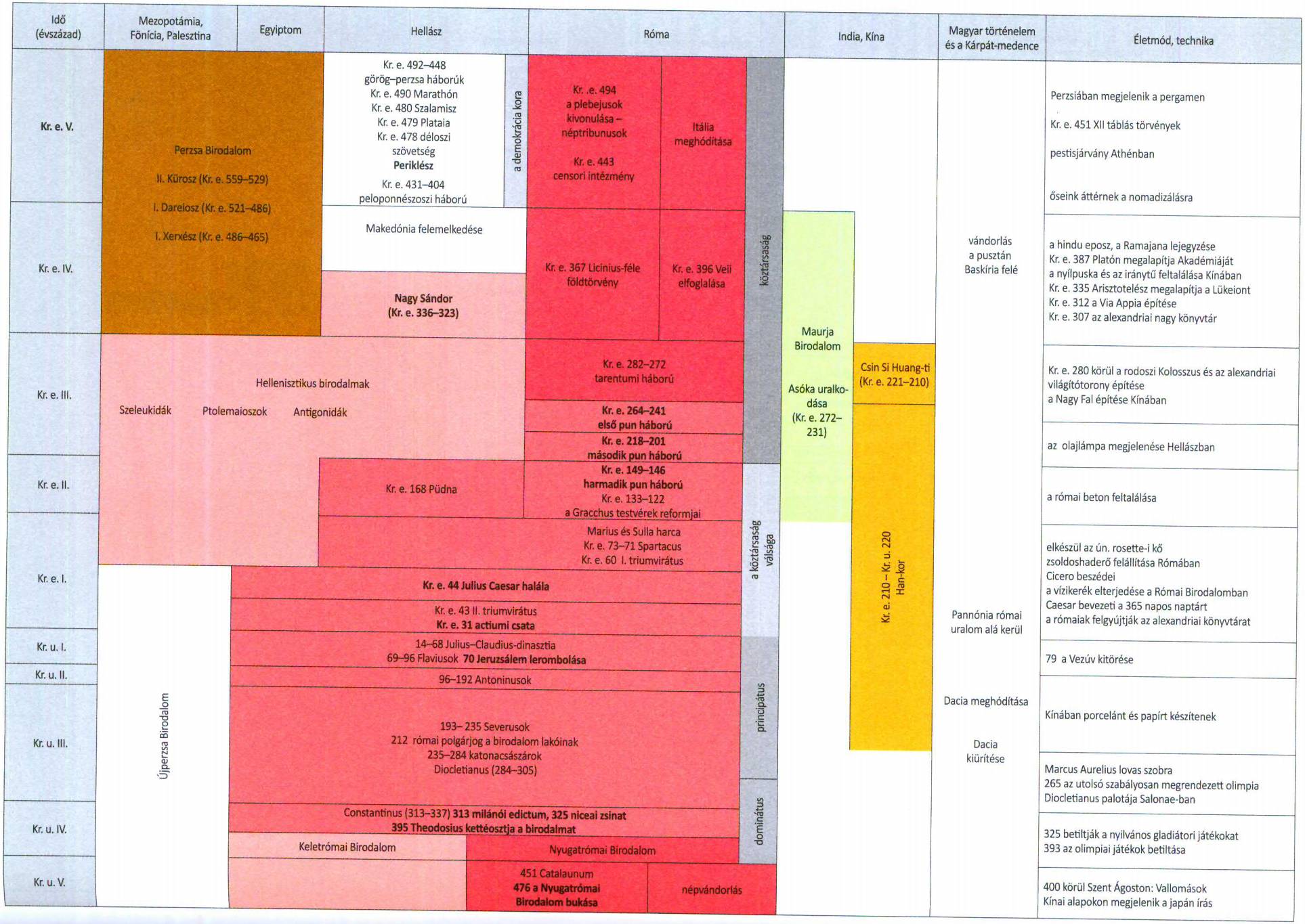
Idő (évszázad)
Mezopotámia, Fönícia, Palesztina
Egyiptom
Hellász
Róma
India, Kína
Magyar történelem és a Kárpát-medence
Életmód, technika
Kr. e. V.
Kr. e. IV.
Kr. e. III.
Kr. e. II.
Kr. e. I.
Kr. u. I.
Kr. u. II.
Kr. u. III.
Kr. u. IV.
Kr. u. V.
Perzsa Birodalom
II. Kürosz (Kr. e. 559–529)
I. Dareiosz (Kr. e. 521–486)
I. Xerxész (Kr. e. 486–465)
Kr. e. 492–448
görög–perzsa háborúk
Kr. e. 490 Marathón
Kr. e. 480 Szalamisz
Kr. e. 479 Plataia
Kr. e. 478 déloszi szövetség
Periklész
Kr. e. 431–404
peloponnészoszi háború
a demokrácia kora
Makedónia felemelkedése
Nagy Sándor (Kr. e. 336–323)
Kr. .e. 494
a plebejusok kivonulása – néptribunusok
Kr. e. 443
censori intézmény
Itália meghódítása
Kr. e. 367 Licinius-féle földtörvény
Kr. e. 396 Veii elfoglalása
köztársaság
Hellenisztikus birodalmak
Szeleukidák
Ptolemaioszok
Antigonidák
Kr. e. 282–272
tarentumi háború
Kr. e. 264–241
első pun háború
Kr. e. 218–201
második pun háború
Kr. e. 168 Püdna
Kr. e. 149–146
harmadik pun háború
Kr. e. 133–122
a Gracchus testvérek reformjai
Marius és Sulla harca
Kr. e. 73–71 Spartacus
Kr. e. 60 I. triumvirátus
a köztársaság válsága
Kr. e. 44 Julius Caesar halála
Kr. e. 43 II. triumvirátus
Kr. e. 31 actiumi csata
14–68 Julius–Claudius-dinasztia
69–96 Flaviusok 70 Jeruzsálem lerombolása
96–192 Antoninusok
193– 235 Severusok
212 római polgárjog a birodalom lakóinak
235–284 katonacsászárok
Diocletianus (284–305)
principátus
Constantinus (313–337) 313 milánói edictum, 325 niceai zsinat
395 Theodosius kettéosztja a birodalmat
dominátus
Keletrómai Birodalom
Nyugatrómai Birodalom
451 Catalaunum
476 a Nyugatrómai Birodalom bukása
népvándorlás
Újperzsa Birodalom
Maurja Birodalom
Asóka uralkodása (Kr. e. 272–231)
Csin Si Huang-ti (Kr. e. 221–210)
Kr. e. 210 – Kr. u. 220
Han-kor
vándorlás a pusztán Baskíria felé
Pannónia római uralom alá kerül
Dacia meghódítása
Dacia kiürítése
Perzsiában megjelenik a pergamen
Kr. e. 451 XII táblás törvények
pestisjárvány Athénban
őseink áttérnek a nomadizálásra
a hindu eposz, a Ramajana lejegyzése
Kr. e. 387 Platón megalapítja Akadémiáját
a nyílpuska és az iránytű feltalálása Kínában
Kr. e. 335 Arisztotelész megalapítja a Lükeiont
Kr. e. 312 a Via Appia építése
Kr. e. 307 az alexandriai nagy könyvtár
Kr. e. 280 körül a rodoszi Kolosszus és az alexandriai világítótorony építése
a Nagy Fal építése Kínában
az olajlámpa megjelenése Hellászban
a római beton feltalálása
elkészül az ún. rosette-i kő
zsoldoshaderő felállítása Rómában
Cicero beszédei
a vízikerék elterjedése a Római Birodalomban
Caesar bevezeti a 365 napos naptárt
a rómaiak felgyújtják az alexandriai könyvtárat
79 a Vezúv kitörése
Kínában porcelánt és papírt készítenek
Marcus Aurelius lovas szobra
265 az utolsó szabályosan megrendezett olimpia
Diocletianus palotája Salonae-ban
325 betiltják a nyilvános gladiátori játékokat
393 az olimpiai játékok betiltása
400 körül Szent Ágoston: Vallomások
Kínai alapokon megjelenik a japán írás

Idő (évszázad)	Nyugat-Európa	Közép-Európa	Magyar történelem	Kelet-Európa, Balkán	Európán kívüli világ	Életmód, technika
V.	germán királyságok Klodvig (482–511)					
VI.	Nagy Szent Gergely pápa (590–604)	562 avarok bejövetele a Kárpát-medencébe	Baskíria (Magna Hungaria) vándorlás a sztyeppén	Justinianus (527–565)	Újperzsa Birodalom	538 a Hagia Sophia felépítése pestis Európában a harangok megjelenése Nyugat-Európában 529 a bencés rend alapítása
VII.		szláv szétvándorlás kezdete 680 az avarok második hulláma érkezik a Kárpát-medencébe			**622 Mohamed „futása”** 637 Mezopotámia elfoglalása 641 Egyiptom meghódítása	622 a muszlim időszámítás kezdete a Korán keletkezése homokból és mészből habarcsot készítenek Nyugat-Európában
VIII.	**732 Poitiers (frank győzelem az arabok felett)** 751 Kis Pippin megkoronázása 756 a Pápai Állam létrejötte		Levédia	740 Bizánc győzelme az arabok fölött	711 Gibraltár 732 Poitiers	a magyarok átveszik a kazároktól a rovásírást a córdobai nagymecset építése
IX.	**Nagy Károly (768–814)** **800 császárrá koronázzák**	frank hódítás Pannóniában	vándorlás	a bolgárok felveszik a kereszténységet	Abbászidák Arab Birodalom Bizánci Birodalom	a román stílus kibontakozása Nyugat-Európában
	843 verduni szerződés	a morva állam fénykora (Szvatopluk)	Etelköz vérszerződés 862 az első hadjárat a Kárpátokon át	Oleg megalapítja az orosz államot (879–912)		a Karoling-minuszkula kialakulása a kávé elterjedése az arab világban a cirill ábécé kialakulása
	Nyugati Frank Birodalom / Lothár birodalma / Keleti Frank Birodalom					
X.	962 Nagy Ottó megalapítja a Német-római Császárságot	a cseh és a lengyel állam kialakulása (a kereszténység felvétele)	**895–900 honfoglalás** kalandozások 933 Merseburg **955 Augsburg** **Géza (972–997)**	Simeon bolgár cár (893–927) Vlagyimir (980–1015)		a kengyel elterjedése Nyugat-Európában 966 a gnieznói érsekség megalapítása Indiai hatásra a tízes számrendszer terjed el az arab világban
XI.	Francia Királyság 973 quedlinburgi találkozó	1025 a Lengyel Királyság létrejötte	997 István fejedelem 1000 István megkoronázása	Bizánc meghódítja a bolgár államot		a sakk megjelenése Európában
		1054 egyházszakadás				

Idő (évszázad)	Nyugat-Európa	Közép-Európa	Magyar történelem	Balkán és Kelet-Európa	Európán kívüli világ	Életmód, technika
XI.	997 a Capetingek hatalomra jutása Franciaországban		**997–1000–1038 Szent István**		1000 körül az inkák megalapítják Cuzcót	1000 körül a kínaiak lőport alkalmaznak
						1010 körül megjelenik Európában az Indiából behozott sakk
			1051 és 1052 III. Henrik sikertelen támadásai			1052 a westminsteri apátság építésének kezdete 1055 a tihanyi alapítólevél kiadása
	1066 Hódító Vilmos Hastingsnél legyőzi az angolokat 1077 Canossa-járás	1061 megalakul a Hanza	**1077–1095 Szent László**			a bayeux-i szőnyeg készítése
	1095 II. Orbán a clermont-i zsinaton meghirdeti a keresztes hadjáratot		1091 Szent László meghódítja Horvátországot			1085 a Domesday Book kiadása 1088 a bolognai egyetem alapítása
XII.			**1095–1116 Könyves Kálmán**		kereszteslamok alakulnak Palesztinában	vízzel hajtott mechanikus óra Kínában
	1122 Wormsban konkordátumot köt a pápaság és a császárság		1105 Könyves Kálmán meghódítja Dalmáciát			1115 a clairvaux-i apátság alapítása
		felbomlik Lengyelország egysége		trónra lép Mánuel (1143)		a gótika megjelenése
	1176 Legnano (a császár veresége az észak-itáliai városoktól)		1172–1196 III. Béla	Bizánc második fénykora	1174 Szaladin elfoglalja Szíriát	1150 a párizsi egyetem alapítása 1163 a párizsi Notre-Dame építésének kezdete
					1187 Hattinnál legyőzik a keresztes hadakat	1180 körül a szélmalmok megjelenése Európában 1181 III. Béla elrendeli a személye előtt tárgyalt ügyek írásba foglalását (kancellária)
XIII.	1212 gyermekek keresztes hadjárata 1214 Bouvines (francia győzelem; az angol király elveszti francia birtokait) **1215 a Magna Charta kiadása** 1215 a pápa bevezeti az inkvizíciót		**1205–1235 II. András**	1202–1204 a IV. keresztes hadjárat során elfoglalják Bizáncot – a Latin Császárság létrejötte	1206 Dzsingisz kán megkezdi hódításait	1200 körül a jegygyűrű elterjedése Európában 1200 körül Anonymus Gesta Hungaroruma 1202 az arab számok átvétele Európában 1210 Szent Ferenc megalapítja a Ferenc-rendet 1210 körül Angliában megjelenik a cseréptető
		1226 a Német Lovagrend megtelepedése a Baltikumban	**1235–1270 IV. Béla**	1223 a Kalka folyónál a tatárok legyőzik a kunokat		1215 Szent Domonkos megalapítja a Domonkos-rendet 1236 Julianus barát a Volgánál rátalál a keleten maradt magyarokra
			1222 II. András kiadja az Aranybullát 1232 a kehidai oklevél			
			1241–1242 tatárjárás	1240 Kijevet beveszik a tatárok 1240 csata a Néva folyónál 1242 a csúd-tavi csata		1248 Granadában megkezdik az Alhambra építését
	1273 Habsburg Rudolfot német-római császárrá választják	1278 I. Rudolf Morvamezőnél – IV. László magyar király segítségével – legyőzi II. Ottokárt	1272–1290 IV. (Kun) László	1261 a Latin Császárság megszűnése	a mongolok befejezik Kína meghódítását	1270 Aquinói Szent Tamás: A teológia rendszere 1275 Marco Polo Pekingben 1279 a budai zsinat eltörli a tüzesvas-próbát
	1295 I. Edward összehívja az első angol rendi gyűlést		1290–1301 III. András		1291 elesik Akkon, az utolsó keresztény erőd a Szentföldön	1283 Kézai Simon megkezdi krónikája írását 1289 klisével nyomtatnak Itáliában 1290 az első szemüveg Észak-Itáliában
XIV.	1302 IV. (Szép) Fülöp összehívja az első francia rendi gyűlést	1306 a Přemysl-ház kihalása	**1301 kihal az Árpád-ház**		1301 Oszmán (1281–1326) megalapítja államát	1300 körül először állítanak elő Európában puskaport

HŰBÉRISÉG

RENDISÉG

INVESZTITÚRAHARC

ÁRPÁD-HÁZ

KERESZTES HADJÁRATOK

ROMÁN STÍLUS

GÓTIKA

Idő (évszázad)	Nyugat-Európa	Közép-Európa	Magyar történelem			Balkán és Kelet-Európa	Európán kívüli világ	Életmód, technika
XIV.	RENDISÉG	1309–1378 a pápák avignoni fogsága	1315 a svájciak Morgartennél legyőzik a Habsburgokat	ANJOU-HÁZ	**1308–1342 I. Károly**	1301 Károly Róbert első megkoronázása		1307–1321 Dante: Isteni színjáték 1315 körül Lyonban megindul a selyemgyártás	GÓTIKA
		1328 kihal a Capeting-ház, a trónt a Valois-család szerzi meg	1320 körül helyreáll Lengyelország egysége 1333–1370 III. (Nagy) Kázmér			1312 rozgonyi csata 1321 Csák Máté halála 1335 visegrádi királytalálkozó		1320 körül a reneszánsz kezdete Itáliában 1324 az ágyú első alkalmazása Európában 1328 a fűrészmalom feltalálása	
		1337 a százéves háború kezdete 1348 a nagy pestisjárvány kezdete 1358 francia parasztfelkelés (Jacquerie)	1356 IV. Károly kiadja a német Aranybullát		**1342–1382 Nagy Lajos**	1347–1348 Nagy Lajos első nápolyi hadjárata 1350 a második nápolyi hadjárat **1351 Nagy Lajos törvényei**	1354 a törökök megvetik lábukat Európában	1345 Tenochtitlan azték főváros megalapítása	1325–1344 Ibn Battuta beutazza a Közel- és Távol-Keletet 1347 az első kémények megjelenése Velencében 1358 körül elkészül a Képes Krónika 1353 Boccaccio: Decameron
		1378–1417 a nagy nyugati egyházszakadás	1370–1382 Nagy Lajos lengyel király						1360 körül Kolozsvári Márton és György megalkotják a Szent György- és a Szent László-szobrot 1360-tól a flamand művészet virágzása 1367 a pécsi egyetem alapítása 1370 körül kiépül a diósgyőri gótikus királyi vár
		1381 angol parasztfelkelés (Wat Tyler)	1374 kassai privilégiumok 1386 lengyel–litván unió	LUXEMBURG-HÁZ	**1387–1437 Zsigmond**	1397 temesvári országgyűlés – a telekkatonaság bevezetése	1380 kulikovói csata 1389 a törökök Rigómezőnél legyőzik a szerbeket 1396 Zsigmond nikápolyi veresége	1380 Timur Lenk meghódítja Közép-Ázsiát	1380 John Wyclif lefordítja angolra a Bibliát 1387 a Medici bankház alapítása 1388 az első köztisztasági törvény Angliában
XV.		1415 azincourt-i csata, angol győzelem	1410 Zsigmond német király 1414–1418 konstanzi zsinat 1415 Husz János megégetése			1404 Zsigmond érvényesíti a királyi tetszvényjogot 1405 városi törvények	1410 a grünwaldi csatában a lengyelek legyőzik a Német Lovagrendet	1402 az ankarai csatában Timur Lenk legyőzi az oszmánokat	1400 körül a háromárbocos karavella megjelenése 1400 körül a leprát kiszorítják Európából 1405–1433 Cseng Ho kínai utazó afrikai útja 1408 a Sárkányos Rend alapítása
		1429 Orléans ostroma, Jeanne d'Arc fellépése 1431 Jeanne d'Arc megégetése	1420 Zsigmond cseh király			1428 Galambóc sikertelen ostroma		1420 a pekingi Tiltott Város felépítése	1420-as évek Zsigmond gótikus palotát építtet Budán
		1453 a százéves háború befejezése 1455–1485 rózsák háborúja	1419–1434 huszita háborúk 1434 lipanyi csata	JAGELLÓK	1440–1444 I. Ulászló	1437 kápolnai unió 1443–1444 Hunyadi hosszú hadjárata **1444 Hunyadi várnai veresége** 1448 Hunyadi rigómezei veresége **1456 a nándorfehérvári diadal**	**1453 a törökök beveszik Bizáncot**		1444 először jelenik meg a sávos, kettős keresztes országcímer Ulászló pecsétjén 1447 Vitéz János a ferrarai egyetemre küldi unokaöccsét, Csezmicei Jánost, a későbbi Janus Pannoniust 1450 körül Gutenberg felfedezi a könyvnyomtatást 1450 körül a budai apácák számára lemásolják az 1370 körül készült legrégibb, teljesen magyar nyelvű könyvet, a Jókai-kódexet
			1463 bécsújhelyi egyezmény (a Habsburgok visszaadják Mátyásnak a Szent Koronát)	HABSBURGOK	1453–1457 V. László				RENESZÁNSZ
		1479 Spanyolország létrejötte		HUNYADIAK	**1458–1490 Hunyadi Mátyás**	1460-as évek kancelláriai, bírósági és adóreform 1471 összeesküvés Mátyás ellen 1479 kenyérmezei csata	III. Iván moszkvai nagyfejedelem (1462–1505)		1465 Galeotto Marcio lesz a Corvina könyvtár vezetője 1467 a pozsonyi egyetem alapítása
		1485 a Tudor-ház hatalomra kerül Angliában	1499 az önálló Svájc létrejötte			1485 Mátyás elfoglalja Bécset 1486 nádori törvények	1480 az oroszok lerázzák a tatár igát		1476-tól Beatrix királyné révén teret hódít Magyarországon a reneszánsz 1477 a brassói Fekete-templom átadása 1488 Thuróczy János krónikája

OSZMÁN TERJESZKEDÉS

Csillaggal (*) jelöltük a kerettantervben szereplő fogalmakat.

Állam- és jogtörténettel kapcsolatos fogalmak: adományozás, állam*, államforma*, államszervezet*, államszövetség, Aranybulla*, bán, cár, censor, consul*, cserépszavazás*, defterdár, demokrácia*, despotizmus*, dictator*, diktatúra*, dominatus*, dukátus, egyeduralom*, egykamarás országgyűlés, esküdtbíróság*, fekete sereg*, háramlási jog, hatalmi ág*, ispán*, ítélőmester, kádi, kamara, kancellária, kánság, kétkamarás országgyűlés, kettős fejedelemség*, khász birtok, királyi tanács*, királyi udvar, királyi vármegye*, kormányzó, koronázás, közigazgatás*, központosítás, köztársaság*, monarchia*, nádor*, nemesi vármegye*, népgyűlés*, néptribunus*, oklevél, parlament, pasa, perszonálunió*, polisz*, principátus*, provincia*, rendi dualizmus, rendi monarchia*, rendi országgyűlés*, senatus*, székek, Szent Korona, szolgabíró, sztratégosz*, szultán*, tárnokmester, telekkatonaság, triumvirátus*, úriszék*, ütközőállam, vajda*, választófejedelmek, végrehajtó hatalom, vilajet

Általános történeti és politikatörténeti fogalmak: bandérium*, barbár*, birodalom*, bronzkor*, demagógia*, diaszpóra*, dinasztikus külpolitika, gazdasági és társadalmi modell, homo sapiens*, honfoglalás*, husziták*, kalandozás*, keresztes hadjáratok*, kompromisszum, limes*, mórok, önkényuralom*, őshaza*, őskőkor*, őstörténet*, polgárjog*, politika*, politikai párt*, reconquista, régió, szuverenitás*, újkőkor*, város*, városállam*, vaskor*, végvári rendszer* (végvári vonal), zsoldossereg

Gazdasággal kapcsolatos fogalmak: adó*, aranyforint*, árumegállító jog, árutermelés*, bányaváros*, belterjes gazdálkodás, céh*, centrum, dénár, erőforrás*, export, füstpénz*, gazdaság*, gazdasági fellendülés, gazdasági kapcsolat*, gazdasági rendszer*, gazdasági tevékenység*, gazdasági válság*, gyarmatosítás*, Hanza-kereskedelem*, harmincad*, import, inas, jobbágytelek, kamara haszna, kapuadó*, kereskedelem*, kereskedelmi mérleg*, kilenced*, kontárok, közvetítő kereskedelem, legény, levantei kereskedelem*, majorság*, mester, nyomásos gazdálkodás*, önellátás*, öntözéses földművelés (öntözéses gazdálkodás)*, pénzgazdálkodás*, pénzrontás, periféria, piac*, piaci egyensúly*, posztó, regálé*, remekmunka, rendkívüli hadiadó*, robot*, technikai forradalom, termelékenység, termelés*, uradalom*, urbura, vám, vízikerék, zsákmányoló életmód*

Társadalommal kapcsolatos fogalmak: arisztokrácia*, báró*, bárói ligák, beolvadás, bérmunka, démosz*, életmód*, etnikai viszonyok, familiaritás, felemelkedés*, feudalizmus*, főnemes, három nemzet, honorbirtok, hospes*, hűbériség*, izmaeliták, janicsár*, jászok, jobbágy*, kóborlók, kollektív nemesség, kommuna, köznemes*, kun*, lesüllyedés*, lord, lovag*, mezőváros*, migráció*, nemes*, nemzetség*, népesedés*, népességrobbanás*, népvándorlás*, ősiség*, parasztfelkelés, patrícius*, plebejus*, plebs, polgármester, rabszolga*, rendiség*, szabad királyi város*, szabad költözés, szász*, székely*, szerviens*, szpáhi*, társadalmi csoport*, társadalom*, tartományúr, törzsszövetség*, várjobbágy*, várnépek, városi önkormányzat*

Egyházi élettel és vallással kapcsolatos fogalmak: albigensek, antijudaizmus*, apostol*, bencés rend*, Biblia*, bíboros, bogumilok, böjt, brahmanizmus*, buddhizmus*, clunyi reform, cölibátus, domonkosok, egyház*, egyházmegye*, ereklye*, eretnekség*, érsek, fanatizmus, ferencesek, inkvizíció*, invesztitúra*, iszlám*, johanniták, kalifa*, káptalan, katedrális, kelyhesek, két szín alatti áldozás, kiközösítés*, kolduló rendek*, kolostor*, konkordátum, Korán*, legenda, lovagrendek, mágia*, mitológia*, monoteizmus*, nagy nyugati egyházszakadás, ortodox egyház*, pálosok, pápa*, politeizmus*, püspök*, római katolikus egyház*, szerzetes*, szimónia, táboriták, templomosok, teológia, tized*, Treuga Dei, valdensek, vallás*, vallási dualizmus, vallásüldözés*, vallásszabadság*, zarándok*, zsinat*

Művelődéstörténettel és életmóddal kapcsolatos fogalmak: corvina*, csúcsíves boltozat, doktor, egyetem*, fakultás, filozófia*, geszta, gótika*, gyermekhalandóság, hellenizmus*, hiteles hely, humanizmus*, kis jégkorszak, kódex*, könyvnyomtatás, lakótorony, lovagi kultúra, magister, népsűrűség, nyelvrokonság*, pestis, puskapor, quadrivium, régészet*, reneszánsz*, román stílus*, rózsaablak, skolasztika*, szabad művészetek, Szent Korona, szofisták, támpillér, történelmi demográfia, trivium

Érettségi vizsgára ajánljuk!

Kaposi József–Száray Miklós
Érettségi adattár a középiskolák 9–12. évfolyama számára
Raktári szám: 81530

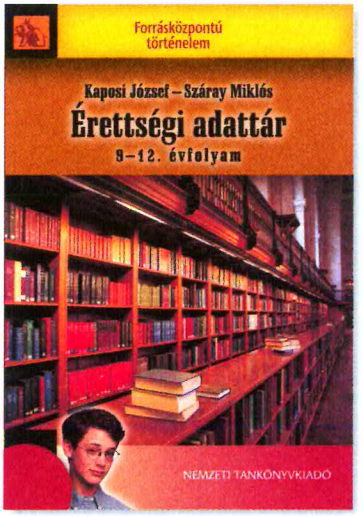

A kompetenciaközpontú érettségi vizsgán fontos szerepe van a lexikai anyag ismeretének, hiszen a kompetencia egy probléma megoldására irányuló ismeretek, képességek és motivációk együttesét jelenti. Adattárunk tartalmazza mindazokat az *évszámokat, neveket, fogalmakat és földrajzi neveket,* amelyek ismerete fontos a 9–12. évfolyamos történelmi tanulmányok során és a történelem érettségi vizsgán. Az anyag nem csupán téma szerint tagolt, hanem *évfolyamonként* is. Ez lehetővé teszi az adattár folyamatos használatát, hiszen a tanulók mindig az adott évfolyamon szükséges szinten ismerik meg a lexikai anyagot. Ugyanakkor pedagógiai szempontból hasznos, hogy követhető a négy tanév során többször előkerülő tartalmak évfolyamonkénti bővülése, gazdagodása. Ebben utalások is segítik az olvasót. Az érettségi adattár biztos hátteret ad a történelmi tanulmányokhoz és az érettségire való felkészüléshez.

Foki Tamás–Németh György
Készüljünk az írásbeli érettségi vizsgára történelemből. Hogyan oldjunk meg esszéfeladatokat? Középszint
Raktári szám: 81562

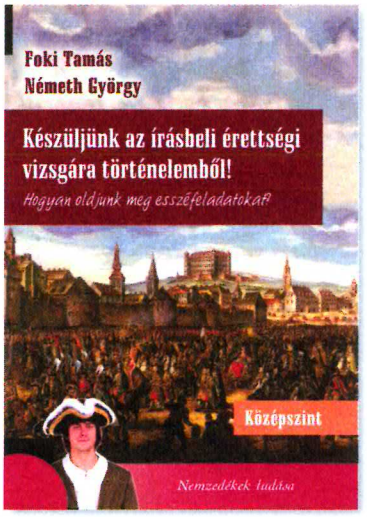

A történelem írásbeli érettségi legnehezebb része az *esszéfeladatok* megoldása. Nem egyszerű kevés idő alatt, szűk terjedelemben a leglényegesebb ismereteket és a legalapvetőbb összefüggéseket bemutatni! Új kiadványunk szerzői, akik gyakorló középiskolai tanárok, lépésről lépésre készítik fel az olvasót a középszintű érettségi vizsgán megfelelő történelmi esszé megírására.

A könyvből megismerhető a történelem írásbeli vizsga menete és jellemzői, azok az apró mozzanatok, amelyek szükségesek lehetnek a minél jobb eredmény eléréséhez. Megtudható, mire kell figyelni eszszéíráskor, hogyan kerülhetők el a pontot nem érő, fölösleges mondatok, vagy azt, hogy esszénk hiányos legyen. A 27 esszéfeladat (18 rövid és 9 hosszú esszé) kidolgozása példát mutat arra, hogy a legfontosabb (pontot érő) információk hogyan illeszthetők be az érettségin előírt rövid terjedelembe. Az esszékhez, vagy azok bizonyos mondataihoz tartozó megjegyzések felhívják a figyelmet az esszéírás közben felmerülő problémákra, és *gyakorlati tanácsokat* tartalmaznak. A kötetet sok hasznos ismeret zárja (pl. a 2005–2012 közötti középszintű esszéfeladatok témái, tanácsadó a történelmi személynevek és földrajzi nevek helyes leírásáról).

A tartalmával és módszertanával is újdonságot jelentő kiadványt ajánljuk az érettségiző diákoknak és tanáraiknak is.

B-6355
Könyvtára
1.

Kiadványainkat megnézheti és megrendelheti
a Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó honlapján: www.ntk.hu

Raktári szám: NT-17142
ISBN 978-963-19-7476-8

A négyosztályos gimnáziumok és a szakközépiskolák számára készült tankönyv a 2012-ben bevezetett új kerettantervhez igazodva az őskortól a középkor végéig, 1490-ig tárgyalja az egyetemes és a magyar történelmet. Ezt a tág időszakot a szerző a rendelkezésre álló heti két tanórát és az iskolai gyakorlatot alapul véve öt nagy témakörre és 42 leckére tagolja. A tananyag feldolgozását segítik a korábbinál szélesebb tartalmakat átfogó leckék, az összefüggések világos bemutatása, a fogalmak pontos használata. A nagy fejezeteket záró összegezések a kerettantervekben szereplő hosszmetszeti témákra épülnek. A jól tagolt szöveget nagyszámú ábra, térkép és rajz egészíti ki, amelyek segítenek a folyamatok és problémák elemzésében.

A tankönyvben a köztörténet mellett az életmódtörténet, a demográfiai tényezők, természet és társadalom kapcsolata, a technikai fejlődés és a gazdaság is megfelelő arányban teret kapott. A források elemzése, a tanulói munkáltatás, a képességfejlesztés továbbra is meghatározó.

Száray Miklós új, 9. évfolyamos tankönyvét használva elsősorban az előnyeit érezzük annak, hogy az új kerettanterv szerint ezen az évfolyamon a korábbinál lényegesen nagyobb időszakot kell megismernünk. Ezt szolgálja a gondosan szelektált lexikai anyag, az összefüggések sokrétű bemutatása, a regionális és a problémaközpontú szemlélet.